

Chulalongkorn University

Chula Digital Collections

Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD)

2021

ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายูกับการจัดการมณฑลพายัพของ รัฐสยาม ค.ศ. 1894-1933

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ
คณะอักษรศาสตร์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd>

Part of the [History Commons](#)

Recommended Citation

ปะสุนะ, ชัยวัฒน์, "ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายูกับการจัดการมณฑลพายัพของรัฐสยาม ค.ศ. 1894-1933" (2021). *Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD)*. 5276.
<https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/5276>

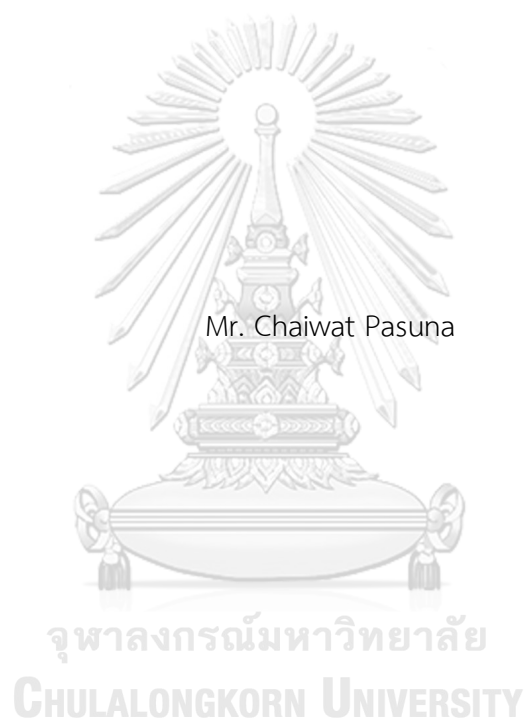
This Thesis is brought to you for free and open access by Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD) by an authorized administrator of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู
กับการจัดการมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ค.ศ. 1894-1933

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2564
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

BRITISH COLONIAL REGIME IN BURMA AND THE MALAY PENINSULA AND THE
ADMINISTRATION OF NORTHWEST SIAM (MONTHON PAYAP), 1894-1933

Mr. Chaiwat Pasuna

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in History
Department of History
FACULTY OF ARTS
Chulalongkorn University
Academic Year 2021
Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายูกับ
	การจัดการมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ค.ศ. 1894-1933
โดย	นายชัยวัฒน์ ปะสุนะ
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ตุลย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

.....	คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์)	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	
.....	ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวรรณ เรืองศิลป์)	
.....	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ตุลย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา)	
.....	กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ธิติ บัวคำศรี)	
.....	กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัชร สันธูประมา)	

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ : ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายูกับการจัดการ
มณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ค.ศ. 1894-1933. (BRITISH COLONIAL REGIME IN
BURMA AND THE MALAY PENINSULA AND THE ADMINISTRATION OF
NORTHWEST SIAM (MONTHON PAYAP), 1894-1933) อ.ที่ปรึกษาหลัก : ผศ. ดร.
ตุลย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษากระบวนการบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษใน
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เฉพาะในพม่าและแหลมมลายู ในฐานะต้นแบบให้แก่การบริหารจัดการ
มณฑลพายัพของรัฐบาลสยามในช่วง ค.ศ. 1894-1933 และศึกษากระบวนการเรียนรู้และนำ
ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู มาใช้บริหารจัดการมณฑลพายัพของรัฐบาล
สยาม

ผลศึกษาพบว่า การเผชิญกับระบอบอาณานิคมอังกฤษอย่างเข้มข้นในมณฑล
พายัพ ส่งผลให้รัฐบาลสยามรวมอำนาจการปกครองสู่ศูนย์กลาง จุดเปลี่ยนสำคัญที่รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสร่วมลงนามในปฏิญญากำหนดเขตอิทธิพล ค.ศ. 1896 ส่งผลให้เป็นการ
รับรองเอกราชของสยามให้มีอธิปไตยเหนือมณฑลพายัพ และฝ่ายอังกฤษยังคงครองสัดส่วนผู้
แสวงหาผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจในมณฑลพายัพ ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงเร่งปฏิรูปการจัดการ
ปกครองในมณฑลพายัพในทุกมิติ ดังสะท้อนได้จากการออกกฎหมายและการพัฒนาโครงสร้าง
พื้นฐานในมณฑลพายัพที่เติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษ
ที่ 20 รัฐบาลสยามเรียนรู้วิธีการจัดการปกครองตามระบอบอาณานิคม ขณะเดียวกันรัฐบาลอาณานิคม
ของอังกฤษได้ให้ความช่วยเหลือสยามหลายด้าน เพื่อพัฒนามณฑลพายัพรวมถึงประเทศสยามให้
สอดคล้องกับบริบทของรัฐบาลอาณานิคมรอบข้าง ดังนั้นอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษจึง
ถือเป็นต้นแบบการจัดการปกครองสำหรับรัฐบาลสยาม

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2564

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

6180120522 : MAJOR HISTORY

KEYWORD: BRITISH COLONIAL REGIME, SIAMESE GOVERNMENT, MONTHON
PAYAP, LANNA, BRITISH COLONIES

Chaiwat Pasuna : BRITISH COLONIAL REGIME IN BURMA AND THE MALAY
PENINSULA AND THE ADMINISTRATION OF NORTHWEST SIAM (MONTHON
PAYAP), 1894-1933. Advisor: Asst. Prof. TUL ISRANGURA NA AYUDHYA, Ph.D.

This thesis studies the processes of British colonial administration in Southeast Asia, specifically in Burma and Malay Peninsular, as a model for administrative of the Siamese government in the Monthon Payap during 1894-1933, and the learning and the adoption process of the British colonial regime in Burma and Malay Peninsular for the administration to Monthon Payap.

The study shows the confrontation with British colonial in the Monthon Payap that resulted in the Siamese government centralizing its governance. A turning point occurs when the British and French governments signed the Declaration of 1896, resulting in the recognition of Siam's sovereignty over the Monthon Payap. The British still dominated the proportion of economic exploiters in the Monthon Payap. Therefore, the Siamese government reformed all aspects of governance in the Monthon Payap, such as legislation and the rapid development of infrastructure during the late 19th and early 20th centuries. The Siamese government learned how to rule in a colonial style, while the British government provided various assistance to develop Siam and Monthon Payap under the context of the colonial states. Consequently, the influence of the British colonial regime was considered an important model for the Siamese government.

Field of Study: History

Student's Signature

Academic Year: 2021

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

สพพทา อิมสส โลกสส ตีณิ วรตมานิ พุทธรตนาณิ ปุเชมิ. สทา ปุชนียํ ปิตุโคตตํ จ มาตุโคตตํ จ
 ฤณามิ. อภิกขณํ อาจริยานํ โอาวาทะ อนุสรามิ. ชิตะ เซยยวพฺพนินิติ นามํ ภวามิ๑

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสะดวกตากรุณาจากกัลยาณมิตรทั้งหลาย ดังนี้

อาลักษณ์ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เรือโท ดร. ดินาร์ บุญธรรม อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ซึ่ง
 อุทิศร่างกาย แรงใจ เสียสละเวลาเคียงข้างถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ พร้อมทั้งให้คำปรึกษาแนะนำ
 แนวทางในการแก้ไขอุปสรรคปัญหาทั้งหลายที่ข้าพเจ้าต้องเผชิญระหว่างทำวิทยานิพนธ์ อีกทั้งยังเมตตา
 ศิษย์ผู้นี้กระทั่งเขียนวิทยานิพนธ์สำเร็จมาโดยตลอด และขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ตุลย์ อิศ
 รางกูร ณ อยุธยา ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและสานต่อเจตนารมณ์ของอาจารย์ดินาร์ให้วิทยานิพนธ์เล่ม
 นี้สำเร็จดังมุ่งมาด

ขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 และคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในฐานะผู้อบรม ชัด
 เกลา สั่งสอน ฝึกฝนวิธีวิทยาการด้านกระบวนการค้นคว้าวิจัยทางประวัติศาสตร์

ขอขอบคุณกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วัชรระ สิ้นธุประมา
 ที่กรุณารับเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ อีกทั้งผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง Mr. Zin Maung Win กัลยาณมิตรชาวเมียนมา Mr.
 Mohamad Haziq Jamal กัลยาณมิตรชาวมาเลเซีย คุณวรวิญญา กอบคำในฐานะผู้ช่วยทำวิจัย คุณ
 พิทักษ์ ปะสุนะในฐานะสารสิทธิ์คอยเป็นธุระรับส่งข้าพเจ้าขณะค้นคว้าวิจัยที่จังหวัดเชียงใหม่ รวมถึง
 เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และ
 เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุด
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หอสมุดมหาวิทยาลัยพายัพเป็นอาทิ

ขอขอบคุณกำลังใจจากครอบครัว มิตรสหายทางวิชาการทั้งหลาย และความเพียรพยายาม
 ของข้าพเจ้าเองที่ฝ่าฝืนอุปสรรคทั้งปวงกระทั่งสำเร็จการศึกษา คุณความดีทั้งปวงอันก่อเกิดจาก
 วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอยกเป็นอาจารย์บูชาแก่อาจารย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายผู้เดินทางไปสู่
 สัมปรายิกภพที่ดีหรือกำลังดำเนินไปในภพภูมิใดก็ดี จงเป็นด้วยประการฉะนี้เทอญ เอวํ โหตุฯ

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฐ
สารบัญรูป.....	ท
บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ.....	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	6
1.3 คำถามงานวิจัย.....	6
1.4 สมมติฐาน.....	6
1.5 ประโยชน์.....	7
1.6 แนวคิด.....	7
1.7 ขอบเขตการศึกษา.....	10
1.8 ทบทวนวรรณกรรม.....	11
1.8.1 กลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของสยาม.....	11
1.8.1.1 งานศึกษาที่สัมพันธ์กับบริบทประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....	11
1.8.1.2 งานศึกษาที่สัมพันธ์กับบริบทเฉพาะของประวัติศาสตร์ไทย.....	13
1.8.2 กลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ.....	16
1.9 หลักฐานและข้อมูล.....	19

1.10 โครงร่างวิทยานิพนธ์	22
1.11 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	23
บทที่ 2	24
ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู คริสต์ศตวรรษที่ 19-20	24
2.1 ความหมายของอาณานิคม	26
2.1.1 การจำแนกรูปแบบของอาณานิคม	28
2.1.2 ภูมิหลังการสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....	30
2.2 อาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คริสต์ศตวรรษที่ 19-20	33
2.2.1 อาณานิคมของอังกฤษในพม่า	39
2.2.2 อาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู.....	49
2.3 การจัดการปกครองอาณานิคมของอังกฤษ	54
2.3.1 ข้าราชการอาณานิคมในฐานะกลไกขับเคลื่อนระบอบอาณานิคม	56
2.3.2. การประสานประโยชน์ระหว่างผู้ปกครองพื้นเมืองกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษ	64
2.4 การพัฒนาอาณานิคมควบคู่การปกครองระบอบอาณานิคมของอังกฤษ.....	74
2.4.1 การพัฒนาอาณานิคมด้านคมนาคม	75
2.4.2 การพัฒนาอาณานิคมด้านเศรษฐกิจ.....	77
2.4.3 การพัฒนาอาณานิคมด้านการศึกษาและศาสนา	80
2.4.4 การพัฒนาอาณานิคมด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	84
บทที่ 3	88
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามกับรัฐอาณานิคมของอังกฤษ ในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18-20	88
3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว).....	89

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษช่วงที่รัฐบาลสยามกำลังพัฒนาประเทศให้ทันสมัย (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว).....	97
3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับอาณานิคมของอังกฤษ (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว)	103
3.3.1 การว่าจ้างข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษโดยรัฐบาลสยาม	110
3.3.1.1 งานที่มีลักษณะทั่วไปในสยามและมีลักษณะใกล้เคียงกับงานในอาณานิคม ..	111
3.3.1.2 งานที่อาศัยทักษะความชำนาญสูงและเทคนิคเฉพาะทาง.....	114
บทที่ 4	121
ความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีต่อรัฐสยาม.....	121
4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา.....	128
4.1.1 ความสัมพันธ์สมัยจารีต.....	132
4.1.2 ความสัมพันธ์สมัยเป็นมณฑลส่วนหนึ่งของสยาม.....	137
4.2 ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับจากพื้นที่มณฑลพายัพ.....	139
4.2.1 ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับในช่วงก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (หัว เมืองลาว).....	140
4.2.1.1 หัวเมืองลาวในฐานะพื้นที่กั้นชนระหว่างอิทธิพลราชสำนักสยามและราชสำนัก พม่า.....	140
4.2.1.2 หัวเมืองลาวในฐานะประเทศราชและรัฐบรรณาการของสยาม.....	143
4.2.2 ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับระหว่างการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (มณฑลพายัพ).....	149
4.2.2.1 มณฑลพายัพในฐานะพื้นที่กั้นชนระหว่างอาณานิคมและพรมแดนประเทศ สยาม	149
4.2.2.2 มณฑลพายัพในฐานะแหล่งทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้	152
4.2.2.2.1 การทำสัมปทานป่าไม้สักหรือป่าไม้ในมณฑลพายัพ	156

4.2.2.2 การบริหารจัดการป่าไม้สักในมณฑลพายัพ	160
บทที่ 5	169
ความรู้และความเข้าใจของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ ระหว่าง คริสต์ศตวรรษที่ 19-20	169
5.1 อิทธิพลของระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ	174
5.1.1 การเผชิญอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ	177
5.1.2 การเผชิญอิทธิพลระบอบอาณานิคมของฝรั่งเศสในมณฑลพายัพ	183
5.2 การรับรู้ของรัฐบาลสยามที่มีต่ออาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ	191
5.3. ปฏิสัมพันธ์ของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ	199
5.3.1 ปฏิสัมพันธ์กับคนในบังคับอังกฤษในมณฑลพายัพ.....	201
5.3.2 ปฏิสัมพันธ์ในการปักปันเขตแดนมณฑลพายัพกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่า	208
5.3.2.1 อังกฤษกับการกำหนดเขตแดนมณฑลพายัพ.....	208
5.3.2.2 รัฐบาลสยามกับการกำหนดเขตแดนมณฑลพายัพ	212
บทที่ 6	220
กระบวนการเรียนรู้และนำระบบการบริหารจัดการอาณานิคมอังกฤษมาปรับใช้ในพื้นที่มณฑลพายัพ	220
6.1 ด้านการเมืองการปกครอง.....	224
6.1.1 การจัดการเจ้านายพื้นเมืองและข้าราชการในระบอบมณฑลเทศาภิบาล	226
6.1.2 การจัดระเบียบหน่วยการปกครอง	237
6.2 ด้านการศาสนา	244
6.2.1 การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์.....	244
6.2.2 พระสงฆ์ในฐานะกลไกของรัฐในการขัดเกลามลเมืองในมณฑลพายัพ	249
6.3 การศึกษา.....	254
6.3.1 ไฟว์ ทาส และพลเมืองในฐานะทรัพยากรขับเคลื่อนประเทศสยาม.....	254

6.3.2 การศึกษาระบบโรงเรียนสมัยใหม่	259
6.4 ด้านการวางโครงสร้างพื้นฐาน	268
6.4.1 กิจกรรมไปรษณีย์และโทรเลข	269
6.4.2 การคมนาคมทางถนน	272
6.4.3 เส้นทางรถไฟสายเหนือ	275
6.5 ด้านเศรษฐกิจ	281
6.5.1 เงินสกุลรูป	282
บทสรุป	288
เอกสารอ้างอิง	296
เอกสารประกอบ	319
บรรณานุกรม	321
ภาคผนวก	322
ภาคผนวก ก.	323
ภาคผนวก ข.	325
ภาคผนวก ค.	329
ภาคผนวก ง.	334
ภาคผนวก จ.	338
ประวัติผู้เขียน	344

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	การสำมะโนประชากรจำนวนผู้อพยพชาวอินเดียในอาณานิคมพม่าของอังกฤษ	58
ตารางที่ 2	การสำมะโนประชากรของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในแหลมมลายู ค.ศ. 1911	62
ตารางที่ 3	สรุปการจัดการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู	74
ตารางที่ 4	สรุปการพัฒนาอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู	86
ตารางที่ 5	การเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7	110
ตารางที่ 6	การยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลบริติชราช ระหว่างทศวรรษ 1890-1930	118
ตารางที่ 7	การเดินทางไปถวายเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราชในมณฑลลาวเฉียง (มณฑลพายัพ) ระหว่าง ค.ศ. 1889-1907	146
ตารางที่ 8	รายละเอียดเครื่องราชบรรณาการเจ้าประเทศราชมณฑลลาวเฉียง (ต้นไม้ทอง) ค.ศ. 1897	147
ตารางที่ 9	การแต่งงานระหว่างเจ้านายลาวล้านนา กับเชื้อพระวงศ์สยามชั้นสูง	192
ตารางที่ 10	สัญลักษณ์ของคณะปักปันเขตแดนฝ่ายสยามจัดทำเป็นจุดหมายปัก แนวเขตแดน	217
ตารางที่ 11	สัญลักษณ์บ่งชี้แนวอาณาเขตเมืองเชียงราย โดยมีอักษรกำกับร่วมกันทั้งฝ่ายสยาม และฝ่ายอังกฤษ	218
ตารางที่ 12	งบประมาณรายจ่ายของรัฐบาลสยามในแต่ละกระทรวง ระหว่าง ค.ศ. 1908-1909	222
ตารางที่ 13	การถือศักดินาของเจ้านายพื้นเมือง ข้าราชการประจำมณฑล และข้าราชการประจำเมือง ระหว่าง ค.ศ. 1899-1900	230
ตารางที่ 14	รายนามข้าหลวงสยามประจำมณฑลพายัพ	236
ตารางที่ 15	คำพิพากษคดีตามอัตราประเพณีเมืองในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ค.ศ. 1900	257

ตารางที่ 16 รายการหนังสือแบบเรียนของกระทรวงธรรมการที่ส่งมายังมณฑลพายัพ

ค.ศ. 1903.....265

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1	เปรียบเทียบร้อยละของจำนวนประชากรชาวอินเดียที่เกิดในแคว้นอาระกัน จากการสำมะโนประชากรประจำปี ค.ศ. 1911, ค.ศ. 1921 และ ค.ศ. 1931	60
แผนภูมิที่ 2	เงินพระราชทานส่วนแบ่งค่าต่อไม้ส่วนของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ สำหรับมอบเป็นมรดกเจ้านาย ค.ศ. 1900	166

สารบัญรูป

รูปที่ 1 พื้นที่แนวชายฝั่งในพม่าตอนใต้ภายใต้การปกครองของอังกฤษ เป็นผลสืบเนื่องจากสงคราม ระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2.....	43
รูปที่ 2 เมืองท่าชายฝั่งสำคัญอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20.....	48
รูปที่ 3 ป้ายเมืองมณฑลพะเย่ากำกับด้วย 5 ภาษา ตามลำดับ ได้แก่ ภาษาพม่า ภาษาฮินดี ภาษาอังกฤษ ภาษาอูรดู และภาษาทมิฬ.....	61
รูปที่ 4 การประชุมผู้นำพื้นเมืองระดับสูง (เดอร์บาร์: Durbar) ของเจ้าฟ้าจากพม่าซึ่งเดินทางไปร่วม เป็นสักขีพยาน การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิอินเดีย เมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1903 ณ เมืองเคลลี จักรวรรดิอินเดีย.....	69
รูปที่ 5 การประชุมผู้นำพื้นเมืองระดับสูง (เดอร์บาร์: Durbar) ของบรรดาสุลต่าน จัดขึ้นครั้งแรก เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม ค.ศ. 1897 ณ เมืองกัวลาลัมเปอร์ สหพันธรัฐมลายู.....	71
รูปที่ 6 อนุสาวรีย์ประติมากรรมช้างสำริด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน ให้เมืองสิงคโปร์.....	107
รูปที่ 7 พระบรมฉายาลักษณ์ในงานเลี้ยงรับรองเมื่อเสด็จประพาสรัฐยะโฮร์ ค.ศ. 1924 ตามลำดับ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สุลต่านอิบราฮิมแห่งรัฐยะโฮร์ และเจ้าจอมสุวัทนา.....	109
รูปที่ 8 แผนที่สยามและหัวเมืองลาว ของนายแพทย์ชีค (Dr. Marion Alonzo Cheek).....	126
รูปที่ 9 ทศนิยภาพป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ และคาราวานเส้นทางบกในมณฑลพายัพ.....	153
รูปที่ 10 พระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียในพระราชพิธีอภิเษกประทับยืน พระหัตถ์ขวาทรงถือคทาและพระหัตถ์ซ้ายทรงถือโลกมณฑล ตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ มณฑลพายัพ.....	208

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

มณฑลพายัพเป็นหน่วยการปกครองหนึ่งของรัฐสยามระหว่าง ค.ศ. 1894-1933 ได้รับการให้ความสำคัญดังเช่นปรากฏในเอกสารรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงกล่าวถึงความสำคัญของหัวเมืองทางตอนเหนือเมื่อ ค.ศ. 1883 ว่าเชียงใหม่เปรียบเหมือน “เพชรยอดมงกุฏ” ของเมืองไทย ถ้าหากมณฑลไม่มีเพชรประดับส่วนยอดก็จะไม่งามสมเป็นมงกุฏ เพราะฉะนั้นงานราชการในเชียงใหม่จึงเป็นเรื่องที่สำคัญ¹ หลังจากการดำเนินนโยบายปฏิรูปการปกครองของสยามโดยการสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้น กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1894 ได้เปลี่ยนสถานะของดินแดนล้านนาเป็นหน่วยการปกครองชื่อ “มณฑลลาวเฉียง” ภายหลังเมื่อ ค.ศ. 1900 จึงเปลี่ยนชื่อเรียกใหม่เป็น “มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ”² และเมื่อ ค.ศ. 1901 จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลพายัพ”³ พื้นที่ตั้งอยู่ก่อนไปทางตอนในของภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเป็นเขตการปกครองที่อยู่บริเวณทางตอนเหนือของราชอาณาจักรสยาม และสืบทอดอำนาจจากสถานะเดิมที่เป็นประเทศราชของสยาม ตั้งแต่สมัยต้นการสถาปนาราชวงศ์จักรีในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18

สถานะเดิมของมณฑลพายัพก่อนปฏิรูปการปกครอง มีสถานะเป็นหัวเมืองประเทศราชที่ถูกรัฐบาลสยามควบคุมทางอ้อม กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยวนในการสื่อสารเป็นหลัก และยังคงมีลักษณะวัฒนธรรมที่สืบทอดจากอารยธรรมล้านนาเดิม⁴ซึ่งมีความแตกต่างไปจากสยาม ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของพลเมืองในมณฑลพายัพเป็นผลมาจากสภาพภูมิศาสตร์ อันเป็นเทือกเขาสลับที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา จึงส่งผลให้การคมนาคมจากกรุงเทพฯ มายังมณฑลพายัพนั้นค่อนข้างยากลำบาก ดังที่คณะมิชชันนารียุคแรกซึ่งเดินทางไปยังล้านนา ได้แสดงทรรศนะที่น่าสนใจว่าทั้งสยามและล้านนาต่างมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน เป็นไปได้ยากที่ผู้คนทั้งสองดินแดนจะรู้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ [สจช.], 5.5 ม.1.1ก/6 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง” (ค.ศ. 1883)

² พระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดชื่อเรียกมณฑลขึ้นนอกส่วนของมณฑลลาวเฉียงขึ้นใหม่ว่า “มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ” ประกอบด้วย เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองน่าน เมืองเถิน เมืองแพร่ และเมืองขึ้นของเมืองที่กล่าวมานี้ ศึกษาเพิ่มเติม “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 178.

³ การเปลี่ยนแปลงชื่อเรียกมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ให้มีชื่อเรียกใหม่ว่า “มณฑลพายัพ” เป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะชื่อเพียงเท่านั้น ให้มีความวิจิตรและเป็นชื่อเรียกที่กระชับมากขึ้น มิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างการบริหารจัดการภายในมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ศึกษาเพิ่มเติม “กฎข้อบังคับ เรื่อง เปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 44 (23 มกราคม 2443), หน้า 620.

⁴ อารยธรรมล้านนาเดิม หมายถึง ช่วงสมัยที่ล้านนาเป็นรัฐอิสระระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 13-15 ก่อนเกิดแหล่งวัฒนธรรมที่มีความเป็นเฉพาะตัวของดินแดนทางตอนในที่สามารถเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ระหว่างดินแดนล้านนาเดิม เช่น ภาษาไทยวน อักษรธรรม การแต่งกาย ระบบเมืองฝ่าย ความเชื่อพื้นเมือง กฎหมายมังรายศาสตร์ ฯลฯ อันเป็นรากฐานของวัฒนธรรมที่ยังคงปรากฏในสังคมและวัฒนธรรมของมณฑลพายัพ และจังหวัดทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน.

เรื่องราวระหว่างกัน ทศนะของศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี ในอัตชีวประวัติของเขากล่าวถึงการเดินทางจากสยามไปล้านนานั้น เหมือนเดินทางเข้าสู่อีกโลกหนึ่งอย่างสิ้นเชิง⁵ ข้อจำกัดดังกล่าวจึงส่งผลต่ออัตลักษณ์ของประชาชนในมณฑลพายัพที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมสยามในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สิ่งบ่งชี้อันเป็นผลจากข้อจำกัดดังกล่าว คือ ประชากรในมณฑลพายัพถูกจำแนกโดยโลกทัศน์แบบสยามเรียกว่าเป็นพวก “ลาว”⁶ ซึ่งสอดคล้องกับชื่อเรียกหน่วยการปกครองเทศาภิบาลที่ได้รับการขนานนามว่า “มณฑลลาวเฉียง”

พื้นที่เดิมของมณฑลพายัพที่มีต่อราชสำนักสยาม คือ หัวเมืองประเทศราช มีอยู่ 4 ประการ ได้แก่ 1) ช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต 2) ช่วยขยายพระราชอาณาเขต 3) ช่วยเหลือราชการสงคราม และ 4) แสดงการยอมรับอำนาจสยาม ทั้งการส่งบรรณาการและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา⁷ ตามทฤษฎีของผู้ศึกษา⁸เกี่ยวกับความสำคัญของดินแดนแถบมณฑลพายัพมีอยู่ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ล้านนาได้รับการให้ความสำคัญในฐานะหัวเมืองประเทศราช เพื่อป้องกันการรุกรานจากพม่าโดยใช้เป็นฐานกำลังสำคัญในการต่อต้านผู้รุกรานสยามจากทางด้านเหนือ ประการที่สอง ภูมิประเทศซึ่งอุดมด้วยป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญทั้งป่าไม้และแร่ธาตุ และประการที่สาม เป็นผลสืบเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ อันเป็นแหล่งต้นแม่น้ำสายสำคัญที่จะหล่อเลี้ยงที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเป็นต้นเหตุสำคัญที่รัฐบาลสยามจำเป็นต้องรักษาพื้นที่บริเวณมณฑลพายัพไว้ ดังปรากฏข้อความในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ค.ศ. 1909 ความว่า

“...พระราชอาณาเขตของกรุงสยามมีสองชั้น คือ หัวเมืองชั้นใน กับชั้นนอกฤๅประเทศราช ส่วนการปกครองแต่ก่อนๆ มาด้วยเหตุที่ทางไปมาลำบาก จึงได้ปล่อยให้หัวเมืองชั้นนอกเป็นประเทศราชปกครองตัวเอง เปนแต่ส่งเครื่องราชบรรณาการ เพราะชนชั้นกรุงเทพฯ ไม่ได้ผลประโยชน์อันใดจากหัวเมืองประเทศราชนอกจากบรรณาการเท่านั้น ต่อมาเราได้จัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไข ก็ได้หันแต่มณฑลพายัพ

⁵ D. McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 56.

⁶ “ลาว” ในงานศึกษานี้ คือ ประชากรที่อยู่ในมณฑลพายัพ กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมร่วมแบบล้านนา อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของราชอาณาจักรสยาม พูดภาษาตระกูลไท-ลาว หรือไตไท ใช้อักษรธรรมในการบันทึกเรื่องราวความทรงจำ เป็นการจำแนกจากทฤษฎีของชาวสยามเรียกชาวล้านนาว่า “ลาว” ดังตัวอย่าง เช่น ในประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรตกใจตื่นในการเล่าเรื่องต่างๆ ของกรมหลวงนครสวรรค์ ลงวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1902 เรียกพลเมืองในมณฑลพายัพว่า “พวกลาว”, คำเรียกชื่อมณฑลเมื่อการจัดการปกครองว่า “มณฑลลาวเฉียง” เป็นต้น ศึกษาเพิ่มเติม Easum, Taylor M., “Imagining the ‘Laos Mission’: On the Usage of ‘Lao’ in Northern Siam and Beyond,” *The Journal of Lao Studies* (Special Issue, 2015), pp. 12-14.

⁷ บทความของ สรัสวดี ประยูรเสถียร เรื่อง “การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล : มณฑลพายัพ” ศึกษาเพิ่มเติม วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล, บรรณาธิการ, *มณฑลเทศาภิบาล: วิเคราะห์เปรียบเทียบ* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524), หน้า 29.

⁸ ผู้ศึกษา หมายถึง ผู้จัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ต่อไปในเรื่องจะใช้คำเรียกแทนสรรพนามบุรุษที่ 1 ว่า “ผู้ศึกษา”

มณฑลเดียว ด้วยเหตุว่ามีเหตุเกิดขึ้นก่อนมณฑลอื่นๆ คือเรื่องป่าไม้ กับเป็นมณฑลที่ตั้งอยู่ในลำแม่น้ำอันเดียวกับกรุงเทพฯ พอจะทำการได้ง่ายจึงคิดแลจัดการเอื้ออำนวยเข้าไปปกครอง ก็ได้ไว้ทั้งมณฑล...”⁹

ก่อนการสถาปนาอำนาจของสยามอย่างเป็นทางการ ความสัมพันธ์ในรูปแบบจารีตที่แสดงให้เห็นถึงสถานะการปกครองระหว่างชนชั้นนำสยามกับชนชั้นนำในมณฑลพายัพ ซึ่งจะแสดงให้เห็นจุดเปลี่ยนการปฏิรูปการปกครอง คือ เมื่อ ค.ศ. 1884 การส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงขึ้นไปจัดการระเบียบการปกครองล้านนา แสดงถึงการความเข้มข้นในการดูแลล้านนาในทางการเมือง การเสด็จมาของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้นำคณะผู้ติดตามจำนวนมาก ทั้งผู้ติดตามมหาดเล็ก และทหาร การเดินทางขึ้นไปยังเชียงใหม่ได้แวะพักหลายเมือง¹⁰ นับเป็นครั้งแรกที่ชนชั้นนำสยามระดับสูงที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์ เดินทางมาเพื่อทำหน้าที่ผู้แทนพระเจ้าแผ่นดินสยามในการดูแลกิจการภายในของสยามตอนเหนือ

รายงานราชการ ค.ศ. 1884 ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร กล่าวถึงอำนาจของเจ้าผู้ปกครองท้องถิ่นว่ามีอำนาจเต็มด้านการศาล เนื่องจากสามารถพิจารณาลงโทษ รวมทั้งแสดงอำนาจในลักษณะวางตนชมตามชอบพอใจ ตามพระศนะของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ได้ยกกรณีบรรดาเจ้านายในเมืองลำปาง ค่อนข้างร้ายกาจ เพราะจะเรียกร้อง ชมเชย และประหารชีวิตผู้ใดก็ได้ตามที่พึงพอใจ และสามารถเลือกปฏิบัติในการขึ้นศาล หากคดีนั้นผู้เสียชีวิตไม่มีเชื้อเจ้าก็จะไม่ถูกนำมาลงพิจารณาคดี¹¹

มณฑลพายัพเป็นพื้นที่แห่งแรกของกระบวนการปฏิรูปหน่วยการปกครอง ที่ดำเนินการจัดการโดยรัฐบาลสยาม ระบบมณฑลเทศาภิบาลถูกสร้างขึ้นโดยการบริหารราชการแบบใหม่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นการสร้างเขตอำนาจของรัฐสยามให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะนอกจากการตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ ยังเป็นการแสดงกรรมสิทธิ์ในการครอบครองดินแดนของสยาม ซึ่งดำเนินการครั้งแรกที่บริเวณภาคพายัพ หรือดินแดนของพวก “ลาว”¹² ตั้งแต่การสถาปนามณฑลใน ค.ศ. 1894 เป็นผลสืบเนื่องมาจากกรณีการให้สัมปทานป่าไม้ที่ผิดพลาดซ้ำซ้อนของเจ้าผู้ครองเมืองต่างๆ กระทั่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีคำสั่งให้จัดทำบัญชีป่าไม้โดยเรียกบรรดาเจ้าของป่าไม้มาสอบถามรายละเอียดสัมปทานเป็นรายเฉพาะ¹³ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับอังกฤษ ประกอบกับอำนาจการศาลและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับต่างชาติ

⁹ กรมศิลปากร, “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128,” *นิตยสารศิลปากร* 20, 3 (กันยายน 2519), หน้า 68.

¹⁰ ยุทธพร นาคสุข, บรรณาธิการ, *คราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร* (เชียงใหม่: สยามโฆษณาและการพิมพ์, 2547), หน้า 39-40.

¹¹ สจ., ร.5 ม.1/71 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “กรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ค.ศ. 1884)

¹² ดู เชิงอรธลำดับที่ 4.

¹³ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 430.

การดำเนินกิจการศาลและการปกครองแบบจารีตจึงไม่สามารถใช้ได้กับชาวตะวันตก ยิ่งทำให้สยามเร่งรัดในการตั้งอำนาจการปกครองสู่ศูนย์อำนาจแห่งเดียวในรูปแบบการจัดการมณฑลเทศาภิบาล

บทบาทของรัฐบาลสยามที่เข้ามาจัดการพื้นที่ทางตอนในอย่างมณฑลพายัพ ปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่การเกิดขึ้นของการจัดระเบียบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยใช้วิธีการแบบใหม่ คือ แต่งตั้งข้าหลวงมณฑล เช่น พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค)¹⁴ เข้าไปเข้าควบคุมการคลังของเมืองเชียงใหม่ ส่งผลให้ปฏิกิริยาจากเจ้านายท้องถิ่น แสดงความไม่พอใจโดยเขียนจดหมายร้องเรียนว่าการกระทำของพระยาสุรเดชเป็นการหมิ่นเกียรติ เจ้านายท้องถิ่นเหล่านั้นได้รับการปฏิบัติเหมือนเป็นเพียงข้าราชการพลเรือน หรือผู้นำกลุ่มคนระดับล่าง ไม่สมกับฐานันดรศักดิ์ในตำแหน่งเจ้านายเลย¹⁵ สถานการณ์ดังกล่าวเป็นช่วงที่สอดคล้องกับบริบทการเมืองภายในภูมิภาค ซึ่งกำลังเข้มข้นจากการล่าอาณานิคมจากอังกฤษและฝรั่งเศสได้รุกคืบเข้ามาประชิดชายแดนประเทศสยาม

ความเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคนั้น ดินแดนรอบข้างของมณฑลพายัพในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งมีอิทธิพลใหญ่ 2 กลุ่ม อันเป็นผลของนโยบายการแสวงหาอาณานิคม ส่งผลให้พื้นที่บริเวณมณฑลพายัพถูกขนาบด้วยมหาอำนาจใหญ่ คือ อังกฤษ และฝรั่งเศส

1) ด้านทิศตะวันตก คือ อังกฤษ การเผชิญหน้ากับอิทธิพลของตะวันตกบริเวณหัวเมืองไทยใหญ่ ซึ่งถูกผนวกเข้ากับดินแดนพม่าตอนล่างของอังกฤษ ดินแดนพม่าทั้งหมดตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษที่ครอบคลุมอำนาจเหนือพม่าแทนที่ราชวงศ์คองบอง ตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 1886 อังกฤษสามารถยึดครองพม่าได้ทั้งประเทศ โดยออกแถลงการณ์ว่าดินแดนพม่าตอนบนและทั่วทั้งหมดตกอยู่ภายใต้อธิปไตยของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งอินเดีย พม่าจะไม่มีกษัตริย์ปกครองอีกต่อไป แต่จะมีเพียงข้าราชการอังกฤษเข้ามาบริหารจัดการปกครองเท่านั้น ต่อมาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จะเรียกหน่วยการปกครองนี้ว่า “บริติชเบอร์มา” (British Burma)¹⁶

2) ด้านทิศตะวันออก คือ ฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ. 1887 หัวเมืองภายใต้อำนาจของนครรัฐหลวงพระบางถูกผนวกเข้ากับเวียดนามและกับพูชาเรียกหน่วยการปกครองนี้ว่า “อินโดจีนของฝรั่งเศส” (French Indochina) ในขณะเดียวกันทางภาคใต้ของรัฐบาลสยามก็ยังเผชิญกับการขยายอิทธิพลของอังกฤษในหัวเมืองมลายูอีกด้วย

¹⁴ พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยาสุรรังษีไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงมณฑลลาวเฉียง ตั้งแต่ช่วงเดือนธันวาคม ค.ศ. 1892 โดยได้รับพระราชทานเครื่องยศ คือ โต๊ะกาทองคำ จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาเพิ่มเติม “พระราชทานเครื่องยศ [ให้พระยาทรงสุรเดช],” *ราชกิจจานุเบกษา* 9, 40 (1 มกราคม 2435), หน้า 355.

¹⁵ สจข., 5.5 ม.16/19 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “อุปราชแห่งเชียงใหม่ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ค.ศ. 1899)

¹⁶ นิธิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลอง สุนทรวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 44-45.

งานศึกษาที่เกี่ยวกับการจัดการมณฑลพายัพของสยาม มีลักษณะเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างจำกัดอยู่ภายในบริบทของสยามเป็นสำคัญ เช่น การใช้หลักฐานฝ่ายสยามเป็นหลัก ดังเช่นตัวอย่างงานศึกษาของพร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436)”¹⁷ ซึ่งส่วนใหญ่เลือกใช้หลักฐานประกอบการศึกษาจากหน่วยราชการต่างๆ จึงทำให้ขาดมิติความเข้าใจร่วมเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาค และสถานการณ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ ขณะนั้น และการเน้นความสำคัญเฉพาะบริบทของสยาม ดังตัวอย่างงานศึกษาของวัลลภา เครือเทียนทอง ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” กล่าวถึงความสำคัญของพื้นที่บริเวณมณฑลพายัพ ซึ่งเป็นมูลเหตุของการเข้าจัดการปกครองให้รัดกุมมากขึ้น เน้นความสำคัญของการจัดการปกครองซึ่งรัฐสยามเข้ามาเปลี่ยนแปลงล้านนาโดยใช้วิธีสร้างการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล¹⁸ เช่นเดียวกับงานล้านนาศึกษาทั้งงานของสรสวดี อ่องสกุล เรื่อง “ประวัติศาสตร์ล้านนา”¹⁹ และเนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476” มีขอบเขตที่จำกัดอยู่กับอิทธิพลของสยามยังขาดการให้ความสำคัญกับบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกทั้งยังมีบางช่วงที่ยังไม่ได้อภิปรายประเด็นเรื่องการเรียนรู้และอิทธิพลของระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ²⁰

ลักษณะที่ขาดหายไปจากงานศึกษาที่ยกมาประกอบเป็นตัวอย่างเหล่านี้ มีลักษณะที่เน้นความสำคัญของศูนย์กลางการศึกษาที่รัฐสยาม นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับเรื่องของชาติภูมิของผู้ที่ศึกษาวิจัยส่วนใหญ่เป็นคนภาคกลาง ส่งผลต่อการเขียนงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เน้นศูนย์กลางการศึกษาทบทางสยามในการบริหารจัดการมณฑลพายัพ รวมถึงการเข้าถึงข้อมูลท้องถิ่น เช่น เอกสารที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา เป็นอุปสรรคไม่สามารถอ่านหรือใช้เอกสารชนิดดังกล่าวนั้นได้อีกด้วย ทำให้งานศึกษาในลักษณะนี้อยู่ภายใต้การศึกษาที่เน้นศูนย์กลางที่สยามและความเปลี่ยนแปลงเฉพาะที่เกิดขึ้นโดยรัฐบาลสยาม ยังไม่ได้ศึกษาเชื่อมโยงถึงบริบทและความเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะได้รับการเน้นในประเด็นของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

¹⁷ พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่, “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), หน้า 154-162.

¹⁸ ศึกษาเพิ่มเติม วัลลภา เครือเทียนทอง, “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)

¹⁹ ศึกษาเพิ่มเติม สรสวดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2553)

²⁰ ศึกษาเพิ่มเติม เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553)

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงต้องการที่จะทบทวนการศึกษาอิทธิพลของสยามในมณฑลพม่า รวมถึงลักษณะการจัดการมณฑลพม่าของรัฐบาลสยาม โดยพิจารณาเปรียบเทียบเข้ากับบริบทของการจัดการระบอบอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันได้แก่พม่าและหัวเมืองมลายู โดยมีสมมติฐานว่าวิธีการที่สยามเข้ามาจัดการปกครองมณฑลพม่า เป็นวิธีการที่ได้รับอิทธิพลหรือต้นแบบมาจากวิธีการจัดการอาณานิคมของอังกฤษที่ใช้กับการปกครองดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ พม่า และมลายู ผู้ศึกษาจึงมุ่งประเด็นการจัดการบริหารของรัฐบาลสยามต่อมณฑลพม่า ในระหว่างช่วง ค.ศ. 1894-1933 โดยใช้กรอบการศึกษาจากแนวทางของรัฐบาลอังกฤษในการบริหารจัดการอาณานิคมในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

1.2 วัตถุประสงค์

1) เพื่อศึกษากระบวนการบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เฉพาะในพม่าและแหลมมลายู ในฐานะต้นแบบให้แก่การบริหารจัดการมณฑลพม่าของรัฐบาลสยาม ระหว่าง ค.ศ. 1894-1933

2) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และนำระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู มาใช้บริหารจัดการมณฑลพม่าของรัฐบาลสยาม

1.3 คำถามงานวิจัย

1) ระบอบอาณานิคมอังกฤษมีลักษณะ และรูปแบบของการจัดการดินแดนอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างไร

2) วิธีการบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษ ส่วนใดบ้างที่รัฐบาลสยามเรียนรู้และใช้เป็นต้นแบบในการจัดการปกครองมณฑลพม่า

1.4 สมมติฐาน

1) การเผชิญหน้าระหว่างรัฐบาลสยามกับระบอบอาณานิคมตะวันตกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่งผลให้รัฐบาลสยามเรียนรู้และนำวิธีการจัดการอาณานิคมของตะวันตก มาเป็นต้นแบบในการจัดการปกครองในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล

2) กระบวนการเรียนรู้และนำแบบแผนระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู ของรัฐบาลสยามนั้น กระทำผ่านการเสด็จพระราชดำเนินเยือนอาณานิคมทั้งสองของพระมหากษัตริย์สยาม การส่งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการไปศึกษาและดูงานในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู รวมทั้งการเรียนรู้จากที่ปรึกษาชาวต่างชาติที่รัฐบาลสยามว่าจ้างให้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในราชอาณาจักร

3) การเรียนรู้และนำแบบแผนระบอบอาณานิคมอังกฤษไปใช้ในการจัดการมณฑลพายัพของ รัฐสยาม เริ่มจากการเปลี่ยนสถานะเมืองประเทศราชเป็นมณฑลเทศาภิบาล การปรับเปลี่ยนสถานะ และบทบาทของกลุ่มอำนาจพื้นเมืองเดิม และการปรับโครงสร้างและระบบต่างๆ ภายในมณฑลพายัพ เช่น การเมืองการปกครอง การศึกษา การศาสนา การคมนาคม การสาธารณสุข โภค และเศรษฐกิจ อัน นำไปสู่การสถาปนาสถานะของรัฐสยามในฐานะผู้ปกครองสูงสุด

1.5 ประโยชน์

1) เข้าใจวิธีการ รวมถึงกระบวนการเข้าไปบริหารจัดการกับมณฑลพายัพของรัฐสยาม ในช่วง ปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ค.ศ. 1894-1933

2) เข้าใจวิธีการของรัฐบาลสยาม ในการเรียนรู้และนำแบบแผนระบอบอาณานิคมของ อังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาใช้ในการบริหารจัดการมณฑลพายัพ

1.6 แนวคิด

แนวคิดในการศึกษาใช้แนวคิดแบบ “ลัทธิอาณานิคม” (Colonialism) ซึ่งอธิบายการ แสวงหาและครอบครองดินแดนโดยเฉพาะจากชาวตะวันตกเพื่อใช้ทรัพยากรจากอาณานิคม ซึ่งมีความโดดเด่นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยการล่าอาณานิคมเป็นการตอบสนองต่อการแผ่ขยาย จักรวรรดิ ฉะนั้นจึงพบว่า Colonialism เป็นส่วนหนึ่งของ “ลัทธิจักรวรรดินิยม” Imperialism ดัง ตัวอย่างงานศึกษาของเอเมอร์ซอน นิยามลัทธิอาณานิคมโดยเน้นกำเนิดจากชาวตะวันตกว่า เป็นการ เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากผู้ปกครองผิวขาวหรือชาวต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอาศัยจากแดนโพ้นทะเล²¹ งานศึกษาของฮอว์ธา ให้นิยามโดยใช้การจำแนกกลุ่มคนเป็นเกณฑ์ ซึ่งลัทธิอาณานิคมสัมพันธ์กับ การใช้อำนาจในการเข้าไปครอบงำกลุ่มคน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีวัฒนธรรมแตกต่าง ไม่ใช่การใช้อำนาจ เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ตามกระบวนการทางสังคม²²

เมื่อพิจารณาสัมพันธ์กับบริบท และสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็น วิธีการที่มหาอำนาจตะวันตกใช้ยึดครองดินแดนอาณานิคมกระทั่งประชิดกับอำนาจของรัฐสยาม²³ โดยผู้ศึกษามองว่าวิธีการและการปฏิบัติของสยามต่อมณฑลพายัพเป็นวิธีเดียวกันกับที่บรรดาเจ้า อาณานิคมที่อยู่รอบข้างทั้งอังกฤษ และฝรั่งเศสใช้จัดการกับดินแดนอาณานิคมของตน มีรูปแบบของ การเข้าไปเพื่อควบคุมจัดการด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของมณฑลพายัพ ซึ่งจาก การศึกษาโดยสังเกตบริบทแวดล้อมที่เกิดขึ้น สะท้อนความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์และบริบท

²¹ R. Emerson, “Colonialism,” in *Journal of Contemporary History* 4, 1 (January 1969), p. 3.

²² R. J. Horvath, “A Definition of Colonialism,” in *Current Anthropology* 13, 1 (February 1972), pp. 45-46.

²³ เกียรติศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข, *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: อดีตถึงปัจจุบัน* (เชียงใหม่: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 147.

โดยรอบรัฐสยาม เป็นการพิจารณาไม่เพียงเฉพาะรัฐสยามหากแต่พิจารณาวิธีการของระบอบอาณานิคมของอังกฤษ และผลจากการจัดการควบคุมดินแดนของชนพื้นเมืองร่วมด้วย ตัวอย่างงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าว เป็นต้นว่า

งานศึกษาของวิลเลียม เอวารธนสาร เรื่อง “ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก” กล่าวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่รัฐสยามต้องเผชิญกับประเทศมหาอำนาจโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งแข่งขันกันล่าอาณานิคม หลังจากการขูดคลองสุเอซเมื่อ ค.ศ. 1870 สร้างความเปลี่ยนแปลงในการเข้ามาของตะวันตกในอุษาคเนย์ แม้ว่าสยามจะไม่ได้ตกอยู่ในฐานะอาณานิคมของประเทศตะวันตก แต่กระแสของเศรษฐกิจ อำนาจทางการเมือง และวัฒนธรรมตะวันตกสามารถเข้าถึงเอเชียได้อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สถาบันการปกครองและสังคมแบบเก่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องปรับเปลี่ยนด้านการเมืองและเศรษฐกิจให้สอดคล้องโดยใช้ยุทธศาสตร์การปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทางรอดของสยามนั้นอยู่ที่การจัดให้หัวเมืองประเทศราชตามระบบเดิม ผนึกเข้ามาให้มันคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยมีระบบบริหารเดียวกัน ภายใต้รัฐสยาม การที่รัฐสยามต้องการสร้างรัฐประชาชาติขึ้นมา โดยเริ่มด้วยระบบบริหารที่ใช้ครอบครองในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล และเทคโนโลยีการคมนาคมโดยเฉพาะทางรถไฟซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจและที่สำคัญที่สุดคือการผนวกดินแดนของสยาม²⁴

งานศึกษาของฉลอง สุนทรวาณิชย์ เรื่อง “รัชกาลที่ 5 กับลัทธิล่าอาณานิคมและสยาม”²⁵ เสนอแนวคิดความเปลี่ยนแปลงจากระบอบอาณานิคมส่วนหนึ่งยังสัมพันธ์กับการขยายตัวของเศรษฐกิจ การถือครองทรัพยากร และทุนนิยมที่เปลี่ยนวิธีการค้าเดิมของคนพื้นเมืองไปโดยวิธีการเข้าครอบงำทั้งอำนาจ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของอาณานิคม เป็นสิ่งเดียวที่เกิดขึ้นกับสยามที่พยายามเข้ายึดครองพื้นที่ส่วนต่างๆ ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกับตะวันตกการเข้ากับการปกครองในดินแดนประเทศราช จึงไม่ใช่การต่อต้านการรุกรานจากลัทธิล่าอาณานิคม แต่ทว่างานศึกษาของฉลองยังมีได้อภิปรายลงลึกไปในรายละเอียดของระบอบอาณานิคมของอังกฤษในส่วนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียนรู้และนำมาปฏิบัติ

งานศึกษาของสุนทร ชุตีธรานนท์ เรื่อง “รัชกาลที่ 5 กับอังกฤษและพม่า ร.5 เสด็จพม่า พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1872)”²⁶ กล่าวถึงการเสด็จประพาสพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

²⁴ ศึกษาเพิ่มเติม วิลเลียม เอวารธนสาร, ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545)

²⁵ ศึกษาเพิ่มเติม ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “รัชกาลที่ 5 กับลัทธิล่าอาณานิคมและสยาม,” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอรอนงค์ ทิพย์พิมล, บรรณธิการ, รัชกาลที่ 5: สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547)

²⁶ ศึกษาเพิ่มเติม สุนทร ชุตีธรานนท์, “รัชกาลที่ 5 กับอังกฤษและพม่า ร.5 เสด็จพม่า พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1872),” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอรอนงค์ ทิพย์พิมล, บรรณธิการ, รัชกาลที่ 5: สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547)

เจ้าอยู่หัว ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมอังกฤษ ซึ่งพม่าพัฒนาอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะพม่าตอนล่าง ในครั้งนี้พระองค์ได้ศึกษาการบริหารจัดการนครย่างกุ้งเมืองหลวงอาณานิคมพม่าของอังกฤษกับหัวเมืองมะละแหม่งที่เป็นการค้าไม้และเมืองท่าการค้าทางทะเล แต่ประเด็นสำคัญที่ถูกเสนอ คือ ปัญหาการเจรจากับเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่พม่า การเสด็จพม่าจึงมีนัยยะมากกว่าการศึกษาและเยี่ยมเยียน หากแต่ประเด็นเรื่องการเจรจาต่อรองปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองเชียงใหม่ ความสนใจของอังกฤษแก่เชียงใหม่มีมากขึ้นสะท้อนผ่านปัญหาต่างๆ ข้อเจรจา และสัญญาข้อเรียกร้องเรื่องเชียงใหม่มีมากขึ้น ทำให้สยามต้องเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหาจากข้อเจรจาต่อรองของอังกฤษ ซึ่งเป็นการตอบโต้อังกฤษในฐานะคู่แข่งทางอำนาจของสยามบริเวณหัวเมืองเชียงใหม่

ดุชนิพนธ์ของเนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว เรื่อง “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476” กล่าวถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา ในประเด็นเรื่องรัฐสยามใช้วิธีการที่คล้ายคลึงกับเจ้าอาณานิคมตะวันตก ในการผนวกล้านนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งเกิดขึ้นภายใต้ลัทธิอาณานิคมของชาติตะวันตก การเกิดขึ้นของอาณานิคมเป็นแรงสนับสนุนให้สยามปรับรูปแบบความสัมพันธ์กับล้านนา โดยใช้วิธีที่คล้ายคลึงกับการขยายอิทธิพลของอังกฤษในการยึดครองล้านนา ทำให้สถานะรัฐประเทศราชสิ้นสุดลงพร้อมกับอำนาจของผู้ปกครองท้องถิ่น ซึ่งค่อนข้างบรรลุผลในการเข้าครอบครองและปกครองล้านนา โดยมองว่าวิธีการสร้างชาติของสยามเป็นวิธีการเดียวกับการสถาปนาระบอบอาณานิคม ซึ่งชนชั้นนำของสยามนำวิธีการดังกล่าวนี้มาใช้กับล้านนา เนื่องจากมีกระบวนการในการสร้างอำนาจของสยามให้อยู่เหนือดินแดนล้านนา สถานะของล้านนาจึงอยู่ในรูปแบบวิธีที่ตะวันตกใช้จัดการกับดินแดนอาณานิคม²⁷ แต่ทว่างานศึกษาของเนื่ออ่อน ยังมีได้ศึกษาลงไปรายละเอียดว่าภายใต้ลักษณะที่ “คล้ายคลึง” กันนั้น รัฐสยามได้เรียนรู้และนำวิธีการใดของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษมาใช้ในการบริหารจัดการมณฑลพายัพบ้าง

งานศึกษาของธงชัย วินิจจะกูล เรื่อง “กำเนิดสยามจากแผนที่” ความสำคัญของงานชิ้นนี้ คือ การให้แนวคิดที่เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนรัฐสยามโดยการเร่งเร้าจากอำนาจอาณานิคมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการสร้างพื้นที่และขอบเขตของรัฐสมัยใหม่ สยามถูกจำกัดขอบเขตอธิปไตยเหนือดินแดนจากการสร้างอาณานิคมของตะวันตก การอยู่ท่ามกลางอำนาจอาณานิคมมีส่วนที่ทำให้สยามต้องผนวกอำนาจการปกครองจากรัฐประเทศราชเข้าสู่อำนาจของตนเป็นการปฏิบัติที่เป็นผลสืบเนื่องจากการตอบโต้ระบอบอาณานิคม ข้อเสนอหนึ่งเรื่องความเปลี่ยนแปลงของสยามเกิดขึ้นจากบริบทของการล่าอาณานิคมที่ส่งผลให้สยามต้องเปลี่ยนรูปแบบรัฐจารีต การกำหนดเขตแดนอย่างแน่ชัดเป็นเรื่องที่ค่อนข้างไม่เคยปรากฏมาก่อนในโลกทัศน์ของสยาม พร้อมกันนั้นสยามก็ได้

²⁷ ศึกษาเพิ่มเติม เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553)

ดำเนินการสร้างอัตลักษณ์และจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่อยู่ภายใต้อำนาจของราชอาณาจักรสยาม โดยที่รัฐสยามให้ความหมายและนิยามตัวตนใหม่ที่สัมพันธ์ภายใต้เขตแดนสยาม²⁸

1.7 ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตเชิงพื้นที่ของการศึกษานี้ คือ “มณฑลพายัพ” หรือเดิมเรียกว่า มณฑลลาวเฉียง หมายถึง บริเวณเขตอำนาจของการจัดรูปแบบการปกครองของสยามในลักษณะมณฑลเทศาภิบาล ประกอบด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองเถิน²⁹ นอกจากนี้ในงานศึกษายังหมายรวมถึงบริเวณมณฑลมหาสารคาม (ค.ศ. 1916-1925) ซึ่งแยกออกจากมณฑลพายัพช่วงเวลาสั้นๆ ซึ่งอาจใช้คำเรียกแทนว่า “มณฑลภาคพายัพ” เป็นคำเรียกเมื่อกล่าวถึงทั้งสองมณฑลร่วมกันโดยใช้คำเรียกโดยทั่วไป ซึ่งได้รับการประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา ความตอนหนึ่งว่า “...มณฑลพายัพ แลมณฑลมหาสารคาม ทั้ง 2 มณฑลรวมเรียกว่า “มณฑลภาคพายัพ” ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พระพุทธศักราช 2459...”³⁰ เนื่องจากหมายถึงพื้นที่บริเวณเดียวกัน ในงานศึกษาจะมีการใช้คำเรียกสลับกันบ้างไปตามความเหมาะสมของเนื้อหาและบริบททางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นซึ่งมีผลต่อการกำหนดชื่อเรียกที่แตกต่างไปบ้าง โดยผู้ศึกษาจะนิยามความหมายของคำเพื่อที่จะระบุขอบเขตและบริบทที่ใช้ในงานศึกษา ดังต่อไปนี้

“ล้านนา” ในงานศึกษานี้จะใช้สำหรับเมื่อกล่าวถึง องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ประชากร ภาษา การแต่งกาย วัฒนธรรม ความเชื่อ สภาพสังคม วิถีชีวิต หรือลักษณะอื่นใดที่มีนัยยะของความเป็นพื้นเมือง หรือท้องถิ่น ฯลฯ

“พายัพ” ในงานศึกษานี้จะใช้สำหรับเมื่อกล่าวถึง องค์ประกอบทางการเมืองการปกครอง เช่น มณฑลเทศาภิบาล หน่วยการปกครอง การดำเนินนโยบายของสยามที่มีต่อมณฑลพายัพ ฯลฯ

ขอบเขตเชิงเวลา ระยะเวลาในการศึกษาระหว่างช่วง ค.ศ. 1894-1933 รวมระยะเวลาประมาณ 4 ทศวรรษ การจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาลภายใต้ยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมณฑลพายัพได้รับการสถาปนาขึ้นช่วงปฏิรูปการปกครอง และบริหารราชการแผ่นดิน³¹ เมื่อ ค.ศ. 1894 เป็นครั้งแรกซึ่งมีการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่มณฑลไปประจำการ ณ เมืองเชียงใหม่ ตรงกับช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า และสิ้นสุดเมื่อ ค.ศ. 1933 เป็นช่วงเวลาหลังการ

²⁸ ศึกษาเพิ่มเติม ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภควิทยาของชาติ, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556)

²⁹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เทศาภิบาล (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 130.

³⁰ “ประกาศ เลิกมณฑลเพชรบูรณ์เข้าเป็นเมืองในมณฑลพิษณุโลก และแยกมณฑลพายัพเป็นมณฑลมหาสารคาม และมณฑลพายัพ รวมเรียกว่า มณฑลภาคพายัพ มีตำแหน่งอุปราชเป็นผู้ตรวจตรากำกับราชการ,” ราชกิจจานุเบกษา 32, 0ก (12 กันยายน 2458), หน้า 202.

³¹ สรัสวดี ประยูรเสถียร, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436-2476),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523), หน้า 122.

เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของสยามสิ้นสุดอำนาจของรัฐบาลสยามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม³² ส่งผลให้การปกครองในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล รวมถึงมณฑลพายัพที่อยู่ในระบอบจารีตก็ถูกยกเลิกไปด้วย³³

1.8 ทบทวนวรรณกรรม

ภายใต้หัวข้อการศึกษาเรื่อง ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในฐานะต้นแบบการจัดการมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ค.ศ. 1894-1933 ผู้ศึกษาได้สำรวจเอกสารชั้นทุติยภูมิ พบว่ามีงานศึกษาจำนวนหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้อง เช่น เอกสารงานวิจัย บทความวิชาการ และประวัติศาสตร์นิพนธ์ ซึ่งสามารถจัดแยกประเภทได้เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของสยาม และ 2) กลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.8.1 กลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของสยาม

1.8.1.1 งานศึกษาที่สัมพันธ์กับบริบทประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ลักษณะของงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสยามที่สัมพันธ์บริบทภายนอกโดยเฉพาะบริบทประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นกลุ่มงานที่เชื่อมโยงให้เห็นทั้งมุมมองของสยามและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งให้ความสำคัญกับอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกควบคู่ไปกับการจัดการปกครองของสยามอยู่เสมอ ดังตัวอย่างงานศึกษาของวิลเลียม เอวาร์ต สแตลเลอร์ เรื่อง “ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก” เสนอภาพความเปลี่ยนแปลงจากสถาบันหลักของประเทศจากความพยายามรักษาความเป็นเอกราชเป็นสาเหตุให้เกิดการปฏิรูปประเทศ โดยมีแนวทาง 3 ประการ คือ 1) รักษาความสัมพันธ์ทางการทูต 2) บำรุงกองทัพเพื่อใช้เป็นกองกำลังรักษาความสงบภายใน และ 3) จัดระเบียบการปกครองในระบบราชการให้ดี ซึ่งหลักการสำคัญของผู้นำไทยสมัยช่วง ค.ศ. 1868-1910 คือ การนำข้อมูลและรูปแบบการบริหารจัดการอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก³⁴ โดยเฉพาะของอังกฤษในอินเดีย พม่า และมลายู ซึ่งจะเห็นได้จากความพยายามในการเสด็จเยือนดินแดนอาณานิคมเหล่านี้ รวมถึงอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากที่ปรึกษาราชการแผ่นดินสยามที่ส่วนใหญ่เป็นชาวตะวันตก ลักษณะพิเศษของความเปลี่ยนแปลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การนำวิถีวัฒนธรรมและจารีตการปกครองของไทยใส่เข้าไปในโครงสร้างการปกครอง

³² “พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476,” *ราชกิจจานุเบกษา* 50, 0ก (9 ธันวาคม 2476), หน้า 751-762.

³³ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *เทศาภิบาล* (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 114.

³⁴ วิลเลียม เอวาร์ต สแตลเลอร์, *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545), หน้า 89.

แบบใหม่จากตะวันตก พร้อมกับรับเอาสิ่งใหม่ที่มีความเป็นระบบอย่างเช่น การบริหาร การศึกษา กฎหมาย ฯลฯ³⁵ ในช่วงที่สยามถูกคุกคามเอกราชจากตะวันตก ในทางกลับกันสยามได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นข้อมูลพื้นฐานสู่การพัฒนาประเทศให้สามารถดำรงเอกราชของตนไว้ได้³⁶

นอกจากการรับอิทธิพลตะวันตกซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของการเมืองการปกครองแล้ว รัฐสยามยังปรับวิธีการที่จะเข้าจัดการดินแดนในปกครองโดยแสดงถึงการเรียนรู้และพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลก ดังที่ปรากฏในการศึกษาของเดช บุนนาค เรื่อง “การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458” กล่าวถึงการเร่งปฏิรูปการปกครองตติการแทรกแซงจากอังกฤษทั้งในเชียงใหม่และภูเก็ต³⁷ และที่สำคัญผู้เขียนเรื่องดังกล่าวยังให้ความสำคัญกับวิถีคิด และการปรับเปลี่ยนที่คล้อยตามกระแสโลกของผู้นำสยาม ดังการยกข้อความในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “...จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้การปกครองแบบยุโรป เพราะชาวยุโรปมีความเชี่ยวชาญกว่าเราหลายร้อยเท่าในเรื่องนี้...”³⁸ ประสบการณ์จากการทดลองปฏิบัติงานวางแผนจัดระเบียบการปกครองราชอาณาจักรนี้ ทำให้รัฐบาลสยามสามารถสร้างกฎเกณฑ์และสำนึกในการจัดการปกครองได้ตามต้นแบบของระบอบอาณานิคมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้³⁹

จากงานศึกษาทั้งของวิไลเลขา ถาวรธนาสาร และเดช บุนนาค สะท้อนให้เห็นว่าผู้เขียนค่อนข้างให้ความสำคัญกับบริบทที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลของระบอบอาณานิคมในการกำหนดรูปแบบการดำเนินการจัดการปกครองในช่วงสถาปนามณฑลเทศาภิบาล ไม่ใช่เป็นเพียงการตอบโต้การขยายอำนาจตะวันตกเพียงเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ความเปลี่ยนแปลงจากระบอบอาณานิคมส่วนหนึ่งยังสัมพันธ์กับการขยายตัวของเศรษฐกิจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การถือครองทรัพยากร และทุนนิยมที่เปลี่ยนวิถีการค้าเดิมของคนพื้นเมืองไป โดยวิธีการเข้าครอบงำทั้งอำนาจ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของอาณานิคม เป็นสิ่งเดียวที่เกิดขึ้นกับสยามที่พยายามเข้ายึดครองพื้นที่ส่วนต่างๆ ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกับที่มหาอำนาจตะวันตกใช้ปฏิบัติ การจัดการปกครองในดินแดนประเทศราชจึงไม่ใช่กระบวนการต่อต้านการรุกราน

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115-116.

³⁷ เดช บุนนาค, การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แปลโดย ภรณ์ กาญจนนัฐติ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 76.

³⁸ สำเนาลายพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

จากลัทธิล่าอาณานิคม ข้อเสนอดังกล่าวมาจากงานศึกษาของฉลอง สุนทรวาณิชย์⁴⁰ ซึ่งถูกใช้เป็นแนวคิดและกล่าวถึงในงานศึกษาของเนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว⁴¹

นอกจากนี้ยังได้รับการอ้างอิงถึงในดัชนีพันธของวราภรณ์ เรื่องศรี เรื่อง “การค้าขายแดนและการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20” กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลให้สยามดำเนินการทางการเมืองปกครองและกิจการขายแดนอย่างรัดกุมมากยิ่งขึ้น งานศึกษาเรื่องดังกล่าวให้รายละเอียดเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในล้านนา โดยมีพลังขับเคลื่อนสำคัญ คือ การเข้ามาสร้างการเปลี่ยนแปลงของสยาม กระบวนการค้าท้องถิ่นทำให้ตลาดต้องมีการปรับตัวทางการค้า⁴² โดยให้รายละเอียดสำคัญเกี่ยวกับสภาพการค้าสินค้าที่อยู่ในล้านนา รวมถึงการนำหลักฐานบันทึกชาวต่างชาติที่บรรยายสภาพความเป็นไปของตลาดในล้านนาแต่ละเมืองได้เป็นอย่างดี ทำให้เข้าใจสภาพเศรษฐกิจของแต่ละท้องถิ่นจำแนกไปตามเมืองใหญ่ที่สำคัญ⁴³

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและถูกขบขันภายใต้การดำเนินการของรัฐบาลสยาม แสดงผ่านการนำรถไฟเข้ามาสู่พื้นที่มณฑลพายัพ ซึ่งตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความสำเร็จ คือ อำนาจทางการเมืองปกครองในการยุติเรื่องกบฏเงี้ยว การเร่งรัดสร้างทางรถไฟไม่เพียงได้ประโยชน์ทางการเมืองเร่งแก้ไขปัญหามืองขายแดน⁴⁴ ยังหมายถึงการกระตุ้นการค้าขายสินค้าให้สามารถขนถ่ายได้อย่างรวดเร็วและมีการแลกเปลี่ยนสินค้าได้อย่างสะดวก⁴⁵ ลักษณะเด่นของงานศึกษาของวราภรณ์ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพตลาดและความเป็นไปในระบบการค้าได้อย่างชัดเจน

1.8.1.2 งานศึกษาที่สัมพันธ์กับบริบทเฉพาะของประวัติศาสตร์ไทย

งานศึกษาในกลุ่มงานที่เน้นสัมพันธ์กับบริบทของประวัติศาสตร์สยามเป็นหลัก หรือให้ความสำคัญแก่อิทธิพลทางการเมืองของสยาม โดยมีการกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลภายนอกอยู่บ้าง แต่ไม่ได้ยกขึ้นเป็นประเด็นสำคัญหรือแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสยามที่สอดคล้องตามบริบทของมหาอำนาจตะวันตก ดังตัวอย่างวิทยานิพนธ์ของสรวิศ ประยูรเสถียร เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436-2476)” กล่าวถึงการให้ความสำคัญกับอังกฤษใน

⁴⁰ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “รัชกาลที่ 5 กับลัทธิล่าอาณานิคมและสยาม,” ใน รัชกาลที่ 5: สยามกับอาณานิคมและชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 270-275.

⁴¹ เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 9.

⁴² วราภรณ์ เรื่องศรี, “การค้าขายแดนและการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), หน้า 122-124.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136-144.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 171-172.

ฐานะผู้ที่เร่งเร้าการปฏิรูปการปกครองของสยาม โดยใช้วิธีการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ลักษณะพิเศษของลัทธิในฐานะดินแดนประเทศราชคือการเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อสยามเพื่อต่อการรวมอำนาจการปกครอง กรณีการเกิดความวุ่นวายซึ่งเป็นการตอบโต้จากเจ้านายท้องถิ่น⁴⁶ รวมถึงเหตุข้าราชการสยามที่ขาดคุณสมบัติและมีจำนวนไม่เพียงพอ จุดเปลี่ยนสำคัญของปฏิกิริยาคนท้องถิ่น คือ กบฏเงี้ยว ซึ่งการเข้าจัดการกับกบฏอย่างรัดกุมและเฉียบขาดเป็นต้นแบบในการบริหารจัดการพื้นที่มณฑลพายัพอย่างเข้มงวด การปฏิรูปมณฑลพายัพจึงเป็นรากฐานการปกครองมาถึงปัจจุบัน

งานศึกษาที่แสดงการปรับเปลี่ยนวิธีเข้าจัดการมณฑลเทศาภิบาลในมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม โดยแบ่งเป็นช่วงเวลาตามรูปแบบความสัมพันธ์ในการปกครองที่เปลี่ยนไป ดังวิทยานิพนธ์ของเตือนใจ ไชยศิลป์ เรื่อง “ลัทธิในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476”⁴⁷ ซึ่งมีรูปแบบเดียวกับวิทยานิพนธ์เรื่อง “รัฐสยามกับลัทธิ พ.ศ. 2417-2476”⁴⁸ เสนอเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นของสยามกับลัทธิ ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลัทธิมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความรู้สึกในการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มชาวสยามกับชาวลัทธิ เป็นมูลเหตุแห่งการเกิดปฏิกิริยาตอบโต้ทำให้ลัทธิยังคงขาดความจงรักภักดีต่อสยาม โดยเฉพาะกบฏที่เกิดขึ้นเป็นพลังทางสังคมในการต่อต้านอำนาจสยาม กระทั่งสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงสร้างวิธีการปกครองในรูปแบบของความสำนึกเพื่อเชื่อมโยงบรรดาความแตกต่างและความหลากหลายของชาติพันธุ์เชื่อมเข้ากับศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ และในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นช่วงที่เน้นย้ำถึงสถานะอำนาจสูงสุดอยู่ที่กษัตริย์สยาม⁴⁹ ทำให้เข้าใจได้ว่าการปฏิรูปการปกครองเป็นวิธีใหม่ที่เกิดขึ้นโดยสยามใช้ความสัมพันธ์เดิมที่เคยส่งบรรณาการในฐานะประเทศราชเชื่อมสัมพันธ์ใหม่เข้ากับเจ้านายเมืองเชียงใหม่ในสถานะข้าราชการสยาม

พันธะหน้าที่เดิมซึ่งเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ใช้เชื่อมความสัมพันธ์ดั้งเดิมของสยามกับลัทธิ คือ หน้าที่ของหัวเมืองประเทศราช 4 ประการ คือ การป้องกันพระราชอาณาเขต การขยายพระราชอาณาเขต การช่วยเหลือราชการปราบกบฏและทำศึกสงคราม และการส่งบรรณาการ⁵⁰ ซึ่งมีความ

⁴⁶ สรัสวดี ประยูรเสถียร, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436-2476),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523), หน้า 151-152.

⁴⁷เตือนใจ ไชยศิลป์, “ลัทธิในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 142.

⁴⁸ ศึกษาเพิ่มเติม เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, “รัฐสยามกับลัทธิ พ.ศ. 2417-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553)

⁴⁹ เหตุการณ์สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การเสด็จมณฑลพายัพโดยรถไฟสายเหนือ พร้อมกับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของเชื้อพระวงศ์สยามที่มีฐานานุศักดิ์สูงสุด คือ พระมหากษัตริย์และพระราชินี ประกอบกับการถูกลดบทบาทของเจ้านายท้องถิ่นในมณฑลพายัพ จึงสะท้อนให้เห็นถึงพระราชอำนาจที่สมบูรณ์โดยชอบธรรมเหนือดินแดนมณฑลพายัพ.

⁵⁰ พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่, “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), หน้า 29-44.

สอดคล้องกับงานศึกษาของสร้อยดี ประยูรเสถียร ที่เน้นความสำคัญของพันธะหน้าที่หัวเมืองประเทศราชใน 4 ประการเช่นเดียวกัน⁵¹ ผู้ศึกษาเข้าใจว่างานทั้งสองเป็นการศึกษาที่ใช้แนวคิดเดียวกัน ที่ถูกกล่าวไว้ก่อนในวิทยานิพนธ์ของพร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436)” ในงานศึกษานี้กล่าวถึงความสัมพันธ์เดิมที่เป็นภูมิหลังให้สยามสามารถเข้าปฏิรูปการปกครองหัวเมืองล้านนาในดินแดนสยาม ความพยายามในการส่งข้าหลวงเพื่อแก้ปัญหาการศาล และจัดการระบบภาษีรายได้ใหม่ ที่ถูกก่อตั้งจากการขยายอิทธิพลของอังกฤษเป็นสำคัญ⁵² ซึ่งทรรศนะของผู้เขียนเสนอว่า การเข้าปฏิรูปการปกครองของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร โดยมีมุมมองที่สะท้อนจากฝ่ายสยามว่าไม่ได้รับความร่วมมือจากบรรดาเจ้านายที่ราชสำนักล้านนา⁵³ ผู้ศึกษาจะนำประเด็นดังกล่าวมาศึกษาต่อโดย จะเน้นให้เห็นว่าความล้มเหลวในการปฏิรูปการปกครองของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร จะเป็นฐานรากให้แก่การจัดระเบียบการปกครองของสยาม รวมถึงการเตรียมตัวปรับสถานะของผู้ปกครองล้านนาที่จะถูกลดบทบาทลง เนื่องจากการเข้ามาแทนที่ของอิทธิพลสยาม

วิทยานิพนธ์ของวัลลภา เครือเทียนทอง เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”⁵⁴ กล่าวถึงความสำคัญของพื้นที่บริเวณมณฑลพายัพด้านการจัดเก็บภาษี การคลัง และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นมูลเหตุของการเข้าจัดการปกครองให้รัดกุมมากขึ้น เน้นความสำคัญของการจัดการปกครองซึ่งรัฐสยามเข้ามาเปลี่ยนแปลงล้านนาโดยใช้วิธีสร้างการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ลักษณะที่ขาดหายไปจากงานศึกษาทั้งสองที่ยกมาประกอบเป็นตัวอย่างมีลักษณะที่เน้นความสำคัญของศูนย์กลางการศึกษาที่รัฐสยามเช่นเดียวกับรูปแบบการศึกษาที่ให้ภาพรวมโครงสร้างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างเป็นลำดับเวลา แต่ทว่าการอธิบายมักติดอยู่ในพันธะที่เกี่ยวกับมิติทางการเมือง ดังงานศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ล้านนา” ของสร้อยดี อ่องสกุล

หนังสือประวัติศาสตร์ล้านนาอธิบายโครงสร้างเหตุการณ์ขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมล้านนา โดยให้ความสำคัญด้านการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการเมืองการปกครองเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกิดจากความพร้อมของชนชั้นนำสยาม และการปฏิรูปการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจของ

⁵¹ สร้อยดี ประยูรเสถียร, “การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล : มณฑลพายัพ,” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ่องสกุล, บรรณาธิการ, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524), หน้า 29.

⁵² พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่, “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), หน้า 57-59.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

⁵⁴ ศึกษาเพิ่มเติม วัลลภา เครือเทียนทอง, “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)

สยาม สยามมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงล้านนา และบทบาทในฐานะผู้ทรงอิทธิพลที่จัดการปัญหาและปรับปรุงระบบราชการให้⁵⁵ โดยสะท้อนได้จากกลุ่มศึกษาที่มักจะเป็นเรื่องราวระหว่างชนชั้นปกครองของทั้งสองดินแดนดำเนินปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน⁵⁶ เน้นการอธิบายโครงสร้างทางสังคมแต่ละลำดับชั้นซึ่งเน้นความสำคัญแก่ผู้ปกครอง⁵⁷ รวมถึงประโยชน์จากการค้า รูปแบบสินค้าและธุรกิจระดับมหภาคซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการแสดงพัฒนาการของเมือง⁵⁸ อนึ่งอาจเนื่องด้วยข้อจำกัดทางด้านหลักฐานในงานศึกษานี้เลือกใช้เป็นเอกสารทางราชการ และข้อสนเทศที่เลือกมาจะสัมพันธ์กับความเป็นไปทางการเมืองที่งานนิพนธ์พยายามสะท้อนจุดร่วมกันกับประวัติศาสตร์สยามจึงไม่ได้ให้รายละเอียดมาก

งานศึกษากลุ่มงานศึกษาเกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของสยามมีความพยายามที่จะกล่าวถึงอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกที่เป็นส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจของรัฐบาลสยามในการจัดระบบมณฑลเทศาภิบาลทั่วทั้งราชอาณาจักรและในมณฑลพายัพ จึงสามารถจัดจำแนกเป็นงานที่เชื่อมโยงกับบริบทภายนอก และงานที่เน้นเฉพาะบริบทของประวัติศาสตร์สยาม ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาที่สัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสยาม แต่ทว่ามักจะมีการกล่าวอ้างถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายนอกอยู่บ้างซึ่งไม่ได้ระบุชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเรื่องการนำรูปแบบการปกครองจากอาณานิคม รวมถึงความเปลี่ยนแปลงโดยรอบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งส่งอิทธิพลมายังการจัดการปกครองของสยาม ซึ่งเป็นสิ่งที่ในงานของผู้ศึกษาจะได้ยกขึ้นศึกษาและชี้แจงให้เห็นรูปแบบ และวิธีการจัดการอาณานิคมของอังกฤษที่เป็นต้นแบบให้สยามเรียนรู้และนำมาปกครองมณฑลพายัพ

1.8.2 กลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 บทบาทสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว คือ การเข้าครอบครองดินแดนของชาวพื้นเมืองสถาปนาเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก อันได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเนเธอร์แลนด์ ซึ่งในงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการอาณานิคมอังกฤษเป็นกลุ่มงานที่จะยกนำมาประกอบประเด็นศึกษา ตัวอย่างงานศึกษาของอภิเชษฐ กาญจนดิฐ และจันทนา ไชนาเคนทร์ เรื่อง “ปฏิกริยาของกลุ่มรัฐมลายูต่อการปกครองของอังกฤษ” การเข้ามาแสวงหาอาณานิคมเพื่อสนองต่อความต้องการวัตถุดิบเพื่อป้อนให้กับ

⁵⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2553), หน้า 411-412, 416.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 449.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 480-483.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 522-523, 543.

โรงงานอุตสาหกรรม⁵⁹ การปกครองระบอบอาณานิคมเปลี่ยนโลกมลายูทั้งโครงสร้างที่มากกว่าการนำระบบใหม่ของอังกฤษมาจัดการปกครอง⁶⁰ การเปิดเสรีแรงงานโดยเฉพาะชาวจีนได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในฐานเศรษฐกิจสมัยอาณานิคม ความไม่พอใจของบรรดาสุลต่านต่อนโยบายของอังกฤษที่แต่งตั้งข้าหลวงเป็นผู้จัดการบริหารทั้งการเมืองและเศรษฐกิจซึ่งกระทบต่อรูปแบบสังคมพื้นเมืองเดิม⁶¹ เช่นเดียวกับเจ้าผู้ปกครองเมืองต่างๆ ในมณฑลพ่ายที่ถูกลดบทบาทลง ข้อเสนอสำคัญในงานศึกษานี้คือ ระบบการศึกษาระดับสูงสร้างพลเมืองแบบใหม่และเป็นฐานให้เกิดกลุ่มปัญญาชนต่อต้านการปกครองของเจ้าอาณานิคม รวมถึงการปฏิรูปศาสนาอิสลามให้บริสุทธิ์เป็นผลจากแรงกดดันในสังคมภายในที่ต้องการขัดอำนาจภายนอกที่ไม่ใช่วัฒนธรรมเดิมของมุสลิมมลายูออกไป

เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีของมณฑลพ่ายทำให้เข้าใจได้ว่าการเข้ามาของแรงงานหรือกลุ่มคนโดยเฉพาะชาวจีน ในที่นี้หมายถึงกลุ่มจีนฮ่อ ซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้าที่อยู่ในคาราวานสินค้าเส้นทางตอนใต้ของจีนมิได้สร้างความวุ่นวายและความไม่พอใจแก่ชาวล้านนา ซึ่งได้รับการเสนอในงานศึกษาของวรารณ เรืองศรี แต่ทว่าไม่ได้กล่าวถึงปฏิกิริยาของรัฐสยามต่อกรณีการเข้ามาของจีนฮ่อไว้⁶² นอกจากนี้กรณีของการสร้างสถาบันการศึกษาเป็นวิธีการเดียวกับที่สยามสร้างโรงเรียนขึ้น เพื่อกำหนดมาตรฐานของประชากรกลุ่มใหม่ที่จะกลายเป็นพลเมืองสยาม ซึ่งกรณีของมณฑลพ่ายแตกต่างจากอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูที่มีปรากฏความเคลื่อนไหวของกระบวนการปัญญาชนในการแยกตัวเพื่อเป็นเอกราช เมื่อพิจารณาจากโลกทัศน์งานศึกษาของ Renard ข้อเสนอสำคัญในงานดังกล่าว คือ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 มีกระบวนการในการสร้างพลเมืองในมณฑลพ่ายให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยาม โดยระบุว่าวิธีการและอิทธิพลที่ส่งผลโดยตรงได้รับการปรับมาจากคติอุดมการณ์ของชาวอังกฤษที่ว่า “God King and Country”⁶³

งานศึกษาของลลิตา หาญวงษ์ เรื่อง “พม่ากับปฏิกิริยาต่อต้านการปกครองของอังกฤษ” การต่อต้านจากกลุ่มปัญญาชนเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในอาณานิคมแหลมมลายู โดยพื้นฐานสำคัญในการต่อต้านระบอบอาณานิคม คือ การเกิดขึ้นของกลุ่มปัญญาชนจากมหาวิทยาลัย⁶⁴ สิ่งที่โดดเด่นการ

⁵⁹ อภิเชษฐ กาญจนดิฐ และจันทนา ไชนาเคนทร์, “ปฏิกิริยาของกลุ่มรัฐมลายูต่อการปกครองของอังกฤษ,” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ, บรรณาธิการ, จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2557), หน้า 8.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23, 31.

⁶² ศึกษาเพิ่มเติม วรารณ เรืองศรี, “การค้าขายแดนและการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556)

⁶³ R. D. Renard, “King Vajiravudh, Thai Nationalism, and Karen,” in Turton, Andrew, Civility and Savagery: Social Identity in Tai States (Surrey: Cruzon Press, 2000), p. 78.

⁶⁴ ลลิตา หาญวงษ์, “พม่ากับปฏิกิริยาต่อต้านการปกครองของอังกฤษ,” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ, บรรณาธิการ, จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2557), หน้า 196-197.

ในการปกครองของระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่า คือ การจัดระเบียบศาสนาพุทธ ทั้งการที่อังกฤษให้เปิดโรงเรียนสอนศาสนาคริสต์ นโยบายการเก็บภาษีวัด ทำให้ชาวพมามองว่าพุทธศาสนาที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวพม่าถูกคุกคาม⁶⁵ จึงเกิดขบวนการพิทักษ์พุทธศาสนาพม่า (Young Men's Buddhist Association: YMBA) และเกิดความเคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าอาณานิคมขึ้นบ่อยครั้งมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในช่วงที่สังคมพม่าเผชิญกับการขาดผู้นำ

ประเด็นที่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้จากการปกครองของอาณานิคมทั้งงานศึกษาของอภิเชษฐ กาญจนดิฐ และจันทนา ไชนาเคนทร์ และงานศึกษาของลลิตา หาญวงษ์ เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการเสียฐานอำนาจซึ่งเป็นผลจากการที่อังกฤษแต่งตั้งข้าราชการอังกฤษเข้าไปในโครงสร้างการปกครองพื้นเมือง ในระดับแรกเกิดผลกระทบต่อบรรดาชนชั้นปกครอง ทั้งกลุ่มผู้ปกครองพื้นเมืองเดิมไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสุลต่าน กษัตริย์ เจ้าฟ้า พระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงกลุ่มพระสงฆ์ ผู้นำทางความเชื่อและจิตวิญญาณ เช่นเดียวกับในมณฑลพายัพดังที่กล่าวไปในงานศึกษาของสรสวดี อ่องสกุล⁶⁶ แต่สิ่งที่ถูกเน้นในกรณีของดินแดนภายใต้ระบอบอาณานิคม คือ การเข้ามาปรับเปลี่ยนรูปแบบทางเศรษฐกิจวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรม รวมไปถึงทุนนิยมเสรี ที่ส่งผลโดยตรงและถูกเน้นย้ำในบริบทอาณานิคมดังกรณีศึกษาเกี่ยวกับหยกในวิทยานิพนธ์ของธัญญารัตน์ อภิวงศ์⁶⁷

นอกจากนี้ในงานศึกษาของชาญวิทย์ เกษตรศิริ เรื่อง “รัชกาลที่ 5 กับการเสด็จฯ อินเดีย พ.ศ. 2414 และความเข้าใจต่อการปฏิรูปแห่งรัชสมัย” ข้อเสนอเกี่ยวกับการปฏิรูปและดำเนินนโยบายในการพัฒนาประเทศเป็นผลมาจากการเสด็จประพาสบริติชอินเดียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมายังรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 และการสร้างรัฐชาติหรือรัฐราชวงศ์ เป็นผลมาจากการดำเนินการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง เป็นการตัดอำนาจขุนนางเก่า⁶⁸ สิ่งที่สำคัญในการศึกษาการเสด็จประพาสดินแดนอาณานิคมรอบประเทศสยาม สามารถทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงการเมืองไทยได้ดียิ่งขึ้น ความต้องการเรียนรู้และลอกเลียนแบบการปกครองเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำสยามให้ความสนใจ เพราะเป็นเรื่องใกล้ตัว⁶⁹ อินเดียเป็นอาณานิคมที่มีความสำคัญของอังกฤษ การจัดเก็บภาษี กฎหมาย การศาล เป็นหน้าที่หลักที่เกิดขึ้นในการจัดการปกครอง ส่วนนโยบายรองเกี่ยวกับการศึกษา งานสาธารณสุข ชลประทาน ฯลฯ โดยเฉพาะรถไฟซึ่งเป็นสิ่งที่กระตุ้นความสนใจ

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203, 209-213.

⁶⁶ ศึกษาเพิ่มเติม สรสวดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557)

⁶⁷ ศึกษาเพิ่มเติม ธัญญารัตน์ อภิวงศ์, “หยกกับเศรษฐกิจพม่าสมัยอาณานิคม (ค.ศ.1885-1948),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548)

⁶⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “รัชกาลที่ 5 กับการเสด็จฯ อินเดีย พ.ศ. 2414 และความเข้าใจต่อการปฏิรูปแห่งรัชสมัย,” ใน รัชกาลที่ 5: สยามกับอนุชาตและชมพูทวีป (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสที่วันพระราชสมภพ 150 ปี, 2546), หน้า 2-3.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

ของสยามอย่างมากในการขยายเส้นทางคมนาคมไปทั่วประเทศ⁷⁰ เช่นเดียวกับการศึกษาของวารุณี โอสธามย์ เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสบริติช-อินเดีย พ.ศ. 2415” กล่าวถึงความสำคัญของรถไฟในการปกครองดินแดนอาณานิคมที่ได้รับการกล่าวโดยเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการจัดการปกครอง และควบคุมดินแดนอาณานิคมอย่างสะดวกและรวดเร็ว อีกทั้งเป็นสิ่งแสดงแสนยานุภาพของเทคโนโลยีของผู้ปกครองสูงสุด⁷¹

ลักษณะกลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของรัฐบาลอาณานิคม แสดงให้เห็น ความรับรู้และเข้าใจสถานการณ์ที่เกิดขึ้นของรัฐบาลสยามต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคครอบ ราชอาณาจักร การจัดการกับหน่วยการปกครองใหม่ไม่ได้เป็นเพียงความต้องการของสยาม หากแต่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั่วไปในภูมิภาครอบข้าง การลงทุนหรือสิ่งที่เกิดขึ้นในอาณานิคมได้สร้างโครงข่าย สาธารณูปโภคสมัยใหม่ ที่พัฒนาคุณภาพชีวิตในดินแดนอาณานิคมและดินแดนของเจ้าอาณานิคมด้วย รวมถึงการปรับเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานทั้งการปกครองและระบบสาธารณูปโภคเพื่อเชื่อมโยงพื้นที่ ห่างไกลในอาณานิคม ในงานของผู้ศึกษาจะศึกษาต่อถึงวิธีการและรูปแบบในการจัดการระบอบอาณานิคม หรือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างในดินแดนที่ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ โดยจะนำวิธีการของ อังกฤษมาศึกษาเปรียบเทียบกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของการจัดระเบียบมณฑลเทศาภิบาลที่ เกิดขึ้นในมณฑลพายัพ

1.9 หลักฐานและข้อมูล

ผู้ศึกษาพบว่าหลักฐานและข้อมูลต่างๆ ประกอบการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการ จัดการมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ค.ศ. 1894-1933 และระบอบอาณานิคมของอังกฤษในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ แล้วพบว่ามียเอกสารหลากหลายประเภทที่น่าสนใจ และสามารถให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ ประเด็นที่กำลังจะศึกษา เอกสารสำคัญ ดังนี้

1) เอกสารกระทรวงธรรมการ ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาการจัดการศึกษา ลักษณะเด่นของเอกสารกระทรวงธรรมการอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 6 เนื่องจากเป็นเวลาของการเร่งสร้างโรงเรียนและขยายรูปแบบการเรียนการสอนของสยามสู่มณฑล พายัพ ทั้งนี้กระทรวงธรรมการยังดูแลกิจการของคณะสงฆ์มณฑลพายัพด้วย รูปแบบของเอกสารมี ลักษณะเป็นรายงานจากข้าราชการธรรมการที่ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ ซึ่งให้รายละเอียดที่ เกี่ยวข้องกับสภาพสังคม ความเป็นอยู่ ปัญหาที่จะเป็นอุปสรรคต่อการปกครองของสยาม

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

⁷¹ วารุณี โอสธามย์, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสบริติช-อินเดีย พ.ศ. 2415,” ใน รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ 150 ปี, 2546), หน้า 39-40.

หรือวัฒนธรรมที่ผิดแปลกไปจากสยาม พร้อมทั้งการเสนอวิธีแก้ไขปัญหาของผู้เขียนรายการตรวจราชการ เอกสารชุดนี้ค้นคว้าได้จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2) หนังสือเทศาภิบาล รวบรวมประกาศ ข้อปฏิบัติข้าหลวงเทศาภิบาล ของกระทรวงมหาดไทย ค.ศ. 1906-1909 เป็นหนังสือที่รวบรวมข้อปฏิบัติราชการของข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวง และผู้ว่าราชการเมือง รวมถึงการดำเนินนโยบายของรัฐสยามที่มีต่อมณฑลเทศาภิบาลทั่วราชอาณาจักร ในกรณีของมณฑลพายัพก็มีกล่าวถึงปัญหา และการจัดการข้อปฏิบัติราชการที่เกิดขึ้นไว้จำนวนหนึ่งด้วย สามารถค้นคว้าได้จากฐานข้อมูลออนไลน์ของสำนักวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3) The Laos News ตีพิมพ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1904-1919 เป็นหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษรวบรวมรายงานข่าวจากทั่วทุกพื้นที่ในมณฑลพายัพที่มีชนนารีอเมริกันได้สร้างเครือข่ายการทำงาน ไม่เพียงเฉพาะพื้นที่เมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลคร (ลำปาง) แพร่ น่าน ยังมีรายงานข่าวจากเมืองเชียงตุง และเมืองเชียงรุ่ง พิมพ์ข่าวรายสามเดือน ณ โรงพิมพ์วังสิงห์คำภายใต้การดูแลกิจการของมิชชันนารี เอกสารชุดนี้มีความสมบูรณ์อย่างมาก เนื้อหาภายในประกอบด้วยบันทึก ข้อเขียน รายงาน ของมิชชันนารี เกร็ดความรู้เกี่ยวกับล้านนา และภารกิจทางศาสนาในการเดินทางไปยังหลายพื้นที่ รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับสภาพบ้านเมือง และสังคมของล้านนาจึงมีความสมบูรณ์ เนื่องจากสามารถสื่อความโดยใช้ภาษาอังกฤษโดยตรง ดังนั้นกลุ่มเป้าหมายของหนังสือพิมพ์ The Laos News จึงอยู่ในแวดวงของชาวตะวันตกมากกว่าที่จะเป็นชาวพื้นเมือง ค้นคว้าได้จากหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่

4) หนังสือสิริกิตติสัป ตีพิมพ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1903 เป็นหนังสือพิมพ์รวบรวมข่าวสารที่เกิดขึ้นในมณฑลพายัพเอกสารตีพิมพ์ด้วยอักษรธรรมล้านนา⁷² ณ โรงพิมพ์วังสิงห์คำภายใต้การดูแลกิจการของมิชชันนารี เนื้อหา ภายใน มีเนื้อหาภายในผู้ศึกษาจัดแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ เนื้อหาทางโลก และเนื้อหาทางธรรม กล่าวคือ 1.) เนื้อหาทางโลก ประกอบด้วย รายงานข่าวทั่วไปที่เกิดขึ้นในล้านนา รวมถึงต่างประเทศโดยเน้นทวีปยุโรปและทวีปเอเชีย 2.) เนื้อหาธรรมทางคริสต์ศาสนา ประกอบด้วย รายงานข่าวสารจากคริสเตียนทั้งในล้านนาและ ต่างประเทศ รวมถึงการสอนหลักธรรม คำถามและคำตอบของหลักธรรมทางคริสต์ศาสนา ปัจจุบันจัดรวบรวมโดย หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ

⁷² นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่บันทึกผ่านอักษรล้านนาอยู่จำนวนหนึ่ง ผู้ศึกษาใช้เกณฑ์ในการปริวรรต โดยยึดหลักการปริวรรตแบบพยัญชนะอนุโลม คือ การถอดรูปจากเอกสารชั้นต้นภาษาล้านนาเป็นภาษาไทย โดยมีการปรับปรุงให้สามารถเข้าใจในระบบภาษาไทยปัจจุบัน โดยพยายามคงรูปจากสำนวนภาษาล้านนามากที่สุด เนื่องจากงานศึกษานี้มุ่งที่จะศึกษาประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ มิใช่การศึกษาด้านภาษาศาสตร์ การปริวรรตในงานศึกษานี้มุ่งหมายเพื่อที่จะยกเอาเนื้อความจากเอกสารชั้นต้นที่ถูกบันทึกในภาษาล้านนาเป็นสำคัญมากกว่าอักขรวิธี การปริวรรตแบบพยัญชนะอนุโลมของผู้ศึกษาจึงไม่กระทบต่อข้อสันนิษฐานและเนื้อความจากเอกสารชั้นต้น เอกสารทั้งหลายที่ผู้ศึกษาใช้ทั้งที่บันทึกด้วยภาษาไทย ภาษาล้านนา และภาษาอังกฤษ ไม่ใช่ อุปสรรคสำคัญสำหรับผู้ศึกษาที่จะอ่านหลักฐานด้วยภาษาทั้งหลายเหล่านี้ ผู้ศึกษาอ่านและปริวรรตด้วยตนเอง ปัญหาและอุปสรรคทั้งหลายส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากตัววัสดุเอกสาร คือ พื้นผิวเอกสารขาดารุดบางตอน เทคนิคการพิมพ์ และความคมชัดของอักษร

ได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มหมายเลข 41 ตั้งแต่ปี 1906-1924, กลุ่มหมายเลข 42 ตั้งแต่ ค.ศ. 1925 กลุ่มหมายเลข 43 ตั้งแต่ ค.ศ. 1926-1932 เอกสารไม่ระบุปี แต่หนังสือสิทธิบัตรเอกสารขาดหายไปในช่วง 3 ปีแรกของการตีพิมพ์ (ค.ศ. 1903-1905) ค้นคว้าได้จากหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่

5) พระราชหัตถเลขาที่ได้รับการตีพิมพ์แล้วของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถูกจัดประเภทและเรียบเรียงไว้ทั้งรูปแบบอักษรตัวพิมพ์ และสำเนาลายพระราชหัตถ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับข้อราชการในการบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์ ทั้งที่เป็นจดหมายแสดงพระราชวินิจฉัยเหตุการณ์และข้อร้องเรียน ค้นคว้าได้จากสำนักวิทยุทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลออนไลน์ และพระราชหัตถเลขาที่ยังมิได้ตีพิมพ์ ซึ่งมีเนื้อความเกี่ยวข้องกับมณฑลพายัพ เอกสารชุดดังกล่าวค้นคว้าได้จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

6) บันทึกรวบรวมของมิชชันนารีและผู้เดินทางไปยังมณฑลพายัพ รวมถึงบันทึกของมิชชันนารีอเมริกันที่ปฏิบัติศาสนกิจอยู่ในพื้นที่มณฑลพายัพ ซึ่งบางส่วนได้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย มีเนื้อหาเกี่ยวกับการบรรยายเล่าประสบการณ์ของมิชชันนารีที่ได้พบเห็น ซึ่งส่วนใหญ่ที่ผู้ศึกษาจะนำมาใช้จะเป็นบันทึกของผู้ที่เดินทางและได้มาพักอาศัยอยู่ในมณฑลพายัพ ซึ่งเนื้อความจะมีลักษณะกล่าวถึงความสัมพันธ์กับคนพื้นถิ่นและการบรรยายรูปแบบพิธีกรรม หรือวิถีชีวิต ค้นคว้าได้จากหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหอสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ

7) เอกสารของมิชชันนารีอเมริกันคณะเพรสไบทีเรียน ซึ่งมีศูนย์ปฏิบัติการอยู่ที่เชียงใหม่ เอกสารชิ้นต้นซึ่งเป็นเอกสารต้นฉบับ และจำนวนมากได้รับการถ่ายสำเนาไว้ในไมโครฟิล์ม เนื้อหาโดยส่วนใหญ่จะเป็นทั้งบันทึกประสบการณ์ที่ถูกลดทอนไว้ในจดหมายส่วนตัว และจดหมายโต้ตอบในกิจการเผยแผ่คริสต์ศาสนาตั้งแต่การเข้ามาตั้งคณะมิชชันนารีของศาสนาจารย์เดเนียล แมคคิลวารี ปัจจุบันสถานะของเอกสารจากไมโครฟิล์มอยู่ในช่วงที่ทางหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ คัดลอกจากไมโครฟิล์มทำเป็นสำเนาเอกสาร

8) ประกาศของทางราชการซึ่งศึกษาได้จาก ราชกิจจานุเบกษา รวบรวมประกาศสำคัญของทางราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายที่บังคับใช้อย่างเป็นทางการ ในรูปแบบพระราชบัญญัติ ซึ่งสามารถใช้ศึกษาถึงกฎเกณฑ์ หรือเงื่อนไขสำคัญในการจัดการปกครองมณฑลพายัพของรัฐสยาม สามารถค้นคว้าได้จากหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และหอสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ นอกจากนี้ยังค้นหาได้จากแหล่งข้อมูลออนไลน์

9) เอกสารชิ้นต้นของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ (Gazetteer) ซึ่งเก็บไว้ในหอจดหมายเหตุที่กรุงกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย หอจดหมายเหตุที่กรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร และหอ

จดหมายเหตุที่กรุงย่างกุ้ง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา รวมถึงหนังสือพิมพ์สมัยอาณานิคม บางส่วนสามารถค้นคว้าได้จากฐานข้อมูลออนไลน์

10) เอกสารทุติยภูมิ ประเภทหนังสือ บทความ งานศึกษาวิจัย ซึ่งรวบรวมงานศึกษาวิจัยทั้ง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ความเปลี่ยนแปลงในมณฑลพายัพ รวมถึงเรื่องราวของอาณานิคมของอังกฤษในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เพื่อใช้ศึกษาภูมิหลังและสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังศึกษา มีทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาอังกฤษค้นคว้าได้จากห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ สำนักวิทยทรัพยากรจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ ห้องสมุดคณะสังคมศาสตร์ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ข้อมูลภาคเหนือ หอสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่

1.10 โครงร่างวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ประกอบด้วย 7 บทศึกษา โดยจัดลำดับเนื้อหาเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนบท นำ ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนบทสรุป ส่วนบทนำจัดลำดับเป็นบทที่หนึ่ง ส่วนเนื้อเรื่องประกอบด้วยบทที่สอง บทที่สาม บทที่สี่ บทที่ห้า และบทที่หก และส่วนบทสรุปจัดลำดับเป็นบทที่เจ็ด โดยแต่ละบทมี รายละเอียดโครงร่างในการศึกษาดังต่อไปนี้

บทนำ ให้ภูมิหลังการศึกษาเหตุที่มาและความสำคัญของประเด็นการศึกษา วัตถุประสงค์ คำถามการศึกษา สมมติฐานเบื้องต้น กรอบความคิดหรือแนวทางที่ใช้ในการศึกษา ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับหลังจากศึกษาประเด็นดังกล่าว การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงหลักฐานที่ใช้ประกอบการศึกษา และเค้าโครงบทหรือหัวข้อย่อยในประเด็นที่จะศึกษา

บทที่สอง อภิปรายการศึกษาเชิงวิเคราะห์ระดับระบอบอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยอภิปรายเกี่ยวกับนโยบาย รวมถึงแนวทางในการบริหารจัดการอาณานิคม โดยเน้นการศึกษาอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู ซึ่งต่อมาดินแดนทั้งสองถูกเรียกในฐานะอาณานิคมว่า บริติชเบอร์มา และบริติชมลายา ตามลำดับ บทนี้จึงจะเป็นการศึกษาที่เน้นทำความเข้าใจระบอบอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะ

บทที่สาม อภิปรายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษซึ่งดำเนินมาตั้งแต่สมัย อยุธยา ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยจัดแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา คือ ความสัมพันธ์ในตอนต้น สมัย ความสัมพันธ์ในตอนกลางสมัย และเน้นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลสยามกับอาณานิคมของอังกฤษ ในฐานะการเกื้อหนุนและมีส่วนในการพัฒนาสยามประเทศ โดยรัฐบาลสยามได้รับความอนุเคราะห์การยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษเข้ามาวางรากฐานโครงสร้างการบริหารราชการภายในประเทศ

บทที่สี่ อภิปรายเกี่ยวกับความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีต่อรัฐบาลสยาม โดยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคาดหวังของรัฐบาลสยามที่มีต่อมณฑลพายัพ รวมถึงผลประโยชน์ที่รัฐบาลสยามได้รับจากมณฑลพายัพตั้งแต่ก่อนการเข้ามาบริหารจัดการและในช่วงที่อยู่ภายใต้ระบบการจัดการของสยาม บทนี้จึงเป็นการศึกษาที่มุ่งแสดงให้เห็นความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับพื้นที่มณฑลพายัพ

บทที่ห้า อภิปรายลักษณะการรับรู้ และความเข้าใจของรัฐบาลสยาม ในการนำระบอบอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาใช้เป็นต้นแบบสำหรับการบริหารจัดการมณฑลพายัพ บทนี้จึงเป็นการศึกษาที่เน้นความเข้าใจและการเรียนรู้ของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคม

บทที่หก ศึกษากระบวนการที่รัฐบาลสยามนำเอาการบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู มาใช้ในการบริหารจัดการมณฑลพายัพ โดยอภิปรายประเด็นด้านการจัดการทางการเมืองการปกครอง การศาสนา การศึกษา การคมนาคม การสาธารณสุข โภค และเศรษฐกิจ บทนี้จึงเป็นการศึกษาการจัดการด้านต่างๆ ของรัฐบาลสยามในการจัดการมณฑลพายัพ โดยศึกษาจากต้นแบบระบอบอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

บทสรุป การสรุปความในประเด็นที่ได้ศึกษา

1.11 ข้อตกลงเบื้องต้น

ค.ศ. ย่อมาจาก คริสต์ศักราช

จ.ศ. ย่อมาจาก จุลศักราช

ร.ศ. ย่อมาจาก รัตนโกสินทร์ศก

สจข. ย่อมาจาก สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ผู้ศึกษา หมายถึง ผู้เขียนวิทยานิพนธ์

บทที่ 2

ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู คริสต์ศตวรรษที่ 19-20

การสร้างอาณานิคมเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ในโลกยุคโบราณ อันเนื่องมาจากการเดินทางไปถึงพื้นที่อื่นของกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่งเป็นกลุ่มที่มีจิตสำนึกความเป็นพวกเดียวกัน และเป็นกลุ่มที่มีอำนาจและความชอบธรรมเป็นที่ยอมรับในระดับภูมิภาคหรือระดับโลก ซึ่งอาจมีลักษณะของการรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรม กระทั่งสามารถรวมตัวขึ้นเป็นหน่วยการปกครองและสร้างอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่ม อาณานิคมจึงเกิดขึ้นมาจากการต้องการขยายอาณาบริเวณของพื้นที่ที่อยู่อาศัย เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต มูลเหตุพื้นฐานของการแสวงหาอาณานิคมเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในการขยายพื้นที่สำหรับประกอบกิจกรรมและปศุสัตว์⁷³ ด้วยแรงขับเคลื่อนพื้นฐานที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการออกเดินทางจากแหล่งที่อยู่อาศัยเพื่อแสวงหาสถานที่อาศัยในถิ่นอื่น ซึ่งคาดหวังว่าสามารถใช้เป็นพื้นที่ส่วนขยายภายใต้การครอบครองของกลุ่มตน นับว่าการสร้างอาณานิคมเป็นความพยายามที่จะแสวงหาพื้นที่แห่งใหม่ภายนอกบริเวณที่ตนอยู่อาศัยเพื่อครอบครองเป็นเจ้าของดินแดนส่วนใดส่วนหนึ่งให้อยู่ภายใต้อิทธิพลอำนาจของกลุ่มผู้แสวงหาอาณานิคม ฉะนั้นอธิปไตยของดินแดนที่ถูกยึดครองให้เป็นอาณานิคมจึงสิ้นสุด หรือดำรงอยู่แล้วเปลี่ยนถ่ายไปยังผู้ที่ครอบครองใหม่ซึ่งเรียกว่า “เจ้าอาณานิคม”

ลักษณะการแสวงหาดินแดนอาณานิคมขั้นแรกสุดในอารยธรรมของโลกยุคโบราณตั้งแต่ยุคหินใหม่ (Neolithic Age) เมื่อมนุษย์เริ่มสร้างที่อยู่อาศัยแบบถาวร เลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงสัตว์และเพาะปลูกอย่างเป็นระบบ กระทั่งเกิดการตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นชุมชนขนาดเล็กก่อนที่จะเริ่มขยายพื้นที่อยู่อาศัย โดยมีจุดประสงค์หลักในการแสวงหาทรัพยากรและขยายพื้นที่เพื่อเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์⁷⁴ เช่น การครอบครองพื้นที่อุดมสมบูรณ์ตามลุ่มแม่น้ำ ซึ่งเมื่อถึงจุดขัดแย้งในการครอบครองดินแดนทับซ้อนกับกลุ่มอื่นก็จำเป็นต้องใช้กำลังในการต่อสู้กับกลุ่มอื่น เมื่อได้รับชัยชนะก็สามารถเข้าครอบครองพื้นที่เหล่านั้นที่เคยเป็นของกลุ่มที่พ่ายแพ้ โดยมีรูปแบบใกล้เคียงกับการยึดครองอาณานิคม และปกครองคนกลุ่มอื่นให้อยู่ภายใต้กฎระเบียบของผู้ที่ได้รับชัยชนะ โดยมีสถานะใกล้เคียงกับเจ้าอาณานิคม จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยยุคหินใหม่มีการแสวงหาดินแดนเพื่อตอบสนองความต้องการด้านเกษตรกรรมเป็นสำคัญ การขยายและครอบครองพื้นที่จึงสัมพันธ์กับนิยามของ “อาณานิคม” ประเภทแรก คือ อาณานิคมที่เกิดจากการบุกเบิกพื้นที่

⁷³ L. D. Scisco, “The Plantation Type of Colony,” *The American Historical Review* 8, 2 (January 1903), p. 264.

⁷⁴ Serge Svizzero and Clem Tisdell, “The Neolithic Revolution and Human Societies: Diverse Origins and Development Paths,” in *Economics, Ecology and The Environment* 192 (April 2014), pp. 17-19.

การขยายอาณานิคมไปยังพื้นที่ส่วนอื่นสามารถสะท้อนความพร้อมของอาณาจักรและความรุ่งเรืองทางอำนาจผ่านการแสวงหาอาณานิคม ความสำคัญของการขยายอาณานิคมจึงมีหลักสำคัญ คือ การตั้งรกรากในพื้นที่แห่งใหม่ไกลจากจากถิ่นฐานเดิม โดยการครอบครองพื้นที่และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากดินแดนอาณานิคมเพื่อส่งกลับไปใช้หล่อเลี้ยงศูนย์กลางอำนาจของเจ้าอาณานิคม⁷⁵ ผู้ศึกษาจึงขอยกตัวอย่างดินแดนอาณานิคมที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามเจ้าอาณานิคมหรือจักรวรรดิที่เรืองอำนาจในช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป โดยเกิดจากเงื่อนไขด้านกำลังทหารและการแสวงหาแหล่งเพาะปลูกบริเวณชายฝั่งรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและทวีปยุโรป ดังเช่น 3 จักรวรรดิ คือ จักรวรรดิกрик จักรวรรดิโรมัน และจักรวรรดิออตโตมัน โดยจักรวรรดิทั้ง 3 มีรายละเอียดที่น่าสนใจในการแสวงหาและสถาปนาอาณานิคมของตน

กล่าวคืออาณานิคมของชาวกรีกบนคาบสมุทรบอลข่าน เริ่มแสวงหาอาณานิคมชายฝั่งทะเลอีเจียนและตามชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและทะเลดำในช่วงศตวรรษที่ 8-6 ก่อนคริสต์ศักราช เขตแดนของจักรวรรดิจึงเริ่มจากชายฝั่งและสิ้นสุดเข้าไปยังดินแดนตอนใน การครอบครองอาณานิคมชายฝั่งของชาวกรีกสัมพันธ์กับความสะดวกด้านการเดินเรือคมนาคมและติดต่อเคลื่อนย้ายสินค้าระหว่างเมืองท่าภายในอาณานิคม⁷⁶ เช่นเดียวกับในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 2 อาณานิคมของจักรวรรดิโรมันขยายอาณานิคมไปจนถึงคาบสมุทรไอบีเรีย และตอนเหนือตามแนวชายฝั่งทวีปแอฟริกา เช่น เมืองคาร์เธจ (Carthage) เมืองอเล็กซานเดรีย (Alexandria) เมืองแอนติออก (Antioch) ตัวอย่างของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการล่าอาณานิคม คือ ชาวฟินิเซียน ซึ่งอพยพหนีภัยสงครามมาตั้งรกรากในเมืองคาร์เธจได้รับผลกระทบจากการรุกรานเพื่อล่าอาณานิคมจากชาวกรีกและชาวโรมันตามลำดับ จะสังเกตได้ว่าอาณาจักรโรมันได้ขยายอาณานิคมเป็นวงกว้างครอบคลุมทั่วทั้งน่านทะเลเมดิเตอร์เรเนียน⁷⁷ และจักรวรรดิโรมันก็สามารถโจมตีจักรวรรดิกริกให้เป็นอาณานิคมได้ นอกจากนี้ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 อาณานิคมของจักรวรรดิออตโตมันได้ขยายอาณาเขตไปยังคาบสมุทรอาหรับ คาบสมุทรไครเมีย และชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางตอนเหนือทวีปแอฟริกา ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 จักรวรรดิออตโตมันนำเข้าสินค้าต้นทุนต่ำจากอาณานิคมของยุโรปตะวันตกจากการใช้แรงงานทาส เช่น น้ำตาลจากอาณานิคมแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เครื่องนุ่งห่มย้อมสีจากอาณานิคมแถบอินเดีย

⁷⁵ N. Ahuja, "Colonialism," in *Gender: matter*, ed. Alaimo, S. (Michigan: Cengage Learning, 2017), p. 238.

⁷⁶ Irad Malkin, "A Colonial Middle Ground: Greek, Etruscan, and Local Elites in the Bay of Naples," in *The Archaeology of Colonialism*, eds. Lyons, Claire L. and Papadopoulos, John K. (California: Getty, 2002), p. 154.

⁷⁷ Michael Sommer, "Colonies-Colonisation-Colonialism Subtitle: A Typological Reappraisal," in *Ancient West & East* 10 (2011), p. 183.

และกาแฟจากอาณานิคมแถบคาบสมุทรอาหรับ⁷⁸ ฉะนั้นทั้ง 3 จักรวรรดิได้รับผลประโยชน์จากอาณานิคมเช่นเดียวกันมาใช้ในการหล่อเลี้ยงประชากรให้จักรวรรดิสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

อนึ่งมีข้อพึงสังเกตว่าความเจริญรุ่งเรืองของจักรวรรดิต่างๆ ในแต่ละช่วงจะมีการเปลี่ยนแปลงการครอบครองอาณานิคม ทั้งที่อยู่ในบริเวณเดียวกันและบางส่วนมีการขยายอาณานิคมไปยังบริเวณอื่น จึงอนุมานได้ว่าลักษณะการขยายอาณานิคมสัมพันธ์กับการเข้าครอบครองพื้นที่ให้อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของเจ้าอาณานิคม ภายใต้ข้อจำกัดประการแรกอันเป็นแรงผลักดันในการแสวงหาอาณานิคม คือ พื้นที่เดิมมีอยู่อย่างจำกัด กล่าวคือจักรวรรดิทั้ง 3 ประสบปัญหาด้านการเพาะปลูกและการผลิตอาหารไม่เพียงพอสำหรับหล่อเลี้ยงจักรวรรดิ เนื่องจากแนวชายฝั่งบริเวณคาบสมุทรบอลข่านและคาบสมุทรไอบีเรียนมีลักษณะภูมิประเทศเป็นโขดหินและที่ดินซึ่งไม่เอื้อต่อเกษตรกรรม ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรจึงไม่เพียงพอ และจำเป็นต้องแสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ใกล้ที่สุดเพื่อเพาะปลูกอาณานิคมที่ทั้ง 3 จักรวรรดิจึงผลิตกันครอบครองที่ดินทางตอนเหนือของทวีปแอฟริกา เช่น เมืองคาร์เธจ (Carthage) เมืองอเล็กซานเดรีย (Alexandria) ฯลฯ ซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชผลเพื่อป้อนผลผลิตกลับไปยังศูนย์กลางจักรวรรดิ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้เกิดความต้องการขยายพื้นที่ให้กว้างขวางขึ้น อีกทั้งการมีอาณานิคมส่งผลให้สามารถครอบครองทรัพยากรและปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มากขึ้นเพียงพอต่อการหล่อเลี้ยงประชากร ซึ่งหากมีทรัพยากรที่เพียงพอต่อความต้องการของคนกลุ่มนั้นๆ ก็จะนำไปสู่การแสวงหาและครอบครองอาณานิคม ด้วยจุดประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจและการค้า ซึ่งเป็นพัฒนาการของอาณานิคมในความหมายที่ต่อเนื่องและยกระดับความหมายของอาณานิคมอีกขั้นหนึ่ง จะเห็นได้ว่าการแสวงหาอาณานิคมนอกจากจะเป็นการขยายอาณาเขตแล้วยังสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะทรัพยากรและผลผลิตที่ได้จากดินแดนอาณานิคมสามารถช่วยเติมเต็มระบบเศรษฐกิจของประเทศเจ้าอาณานิคมได้เป็นอย่างดี

2.1 ความหมายของอาณานิคม

หลังจากที่ได้กล่าวถึงภูมิหลังของการสถาปนาอาณานิคมจากตัวอย่างอารยธรรมโลกยุคโบราณ แนวคิดเกี่ยวกับอาณานิคมถือกำเนิดขึ้นในโลกตะวันตกตั้งแต่ยุคจักรวรรดิโบราณ หากพิจารณารากศัพท์ของคำว่า “อาณานิคม” “Colony” “Colonial” มาจากคำภาษาละตินว่า “Colonia” หมายถึง การตั้งถิ่นฐานของพลเมืองบนดินแดนแห่งใหม่ที่พิชิตได้ ซึ่งการนิยามความหมายของอาณานิคมปรากฏขึ้นและใช้อย่างแพร่หลายในช่วงที่จักรวรรดิโรมันเรืองอำนาจ หรือตรงกับคำภาษากรีกโบราณว่า “Apoikia” หมายถึง การตั้งถิ่นฐานไกลจากถิ่นกำเนิด⁷⁹ กระนั้นการจะ

⁷⁸ Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 2005), p. 128.

⁷⁹ D. Kazanjian, “Colonial,” in *Keywords for American Cultural Studies*, 2nd ed., eds. Burgett, B. and Hendler, G. (New York: New York University Press, 2014), p. 48.

นิยามความหมายของ “อาณานิคม” สิ่งสำคัญประการแรก คือ การคำนึงถึงลักษณะทางกายภาพของอาณานิคมอันประกอบด้วย พื้นที่ ดินแดน ภูมิประเทศ อาณาเขตบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้จะได้รับการอ้างสิทธิ์จากผู้ปกครอง รวมทั้งเงื่อนไขของการเข้าครอบครองอยู่ก่อนหรือแม้แต่เป็นการบุกเบิกดินแดนใหม่อันปราศจากผู้ครอบครอง และสิ่งสำคัญประการที่สอง คือ การยึดครองแล้วสถาปนาอำนาจความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ เพื่อแสดงอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนอาณานิคม โดยดินแดนที่ถูกครอบครองตกอยู่ภายใต้ระบอบการจัดการปกครองของดินแดนต้นกำเนิดหรือประเทศจุดศูนย์กลางที่แสวงหาและปกครองอาณานิคม นอกจากนี้อาณานิคมยังหมายรวมถึงการปกครองประชากรหรือพลเมืองที่อยู่อาศัยดั้งเดิม และการครอบครองใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในอาณานิคม

ฉะนั้นอาณานิคมจึงเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้การครอบครองของศูนย์กลางอำนาจใดอำนาจหนึ่งหรือ “เจ้าอาณานิคม” ที่เข้ามาจัดการกับพื้นที่ทั้งในลักษณะของการใช้ประโยชน์จากพื้นดิน การใช้แรงงานคนพื้นเมือง การเรียกเก็บผลผลิตและผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในอาณานิคม รวมถึงการครอบครองระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งเป็นกระบวนการของการสถาปนาความเป็นเจ้าของเพื่อถือกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนอาณานิคมแห่งนั้นๆ ซึ่งถ่ายทอดอำนาจการปกครองตามวิถีวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครองของเจ้าอาณานิคม โดยการเข้าไปบริหารจัดการปกครองจึงนับได้ว่าเป็นการสถาปนา “ระบอบอาณานิคม” (Colonial regime) อันเป็นผลจากการนำเอาแนวทางและธรรมเนียมการจัดการปกครองตามรูปแบบที่เจ้าอาณานิคมนำมาบังคับใช้ในอาณานิคม

ลักษณะเชิงประจักษ์ของอาณานิคม คือ การเข้าครอบครองภูมิประเทศ พื้นที่ บริเวณใดบริเวณหนึ่งให้เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้เข้ามาปกครองหรือดูแลพื้นที่นั้น ภายใต้ระบอบการบริหารจัดการของผู้ครอบครองที่เรียกว่าเจ้าอาณานิคม งานศึกษาของมิเชล ซอมเมอร์ จัดหมวดหมู่ของอาณานิคมอย่างน่าสนใจโดยจำแนกการสถาปนาอาณานิคมตามสัดส่วนของประชากร ส่วนใหญ่ล้วนเป็นอาณานิคมประเภทมีผู้อยู่อาศัยและครอบครองพื้นที่อยู่มาก่อน โดยสามารถจำแนกอาณานิคมได้เป็น 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

- 1) อาณานิคมที่สัดส่วนของประชากรพื้นเมืองมีจำนวนน้อยกว่า มักจะเป็นอาณานิคมที่อยู่ในสถานะ “ผู้ตั้งถิ่นฐานใหม่” ซึ่งหลังไหลเข้ามาตั้งรกรากและครอบครองพื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่งอาจมีกลุ่มคนพื้นเมืองเดิมอาศัยอยู่ กระทั่งระยะหนึ่งส่งผลให้จำนวนประชากรของผู้ตั้งถิ่นฐานใหม่มีมากกว่าประชากรคนพื้นเมืองเดิม เช่น อาณานิคมโพ้นทะเลในยุคเหล็กและในเอเชียไมเนอร์ (เอเชียเซเลนิติกส์) อาณานิคมอียิปต์ อาณานิคมของชาวโรมัน อาณานิคมของชาวสเปน อาณานิคมของชาวฝรั่งเศส และอาณานิคมของชาวอังกฤษซึ่งมีไว้เพาะปลูกขนาดใหญ่ทั้งในทวีปอเมริกาและออสเตรเลีย ฯลฯ

2) อาณานิคมที่มีสัดส่วนของประชากรพื้นเมืองมีจำนวนมากกว่า แม้ว่าภายในอาณานิคมจะมีสัดส่วนผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่จำนวนมาก แต่ทว่าเมื่อเทียบสัดส่วนประชากรแล้วจำนวนประชากรพื้นเมืองยังคงครองสัดส่วนมากกว่าประชากรผู้ตั้งถิ่นฐานใหม่ เช่น อาณานิคมแอฟริกาในดินแดนโรดีเซียทางตอนใต้ (Rhodesia) ของผู้ตั้งถิ่นฐานชาวอังกฤษ ดัตช์ และเยอรมัน อาณานิคมลาตินอเมริกาทางตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ของผู้ตั้งถิ่นฐานชาวสเปนและโปรตุเกส อาณานิคมมาเกรป (Arab Maghreb) หรืออนุภูมิภาคแอฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือของผู้ตั้งถิ่นฐานชาวฝรั่งเศส และอาณานิคมอนุทวีปอินเดียทางตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ของผู้ตั้งถิ่นฐานชาวเนเธอร์แลนด์ ฯลฯ

3) อาณานิคมประเภทที่มีการส่งข้าราชการจำนวนหนึ่งไปปกครอง และประชากรพื้นเมืองมีจำนวนมากหลายเท่า ถือเป็น การนำข้าราชการจำนวนหนึ่งให้เข้ามาจัดการปกครองดินแดนอาณานิคมที่ได้รับชัยชนะ เช่น อาณานิคมของอังกฤษในอนุทวีปอินเดีย หรืออาณานิคมบริติชราช (British Raj) และอาณานิคมของชาวตะวันตกในอนุภูมิภาคซาราทวีปแอฟริกา ฯลฯ⁸⁰ ดังจะเห็นได้ว่าอาณานิคมส่วนใหญ่ล้วนเป็นพื้นที่ซึ่งมีผู้ครอบครองอยู่ก่อนแล้วเรียกว่าคนพื้นเมืองดั้งเดิมหรือชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยบริเวณอาณานิคม เมื่อเทียบกับนิยามของอาณานิคมแล้วจะสังเกตได้ว่าเจ้าอาณานิคมในฐานะผู้ตั้งถิ่นฐานใหม่กลายเป็นผู้มีสิทธิเหนือดินแดน ประชากร ทรัพยากร โดยตกอยู่ภายใต้อธิปไตยและการบริหารจัดการภายใต้ระบอบอาณานิคม

2.1.1 การจำแนกรูปแบบของอาณานิคม

การขยายอำนาจครอบครองเข้าไปยังอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่งเพื่อสถาปนาเป็นอาณานิคมสามารถจำแนกได้หลายลักษณะ เช่น การจำแนกตามวิธีการครอบครองอาณานิคม สามารถจำแนกได้เป็น 2 วิธี คือ การใช้สันติวิธี และการใช้ยุทธวิธี หรือการจำแนกตามระยะทางสามารถจัดจำแนกได้เป็น 2 ระยะ คือ อาณานิคมระยะใกล้หรืออาณานิคมขยายเขตแดน และอาณานิคมระยะไกลหรืออาณานิคมโพ้นทะเล เป็นต้น จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าความหมายและนิยามของอาณานิคมแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและจุดประสงค์ ฉะนั้นเกณฑ์การจำแนกอาณานิคมของผู้ศึกษาได้แบ่งตามลักษณะการเข้าครอบครองและประเภทของอาณานิคม ฉะนั้นจึงสามารถจำแนกประเภทของอาณานิคมออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) อาณานิคมแบบบุกเบิก 2) อาณานิคมแบบการตั้งสถานการค้าและรัฐในอารักขา และ 3) อาณานิคมแบบการใช้กำลังเข้ายึดครอง โดยมีลักษณะดังต่อไปนี้

1) อาณานิคมแบบบุกเบิก คือ การที่เจ้าอาณานิคมออกแสวงหาที่ดิน ซึ่งไม่มีการอ้างสิทธิ์ของกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่ง แล้วจึงได้ตั้งรกรากอย่างมั่นคงสถาปนาให้เป็นอาณานิคมโดยการ

⁸⁰ Michael Sommer, "Colonies-Colonisation-Colonialism Subtitle: A Typological Reappraisal," in *Ancient West & East* 10 (2011), p. 186.

ครอบครองพื้นที่ว่างเปล่านั้น โดยให้ขึ้นตรงต่อการบริหารราชการจากประเทศมาตุภูมิ อาณานิคมแบบบุกเบิกมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก เป็นพื้นที่ว่างเปล่าไร้ผู้ตั้งรกรากอยู่อาศัยในช่วงขณะที่เริ่มสถาปนาอาณานิคม เป็นความหมายแรกของการบุกเบิกพื้นที่ โดยอนุমানได้ว่าขณะนั้นเจ้าอาณานิคมเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกการตั้งถิ่นฐานใหม่ โดยปราศจากการตั้งรกรากและชุมชนที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เจ้าอาณานิคมจึงสามารถครอบครองได้เป็นอาณานิคมโดยทันที⁸¹ ลักษณะอาณานิคมดังกล่าวนี้มักพบมากในยุคอารยธรรมโบราณที่ประชากรบนโลกอาศัยกระจายตัวและมีจำนวนไม่มาก อาณานิคมแบบบุกเบิกเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการขยายอาณาเขตเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ จึงเสมือนว่าเป็นอาณานิคมที่เกิดขึ้นจากการสถาปนาความเป็นเจ้าของในฐานะผู้บุกเบิก ฉะนั้นมักจะเป็นพื้นที่ห่างไกลและมีความสันโดษอยู่เป็นส่วนใหญ่ เช่น หมู่เกาะ พื้นที่ทางตอนในทวีป ฯลฯ

ลักษณะที่สอง เป็นพื้นที่ปราศจากผู้ครอบครองอ้างสิทธิ์ แต่ไม่ได้หมายถึงดินแดนที่ไร้มนุษย์ หากแต่การบุกเบิกไม่มีผู้ใดอ้างสิทธิ์จึงปราศจากคู่แข่งแย่งชิง ซึ่งเป็นความหมายที่จะเกิดขึ้นในช่วงของการเดินทางออกไปแสวงหาอาณานิคมของชาวตะวันตกไปยังดินแดนโพ้นทะเล เพื่อบุกเบิกพื้นที่ตามแนวชายฝั่งภูมิภาคอื่นใดแต่มีผู้อยู่อาศัย ทว่าพื้นที่ซึ่งเจ้าอาณานิคมเลือกสถาปนาเป็นอาณานิคมไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองของกลุ่มใด ฉะนั้นเมื่อพิจารณาความหมายของอาณานิคมแบบบุกเบิกจึงเล็งเห็นว่ามีความใกล้เคียงกับรูปแบบอาณานิคมในลักษณะที่สอง คือ เป็นพื้นที่ที่ปราศจากผู้ครอบครองและอ้างสิทธิ์ ซึ่งจะพบได้น้อยมากในกรณีที่เป็นดินแดนว่างเปล่า

2) อาณานิคมแบบการตั้งสถานีการค้าและรัฐในอารักขา คือ การที่เจ้าอาณานิคมออกไปสร้างอาณานิคมโพ้นทะเลในยุคเฟื่องฟูทางการค้าตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 ทั้งนี้ยังหมายรวมถึงสินค้าและผลผลิตซึ่งสามารถนำมาป้อนเข้าสู่ระบบตลาดของประเทศเจ้าอาณานิคม การตั้งสถานีการค้าจำเป็นจะต้องอาศัยเทคโนโลยีการเดินทางเรือทะเล โดยมีแรงขับเคลื่อนการแสวงหาอาณานิคมเพื่อตอบสนองระบบการค้าและเศรษฐกิจ จึงส่งผลให้มีทำเลที่ตั้งของสถานีการค้ามักอยู่ตามแนวขอบทวีปและเมืองท่าชายฝั่ง เหตุที่สถานีการค้าเป็นอาณานิคมรูปแบบหนึ่งเนื่องจากมีองค์ประกอบทั้งกองกำลังทหาร ป้อมค่าย อาวุธซึ่งใช้สำหรับอารักขาสถานีการค้า

นอกจากนี้การสร้างสถานีการค้าจึงสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจพื้นเมือง โดยกลุ่มอำนาจพื้นเมืองให้การอนุญาตหรืออนุโลมสร้างสถานีเพื่อจุดประสงค์เรื่องการค้าโพ้นทะเลของชาวตะวันตก พบว่าสถานีการค้าตั้งกระจายหลายแห่งตามเส้นทางเดินเรือ และมักเป็นเครือข่ายเชื่อมเมืองท่าเข้าด้วยกัน เช่น โปรตุเกส ซึ่งประสบความสำเร็จโดยใช้ยุทธนาวิในการสถาปนาสถานีการค้าและเมืองท่าของจักรวรรดิ จึงได้รับการขนานนามว่าเป็น “จักรวรรดิลอยน้ำของโปรตุเกส” ตั้งกระจายตามชายฝั่ง

⁸¹ Lorenzo Veracini, “ ‘Settler Colonialism’: Career of a Concept,” in *Journal of Imperial and Commonwealth History* 41, 2 (2013), pp. 315-316.

แอฟริกา ตะวันออกกลาง อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เมืองสิริเยม เมืองมะตะบัน เมืองมะละกา หมู่เกาะเครื่องเทศ ฯลฯ อาณานิคมแบบสถานีการค้ามีค่าใช้จ่ายและต้นทุนการดูแล ซึ่งท้ายที่สุดเมื่อการค้าไม่สร้างผลกำไรเพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงอาณานิคมได้ จึงต้องล้มเลิกสถานีการค้า พร้อมกับการถอนกำลังออกไป⁸² นอกจากนี้ประเด็นเรื่องการค้าเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อแรงขับเคลื่อนในการแสวงหาอาณานิคม และการพัฒนาขึ้นเป็นลัทธิจักรวรรดินิยมกับการล่าอาณานิคมที่เติบโตอย่างมากในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

ทั้งนี้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นด้านเศรษฐกิจประจำแต่ละท้องถิ่น ล้วนแต่มีปฏิสัมพันธ์กับสถานีการค้าของชาวตะวันตกอยู่ค่อนข้างมาก ส่งผลให้ผู้ปกครองให้ความสนใจปรับสถานะของตน โดยอยู่ภายใต้อิทธิพลเจ้าอาณานิคมในฐานะรัฐอารักขา คือ มีสถานะกึ่งอิสระตามโครงสร้างอำนาจและการปกครองของผู้ปกครองพื้นเมือง แต่อยู่ภายใต้อิทธิพลของเจ้าอาณานิคม โดยเจ้าอาณานิคมจะแต่งตั้งที่ปรึกษาราชการไปประจำราชสำนักพื้นเมืองต่างๆ เพื่อคอยให้คำชี้แนะและควบคุมให้ดำเนินการตามนโยบายเจ้าอาณานิคม ฉะนั้นรัฐในอารักขาจึงเกิดขึ้นจากความต้องการ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เกิดขึ้นจากความสมัครใจของผู้ปกครองพื้นเมือง เพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองที่เจ้าอาณานิคมจะมอบให้ ได้แก่ ผลประโยชน์และเสถียรภาพในการปกครอง เพื่อไม่ให้กระทบต่อกิจกรรมทางการค้าของเจ้าอาณานิคม และลักษณะที่สอง เกิดขึ้นจากการเข้าควบคุมแต่ให้อิสระในการปกครอง ซึ่งนิยมให้อยู่ในสถานะรัฐในอารักขา เนื่องจากการปกครองอาณานิคมโดยตรงมีต้นทุนและค่าใช้จ่ายสูง

3) อาณานิคมแบบการใช้กำลังเข้ายึดครอง คือ การเข้าไปครอบครองพื้นที่ซึ่งมีผู้ตั้งรกรากหรือคนพื้นเมืองที่มีอธิปไตยหรือความชอบธรรมในการครอบครองดินแดนเป็นของตนเอง โดยใช้อำนาจทหารและยุทธโศภณในการต่อสู้ แต่การสร้างอาณานิคมแบบนี้เจ้าอาณานิคมต้องเผชิญกับต้นทุนและค่าใช้จ่ายในการเข้ายึดครองสูง ฉะนั้นอาณานิคมประเภทนี้ต้องมีความสำคัญต่อเจ้าอาณานิคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง และสำคัญมากพอต่อการลงทุนเข้ายึดครอง เช่น เป็นแหล่งทรัพยากร เป็นแหล่งกระจายสินค้า เป็นแหล่งผลิตสินค้า เป็นแหล่งเพาะปลูก ฯลฯ การทำยุทธกรรมมีหลายรูปแบบทั้งการโจมตี หรือทำสงครามกับคนพื้นเมือง เพื่อแย่งชิงอำนาจจากกลุ่มอำนาจพื้นเมือง ส่งผลให้สถานะเดิมของดินแดน รัฐ ประเทศ อาณาจักร ประชากรพื้นเมือง กลุ่มอำนาจพื้นเมือง รวมถึงอธิปไตยเหล่านั้นจะต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าอาณานิคม และเปลี่ยนสถานะองค์ประกอบเหล่านี้กลายเป็นระบอบอาณานิคมภายใต้การปกครองของเจ้าอาณานิคม

2.1.2 ภูมิหลังการสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การขยายอิทธิพลทางทะเลเพื่อสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษเริ่มต้นขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยอังกฤษเริ่มเข้าไปบุกเบิกยังดินแดนตามแนวชายฝั่งด้านตะวันออกของทวีปอเมริกาเหนือ

⁸² ดี. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 253.

ได้สร้างระบบการค้าอย่างสมบูรณ์ โดยนำสินค้าและผลผลิตจากอาณานิคมโพ้นทะเลลำเลียงเข้าตลาดการค้าของเกาะบริเตนใหญ่ (Great Britain) ซึ่งนับว่าเป็นการเรียนรู้ขั้นแรกของอังกฤษในการขยายอาณานิคม อีกทั้งได้รับผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจจากอาณานิคม รวมถึงความต้องการสินค้าตะวันออกอย่างเครื่องเทศ ซึ่งเจ้าอาณานิคมทั้งโปรตุเกสและเนเธอร์แลนด์ได้เริ่มออกเดินเรือไปเจริญความสัมพันธ์การค้ากับโลกตะวันออกอยู่ก่อน เช่น อนุทวีปอินเดีย และบรรดาหมู่เกาะที่มีเครื่องเทศ ฯลฯ ซึ่งเครื่องเทศเป็นสินค้าที่ต้องการมากในยุโรป เพราะมีมูลค่ามากให้กำไรสูง ด้วยความสำคัญดังกล่าวนี้จึงส่งผลให้เกิดการร่วมลงทุนเดินเรือ เพื่อตอบสนองปณิธานการค้ากับโลกตะวันออก อันเป็นจุดกำเนิดของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The East India Company)⁸³ ก่อตั้งเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1600 โดยมีสินค้าอุปโภคบริโภคในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เช่น ฝ้าย ผ้าไหม ฯลฯ และสินค้าบริโภค เช่น พริกไทย กานพลู จันทน์เทศ อบเชย ชิง ฯลฯ⁸⁴

ใน ค.ศ. 1611 อังกฤษเดินเรือมาติดต่อการค้ากับอินเดีย ซึ่งภายหลังได้เข้าจนถึงอ่าวเบงกอลและอ่าวไทย เป็นการเปิดความสัมพันธ์ทางการค้ากับราชสำนักพม่าและอยุธยา โดยอังกฤษเข้ามาตั้งโรงเก็บสินค้าที่อยุธยาและเมืองปัตตานี นอกจากนี้ยังส่งพ่อค้าสองคนขึ้นไปติดต่อค้าขายกับหัวเมืองลาวตอนเหนือของสยาม แต่ถูกกองทัพพระเจ้ามหาธรรมราชา⁸⁵ กวาดต้อนจากการตีศรีเมืองเชียงใหม่เป็นเชลยไปกรุงหงสาวดี นอกจากนี้อังกฤษขอเช่าพื้นที่เมืองสิริเยมจากกษัตริย์พม่าเพื่อใช้เป็นอู่ซ่อมแซมและต่อเรือโดยใช้ไม้สักอันเป็นทรัพยากรป่าไม้มีอยู่มากมายทางตอนเหนือของพม่า และเมืองสิริเยมนับได้ว่าเป็นที่มั่นสำคัญก่อนที่อังกฤษจะขยายอิทธิพลในแหลมมลายู โดยเริ่มจากการขอเช่าเกาะปีนังจากสุลต่านแห่งรัฐไทรบุรี

อังกฤษให้ความสนใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเป็นเส้นทางการค้าที่จะสามารถใช้ติดต่อค้าขายจากอินเดีย โดยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นทางผ่านไปยังจีน รวมถึงเป็นแหล่งผลิตเครื่องเทศ⁸⁶ อังกฤษเข้ามาเป็นคู่แข่งค้าเครื่องเทศกับฮอลันดาและติดตามเส้นทางการค้าของฮอลันดาซึ่งผูกขาดการค้าเครื่องเทศ เมื่อ ค.ศ. 1607 อังกฤษใช้วิธีการนำฝ้ายและฝิ่นจากอินเดียมาขายตาม

⁸³ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ หรือ The East India Company (EIC) ก่อตั้งเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1600 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในนามรัฐบาลอังกฤษสมัยสมเด็จพระราชินีนาถอลิซาเบธที่ 1 ได้เดินทางเพื่อมาตั้งสถานการค้าที่อนุทวีปอินเดีย ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสถาปนาฐานที่มั่นอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้านการค้าข้ามภูมิภาคร่วมกับเจ้าอาณานิคมชาติอื่น และเลิกกิจการเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1874.

⁸⁴ Bruce Brunton, "The East India Company: Agent of Empire in the Early Modern Capitalist Era," in *Social Education* 77, 2 (2013), p. 79.

⁸⁵ พระเจ้ามหาธรรมราชา หรือพระเจ้าอโนเพตลุน (အနော်ရထာ) พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 6 แห่งราชวงศ์ตองอูครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1605-1628.

⁸⁶ Dianne Lewis, "British Trade to Southeast Asia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries Revisited," in *New Zealand Journal of Asian Studies* 11, 1 (June 2009), pp. 55-57.

เมืองท่าค้าเครื่องเทศ โอกาสนี้เองที่โน้มน้าวคนพื้นเมืองให้ลอบขายเครื่องเทศให้แก่อังกฤษ⁸⁷ กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1685 อังกฤษได้สถาปนาเมืองเบ็งกูเลิน (British Bencoolen) เป็นอาณานิคมตามแนวชายฝั่งด้านตะวันตกบนเกาะสุมาตราภายใต้การดำเนินการของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ถือว่าเป็น “อาณานิคมแบบบุกเบิก” โดยการเคลื่อนย้ายกองเรือ ทรัพย์สิน และประชากรไปตั้งรกรากในดินแดนอาณานิคม⁸⁸ แต่มีพลเมืองน้อยจึงจำเป็นต้องพึ่งพิงเจ้าอาณานิคม⁸⁹ แต่อังกฤษยังคงตั้งมั่นในเบ็งกูเลินเนื่องจากความสนใจในการแสวงหาเครื่องเทศและพริกไทย ต่อมาอังกฤษมีแสนยานุภาพทางทะเลมากขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการแสวงหาความมั่นคงโดยการเดินเรือแสวงหาอาณานิคม ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความร่วมมือของยุทธโศปกรณ์ เงินทุน และการเดินเรือทะเล เมื่อ ค.ศ. 1817 เซอร์โทมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Sir Thomas Stamford Raffles) ได้มารับราชการเป็นรองผู้ว่าการอาณานิคมเบ็งกูเลิน ในช่วงเวลาดังกล่าวสิงคโปร์กลายเป็นเมืองท่าที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง กระนั้นสามารถทำให้อังกฤษมอบอาณานิคมเบ็งกูเลินให้แก่ฮอลันดา ซึ่งเป็นผลจากการลงนามสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและฮอลันดา ค.ศ. 1824 (Anglo-Dutch Treaty of 1824) นอกจากนี้ผลให้สิงคโปร์และช่องแคบมะละกาทิ้งอยู่ภายใต้เขตอิทธิพลของอังกฤษ

ในช่วงแรกอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องเผชิญกับการแข่งขันกับฮอลันดา ซึ่งเข้ามาสร้างอิทธิพลแทนที่โปรตุเกส เกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงผลประโยชน์และพื้นที่อาณานิคม กระทั่งยุติโดยการลงนามเขตอิทธิพลระหว่างกัน จนทำให้เกิดการลงนามเมื่อ ค.ศ. 1824 ในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและฮอลันดา (The Anglo-Dutch Treaty 1824) โดยฮอลันดาได้ยกการอ้างสิทธิ์ในแหลมมลายูและอินเดียให้แก่อังกฤษ และอังกฤษยกการอ้างสิทธิ์ตั้งแต่หมู่เกาะรีเยา และอาณานิคมบนเกาะสุมาตราให้แก่ฮอลันดา อาณานิคมของอังกฤษในช่องแคบมะละกาเติบโตขึ้นอย่างมากหลังจากที่ยกสถานะสิงคโปร์เป็นเมืองท่าสำคัญ จนกระทั่ง ค.ศ. 1826 อังกฤษสามารถรวมปีนัง (เกาะหมาก) เวลส์ลีย์ (สมารังไพร) มะละกา และสิงคโปร์แล้วได้สถาปนาเป็นอาณานิคมช่องแคบ (Straits Settlements) ซึ่งเป็นรากฐานตั้งมั่นให้อังกฤษสามารถขยายอาณานิคมเข้าไปยังตอนในของแหลมมลายูโดยการให้ความช่วยเหลือและเสนอผลประโยชน์ต่างๆ ให้กับสุลต่านพื้นเมือง กระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 บรรดาผู้ปกครองพื้นเมืองยอมอยู่ภายใต้การอารักขาจากอังกฤษ เช่น สหพันธรัฐมลายู บรูไน ซาราวัก ฯลฯ ซึ่งดินแดนเหล่านี้จัดว่าเป็น “อาณานิคมแบบรัฐในอารักขา” โดยรัฐในอารักขามอบผลประโยชน์ทางการค้าแลกเปลี่ยนกับการคุ้มครองอังกฤษ

⁸⁷ ดี. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 297, 299-300.

⁸⁸ BL, APAC, IOR/E/3/91 “London to Madras” (9 June 1686), cited in Veevers, David, *The Origins of the British Empire in Asia, 1600–1750* (New York: Cambridge University Press, 2020), p. 186.

⁸⁹ Michael Sommer, “Colonies-Colonisation-Colonialism Subtitle: A Typological Reappraisal,” in *Ancient West & East* 10 (2011), p. 186.

อนึ่งการก่อตัวศูนย์บัญชาการอาณานิคมของอังกฤษในโลกตะวันออก ถือกำเนิดขึ้นในอนุทวีปอินเดีย หลังการเกิดกบฏชิปอยใน ค.ศ. 1857 ถือเป็นชนวนเหตุแห่งความไม่พอใจในอิทธิพลของอังกฤษ โดยใช้อาวุธยังต่อต้านบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษส่งผลให้มีชาวอังกฤษเสียชีวิต⁹⁰ ต่อมารัฐสภาอังกฤษประกาศพระราชบัญญัติการปกครองอินเดีย ค.ศ. 1858 (An Act for the Better Government of India 1858) ส่งผลให้อาณานิคมบริติชราชเปลี่ยนแปลงสู่สถานะอาณานิคมในพระองค์ (Crown colony) ขึ้นตรงต่อกษัตริย์อังกฤษ อินเดียในฐานะอาณานิคมขนาดใหญ่ เทียบได้กับจักรวรรดิอีกแห่ง จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการปกครองอาณานิคมในเอเชียของอังกฤษ ด้วย เนื่องจากอินเดียมีสถานะเป็นทั้งศูนย์บัญชาการอาณานิคมของอังกฤษ และดูแลดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อเกิดความขัดแย้งกับรัฐพื้นเมืองอย่างเช่นกรณีพม่าที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงอินเดีย ตั้งแต่สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งแรก (Anglo-Burmese War) ในปี ค.ศ. 1824 อังกฤษได้ใช้กองกำลังเข้าทำสงครามกับพม่าใน ค.ศ. 1824 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่อังกฤษลงนามสนธิสัญญาแบ่งเขตอิทธิพลกับฮอลันดา (Anglo-Dutch Treaty of 1824) ส่งผลให้ตั้งแต่แหลมมลายูจรดอินเดียตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอังกฤษ ฉะนั้นเป็นที่น่าสังเกตว่าท่าทีของอังกฤษในช่วงปีดังกล่าวเป็นต้นมาเริ่มแสดงอิทธิพลโดดเด่นเหนือพื้นที่เหล่านี้ และการยึดครองพม่าหลังทำสงครามถึง 3 ครั้ง จึงจัดได้ว่าพม่าเป็นตัวอย่างหนึ่งของรูปแบบ “อาณานิคมแบบการใช้กำลังเข้ายึดครอง”

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอังกฤษมีอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ครบทั้ง 3 รูปแบบ เป็นเครื่องสะท้อนได้อย่างดีว่าอังกฤษให้ความสำคัญและทุ่มสรรพกำลังในการสถาปนาอาณานิคม นอกจากนั้นการดำรงอยู่ของระบอบอาณานิคมอังกฤษย่อมปรากฏการรับอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมนี้เข้าสู่พื้นที่ข้างเคียงไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง อาณานิคมของอังกฤษทั้งพม่าและแหลมมลายูซึ่งชนาบทประเทศสยามอยู่ จึงส่งผลอย่างยิ่งต่อกระบวนการเรียนรู้และส่งอิทธิพลต่อพัฒนาการในการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐสยามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2.2 อาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คริสต์ศตวรรษที่ 19-20

ดินแดนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ความเปลี่ยนแปลงที่โดดเด่น คือ การเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคม ลุ่มบอกกล่าวถึงนิยามลัทธิล่าอาณานิคมว่า “...เป็นการพิชิตและควบคุมดินแดนและผลผลิตของผู้อื่น...”⁹¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายพื้นที่เพื่อสร้างอาณานิคมของเจ้าอาณานิคมทั้งเนเธอร์แลนด์ ฝรั่งเศส และอังกฤษ เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงในทวีปยุโรปหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นแรงผลักดันให้ชาวตะวันตกแสวงหาพื้นที่เป็นแหล่งทรัพยากร แหล่งวัตถุดิบ และแหล่งกระจายสินค้า รวมถึงความต้องการแรงงานจำนวนมาก

⁹⁰ “Brave Indian Sepoys Lighted Torch of Revolution In 1857,” *Syonan Shimbun* (10 May 1944), p. 2.

⁹¹ “...So colonialism can be defined as the conquest and control of other people’s lands and goods...” ศึกษาเพิ่มเติม Loomba, Ania, *Colonialism/Postcolonialism* (London: Routledge, 1998), p. 2.

เพื่อขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจ⁹² จะเห็นได้ว่าการปฏิวัติอุตสาหกรรมมีส่วนในการกระตุ้นให้จักรวรรดินิยมใหม่ขยายพื้นที่ เพื่อเข้าไปครอบครองดินแดนที่ด้อยกว่าในเชิงอุตสาหกรรม เมื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมภายในประเทศเติบโตสูงสุดเกินกว่าสภาพเศรษฐกิจของประเทศจะรองรับได้ จึงเป็นเงื่อนไขที่จะต้องแสวงหาแหล่งวัตถุดิบและรองรับการขยายตัวของทุน ส่งผลให้เกิดเป็นลัทธิจักรวรรดินิยมใหม่ (Neo-Imperialism) และมีท่าทีว่าประสบความสำเร็จมากในการล่าอาณานิคมและการสถาปนาระบอบอาณานิคม การพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะแรกเจริญสูงสุดในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีการนำเทคโนโลยีเครื่องจักรไอน้ำและเหล็กมาใช้เป็นส่วนช่วยในการขยายจักรวรรดิออกไป ดังจะเห็นได้จากเรือที่ใช้เครื่องจักรพลังไอน้ำแทนที่พลังลม และการสร้างรถไฟ นับเป็นการปฏิวัติการคมนาคม ส่งผลให้สามารถเดินทางระหว่างทวีปเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็วมากขึ้น โดยเฉพาะการขยายอิทธิพลทางเรือมาตามเมืองท่าการค้า และการสร้างรถไฟเพื่อเชื่อมเส้นทางบกของเจ้าอาณานิคม⁹³

การเปิดคลองสุเอซเมื่อ ค.ศ. 1869 อำนวยความสะดวกอย่างยิ่งในการติดต่อระหว่างยุโรปกับเอเชีย⁹⁴ และเป็นหนึ่งในปัจจัยที่เกื้อหนุนให้มหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งการเข้ามาสร้างอิทธิพลเหนือรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาการทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจอย่างมาก ความเปลี่ยนแปลงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปส่งผลกระทบมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากดินแดนต่างๆ ในภูมิภาคนี้พากันตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของมหาอำนาจตะวันตก⁹⁵ การเข้ามาสร้างอาณานิคมของชาวตะวันตกได้กำหนดเขตแดนอาณานิคมเป็นผลกระทบโดยตรงมาจากการกำหนดเขตแดนของรัฐสมัยใหม่⁹⁶ ประกอบกับการสร้างระเบียบการปกครองรวมถึงสถานะของรัฐพื้นเมืองต้องเปลี่ยนไปกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบอบอาณานิคม ฉะนั้นรัฐพื้นเมืองส่วนใหญ่ปรับตัวกับการขยายอำนาจของชาวตะวันตก นับเป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงระดับภูมิภาค เนื่องจากระบอบอาณานิคมได้เข้ามามีบทบาทในทุกส่วนของสังคมพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

บริบทที่สำคัญทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจของรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงศตวรรษที่ 19-20 เกี่ยวพันกับระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกอย่างมาก บทบาท

⁹² David Northrup, *Indentured Labor in the Age of Imperialism, 1834-1922* (New York: Cambridge University Press, 1995), pp. 27-29.

⁹³ นิธิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 2-3.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁹⁵ แบสตัน, จอห์น และเบ็นดา, เจ. แฮร์รี, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันธุ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 33.

⁹⁶ Leo Suryadinata, *The making of Southeast Asian nations: State, ethnicity, indigenism and citizenship* (Singapore: World Scientific, 2015), p. 26.

ของระบอบอาณานิคมโดดเด่นและทวีความสำคัญต่อรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเข้ามาของระบอบอาณานิคมสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ในด้านการปรับโครงสร้างการเมืองภายในภูมิภาค รัฐพื้นเมืองพยายามดำรงสถานะของรัฐควบคู่กับการแผ่อิทธิพลของระบอบอาณานิคมสำหรับอังกฤษนั้นการพัฒนาอาณานิคมส่งผลโดยตรงต่อประเทศในฐานะเมืองแม่ ดังจะเห็นได้จากกิจการและผลประโยชน์ทั้งหลายที่อังกฤษได้รับจากดินแดนอาณานิคมเพื่อนำไปหล่อเลี้ยงประเทศมาตุภูมิ (Motherland) ในทวีปยุโรป กรณีของรัฐสยามแม้จะรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม⁹⁷ แต่ทว่ากลับปฏิเสธไม่ได้ว่าอิทธิพลของระบอบอาณานิคมมีบทบาทอย่างมากต่อการพัฒนาความเจริญหลายประการภายในของรัฐสยาม ทั้งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเรียนรู้และนำแนวทางในการปกครองจากเจ้าอาณานิคม โดยเฉพาะอังกฤษมาปรับใช้กับการปกครองภายในมณฑลต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมณฑลพายัพซึ่งอยู่ชิดกับอาณานิคมพม่าของอังกฤษ

แรงจูงใจก่อนการสถาปนาระบอบอาณานิคมของอังกฤษ เกิดขึ้นจากการขยายเส้นทางการค้าทางทะเล และการเข้ามาทำการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออก (The East India Company)⁹⁸ อังกฤษได้สร้างจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ (Economic Imperialism)⁹⁹ ปรากฏตามเส้นทางการค้าทางทะเลบริเวณชายฝั่งของเอเชียใต้ กระทั่งอังกฤษสามารถยึดแล้วผนวกอินเดียเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิของอังกฤษ ซึ่งนับว่าอาณานิคมอินเดียหรืออาณานิคมบริติชราช มีส่วนอย่างมากในการเป็นฐานที่มั่นสำคัญทางเศรษฐกิจของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในโลกฝั่งตะวันออกไกล และการขยายอาณานิคมมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจของอังกฤษ กระจายไปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บริเวณพม่า แหลมมลายู และช่องแคบมะละกาทตามลำดับ คือ ตั้งแต่เมื่อ ค.ศ. 1819 ครอบครองสิงคโปร์ ค.ศ. 1824 ครอบครองมะละกา รวมทั้งการทำสงครามครอบครองพม่า 3 ครั้ง คือ ค.ศ. 1824-1826, 1852-1853, 1885 ตามลำดับ และเมื่อ ค.ศ. 1874 สามารถครอบครองรัฐต่างๆ ในแหลมมลายูไว้ได้รวมถึงบรูไนในเกาะบอร์เนียว¹⁰⁰

⁹⁷ Nicholas Tarling, ed., *The Cambridge history of Southeast Asia*, vol. 2 part 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p. 42.

⁹⁸ จอห์น แบสตัน และเจ. แอร์ เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนนัฐิ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 21.

⁹⁹ ลัทธิจักรวรรดินิยม คือ การขยายอำนาจจากศูนย์กลางของประเทศใดประเทศหนึ่งไปยังดินแดนอื่น โดยสัมพันธ์กับการสร้างอิทธิพลทางการเมืองและอิทธิพลทางเศรษฐกิจในดินแดนนั้นๆ ในที่นี้ “ลัทธิจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจของอังกฤษ” จึงเป็นการสร้างอิทธิพลทางเศรษฐกิจการค้าจากศูนย์กลางที่อังกฤษกระจายมายังพื้นที่ซึ่งอังกฤษเข้าครอบครองในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนที่ความหมายจะเปลี่ยนไปสู่กระบวนการอีกชั้น คือ “การครอบครอง” ดินแดนเหล่านั้นรวมถึงการเข้ามา “บริหารจัดการ” กิจการภายในรัฐพื้นเมืองทั้งระบอบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมซึ่งโดยมากจะเกิดขึ้นบริเวณพื้นที่ชายฝั่งก่อน แล้วได้รับการยกสถานะเป็นเมืองท่ากระทั่งพัฒนาสถานะเป็นอาณานิคมในที่สุด ศึกษาเพิ่มเติม ชัยโชค จุลศิริวงศ์, “ลัทธิจักรวรรดินิยมในทางทฤษฎีและปฏิบัติ,” *วารสารสังคมศาสตร์* 9, 4 (ตุลาคม 2515), หน้า 8.

¹⁰⁰ D. R. SarDesai, *Southeast Asia: Past and present*, 4th ed. (Boulder, Colorado: Westview Press, 1997), p. 140.

จะสังเกตได้ว่าลักษณะร่วมสำคัญของอังกฤษ คือ การขยายอิทธิพลเข้ามายังเมืองท่าก่อนที่ยกระดับความสัมพันธ์กับผู้ปกครองพื้นเมือง กระทั่งพัฒนาไปสู่การครอบครองเป็นอาณานิคม

จุดเริ่มต้นในการสร้างอาณานิคม และขยายอิทธิพลของอังกฤษเข้าไปยังส่วนอื่นในภูมิภาคนี้ เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการค้า ฉะนั้นการสถาปนาเมืองท่าการค้าเป็นมูลเหตุพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการค้าของอังกฤษในภูมิภาคนี้ เมื่อเปรียบเทียบระหว่างพม่าและแหลมมลายูทั้งสองพื้นที่ล้วนเป็นฐานที่ตั้งของเมืองท่าการค้าสำคัญของอังกฤษ เช่น สิริเยม ย่างกุ้ง ปีนัง สิงคโปร์ ฯลฯ ดังนั้นลักษณะร่วมสำคัญของระบอบอาณานิคมของอังกฤษ เกิดขึ้นจากเมืองท่าการค้าก่อนที่จะขยายอิทธิพลเข้าครอบครองรัฐที่อยู่ใกล้เคียงกับบรรดาเมืองท่าการค้าเหล่านั้นให้อยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษ อนึ่งมีข้อพึงสังเกตว่าจุดเริ่มต้นในการขยายอิทธิพลของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะสัมพันธ์กับบริเวณเมืองท่าชายฝั่ง เนื่องด้วยจุดประสงค์แรกเริ่มตั้งเป้าหมายด้านผลประโยชน์การค้าทางทะเล ฉะนั้นจุดมุ่งหมายด้านการขยายอิทธิพลของอังกฤษจึงเริ่มต้นจากบรรดาเมืองท่าต่างๆ เนื่องจากเมืองท่าและการค้าขายเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนอาณานิคมของอังกฤษ การแสดงแสนยานุภาพของจักรวรรดิอังกฤษในการครอบครองดินแดนส่วนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงไม่ใช่ส่วนที่สำคัญ เมื่อเปรียบเทียบกับจุดประสงค์เรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับตอบแทนจากอาณานิคมเสมอ และควรเข้าใจอังกฤษด้วยการลงทุนสร้างอาณานิคมมีต้นทุนสูง ดังนั้นการดำเนินกิจการต่างๆ ล้วนตอบสนองต่อผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับเสมอ

การสร้างอาณานิคมโดยขยายจากเมืองท่าการค้าเดิม ส่งผลให้ดินแดนภายใต้อำนาจของอังกฤษเริ่มประชิดกับดินแดนภายใต้อิทธิพลสยาม ดังตัวอย่างกรณีของแหลมมลายู อังกฤษได้กำหนดแนวเขตแดนสยามตอนใต้ซึ่งเริ่มมีความใกล้เคียงกับพรมแดนปัจจุบันอันเนื่องมาจากเหตุการณ์ใน ค.ศ. 1909 หลังเหตุการณ์การลงนามสนธิสัญญาอังกฤษ-สยาม เพื่อยกหัวเมืองมลายูทั้ง 4 (รัฐไทรบุรี (เคดาห์) รัฐปะลิส รัฐกลันตัน และรัฐตรังกานู) ให้แก่อังกฤษ¹⁰¹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ ค.ศ. 1885 อาณาเขตทางภาคเหนือของสยามที่เป็นมณฑลพายัพ ประชิดพรมแดนอาณานิคมพม่าของอังกฤษครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่อย่างเป็นทางการ เมื่อเซอร์ชาร์ลส์ เอ็ดเวิร์ด เบอρνาร์ด (Sir Charles Edward Bernard) ข้าหลวงใหญ่ประกาศผนวกพม่าตอนบนเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมบริติชราช¹⁰² ซึ่งก่อนหน้านั้นเมื่อ ค.ศ. 1874 อังกฤษเข้าไปมีบทบาททางการค้าบริเวณหัวเมืองไทใหญ่กระทั่งได้ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่¹⁰³ ระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลบริติชราช¹⁰⁴ เพื่อสร้างข้อ

¹⁰¹ กรมศิลปากร, “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128,” *นิตยสารศิลปากร* 20, 3 (กันยายน 2519), หน้า 67-70.

¹⁰² C. Crosthwaite, “The Administration of Burma,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 214.

¹⁰³ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ข.

ปฏิบัติระหว่างอังกฤษเกี่ยวกับการค้าและการทำป่าไม้ในหัวเมืองลาวของสยาม¹⁰⁵ อีกทั้งสนธิสัญญาฉบับดังกล่าวให้สิทธิรับรองความปลอดภัยชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งอาศัยในหัวเมืองลาวของประเทศสยาม¹⁰⁶ สะท้อนถึงการให้ความใส่ใจและการมีปฏิสัมพันธ์กับระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ มีอยู่ก่อนที่อังกฤษจะโค่นล้มราชวงศ์คองบองแล้วเข้ามาปกครองพม่าทั้งหมด นอกจากนี้ความสำเร็จในการสร้างอิทธิพลเหนือเมืองทำการค้าของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีลักษณะสำคัญ คือ การเรียนรู้ที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองทำการค้าขั้นแรกกับเจ้าพื้นเมืองบริเวณใกล้เคียงเมืองเท่านั้น เพื่อเชื่อมโยงการค้าเข้าไปยังพื้นที่ตอนในภาคพื้นทวีป นอกจากนี้รัฐพื้นเมืองยังใช้ประโยชน์จากการดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษ ทั้งเพื่อใช้เป็นหลักประกันความมั่นคงให้แก่รัฐของตน และคานอำนาจกับรัฐพื้นเมืองอื่นๆ เช่น กรณีของการดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษของสุลต่านรัฐยะโฮร์ เป็นต้น

กระบวนการในการเข้าครอบครองดินแดนเพื่อสร้างอาณานิคม ในกรณีของพม่ามีความรุนแรงค่อนข้างมากกว่าแหลมมลายู โดยเฉพาะเมื่อนำเหตุการณ์ขณะอังกฤษทำสงครามยึดพม่าโดยใช้นโยบายที่รุนแรงถึงขั้นล้มล้างระบอบกษัตริย์ลงแล้ว แล้วได้ทำหน้าที่ปกครองพม่าแทนที่อำนาจกษัตริย์¹⁰⁷ เมื่อพิจารณาบนหลักเกณฑ์การปกครองของอังกฤษ ที่วางนโยบายไม่เข้าไปแทรกแซงโครงสร้างการปกครองแบบพื้นเมือง เพื่อให้เกิดเสถียรภาพในการเปลี่ยนผ่านอำนาจ วิธีการดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ในพื้นที่ของรัฐสุลต่านในแหลมมลายู เช่นเดียวกับที่อังกฤษให้อำนาจบรรดาเจ้าฟ้าหัวเมืองไทใหญ่และเจ้าฟ้าหัวเมืองกะเหรี่ยงปกครองตามวิถีเดิม การประชิดกันระหว่างอำนาจอาณานิคมของอังกฤษในพม่ากับอำนาจของรัฐสยามในมณฑลพายัพ ส่งผลให้รัฐบาลสยามจึงต้องทบทวนและเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเรื่องการปกครอง รวมถึงการดำเนินปฏิสัมพันธ์ และจัดการปกครองในพื้นที่มณฑลพายัพเสียใหม่อย่างรอบคอบและรัดกุมมากยิ่งขึ้น

การสร้างระบอบอาณานิคมของอังกฤษค่อนข้างประสบผลสำเร็จ เนื่องจากอังกฤษมีทรัพยากรบุคคลและองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งผลประโยชน์ทางการค้า จึงเอื้อต่อการดำรงอยู่และการขยายอิทธิพลด้านการปกครองในระบอบอาณานิคม กล่าวคือก่อนหน้าที่อังกฤษจะสร้างอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้สำเร็จ อังกฤษสามารถสถาปนาอำนาจเข้าครอบครองอินเดียให้เป็น

¹⁰⁴ สนธิสัญญาในระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดียเพื่อส่งเสริมการค้าทางพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาจักรเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (ชื่อเดิมหนังสือสัญญาเชียงใหม่) ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา วันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1874

¹⁰⁵ “The Siamese Government and Burmah Traders,” *Singapore Daily Times* (8 November 1879), p. 3.

¹⁰⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 56.

¹⁰⁷ Anthony Crothers Milner, *The invention of politics in colonial Malaya* (Cambridge : Cambridge University Press, 1995), p. 116.

ส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอังกฤษตามแนวเส้นทางการค้าทางทะเลดั้งเดิมของบริษัทอินเดียตะวันออก¹⁰⁸ เมื่อเทียบสัดส่วนพื้นที่และจำนวนประชากรในอนุทวีปอินเดียมีสัดส่วนที่มาก อีกทั้งประชากรอินเดียยังสามารถเป็นแหล่งแรงงานสำคัญในการผลิตและเป็นแหล่งกระจายสินค้าได้เป็นอย่างดี อังกฤษประสบความสำเร็จอย่างงดงามในการสร้างระบอบอาณานิคมในอินเดีย โดยสามารถครอบครองอนุทวีปอินเดียอันกว้างใหญ่ไพศาลและพัฒนาทรัพยากรบุคคลขึ้น เพื่อเป็นกำลังขับเคลื่อนระบอบอาณานิคมอินเดียได้เป็นอย่างดี ไม่เพียงแต่เท่านั้นเมื่ออังกฤษขยายอาณานิคมครอบครองดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทรัพยากรบุคคลจากอาณานิคมบริติชราชทั้งที่เป็นชาวตะวันตก และชาวพื้นเมืองที่ได้รับการศึกษาจากอาณานิคม ล้วนแต่เป็นผลผลิตจากอาณานิคมอินเดียที่เข้ามามีส่วนช่วยในการปกครอง และเกื้อหนุนให้อังกฤษสามารถบริหารจัดการอาณานิคมทั้งในพม่าและแหลมมลายูได้เป็นอย่างดี

ขณะเดียวกันการสร้างระบอบอาณานิคมของอังกฤษในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องเผชิญกับอิทธิพลของรัฐบาลอาณานิคมอินโดจีนฝรั่งเศส กระนั้นเพื่อสร้างเสถียรภาพในอนาคตระหว่างอาณานิคมของทั้งสองชาติ จำเป็นจะต้องหาหนทางเพื่อลดการปะทะกันระหว่างมหาอำนาจทั้งสองในการแย่งชิงพื้นที่เพื่อขยายอาณานิคม กระทั่งเกิดเหตุการณ์ความร่วมมือระหว่างสองมหาอำนาจเมื่อวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1896¹⁰⁹ รัฐบาลอังกฤษกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ร่วมลงนามข้อตกลงในสนธิสัญญาแม่น้ำโขง (The Mekong Treaty) ที่กรุงลอนดอน โดยสาระสำคัญของสนธิสัญญาฉบับดังกล่าว คือ “...การรักษาอิสระภาพและบูรณภาพบนดินแดนสยามประเทศ...” อังกฤษและฝรั่งเศสไม่สามารถใช้กองกำลังคุกคามเข้ามายังประเทศสยามบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ยกเว้นบริเวณดินแดนด้านตะวันออกซึ่งติดต่อกับอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส และด้านตะวันตกซึ่งติดต่อกับอาณานิคมพม่าของอังกฤษ¹¹⁰ การแบ่งเขตอำนาจระหว่างทั้งสองมหาอำนาจ ถือเป็นการสร้างแนวกันชนป้องกันการปะทะกันอันจะสร้างความขัดแย้งในอนาคต การสร้าง “รัฐกันชน” บริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (Maenam Basin)¹¹¹ ส่งผลโดยตรงต่อสถานะของสยามในฐานะ “รัฐอิสระ” ที่จะไม่มียุทธศาสตร์ใดยึดครองเป็นอาณานิคม ฉะนั้นการประชุมที่กรุงลอนดอนได้ข้อยุติโดยใช้วิธีการเลือกพื้นที่เป็นกลางโดยมหาอำนาจทั้งสองฝ่ายจะไม่เข้าไปครอบครองพื้นที่บริเวณดังกล่าว

ดังนั้นบริเวณพื้นที่ปลอดจากอำนาจของเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสบริเวณ คือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นหัวใจสำคัญของรัฐสยามจึงรอดพ้นจากการยื้อแย่งแข่งอำนาจ ซึ่งผลของ

¹⁰⁸ “Tuesday, 4th April,” *The Straits Times* (8 April 1876), p. 2.

¹⁰⁹ “England France and Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (4 February 1896), p. 6.

¹¹⁰ “The Mekong Treaty,” *The Straits Times* (18 January 1896), p. 2.

¹¹¹ D. R. SarDesai, *Southeast Asia: Past and present*, 4th ed. (Boulder, Colorado: Westview Press, 1997), p.

การลงนามในสนธิสัญญาดังกล่าวเพื่อสร้างรัฐกันชนครั้งนี้ ยังครอบคลุมไปรวมพื้นที่มณฑลพายัพซึ่งเป็นทีราบระหว่างหุบเขาซึ่งเป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยา และบริเวณที่พื้นที่ตามแนวชายแดนระหว่างอังกฤษและสยาม กระทั่งครอบคลุมถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงซึ่งเป็นพรมแดนด้านติดต่อกับอินโดจีนฝรั่งเศสด้วย¹¹² ส่งผลให้มณฑลพายัพรอดพ้นจากการครอบครองโดยเจ้าอาณานิคมด้วยเนื่องจากว่าบริเวณมณฑลพายัพมีความสำคัญทางภูมิศาสตร์ต่อแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้ศึกษามีทรรศนะว่าแม่น้ำเจ้าพระยามีต้นกำเนิดในเขตมณฑลพายัพจากแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่านล้วนแต่เป็นต้นน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาจึงรอดพ้นจากการยึดครองจากมหาอำนาจตะวันตก แต่ทว่าอิทธิพลอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ กลับเกี่ยวข้องกับการควบคุมเศรษฐกิจทางตอนในภาคพื้นทวีปโดยเฉพาะการค้าและการลงทุนข้ามชายแดนพม่า จีน และมณฑลพายัพ ด้วยความเกี่ยวเนื่องทั้งที่ตั้งและพื้นที่การค้ามณฑลพายัพ จึงใกล้ชิดกับพม่าปรากฏตามเส้นทางการค้าโบราณทางบกติดต่อกับพม่ามาช้านาน¹¹³ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าการสร้างอาณานิคมของอังกฤษมีผลอย่างยิ่งต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับรัฐสยาม และพื้นที่สยามในส่วนมณฑลพายัพ ดังนั้นการสร้างอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเป็นการเข้ามามีบทบาทต่อการปรับเปลี่ยนเศรษฐกิจสังคม และความเป็นอยู่ของคนพื้นเมือง ซึ่งกรณีศึกษาของวิทยานิพนธ์นี้ คือ พื้นที่มณฑลพายัพทางตอนเหนือของสยามประเทศ ซึ่งมีทรัพยากรสำคัญในมณฑลพายัพ คือ ป่าไม้ ที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดความสนใจการเข้ามาลงทุนของบริษัททำป่าไม้ของอังกฤษด้วย

2.2.1 อาณานิคมของอังกฤษในพม่า

การเข้ามาเพื่อสร้างอาณานิคมของอังกฤษในดินแดนพม่า จัดอยู่ในประเภทการใช้กำลังกองทัพเข้ายึดครอง เนื่องจากพม้ามักสร้างความยุ่งยากในระเบียบการค้าและสร้างวุ่นวายต่อการดำเนินกิจการค้าขายแก่พ่อค้าชาวอังกฤษ ก่อนที่จะอภิปรายการสถาปนาอาณานิคมพม่าจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงจากเหตุการณ์สำคัญทั้ง 3 ครั้ง อันเป็นมูลเหตุสำคัญในการขยายอำนาจครอบครองพม่าให้เป็นอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำสงครามระหว่างอังกฤษกับผู้ปกครองพื้นเมืองของพม่า (Anglo-Burmese Wars) ระบอบอาณานิคมของอังกฤษได้เข้ามาแทนที่อำนาจราชสำนักพม่า หากเทียบสถานะและความสำคัญระดับศูนย์กลางอำนาจรัฐพื้นเมืองระดับเดียวกันที่ทรงอิทธิพลบนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ราชวงศ์คองบองเทียบสถานะได้กับได้กับราชวงศ์จักรีซึ่งทรงอิทธิพลเป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐในแถบลุ่มแม่น้ำ

¹¹² "England France and Siam," *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (4 February 1896), p. 6.

¹¹³ วราภรณ์ เรืองศรี, "การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), หน้า 170.

เจ้าพระยาของประเทศสยาม¹¹⁴ การครอบครองพม่าเป็นการเปลี่ยนหัวอำนาจทางการเมืองในรัฐพม่า และเปลี่ยนแปลงพม่าให้เข้าสู่รัฐอาณานิคมสมัยใหม่ ซึ่งจะส่งผลต่อรัฐรอบข้างในพัฒนารูปแบบของรัฐจารีตสู่รัฐตามมาตรฐานของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ รวมถึงส่งผลกระทบต่อกิจกรรมการค้าที่เกิดขึ้นข้ามพรมแดนบริเวณตอนในภาคพื้นทวีป

นอกจากนี้พัฒนาการระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าค่อนข้างโดดเด่น ในลักษณะการขยายอาณานิคมทางกายภาพจัดแบ่งเป็น 3 ระยะ เริ่มต้นจากการสถาปนาอาณานิคมบริเวณเมืองท่าชายฝั่ง ก่อนที่จะขยายเข้าไปยังดินแดนตอนกลาง กระทั่งสามารถยึดดินแดนพม่าทั้งหมดให้อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ จะสังเกตได้ว่าสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าที่ปะทุขึ้นอยู่ 3 ครั้งใหญ่เกิดขึ้นบนเงื่อนไขที่แตกต่างกัน แต่ทว่ากลับมีผลลัพธ์เป็นการขยายอาณาเขตอาณานิคม และได้พื้นที่ครอบครองกว้างขึ้นต่อเนื่องจากอาณานิคมที่พิชิตได้ในอินเดีย ฉะนั้นการสร้างอาณานิคมในพม่าจึงถือได้ว่าเป็นการขยายอาณานิคมจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษ โดยสงครามอังกฤษรบกับพม่าทั้ง 3 ครั้งมีรายละเอียดสังเขปดังต่อไปนี้

สงครามครั้งแรกระหว่าง ค.ศ. 1824-1826 อังกฤษต้องเผชิญกับการรุกรานพรมแดนด้านตะวันออกจากกองทัพพระเจ้าบาจิตอ (Ba Gyi Daw)¹¹⁵ บริเวณรอยต่อของแคว้นอาระกัน (ยะไข่) กับแคว้นอัสสัม และมณีปุระในอินเดีย กระทั่งอังกฤษประกาศสงครามเมื่อ ค.ศ. 1824 เพื่อรักษาเสถียรภาพพรมแดนอินเดียด้านตะวันออกเฉียงเหนือ สงครามครั้งนี้กองทัพพม่าภายใต้การนำของแม่ทัพมหาพันธุละพายแพ้อังกฤษ จึงต้องลงนามในสนธิสัญญาอันดาโบในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1826 ส่งผลให้พื้นที่ชายฝั่งทั้งแคว้นอาระกัน (ยะไข่) และแคว้นตะนาวศรีอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลบริติชราช พร้อมกับสถาปนาเมืองมะละลำเลิง (มะละแหม่ง) ให้เป็นเมืองหลวงอาณานิคมในพม่า ซึ่งดูแลโดยบริษัทอินเดียตะวันออก (The East India Company)¹¹⁶ ราชสำนักพม่าจะไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวบริเวณแคว้นมณีปุระและแคว้นอัสสัมได้อีกต่อไป และต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามราว 1 ล้านปอนด์ พื้นที่อาณานิคมชายฝั่งทั้งในแคว้นอาระกัน (ยะไข่) และแคว้นตะนาวศรีกลับมีคุณค่าอย่างยิ่งต่ออังกฤษในฐานะแหล่งทรัพยากร นอกจากนี้มีเสถียรภาพบริเวณชายฝั่งอันเป็นประโยชน์ในการเดินเรือขนส่งสินค้ามายังแหลมมลายู¹¹⁷ จะเห็นได้ว่าผลลัพธ์ของ

¹¹⁴ “Studies of Administration in the Tropics,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (5 October 1904), p. 216.

¹¹⁵ พระเจ้าบาจิตอ (ဘကြီးဝဘ) หรือพระเจ้าจักกายแมง พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 7 แห่งราชวงศ์คองบอง ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1819-1837.

¹¹⁶ D. E. G. Hall, “Anglo-Burmese conflicts in the 19th century: a reassessment of their causes,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), pp. 196-197, 199.

¹¹⁷ จอห์น แบสตัน และเจ. แอร์ เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชินจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนนัฐิ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 38-39.

สงครามครั้งแรกสร้างเสถียรภาพตามแนวชายฝั่งให้แก่อังกฤษ ตั้งแต่บริเวณแนวชายฝั่งด้านอ่าวเบงกอลจรดแนวชายฝั่งของพม่าทั้งหมดมีความต่อเนื่องภายใต้อิทธิพลของอังกฤษ ภายหลังจากยึดครองเมืองตามแนวชายฝั่งได้จากผลของสงครามครั้งแรก ถัดมารัฐบาลมาเลย์ในแหลมมลายูก็เผชิญกับการเข้ายึดครองจากอังกฤษเช่นเดียวกัน¹¹⁸

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับช่วงเวลาก่อนเกิดสงครามบริเวณแคว้นอาระกัน (ยะไข่) โลกทัศน์ที่ทับซ้อนระหว่างพม่า ในกรณีการส่งกองทัพเข้าไปปราบกบฏบริเวณรัฐยะไข่ที่หนีเข้าไปในเขตจิตตะกอง (Chittagong) ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ นอกจากนั้นราชวงศ์คองบองมีความพยายามในการขยายพระราชอาณาเขตเข้าไปยังแคว้นมณีปุระ และแคว้นอัสสัมอย่างต่อเนื่องด้วย ส่งผลให้หลังจากเหตุการณ์รุกรานชายแดน อังกฤษตระหนักได้ว่ายังขาดกองกำลังที่มีประสิทธิภาพประจำชายแดน¹¹⁹ หากวิเคราะห์จากโลกทัศน์แบบเจ้าอาณานิคม มองว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการรุกรานและละเมิดอธิปไตยในดินแดนภายใต้กรรมสิทธิ์ของอังกฤษ เรื่องเขตแดนและพรมแดนนับได้ว่าเป็นแนวคิดที่เข้ามาพร้อมกับระบอบอาณานิคม นับ และเป็นเรื่องใหม่สำหรับรัฐจารีตอย่างพม่าและรัฐจารีตพื้นเมืองอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สงครามครั้งที่สอง ค.ศ. 1852 ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าฟุกามแมง (Pa Gan Min)¹²⁰ พระองค์แสดงท่าทีต่อต้านอังกฤษ ดังจะเห็นได้จากข้อเรียกร้องของบรรดาพ่อค้าและนักลงทุนชาวตะวันตก ซึ่งต้องการความคุ้มครองจึงเสนอให้รัฐบาลบริติชราชผนวกดินแดนพม่าตอนในเพื่อยุติอุปสรรคทางการค้า การที่ขุนนางพม่าซึ่งรับบัญชาจากพระเจ้าฟุกามแมงให้กดขี่เข้มงวดพ่อค้าอังกฤษ ดังเช่นกรณีเมื่อ ค.ศ. 1851 ผู้ปกครองเมืองพะโคมีคำสั่งให้ยึดเรืออังกฤษและกักขังกัปตันพร้อมลูกเรือในข้อหาฆาตกรรม การตอบโต้จากลอร์ดดัลฮุสซี (Lord Dalhousie)¹²¹ ผู้สำเร็จราชการประจำอินเดียแสดงท่าทีโต้แย้งและไม่พอใจได้เสนอข้อโต้แย้งโต้พม่า ด้วยเหตุครั้งนี้จึงได้ตัดสินใจส่งเรือรบไปปิดปากอ่าวเมืองย่างกุ้งและเข้าโจมตีกองทัพพม่า¹²² ผลของสงครามครั้งนี้พม่าต้องยกเมืองท่าชายฝั่งทางตอนใต้ บริเวณเมืองย่างกุ้งบริเวณพม่าตอนล่าง และบริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดีตอนกลางให้แก่รัฐบาลบริติชราช ซึ่งพลเมืองในบริเวณพม่าทางตอนล่างประกอบด้วย 3 ชชาติพันธุ์หลัก คือ พม่า มอญ (ตะเลง) และกะเหรี่ยง¹²³ ผลของสงครามครั้งที่สองกองทัพพม่าพ่ายแพ้ให้แก่กองทัพของอังกฤษ จึงได้

¹¹⁸ G. E. Harvey, *British rule in Burma 1824-1942* (London: Faber and Faber, 1946), p. 19.

¹¹⁹ D. E. G. Hall, "Anglo-Burmese conflicts in the 19th century: a reassessment of their causes," in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), pp. 196-197.

¹²⁰ พระเจ้าฟุกามแมง (ပုဂံမင်း) พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์คองบอง ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1846-1853.

¹²¹ ลอร์ดดัลฮุสซี (Lord Dalhousie) หรือ The first Marquess of Dalhousie เป็นผู้สำเร็จราชการประจำอินเดีย (Governor-General of India) ระหว่าง ค.ศ. 1848-1856.

¹²² "Burma," *New Nation* (8 March 1973), p. 8.

¹²³ *Report on the Administration of the Province of Pegu for 1855-56* (Calcutta: The Foreign Department Press, 1856), pp. 1-2.

เกิดการแบ่งแยกดินแดนพม่าออกเป็น 2 ส่วน คือ “พม่าตอนบน” (Upper Burma) ยังคงปกครองโดยราชวงศ์คองบอง และ “พม่าตอนล่าง” (Lower Burma) หรืออาณานิคมพม่าของอังกฤษบริเวณหัวเมืองมอญ แคว้นอาระกัน (ยะไข่) แคว้นตะนาวศรี และพื้นที่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิรวดี¹²⁴ ซึ่งมีเมืองสำคัญตามรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1858-1859 ประกอบด้วย เมืองย่างกุ้ง (Rangoon) เมืองพะสิม (Bassein) เมืองแปร (Prome) เมืองหินธาดา (Henzada) เมืองสรวดี (Tharawaddy) และเมืองตองอู (Toungoo)¹²⁵

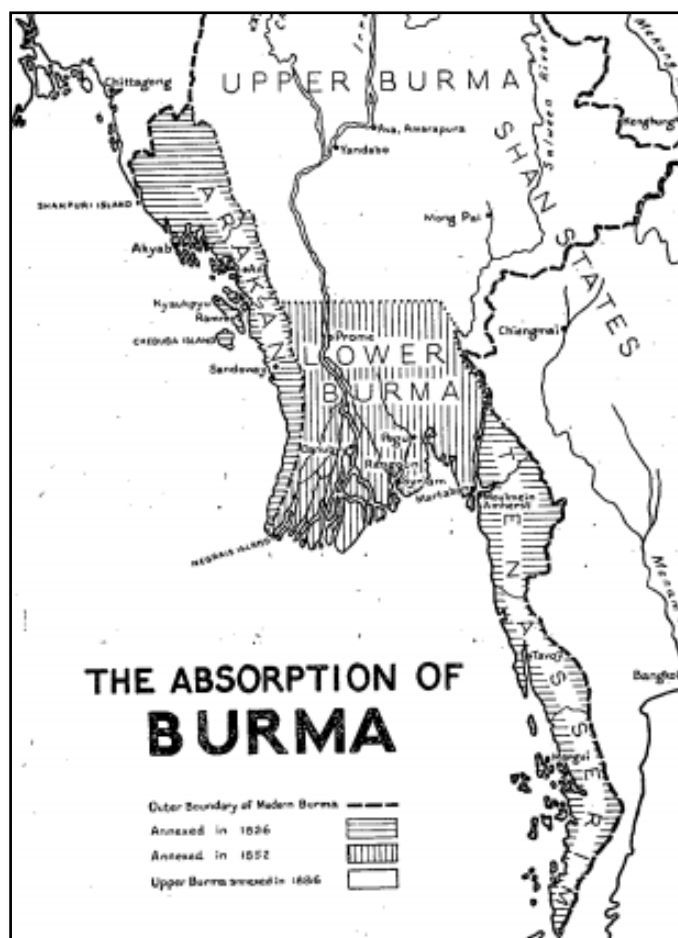
สงครามทั้ง 2 ครั้งเกิดขึ้นภายใต้การเล็งเห็นและคาดการณ์ผลประโยชน์ทางการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออก (The East India Company) จะสังเกตได้ว่าอาณานิคมที่อังกฤษตกเป็นอาณานิคมจากสงครามทั้งครั้ง 2 ครั้ง โดยมีขอบเขตจะอยู่บริเวณพื้นที่สำคัญตอนล่างซึ่งเป็นพื้นที่ปากแม่น้ำอิรวดีและเมืองท่าชายฝั่ง ต่อมาเมื่อ ค.ศ. 1858 อาณานิคมและกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกเปลี่ยนถ่ายเป็นของรัฐบาลอังกฤษโดยตรง ส่งผลให้อาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสัมพันธ์กับจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษได้รับการปกครองโดยตรงภายใต้นาม “อาณานิคมในพระองค์” (Crown Colony)¹²⁶

¹²⁴ Stephen L. Keck, *British Burma in the New Century, 1895–1918* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), p. 28.

¹²⁵ *Annual Report on the Administration of the Province of Pegu for the Year 1858-59* (Calcutta: The Foreign Department Press, 1859), p. 580.

¹²⁶ “Important Events in Indian History,” *Indian Daily Mail* (26 January 1950), p. 10.

รูปที่ 1 พื้นที่แนวชายฝั่งในพม่าตอนใต้ภายใต้การปกครองของอังกฤษ เป็นผลสืบเนื่องจากสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2

ที่มา C. Collin Davies, *An Historical Atlas of the Indian Peninsula*, 2nd ed. (U.K.: Oxford University Press, 1965), p. 69.

เมื่อถึง ค.ศ. 1862 ดินแดนภายใต้อิทธิพลอังกฤษทางตอนใต้ของพม่าได้รับการจัดหน่วยการปกครองเป็น “province”¹²⁷ ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนผ่านอำนาจในการครอบครองอาณานิคม ซึ่งกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้เลิกกิจการแล้ว¹²⁸ เมืองพะโคได้รับการจัดการปกครองใหม่ซึ่งเดิมมีข้าหลวงปกครองเมืองพะโคแยกจากข้าหลวงที่ปกครองแคว้นอาระกัน (ยะไข่) และแคว้นตะนาวศรีต่างหาก การปกครองหลังบริษัทอินเดียตะวันออก (EIC) เลิกกิจการเมืองพะโคจึงได้รับการผนวกรวมเข้ากับแคว้นอาระกัน (ยะไข่) และแคว้นตะนาวศรี ซึ่งทั้งสองเมืองนี้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษตามผลของสงครามครั้งแรก และอังกฤษแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ให้

¹²⁷ D. E. G. Hall, “Anglo-Burmese conflicts in the 19th century: a reassessment of their causes,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 203.

¹²⁸ “Important Events in Indian History,” *Indian Daily Mail* (26 January 1950), p. 10.

เป็นผู้บังคับบัญชาดินแดนเหล่านี้โดยทั่วไปแล้ว รวมเรียกว่า “พม่าตอนล่าง” (Lower Burma) แล้วยกสถานะพม่าตอนล่างให้เป็นส่วนหนึ่งของอังกฤษ (Province of British Burma)¹²⁹

การลงนามเจรจาเดินเรือในแม่น้ำอิรวดีเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม ค.ศ. 1867 พระเจ้ามินดง (Min Don)¹³⁰ ซึ่งมีพระราชโอรสดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษด้วยดีโดย พยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดความขัดแย้งกับอังกฤษ พระองค์มีพระบรมราชานุญาตให้อังกฤษสามารถใช้เส้นทางแม่น้ำอิรวดีล่องขึ้นไปยังตอนเหนือได้ถึงเมืองพะโม (Bhamo) เป็นการสร้างแรงจูงใจในการสำรวจเส้นทางการค้า ซึ่งอังกฤษคาดหวังจะครอบครองเส้นทางการค้าไปยังจีนตอนใต้อีกด้วย แม่น้ำอิรวดีนับว่าเป็นแม่น้ำสายหลักที่มีความสำคัญยิ่งต่ออาณาจักรพม่าและอาณานิคมพม่าของอังกฤษ เนื่องจากเป็นแม่น้ำสายไหลที่ไหลผ่านกลางดินแดนพม่ายาวต่อเนื่องตั้งแต่ทิศเหนือจดทิศใต้ และมีช่วงลำแม่น้ำกว้างและลึกเหมาะแก่การเดินเรือ เช่น การทำสงครามยกทัพมาตีพม่าอังกฤษเคลื่อนทัพโดยวิธีล่องเรือมาตามแม่น้ำอิรวดี โดยมีฝ่ายพม่าตั้งรับ¹³¹ ส่วนหนึ่งยังสะท้อนศักยภาพในการทำสงครามและความไม่พร้อมต่อสู้กับวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งเรือกลไฟ ปืน และปืนใหญ่ รวมถึงยุทธวิธีรูปแบบใช้อาวุธสมัยใหม่ ซึ่งเป็นองค์ความรู้อันชำนาญของอังกฤษ ฉะนั้นการสร้างอาณานิคมในพม่าสำเร็จได้ส่วนหนึ่งมาจากการใช้เส้นทางการเคลื่อนทัพผ่านแม่น้ำอิรวดีด้วย รวมไปถึงการล่าชิงขนส่งสินค้าตั้งแต่สมัยอดีตเข้าไปยังราชธานีพม่าที่ตั้งอยู่ทางตอนใน ยังสามารถใช้แม่น้ำอิรวดีเป็นเส้นทางติดต่อกับโลกภายนอกด้วย

สงครามครั้งสุดท้าย ค.ศ. 1885 ถือเป็นการทำสงครามระหว่างอาณานิคมในพระองค์ (Crown colony) อย่างแท้จริงกับราชอาณาจักรพม่าในรัชสมัยพระเจ้าธีบอ (Thi Baw)¹³² สาเหตุการผนวกพม่าเข้าเป็นอาณานิคมของอังกฤษส่วนหนึ่ง เกิดจากฝรั่งเศสไม่ยอมรับคำขอของอังกฤษในการรับรองว่าพม่าอยู่ภายใต้อิทธิพลอังกฤษ จึงเป็นเหตุให้อังกฤษยุติความสัมพันธ์กับพระเจ้าธีบอ¹³³ ส่วนมุมมองของพ่อค้าและนักลงทุนแสดงมติในวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1884 เรียกร้องให้ผนวกพม่าส่วนที่เหลือเข้าเป็นอาณานิคม ซึ่งข้าหลวงอังกฤษประจำเมืองย่างกุ้งเสนอเรื่องไปยังรัฐบาลบริติชราชแล้ว เพื่อรอสั่งเรื่องไปพิจารณาที่กรุงลอนดอนซึ่งมีมติ คือ การเรียกร้องให้ผนวกพม่าเป็นอาณานิคมหรือจัดการให้เป็นรัฐในอารักขา ซึ่งยกกรณีความขัดแย้งของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้ง

¹²⁹ จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์ เบ็นดา, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนนัฐิ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 41.

¹³⁰ พระเจ้ามินดง (မင်းတုန်းမင်း) พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 10 แห่งราชวงศ์คองบอง ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1853-1878.

¹³¹ นิธิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 30.

¹³² พระเจ้าธีบอ (ဝိဇယဝိဇယ) พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 11 แห่งราชวงศ์คองบอง (พระองค์สุดท้าย) ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1878-1885.

¹³³ ดี. จี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 598.

(The Bombay Burma Trading Company) ที่ทำสัมปทานป่าไม้โดยว่าจ้างชาวพม่าให้ชักลากไม้ให้ตลอดช่วงสัมปทาน 3 ปี ชักลากไม้ได้ทั้งสิ้น 114,133 ต้น แต่จ่ายเงินค่าจ้างตัดไม้เพียง 56,178 ต้น ทำให้ศาลประจำราชสำนักพม่ามีคำตัดสินให้ชำระค่าตัดไม้ส่วนที่เหลือ 56,177 ต้น รวมถึงค่าภาคหลวงพร้อมกับค่าปรับไหม เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม ค.ศ. 1885 ข้าหลวงอังกฤษประจำเมืองย่างกุ้งได้ขอให้ชะลอการตัดสินคดีออกไปก่อน โดยข้าหลวงอังกฤษอ้างรออนุญาตตุลาการซึ่งอุปราชบริติชราชกำลังแต่งตั้งและจะยึดเฉพาะคำตัดสินของอนุญาตตุลาการเท่านั้น แต่ทว่าราชสำนักพม่าปฏิเสธทำให้ภายหลังอังกฤษส่งคำขาดมายังเมืองมณฑลพะโล่ กระทั่งเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ. 1885 มีคำสั่งเรียกกำลังพลจากเมืองมัทราส (Madras) ในอาณานิคมบริติชราชส่งมายังเมืองย่างกุ้ง¹³⁴

อังกฤษสามารถเคลื่อนกองกำลังเรือรบจากปากอ่าวเมืองย่างกุ้งขึ้นไปโจมตีเมืองมณฑลพะโล่ ก่อนที่พม่าจะพ่ายแพ้ให้แก่กองกำลังทหารอังกฤษ ผลของสงครามครั้งนี้ยุติลงโดยได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่อาณาจักรพม่าอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือเป็นจุดสิ้นสุดรัฐจารีตและราชวงศ์คองบอง นอกจากนี้อุปราชแห่งอาณานิคมบริติชราชประกาศผนวกพม่าตอนบนเป็นส่วนเดียวกับตอนล่าง ส่งผลให้การปกครองในระบอบกษัตริย์ภายใต้ราชวงศ์คองบองสิ้นสุดลงตั้งแต่วันที่ 29 พฤศจิกายน ค.ศ. 1885 เป็นต้นไป แต่ทว่าอำนาจการบริหารประเทศยังคงอยู่ภายใต้สภาสูงหรือขุนนางชุดเดิมเป็นการชั่วคราว ต่อมาเซอร์ชาร์ล เอ็ดเวิร์ด เบิร์นาร์ด (Sir Charles Edward Bernard) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แห่งมณฑลพม่าระหว่าง ค.ศ. 1886-1887 ประกาศยกเลิกสภาสูงและจัดการปกครองตามรูปแบบของอาณานิคม โดยแบ่งเขตปกครองตามที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดีเป็น 14 เขตใกล้เคียงแบบเดิม คือ 1) มณฑลพะโล่ 2) มินบู 3) พุกาม 4) กะตา 5) พะโม 6) ปินมะนา 7) อังวะ 8) ขเวโบ 9) ชิตวิน 10) เจ้าก์แส 11) เย 12) มยีนจาน 13) สะกาย และ 14) ยะแมสิน¹³⁵ จะสังเกตได้ว่าการทำสงครามในครั้งนี้ค่อนข้างที่จะมีความรุนแรงและสร้างผลกระทบต่ออาณาจักรพม่าอย่างยิ่ง เนื่องจากการอยู่ภายใต้อำนาจและการตัดสินใจโดยตรงของรัฐบาลอังกฤษ (Great Britain) ยังพบว่าแผนการในการขยายอาณาเขตของอาณานิคมอินเดียให้กว้างขวางขึ้น และต้องการสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสซึ่งราชวงศ์คองบองเคยอาศัยเพื่อคานอำนาจกับอังกฤษ¹³⁶

การผนวกรวมพม่าตอนบนสำเร็จเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1886 ส่งผลให้พม่าตอนบนกลายเป็นมณฑลส่วนหนึ่งของอาณานิคมบริติชราชภายใต้อิทธิพลของอังกฤษอย่างสมบูรณ์¹³⁷

¹³⁴ นิธิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 20-23.

¹³⁵ C. Crosthwaite, "The Administration of Burma," in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), pp. 213-214.

¹³⁶ นิธิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 42.

¹³⁷ Charles Crosthwaite, *The Pacification of Burma* (London: Frank Cass, 1968), p. 8.

การผนวกรวมพม่าได้รับการโต้แย้งจากบรรดาข้าราชการอังกฤษโดยเฉพาะชาร์ล เบร์นาร์ด (Charles Bernard) ข้าหลวงซึ่งอังกฤษส่งมาปกครองพม่าตอนล่าง โดยมีทรรศนะว่าแม้รายได้จากการค้าและผลประโยชน์ในพม่าเติบโตขึ้นจริง แต่ทว่ามีจำนวนไม่มากพอที่จะรองรับค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการและกิจการทหารภายในอาณานิคมพม่า¹³⁸ อังกฤษต้องเผชิญค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นตลอดเวลาเพื่อสร้างความมั่นคงในอาณานิคม เนื่องจากการที่รัฐบาลอังกฤษเข้ามาแทนที่อำนาจพื้นเมืองเดิมกระทบโครงสร้างอำนาจเดิม ดังเกิดปรากฏการณ์การรวมกลุ่มเพื่อเข้าโจมตีกองกำลังเจ้าอาณานิคมอังกฤษอยู่บ่อยครั้ง และสะท้อนถึงสถานการณ์ที่ไม่สงบ ฉะนั้นต้องลงทุนเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างเสถียรภาพทั้งหมดในอาณานิคม

เมื่ออังกฤษปกครองพม่าได้ตั้งเมืองศูนย์กลางของอาณานิคมแห่งใหม่ในตำแหน่งที่เหมาะสมบริเวณปากแม่น้ำอิรวดีที่เมืองย่างกุ้ง (Rangoon)¹³⁹ และผลจากการเปิดใช้คลองสุเอซใน ค.ศ. 1869 มีส่วนสนับสนุนให้เมืองย่างกุ้งกลายเป็นเมืองท่าชายฝั่งที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจโลก ส่งผลให้ได้รับการยกสถานะจากพื้นที่การค้าชายฝั่งให้เป็นเมืองท่าการค้าสมัยใหม่ที่ทวีความสำคัญ¹⁴⁰ อังกฤษคาดหวังให้เมืองย่างกุ้งเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าของอาณานิคมพม่า บทบาทของเมืองย่างกุ้งในฐานะเมืองหลวงแห่งใหม่นี้ จึงเป็นทั้งสถานที่ตั้งศูนย์ราชการเพื่อบริหารจัดการอาณานิคม และเป็นแหล่งพักอาศัยของชาวตะวันตก รวมถึงเป็นที่ตั้งของสำนักงานที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ¹⁴¹ ความสำคัญของเมืองย่างกุ้งมีศักยภาพสูงสำหรับสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจอาณานิคม สะท้อนให้เห็นว่าเมืองท่าการค้ายังคงมีความสำคัญอย่างมากต่อเศรษฐกิจของอาณานิคม และเมืองย่างกุ้งก็ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมรองรับความสะดวกด้านการบริหาร การคมนาคม และเศรษฐกิจ ซึ่งตอบสนองต่อพันธกิจด้านการค้าของอังกฤษได้เป็นอย่างดี

รวมระยะเวลาภายใต้การบริหารของอังกฤษ ซึ่งขึ้นตรงต่อรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชตั้งแต่ ค.ศ. 1824-1937 ภายหลังเมื่อพม่าเรียกร้องให้แยกพม่าเป็นอาณานิคมอิสระจากอินเดีย ส่งผลให้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1937¹⁴² พม่ามีสถานะเป็นหน่วยอาณานิคมของอังกฤษที่เรียกว่า

¹³⁸ นิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลอง สุนทรวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 42.

¹³⁹ เมืองย่างกุ้ง สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1755 โดยพระเจ้าอลองพญาเพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะเหนือชาวมอญ พร้อมกับการทำลายเมืองสิริเยม ศึกษาเพิ่มเติม *Report on the Administration of Burma During 1892-93* (Rangoon: The Government Printing, 1893), p. 7.

¹⁴⁰ G. E. Harvey, *British rule in Burma 1824-1942* (London: Faber and Faber, 1946), p. 14.

¹⁴¹ "Burmah," *The Straits Times* (17 February 1852), p. 5.

¹⁴² Kridsana Chotisut, "Myanmar Banknotes and Changing Nationhood: From the Colonial Period to Present-Day," *The International Journal of East Asia Studies* 23, 2 (2019), p. 107.

“อาณานิคมบริติชเบอร์มา” (British Burma)¹⁴³ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 พม่าถูกครอบครองโดยกองทัพจักรวรรดิญี่ปุ่นถึง 3 ปี หลังจากญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 พม่าต้องกลับมายอมรับความเป็นอาณานิคมของอังกฤษอีกครั้งใน ค.ศ. 1942 กระทั่งได้รับเอกราชอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 1948 ผลของการปกครองพม่าในฐานะส่วนหนึ่งในจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษส่งผลให้มีเขตแดนประชิดกับสยาม¹⁴⁴ รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษซึ่งเป็นอำนาจใหม่ที่เข้ามาแทนที่ราชวงศ์คองบอง ท่ามกลางอิทธิพลของมหาอำนาจและบริบทของการล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้รัฐบาลสยามจำเป็นต้องเรียนรู้ระบอบอาณานิคมและพัฒนาประเทศให้อยู่ในมาตรฐานของเมืองอาณานิคม โดยเฉพาะการเรียนรู้จากอาณานิคมของอังกฤษซึ่งประชิดพรมแดนสยามตั้งแต่เหนือจรดใต้

การสถาปนาระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสยามประเทศ เนื่องจากการเกิดขึ้นของอาณานิคมนี้ อาจนำไปสู่การทับซ้อนหรือการปะทะระหว่างอำนาจ รวมถึงเรื่องกิจการชายแดนที่ล้วนแต่สัมพันธ์กับเสถียรภาพและผลประโยชน์ของสยาม ฝ่ายอังกฤษเองก็มีท่าทีที่จะขยายอิทธิพลของตนแทรกซึมเข้ามาในหลายพื้นที่ในสยาม เช่น การทำสนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลบริติชราชกับรัฐบาลสยามเพื่อส่งเสริมด้านพาณิชย์กรรม ระหว่างอาณานิคมพม่าของอังกฤษกับหัวเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปางซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยามประเทศถึง 2 ฉบับ¹⁴⁵ ฉบับแรกลงวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1874¹⁴⁶ และฉบับที่สองลงวันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1883¹⁴⁷ อนึ่งมีข้อพึงสังเกตว่าจากปีที่ลงนามความร่วมมือในสนธิสัญญาทั้งสองฉบับ เป็นช่วงที่เขตแดนอาณานิคมพม่ายังจำกัดอยู่เพียงพม่าตอนล่างเท่านั้น ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าอังกฤษสนใจพื้นที่บริเวณตอนใน เกิดก่อนการทำสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งสุดท้ายใน ค.ศ. 1885 โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านพาณิชย์กรรม การทำเหมืองแร่ และสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่มณฑลพายัพ

การสร้างอาณานิคมในพม่าจึงกลายเป็นฐานที่มั่นทางอิทธิพลของอังกฤษ เนื่องจากเป็น การแสดงอำนาจอธิปไตยที่สมบูรณ์ของอังกฤษภายใต้รัฐบาลอาณานิคม ความสำคัญของการครอบครองพม่าเมื่อพิจารณาผลของสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าทั้ง 3 ครั้ง ปรากฏว่ารัฐบาลอาณานิคมที่มีศูนย์กลางอำนาจในอนุทวีปอินเดีย สามารถควบคุมเส้นทางการค้าทางเรือตามแนว

¹⁴³ รายงานการปกครองพม่าประจำปี 1892-1893 ระบุว่าชื่ออย่างเป็นทางการสำหรับเรียกหน่วยการปกครองแห่งนี้ คือ “British Burma” ศึกษาเพิ่มเติม Report on the Administration of Burma During 1892-93 (Rangoon: The Government Printing, 1893), p. 9.

¹⁴⁴ C.Crothwaite, “The Administration of Burma,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 210.

¹⁴⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 55-67.

¹⁴⁶ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ข.

¹⁴⁷ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ค.

ชายฝั่งของแหลมอนุทวีปอินเดีย แนวชายฝั่งอ่าวเบงกอล และแนวชายฝั่งทะเลอันดามัน การที่อังกฤษสามารถขยายอาณานิคมบนเส้นทางการค้าทางทะเล สะท้อนถึงศักยภาพที่จะขยายอิทธิพลลงไปยังบริเวณแนวช่องแคบมะละกา จรดแนวชายฝั่งของแหลมมลายูได้ด้วย ดังภาพประกอบที่ 2

รูปที่ 2 เมืองท่าชายฝั่งสำคัญอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

ที่มา ดัดแปลงข้อมูลจาก World Atlas, *Southeast Asia Outline Map Page* [Online], 2020.

เมื่อรัฐบาลอังกฤษสามารถเข้าปกครองดินแดนพม่าไว้ทั้งหมด การดำเนินความสัมพันธ์ด้านพรมแดนระหว่างอาณานิคมของอังกฤษกับสยามในฐานะรัฐข้างเคียง จึงเกิดปฏิสัมพันธ์กับระบอบอาณานิคมโดยตรง ดังจะเห็นได้จากการแสดงอิทธิพลของรัฐบาลอาณานิคม โดยผ่านคนพื้นเมืองในบังคับอังกฤษที่ดำเนินธุรกิจค้าขาย และประกอบอาชีพต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏได้ชัดในกรณีของมณฑลพายัพ เนื่องจากทำเลที่ตั้งและอิทธิพลของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่าที่แผ่ขยายโดยอ้อมสิทธิ์เหนือดินแดนทุกส่วนของพม่า จึงส่งผลให้อิทธิพลของระบอบอาณานิคมแผ่ขยายเข้ามาพร้อมกับชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งมีอิทธิพลในมณฑลพายัพได้โดยสะดวก จะเห็นได้ว่าการให้ความสนใจกับพื้นที่ตอนในของอังกฤษ มีประเด็นสำคัญยิ่งโดยเฉพาะด้านการรักษาผลประโยชน์ที่สามารถเก็บเกี่ยวได้จากดินแดนทางตอนในภาคพื้นทวีป รวมถึงความพยายามในการติดต่อการค้าตามเส้นทางการค้าบริเวณจีนตอนใต้อีกด้วย ดังนั้นการได้พม่าเป็นอาณานิคมจึงสร้างความเปลี่ยนแปลงในวงกว้างรวมถึงอาณาบริเวณซึ่งอยู่โดยรอบอาณานิคมนี้ด้วย

2.2.2 อาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู

การสร้างอาณานิคมของอังกฤษบริเวณแหลมมลายูเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสร้างอาณานิคมในพม่า¹⁴⁸ แต่ทว่ามีรูปแบบที่แตกต่างกัน คือ เกิดขึ้นบนเงื่อนไขทางการค้าเป็นมูลเหตุสำคัญ ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ใกล้ช่องแคบมะละกาซึ่งเป็นชัยภูมิสำคัญของเส้นทางการค้าทางทะเล ทำให้บริเวณแหลมมลายูมีความโดดเด่นในฐานะดินแดนบนเส้นทางการค้าระดับภูมิภาค รองรับสินค้าและเรือขนส่งสินค้าตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะความสำเร็จในพาณิชย์กรรมทางทะเลของเมืองท่าสิงคโปร์ ถือเป็นการจุดประกายการสร้างจักรวรรดิทางการค้าบริเวณแหลมมลายูของอังกฤษ¹⁴⁹ นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงด้านเสถียรภาพของรัฐพื้นเมืองมลายูก็มีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง ที่ทำให้การสร้างอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูมีความพิเศษแตกต่างไปจากบริเวณอื่น กล่าวคือ จุดเริ่มต้นของการเข้ามามีบทบาทของอังกฤษเกิดขึ้นจากสาเหตุที่บรรดาสุลต่านผู้ปกครองรัฐต่างๆ แสวงหาพันธมิตรกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษมาเพื่อป้องกันการรุกรานจากสยาม¹⁵⁰ อีกทั้งต้องการเครื่องมือต่อรองอำนาจภายในรัฐให้มั่นคงภายใต้การกำกับดูแลของข้าราชการชาวอังกฤษ

จุดเริ่มต้นของการสร้างอาณานิคมของอังกฤษบนแหลมมลายู เกิดจากความสำเร็จในการเข้าครอบครองพื้นที่การค้าตามแนวเส้นทางเดินเรือของช่องแคบมะละกาและปลายแหลมมลายู โดยเฉพาะการเข้าครอบครองเกาะสิงคโปร์ตั้งแต่ ค.ศ. 1819 เป็นต้นมา¹⁵¹ อังกฤษได้สร้างเมืองท่าสิงคโปร์เป็นศูนย์กลางทางพาณิชย์กรรมแห่งใหม่แทนเกาะปีนัง ด้วยความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ของแหลมมลายูที่ขนาบด้วยทะเลทั้งสองฝั่ง ฉะนั้นช่องแคบมะละกาจึงเป็นเส้นทางบังคับในการเดินเรือค้าขายระหว่างจีน บรรดาเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอินเดีย สิงคโปร์จึงเป็นศูนย์กลางทางพาณิชย์กรรมที่สำคัญ อีกทั้งยังได้รับการสถาปนาให้เป็นที่ตั้งของรัฐบาลอาณานิคมช่องแคบของอังกฤษ (British Straits Settlement)¹⁵² การค้าในแหลมมลายูดำเนินไปอย่างราบรื่นตั้งแต่การลงนามในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับฮอลันดา (Anglo-Dutch Treaty of 1824) ซึ่งลงนามที่กรุงลอนดอนเมื่อวันที่ 17 มีนาคม ค.ศ. 1824¹⁵³ มีผลต่อการกำหนดทิศทางอิทธิพลของอังกฤษ

¹⁴⁸ จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์รี่ เบ็นดา, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชินจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันท์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 40.

¹⁴⁹ M. Turnbull, "Malaysia: the nineteenth century," in South East Asia: colonial history, vol. 1, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 242.

¹⁵⁰ V. Thompson, "British Malaya," in South East Asia: colonial history, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 89.

¹⁵¹ J. S. Furnivall, "Efficiency, welfare and commerce in South East Asia," in South East Asia: colonial history, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 12.

¹⁵² จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์รี่ เบ็นดา, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชินจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันท์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 35-36.

¹⁵³ D. G. E. Hall, History of South East Asia, 4th ed. (London: The Macmillan Press, 1981), pp. 549-550.

ในแหลมมลายูได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากฮอลันดาได้สละอิทธิพลในบริเวณแหลมมลายู¹⁵⁴ ส่งผลให้อังกฤษกลายเป็นผู้ทรงอำนาจในบริเวณนั้นกระทั่งสามารถเข้าครอบครองรัฐพื้นเมืองมลายู หลังจากนั้นจึงสร้างระบอบอาณานิคมของอังกฤษขึ้นในแหลมมลายู ฉะนั้นอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูจึงจัดเป็นอาณานิคมประเภท ซึ่งเริ่มต้นด้วยความต้องการของสุลต่านผู้ปกครองรัฐมลายูเหล่านั้นยินยอมรับสถานะการเป็นอาณานิคม หรือมีสถานะเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษ

ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นฐานรากของการตั้งมั่นและขยายอาณานิคม เริ่มจากเหตุการณ์เมื่อ ค.ศ. 1867 การโอนถ่ายอำนาจในการควบคุมดูแลกิจการของเมืองท่าสำคัญอย่างเมืองสิงคโปร์ เมืองปีนัง เมืองมะละกา ให้อยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมในพระองค์กษัตริย์แห่งอังกฤษ (Crown colony) และการเปิดคลองสุเอซเมื่อ ค.ศ. 1869 อำนวนประโยชน์ต่อการพาณิชย์กรรมในแหลมมลายูอย่างมาก¹⁵⁵ ทั้งสองเหตุการณ์เร่งเร้าให้การดำเนินงานภายในอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูรุดรุดมากขึ้น รัฐบาลอังกฤษได้แต่งตั้งที่ปรึกษาชาวอังกฤษไว้ประจำแต่ละรัฐเพื่อให้คำชี้แนะ และคาดหวังให้สุลต่านของแต่ละรัฐปฏิบัติตามนโยบายซึ่งรัฐบาลอาณานิคมออกคำสั่งผ่านที่ปรึกษาของแต่ละรัฐ¹⁵⁶ อนึ่งมีข้อสังเกตว่าในเรื่องการเลิกกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The East India Company) และการโยกย้ายกิจการอาณานิคมมาขึ้นกับกระทรวงอาณานิคมโดยตรง¹⁵⁷ ส่งผลให้การขยายอำนาจและอิทธิพลของอังกฤษทวีความรุนแรงมากขึ้นและมีท่าทีแทรกแซงกิจการของรัฐพื้นเมืองในแหลมมลายู และขยายวงกว้างมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายการค้า และสร้างเสถียรภาพทางการค้าให้สามารถดำเนินไปได้สะดวกราบรื่น รวมถึงในพม่าด้วยเมื่อโอนถ่ายกิจการอาณานิคมให้รัฐบาลอังกฤษ จะเห็นได้ว่าการตัดสินใจแก้ไขปัญหาและวิธีจัดการกับพม่าใช้วิธีที่ค่อนข้างแข็งกร้าวขึ้น เช่น กรณีการผนวกพม่าเป็นอาณานิคมในสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 3 โดยมากเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิประโยชน์ทางการค้าเป็นสำคัญ

การขยายอาณาเขตเข้ามายังแหลมมลายูเนื่องด้วยต้องการสร้างเสถียรภาพในพื้นที่ เพื่อเอื้อต่อการพิทักษ์ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของอังกฤษ ซึ่งการอยู่ท่ามกลางรัฐที่ไร้เสถียรภาพในแหลมมลายูเป็นโอกาสให้อังกฤษสามารถเข้าไปยึดครองได้โดยง่าย¹⁵⁸ ดังเช่นเมื่อเกิดความไม่สงบภายในอันกระทบต่อการค้าและอุตสาหกรรมภายในแหลมมลายู อังกฤษจะเข้าไปจัดการ เช่น เมื่อ ค.ศ. 1871

¹⁵⁴ M. Turnbull, "Malaysia: the nineteenth century," in *South East Asia: colonial history*, vol. 1, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 243.

¹⁵⁵ R. Allen, "The nineteenth and early twentieth centuries," in *South East Asia: colonial history*, vol. 1, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 253.

¹⁵⁶ V. Thompson, "British Malaya," in *South East Asia: colonial history*, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 89-90.

¹⁵⁷ จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์รี่ เบ็นดา, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันธุ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 36.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

การค้าหยุดชะงักจากการจลาจลระหว่างชาวมลายูและชาวจีนในรัฐสลังงอร์ เพื่อแย่งชิงผลประโยชน์จากเหมืองดีบุกของสมาคมลับจีน และเมื่อ ค.ศ. 1874 การจลาจลในรัฐเปรักส่งผลให้อังกฤษตั้งที่ปรึกษาไปประจำราชสำนักรัฐเปรักรวมถึงรัฐอื่นด้วย¹⁵⁹ นอกจากนี้ท่าทีของสุลต่านที่ค่อนข้างพอใจกับการเข้ามาของอังกฤษ เนื่องจากเป็นหลักประกันสถานะและอำนาจของสุลต่านว่าจะมีความมั่นคง และสามารถดำรงสถานะผู้ปกครองต่อไป ทั้งช่วยลดโอกาสการก่อกบฏแย่งชิงราชบัลลังก์ ทรศนะของผู้ปกครองพื้นเมืองจึงเล็งเห็นประโยชน์ที่ได้รับจากการอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคม ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้มีการสนับสนุนการสถาปนาอำนาจของอังกฤษ¹⁶⁰

เมื่อเปรียบเทียบกับ การสร้างอาณานิคมมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการสร้างอาณานิคมในแหลมมลายูของอังกฤษมีลักษณะเด่นและมีท่าทีที่ประนีประนอม ด้วยการเข้าไปแทรกแซงทางอำนาจมากกว่าการทำสงคราม ซึ่งการสร้าง ความมั่นคงทางอำนาจของอังกฤษอันเกิดจากการดำเนินความสัมพันธ์กับผู้ปกครองรัฐพื้นเมือง ดังกรณีเมื่อ ค.ศ. 1885 รัฐยะโฮร์ได้ยอมรับอำนาจของอังกฤษ และเปิดโอกาสให้อังกฤษดูแลภายใต้รูปแบบของรัฐในอารักขา¹⁶¹ และน่าสังเกตว่าตลอดสมัยอาณานิคมนั้นสถาบันการปกครองดั้งเดิมในอาณานิคมบนแหลมมลายู ยังคงมีตำแหน่งสุลต่านหรือรายา (Raya) เป็นผู้ปกครองรัฐมาจนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกับการดำรงสถานะของบรรดาเจ้าฟ้าในเมืองต่างๆ ของรัฐฉานซึ่งรัฐบาลอาณานิคมยังคงสนับสนุนสถาบันการปกครองและผู้ปกครองท้องถิ่น จึงเป็นการสนับสนุนแนวทางการปกครองของอังกฤษ ซึ่งมีความโดดเด่นในด้านการอาศัยอำนาจจากผู้ปกครองพื้นเมือง เพื่อให้เอื้อประโยชน์ต่อการจัดการบริหารปกครองอาณานิคม¹⁶²

ข้อสังเกตประการหนึ่งในการดำเนินนโยบายแทรกแซงอำนาจการปกครองของสุลต่านในรัฐมลายู กระทำผ่านการตั้งที่ปรึกษาซึ่งเป็นข้าราชการอังกฤษ ให้เข้าไปกำหนดนโยบายแก่รัฐพื้นเมืองในแหลมมลายูปฏิบัติตาม แม้องค์ประกอบภายนอกจะดูเหมือนว่าสุลต่านยังคงมีอำนาจ แต่อำนาจที่แท้จริงในการกำหนดแนวทางของรัฐกลับเป็นของอังกฤษ โดยอังกฤษตั้งเงื่อนไขสำคัญว่าจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประเด็นด้านจารีตประเพณีและด้านศาสนา¹⁶³ หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่าอังกฤษได้อำนาจการปกครองไปอย่างเต็มที่ ประกอบกับอังกฤษสงวนอำนาจด้านประเพณีและศาสนาให้แก่ผู้ปกครองพื้นเมือง ทำให้โครงสร้างผู้ปกครองแบบดั้งเดิมมีส่วนดำรงความเป็นไปของสังคมไว้

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

¹⁶⁰ V. Thompson, "British Malaya," in *South East Asia: colonial history*, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 92.

¹⁶¹ J. S. Furnivall, "Efficiency, welfare and commerce in South East Asia," in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 15.

¹⁶² จอห์น แบรดตัน และเจ. แฮร์รี่ เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันธุ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 50.

¹⁶³ V. Thompson, "British Malaya," in *South East Asia: colonial history*, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 90.

โดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือรวมกลุ่มเพื่อแสดงการต่อต้านการปกครองของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ เมื่อวิเคราะห์ตามลักษณะดังกล่าวนี้เท่ากับว่า เป็นการเปิดโอกาสให้อังกฤษเข้าไปจัดการอำนาจภายในรัฐ อีกทั้งยังเป็นการวางรากฐานอำนาจของอังกฤษ และเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การกระชับอำนาจในรูปแบบของระบอบอาณานิคม

ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูจัดรูปแบบของรัฐทั้งหลายเมื่อ ค.ศ. 1895 โดยรวมกลุ่มกันอยู่ภายใต้สหพันธรัฐ (Federation state) พร้อมกับการสถาปนาระบบที่ปรึกษาแห่งรัฐให้แก่สุลต่านรัฐเปรัก รัฐสลังงอร์ รัฐเนกรีเซมบิลัน และรัฐปะหัง¹⁶⁴ รวมศูนย์อำนาจและมีข้าหลวงใหญ่ปกครองสูงสุด พร้อมกับการเริ่มสร้างการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจให้รัฐเหล่านี้ มอบสถานะใหม่ในฐานะอาณานิคมอยู่ภายใต้หน่วยปกครองเดียวกัน ทั้งนี้อังกฤษได้สร้างเมืองหลวงของอาณานิคมเพื่อปกครองสหพันธรัฐมลายาที่กัวลาลัมเปอร์ เช่นเดียวกับการสร้างอย่างกึ่งให้เป็นเมืองหลวงอาณานิคมของอังกฤษในพม่า¹⁶⁵ ซึ่งมีทั้งการแต่งตั้งสภา รวมถึงอำนาจทางนิติบัญญัติมาบังคับใช้ภายในกลุ่มของสหพันธรัฐ งานศึกษาของเฟอร์นิวัลตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการที่อังกฤษขยายอาณานิคมเพิ่มเติมเข้าไปยังรัฐมลายูตอนบนที่อยู่ภายใต้อำนาจของสยาม เนื่องจากความต้องการทรัพยากรธรรมชาติทั้งพื้นที่เพาะปลูกยางพารา และพื้นที่ทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก โดยเฉพาะบริเวณรัฐไทรบุรี รัฐปะลิส รัฐกลันตัน และรัฐตรังกานู พื้นที่เหล่านี้นับได้ว่าอุดมสมบูรณ์ด้านแร่ดีบุก และยิ่งเหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชการค้าอย่างยางพาราอีกด้วย จึงสามารถเอื้อประโยชน์ต่อการค้าของอังกฤษในแหลมมลายูอย่างมาก¹⁶⁶

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 อังกฤษมีท่าทีว่าจะขยายอิทธิพลเข้ามายังประเทศราชของสยาม โดยเฉพาะบริเวณตอนเหนือของรัฐมลายาหรือตอนใต้ของสยามประเทศ ซึ่งก่อน ค.ศ. 1889 อังกฤษได้แต่งตั้งที่ปรึกษาไว้ในราชสำนักสุลต่านรัฐเคดาห์โดยขณะนั้นอยู่ภายใต้อธิปไตยของสยาม สอดคล้องกับการที่อังกฤษได้สร้างสถานกงสุลในสยามตอนเหนือที่เมืองเชียงใหม่ไว้แล้ว พร้อมกับแต่งตั้งผู้ช่วยราชการชาวอังกฤษ¹⁶⁷ กระทั่งท้ายที่สุดปัญหาสยามกับอังกฤษยุติโดยการลงนามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษ (Anglo-Siamese Treaty of 1909) สำคัญสำคัญของสนธิสัญญานี้ คือ สยามยอมยกหัวเมืองมลายูทั้ง 4 ได้แก่ ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู ให้อยู่ภายใต้การปกครอง

¹⁶⁴ J. H. Drabble, "Some thoughts on the economic development of Malaya under British administration," in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 224.

¹⁶⁵ William I. Irvine, *Automotive Markets in China, British Malaya, and Chosen* (Washington: Government Printing Office, 1923), p. 69.

¹⁶⁶ J. S. Furnivall, "Efficiency, welfare and commerce in South East Asia," in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 15.

¹⁶⁷ "British Influence in Siam," *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (12 November 1889), p. 591.

ของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ นับแต่นั้นมาหัวเมืองมลายูทั้ง 4 จึงมีสถานะเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษ¹⁶⁸ นอกจากนี้สนธิสัญญาฉบับนี้ยังส่งผลให้เกิดการปักปันเขตแดนระหว่างสยามกับอาณานิคมของอังกฤษอันเป็นผลสืบเนื่องต่อมา และนับว่าเป็นการสร้างเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ด้วย

การตัดสินใจยกหัวเมืองมลายูทางตอนเหนือให้อังกฤษของรัฐบาลสยาม เพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ด้านความช่วยเหลือในการพัฒนาภาคใต้ของสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเส้นทางรถไฟซึ่งแพร่หลาย และเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานในดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ โดยที่รัฐบาลอังกฤษเองมีความพยายามเชื่อมโยงเครือข่ายเส้นทางรถไฟ (Grand Railway Chain) จากอาณานิคมในอินเดีย อาณานิคมในพม่า รวมถึงอาณานิคมในแหลมมลายูเข้าด้วยกัน¹⁶⁹ รัฐบาลสยามจึงได้ผลประโยชน์ร่วมในการสนับสนุนของอังกฤษด้านการลงทุนสร้างทางรถไฟสายใต้ ซึ่งรถไฟมีความสำคัญต่อทั้งรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ดังปรากฏความตามเอกสารประชุมเสนาบดีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับเรื่องเขตแดนในแหลมมลายู ก่อนลงนามสนธิสัญญากับอังกฤษ ค.ศ. 1909 ความว่า “...การสร้างรถไฟ รัฐบาลสเตอร์ตเซตเดอลเมนต์ยอมให้เรากู้เงินทำตั้งแต่เมืองเพชรบุรีไปถึงสิงคโปร์ด้วยเรียกดอกเบี้ยเพียงร้อยละสี่ ความปรารถนาอันนี้ เปนประโยชน์ข้างฝ่ายเขามาก แต่เราก็ได้...”¹⁷⁰ จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นผลประโยชน์ที่ทั้งสองฝ่ายต่างได้รับ อีกทั้งวิทยาการด้านรถไฟยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงศักยภาพของรัฐบาลสยามในเวลานั้นที่อาจเทียบเคียงได้กับประเทศตะวันตก

หลังจากสยามยกหัวเมืองประเทศราชทั้ง 4 ให้แก่อังกฤษ รัฐมลายูเหล่านั้นได้รับการจัดการปกครองให้เป็นกลุ่มรัฐที่อยู่นอกสหพันธรัฐตั้งแต่ ค.ศ. 1909 เป็นต้นมาและยังมียุทธูปแบบของการปกครองค่อนข้างอิสระภายใต้ที่ปรึกษาอังกฤษ¹⁷¹ อนึ่งรัฐยะโฮร์เป็นรัฐสุดท้ายก่อนที่อังกฤษจะสามารถเข้ายึดครองไว้ได้ใน ค.ศ. 1914 ฉะนั้นจึงถือเป็นกลุ่มของรัฐนอกสหพันธรัฐ ประกอบด้วยรัฐไทรบุรี รัฐปะลิส รัฐกลันตัน รัฐตรังกานู และรัฐยะโฮร์ บรรดารัฐเหล่านี้ที่มีสถานะกึ่งอิสระด้านการปกครอง แต่ทว่าอยู่ภายใต้อิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ และมีที่ปรึกษาชาวอังกฤษเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งควบคู่กับการบริหารกิจการภายในรัฐของสุลต่าน¹⁷² แม้จะมีการจัดหมวดหมู่และเรียกชื่อต่างกัน ทั้งรัฐที่รวมกลุ่มกันเป็นสหพันธรัฐและรัฐนอกสหพันธรัฐ แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว จะเห็นได้ว่าล้วนเป็นผลมาจากการที่อังกฤษสามารถขยายอิทธิพลในแหลมมลายูไว้ได้ทั้งหมด

¹⁶⁸ “The F.M.S. in 1909,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* 2 (21 July 1910), p. 5.

¹⁶⁹ “The Annexation Policy,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (14 July 1891), p. 1.

¹⁷⁰ กรมศิลปากร, “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128,” *นิตยสารศิลปากร* 20, 3 (กันยายน 2519), หน้า 70.

¹⁷¹ “Siam and Malaya,” *The Straits Times* (5 February 1909), p. 7.

¹⁷² “Our Rule in the Protected Native States,” *Straits Times Weekly Issue* (26 August 1891), p. 7.

ระยะเวลาที่อังกฤษได้เข้าปกครองแหลมมลายูตั้งแต่ ค.ศ. 1826-1957 อาณานิคมบริเวณแหลมมลายูมีลักษณะที่แยกออกเป็นกลุ่ม 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสหพันธรัฐมลายา กลุ่มรัฐในอารักขา (รัฐนอกสหพันธรัฐมลายา) และกลุ่มอาณานิคมช่องแคบ อังกฤษมีความพยายามที่จะรวมทั้ง 3 กลุ่มให้อยู่ภายใต้หน่วยการปกครองเดียวกันโดยมีพัฒนาการตามลำดับ คือ การสถาปนา “สหภาพมลายา” เพียงระยะสั้นระหว่างวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1946 และสิ้นสุดเมื่อวันที่ 31 มกราคม ค.ศ. 1948 โดยการรวมเครือสหพันธรัฐมลายู และอาณานิคมช่องแคบ ภายหลังได้อังกฤษได้จัดการรวบรวมกลุ่มเป็นสหพันธรัฐมาลายาเรียกว่า “อาณานิคมบริติชมาลายา” (British Malaya) ตั้งแต่ ค.ศ. 1948 จนถึงการประกาศอิสรภาพจากอังกฤษเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1957

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการสร้างอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู เกิดขึ้นจากความต้องการรักษาผลประโยชน์ในด้านพาณิชย์กรรมและการลงทุน ประกอบกับการรักษาอำนาจที่แสดงอิทธิพลของรัฐบาลอังกฤษในการครอบครองทั่วบริเวณช่องแคบมะละกา และการครอบครองรัฐมลายูซึ่งเป็นแหล่งแร่ดีบุกขนาดใหญ่ โดยมีความพยายามในการจัดการกับปัญหาอันก่อให้เกิดอุปสรรคต่อการค้าและการลงทุนของพ่อค้าชาวอังกฤษ วิธีการในการแก้ไขปัญหาของเจ้าอาณานิคมในขั้นต้น คือ การแต่งตั้งที่ปรึกษาเพื่อคอยรายงานสถานการณ์ในรัฐนั้นๆ พร้อมกับเป็นผู้ถ่ายทอดนโยบายของอังกฤษผ่านวิธีการให้คำปรึกษา ซึ่งระบบที่ปรึกษาของรัฐจึงเป็นฐานกำลังสำคัญที่ส่งเสริมให้อังกฤษสามารถจัดปัญหาทางการค้า และปัญหาความวุ่นวายระหว่างรัฐพื้นเมือง นอกจากนี้ความต้องการอิงอาศัยอำนาจของอังกฤษของบรรดาสลุต่านพื้นเมือง โดยคาดหวังในการสร้างสมดุลอำนาจระหว่างกันยังก่อให้เกิดเสถียรภาพในการปกครองรัฐพื้นเมือง จึงถือเป็นลักษณะเด่นที่เกิดขึ้นในการผสมผสานประโยชน์ระหว่างเจ้าอาณานิคมอังกฤษ และผู้ปกครองพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2.3 การจัดการปกครองอาณานิคมของอังกฤษ

การขยายอาณานิคมเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 เป็นการเข้าครอบครองดินแดนของคนพื้นเมือง เกิดขึ้นจากการค้าที่ขยายตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 พร้อมกับตอบสนองแนวคิดการครอบครองดินแดน ซึ่งเจ้าอาณานิคมจะใช้เป็นทั้งแหล่งทรัพยากรและตลาดกระจายสินค้า¹⁷³ การออกแสวงหาดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตกจึงแพร่หลายในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งในที่นี้หมายถึงพม่าและแหลมมลายูดินแดนและทั้งสองต่างตกอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของอังกฤษ ฉะนั้นการดำเนินการส่วนใหญ่ในอาณานิคม จึงเป็นการควบคุมและจัดการโดยอังกฤษเข้ามาสถาปนาอำนาจแทนที่อำนาจของผู้ปกครองพื้นเมืองกลุ่มเดิม นอกจากนี้การเข้ามาของอังกฤษได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ดินแดนอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

¹⁷³ A. E. Booth, *Colonial Legacies Economic and Social Development in East and Southeast Asia* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007), p. 36.

โดยการจัดการอาณานิคมครอบคลุมการพัฒนาในทุกด้าน เพื่อตอบสนองต่อการปกครองอาณานิคม วิธีการ กระบวนการ การแก้ไขปรับปรุงที่อังกฤษได้สร้างขึ้นเหล่านี้ ส่งผลโดยตรงต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในดินแดนพม่าและแหลมมลายู

อังกฤษต้องเผชิญกับโครงสร้างของรัฐพื้นเมืองภายใต้โลกทัศน์แบบจารีต โดยเฉพาะในช่วงสถาปนาระบอบอาณานิคม เช่น ในพม่าตอนล่าง อังกฤษต้องเผชิญกับการปกครองหลากหลายรูปแบบที่ไม่เป็นเอกภาพ และไม่สามารถเข้าใจได้ตามโลกทัศน์ตะวันตก¹⁷⁴ นอกจากนี้การจัดระเบียบการปกครองในพม่าตอนล่างยังเกิดปัญหาขึ้นตามมา วิธีการซึ่งจะทำให้อังกฤษสามารถแก้ไขปัญหาทุกอย่างได้โดยราบรื่น คือ การผนวกดินแดนพม่าทั้งหมดไว้ภายใต้การปกครองของอังกฤษ¹⁷⁵ แม้ว่าโครงสร้างและรูปแบบการปกครองบางอย่างในรัฐพื้นเมืองจะมีเหตุผลของบรรดาผู้ปกครองพื้นเมืองรองรับ แต่ก็ไม่สามารถสื่อความหมายให้เจ้าอาณานิคมอังกฤษเข้าใจได้ อังกฤษจึงเริ่มแทรกกระบบข้าราชการของอังกฤษเข้าไปจัดการหน่วยทางการเมืองในอาณานิคม เช่น การแบ่งเขตปกครองพม่าตอนกลางเป็น 14 district ซึ่งใกล้เคียงกับหน่วยปกครองในสมัยราชอาณาจักรพม่าโดยมีผู้ตรวจการปกครองอำเภอ ข้าราชการตำรวจชาวอังกฤษพร้อมกองกำลัง และข้าราชการคนพื้นเมืองทั้งที่เป็นชาวอินเดียและพม่า¹⁷⁶ การนำรูปแบบการปกครองของตะวันตกซึ่งนำร่องแล้วในอนุทวีปอินเดีย โดยเป็นต้นแบบนำมาใช้ปกครองภายในอาณานิคมทั้งในพม่าและแหลมมลายู จึงเป็นไปเพื่ออาศัยโครงสร้างและรูปแบบการปกครองเดิมขับเคลื่อนสังคมอาณานิคมที่อังกฤษเพิ่งเกลี้ยอำนาจ

ความสำเร็จในการบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีปัจจัยเกื้อหนุนที่ทำให้ดินแดนทั้งหลายอยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษอย่างยาวนานและมีเสถียรภาพ คือ การปกครองดินแดนพม่าและแหลมมลายู ทั้งสองอาณานิคมนี้อังกฤษได้ปรับวิธีการปกครองไปตามความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ การจัดหมวดหมู่ของอาณานิคมโดยมีลักษณะแตกต่างกันไปตามเงื่อนไข และมีบริบทที่ต่างกัน กล่าวคืออาณานิคมของอังกฤษในพม่า จัดว่าเป็นอาณานิคมประเภทการเข้ายึดครองโดยใช้กำลังกองทัพเพื่อเข้าปกครองแทนที่กลุ่มอำนาจเดิม ส่วนอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู จัดว่าเป็นอาณานิคมประเภทที่พัฒนาขึ้นจากสถานะการยอมเข้ามาเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษของบรรดารัฐสุลต่านในแหลมมลายู การแผ่ขยายอิทธิพลอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู สะท้อนให้เห็นว่าเป็นดินแดนที่มีผู้อยู่อาศัยและเป็นเจ้าของพื้นที่มาก่อน จึงจำเป็น

¹⁷⁴ F. S. V. Donnison, *Public Administration in Burma: a Study of Development During the British Connexion* (London: Royal Institute of International, 1953), p. 13.

¹⁷⁵ จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์ เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันธุ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 39.

¹⁷⁶ C. Crosthwaite, "The Administration of Burma," in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 214.

อย่างยิ่งที่เจ้าอาณานิคมจะพัฒนาระบบการปกครอง หรือระเบียบการปกครองขึ้นมาเพื่อปรับใช้กับดินแดนอาณานิคมของตน เสมือนเป็นธรรมเนียมของระบบอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อให้การดำเนินกิจการภายในเกิดเสถียรภาพและสามารถขับเคลื่อนอาณานิคมได้ต่อไป โดยไม่กระทบต่อจุดประสงค์หลักด้านเสถียรภาพทางการค้าของอังกฤษ

ลักษณะการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.3.1 ข้าราชการอาณานิคมในฐานะกลไกขับเคลื่อนระบบอาณานิคม

การจัดการปกครองภายในอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นส่วนที่สำคัญที่สุด คือ กลไกการขับเคลื่อนอาณานิคม ซึ่งการที่อังกฤษจะสามารถพัฒนาหรือดำรงสถานะผู้ปกครองได้ จำเป็นจะต้องใช้ทรัพยากรบุคคลจำนวนมากโดยเฉพาะบรรดาข้าราชการ โดยในระยะแรกของการเข้ายึดครองพม่าและมลายู มีการแต่งตั้งเฉพาะข้าราชการที่เป็นชาวอังกฤษในการเข้าไปควบคุมดูแลระบบที่อังกฤษสร้างขึ้น การที่มอบหมายให้ข้าราชการอาณานิคมด้วยกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการรับและถ่ายทอดคำสั่งจากรัฐบาลอาณานิคมได้โดยเร็ว อีกทั้งยังสร้างความเชื่อมั่นในฐานะสมาชิกของสังคมเดียวกัน ดังตัวอย่างในงานเขียนของเซอร์แฟรงค์ สเวตเตินแฮม (Sir Frank Swettenham) กล่าวถึงระบบอาณานิคมในแหลมมลายู ซึ่งได้รับการวางรากฐานการปกครอง รวมถึงการพัฒนาอาณานิคมในหลายด้าน การดำเนินงานทุกด้านล้วนใช้ข้าราชการชาวอังกฤษเป็นสำคัญ¹⁷⁷

การใช้ข้าราชการชาวอังกฤษเพื่อขับเคลื่อนการบริหารปกครองอาณานิคม เช่น ในอาณานิคมมลายูนั้นตามบันทึกของเซอร์แฟรงค์ สเวตเตินแฮม ระบุว่ายังคงจำเป็นต้องใช้ข้าราชการชาวอังกฤษ สำหรับเติมเต็มกลไกการบริหารราชการ เนื่องจากมีศักยภาพและความไว้วางใจภายในกลุ่มเดียวกัน รวมถึงงานบริหารด้านอื่น เช่น งานเสมียนซึ่งจะรับสมัครจากชาวอังกฤษ ซึ่งพำนักอยู่ในอาณานิคมช่องแคบและศรีลังกา งานด้านตำรวจและงานปกครองรับสมัครจากชาวอังกฤษ ซึ่งพำนักอยู่ในอินเดียและในแหลมมลายู งานรถไฟและโทรเลขรับสมัครจากชาวอังกฤษ ซึ่งพำนักอยู่ในอินเดียและศรีลังกา¹⁷⁸ ข้าราชการชาวตะวันตก (ชาวอังกฤษ) นับเป็นกลไกสำคัญแรกสุดที่วางรากฐานการปกครองอาณานิคม ก่อนที่จะเปิดโอกาสให้คนพื้นเมืองโดยเฉพาะข้าราชการชาวอินเดียเข้ามาเป็นฝ่ายสนับสนุนระบบราชการ และข้าราชการชาวอังกฤษที่ชำนาญงานโดยมากล้วนรับราชการบริเวณอนุทวีปอินเดีย ด้วยเหตุที่อินเดียเป็นศูนย์บริหารกิจการอาณานิคมในโลกตะวันออก จึงจะเห็นได้ว่าเมื่อต้องการทรัพยากรบุคคลพัฒนาอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลอังกฤษมักจะเรียกใช้เหล่าข้าราชการอาณานิคมชาวอังกฤษมาจากอนุทวีปอินเดีย

¹⁷⁷ Frank Swettenham, *British Malaya* (London: The Bodley Head, 1907), p. 247.

¹⁷⁸ Ibid., p. 247, 276, 347.

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับกิจการภายในอาณานิคม ที่ต้องขับเคลื่อนโดยชาวอังกฤษเป็นหลักนั้น น่าจะเป็นวิธีการของเจ้าอาณานิคมเมื่อเข้าไปปกครองยังพื้นที่ท่ามกลางคนพื้นเมือง โดยมอบหมายการดำเนินงานให้อยู่ภายใต้ข้าราชการอาณานิคมชาวอังกฤษ เช่น หลังจากผนวกพม่าตอนบนสำเร็จอังกฤษได้ตัดสินใจส่งข้าหลวงยุติธรรมขึ้นไปประจำพม่าตอนบนกลางทศวรรษ 1890 เป็นต้น¹⁷⁹ ฉะนั้นอาณานิคมของอังกฤษจึงใช้ข้าราชการชาวอังกฤษ เช่นเดียวกับที่จะเกิดขึ้นในการปกครองมณฑลพายัพหรือหัวเมืองลาวของรัฐบาลสยาม ในการแต่งตั้งเชื้อพระวงศ์หรือข้าราชการชาวสยามไปปกครองยังพื้นที่ ซึ่งมโนทัศน์ทางชาติพันธุ์ต่างไปจากผู้ปกครองหรือเจ้าอาณานิคม

การสถาปนาระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู ได้เปิดโอกาสให้ข้าราชการที่มีสถานะเป็นคนในบังคับอังกฤษทั้งชาวอังกฤษและอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่อาศัยอยู่ในจักรวรรดิอินเดียอันเป็นฐานที่มั่นของกระทรวงอาณานิคมของอังกฤษในโลกตะวันออก ความเปลี่ยนแปลงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เกิดขึ้นเนื่องจากการที่อังกฤษสามารถตั้งมั่นและผลิตทรัพยากรบุคคลจากคนพื้นเมือง ซึ่งทรัพยากรบุคคลเหล่านี้ล้วนผ่านการเรียนรู้และอบรมศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ อีกทั้งมีความคุ้นชินกับสังคมในระบอบอาณานิคม เช่น การเรียนวิชาภาษาอังกฤษ วิชาคณิตศาสตร์ วิชาภูมิศาสตร์ วิชาการบัญชี ฯลฯ¹⁸⁰ อนึ่งมีข้อสังเกตว่าทั้งอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู มีบุคลากรจากอาณานิคมบริติชราชเข้ามาช่วยในการขับเคลื่อนระบอบอาณานิคมเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ผลของการผนวกดินแดนทั้งสองเป็นอาณานิคมภายใต้รัฐบาลบริติชราช ส่งผลให้เกิดการเดินทางและโยกย้ายถิ่นของประชากรที่มีถิ่นพำนักในอนุทวีปอินเดีย ตามตารางที่ 1

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹⁷⁹ C. Crosthwaite, "The Administration of Burma," in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 222.

¹⁸⁰ "The Education Report for 1882," *Straits Times Weekly Issue* (2 August 1883), p. 7.

วันที่สำมะโนประชากร	ชาวอินเดีย ที่เกิดในอาณานิคมพม่า		ชาวอินเดีย ที่เกิดในอาณานิคมอินเดีย	
	(คน)	(ร้อยละ)	(คน)	(ร้อยละ)
17 กุมภาพันธ์ 1881	243,123	24.02	184,748	75.98
26 กุมภาพันธ์ 1891	420,830	32.77	282,947	67.23
1 มีนาคม 1901	568,263	26.12	419,863	73.88
10 มีนาคม 1911	743,288	32.78	499,696	67.22
18 มีนาคม 1921	887,077	33.92	586,242	66.08
24 กุมภาพันธ์ 1931	1,017,825	38.10	630,090	61.90

ตารางที่ 1 การสำมะโนประชากรจำนวนผู้อพยพชาวอินเดียในอาณานิคมพม่าของอังกฤษ
ที่มา ดัดแปลงข้อมูลจากรายงานของรัฐบาลพม่า James Baxter, Report on Indian Immigration (Rangoon: Department of Commerce and Industry Government of Burma, 1940), pp. 3, 15.

การบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษในพม่ายุคแรกใช้ชาวอินเดียเป็นหลัก เนื่องจากคนเหล่านี้ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการปกครองอาณานิคม กระทั่งเข้าใจระเบียบการปกครองอีกทั้งอยู่ในสังคมอาณานิคมและผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ ประกอบกับพม่าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมบริติชราช อีกทั้งยังใช้กฎหมายของอินเดียจึงค่อนข้างมีความใกล้ชิดกันเป็นพิเศษ¹⁸¹ เช่น ในช่วงแรกเมื่ออังกฤษได้จัดการปกครองอาณานิคมพม่า มีการพัฒนารูปแบบการปกครองจากอาณานิคมอินเดีย โดยนำมาปรับใช้ในรัฐยะไข่และรัฐตะนาวศรี ซึ่งจะมีผลต่อกระบวนการพัฒนารูปแบบการปกครองอาณานิคมให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น¹⁸² รัฐบาลอาณานิคมจึงมีชาวอินเดียทำงานในทุกหน่วยงานในตำแหน่งที่รองจากข้าราชการอังกฤษ นอกจากนี้อังกฤษจะใช้ทหารอินเดียเข้ามาดูแลความสงบภายใน เช่น เมื่อ ค.ศ. 1886 ได้เกณฑ์ทหารอินเดียมาดูแลการก่อสร้างเส้นทางรถไฟจากเมืองตองอูไปยังเมืองมณฑะเลย์ รถไฟสายนี้เปิดดำเนินการได้อย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1889 เป็นต้น¹⁸³ เมื่อพิจารณาจากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าการที่รัฐบาลอาณานิคมสามารถพึ่งพาบุคคลากรพื้นเมืองเหล่านี้ในการบริหารราชการอาณานิคมส่วนที่ขยายได้ใหม่ เป็นเครื่องสะท้อนถึงความสำเร็จของการวางรากฐานด้านการจัดการศึกษาให้แก่ประชากรภายในอาณานิคมบริติชราช

¹⁸¹ "Excise Administration in Burma," The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (18 December 1915), p. 10.

¹⁸² โรเบิร์ต เอช. เทย์เลอร์, รัฐในพม่า, แปลโดย พรรณงาม เจริญธรรมสาร และคณะ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550), หน้า 115.

¹⁸³ C. Crosthwaite, "The Administration of Burma," in South East Asia: colonial history, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 219.

ซึ่งจัดเป็นองค์ความรู้สมัยใหม่ที่ส่งเสริมการขยายอำนาจของรัฐบาลอังกฤษ เพื่อดำรงโครงสร้างรัฐอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาสำหรับอาณานิคมในพม่า คือ ชาวอินเดียย้ายถิ่นฐานเข้ามาในพม่าจำนวนมาก¹⁸⁴ กระทั่งสร้างผลกระทบต่อสังคมพม่าในสมัยอาณานิคม โดยสามารถจัดแบ่งสาเหตุที่เกิดปรากฏการณ์การอพยพย้ายถิ่นฐานของชาวอินเดียเข้าไปยังอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ซึ่งเกิดขึ้นจาก 3 ปัจจัยหลัก ประกอบด้วย

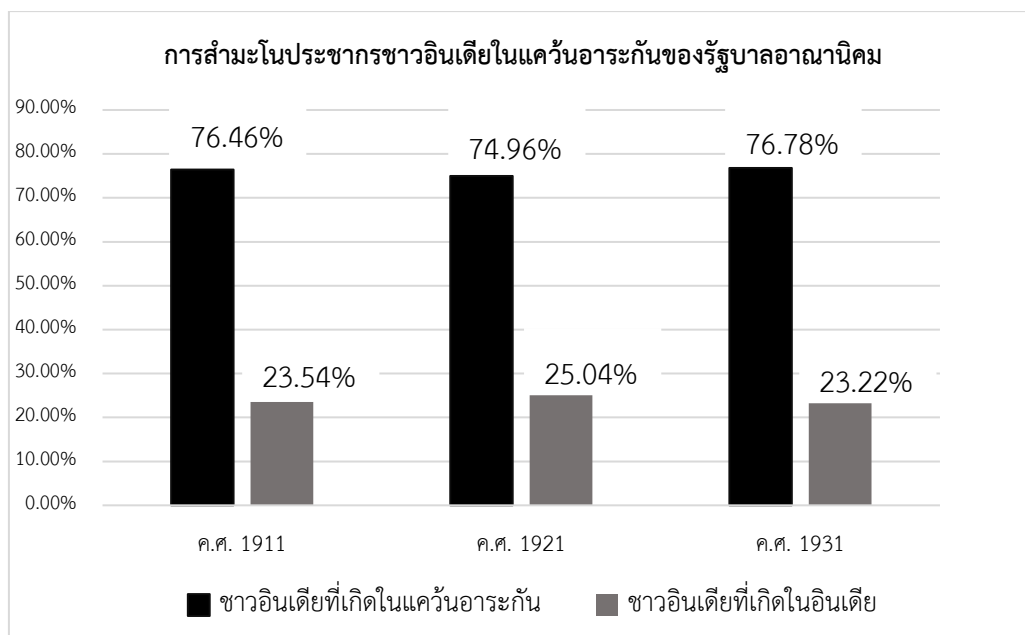
ปัจจัยที่ 1 ความต้องการของรัฐอาณานิคม กล่าวคือการครอบครองพม่าเป็นอาณานิคมแห่งใหม่ ย่อมต้องการพัฒนาอาณานิคมในพม่าให้มีความต่อเนื่องเข้ากับสังคมอาณานิคมบริติชราชได้ โดยเร็ว พม่าจึงต้องการทรัพยากรบุคคลเพื่อขับเคลื่อนการดำเนินกิจการของรัฐอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการชาวอินเดียและเจ้าหน้าที่รัฐที่ได้รับการพัฒนาฝึกฝน ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกิจการอาณานิคม

ปัจจัยที่ 2 ความต้องการของพลเมืองในอาณานิคมบริติชราช กล่าวคือชาวอินเดียที่มีความตื่นตัวและเป็นกลุ่มที่มีความพร้อมดำเนินชีวิตตามวิถีทางสังคมอาณานิคม อีกทั้งยังต้องการแสวงหาโอกาสให้แก่ชีวิตจึงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มของพ่อค้าและผู้มีสถานะทางการเงินปานกลาง ได้เข้ามาประกอบอาชีพทางพาณิชย์กรรม เช่น ค้าขาย เจ้าของธุรกิจขนส่งสินค้า และนายหน้าพ่อค้าคนกลางปล่อยเงินกู้ ฯลฯ กระทั่งถือครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจในสังคมยุคอาณานิคม นอกจากนี้การเติบโตของเมืองท่าการค้าบริเวณปากแม่น้ำ เช่น เมืองย่างกุ้ง เมืองพะสิม เมืองมะตะบัน เมืองเมะลาลัง ฯลฯ เมืองเหล่านี้ดึงดูดการเข้ามาของแรงงาน (กuli) เพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวของการค้าอาณานิคม นับเป็นโอกาสของชาวอินเดียเหล่านี้ที่จะแสวงหาโอกาสที่ดีให้ชีวิตอนาคต

ปัจจัยที่ 3 สภาพภูมิศาสตร์เอื้อต่อการหลั่งไหลเข้ามาในดินแดนพม่า กล่าวคือดินแดนอินเดียและพม่าทั้งสองมีพรมแดนทางธรรมชาติต่อเนื่องกัน จึงสามารถเดินทางย้ายที่อยู่อาศัยได้โดยง่าย โดยเฉพาะบริเวณแคว้นอาระกันซึ่งเป็นพรมแดนติดกับแคว้นเบงกอล

การเดินทางของชาวอินเดียเข้ามายังดินแดนอาณานิคมที่ขยายใหม่นี้ เพื่อแสวงหาโอกาสในการประกอบอาชีพ และคาดหวังว่าพม่าจะมอบโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ตั้งรกรากกลุ่มใหม่จำนวนมากเหล่านี้ ตัวอย่างสะท้อนได้จากเหตุการณ์การหลั่งไหลของชาวอินเดียเข้ามาในพม่า โดยพิจารณาได้จากรายงานการสำมะโนประชากรผู้อพยพชาวอินเดีย และเป็นฐานข้อมูลกระทรวงพาณิชย์และอุตสาหกรรมของรัฐบาลพม่า ซึ่งระบุสัดส่วนของชาวอินเดียที่ตั้งรกรากอย่างน่าสนใจดังข้อมูลจากแผนภูมิที่ 1

¹⁸⁴ J. S. Furnivall, "Efficiency, welfare and commerce in South East Asia," in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 24.

แผนภูมิที่ 1

เปรียบเทียบร้อยละของจำนวนประชากรชาวอินเดียที่เกิดในแคว้นอาระกัน จากการสำมะโนประชากรประจำปี ค.ศ. 1911, ค.ศ. 1921 และ ค.ศ. 1931

ที่มา

ดัดแปลงข้อมูลจาก James Baxter, *Report on Indian Immigration* (Rangoon: Department of Commerce and Industry Government of Burma, 1940), p. 16.

จากข้อมูลตามแผนภูมิข้างต้นพบว่าการสำมะโนประชากรตั้งแต่ ค.ศ. 1911 ค.ศ. 1921 และ ค.ศ. 1931 มีผู้อพยพชาวอินเดียเข้ามาตั้งรกรากระยะเวลานาน และพอที่จะสะท้อนอัตราการเกิดในแคว้นอาระกันมากถึงร้อยละ 76.46 ร้อยละ 74.96 และร้อยละ 76.78 ตามลำดับของจำนวนประชากรชาวอินเดียในแคว้นอาระกันที่สำรวจแล้ว ซึ่งมีเพียงส่วนน้อยที่เกิดในอาณานิคมบริติชราชแล้วเข้ามาในแคว้นอาระกัน ประกอบกับตั้งแต่ผนวกรวมพม่าให้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอินเดีย จึงเกิดการหลั่งไหลของชาวอินเดียจำนวนมากเข้าสู่พม่าตอนล่าง ส่งผลให้การครอบครองกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมณฑลพม่าของอาณานิคมบริติชราช ดำเนินไปด้วยชาวอินเดียและได้ลดบทบาททางเศรษฐกิจของชาวพม่าในสังคมอาณานิคมลง

แม้กระทั่งภาษาที่ใช้ในมณฑลพม่าสื่อสารโดยใช้ภาษาอังกฤษและภาษาฮินดีเป็นหลัก ฉะนั้นจึงส่งผลต่อลำดับชั้นของสังคมอาณานิคมที่ชาวอินเดียมีสถานะที่อยู่เหนือว่าชาวพม่า¹⁸⁵ นอกจากนั้นชาวอินเดียที่มีสถานะทางการเงินค่อนข้างดียังได้เข้ายังหัวเมืองมลายู และสยามประเทศโดยเฉพาะในมณฑลพายัพตามการหลั่งไหลของคนในบังคับอังกฤษ ชาวอินเดียซึ่งรู้จักกันในนามแขกเซตเทียร์

¹⁸⁵ ลลิตา หาญวงษ์, “พม่ากับปฏิกิริยาต่อต้านการปกครองของอังกฤษ,” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ, บรรณาธิการ, *จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ* (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2557), หน้า 184-186.

ของรัฐบาลอังกฤษที่เน้นการเปิดเสรีแรงงาน และพยายามผลักดันให้เกิดการเดินทางเข้ามาของแรงงานจากต่างพื้นที่เพื่อขับเคลื่อนพาณิชย์กรรม นอกจากนี้การเข้ามาของแรงงานต่างเชื้อชาติในอาณานิคมมีส่วนเกื้อหนุนให้เกิดสังคมพหุวัฒนธรรมอันเป็นอีกหนึ่งกลไกในการปกครองอาณานิคมสะท้อนได้จากข้อมูลจากการสำมะโนประชากรใน ค.ศ. 1911 ดังตารางที่ 2

กลุ่มชาติพันธุ์	จำนวนประชากรโดยประมาณ (คน)	สัดส่วนของประชากร (ร้อยละ)
ชาวมลายู (Malay)	1,241,000	46.87
ชาวจีน (Chinese)	919,000	34.71
ชาวอินเดีย (Indian)	268,000	10.12
ชาวมลายูเซีย (Malaysian)	170,000	6.42
ชาติพันธุ์อื่น (Other)	50,000	1.89
รวม	2,648,000	100

ตารางที่ 2 การสำมะโนประชากรของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในแหลมมลายู ค.ศ. 1911
ที่มา ดัดแปลงข้อมูลจาก Nicholas N. Dodge, “Population Estimates for the Malay Peninsula in the Nineteenth Century, with Special Reference to the East Coast States,” in *Population Studies* 34, 3 (November 1980), p. 437.

จากตารางข้างต้น พบว่าฐานประชากรจำนวน 2,650,000 คน เป็นชาวมลายู (Malay) ร้อยละ 46.83 ชาวจีนร้อยละ 34.67 ชาวอินเดียร้อยละ 10.11 ชาวมลายูเซีย (Malaysian) ร้อยละ 6.41 และกลุ่มชนชาติอื่นร้อยละ 1.88 ภายในอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู จะเห็นได้ว่าชาวจีนได้ครองสัดส่วนแรงงานอพยพมากกว่าชาวอินเดีย ซึ่งสัดส่วนประชากรผู้มีเชื้อสายจีนจะมีจำนวนมากใกล้เคียงกับชาวมลายูท้องถิ่นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เนื่องจากการหลั่งไหลเข้ามาอย่างต่อเนื่องของชาวจีนที่อาศัยบริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1890 อันเป็นผลสืบเนื่องจากการย้ายถิ่นฐานเพื่อหนีความลำบาก โดยอาศัยเครือข่ายการค้าของอังกฤษ และเมืองท่าการค้าของอังกฤษในจีนเป็นเส้นทางอพยพ¹⁹⁰

จุดหมายสำคัญในการอพยพของชาวจีนโพ้นทะเล เพื่อแสวงหาโอกาสในการดำรงชีพในแหลมมลายู ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นตลอดหลายทศวรรษ เช่น ทศวรรษ 1940 เกิดประเด็นถกเถียงของรัฐบาลอาณานิคมเรื่องจำนวนผู้อพยพและจำกัดจำนวนการอพยพประชากรชาวจีนโพ้นทะเล¹⁹¹

¹⁹⁰ Jim Warren, “Retrieving Prostitutes’ Live Source Materials and an Approach for Writing the History of the Ah Ku and Karayuki-San of Singapore,” in *Itinerario* 14, 1 (March 1990), p. 102.

¹⁹¹ “Chinas Refugees,” *Morning Tribune* (17 June 1938), p. 10.

รวมถึงความต้องการสนับสนุนการค้าของอาณานิคมในแหลมมลายู ซึ่งเป็นแหล่งผลิตสินค้าจากทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการการทำเหมืองแร่ดีบุกที่โดยมากใช้แรงงานชาวจีน และการเพาะปลูกยางพาราที่โดยมากใช้แรงงานชาวอินเดีย สินค้าเหล่านี้เป็นที่ต้องการในการพัฒนาอุตสาหกรรมช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 และเป็นปัจจัยดึงดูดแรงงานในภาคอุตสาหกรรมเหล่านี้ จึงทำให้มีสัดส่วนประชากรชาวจีนมากจากฐานความต้องการแรงงาน ท้ายที่สุดย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมพื้นเมืองของชวามาเลย์¹⁹²

นอกจากนี้ในมิติด้านเศรษฐกิจการประกอบธุรกิจโดยมากอยู่ในการครอบครองกลุ่มชาวจีน เมื่อพิจารณาสาเหตุการรวมกลุ่มของชาวจีนมีจำนวนมากจึงได้กลบวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังจะเห็นได้ว่าธุรกิจและอาชีพส่วนใหญ่เป็นของชาวจีน ส่งผลให้ชวามาเลย์เริ่มขาดโอกาสการเข้าถึงทรัพยากรและการประกอบอาชีพในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตน ทรรศนะของชวามาเลย์ต่อแรงงานชาวจีนอพยพ เสมือนเป็นคู่แข่งชิงโอกาสในการเลี้ยงชีพไปจากตน สิ่งที่สะท้อนว่าสังคมของชวามาเลย์ได้รับการคุกคามจากผู้อพยพชาวจีน คือ นโยบายของรัฐบาลในการสร้างพื้นที่สงวนไว้เฉพาะชวามาเลย์ โดยการให้สิทธิในการจับจองที่ดินสำหรับคนพื้นเมืองโดยเฉพาะ เพื่อไม่ให้มีชาติพันธุ์อื่นปะปนในละแวกที่ดินเหล่านั้นนอกจากชวามาเลย์ผู้จับจองที่ดิน¹⁹³

การปกครองอาณานิคมนอกจากข้าราชการฝ่ายบริหารจัดการแล้ว ยังมีข้าราชการฝ่ายปฏิบัติการปกครอง โดยส่วนใหญ่ในระบอบอาณานิคมของอังกฤษจะใช้ข้าราชการตำรวจในการดูแลความสงบเรียบร้อยภายในอาณานิคม เช่น ในรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1890-1891 ระบุว่ารัฐบาลอาณานิคมบริติชราชอนุมัติให้มีการฟื้นฟูกิจการตำรวจในพม่าตอนล่าง ซึ่งแบ่งหน้าที่เป็น 2 หน่วย คือ เจ้าหน้าที่ตำรวจ (Civil police) และตำรวจปราบปราม (Military police) แม้จะมีหน้าที่รับผิดชอบแตกต่างกัน แต่ทว่ากระบวนการในการฝึกตำรวจทั้งสองหน่วย ล้วนต้องผ่านการเรียนและฝึกอบรมในระบบสถานศึกษาเดียวกัน เมื่อสำเร็จการศึกษาจะได้รับการบรรจุไปปฏิบัติงานยังสถานีตำรวจท้องถิ่นทุกเมือง นอกจากนี้ยังมีการจัดหน่วยตำรวจดูแลรถไฟด้วย¹⁹⁴ จะเห็นได้ว่าข้าราชการอาณานิคมที่มีความชำนาญ และผ่านการศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ตามมาตรฐานตะวันตก เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนระบอบอาณานิคม และก่อหนุ่่นการปกครองของอังกฤษให้เกิดประสิทธิภาพอันดี นอกจากนี้การสร้างระบบตำรวจสมัยเข้าไปดูแลการปกครองระดับระดับท้องถิ่น ได้ทำลายอำนาจ

¹⁹² จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์เบิร์ต, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนรัชต์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 63.

¹⁹³ A. J. Christopher, 'Divide and Rule': The Impress of British Separation Policies. Area. 20, 3, (1988), p. 236.

¹⁹⁴ Report on the Administration of Burma During 1890-91 (Rangoon: The Government Printing, 1891), pp. 5-6.

การปกครองในสังคมท้องถิ่นลง เช่น อำนาจปกครองหมู่บ้านและลงโทษทัณฑ์ของผู้ใหญ่บ้าน และระบบเก็บภาษ่นายบ้านหายไปจากสังคมระดับท้องถิ่น¹⁹⁵

2.3.2. การประสานประโยชน์ระหว่างผู้ปกครองพื้นเมืองกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษ

การสร้างอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 เกิดจากการเข้ามายึดครองดินแดนของคนพื้นเมือง ซึ่งอังกฤษจำเป็นต้องเรียนรู้รูปแบบสังคมและโครงสร้างการปกครองดั้งเดิม เพื่อทำความเข้าใจสังคมพื้นเมืองทั้งในมิติด้านประเพณี ธรรมเนียม และจารีตที่แฝงอยู่ในสถาบันการปกครองพื้นเมืองมาปรับใช้ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความยุ่งยากในการจัดการปกครอง ซึ่งลักษณะร่วมสำคัญของระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู คือ การจัดการปกครองโดยใช้อาศัยอำนาจสถาบันการปกครองพื้นเมืองเดิมให้เกิดประโยชน์¹⁹⁶ การปกครองอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะโดดเด่นด้านการดำเนินนโยบาย “แบ่งแยกและปกครอง” (Divide and rule) ซึ่งเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่สร้างพลังแก่อังกฤษให้สามารถปกครองอาณานิคม ในขณะเดียวกันกลับบั่นทอนการสร้างอำนาจต่อรองของคนพื้นเมือง กล่าวคือเป็นการแบ่งแยกชนพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ ให้อังกฤษเข้ามาดำเนินการจัดตำแหน่งหน้าที่ไว้ต่างกัน ซึ่งเป็นฉนวนเหตุแห่งการสร้างความไม่พอใจอันนำไปสู่จุดมุ่งหวังที่จะทำให้คนพื้นเมืองแตกแยก ส่งผลให้ไม่สามารถรวมตัวกันได้อย่างเป็นเอกภาพ และลดโอกาสในการสร้างมวลชนเพื่อต่อต้านเจ้าอาณานิคม

ฉะนั้นวิธีการปกครองโดยทางอ้อมผ่าน “นโยบายแบ่งแยกและปกครอง” ถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่อังกฤษได้นำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในระบอบอาณานิคมทั้งในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู ผู้ศึกษาจะได้อธิบายโดยเปรียบเทียบกับโครงสร้างของพีระมิดการปกครอง โดยจะเห็นได้ว่านโยบายดังกล่าวเน้นให้ความสำคัญแก่หน่วยทางการเมืองของชนพื้นเมือง (ส่วนฐานพีระมิด) ซึ่งผสมผสานโครงสร้างทางการเมืองดั้งเดิมโดยใช้ข้าราชการชาวอังกฤษจำนวนเล็กน้อยเป็นผู้ปกครอง (ส่วนยอดพีระมิด)¹⁹⁷ โดยอาศัยประโยชน์จากการที่อังกฤษเลือกปฏิบัติกับคนพื้นเมืองหลายกลุ่มอย่างไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้นการสร้างความขัดแย้งและการแก่งแย่งภายในของคนพื้นเมืองเป็นผลดีโดยตรงต่อการดำเนินการปกครองของอังกฤษ ซึ่งในกรณีของอาณานิคมของอังกฤษทั้งในพม่าและแหลมมลายู

¹⁹⁵ L. Hingkanonta, “The police in colonial Burma,” (Ph.D. thesis in History, Department of History School of Oriental and African Studies, University of London, 2013), pp. 108-109.

¹⁹⁶ จอห์น แบสตัน และเจ. แฮร์เบินดา, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันธุ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 50.

¹⁹⁷ I. Xypolia, “Divide et Impera: Vertical and Horizontal Dimensions of British Imperialism,” *Critique: Journal of Socialist Theory* 44, 3 (2016), pp. 225-226.

ทั้งสองอาณานิคมแม้จะมีเงื่อนไขการตกเป็นอาณานิคมที่แตกต่างกัน แต่ทว่าอังกฤษสามารถปรับใช้นโยบายแบ่งแยกและปกครองได้ในทั้งสองอาณานิคม

เมื่ออังกฤษแรกเข้ามาปกครองพม่าได้จัดการกับบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อย่างรุนแรง การพิชิตพื้นที่ของคนพื้นเมืองให้ยอมสยบภายใต้อำนาจ ผนวกกับการโจมตีกองกำลังอังกฤษจากบรรดาคนพื้นเมืองที่รวมตัวกันทำสงครามแบบกองโจร เพื่อหวังขับไล่อังกฤษออกจากดินแดนของพวกเขา วิธีการยึดครองพื้นที่จึงดำเนินไปด้วยความเด็ดขาดรุนแรง อีกทั้งเมื่อกองกำลังทหารฝ่ายอังกฤษได้ขยายอิทธิพล ต้องเผชิญกับการรุกรานของคนพื้นเมืองหลายกลุ่ม เช่น กรณีการปราบปรามชาวกะฉิ่นที่ต่อต้านการปกครอง อังกฤษได้ปฏิบัติอย่างทารุณ กองทัพอังกฤษทำลายที่อยู่อาศัยและเรือกสวนไร่นาหมดสิ้นอย่างไร้ความปราณี การเคลื่อนไหวต่อสู้กับอังกฤษของชาวกะฉิ่นยาวนานตั้งแต่ทศวรรษ 1880 กระทั่งยุติในทศวรรษ 1920¹⁹⁸

การปกครองผ่านนโยบายแบ่งแยกและปกครองจึงมีส่วนสำคัญในดินแดนพม่า ซึ่งแต่ละชาติพันธุ์ได้รับการปฏิบัติจากเจ้าอาณานิคมแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม วิธีการอีกรูปแบบที่สร้างความสัมพันธ์รูปแบบพิเศษ เพื่อให้เกิดความรู้สึกความเป็นสมาชิกหรือพวกพ้องกับอังกฤษ คือ การยกสถานะและมอบสิทธิพิเศษให้แก่บางกลุ่ม เช่น ชาวกะเหรี่ยงได้รับการสนับสนุนพิเศษให้เป็นส่วนหนึ่งของกองกำลังของอังกฤษ ได้ช่วยเหลือกองทัพอังกฤษในช่วงสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 3 รวมถึงการปราบปรามกบฏกองโจรที่ต่อต้านการปกครองของอังกฤษ และเมื่อถูกชาวพม่ารุกรานอังกฤษยินยอมให้การช่วยเหลืออพยพ อีกทั้งยังให้เข้ามาอยู่ภายใต้ดินแดนส่วนอาณานิคมของอังกฤษ

นอกจากนี้ในกลุ่มที่มีโครงสร้างทางการเมืองชัดเจน และไม่ได้เป็นอุปสรรคสำหรับอังกฤษ มักจะได้รับการสนับสนุนให้รวมตัวเป็นหน่วยการปกครอง โดยที่อังกฤษจะแต่งตั้งข้าหลวงที่ปรึกษาชาวอังกฤษไปกำกับดูแล¹⁹⁹ เช่น ในพื้นที่หัวเมืองที่พูดภาษาตระกูลไทหรือรัฐฉาน ซึ่งจะได้อธิบายข้างหน้าต่อไป ฯ นอกจากนี้ยังมีกรณีตัวอย่างของ ชาวกะฉิ่นและชาวไทใหญ่ (ชาวฉาน) ให้ความช่วยเหลืออังกฤษในการต่อสู้กับกบฏชาวพม่า เป็นต้น อังกฤษจึงใช้ประโยชน์จากความไม่ลงรอยเหล่านี้ เพื่อผดุงโครงสร้างการปกครองอาณานิคมของตนในพม่า ผลจากนโยบายแบ่งแยกและปกครองได้สร้างความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม ซึ่งเกิดประวัติศาสตร์บาดแผลที่ส่งผลต่อการรวมตัวกันที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างสนิทใจ สะท้อนได้จากภูมิหลังและการอธิบายประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของแต่ละชาติพันธุ์ในยุคอาณานิคมแตกต่างกันออกไป เช่น ภาพจำของชาติพันธุ์อื่นที่มีต่อชาติพันธุ์พม่าว่าไม่เป็นมิตรและไม่อาจไว้วางใจได้ อันเป็นผลจากกระบวนการสร้างความขัดแย้งภายใต้

¹⁹⁸ นิธิเมียนต์, พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895, แปลโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), หน้า 149-150.

¹⁹⁹ A. South and M. Lall, *Citizenship in Myanmar: Ways of Being in and from Burma* (Chiang Mai: Chiang Mai University Press, 2018), p. 32.

ระบอบอาณานิคม ฯ ข้อสังเกตเกี่ยวกับนโยบายแบ่งแยกและปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่า สะท้อนการให้สิทธิพิเศษทางอำนาจรวมถึงการดำเนินความสัมพันธ์เฉพาะกลุ่มแตกต่างกัน ส่งผลโดยตรงต่อการสร้างสำนึกร่วมเฉพาะกลุ่มที่มีต่ออังกฤษโดยตรง กระทั่งต่อการสร้างเอกภาพในบรรดากลุ่มคนพื้นเมืองในพม่าดำเนินไปได้ยากลำบาก และเป็นปัญหาความขัดแย้งสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การปกครองอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู เป็นการดำเนินนโยบายแบ่งแยกและปกครองอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความน่าสนใจ ซึ่งสอดคล้องกับภูมิหลังพัฒนาการในการค้าของเมืองท่าอาณานิคม พลเมืองในแหลมมลายูเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขความต้องการแรงงาน ชาวจีนได้อพยพเข้ามาใช้แรงงานทำเหมืองแร่ดีบุกอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ทศวรรษ 1800 ถึงปลายทศวรรษ 1940 กระทั่งสามารถครอบครองกิจการค้าปลีกและกลายเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นกลางในแหลมมลายู นอกจากนี้ยังมีกลุ่มของชาวทมิฬซึ่งอพยพมาจากตอนใต้ของอาณานิคมบริติชราช เพื่อเข้ามาเป็นแรงงานในอุตสาหกรรมการเพาะปลูกยางพารา ซึ่งน่าจะเป็นผลิตผลสำคัญที่สร้างรายได้ให้แหลมมลายูอย่างสูง

โครงสร้างสังคมอาณานิคมเน้นการจัดการตามเชื้อชาติ ตามแรงงานที่เข้ามาในแหลมมลายู ตั้งแต่ทศวรรษ 1850-1930 ส่งผลให้อาณานิคมในแหลมมลายูเป็นสังคมที่ผสมคนหลากหลายเชื้อชาติ²⁰⁰ และการดำเนินนโยบายแบ่งแยกและปกครองของอังกฤษจึงสามารถปรับให้สอดคล้องตามพัฒนาการของแต่ละกลุ่ม ดังจะเห็นได้โดยไม่ว่าจะเป็นชาวจีน ชาวอินเดีย และชาวมาเลย์²⁰¹ ต่างประกอบอาชีพอยู่ในกลุ่มที่แตกต่างกันออกไป เช่น ชาวจีนมีพื้นที่การทำงานส่วนใหญ่อยู่ในเขตชุมชนการค้าหรือในเมือง ส่วนชาวอินเดียมีพื้นที่การทำงานส่วนใหญ่อยู่ในไร่สวนเพาะปลูก และชาวมาเลย์มีพื้นที่การทำงานอยู่ในชุมชนหมู่บ้านหรือบริเวณชายฝั่งที่ทำประมงพื้นบ้าน เป็นต้น อีกทั้งการรวมกลุ่มเป็นชุมชนและสังคมได้สร้างความเป็นเอกเทศระหว่างกลุ่ม เช่น การตั้งถิ่นฐานรวมกันเฉพาะกลุ่ม และการสร้างโรงเรียนสอนภาษา ทั้งนี้ยังพัฒนาไปสู่การสร้างองค์กรทางการเมืองในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 ซึ่งทั้ง 3 กลุ่มล้วนมีอัตลักษณ์และความเชื่อทางศาสนาที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง เป็นต้น การเข้ามาของแรงงานทั้งชาวจีนและชาวอินเดีย ส่งผลต่อชาวมาเลย์พื้นเมืองที่ได้รับผลกระทบในเชิงเศรษฐกิจและสังคมอาณานิคม²⁰² ดังนั้นจะเห็นได้จากพัฒนาการแต่ละกลุ่มที่เป็นเอกเทศค่อนข้างขาดปฏิสัมพันธ์ และรัฐบาลอาณานิคมได้คงความเป็นเอกเทศเฉพาะกลุ่มเช่นนี้ไว้ ซึ่งเป็นเครื่องรับประกันว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งจะไม่นำไปสู่การรวมตัวกันของทุกกลุ่มต่อต้านอังกฤษ

²⁰⁰ C. Hirschman, "The making of race in colonial Malaya: Political economy and racial ideology," *Sociological Forum* 1, 2 (1986), pp. 336-337.

²⁰¹ P. H. Kratoska, *The Problem of Punishment in British Malaya* (Singapore: National University of Singapore, 1991), pp. 3-4.

²⁰² C. Hirschman, "The making of race in colonial Malaya: Political economy and racial ideology," *Sociological Forum* 1, 2 (1986), p. 332.

อนึ่งผู้ศึกษามีทรรศนะว่าการสร้างความเหลื่อมล้ำท่ามกลางคนพื้นเมืองผ่านนโยบาย “แบ่งแยกและปกครอง” จัดได้ว่าเป็นศิลปะการปกครองของอังกฤษรูปแบบหนึ่ง และเมื่อก้าวถึงลักษณะการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียใต้ มักจะได้รับการหยิบยกมาเป็นประเด็นสำคัญ เสมือนกลไกสำคัญที่บ่งชี้ถึงการบริหารจัดการการปกครองในดินแดนอาณานิคม ผู้ศึกษาต้องการที่จะสนทนากับหน่วยการปกครอง ซึ่งพิจารณาจากองค์ประกอบว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันเป็นพิเศษ ฉะนั้นจึงได้หยิบยกถึงประเด็นการจัดการปกครองที่น่าสนใจ บริเวณพื้นที่ซึ่งมีโครงสร้างการปกครองที่คล้ายคลึงกัน โดยนำรูปแบบความสัมพันธ์ของหน่วยทางการเมืองที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มและเป็นรัฐแบบมีผู้นำพื้นเมืองปกครอง เพื่อพิจารณาเทียบเคียง ในประเด็นด้านการจัดการปกครองในอีกมุมมองหนึ่ง โดยผ่านการดำเนินความสัมพันธ์กับผู้ปกครองชาวพื้นเมือง คือกรณีของรัฐเจ้าฟ้าไทใหญ่ในพม่า และกรณีของรัฐสุลต่านในแหลมมลายู

หากกล่าวถึงการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับบรรดาผู้ปกครองพื้นเมืองเดิม มีลักษณะโดดเด่นที่อังกฤษวางตัวอยู่สถานะของผู้ให้การชี้แนะ มากกว่าจะเข้าไปทำหน้าที่จัดการเองเสียทั้งหมด เช่น ในอาณานิคมมลายูรูปแบบการปกครองซึ่งอยู่ภายใต้สุลต่านพื้นเมือง ยังคงได้รับการอ้างไว้เรื่อยมาตลอดสมัยอาณานิคม เจ้าอาณานิคมอังกฤษไม่มีนโยบายก้าวล้ำระบบสุลต่านในรัฐมลายู ในที่นี้จำเป็นต้องกล่าวถึงข้อยกเว้นกรณีของการผนวกรวมพม่าด้วย เนื่องมาจากพม่ากลายเป็นอุปสรรคซึ่งรังแต่จะก่อความยุ่งยากุ่นวายให้แก่อังกฤษ การทำสงครามกับพม่ายืดเยื้อและไม่มีผลดี อังกฤษต้องเสียเวลาและเสียทรัพยากรกำราบพม่าซึ่งไม่ใช่การระงับเหตุแบบยั่งยืน ฉะนั้นอังกฤษจึงเข้ามาบริหารราชการแทนที่สถาบันกษัตริย์²⁰³ อังกฤษมุ่งหวังว่าการล้มล้างอำนาจกษัตริย์พม่า เป็นการขจัดอุปสรรคและเปิดทางให้อังกฤษเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเดิมเป็นกรรมสิทธิ์ของราชวงศ์คองบองได้โดยสะดวก เช่น ป่าไม้ ทัพบก หยก น้ำมัน ฯลฯ ถ้าหากอังกฤษสามารถสถาปนาพม่าให้เป็นอาณานิคม นอกจากจะได้อาณานิคมเพิ่มยังสามารถได้ใช้ทรัพยากรเหล่านี้เป็นแหล่งทุนเพื่อสร้างรายได้แก่อังกฤษอีกทางด้วย

ลักษณะร่วมที่เห็นได้ชัดในการจัดการกับอำนาจพื้นเมืองเดิม คือ กรณีอาณานิคมของอังกฤษในบรรดารัฐมลายูและรัฐฉาน อังกฤษให้อิสระแก่สุลต่านรัฐมลายูและเจ้าฟ้าไทใหญ่ในการปกครองบริหารจัดการบ้านเมืองของตน เมื่อพิจารณาลักษณะของการเข้ามาจัดการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู เกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจรัฐพื้นเมืองที่มีเครือข่ายอยู่เดิมก่อนการสถาปนาอาณานิคม อังกฤษมีท่าทีไม่เข้าไปแทรกแซงระบบปกครองดั้งเดิม แต่กลับสนับสนุนให้โครงสร้างการเมืองที่มีอยู่ก่อนนี้ ให้สามารถขับเคลื่อนไปพร้อมกับการพัฒนาเข้าสู่สังคมอาณานิคม โดยใช้วิธีการการแต่งตั้งข้าหลวงและที่ปรึกษาชาวอังกฤษเข้าไปยังราชสำนักของเหล่าเจ้าฟ้าและ

²⁰³ Anthony Crothers Milner, *The invention of politics in colonial Malaya* (Cambridge : Cambridge University Press, 1995), p. 194.

สุดผ่านรัฐพื้นเมือง ดังปรากฏวิธีการที่เกิดขึ้นในการจัดการกับโครงสร้างการเมืองแก่บรรดากลุ่มของรัฐพื้นเมือง ซึ่งสามารถรวมจัดรวมเป็นกลุ่มการเมืองได้จาก 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 คือ ความพยายามไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจ และการจัดการปกครองของรัฐพื้นเมือง เนื่องจากหวั่นเกรงการสร้างภาระผูกพันอันอาจก่อให้เกิดผลเสียต่ออำนาจของอังกฤษ และหากผู้ปกครองพื้นเมืองเกิดความไม่พอใจก็อาจก่อจลาจลเพื่อต่อต้านเจ้าอาณานิคม ซึ่งจะเกิดผลเสียต่อการปกครองของอาณานิคม กรณีดังกล่าวเด่นชัดมากภายในกรณีของรัฐบาลประมาณ ค.ศ. 1888-1889 บรรดาเจ้าฟ้าสามารถดำรงสถานะเดิมเหมือนที่เคยอยู่ใต้ภายใต้การปกครองของพม่า ระบบสังคมไม่ได้ถูกทำลายแต่ยังคงดำเนินกิจกรรมได้ตามปกติภายใต้การอารักขาจากอังกฤษ²⁰⁴ รายงานการปกครองพม่าประจำปี 1891-1892 เกี่ยวกับกิจการของรัฐบาลและรัฐกะเหรี่ยง ระบุว่ารัฐบาลอังกฤษมีทรรศนะว่าดินแดนเหล่านี้เป็น “รัฐบรรณาการ” (Tributary States)²⁰⁵ บรรดาเจ้าฟ้าต่างตื่นตัวในการปรับความสัมพันธ์เข้ากับข้าราชการอังกฤษ ประกอบกับเป็นวิถีเดิมที่บรรดาเมืองของเจ้าฟ้าคุ้นชินกับการอยู่ภายใต้การปกครองของอำนาจที่ทรงพลังมากกว่า หรือเทียบกับเจ้าอธิราชดั้งเดิมเป็นอิทธิพลจากราชวงศ์คองบอง แต่ในยุคอาณานิคมเปลี่ยนผ่านมาสู่อังกฤษ เป็นต้น

ลักษณะที่ 2 คือ การสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวเพื่อสร้างเป็นหน่วยอำนาจเรียกว่า “สหพันธรัฐ” ส่งผลให้เกิดการรวมตัวของรัฐมลายูตั้งเป็นสหพันธรัฐมลายา เช่น การรวมกลุ่มเป็นสหพันธรัฐประมาณ ค.ศ. 1874 ของรัฐเปรัก รัฐสลังงอร์ รัฐเนกรีเซมบิลัน และรัฐปะหัง อันนำไปสู่การลงนามในสนธิสัญญาปีงอร์²⁰⁶ เรียกหน่วยการปกครองนี้ว่า “...The Federated Malay States...”²⁰⁷ โดยอังกฤษได้สถาปนาศูนย์กลางการบริหารกิจการอาณานิคมแห่งใหม่ที่เมืองกัวลาลัมเปอร์ ในขณะที่ในรัฐบาลของพม่าตั้งเป็น “สหพันธรัฐฐาน”²⁰⁸ เช่น ในรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1921-1922 เรียกหน่วยการปกครองนี้ว่า “...Federation of Shan States...”²⁰⁹

²⁰⁴ มิสเตอร์ฮิลเดอบรันด์ (Mr. Hildebrand) ข้าหลวงอังกฤษประจำรัฐบาล อันถึงจดหมายจากบรรดาเจ้าฟ้าว่าด้วยเหตุที่ยอมรับการอารักขาจากอังกฤษ เนื่องจากหวั่นเกรงภัยคุกคามจากจีนและสยาม ศึกษาเพิ่มเติม “The Anglo Siamese Mission,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (Weekly) (3 December 1889), p. 693.

²⁰⁵ *Report on the Administration of Burma During 1891-92* (Rangoon: The Government Printing, 1892), p. 4.

²⁰⁶ J. H. Drabble, “Some thoughts on the economic development of Malaya under British administration,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 224.

²⁰⁷ “The Federated Malay States,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (30 March 1896), p. 3.

²⁰⁸ สหพันธรัฐฐาน จากเอกสารของรัฐบาลสยามเรียกว่า “สหรัฐเงี้ยว” เกิดจากการที่รัฐบาลอาณานิคมจัดรวมกลุ่มของบรรดาเมืองทั้งหลายในเขตรัฐฐานให้เป็นหน่วยการปกครองอิสระ ศึกษาเพิ่มเติม สจข., มท 2.4.2/1 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “ราชการชายแดนด้านฝรั่งเศส” (ค.ศ. 1928-1936)

²⁰⁹ *Report on the Administration of Burma for the Year 1921-22* (Rangoon: The Government Printing, 1923), p. ix.

โดยอังกฤษได้สถาปนาศูนย์กลางการบริหารกิจการอาณานิคมในรัฐฉานขึ้นใหม่ที่เมืองตองจี (Taunggyi) ซึ่งเดิมทีเป็นพื้นที่ภายใต้การปกครองของเจ้าฟ้าเมืองยองห้วยที่พระองค์มอบให้แก่รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางบริหารราชการในกลุ่มสหพันธรัฐฉาน นอกจากนี้เมืองตองจียังใช้เป็นสถานที่จัดประชุมประจำปีระหว่างบรรดาเจ้าฟ้ากับข้าหลวงอังกฤษ²¹⁰ จึงอนุมานได้ว่าอังกฤษสนับสนุนให้เจ้าพื้นเมืองปกครองดินแดนของตนดังเดิม ซึ่งเป็นไปตามข้อสังเกตจากลักษณะร่วมทั้งสองประการที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

รูปที่ 4 การประชุมผู้นำพื้นเมืองระดับสูง (เดอร์บาร์: Durbar) ของเจ้าฟ้าจากพม่าซึ่งเดินทางไปร่วมเป็นสักขีพยาน การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิอินเดีย เมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1903 ณ เมืองเดลี จักรวรรดิอินเดีย

ที่มา Elaine Tierney, *Power Dressing: Siam, Burma, China and the Tai* [Online], Victoria and Albert Museum, 2015.

ในขณะที่อังกฤษได้คงวิถีการปกครองโดยผ่านเจ้าพื้นเมืองเดิม โดยมักแต่งตั้งที่ปรึกษาชาวอังกฤษเพื่อคอยให้คำแนะนำเจ้าพื้นเมืองดำเนินตามแนวนโยบายของอาณานิคม เช่น ในอาณานิคมมลายาของอังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1874 อังกฤษแทรกแซงอำนาจของผู้ปกครองพื้นเมืองโดยการสถาปนาระบบ “ที่ปรึกษาประจำรัฐ” (Residential system) คือ ส่งข้าราชการอังกฤษไปประจำรัฐมลายูทั้ง 4 ได้แก่ รัฐเปรัก รัฐสลังงอร์ รัฐเนกรีเซมบิลัน และรัฐปะหัง²¹¹ นอกจากนี้รัฐฉานก็มีการแต่งตั้งข้าหลวงและที่ปรึกษาให้แก่บรรดาเจ้าฟ้าเช่นกัน ซึ่งโดยมากจะอยู่ประจำที่เมืองสำคัญขนาดใหญ่ จากรายงาน

²¹⁰ ไพศาล จัวงทอง, *นครเชียงใหม่* (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 42, 55, 57.

²¹¹ J. H. Drabble, “Some thoughts on the economic development of Malaya under British administration,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 224.

การปกครองพม่าประจำปี 1890-1891 ระบุว่า การปรับความสัมพันธ์ของเจ้าฟ้าที่ต่อมีข้าราชการชาวอังกฤษเริ่มแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นตั้งแต่เริ่มทศวรรษที่ 1890 เป็นไปตามแนวทางการปกครองของอังกฤษที่วางไว้²¹² เนื่องจากลักษณะการปกครองภายในรัฐฉานยังคงดำรงสถานะเช่นเดียวกับรัฐจารีตพื้นเมืองส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ นครรัฐหรือเมืองขนาดเล็กจึงจะขึ้นอยู่กับรัฐที่มีอิทธิพลมากกว่าตามแนวคิดปริณทลอำนาจ (Mandala)²¹³

อำนาจสูงสุดที่แสดงถึงอิทธิพลและความเป็นเจ้าอาณานิคมที่แท้จริง คือ การได้สิทธิ์ด้านการดำเนินนโยบายต่างประเทศ และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทั้งสองอย่างนี้ล้วนแต่เป็นอำนาจสำคัญที่ครั้งหนึ่งเคยอยู่ในมือของผู้ปกครองพื้นเมืองเดิม บรรดาเจ้าฟ้าต่างเต็มใจที่จะมอบสิทธิ์เหล่านั้นให้แก่เจ้าอาณานิคมอังกฤษ โดยมีทรศนะว่าการเรียกเก็บบรรณาการ (ภาษี) ให้แก่อังกฤษน้อยกว่า เมื่อนำไปเทียบกับการส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังราชธานีที่เมืองมณฑล²¹⁴ ฉะนั้นวิธีการดังกล่าวจึงเป็นการดึงสิทธิ์อันเป็นแก่นแท้ของอำนาจให้อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของรัฐบาลอาณานิคม แม้ว่าอังกฤษไม่ได้ทำลายโครงสร้างอำนาจเดิมทั้งหมด กล่าวคือสถานะของผู้ปกครองเมืองเหล่านั้นยังคงอยู่ แต่ต้องดำเนินตามนโยบายของรัฐบาลอาณานิคมแทน ดังที่เกิดขึ้นกับหัวเมืองไทใหญ่ คือ อังกฤษให้สิทธิ์เจ้าฟ้าในการปกครองแต่สงวนอำนาจด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและด้านเศรษฐกิจ เช่น กรณีการเสกสมรสระหว่างเจ้าพรหมลือ (คนในบังคับอังกฤษ) กับเจ้านางทิพวรรณ (คนในบังคับสยาม) จะต้องเสนอและรอคำอนุมัติจากมิสเตอร์โรเบิร์ต (Mr. Robert) ข้าหลวงอังกฤษประจำเมืองเชียงตุง²¹⁵ และในมลายูอังกฤษก็สงวนสิทธิ์ทั้งสองอย่างให้อยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของตนฝ่ายเดียว²¹⁶ ถือว่าเป็นวิธีการเช่นเดียวกับที่รัฐสยามใช้ในการจัดการเจ้านายมณฑลพายัพ ซึ่งการดำเนินการเช่นนี้ไม่ได้ทำลายโครงสร้างการปกครองเดิม หากแต่โอนย้ายสิทธิ์อันเป็นแก่นแท้ของอำนาจให้อยู่ในการควบคุมของผู้ปกครองใหม่

²¹² *Report on the Administration of Burma During 1890-91* (Rangoon: The Government Printing, 1891), p. 4.

²¹³ Craig J. Reynolds, *Seditious Histories: Contesting Thai and Southeast Asian Pasts* (Seattle: University of Washington Press, 2006), pp. 38-43.

²¹⁴ “The Anglo Siamese Mission,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (3 December 1889), p. 693.

²¹⁵ ไพศาล จักรทอง, *นครเชียงตุง* (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 42.

²¹⁶ L. A. Mill, “British Malaya,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 214.

รูปที่ 5 การประชุมผู้นำพื้นเมืองระดับสูง (เดอร์บาร์: Durbar) ของบรรดาสุลต่าน จัดขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม ค.ศ. 1897 ณ เมืองกัวลาลัมเปอร์ สหพันธรัฐมาลายู

ที่มา Alan The Leam Seng, *Conference of Rulers: How it is all started* [Online], New Straits Times, 2018.

การประสานประโยชน์แม้จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในระบอบอาณานิคมของอังกฤษ แต่ทว่ากลับเปลี่ยนแปลงอำนาจท้องถิ่นไปจากธรรมเนียมเดิม เช่น กรณีของอาณานิคมพม่าสภานิติบัญญัติประกาศกฎหมายบัญญัติใหม่ โดยเข้มงวดด้านมาตรฐานการจัดการปกครองแบบเมืองมากขึ้น ส่งผลโดยตรงต่อระบบการปกครองกลุ่มหมู่บ้านดั้งเดิมในพม่า การจัดการปกครองตามระบอบอาณานิคมส่งผลให้เกิดการแยกแต่ละหมู่บ้านให้เป็นอิสระต่อกัน²¹⁷ อนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการปกครองที่เกิดขึ้นใหม่นี้ รัฐบาลอาณานิคมสามารถเข้าควบคุมอำนาจท้องถิ่นโดยตรงและควบคุมได้โดยสะดวก อีกทั้งยังลดโอกาสการลุกฮือขึ้นต่อต้านรัฐบาลอาณานิคม นอกจากนี้อังกฤษเข้ามาจัดการปกครองแบบใหม่ในรัฐฉาน โดยใช้อำนาจในการกำหนดเขตแดนใหม่ในแต่ละเมือง และยกสถานะขุนนางซึ่งปกครองเมืองขนาดเล็กที่ได้รับบัญชาจากเจ้าฟ้าแต่งตั้งให้ไปกินเมือง (Myo Sa: မြို့စား) ซึ่งอังกฤษได้สถาปนาขุนนางผู้กินเมืองขึ้นเป็นเจ้าฟ้า จึงส่งผลให้ภายในรัฐฉานมีเจ้าฟ้าเพิ่มขึ้นถึง 33 องค์²¹⁸ และตัวอย่างกรณีเจ้าฟ้าหลวงห่มคำผู้ปกครองเมืองเชียงคำ พระองค์ถูกข้าหลวงอังกฤษถอดยศและยุบเมือง หลังจากนั้นอังกฤษได้แบ่งแยกอาณาเขตเมืองเชียงคำเป็นหลายส่วน ไปขึ้นกับเขตปกครองของเมืองอื่นใกล้เคียง²¹⁹ ซึ่งทั้งสองเหตุการณ์เกิดขึ้นในช่วงที่อังกฤษมีอำนาจอย่างมาก และมั่นคงแล้วใน

²¹⁷ J. S. Furnivall, "Efficiency, welfare and commerce in South East Asia," in *South East Asia: colonial history*, vol. 3, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 11.

²¹⁸ ไพศาล จักรทอง, *นครเชียงตุง* (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 39.

²¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

อาณานิคม ส่งผลให้ลักษณะการประนีประนอมจึงลดบทบาทลง เนื่องจากว่าอังกฤษได้ทราบสถานการณ์ในรัฐฉานเป็นอย่างดีว่าการตัดสินใจเช่นนี้จะไม่นำไปสู่การจลาจลขนาดใหญ่

การเข้ามามีอิทธิพลและสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษภายในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ล้วนมีการสร้างแบบแผนและธรรมเนียมการปกครองอาณานิคม อันเป็นระบอบการปกครองสำหรับอาณานิคมโดยเฉพาะในพม่าและแหลมมลายู ซึ่งดินแดนทั้งสองเมื่อตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษล้วนผ่านกระบวนการสร้างเสถียรภาพภายใน โดยความสำเร็จของอังกฤษมุ่งหมายให้เกิดความสงบในอาณานิคม อันไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการค้า ฉะนั้นการดำรงอยู่ในสถานะของผู้ปกครองหรือเจ้าอาณานิคม ส่งผลให้อังกฤษมีบทบาทเป็นผู้ปกครอง และพัฒนาอาณานิคมให้ข้ามผ่านจากสังคมเป็นจารีตเข้าสู่สังคมอาณานิคมสมัยใหม่ การดำเนินการปกครองอาณานิคมของอังกฤษทั้งในพม่าและแหลมมลายู เมื่อได้พิจารณาเทียบเคียงกันทั้งสองอาณานิคม พบว่ามีลักษณะการดำเนินงานที่สอดคล้องกัน 3 ด้าน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การใช้ทรัพยากรบุคคลจากอาณานิคมบริติชราชเพื่อขับเคลื่อนระบอบอาณานิคม กล่าวคือการนำข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราชหรือจากอินเดีย เข้ามาปฏิบัติราชการอาณานิคมภายในอาณานิคมพม่าและแหลมมลายู รวมถึงสนับสนุนแรงงานเสรีที่สามารถโยกย้ายถิ่นฐานการทำงานภายในเครืออาณานิคมของอังกฤษ

2) การจัดการปกครองสำหรับพื้นเมืองโดยใช้ “นโยบายแบ่งแยกและปกครอง” เป็นเครื่องมือในการปกครองอาณานิคมของอังกฤษทั้งในอาณานิคมบริติชราช อาณานิคมพม่า และอาณานิคมในแหลมมลายู โดยเลือกปฏิบัติกับคนพื้นเมืองหลายกลุ่มอย่างไม่เท่าเทียมกัน การสร้างความขัดแย้งและการแก่งแย่งภายในของคนพื้นเมือง อันจะเป็นผลดีโดยตรงต่อการดำเนินนโยบายปกครองของอังกฤษ เนื่องจากเป็นการลดโอกาสการรวมกลุ่มต่อต้านการปกครองระบอบอาณานิคม นอกจากนี้ในบางพื้นที่ยังใช้โครงสร้างการปกครองแบบพื้นเมือง โดยรักษาสถานะและสนับสนุนรัฐที่มีผู้ปกครองดั้งเดิม โดยเฉพาะกรณีพิเศษในรัฐฉานของพม่าและรัฐสุลต่านในแหลมมลายู

3) การดำเนินนโยบายของอังกฤษในการจัดการปกครองอาณานิคม กล่าวคือการสถาปนาเมืองหลวงศูนย์กลางการปกครองอาณานิคมแห่งใหม่ และการจัดการปกครองโดยใช้ระบบที่ปรึกษาชาวอังกฤษเข้าไปควบคุมดูแลผู้ปกครองพื้นเมือง พร้อมทั้งควบคุมนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและกิจการต่างประเทศให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลอาณานิคม โดยหลีกเลี่ยงการสร้างผลกระทบต่อการสร้างของสังคมพื้นเมือง

ดังนั้นระบอบการปกครองอาณานิคมของอังกฤษ สะท้อนการสร้างสัมพันธภาพกับอำนาจน้อยใหญ่ที่อาณานิคมของอังกฤษต้องเผชิญ ความสำเร็จในการปกครองอาณานิคมตั้งแต่การสถาปนาอาณานิคม ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่อังกฤษและประเทศอาณานิคม

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งกำลังพัฒนาเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้จากรากฐานของระบอบอาณานิคมยังคงปรากฏอิทธิพลไปสู่รัฐข้างเคียงของอาณานิคมทั้งสองอีกด้วย

รูปแบบการประณิประนอมกับผู้ปกครองชาวพื้นเมือง จึงเป็นวิธีการที่นิยมปฏิบัติในระบอบอาณานิคมของอังกฤษ เนื่องจากสามารถสร้างเสถียรภาพได้อย่างสงบและเสียค่าใช้จ่ายน้อย ซึ่งจะมีผลคล้ายคลึงเมื่อนำรูปแบบการดำเนินความสัมพันธ์กับผู้ปกครองพื้นเมือง โดยนำมาเปรียบเทียบกับกรณีที่เกิดขึ้นในมณฑลพายัพ จะเห็นได้ว่าข้าหลวงสยามซึ่งได้รับมอบหมายหน้าที่ด้านการจัดการปกครองและควบคุมดูแลมณฑลพายัพ ยังคงดำเนินความสัมพันธ์กับบรรดาเจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองต่างๆ และใช้หลักการประสานประโยชน์จากโครงสร้างสถาบันการปกครองดั้งเดิมในมณฑลพายัพ เพื่อเป็นเครื่องมือในการอำนวยความสะดวกและเอื้อต่อการบริหารจัดการพื้นที่มณฑลพายัพ ดังจะเห็นได้จากการรวมเอาบรรดาชนชั้นปกครองเมืองต่างๆ ในมณฑลพายัพเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับระบอบการปกครองของสยาม เช่น การปรับสถานะให้อยู่ในระบบราชการ และแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งฝ่ายบริหารด้านสำคัญของเมืองนั้นๆ²²⁰ นอกจากนี้จะไม่เป็นการทำลายโครงสร้างการปกครองพื้นเมืองแล้ว ยังก่อให้เกิดความสะดวกและเกิดเสถียรภาพในการปกครองมณฑลพายัพอีกด้วย ภาพรวมของการเข้ามาจัดการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู สรุปได้ดังตารางที่ 3

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²²⁰ “ข้าราชการในเมืองมณฑลพายัพกราบถวายบังคมลา,” *ราชกิจจานุเบกษา* 23, 38 (16 ธันวาคม 2449), หน้า 991.

การจัดการปกครอง	การจัดการปกครองอาณานิคม ในพม่า	การจัดการปกครองอาณานิคม ในแหลมมลายู
การใช้ทรัพยากรบุคคลจาก อาณานิคมบริติชราช เพื่อขับเคลื่อนระบอบอาณา นิคม	การใช้ข้าราชการอาณานิคม บริติชราช	การใช้ข้าราชการอาณานิคม บริติชราช
	แรงงาน และกลุ่มทุนในตลาด (ชาวอินเดีย)	แรงงาน (ชาวอินเดียใต้ และชาวจีน)
การจัดการหน่วยทางการเมือง การปกครอง และผู้ปกครองพื้นเมือง	นโยบายแบ่งแยกและปกครอง	นโยบายแบ่งแยกและปกครอง
	การคงสถานะ เจ้าฟ้าผู้ปกครองรัฐฉาน	การคงสถานะ สุลต่านผู้ปกครองรัฐมลายู
	การจัดรวมกลุ่มและสถาปนา สหพันธรัฐฉาน	การจัดรวมกลุ่มและสถาปนา สหพันธรัฐมลายา
การดำเนินนโยบายของอังกฤษ ในการจัดการปกครองอาณา นิคม	การสถาปนาเมืองหลวงอาณา นิคมที่เมืองย่างกุ้ง	การสถาปนาเมืองหลวงอาณา นิคมที่เมืองกัวลาลัมเปอร์
	การแต่งตั้งข้าหลวง และที่ปรึกษาแก่เจ้าฟ้า	การแต่งตั้งที่ปรึกษาแก่สุลต่าน
	การต่างประเทศและเศรษฐกิจ ขึ้นอยู่กับนโยบายของอังกฤษ	การต่างประเทศและเศรษฐกิจ ขึ้นอยู่กับนโยบายของอังกฤษ

ตารางที่ 3 สรุปการจัดการปกครองอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู

2.4 การพัฒนาอาณานิคมควบคู่การปกครองระบอบอาณานิคมของอังกฤษ

หลังจากเข้ายึดครองดินแดนพม่าและมลายูเป็นอาณานิคมแล้ว เพื่อให้ความเจริญและการรักษากิจการภายในอาณานิคมสามารถดำเนินต่อไปได้ อังกฤษมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาพื้นที่ส่วนต่างๆ ภายในอาณานิคมให้เจริญยิ่งขึ้น เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงพื้นที่และสะดวกต่อการดูแลความสงบเรียบร้อยภายใน เนื่องจากอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ให้ความสำคัญกับพาณิชยกรรมโดยเฉพาะพื้นที่บริเวณชายฝั่ง เป็นผลมาจากความจำเป็นในการใช้ระบบขนส่งทางเรือระหว่างภูมิภาค การพัฒนาอาณานิคมจึงมุ่งเน้นการเข้าถึงพื้นที่ตอนในส่วนหนึ่งมุ่งหวัง เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการลำเลียงและขนส่งทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ทางตอนในมายังเมืองท่าการค้า และเพื่อประโยชน์ในการเดินทางติดต่อธุรกิจทั้งทางราชการและธุรกิจระหว่างเมืองให้สามารถทำได้ง่ายขึ้น ฉะนั้นการพัฒนาที่มีลักษณะเด่นในระบอบอาณานิคม คือ การพัฒนาโดยใช้วิทยาการตะวันตก โดยเฉพาะการพัฒนาระบบการคมนาคมด้วยรถไฟ

2.4.1 การพัฒนาอาณานิคมด้านคมนาคม

พื้นฐานของการพัฒนาอาณานิคมเกิดขึ้นบนการวางรากฐานระบบคมนาคมที่ทันสมัยในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 คือ การคมนาคมโดยใช้รถไฟ นับเป็นหนึ่งในสิ่งจำเป็นที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในยุโรปอันเป็นผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในอังกฤษ การใช้เหล็กและเครื่องจักรไอน้ำเป็นวิทยาการที่ก้าวหน้าในยุคสมัย ความสำเร็จจากการพัฒนาเหล็กกล้าและพลังไอน้ำมาใช้สร้างรถไฟในประเทศอังกฤษ ซึ่งประสบความสำเร็จกระทั่งสามารถเปิดเดินรถไฟได้ในคริสต์ทศวรรษ 1830 จากเมืองลิเวอร์พูลไปเมืองแมนเชสเตอร์ รวมระยะทาง 51.49 กิโลเมตร จะเห็นได้ว่ารถไฟประสบความสำเร็จอย่างและแพร่หลายมากในอังกฤษ เช่น ในคริสต์ทศวรรษ 1840 ในเกาะอังกฤษมีการวางระบบรางรถไฟเป็นระยะทางถึง 9,656.06 กิโลเมตร²²¹ ดังนั้นระบบการคมนาคมทางรางได้รับการนำมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานในดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ และมีส่วนอย่างยิ่งต่อการพัฒนาอาณานิคม

เมื่อพิจารณาจากการให้ความสำคัญกับระบบการค้าเมืองท่าที่มั่นคงและมั่งคั่ง รถไฟถือว่าเป็นส่วนขยายเพื่อให้สามารถเข้าถึงพื้นที่ตอนในของอาณานิคม กล่าวคืออังกฤษสามารถเชื่อมโยงเครือข่ายการค้าทางตอนในทวีปกับเมืองท่าการค้าระดับนานาชาติ ควบคู่กับการสร้างอาณานิคมตอนในโดยการเข้าถึงพื้นที่ผ่านการสร้างทางรถไฟ การขยายเส้นทางรถไฟนอกจากจะเป็นการเข้าถึงดินแดนตอนในที่ไกลจากเมืองท่าแล้ว ยังเปิดโอกาสให้เกิดการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของประชากรตามแนวรถไฟ 3 ลักษณะ คือ 1) ก่อให้เกิดการรวมตัวเป็นชุมชนตามแนวรถไฟ 2) การเคลื่อนย้ายประชากรเข้าตั้งถิ่นฐานในเมืองใหญ่ และ 3) การเคลื่อนย้ายประชากรไปยังพื้นที่เปิดใหม่ตามแนวเส้นทางรถไฟทางตอนในอันห่างไกล²²² นอกจากนี้ความพยายามของอังกฤษในการเชื่อมโยงเส้นทางรถไฟให้เป็นเครือข่ายเดียวกัน ภายในอาณานิคมของอังกฤษในอินเดียและพม่า ดังเช่นการสนับสนุนให้รัฐบาลสยามเร่งสร้างเส้นทางรถไฟโดยคาดหวังจะได้เชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟในแหลมมลายู ไปถึงอาณานิคมเมืองท่าการค้าระดับนานาชาติอย่างสิงคโปร์²²³

การสร้างรถไฟขึ้นในอาณานิคมมลายาของอังกฤษ ได้สร้างทางรถไฟในรัฐเนกรีเซมบิลันจากเมืองเซเรมบัน (Seremban) ไปเมืองตัมบีน (Tambin) กำลังจะขยายไปยังมะละกาใน ค.ศ. 1905 นอกจากนี้เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1905 ได้เปิดบริการไปรษณีย์รถไฟจากเมืองกัวลาลัมเปอร์ไปเมืองปีนังรวมระยะทาง 389.46 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลา 11 ชั่วโมง ช่วงปลาย ค.ศ. 1905 เปิดเส้นทาง

²²¹ William J. Duiker and Jackson J. Spielvogel, *World history*, 8th ed. (Boston: Cengage, 2016), pp. 631-632.

²²² Gordon W. Beckett, *British Colonial Investment in Colonial N.S.W. 1788-1850* (Singapore: Trafford Publishing, 2013), p. 243.

²²³ "The Annexation Policy," *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (14 July 1891), p. 1.

รถไฟจากเมืองกัวลาลัมเปอร์ไปเมืองมะละการวมระยะทาง 315.43 กิโลเมตร เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1906 สร้างเส้นทางรถไฟสายหลักเชื่อมระหว่างเมืองตัมปิน (Tampin) ไปเมืองเกอมัส (Gemas) เป็นระยะทาง 51.49 กิโลเมตร การสร้างทางรถไฟในอาณานิคมมาลายาดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1896 ปรากฏให้เห็นศักยภาพหลังจากที่เส้นทางรถไฟในอาณานิคมเชื่อมกันครอบคลุมพื้นที่เมืองสำคัญส่วนใหญ่ในแหลมมาลายู²²⁴

การสร้างระบบรถไฟยังสามารถกระตุ้นพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจของอาณานิคม เนื่องจากสามารถลดระยะเวลาและค่าใช้จ่ายในการขนส่ง การวางโครงสร้างพื้นฐานรถไฟที่เกิดขึ้นในอาณานิคมพม่าของอังกฤษ เช่น ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1884 มีการสร้างรถไฟสายสะโดง เปิดให้ใช้สัญจรจากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองญาละปิน (Nyanglebin) เป็นระยะทาง 149.66 กิโลเมตร และ ค.ศ. 1885 จะขยายจากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองตองอู เงินต้นทุนของรถไฟสายตองอูประมาณ 1,225,000 ปอนด์ ซึ่งประมาณการจากการโดยสารรถไฟของประชาชนค่อนข้างน้อย จึงไม่ทำกำไรนักแต่จะได้รับผลตอบแทนคืนจากการเปิดเส้นทางตลาดการค้าแห่งใหม่นี้เข้ามาทดแทนในระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น นอกจากนี้ตัวอย่างที่รัฐบาลอาณานิคมยกมาประกอบ เพื่อแสดงให้เห็นว่ารถไฟมีประโยชน์ คือ ลดการสูญเสียเวลา และเพิ่มโอกาสทางด้านเศรษฐกิจ โดยใช้ให้เห็นผลสำเร็จกรณีการคมนาคมระหว่างเมืองย่างกุ้งและเมืองตองอู ซึ่งดำเนินการจนเป็นที่ประจักษ์แล้วว่าการเดินทางรูปแบบเดิมใช้เวลา 25 วัน คิดเป็นเงินจำนวน 49,000 รูปี เมื่อเดินทางโดยรถไฟใช้เวลาเพียง 2 วันคิดเป็นเงินจำนวนเพียง 9,400 รูปี เป็นต้น เมื่อพิจารณาแล้วพบว่ารถไฟสามารถย่นระยะเวลาเดินทางได้จริง พร้อมกับเพิ่มประสิทธิภาพในการขนส่งสินค้าและขนส่งมวลชนได้ดี อนึ่งการสร้างเส้นทางรถไฟครอบคลุมในอาณานิคมพม่าเกิดขึ้นภายหลังที่มีการจัดการผนวกพม่าตอนบน และสังเกตได้ว่าอังกฤษสร้างทางรถไฟขยายอย่างรวดเร็วไปยังเมืองมัณฑะเลย์และขยายไปถึงเมืองพะโม (Bhamo) ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือใกล้กับพรมแดนจีน²²⁵

นอกจากนี้ความพยายามที่ปรากฏเด่นชัด คือ การเชื่อมโยงเครือข่ายการคมนาคมภายในอาณานิคมให้เชื่อมต่อกันได้ และสามารถใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างเมืองสำคัญ โดยเฉพาะกรณีอาณานิคมของอังกฤษในพม่ามีการทุ่มทรัพยากรจำนวนมากในพัฒนาระบบการคมนาคมและสิ่งปลูกสร้าง โดยเริ่มจากการทำทางขนาดเกวียนบรรทุกจากฝั่งแม่น้ำไปยังเหมืองแร่เพื่อให้การขนส่งสะดวกขึ้น รวมถึงเส้นทางจากมัณฑะเลย์ไปเมืองเมมโย (Maymyo)²²⁶ กำลังจะขยายไปยังเมืองล่าเสี้ยว

²²⁴ Arnold Wright, *Twentieth century impressions of British Malaya: its history, people, commerce, industries, and resources* (London: Lloyd's Greater Britain Publishing, 1908), p. 304.

²²⁵ *Report on the Administration of British Burma During 1884-85* (Rangoon: The Government Printing, 1885), p. 10.

²²⁶ เมืองเมมโย หรือเมืองปยินอูลวิน (Pyin Oo Lwin) เป็นเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยอาณานิคมบริเวณตอนเหนือของภาคมัณฑะเลย์ สำหรับเป็นที่พักตากอากาศของข้าราชการอังกฤษ.

(Lashio) เส้นทางจากเมืองมิตติลา (Meiktila) ไปเมืองกะลอ (Kalaw) รวมระยะทางกว่า 122.31 กิโลเมตร รวมถึงเส้นทางล่อต่างสร้างเสร็จจากเมืองกาเลวา (Kalewa) ไปยังแนวเทือกเขาชิน (Chin Hills) ถนนโดยทั่วแนวเทือกเขาอาระกันจึงถือว่าค่อนข้างครอบคลุม

บันทึกของจอห์น สจ๊วต แบล็ค (Mr. John Stewart Black) ผู้ช่วยกงสุลอังกฤษประจำสยาม ซึ่งเดินทางขึ้นมาสสำรวจสยามทางตอนเหนือ ได้ระบุถึงเส้นทางการค้าท้องถิ่นตามชายแดนตอนในระหว่างรัฐฉานกับยูนนาน เชื่อมกับเส้นทางการค้าเมืองเชียงใหม่มากับพม่าลักษณะการค้าแบบกองคาราวาน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงหลังจากการสร้างทางรถไฟ มีส่วนช่วยในการเปิดเส้นทางการค้าเข้าไปยังพื้นที่ห่างไกล และช่วยเกื้อหนุนการค้าระหว่างเมืองภายในอาณานิคมพม่าและยังเชื่อมกับเส้นทางการค้าโบราณ (รัฐฉาน ล้านนา และยูนนาน) แต่ทว่าด้วยอุปสรรคด้านภูมิศาสตร์ส่งผลให้การสร้างรถไฟทำได้เพียงบริเวณที่ราบ โดยบริเวณพื้นที่พรมแดนในรัฐฉานตะวันออกเฉียงใต้ไม่สามารถสร้างทางรถไฟเข้าถึงพื้นที่ทุรกันดารได้ เช่น เมืองซอน (Khone) เมืองเชียงตุง (Kemmarat) เมืองเชียงขาน (Chiengkhan) ฯลฯ²²⁷ รัฐบาลอาณานิคมประสบปัญหาเช่นเดียวกับที่รัฐบาลสยามประสบในพื้นที่หุบเขาของมณฑลพายัพ อันเป็นอุปสรรคต่อการสร้างและเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคม

จะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงซึ่งทำให้อังกฤษประสบความสำเร็จในการปกครอง คือ การเชื่อมโยงพื้นที่ทางตอนในให้สามารถเดินทางเข้าถึงได้อย่างสะดวก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างทางรถไฟเป็นหัวใจในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและการปกครองของระบอบอาณานิคม ความสำเร็จท่ามกลางบรรยากาศของระบอบอาณานิคม ยังสร้างแรงผลักดันให้รัฐบาลสยามพัฒนาเส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือและสายใต้ เพื่อไปยังดินแดนที่ประชิดกับเขตอิทธิพลอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย ดังนั้นการเข้าถึงพื้นที่ทางตอนในอาณานิคมจึงทำได้อย่างสะดวก จากการพัฒนาการคมนาคมระบบรางมีส่วนสำคัญที่เอื้อต่อระบบการปกครองของอาณานิคม ส่งผลให้อังกฤษสามารถเข้าถึงพื้นที่และสถาปนาอำนาจในระบอบอาณานิคมเข้าไปสู่พื้นที่ทางตอนใน และเกิดคุณูปการต่อระบบเศรษฐกิจภายในอาณานิคม ผลจากการมุ่งเน้นพัฒนาอาณานิคมโดยพยายามเข้าถึงทุกพื้นที่ นับเป็นแรงกระตุ้นให้สังคมพื้นเมืองของอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปรับเปลี่ยนวิถีความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับสังคมอาณานิคมสมัยใหม่ได้อย่างสมบูรณ์

2.4.2 การพัฒนาอาณานิคมด้านเศรษฐกิจ

การให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจของอาณานิคม ยังสะท้อนได้จากรูปแบบของสกุลเงินแลกเปลี่ยน ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในการแสดงอำนาจให้สอดคล้องเป็นส่วนหนึ่งของระบอบอาณานิคม รัฐบาลอาณานิคมได้นำรูปแบบเงินที่สามารถกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนตามมาตรฐานตะวันตก ฉะนั้น

²²⁷ "A Journey Round Siam," *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (26 May 1896), p. 15.

การใช้สกุลเงินรูปแบบใหม่ได้เข้ามาแทนที่สกุลเงินท้องถิ่น อีกนัยหนึ่งช่วยให้สามารถเชื่อมโยงเศรษฐกิจอาณานิคม และเพิ่มการสะสมของเงินที่มีมาตรฐาน และสร้างความสะดวกในการแลกเปลี่ยนกับระบบตลาดโลก โดยภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สกุลเงินสำคัญที่รัฐบาลอังกฤษใช้ในอาณานิคมมี 2 สกุลเงิน คือ เงินรูปี และเงินปอนด์

อิทธิพลจากอาณานิคมบริติชราชทำให้สกุลเงิน “รูปี” (Rupee) บ้างเรียกว่า “รูเปีย” ซึ่งเป็นสกุลเงินพื้นเมืองของอนุทวีปอินเดียแพร่หลาย ก่อนที่จะได้รับการยกสถานะให้เป็นสกุลเงินทางการที่ใช้กันมากในอาณานิคมบริติชราชที่อินเดีย อาณานิคมในพม่าโดยเฉพาะในระบบตลาดของพม่าทั้งนี้ยังสัมพันธ์กับชาวอินเดียซึ่งกลายมาเป็นผู้มีบทบาทในการค้าขาย ดังจะเห็นได้จากภาษาฮินดีที่ใช้สื่อสารกันมากในตลาด สะท้อนได้ว่าส่วนหนึ่งสกุลเงินมาพร้อมกับการหลั่งไหลเข้ามาของชาวอินเดีย ซึ่งในยุคอาณานิคมเป็นผู้ครอบครองสัดส่วนธุรกิจการค้าในพม่ามากกว่าชาวพม่า นอกจากนี้เงินรูปีได้รับความนิยมอย่างยิ่งในระบบการค้าของมณฑลพม่า²²⁸ อนึ่งจะสังเกตได้ว่าพื้นที่ของการใช้สกุลเงินรูปีมีความต่อเนื่องสัมพันธ์เชิงภูมิศาสตร์ที่มีพรมแดนต่อเนื่องกัน และเอื้อต่อกิจกรรมด้านการค้าขายกับการส่งอิทธิพลจากอาณานิคมของอังกฤษเข้ามาในตอนเหนือของสยามด้วย เช่น อัตราภาษี เงินใช้จ่ายทั่วไป และเงินใช้จ่ายราชการ ฯลฯ และอิทธิพลที่มาจากอาณานิคมบริติชราชซึ่งแพร่กระจายเข้ามาสู่ทั้งดินแดนพม่าและมณฑลพายัพ เช่น แรงงานชาวอินเดีย สกุลเงิน ฯลฯ

นอกจากนี้สกุลเงินซึ่งแพร่หลายในอาณานิคมของอังกฤษบริเวณแหลมมลายู คือ สกุลเงิน “ดอลลาร์” หรือ “ดอลลาร์ช่องแคบ” (Straits Dollar) เป็นสกุลเงินพัฒนาขึ้นใช้ในบริเวณอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูและอาณานิคมในหมู่เกาะ นำสังเกตว่าบริเวณอาณานิคมในแหลมมลายูอันเป็นเมืองท่าการค้าสำคัญ อังกฤษได้พัฒนาระบบเงินตราของอาณานิคมให้เป็นสกุลเงินที่สะดวกแลกเปลี่ยนกับชาติอื่น จึงสะท้อนถึงการเชื่อมโยงเศรษฐกิจการค้าเข้ากับระบบตลาดโลก นอกจากนี้การพัฒนามาตรฐานของสกุลเงินก็เพื่อความสะดวกในการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยน เช่นเดียวกับรัฐบาลสยามเองก็ได้เลือกใช้สกุลเงินอาณานิคมที่เป็นมาตรฐานมากกว่า สำหรับกำหนดอัตราการค้าที่เกี่ยวข้องกับอาณานิคม เช่น อุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก²²⁹ กำหนดอัตราการค้าเก็บค่าภาคหลวงแร่ในมณฑลภูเก็ตตามประกาศอัตราเก็บค่าภาคหลวงดีบุกมณฑลภูเก็ต ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1900

²²⁸ Fine Arts, Department, *Thailand a Hundred Years Ago, from a Narrative of the Norwegian: Carl Bock* (Bangkok: Fine Arts Department, Ministry of Education, 1987), p. 19.

²²⁹ บทความสำรวจทรัพยากรในประเทศไทยสยามระบุว่า “...สยามตอนใต้เป็นพื้นที่อีกแห่งหนึ่งซึ่งอุดมด้วยแร่ดีบุกมากที่สุดในโลก...” ซึ่งให้ผลผลิตแต่ละปีประมาณ 7,700 ตัน ศึกษาเพิ่มเติม “Siam,” *Malayan Saturday Post* (10 August 1929), p. 44.

ซึ่งกำหนดคิดภาษีดีบุกต่อหาบกับเงินเหรียญ²³⁰ ก่อนที่จะเปลี่ยนอัตราภาษีเป็นสกุลเงินบาทตามประกาศลงวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1904²³¹

จะเห็นได้ว่าสกุลเงินจากอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูมีอิทธิพลแพร่หลาย และส่งผลต่อการค้าทางตอนใต้ของสยามประเทศด้วย เช่นเดียวกับสถานการณ์ความแพร่หลายของสกุลเงินรูปีในมณฑลพายัพ และรัฐบาลสยามก็มีท่าทียอมรับมาตรฐานของสกุลเงินอาณานิคม โดยรัฐบาลสยามพยายามสร้างมาตรฐานในสกุลเงินบาท และพยายามลดบทบาทของสกุลเงินจากอาณานิคมอีกด้วย แม้ว่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งสองพื้นที่นี้ได้ใช้สกุลเงินที่แตกต่างกันไป แต่ทว่ารัฐบาลอาณานิคมมีการบูรณาการโดยกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนให้สามารถจัดเก็บภาษีรายได้ และการขับเคลื่อนการค้าในระบบตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ในรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1884-1885 ระบุว่าตามรายงานประจำปีฉบับก่อนหน้า เงินสกุลรูปีได้รับการเทียบค่าเงินกับสกุลเงินปอนด์สเตอร์ลิงมีอัตราแลกเปลี่ยนอยู่ที่ 10 รูปีต่อ 1 ปอนด์²³²

ในระบบเศรษฐกิจรัฐบาลอาณานิคมยังมีส่วนช่วยการผลักดันให้เกิดการผลิตสินค้าเพื่อส่งออก โดยมากเป็นสินค้าในขั้นปฐมภูมิไม่ผ่านกระบวนการแปรรูปหรือกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงมีสถานะเป็นแหล่งส่งออกทรัพยากรซึ่งเป็นต้นทุน เช่น การเปิดพื้นที่เพาะปลูกในลุ่มแม่น้ำอิรวดีให้ประชาชนเข้ามาทำกิจกรรม ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นแอ่งที่ราบปากแม่น้ำที่มีแขนงของแม่น้ำอิรวดีหลายสายพัดพาตะกอนมาสะสม ผสมกับสถานะของประชาชนในอาณานิคมที่เป็นปัจเจกบุคคล และมีความอิสระจึงเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานของชาวอินเดียเข้ามาสมทบ ซึ่งการเข้าจับจองพื้นที่เพาะปลูกข้าวได้หล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจของพม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ฉะนั้นข้าวจึงเป็นสินค้าส่งออกของอาณานิคม และได้รับการผลักดันให้เป็นแหล่งส่งออกข้าวสำคัญอีกแห่งหนึ่งของการค้าโลก²³³ เศรษฐกิจแหลมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 มีทรัพยากรสำคัญทางธรณีอย่างดีบุก ซึ่งเป็นสินค้าตอบสนองต่ออุตสาหกรรมตะวันตก อีกทั้งการส่งออกแร่ดีบุกยังมีส่วนสำคัญต่อแรงจูงในการหางานของแรงงานชาวจีนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ด้วย²³⁴ นอกจากนี้การนำเข้ายางพาราจากภูมิภาคอเมริกาใต้มาเพาะปลูก ส่งผลให้เป็นพืช

²³⁰ “พระบรมราชโองการ ประกาศ อัตราเก็บภาคหลวงดีบุกมณฑลภูเก็ต,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 6 (6 พฤษภาคม 2443), หน้า 41-44.

²³¹ “ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ประกาศเปลี่ยนอัตราเก็บภาคหลวงดีบุกเงินเหรียญเป็นเงินบาท,” *ราชกิจจานุเบกษา* 20, 44 (1 มกราคม 2447), หน้า 754-755.

²³² *Report on the Administration of British Burma During 1884-85* (Rangoon: The Government Printing, 1885), p. 3.

²³³ Willem Van Schendel, “Origins of the Burma rice boom, 1850–1880,” in *Journal of Contemporary Asia* 17, 4 (January 1987), p. 456.

²³⁴ L. A. Mill, “British Malaya,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 214.

เศรษฐกิจที่สร้างรายได้ดีและจำเป็นต่ออุตสาหกรรมใหม่ ซึ่งมีสถานะเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของสยามตอนใต้และบริติชมาลายาจนถึงปัจจุบัน²³⁵

2.4.3 การพัฒนาอาณานิคมด้านการศึกษาและศาสนา

การขับเคลื่อนอาณานิคมของอังกฤษจำเป็นต้องพัฒนาทรัพยากรบุคคล และพลเมืองของอาณานิคมให้เป็นไปตามมาตรฐานอาณานิคม โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาในระบบการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลิตชาวอาณานิคมและพัฒนาสังคมให้ก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ การศึกษารูปแบบเดิมของคนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักจะให้ความสำคัญควบคู่กับเรื่องศาสนาความเชื่อ จึงเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนหลักธรรมคำสอนตามความเชื่อของสังคมนั้นๆ ฉะนั้นวัฒนธรรมการศึกษาจึงเป็นการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตในช่วงวัยผู้ใหญ่ มากกว่าจะเน้นพัฒนาศักยภาพซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักที่เจ้าอาณานิคมต้องการปลูกฝังการศึกษาสำหรับพัฒนาศักยภาพของประชากรในอาณานิคม

การศึกษาภายในอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ซึ่งมีพื้นฐานทางความเชื่อแบบพุทธศาสนา นิิกายเถรวาทเช่นเดียวกับสยามตามวิถีพุทธก่อนจะใช้ชีวิตเป็นคฤหัสถ์ ซึ่งแน่นอนว่า “การศึกษาแบบวัด” สงวนไว้สำหรับผู้ชาย ส่วนผู้หญิงจะได้รับการอบรมด้านการเรือนจากครอบครัวของตน การศึกษาในพม่าและรัฐพุทธเถรวาทจึงมีธรรมเนียมของการบวชเรียน หรือนำบุตรไปฝากเป็นศิษย์วัดตามอารามและสำนักสงฆ์ พระสงฆ์ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนความรู้ตามหลักสำคัญของสังคมแบบพุทธศาสนานิกายเถรวาททั้งในพม่าและในประเทศไทย

แม้ว่าพุทธศาสนาในการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มคนในพม่าให้เกิดความรู้สึกร่วมได้ง่าย เช่นเดียวกับกรณีที่เกิดขึ้นในรัฐพุทธเถรวาท เช่น กรณีสยามกับการใช้พุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในการเชื่อมโยงผู้คนและจิตใจของประชาชนในมณฑลส่วนต่างๆ ให้รู้สึกร่วมและสอดคล้องตามศูนย์กลางอำนาจรัฐ แต่ก็เปี่ยมด้วยข้อจำกัดจากรูปแบบการศึกษาตามแบบวัด เนื่องจากความรู้ตามความเชื่อทางศาสนาพุทธไม่อาจสอดคล้องกับหลักการของความรู้สมัยใหม่ที่มาจากตะวันตก เช่น วิธีการสืบหาข้อเท็จจริง การมองโลกเป็นวิทยาศาสตร์ ความเป็นเหตุเป็นผล ฯลฯ²³⁶ ทั้งนี้ความรู้สมัยใหม่จัดได้ว่าเป็นทักษะอย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นต้องพึ่งพากระบวนการขัดเกลาในระบบโรงเรียนด้วยการศึกษาสมัยใหม่

วัฒนธรรมภายใต้อิทธิพลศาสนาอิสลามเอง การศึกษาก็ดำเนินไปในทางอุทิศตนตามหลักศาสนาเช่นเดียวกัน เช่น โรงเรียนปอเนาะ (Pondok) ระบบดั้งเดิมทั้งสอนท่องพระคัมภีร์ การสวดอ้อนวอนพระเจ้า อีกทั้งกิจวัตรของอิสลามิกชนยังแนบแน่นกับการระลึกคำสอนผ่านการละหมาด

²³⁵ ชูลีพร วิรุณหะ, น้ำตาล ข้าว ดีบุก ยางพารา การค้าและการผลิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงสงครามโลกครั้งที่2 (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), หน้า 36-37.

²³⁶ C. Crosthwaite, “The Administration of Burma,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 223.

5 เวลาภายในหนึ่งวัน เป็นเครื่องสะท้อนแนวทางการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับศาสนาอย่างยิ่ง นอกจากนี้แผนการศึกษาตะวันตกโรงเรียนสอนศาสนาได้พัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก พร้อมกับการปฏิรูปศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงเกิดโรงเรียนมาดราซาร์ (Madrasah) การศึกษาทั้งสองแบบของประชากรในแหลมมลายู โดยเฉพาะชาวมลายู สะท้อนการให้ความสำคัญแก่การศึกษาแบบพึ่งพาศาสนาเป็นหลักสำคัญ²³⁷

หากพิจารณาถึงการศึกษาดั้งเดิมของวัฒนธรรมพม่าและมลายูในอาณานิคมของอังกฤษ ล้วนมีความใกล้เคียงกัน กล่าวคือรูปแบบการศึกษาตามวิถีคนพื้นเมือง โดยส่งบุตรหลานเข้าขัดเกลาทางศีลธรรมผ่านสถาบันทางศาสนาไม่ว่าพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามก็ตาม เจ้าอาณานิคมเล็งเห็นว่าการผลิตทรัพยากรบุคคลตามลักษณะดั้งเดิม ไม่สอดคล้องกับคุณภาพและมาตรฐานของอังกฤษ หากแต่อังกฤษต้องการประชากรที่มีศักยภาพพร้อมขับเคลื่อนอาณานิคม โดยเฉพาะประชากรที่เป็นผลผลิตจากระบบการศึกษาแบบอาณานิคม ซึ่งสำเร็จการศึกษาตามระบบโรงเรียนและศึกษาด้วยวิทยาการตามหลักการวิทยาศาสตร์

การศึกษาสมัยใหม่ในระบบโรงเรียนในอาณานิคมทั้งสองส่วน ล้วนเกิดขึ้นจากคุณูปการคริสต์ศาสนา ซึ่งดำเนินการร่วมกับมิชชันนารีทั้งในพม่าและแหลมมลายู มีส่วนช่วยสนับสนุนการศึกษาและพัฒนาประชากรอาณานิคม จากคณะมิชชันนารีชาวตะวันตกหลายกลุ่มหลากหลายชาติที่มุ่งประกาศพระกิตติคุณยังพื้นที่อาณานิคม ซึ่งเปิดโอกาสให้คณะมิชชันนารีปฏิบัติตามหลักความศรัทธาของเจ้าอาณานิคม นอกจากงานด้านเผยแผ่คริสต์ศาสนาแล้วยังมีวิชาและวิทยาการที่ทันสมัยเป็นทักษะสำคัญ อันเป็นพื้นฐานความรู้ของประชากรอาณานิคม เช่น การวิเคราะห์ การคำนวณ การเขียน การอ่าน ฯลฯ

การศึกษาตามระบอบอาณานิคมแบบใหม่จึงแยกออกจากศาสนา จึงเป็นการศึกษาด้านโลกวิสัย (Secular education) โดยถือกำเนิดโรงเรียนที่ใช้หลักสูตรเช่นเดียวกับที่สอนในอังกฤษ การศึกษาระบบโรงเรียนในพม่าได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ามาศึกษา โดยมีสัดส่วนจากการสำรวจประชากรใน ค.ศ. 1911-1921 พบว่าร้อยละ 61 ของเด็กหญิงมีโอกาสเข้าถึงการศึกษา และ ค.ศ. 1921-1931 เข้าเรียนมากถึงร้อยละ 82 การจัดการศึกษาโดยใช้ระบบชั้นเรียนสอบเลื่อนขั้นตามระดับแบบอังกฤษ เริ่มตั้งแต่คริสต์ทศวรรษที่ 1870 จัดตั้งโรงเรียน 3 ประเภท ได้แก่ 1) โรงเรียนท้องถิ่น 2) โรงเรียนท้องถิ่นกึ่งอังกฤษ และ 3) โรงเรียนอังกฤษ แบ่งเป็นชั้นประถมศึกษาระดับ 1-4 ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นระดับ 5-7 และชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายระดับ 8-10 ทั้งนี้ผู้ปกครองเลือกให้บุตรหลานเข้าโรงเรียนสมัยใหม่มากกว่าจะส่งไปเรียนที่วัดซึ่งเป็นโรงเรียนสอนศาสนา²³⁸

²³⁷ ทัดพร บุญคง, “ประวัติศาสตร์มลายูในแบบเรียนประวัติศาสตร์ยุคอาณานิคม ค.ศ. 1918-1957,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 15-18.

²³⁸ “From India to Burma,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (28 June 1924), p. 5.

การศึกษาสมัยใหม่ในแหลมมลายูเริ่มเมื่อ ค.ศ. 1816 โรงเรียนประเภท Free School ตั้งขึ้นที่เกาะปีนังเน้นให้อ่านและเขียนภาษาอังกฤษ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 1840 โรงเรียนลักษณะดังกล่าวได้แพร่ขยายไปยังสิงคโปร์และมะละกาด้วย การศึกษาระดับประถมได้ขยายสู่ระดับมัธยมมากขึ้น พร้อมกับการเข้ามาดำเนินงานของมิชชันนารี ซึ่งวิชาที่สอนยังคงเน้นหลักสูตรภาษาอังกฤษ รวมถึงความรู้สมัยใหม่ เช่น การเขียน คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ไวยากรณ์ ฯลฯ ช่วงแรกการขยายตัวของโรงเรียนมีน้อย ตัวอย่างอาณานิคมช่องแคบ ค.ศ. 1821-1872 มีโรงเรียนสมัยใหม่ 16 แห่ง และอัตราการขยายจำนวนโรงเรียนเริ่มมากในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นอกจากนี้มีโรงเรียนท้องถิ่นเน้นให้การศึกษาแก่ชาวมาเลย์ชนบท โดยจัดหลักสูตรด้านอาชีพให้เป็นระเบียบมากขึ้น ซึ่งเน้นความรู้และภาษามลายูแทรกกับความรู้สมัยใหม่ ส่งผลให้โรงเรียนท้องถิ่นมาเลย์แพร่หลายไปทั่วแหลมมลายู เช่น ค.ศ. 1924 มีโรงเรียน 804 แห่ง และ ค.ศ. 1931 มีโรงเรียน 1,054 แห่ง ฯลฯ แต่ทว่าโรงเรียนสมัยใหม่กลับประสบปัญหาด้านคุณภาพในการผลิตทรัพยากรบุคคลไม่ได้มาตรฐาน กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1905 ได้กำเนิดโรงเรียนสำหรับผลิตข้าราชการอาณานิคมโดยเฉพาะในรัฐเปรักชื่อวิทยาลัยมาเลย์ (Malay College Kuala Kangsar: MCKK)²³⁹ เมื่อการเข้าถึงการศึกษาขั้นพื้นฐานพร้อมจึงได้ยกระดับไปสู่การศึกษาระดับสูงหรืออุดมศึกษา

ความพยายามในการขยายฐานการศึกษาและยกระดับการศึกษาเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1878 ในพม่าขึ้นการศึกษาระดับสูงได้ถือกำเนิดวิทยาลัยย่างกุ้ง (Rangoon College) ซึ่งเป็นส่วนขยายการศึกษาจากกัลกัตตา สถานศึกษาแห่งนี้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งที่สะท้อนการเรียนการสอนและผลิตบุคลากร เพื่อขับเคลื่อนสังคมอาณานิคม อีกทั้งเป็นแหล่งรวมนักคิด ปราชญ์ และการก่อตัวของสมาชิกชาตินิยมเพื่อต่อการการปกครองของอังกฤษด้วย โดยจัดการสอนชั้นสูงในหลายศาสตร์ เช่น คณิตศาสตร์ เคมี ชีววิทยา จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ พลศึกษา ศาสตร์ วรรณกรรม สัตววิทยา วิทยาลัยการแพทย์ ฯลฯ²⁴⁰

เมื่อ ค.ศ. 1905 มหาวิทยาลัยการแพทย์ (King Edward VII Medical College of Medicine) ถือกำเนิดในสิงคโปร์ ส่วน ค.ศ. 1918 การศึกษาศาสตร์ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เกิดขึ้น เมื่อสถาปนาสถาบันแรฟเฟิลส์ (Raffles College) เป็นแหล่งการศึกษาของชนชั้นสูงและรัฐบาลอาณานิคมและพยายามเปิดให้ทุกกลุ่มเข้าเรียนได้เช่นกัน วิชาการสมัยใหม่ที่อยู่ในระบบการศึกษาอาณานิคมตัวอย่างรายวิชาจากอาณานิคมช่องแคบ เช่น ภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์

²³⁹ ทัดพร บุญคง, “ประวัติศาสตร์มลายูในแบบเรียนประวัติศาสตร์ยุคอาณานิคม ค.ศ. 1918-1957,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 18-20, 22, 26-27.

²⁴⁰ วิชาที่เปิดการเรียนในสมัยอาณานิคม เช่น คณิตศาสตร์ (၁၉၂၀၁၁) เคมี (၁၉၂၀၁၁) ชีววิทยา (၁၉၂၀၁၁) จิตวิทยา (၁၉၂၀၁၁) ประวัติศาสตร์ (၁၉၂၀၁၁) พลศึกษา (၁၉၂၀၁၁) วรรณกรรม (၁၉၂၀၁၁) สัตววิทยา (၁၉၂၀၁၁) และวิทยาลัยการแพทย์ (၁၉၂၀၁၁)

ภูมิศาสตร์ ภาษาละติน ภาษาตะวันตกสมัยใหม่เป็นต้นว่า ฝรั่งเศส เยอรมัน ภาษาตะวันออกสมัยใหม่ เป็นต้นว่าภาษาจีน ภาษาทมิฬ ภาษาฮินดี ฯลฯ²⁴¹ และเมื่อ ค.ศ. 1949 ภายในพื้นที่สหพันธรัฐมลายา การศึกษาระดับสูงถือกำเนิดมหาวิทยาลัยมลายา (University of Malaya)

นโยบายด้านศาสนาของอังกฤษให้อิสระในการนับถือและเผยแพร่ศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่อังกฤษปฏิบัติมาโดยตลอดในการมุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจการค้า จึงส่งผลให้การปกครองของอังกฤษไม่ได้ก่อฉนวนด้านศาสนา แต่กระนั้นก็ตามวัฒนธรรมที่กษัตริย์อุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างในพม่ากลับได้รับผลกระทบโดยตรง หลังล้มระบอบกษัตริย์ส่งผลให้พุทธศาสนาขาดองค์อุปถัมภ์ และทำให้พุทธจักรตัดขาดจากอาณาจักร จึงเกิดการต่อต้านอังกฤษจากกลุ่มพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเพื่อเรียกร้องให้มีกษัตริย์²⁴² เนื่องจากนโยบายที่ไม่ได้แสดงถึงยุ่งเกี่ยวพุทธศาสนา องค์กรทางศาสนาจึงมีส่วนในการต่อต้านการปกครองในระบอบอาณานิคมของอังกฤษเสมอมา²⁴³

เช่นเดียวกับความพยายามไม่ไปยุ่งเกี่ยวเรื่องของศาสนาอิสลามในแหลมมลายู โดยอังกฤษให้สิทธิ์แก่โครงสร้างพื้นเมือง คือ สุลต่าน และผู้นำทางศาสนา ให้มีบทบาทในอำนาจศาลศาสนาพื้นเมืองที่ตัดสินคดีความด้านประเพณีและศาสนา ซึ่งอังกฤษปฏิบัติต่อทุกรัฐโดยอนุโลม²⁴⁴ ศาลศาสนาแบบพื้นเมืองอยู่ภายใต้ศาลหลักของอาณานิคม ซึ่งการจัดการกับศาสนาจึงเป็นการดูแลทางอ้อม เพื่อไม่ให้ขัดแย้งกับหลักปกครองของอาณานิคม โดยมติเห็นเรื่องศาสนาเป็นสิ่งที่อังกฤษไม่ได้เข้าไปก้าวก่าย ไม่ว่าชุมชนหรือหน่วยงานจะเลือกผู้นำทางศาสนา ดังเช่นกรณีโรงเรียนมาดราซาส์ (Madrasah) ว่าจ้างครูสอนศาสนาสามารถทำได้เอง และรัฐบาลอาณานิคมให้อิสระและไม่ได้แทรกแซงในการตัดสินใจว่าจ้าง²⁴⁵ ลักษณะการจัดการกับศาสนาโดยอ้อมและพยายามไม่สร้างเงื่อนไข เป็นสิ่งที่ช่วยการลดปัญหาในโครงสร้างการปกครองของอาณานิคมด้วย แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการเข้ามาแทนที่ในฐานะผู้ปกครองสูงสุดของอังกฤษ ส่งผลให้กิจการด้านศาสนาไม่ต่อเนื่อง โดยเฉพาะการขาดองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาในพม่า รวมถึงการปฏิรูปศาสนาอิสลามซึ่งจะเป็นฐานกำลังในการต่อต้านระบอบอาณานิคม

²⁴¹ “King Edward VII Medical School,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* 2 (30 May 1917), p. 12.

²⁴² Jordan Carlyle Winfield, “Buddhism and Insurrection in Burma, 1886–1890,” in *Journal of the Royal Asiatic Society* 20, 3 (July 2010), p. 358.

²⁴³ เกรียงศักดิ์ เซษฐพัฒน์นิช, *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: อดีตถึงปัจจุบัน* (เชียงใหม่: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 132.

²⁴⁴ V. Thompson, “British Malaya,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 4, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), p. 90.

²⁴⁵ ทัดพร บุญคง, “ประวัติศาสตร์มลายาในแบบเรียนประวัติศาสตร์ยุคอาณานิคม ค.ศ. 1918–1957,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 15–18.

2.4.4 การพัฒนาอาณานิคมด้านสังคมและวัฒนธรรม

การพัฒนาอาณานิคมจากสังคมพื้นเมืองของอังกฤษได้สร้างความเปลี่ยนแปลงแก่สังคมและวัฒนธรรมอาณานิคมไปจากเดิม ซึ่งสังคมอาณานิคมเป็นสิ่งที่ใหม่ที่สามารถเชื่อมโยงวิถีชีวิตให้เข้ากับเศรษฐกิจและสังคมระดับโลก จึงจะสังเกตได้ว่าอาณานิคมหลายแห่งมักได้รับการพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังเป็นต้นแบบในการพัฒนาให้แก่รัฐพื้นเมืองอื่น และสร้างความตระหนักแก่รัฐพื้นเมืองอื่นในการพัฒนาเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของการพัฒนาอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งส่งอิทธิพลโดยตรงต่อให้รัฐบาลสยามเรียนรู้และพัฒนาประเทศอีกด้วย

การสถาปนาภาษาราชการ (Official language) เพื่อเป็นแบบแผนในการสื่อสารมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งประเทศในสังคมอาณานิคม เมื่ออังกฤษมีสถานะเป็นผู้ปกครองสูงสุดย่อมได้รับอภิสิทธิ์ในการกำหนดให้ “ภาษาอังกฤษ” เป็นภาษาทางการ นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ปกครองแล้วยังเป็นส่วนหนึ่งของการยอมรับอำนาจและแสดงถึงสถานะความเป็นพลเมืองส่วนหนึ่งภายใต้การปกครองของอังกฤษ ซึ่งภายหลังเมื่อได้รับเอกราชรัฐบาลพม่าได้สถาปนาภาษาพม่าเป็นภาษาราชการแทน เช่นเดียวกับที่รัฐบาลมาเลเซียเลือกภาษาบาฮาซามลายูเป็นภาษาราชการ ทั้งนี้เป็นผลมาจากกระบวนการสร้างชาติและเชิดชูอัตลักษณ์ของคนพื้นเมือง เพื่อแสดงถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมที่สามารถปลดปล่อยจากการปกครองของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ

ลักษณะเด่นจากอิทธิพลภาษาอังกฤษเข้าปะปนในพยางค์เข้ามาแทนที่คำเรียกขานใหม่ และใช้แพร่หลายกระทั่งกลมกลืนกับภาษาท้องถิ่น เช่นเดียวกับกรณีของมณฑลพายัพที่ประชากรได้รับเอาอิทธิพลจากภาษาสยามอันเป็นภาษาราชการของประเทศสยาม สะท้อนถึงลักษณะการยอมรับสถานะของผู้ปกครองสูงสุดผ่านวัฒนธรรม ผู้ศึกษาจึงจะขอยกตัวอย่างอิทธิพลของภาษาอังกฤษในพม่าผ่านคำทับศัพท์ เช่น กาแฟ (coffee: ကော်ဖီ) เขต (zone: ဇုန်) ประตู (gate: ဂိတ်) พื้นที่ (area: ဧရိယ) รถยนต์ (car: ကား) วิศวกร (engineer: အင်ဂျင်နီယာ) สภา (council: ကောင်စီ) อาณานิคม (colony: ကိုလိုနီ) ฯลฯ นอกจากนั้นในภาษาสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีอยู่หลายคำที่ใช้คำทับศัพท์จากภาษาอังกฤษด้วย เช่น รัตติไฟ (ratify: สัตยาบัน) กำปะนี (company: บริษัท) สับเยก (subject: คนในบังคับ) ฯลฯ

ในกรณีของสังคมมลายูสิ่งที่เกิดขึ้นกับภาษามลายู คือ การกำหนดแบบแผนของภาษามาแทนที่ชุดอักษรยาวี โดยใช้อักษรโรมันในการถ่ายทอดเสียงภาษามลายู (Bahasa Melayu) เพื่อความสะดวกของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในการศึกษา และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสังคมท้องถิ่นในแหลมมลายู เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับภาษาในสังคมอินโดนีเซีย (Bahasa Indonesia) และชวา (Basa Jawa) ยกตัวอย่างคำทับศัพท์จากอิทธิพลของภาษาอังกฤษในภาษาบาฮาซามลายู เช่น กาแฟ (coffee:

kopi) เขต (zone: zon) ดินสอ (pencil: pensel) โทรศัพท์ (telephone: telefon) ฯลฯ น่าสังเกตว่าคำศัพท์ส่วนใหญ่มักใช้เรียกสิ่งของชนิดใหม่ อันเกิดจากอิทธิพลการนำเข้ามาของเจ้าอาณานิคม

นอกจากนี้ลักษณะที่เกิดขึ้นกับประชากรในช่วงอาณานิคม ซึ่งเกิดการหลั่งไหลของผู้คนหลากหลายกลุ่มหลายวัฒนธรรมเข้ามายังอาณานิคมของอังกฤษ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในฐานะแรงงาน ตามนโยบายเด่นของอังกฤษ คือ การเปิดเสรีแรงงาน ฉะนั้นจึงเป็นปัจจัยส่งเสริมการตั้งถิ่นฐานแก่ชาวอินเดียให้เข้ามายังอาณานิคมในพม่า และชาวทมิฬและชาวจีนให้เข้ามายังอาณานิคมในแหลมมลายู ลักษณะร่วมที่เกิดขึ้นของผู้อพยพเหล่านี้กลับอยู่ในสถานะรองจากชาวตะวันตกหรือเจ้าอาณานิคม แต่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงกว่าประชากรพื้นเมือง ฉะนั้นจึงเกิดความไม่พอใจจากประชากรพื้นเมืองต่อกลุ่มแรงงานผู้อพยพเข้ามาใหม่ เช่น กระแสการต่อต้านชาวอินเดียที่เกิดขึ้นในอาณานิคมพม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้น

นโยบายการปกครองพลเมืองอาณานิคมของอังกฤษ คือ “แบ่งแยกและปกครอง” แม้จะมีประชากรที่หลากหลายชาติพันธุ์ทั้งเป็นคนพื้นเมืองและอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ แต่อังกฤษกลับสนับสนุนเฉพาะกลุ่มหรือเน้นความสำคัญของแต่ละกลุ่มไป ดังเช่นในพม่ากรณีการให้สิทธิแก่กองกำลังชาวกะเหรี่ยงที่เป็นชนกลุ่มน้อยร่วมปกครองชาวพม่า และกรณีของการสนับสนุนชาวอินเดียในการประกอบอาชีพและรับราชการภายในสังคมพม่า กระทั่งท้ายที่สุดทัศนคติของชาวพมามองชาวอินเดียว่า เป็นกลุ่มที่เข้ามาเอาเปรียบกอบโกยผลประโยชน์จากพม่า²⁴⁶ และกรณีของสังคมในแหลมมลายู ดังเช่นการให้ความสำคัญในบทบาทชาวจีนทางด้านธุรกิจมากกว่าคนพื้นเมือง นอกจากนี้ยังสะท้อนได้จากการสนับสนุนให้มีโรงเรียนที่เปิดสอนเฉพาะกลุ่ม เช่น โรงเรียนของชาวจีน โรงเรียนของชาวทมิฬ และโรงเรียนของชาวมาเลย์ ฯลฯ²⁴⁷

สัดส่วนของประชากรผู้อพยพซึ่งมีจำนวนมากและใกล้เคียงกัน ล้วนแต่มีส่วนในการกำหนดให้สังคมโดยเฉพาะในแหลมมลายูเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม แต่ทว่าก็มีลักษณะที่ไม่ได้เน้น คือ การหลอมรวมพลเมืองอาณานิคมให้มีสถานะที่เท่าเทียมหรือสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียว ปัญหาเหล่านี้ได้รับการหยิบยกมาพิจารณาหลังประกาศอิสรภาพ โดยรัฐบาลของแต่ละประเทศต้องทบทวนความสัมพันธ์ของสถานะพลเมืองในชาติ อนึ่งจะเห็นได้ว่าสังคมที่ได้รับการพัฒนาจากสมัยอาณานิคม ส่งผลโดยตรงต่อความเปลี่ยนแปลงจากรัฐวิधिพื้นเมืองเข้าสู่อาณานิคม ซึ่งเชื่อมโยงรูปแบบการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกระแสโลก รากฐานจากการพัฒนาอาณานิคม ส่งผลต่อพัฒนาการหลังจากได้รับเอกราชจากอังกฤษ และคุณภาพของการพัฒนาทั้งทรัพยากรบุคคล ระบบสาธารณูปโภค มีส่วนช่วยให้เกิด

²⁴⁶ เกรียงศักดิ์ เซษฐพัฒน์นิช, เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: อดีตถึงปัจจุบัน (เชียงใหม่: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 132.

²⁴⁷ อภิเชษฐ กาญจนดิฐ และจันทนา ไชนาเคนทร์, “ปฏิกริยาของกลุ่มรัฐมลายูต่อการปกครองของอังกฤษ,” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ, จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2557), หน้า 22.

ขบวนการชาตินิยมเรียกร้องเอกราชให้แก่พม่าและมลายู กระนั้นโครงสร้างและระบอบอาณานิคมภายในดินแดนทั้งสองก็ยังคงปรากฏให้เห็น และบางส่วนยังคงดำรงอยู่และสืบเนื่องมากระทั่งปัจจุบัน ซึ่งภาพรวมของการพัฒนาอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 4

การพัฒนาอาณานิคม	การพัฒนาอาณานิคมในพม่า	การพัฒนาอาณานิคมในแหลมมลายู
ด้านสาธารณูปโภค	การสร้างเส้นทางรถไฟ และถนนเชื่อมเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาค	การสร้างเส้นทางรถไฟ และถนนเชื่อมระหว่างรัฐ
	การสร้างโทรเลข และไปรษณีย์	การสร้างโทรเลข และไปรษณีย์
ด้านเศรษฐกิจ	การใช้สกุลเงินรูปี เป็นสกุลเงินทางการแทนที่เงินตราท้องถิ่น	การใช้สกุลเงินดอลลาร์ช่องแคบ เป็นสกุลเงินทางการแทนที่เงินตราท้องถิ่น
	การสนับสนุนสินค้าส่งออก เช่น ข้าว ไม้สัก แร่ อัญมณี	การสนับสนุนสินค้าส่งออก เช่น ดีบุก ยางพารา ข้าว
ด้านการศึกษาและศาสนา	การศึกษาดั้งเดิมในระบบวัดถูกแยกให้เป็นการเรียนเฉพาะโลกวิสัย โดยแยกจากศาสนา	การศึกษาดั้งเดิมตามศาสนาอิสลามถูกแยกให้เป็นการเรียนเฉพาะโลกวิสัย โดยแยกจากศาสนา
	โรงเรียนภายใต้ความช่วยเหลือจากมิชชันนารี และการศึกษาวิชาสมัยใหม่	โรงเรียนภายใต้ความช่วยเหลือจากมิชชันนารี และการศึกษาวิชาสมัยใหม่
	การศึกษาระดับอุดมศึกษาโดยสถาปนามหาวิทยาลัยย่างกุ้ง	การศึกษาระดับอุดมศึกษาโดยสถาปนามหาวิทยาลัยการแพทย์
ด้านสังคมและวัฒนธรรม	การกำหนดให้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการแทนภาษาพม่า	การกำหนดให้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการแทนภาษามลายู
	อิทธิพลการใช้ภาษาอังกฤษและคำทับศัพท์ในภาษาพม่า	อิทธิพลการใช้ภาษาอังกฤษและคำทับศัพท์ในภาษาบาฮาซามลายู
	สังคมพหุวัฒนธรรมจากการอพยพของแรงงาน เช่น ชาวอินเดีย	สังคมพหุวัฒนธรรมจากการอพยพของแรงงาน เช่น ชาวจีน และอินเดีย

ตารางที่ 4

สรุปการพัฒนาอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู

ตารางปฏิทัศน์เทียบเคียงเหตุการณ์สำคัญ

อาณานิคม	ล้านนา/มณฑลพายัพ	สยาม
สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 1 (1824-1826)	สมัยพระยาพุทธวงศ์ (1826-1846)	สนธิสัญญาเบอร์นี (1826)
	อังกฤษเจรจาเขตแดนกับเชียงใหม่ (1834)	
		หมอบรัดเลย์พิมพ์อักษรไทย (1836)
สงครามฝิ่น (สนธิสัญญานานกิง) (1839-1842)		ร.4 บรมราชาภิเษก (1851)
สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 (1852-1853)	สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (1847-1854)	
สงครามฝิ่น (สนธิสัญญาเทียนสิน) (1856-1860)	สมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (1856-1870)	
กบฏซี้ปอย (1857)		
		สนธิสัญญาเบาว์ริง (1858)
		ร.5 บรมราชาภิเษกครั้งที่ 1 (1868)
	สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (1870-1897)	
		ร.5 บรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 (1873)
	สนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ 1 (1874)	วิกฤตการณ์วังหน้า (1874-1875)
	สนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ 2 (1883)	
	อังกฤษตั้งกงสุลประจำเชียงใหม่, กรมหมื่นพิชิต ปรีชากรจัดการศาลต่างประเทศ (1884)	
สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 3 (1885)		ส่งข้าราชการไปลาวอย่างเข้มงวด (1885)
กงสุลฝรั่งเศสประจำหลวงพระบาง (1886)		
	พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย เสด็จฯ (1888)	ทดลองแบ่งการปกครอง 12 กรม (1888)
ขยายอำนาจไปกะเหรี่ยง (1888) และฉาน (1889)	กบฏพญาปราบสงคราม (1889)	
	แนวอาณาเขต 25 กิโลเมตร (1893)	วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (1893)
สถาปนาเทศบาลในพม่า (1894)	มณฑลลาวเฉียง (1894)	
สถาปนาสหพันธรัฐมลายา (1895)		จัดทำงบประมาณแผ่นดินครั้งแรก (1895)
ปฏิญญาอังกฤษ-ฝรั่งเศส (1896)		กรมป่าไม้ (1896)
พัชรภิบาลแก้ไขพระราชวินิจฉัยนาวิกตอเรีย (1897)		พรบ. ปกครองท้องที่ (1897)
	มณฑลพายัพ (1899)	
สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียสวรรคต (1901)		
	กบฏเงี้ยว (1902)	พรบ. ปกครองคณะสงฆ์ (1902)
อังกฤษส่งกองกำลังบุกทิเบต (1903-1904)	เจ้าฟ้าศิริราชฯ เสด็จฯ (1905)	พรบ. เลิกทาส และพรบ. เกณฑ์ทหาร (1905)
	ถวายบรรณาการวาระสุดท้าย (1906-1907)	
สนธิสัญญาอังกฤษ-สยาม (1909)		กู้เงินอังกฤษทำทางรถไฟสายใต้ (1909)
		ร.5 สวรรคต และ ร.6 บรมราชาภิเษก (1910)
	เส้นทางรถไฟสร้างถึงเมืองแพร่ (1911)	
		ใช้พุทธศักราช (1913)
ยะโฮร์เป็นรัฐอารักขาของอังกฤษ (1914)		
	มณฑลมหาสารบุรี (1916-1926)	
		พรบ. โรงเรียนราษฎร (1918)
	เส้นทางรถไฟสร้างถึงเชียงใหม่ (1921)	พรบ. ประถมศึกษา (1921)
	ร.7 เสด็จฯ มณฑลพายัพ (1926)	ร.7 บรมราชาภิเษก (1926)
กบฏยะชาซาน (1930)		
		เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง (1932)
		ยกเลิกสถานะมณฑลเทศาภิบาล (1933)
แยกพม่าออกจากอินเดีย (1937)		

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18-20

ในบทที่แล้วผู้ศึกษาได้ทบทวนภูมิหลังพัฒนาการและรูปแบบของการกำเนิดอาณานิคมซึ่งขยายตัวตั้งแต่อดีต รวมถึงให้นิยามความหมายของอาณานิคม พร้อมกับจำแนกรูปแบบของอาณานิคมตามลักษณะการเข้าครอบครองทั้ง 3 รูปแบบ คือ 1) อาณานิคมแบบบุกเบิก 2) อาณานิคมแบบการตั้งสถานีการค้าและรัฐในอารักขา และ 3) อาณานิคมแบบการใช้กำลังเข้ายึดครอง ผลการศึกษาพบว่าอาณานิคมทั้ง 3 รูปแบบสอดคล้องกับการแผ่ขยายอิทธิพลของอังกฤษโดยอังกฤษมีอาณานิคมทุกรูปแบบในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ได้กล่าวถึงภูมิหลังการสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ภายใต้การศึกษาการสถาปนาอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและในแหลมมลายู โดยศึกษาและจำแนกรายละเอียดที่สัมพันธ์กับการสถาปนาระบอบอาณานิคมของอังกฤษ 2 ประเด็นประกอบด้วย 1) ประเด็นการจัดการปกครองอาณานิคมที่มีลักษณะเด่นด้านกลไกขับเคลื่อนระบอบอาณานิคมผ่านข้าราชการอาณานิคมรวมถึงการประสานประโยชน์กับผู้ปกครองพื้นเมือง และ 2) ประเด็นการพัฒนาอาณานิคมของอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 เช่น ด้านสาธารณูปโภค ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษาและศาสนา ด้านสังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ

ในบทนี้จะได้สำรวจความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลสยามกับอังกฤษ ความพยายามของอังกฤษที่ปรากฏอยู่ในความเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าของสยาม และเกี่ยวข้องโดยตรงในฐานะเจ้าอาณานิคมซึ่งมีอาณาเขตประชิดกับประเทศสยามทั้งทางด้านตะวันตกและด้านใต้ ผู้ศึกษาจะได้อภิปรายเกี่ยวกับภูมิหลังด้านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตามลำดับเพื่อสะท้อนปฏิสัมพันธ์และโลกทัศน์ของรัฐบาลสยามที่มีต่ออิทธิพลอังกฤษ พร้อมกับนโยบายของรัฐบาลสยามที่สอดคล้องกับการแผ่ขยายอิทธิพลของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยการพัฒนาประเทศสยามภายใต้ความช่วยเหลือในการขอยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษ ในกิจการด้านที่ใช้ทักษะขั้นสูงมีความละเอียดอ่อน และกิจการที่เกิดขึ้นใหม่อันคล้ายคลึงกับการดำเนินการภายในอาณานิคมของอังกฤษ ดังนี้

การเจริญสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับรัฐบาลสยาม มีความพยายามดำเนินความสัมพันธ์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อดำเนินกิจกรรมทางการค้า สยามพึ่งพาอังกฤษในฐานะผู้นำเข้าสินค้าจากอินเดียโดยเฉพาะผ้าพิมพ์ลายอินเดีย และอังกฤษพึ่งพาสยามในฐานะเมืองท่าการค้าที่รวบรวมสินค้าประเภทของป่าและเครื่องเทศ ซึ่งเป็นสินค้าที่ต้องการในระบบการค้าตะวันตก ตั้งแต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The East India Company: EIC) เข้ามา

ตั้งสถานีการค้าที่อนุทวีปอินเดียเป็นปัจจัยหนึ่งทางภูมิศาสตร์ที่อำนวยความสะดวกในการติดต่อกับสยาม ผนวกกับการให้ความสำคัญกับการค้าในโลกตะวันออก ส่งผลให้อังกฤษยังคงเข้ามาค้าขายกับอาณาจักรสยามเรื่อยมารวมถึงชาวตะวันตกกลุ่มอื่น ดังสะท้อนได้จากเอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม กล่าวถึงการค้าขายของชาวตะวันตกสมัยอยุธยาตอนปลาย ความว่า

“...ครั้นถึงระตูมสำเภาพัดเข้ามาในกรุง เปนมรสุมเทศกาลพวกลูกค้าพานิชสำเภาจีนแลลูกค้าแขกสลุป ลูกค้าฝรั่งกำปั่น ลูกค้าแขกกุศราข และพวกลูกค้าแขกสุรัตแขกชวามาลาญแขกเทศฝรั่งเศส ฝรั่งโลงโปรตุเกสวิลันดาอิสปันยอน **อังกฤษ** แลฝรั่งดำฝรั่งเมืองลังกุนีแขกเกาะ **เปนพ่อค้าพานิช** **คุมสำเภาสลุปกำปั่นแล่นเข้ามาทอดสมออยู่ท้ายคู ขนสินค้าขึ้นมาไว้บนตึกห้างในกำแพงพระนครกรุงศรีอยุธยา ตามที่ของตนซื้อแลเช่าต่างๆ กัน เปิดร้านห้างตึกขายของตามเทศตามภาษา...**”²⁴⁸

(เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

อนึ่งจะเห็นได้ว่าตั้งแต่เริ่มแรกจุดมุ่งหมายสำคัญของอังกฤษ ซึ่งเดินทางเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกี่ยวพันกับประเด็นด้านการค้า โดยการเริ่มความสัมพันธ์กับสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาก็เริ่มด้วยประเด็นด้านการค้า กระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ด้วยก็มิ้นยยะสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษ โดยมีประเด็นสำคัญ เช่น การปรับความสัมพันธ์ในยุคสมัยของอาณานิคมซึ่งบทบาทของการค้ายังได้รับการชูไว้ให้เป็นประเด็นสำคัญ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้รัฐบาลสยามในสมัยรัตนโกสินทร์มีความคุ้นเคยกับชนชาติอังกฤษอย่างยิ่ง ดังนั้นผู้ศึกษาจะได้อธิบายเกี่ยวกับมุมมองรัฐบาลสยามที่มีต่ออังกฤษซึ่งแตกต่างกันตามแต่ละช่วงสมัย พร้อมกับความเปลี่ยนแปลงของอิทธิพลจากอังกฤษที่มีอิทธิพลมากขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะเจ้าอาณานิคม โดยสามารถจัดรูปแบบความสัมพันธ์เป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 2) ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษช่วงที่รัฐบาลสยามกำลังพัฒนาประเทศให้ทันสมัย และ 3) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับอาณานิคมของอังกฤษ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

การเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1767 ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงในอาณาจักรชาวสยาม กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กล่าวคือเมื่อผู้นำสยามได้ย้ายศูนย์กลางอำนาจของราชอาณาจักรลงมายังบริเวณดินดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยเหตุผลด้านความสะดวกต่อค้าขายทางทะเล การรวมตัวของกลุ่มผู้นำคนสำคัญที่ขับไล่อิทธิพลพม่าไปจากกลุ่มน้ำเจ้าพระยาของภายใต้กษัตริย์เจ้าตาก (สิน) หรือสมเด็จพระ

²⁴⁸ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม: เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 5-6.

พระเจ้าตากสินมหาราช ได้ประกาศตนเป็นผู้ปกครองโดยอาศัยการรับรองความชอบธรรม จากการแต่งตั้งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีถวายบรรณาการแก่จักรพรรดิจีนแห่งราชวงศ์ชิง และได้รับการยอมรับในช่วงปลายสมัยธนบุรีนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สถาปนาราชธานีแห่งใหม่ขึ้นทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกว่า “กรุงธนบุรี” ระยะเวลาของสมัยธนบุรีมีระยะเวลาเพียง 15 ปี เกิดกบฏพระยาสุรศักดิ์ซึ่งกุมตัวสมเด็จพระเจ้าตากสินไว้แล้วจึงขึ้นว่าราชการแทน ความเปลี่ยนแปลงสำคัญเกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) ขุนนางในราชสำนักเป็นแม่ทัพยกทัพไปทำสงครามในกัมพูชา ได้กลับมาจัดการความขัดแย้งและวุ่นวายภายในกรุงธนบุรีแล้วได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และได้ทรงสถาปนาราชธานีแห่งใหม่ขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกว่า “กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์” ตั้งแต่ ค.ศ. 1782 กระทั่งถึงปัจจุบัน²⁴⁹

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1782-1809) ได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ ค.ศ. 1782 เป็นการเปิดศักราชใหม่ของศูนย์กลางอำนาจใหม่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง แทนที่ศูนย์กลางเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นับเป็นก้าวสำคัญในการรักษาสถานะภาพของราชอาณาจักรใหม่ให้มีความมั่นคงเปิดโอกาสแก่การค้าขายกับชาวต่างชาติ ซึ่งในระยะแรกนี้ถือเป็นช่วงเวลาในการสร้างความเชื่อมั่นให้ชาวต่างชาติ การค้าของสยามเริ่มฟื้นตัวในรัชกาลถัดไป ในช่วงแรกนี้สยามต้องเผชิญกับการรุกรานจากกองทัพของราชวงศ์คองบอง บริบทของต้นกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงมีบรรยากาศของความเป็นรัฐจารีตที่สืบเนื่องวัฒนธรรมจากสมัยอยุธยา เช่น ประเพณี ขนบธรรมเนียม กฎหมาย และข้าราชการ รวมถึงบริบทระดับภูมิภาคยังคงทำสงครามยับยั้งการเติบโตของหน่วยทางการเมืองอื่น

เมื่อทราบถึงการสถาปนาศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ของสยาม พระเจ้าปดุงแห่งราชวงศ์คองบองจึงได้มีพระราชโองบายในการยับยั้งหน่วยทางการเมืองที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ พระองค์หัวนเกรงว่าจะเป็นภัยและอุปสรรคต่อเสถียรภาพของราชวงศ์คองบองได้ในอนาคต การรุกรานสยามจากพระเจ้าปดุงในสงครามระหว่างสยามกับพม่า หรือรู้จักกันในนาม “สงครามเก้าทัพ” (ค.ศ. 1785-1786)²⁵⁰ เป็นความพยายามในการลดอำนาจของสยาม ซึ่งสงครามครั้งนี้พระเจ้าปดุงได้จัดกองทัพใหญ่ถึง 9 เส้นทางยกไพร่พลประมาณ 144,000 คน เข้ามาจกแนวชายแดนด้านตะวันตกของ

²⁴⁹ เหตุการณ์ช่วงเปลี่ยนผ่านจากราชวงศ์ธนบุรีสู่การสถาปนาราชวงศ์จักรี และกระบวนการสร้างฐานอำนาจของเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และสายตระกูล ศึกษาเพิ่มเติม สุพรรณิ เพ็งแสงทอง, “พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528)

²⁵⁰ John Crawford, *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 2 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 149.

ประเทศสยาม ความน่าสนใจในเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ คือ การกล่าวอ้างอิทธิพลของอังกฤษกับเข้ามาเป็นแรงสนับสนุนสำคัญในความขัดแย้งระหว่างสยามกับพม่า ดังความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 ความว่า

“...พม่าเอาหนังสือมาชวนที่ด่านเมืองเพชรบุรี, เมืองราชบุรี, เมืองไทรโยค, เมืองอุไทยธานี, เมืองตาก, เมืองเชียงใหม่, เมืองหลวงพระบาง, ความตองกันว่า พม่าจะเข้ามาตีกรุงและอังกฤษจะมาช่วยเปนทัพเรือยกเข้ามาทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา...การศึกครั้งนั้นทรงสงสัยอยู่ว่า อังกฤษจะเข้าด้วยจริง เพราะคำพม่าให้การกับหนังสือชวนก็ตองกัน...แต่ครั้งต่อมาได้ความว่า ที่พม่าว่าอังกฤษจะยกทัพเรือมาช่วยตีกรุงเทพมหานครเปนการไม่จริง จึงบอกให้มีตราออกไปบอกเลิกกองทัพพม่าไม่ต้องให้ยกมา...”²⁵¹

จากข้อความข้างต้นใน ค.ศ. 1797 ปรากฏเนื้อความในหนังสือสาส์นของพม่า อ้างการสนับสนุนในสงครามจากอังกฤษเข้าสมทบทัพพม่า เพื่อหวังให้ราชสำนักสยามยอมคืนหัวเมืองที่เคยตกเป็นประเทศราชของพม่า “...พญาเจ่ง พญาทวาย พญาเชียงใหม่ เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง เป็นข้าเก่าของเราเก็บเอาไว้นั้น ก็ความหนึ่ง ถ้ามีส่งคนเหล่านี้ไป ทเกล้าทหารกล้ากองทัพอังกฤษ พร้อมอยู่แล้วจะยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาให้ได้...”²⁵² ฉะนั้นเมื่อพิจารณาข้อความข้างต้น สะท้อนถึงการตระหนักในแสนยานุภาพของอังกฤษ ที่เข้ามามีบทบาทในพม่าและสยาม จากข่าวลือข้างต้นกล่าวอ้างการร่วมทัพกับอังกฤษของพม่าและความหวั่นเกรงของสยาม สะท้อนว่าอังกฤษมีอิทธิพลมากพอที่รัฐพื้นเมืองจะนำมาอ้างประกอบการสร้างข่าวข่มขวัญศัตรู อนึ่งผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการแสดงท่าทีของพญาทวายเจ้าเมืองลำปางที่เข้าร่วมต่อสู้ขับไล่ทัพพม่าจากทางทิศเหนือนั้น ผลของสงครามเกื้อทัพส่งผลต่อความสัมพันธ์ด้านการจัดการปกครองบริเวณหัวเมืองลาวล้านนาในฐานะประเทศราช เนื่องจากสยามได้รับชัยชนะในสงครามครั้งนี้และการเข้าร่วมขับไล่พม่าของพญาทวาย เป็นเหตุให้สยามสามารถเข้าไปสถาปนาอำนาจควบคุมเมืองเชียงใหม่ และขยายอำนาจสยามไปไกลเมืองเชียงใหม่ ซึ่งขณะดังกล่าวนั้นยังเป็นเขตอิทธิพลของพม่าได้สำเร็จ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับอังกฤษเกิดขึ้นในดินแดนประเทศราชของสยาม โดยบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมอบหมายให้กัปตันฟรานซิส ไลท์ (Captain Francis Light) เข้ามาเจรจากับสุลต่านมูฮัมหมัด จีวา ไซนัล อาดีลีนที่ 2 (Sultan Muhammad Jiwa Zainal Adilin II) สุลต่านแห่งรัฐเคดาห์ (รัฐไทรบุรี) ในขณะนั้นมีสถานะเจ้าประเทศราช ภายใต้การควบคุมดูแลจากตัวแทนอำนาจสยามตอนใต้ คือ เมืองลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) ต่อมาสุลต่าน अबดุลเลาะห์ มุคาร์รอม ชาห์ (Sultan Abdullah Mukarram Shah) ได้ทำสัญญาให้อังกฤษมาตั้งสถานการค้าบนเกาะปีนัง (เกาะหมาก) เพื่อใช้สำหรับเป็นที่ตั้งโรงเก็บ

²⁵¹ ทิพากรรพษ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2444), หน้า 194-195.

²⁵² ปริศนา ศิรินาม, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516), หน้า 160-161.

สินค้าและท่าเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษตั้งแต่วันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1786²⁵³ เป็นต้นมา โดยคาดหวังใช้อำนาจอังกฤษคนอำนาจและคุ้มครองรัฐไทรบุรีจากการแทรกแซงของราชสำนักสยาม ราชสำนักพม่า และราชสำนักสิงคโปร์ และ ค.ศ. 1800-1831 อังกฤษสามารถครอบครองสมารังไพร (Seberang Perai) บนชายฝั่งตรงข้ามเกาะปีนัง ภายหลังจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเวลส์ลีย์ (Province Wellesley)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1809-1824) สถานการณ์การเมืองภายในของสยามเริ่มมีเสถียรภาพมากขึ้นส่งผลให้การค้าเริ่มฟื้นตัว ดังจะเห็นได้จากกรณีเมื่อ ค.ศ. 1821 ลอร์ดลอร์ดอน (Lord Lawdon)²⁵⁴ ผู้สำเร็จราชการแห่งอินเดียมอบหมายให้จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawfurd) หรือเอกสารฝ่ายไทยเรียกว่า “การะฝัด” เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีทางการค้า โดยท่าทีของอังกฤษโน้มน้าวให้สยามเปิดการค้าเสรี แต่ทว่าระบบการค้าดั้งเดิมของสยามผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า ชาวต่างชาติมักประสบปัญหาเรียกเก็บภาษีซ้ำซ้อน การจะเปลี่ยนแปลงระบบการค้าที่สยามถือธรรมเนียมปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจึงเป็นการยาก เนื่องจากสยามไม่คุ้นเคยกับวิถีการค้าแบบเสรี อีกทั้งยังจะกระทบต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองภายใน เพราะเครือข่ายการค้าในสยามยึดโยงผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ผลของการเข้ามาของจอห์น ครอว์เฟิร์ดเกิดขึ้นจากความพร้อมกับความกังวลในเสถียรภาพภายในของสยาม ซึ่งการค้าเริ่มฟื้นตัวในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังสะท้อนได้จากพระราชพงศาวดารสมัยรัชกาลนั้น ระบุเกี่ยวกับจำนวนเรือของพ่อค้าชาวอังกฤษเพิ่มจำนวนมากขึ้น²⁵⁵ ฉะนั้นความพยายามของจอห์น ครอว์เฟิร์ด ที่พบกับอุปสรรคนานัปการจึงไม่ประสบผลสำเร็จในการเจรจารัฐบาลสยามยังคงมีวิถีการค้าแบบเดิมและจัดเก็บภาษีชาวอังกฤษเช่นเดียวกับทุกชนชาติ การส่งทูตเพื่อมาเจรจการค้ากับสยามสะท้อนถึงการดำรงอยู่ และความเชื่อมั่นในการค้าขายกับสยามและในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งอังกฤษไม่ได้ล่าถอยหรือละเลยการสั่งสมอิทธิพลทางการค้าของตนในสยามและภูมิภาคแห่งนี้

ความพยายามของอังกฤษในการเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางการค้า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1824-1851) สยามต้องตระหนักถึงอิทธิพลของอังกฤษ หลังจากต้องยุติความสัมพันธ์และการอ้างสิทธิ์เหนือหัวเมืองมอญบริเวณเมืองตะนาวศรี เมืองทวาย และเมืองมะริด เนื่องจากพื้นที่หัวเมืองมอญตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษจากผลของสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 อังกฤษได้ขอความช่วยเหลือจากสยามช่วยทำสงคราม

²⁵³ The Founding of Penang of Captain Francis Light, *The Straits Times* (13 August 1913), p. 8.

²⁵⁴ ลอร์ดลอร์ดอน (Lord Lawdon) หรือ The first Marquess of Hastings เป็นผู้สำเร็จราชการประจำอินเดีย (Governor-General of India) ระหว่าง ค.ศ. 1813-1823.

²⁵⁵ ทิพากรวณษ์มหาโกษาธิปติ, เจ้าพระยา, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 24590), หน้า 356-357.

เสริมกองทัพของอังกฤษทางหัวเมืองมอญ²⁵⁶ ซึ่งกองทัพสยามได้ตั้งกำลังตามเส้นทางเดินทัพผ่านเจดีย์สามองค์ เมื่อกองทัพอังกฤษโจมตีหัวเมืองมอญและเมืองในภาคตะนาวศรี กระทั่งสงครามสงบลง ใน ค.ศ. 1826 ผลของสงครามสยามเสียอำนาจบริเวณภาคตะนาวศรี จึงกระทบต่อการเผชิญอำนาจประชิดชายแดนกับส่วนที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ประกอบกับการตั้งมั่นในเกาะปีนังช่วยให้อังกฤษเริ่มเข้าแทรกแซงกิจการของรัฐบาลบนแหลมมลายู ย่อมกระทบต่ออิทธิพลของสยามในหัวเมืองมลายูด้วย สอดคล้องกับรายงานของจอห์น ครอว์เฟิร์ด กล่าวถึงสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกี่ยวกับอิทธิพลของอังกฤษที่ส่งผลต่อสยาม ความว่า

“...ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเรา (อังกฤษ) กับสยาม จำต้องปล่อยให้ขึ้นอยู่กับจัดการของข้าหลวงใหญ่ในอนุทวีปอินเดีย รวมถึงอาณานิคมในพระองค์และบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งเป็นผู้แทนกิจการของอังกฤษด้วย ความจำเป็นในเรื่องนี้เกิดขึ้นเนื่องจาก การขยายอิทธิพลของอังกฤษและการขยายอิทธิพลของสยาม ทั้งสองชาติกลายเป็นประเทศเพื่อนบ้านมีพรมแดนประชิดกัน นำพาให้สยามอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองตามนโยบายอนุทวีปอินเดียของเรา (อังกฤษ)...พื้นที่ท้องทะเลจำนวนหนึ่งในสี่ส่วน และพื้นที่ภูเขาป่าที่ไม่อาจเข้าไปใช้การได้ล้วนแต่เป็นอุปสรรค เมื่อผนวกเข้ากับความเสี่ยงและความสุขุมยั้งคิดของรัฐบาลสยาม มีทำให้อันเป็นไปได้ว่าจะสามารถดำรงรักษาสันติภาพกับชนชาตินี้ได้ยาวนาน...”²⁵⁷ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

การกระทบอำนาจของอังกฤษดำเนินไปอย่างรวดเร็วหลังจากเริ่มมีพรมแดนประชิดสยาม และการแสดงท่าทีของกองทัพสยามไม่ได้มีท่าทีชัดเจน และเป็นอุปสรรคในช่วงการทำสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 ทั้งนี้รัฐบาลสยามได้ตระหนักดีถึงแสนยานุภาพของกองทัพอังกฤษ และหวังจะเป็นการตัดกำลังพม่า ซึ่งการที่สยามร่วมกองทัพกับอังกฤษโจมตีพม่านั้น ชาวสยามเป็นเพียงไพร่พลแบกสัมภาระและยุทโธปกรณ์ให้ทหารอังกฤษ โดยฝ่ายอังกฤษเสนอว่าหากได้รับชัยชนะจะยกเมืองตะนาวศรี เมืองทวาย เมืองมะริดให้แก่สยาม แต่ทว่าอังกฤษไม่ได้ปฏิบัติตามสัญญา เนื่องจากได้เล็งเห็นผลประโยชน์อันมหาศาลจากการครองครองบริเวณพื้นที่ดังกล่าว²⁵⁸ แม้ว่าสยามได้รับผลกระทบในการสูญเสียอำนาจในพื้นที่ชายฝั่งอ่าวมะตะมะ กระนั้นอังกฤษประเมินท่าทีของ

²⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 374-375.

²⁵⁷ รายงานของจอห์น ครอว์เฟิร์ด “...Our political relations with the Siamese must, from their nature, be left to the management of the Governor-general of India, whether our territorial acquisitions be under direct administration of the crown, or the delegated one of the East India Company. The necessity for this arises from the recent extension of the British as well as Siamese dominions, an extension through which we have become immediate neighbors, and which consequently brings the Siamese within the pale of our India diplomacy...The sea on one quarter, and impracticable mountains and forests on another, are barriers which, together with the fears and discretion of the Siamese Government, will in all likelihood preserve us long at peace with this people...” ศึกษาเพิ่มเติม Crawford, J., *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 1 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 472.

²⁵⁸ อริยา เสถียรสุด, “เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2435,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 83-84.

สยามว่ายังคงเป็นมิตรประเทศต่อกัน และน่าจะเป็นการง่ายต่อการเจรจาทางการค้าเพื่อเปิดเสรีทางการค้า ราชสำนักสยามได้รับใบบอกจากเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีใจความสำคัญระบุว่า อังกฤษได้แต่งตั้งให้กับตันเฮนรี เบอร์นี (Captain Henry Burney)²⁵⁹ เป็นราชทูตเข้ามาขอเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามเอกสารฝ่ายไทยเรียกชื่อว่า “หันแดรบาร์นี” นับเป็นผู้แทนในนามของรัฐบาลอังกฤษอย่างเป็นทางการจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งตั้งมั่นอยู่ในอนุทวีปอินเดีย²⁶⁰

เมื่อเรือกำปั่นล่องขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ กับตันเฮนรี เบอร์นีได้แจ้งความว่า ผู้ปกครองแคว้นเบงกอลขอเจริญทางพระราชไมตรี และอังกฤษซาบซึ่งในน้ำพระทัยที่โปรดให้ส่งกองทัพไปช่วยอังกฤษรบ ในการนี้ยังมีการเจรจาทำหนังสือสัญญาการค้าเสรี แต่ทว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะให้ลงนามในหนังสือสัญญา ท้ายที่สุดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้ง 4 คือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ณ นคร) ได้ทักท้วงเกี่ยวกับการลงนามในหนังสือสัญญากับอังกฤษ โดยเกรงว่าจะสร้างความวุ่นวาย และเป็นชนวนเหตุให้อังกฤษเข้ามาโจมตีประเทศสยาม เนื่องจากสยามได้ปฏิเสธการทำสัญญาถึง 2 ครั้งแล้ว อีกทั้งอิทธิพลของอังกฤษแพร่ขยายทั้งทางบกและทางทะเล จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยินยอมลงพระนามในสนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty of 1826)²⁶¹

รัฐบาลสยามเจรจาต่อรองกับข้อเสนอของอังกฤษ แต่ไม่ได้ยอมรับข้อเสนอจากอังกฤษทั้งหมดทุกข้อ โดยพิจารณาไม่ให้สยามเสียเปรียบมากที่สุด²⁶² กระทั่งการลงนามสนธิสัญญาเบอร์นีระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษได้จัดทำเป็น 2 ฉบับ ประกอบด้วย ข้อสัญญาทางพระราชไมตรี 14 ข้อ และข้อสัญญาทางพาณิชย์กรรม 6 ข้อ ซึ่งมีผลบังคับใช้ในทุกภาคส่วนของราชอาณาจักรสยามรวมถึงคนในบังคับสยาม และยังมีผลบังคับใช้กับฝ่ายอังกฤษด้วยตั้งแต่วันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 1826 โดยมีจุดเน้นสำคัญในข้อสัญญาทางพาณิชย์กรรม 6 ข้อ สามารถแบ่งเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก การกำหนดมาตรฐานการจัดเก็บภาษีปากเรือ เมื่อบรรทุกสินค้าเต็มอัตราจะเรียกเก็บวาละ 1,700 บาท และกรณีเรือที่ไม่ได้บรรทุกสินค้าหรือบรรทุกไม่เต็มอัตราจะเรียกเก็บวาละ 1,500 บาท พร้อมงดเก็บภาษีนำเข้าและส่งออกสินค้าแก่คนในบังคับอังกฤษเพิ่มเติม

²⁵⁹ ทิพาการวรวงษ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2481), หน้า 27.

²⁶⁰ “Siam,” *Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (25 February 1858), p. 4.

²⁶¹ ทิพาการวรวงษ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2481), หน้า 30-31.

²⁶² มัทนา เกษกมล, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฉบับเคมบริดจ์, เล่ม 3 (นนทบุรี: ปรีดีพิทักษ์, 2552), หน้า 62.

ประเด็นที่สอง การกำหนดระเบียบวิธีในการขออนุญาตแล่นเรือผ่านเข้ามายังกรุงเทพมหานคร เมื่อเรือสินค้าจะเข้ามาในสยามจะต้องทอดสมอเรือบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา ต้องส่งตัวแทนนำบัญชีระบุ สมาชิกในเรือ รายละเอียดสินค้า และอาวุธยุทธภัณฑ์ซึ่งติดมากับเรือ หลังจากนั้นเจ้าพนักงานสยามจะได้ส่งพนักงานนำร่องและล่ามมาตรวจเรือ เมื่อผ่านการตรวจเรือแล้ว จะแล่นเรือเข้าไปกรุงเทพฯ ได้ก็ต่อเมื่อนำอาวุธยุทธภัณฑ์ที่ติดมากับเรือทั้งหมดฝากไว้ที่เมืองปากน้ำ (เมืองสมุทรปราการ)

ประเด็นที่สาม การกำหนดระเบียบการค้าขาย เมื่อซื้อขายสินค้าจำนวนมากที่ต้องพึ่งพาเรือลำเลียงสินค้า รัฐบาลสยามจะต้องไม่เรียกเก็บเงินค่าเรือลำเลียงสำหรับขนถ่ายสินค้าขาออก เมื่อจะแล่นเรือออกสู่ปากแม่น้ำให้ขออนุญาตเบิกร่องกับเจ้าพระยาพระคลัง แล้วทอดสมอเรือเจ้าพนักงานสยามเข้ามาตรวจสินค้า พร้อมกับรื้อรับอาวุธยุทธภัณฑ์ที่ฝากไว้คืน และกฎหมายแห่งราชอาณาจักรสยามมีผลบังคับใช้กับคนในบังคับอังกฤษอย่างเสมอภาค²⁶³

สนธิสัญญาเบอร์นีเกิดจากความต้องการของฝ่ายอังกฤษ จึงให้เกียรติและกล่าวยกย่องสยามเป็นพิเศษ ดังปรากฏการกล่าวถึงสยามในนามอาณาจักรศรีอยุธยาอันยิ่งใหญ่ “...the great kingdom of Sri-a-yoo-tha-ya...” แม้จะเป็นการกล่าวเกินจริงเพื่อหวังให้สยามยอมรับสนธิสัญญาทางพาณิชย์ เมื่อพิจารณาจากเนื้อความแล้ว กลับสะท้อนถึงจุดมุ่งหมายอันแรงกล้าของอังกฤษในการปูทางให้บรรลุสนธิสัญญาการค้ากับประเทศสยาม “...สยามและอังกฤษอาจจักเป็นมิตรสหายกันเกี่ยวเนื่องกันด้วยสัมพันธภาพอันมโนมัย ด้วยความจริงใจซึ่งตรงระหว่างกัน...”²⁶⁴ หลังจากนั้นมาราว 2 ทศวรรษ รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ส่งทูตชื่อโจเซฟ บัลเลสเตอร์ (Joseph Balestier) เข้ามาขอแก้ไขสัญญากับสยามโดยมีสาระตล่ คือ ปรับลดอัตราภาษี ยกเลิกการผูกขาดสินค้า และการสร้างสถานทูตสหรัฐอเมริกา แต่ก็ไม่ประสบสำเร็จจึงได้เดินทางกลับไปเมื่อต้น ค.ศ. 1850 และในช่วงกลางปีนั้น รัฐบาลอังกฤษได้แต่งตั้งเซอร์เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) โดยนับเป็นทูตคนแรกที่รัฐบาลอังกฤษแต่งตั้งโดยตรง เนื่องจากที่ผ่านมารัฐบาลอังกฤษมักแต่งตั้งจากข้าราชการ หรือผู้สำเร็จราชการจากอาณานิคมบริติชราชมาเจรจา ซึ่งจุดประสงค์เจรจากรั้งนี้ต้องแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี เพื่อปรับลดอัตราภาษี แม้ว่าฝ่ายสยามจะมีผู้เห็นชอบอย่างจมีนไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค)²⁶⁵ พร้อมกับจะให้เจรจาเรื่องเขตแดนพม่ากับรัฐบาลอังกฤษ แต่กระนั้นการเจรจาของเซอร์เจมส์ บรูค กลับประสบความ

²⁶³ สนธิสัญญาเบอร์นี ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำในหนังสือพิมพ์ในอาณานิคมของอังกฤษในหัวข้อ Treaty between the Honorable East India Company and the King of Siam ศึกษาเพิ่มเติม “Siam,” *Singapore Chronicle and Commercial Register* (13 June 1833), p. 2.

²⁶⁴ “...the Siamese and English nation may become great and true friends, connected in love and affection with genuine candour and sincerity on both sides...” ศึกษาเพิ่มเติม “Siam,” *Singapore Chronicle and Commercial Register* (13 June 1833), p. 2.

²⁶⁵ ต่อมาดำรงอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ค.ศ. 1808-1883)

ล้มเหลวไม่ได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลสยาม จึงได้เสนอให้รัฐบาลอังกฤษใช้นโยบายแข็งกร้าวต่อสยามเมื่อมีการเจรจาครั้งต่อไป²⁶⁶

หากพิจารณาบริบทที่เกิดขึ้นในรัฐข้างเคียงอย่างพม่า จะสังเกตได้ว่ารัฐบาลสยามได้เรียนรู้บทเรียนจากชะตากรรมของราชวงศ์คองบองในการสร้างความขัดแย้งกับอังกฤษ นโยบายทางการทูตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัววางอยู่บนความหนักแน่นมั่นคง และพยายามประคับประคองความสัมพันธ์ทางการทูตกับอังกฤษ²⁶⁷ ซึ่งผลของสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 ฝ่ายสยามก็ได้รับผลกระทบในอธิปไตยของตนบริเวณภาคตะนาวศรี อีกทั้งได้ตระหนักถึงแสนยานุภาพของกองทัพอังกฤษ ซึ่งควบคุมโดยบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ การที่อังกฤษรบเร้าสยามด้วยการส่งทูตมาเจรจาไมตรีด้านการค้า²⁶⁸ ได้สร้างแรงกดดันและสั่นคลอนเสถียรภาพของสยาม โดยไม่อาจมีหนทางที่จะปฏิเสธการลงนามสนธิสัญญาเบอร์นี

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษสมัยรัตนโกสินทร์ตอนนั้น มีลักษณะที่เต็มไปด้วยความไม่ไว้วางใจ²⁶⁹ และความหวาดระแวงอังกฤษในการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในแผ่นดินสยาม ท่าทีของรัฐบาลสยามจึงเป็นฝ่ายตั้งรับกับข้อเสนอการค้าจากฝ่ายพ่อค้าอังกฤษ แม้ว่ารัฐบาลสยามไม่อาจไว้วางใจอังกฤษได้ทั้งหมด เนื่องจากข้อเสนอจากฝ่ายอังกฤษส่งผลกระทบโดยตรงต่อพระราชอำนาจ และผลประโยชน์ทางการค้าของราชวงศ์จักรี ข้อเสนอของอังกฤษที่รบเร้าสยามให้เปิดเสรีการค้า ยังขัดกับโครงสร้างอำนาจที่ยังดำรงอยู่ในสยาม เนื่องจากวิธีการค้าเสรีไม่ก่อประโยชน์ต่อโครงสร้างการจัดเก็บรายได้ของพระคลังสินค้าที่ผูกขาดการจัดเก็บรายได้ของรัฐบาลสยาม ความสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นอย่างกดดัน ประกอบกับสถานการณ์การแผ่ขยายอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาค เป็นปัจจัยที่รัฐบาลสยามต้องจำนนต่อสนธิสัญญา สิ่งที่ทำให้รัฐบาลสยามตระหนักถึงอิทธิพลของอังกฤษ คือ การครอบครองเกาะปีนัง ซึ่งอังกฤษใช้เป็นฐานที่มั่นสำคัญในการขยายอิทธิพลในแหลมมลายู โดยเฉพาะการเข้ามามีบทบาทแทรกแซงกิจการสุลต่านรัฐเคดาห์ (รัฐไทรบุรี) โดยสุลต่านคาดหวังว่าจะใช้อังกฤษคานอำนาจกับสยามที่กำลังแทรกแซงกิจการ นอกจากนี้ฝ่ายสยามตระหนักรู้ถึงแสนยานุภาพและสถานะอันน่าเกรงขามของอังกฤษในช่วงของการทำสงครามของกองกำลังทหารอังกฤษในพม่า

ดังที่กล่าวไปข้างต้นถึงผลของสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1826 ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสยาม คือ การตัดความสัมพันธ์ของสยามในการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้าน

²⁶⁶ ปิยนาด บุนนาค, “แนวความคิดและบทบาททางการเมือง ของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 56.

²⁶⁷ O. Frankfurter, “The Mission of Sir James Brooke to Siam,” *Journal of the Siam Society* 8, 3 (1911), p. 20.

²⁶⁸ “Siam,” *Singapore Chronicle and Commercial Register* (13 June 1833), p. 2.

²⁶⁹ อช บุนยานนท์, *สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ. 112*, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: ราชนาวิกสภา, ม.ป.ป.), หน้า 18.

การปกครองหัวเมืองตะนาวศรี เมืองทวาย และเมืองมะริด เมืองเหล่านี้กลับเป็นดินแดนภายใต้
อธิปไตยของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ การทำสงครามกับอาณาจักรพม่าที่สยามมองว่าเป็นมหาอำนาจมี
จักรพรรดิราชหลายพระองค์ซึ่งเคยทำสงครามขยายพระราชอำนาจมาถึงดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
เดิมมักจะปรากฏการยกไพร่พลมาโจมตีสยามอยู่บ่อยครั้งดังปรากฏในพระราชพงศาวดารของประเทศ
สยาม ฉะนั้นบทเรียนจากรัฐจารีตอย่างอาณาจักรพม่าที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับอาณาจักรสยาม กลับเป็น
ฝ่ายพ่ายแพ้เมื่อได้ทำสงครามกับชาวตะวันตก กษัตริย์พม่าต้องเสียพระเกียรติยศอย่างยิ่งในการยก
ดินแดนแคว้นอาระกัน และแคว้นตะนาวศรีให้แก่อังกฤษ เหตุการณ์เช่นนี้เป็นบทเรียนสำหรับ
ผู้ปกครองประเทศสยามที่เรียนรู้ถึงอำนาจและโอกาสในการเลือกดำเนินความสัมพันธ์อย่างรอบคอบ
เนื่องจากถ้าหากตัดสินใจผิดพลาด อาจจะทำให้ประเทศสยามต้องเปลี่ยนไปเหมือนที่พม่าต้องเผชิญ

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษช่วงที่รัฐบาลสยามกำลังพัฒนาประเทศให้ทันสมัย (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

การดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษต้องดำเนินไปด้วยความรอบคอบ ตั้งแต่สยามเปิด
ความสัมพันธ์กับต่างประเทศอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินความสัมพันธ์
นอกเหนือจากบริบทและสภาพการณ์ที่ถูกหวนล้อมแล้ว ในช่วงพัฒนาประเทศมีปัจจัยที่แตกต่างไป
จากช่วงก่อนหน้า คือ โลกทัศน์ของผู้นำสยาม กล่าวคือท่ามกลางการเติบโตของการขยายอาณานิคม
ของอังกฤษ และมหาอำนาจอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศสยามภายใต้การปกครองของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1851-1868) เป็นช่วงเวลาในการ
เรียนรู้และปรับตัวทางความคิดของชนชั้นนำสยาม ซึ่งจะส่งผลต่อพัฒนาการและการดำรงสถานะของ
ประเทศสยามอีกด้วย ช่วงเวลาดังกล่าวเกิดการก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ ดังงาน
ศึกษาของอรรถจักร สัตยานุรักษ์ เสนอว่าสำนักใหม่ของชนชั้นนำปกครองมองว่า กษัตริย์เป็นผู้ที่มีหน้าที่
และกำหนดวิถีทางที่จะทำให้ประเทศสยามมีความก้าวหน้า ในช่วงเริ่มพัฒนาประเทศภายใต้พระราช
กรณียกิจของพระองค์ ได้เปลี่ยนแปลงสังคมสยามและถือว่าเป็นการพัฒนาแบบก้าวหน้า²⁷⁰

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้าน
ขนบธรรมเนียมโดย ได้รับการปรับให้สอดคล้องกับสากลนิยมยิ่งขึ้น เช่น กรณีการเข้าเฝ้าฯ ของ
ชาวตะวันตก จะได้รับอนุญาตให้ทักทายแบบสัมผัสพระหัตถ์ อนุญาตให้ยืนเฝ้าในห้องพระโรง
อนุญาตให้ดื่มเครื่องดื่มและสูบบุหรี่ ฯลฯ เนื่องจากพระองค์ได้เรียนรู้วิทยาการตะวันตก และ
เข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตของประเทศไทย ขณะเดียวกันท่าทีการขอเจริญ
สัมพันธ์ไมตรีจากอังกฤษมีแนวโน้มเป็นไปได้ด้วยดี รัฐบาลอังกฤษรวมถึงบรรดาพ่อค้าที่พึ่งพาการค้า

²⁷⁰ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 45-46.

กับสยามต่างรอคอยความเปลี่ยนแปลง ในช่วงหลังการขึ้นครองราชย์สมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระองค์เป็นผู้ปกครองที่มองการณ์ไกลตั้งสัจจะตนได้จากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในราชสำนัก พระองค์ได้วางพื้นฐานการศึกษาตะวันตกโดยว่าจ้างครูชาวต่างประเทศ เช่น เมื่อ ค.ศ. 1826 ทรงว่าจ้างนางแอนนา ลีโอโนเวนส์ (Anna Leonowens) เข้ามาสอนหนังสือให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์²⁷¹ เป็นต้น ทั้งนี้อังกฤษจึงมองว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับการเข้ามาเจรจา สัญญาด้านการค้าครั้งใหม่ ดังที่อังกฤษคาดการณ์ได้ว่าการเจรจาการค้ากับสยามจะเป็นผลดีขึ้นตั้งแต่ก่อนจะสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว อีกทั้งจากบันทึกของเซอร์จอห์น เบาว์ริง ก็ได้กล่าวในบันทึกของเขาเองถึงคุณลักษณะสำคัญของชิรญาณภิกขุ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ)

การเข้ามาเจรจาสัมพันธไมตรีและการค้าของจอห์น ครอว์เฟิร์ดถือได้ว่าไม่ประสบความสำเร็จ กระทั่ง 33 ปีต่อมาอังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ผู้ว่าราชการเกาะฮ่องกงเป็นราชทูตของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ได้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศสยาม ซึ่งในครั้งนี้นับว่าเป็นการทำสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษอย่างเป็นทางการ²⁷² โดยคณะราชทูตประกอบด้วย เซอร์จอห์น เบาว์ริงเป็นราชทูต มิสเตอร์แฮรี พาร์กเป็นอุปทูต และมิสเตอร์จอห์น จาโรโบริงเป็นตรีทูต เดินทางมาด้วยเรือกลไฟ 2 ลำ พร้อมด้วยคณะผู้ติดตาม 24 คน เมื่อเดินทางมาถึงสยามได้ทอดสมออยู่ที่ปากน้ำ เพื่อรอรับอนุญาตให้ล่องเรือเข้าไปยังกรุงเทพฯ โดยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกระลาโหมเป็นผู้ลงไปรับคณะราชทูต พร้อมกับเรือสยามกว่า 26 ลำ การต้อนรับในครั้งนี้นับว่ามีความยิ่งใหญ่ และเป็นการให้เกียรติแก่คณะราชทูตอังกฤษ โดยการทอดสมอเรือหน้าป้อมป้องกันมิตรเพื่อยิงสลุต 21 นัด เป็นเกียรติต่อธงแผ่นดิน²⁷³ ซึ่งหากพิจารณาการต้อนรับและความตื่นตัวของรัฐบาลสยาม สะท้อนว่าการเข้ามาขอเจริญสัมพันธไมตรีและเจรจาเรื่องการค้าครั้งนี้ย่อมจะบรรลุผลตามคาดหวังอย่างแน่นอน

คณะราชทูตได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระบรมมหาราชวัง พร้อมกับถวายของบรรณาการ ได้แก่ นาฬิกาพก ตลับทองประดับเพชร สายทองคล้องนาฬิกาพก กล้องเครื่องเขียนแบบพกพา หลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งที่ปรึกษาในการทำสัญญาฝ่ายข้าราชการสยาม 5 คน²⁷⁴ ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ

²⁷¹ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 626-627.

²⁷² ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 115-117.

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-122.

²⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

(สมเด็จพระยาองค์น้อย) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค)²⁷⁵

สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ลงนามเมื่อวันที่ 18 เมษายน ค.ศ. 1855 สนธิสัญญาฉบับนี้ส่งผลกระทบต่ออำนาจการศาลของสยาม เนื่องจากการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับอังกฤษให้อยู่ภายใต้อำนาจของสถานกงสุลอังกฤษ นอกจากนี้ยังนำสยามเข้าสู่ระเบียบโลกสากลว่าด้วยเรื่องของการค้าเสรี ซึ่งแฝงอยู่ในเจตนารมณ์ของอังกฤษตั้งแต่เริ่มการเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ผลของการปรับเปลี่ยนวิธีการค้าสยามให้เสรี อังกฤษจึงได้รับประโยชน์จากการค้าตามนโยบายใหม่นี้ ดังจะเห็นได้ว่าทั้งเรือสินค้าจากสิงคโปร์และฮ่องกงเริ่มเข้ามาติดต่อกับเมืองท่าของสยามมากขึ้น²⁷⁶ เมื่อพิจารณาปัจจัยที่เกื้อหนุนความสำเร็จของเซอร์จอห์น เบาว์ริง เกิดขึ้นจากอิทธิพลของอังกฤษในช่วงเวลาดังกล่าวสามารถครอบครองพม่าตอนล่างไว้ทั้งหมด ซึ่งได้สร้างแรงกดดันต่อสยามอย่างยิ่ง นอกจากนี้ด้านปัจจัยส่งเสริม คือ ความพร้อมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์เข้าใจภาษาอังกฤษและมีทัศนคติที่เปิดกว้าง²⁷⁷ นอกจากนั้นยังมาจากการที่พระองค์ทรงติดต่อสัมพันธ์กับเซอร์จอห์น เบาว์ริง มาก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ด้วย

อนึ่งผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตว่าในการลงนามสนธิสัญญานี้ รัฐบาลสยามพยายามปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐานชาติตะวันตกดังกรณีทำสนธิสัญญากับอังกฤษ เมื่อกล่าวถึงดินแดนและผู้ปกครองว่า “พระเจ้ากรุงเกรตบริเตน” (Great Britain) ส่วนสยามเลือกใช้ตามอังกฤษว่า “พระเจ้ากรุงสยาม” (Siam) เมื่อกล่าวถึงเมืองหลวงของอังกฤษ คือ กรุงลอนดอน ส่วนเมืองหลวงของสยามจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนชื่อให้สั้นลงจึงคงชื่อเพียง กรุงเทพมหานคร²⁷⁸ เพื่อความสะดวกและวางอยู่บนหลักเกณฑ์เดียวกับชาติตะวันตก นับเป็นครั้งแรกที่คณะบริหารรัฐกิจขนานนามตนเองภายใต้ชื่อ “สยาม” ซึ่งได้นำชื่อมาใช้ครอบคลุมทุกภาคส่วนของการบริหารรัฐกิจ

บริบทของการแสดงแสนยานุภาพของอังกฤษต่อดินแดนพม่า นับว่ามีความสำคัญต่อสยาม ซึ่งการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเกิดขึ้นหลังสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1852-1853) อังกฤษสามารถขยายเขตอาณานิคม ยึดดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิรวดีตอนล่างไว้ทั้งหมด ทั้งนี้ท่าทีรัฐบาลสยามก็นับว่ามีผู้นำที่เปิดกว้างใส่ใจสถานการณ์โลกและยอมรับชาวตะวันตก ดังกรณีเซอร์

²⁷⁵ “...They were H. R. H. the Prince Krom Hlung Wongsa (the King’s brother), the two Somdetches (Regents of the Kingdom), the Pra Kalahom (Prime Minister) and the Praklang (the Minister for foreign affairs)...” ศึกษาเพิ่มเติม “The Free Press,” *Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (3 May 1855), p. 2.

²⁷⁶ ดี. จี. อี. ฮอลล์, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร*, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 628.

²⁷⁷ “Siam,” *The Straits Times* (8 May 1855), p. 5.

²⁷⁸ “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับ “กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ฯ”

จอห์น เบาว์ริง หนังสือพิมพ์ที่เผยแพร่ในอาณานิคมระบุความใกล้ชิดว่าเขาคือ “...สหายผู้เป็นที่รัก และน่านับถือของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...”²⁷⁹ การส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นผู้แทน อังกฤษมาเจริญสัมพันธไมตรี สะท้อนถึงการให้ความสำคัญต่ออาณาจักรสยามของอังกฤษอย่างยิ่ง ประเทศสยามมีความสัมพันธ์ไม่เพียงแต่อาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หากแต่ยังเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับอาณานิคมในส่วนอื่นเช่น อินเดีย และฮ่องกง เหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะประเทศสยามอยู่ท่ามกลางเส้นทางการค้าของอังกฤษ นอกเหนือจากอนุทวีปอินเดียแล้วอังกฤษ ยังมีฐานที่มั่นในฮ่องกงครอบคลุมเส้นทางการค้าในทะเลจีนใต้อีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษยิ่งทวีความแน่นแฟ้นมากขึ้น พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของหน่วยการเมืองการปกครองของอังกฤษที่ขยายเพิ่มขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในรูปแบบของอาณานิคมซึ่งเกิดขึ้นในพม่าและแหลมมลายู ดินแดนเหล่านี้กำลังตกอยู่ภายใต้การครอบครองของอังกฤษโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1868-1910) เป็นช่วงที่พระองค์ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาประเทศ โดยมีแรงขับเคลื่อนจากบริบทการพัฒนาอาณานิคมของอังกฤษ รัฐบาลสยามพยายามผลิตทรัพยากรบุคคล เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมอารยประเทศ จึงจำเป็นต้องเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่อันเป็นองค์ความรู้จากชาวตะวันตกและเจ้าอาณานิคม และระหว่าง ค.ศ. 1897-1904 เป็นช่วงที่เหล่าพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งไปศึกษาวิทยาการแบบตะวันตกในต่างประเทศ เช่น ประเทศเยอรมนี ประเทศอังกฤษ และประเทศเดนมาร์ก โดยมากเน้นวิชาด้านการทหาร เริ่มสำเร็จการศึกษาและทยอยกันกลับมายังประเทศสยาม²⁸⁰ แต่ทว่า การพัฒนาประเทศยังคงต้องการทรัพยากรบุคคลจำนวนมากที่ใช้เวลาศึกษาวิทยาน้อย รวมถึงมีประสิทธิภาพทัดเทียมกับมาตรฐานตะวันตก

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากระบอบอาณานิคม ได้ส่งผลโดยตรงต่อการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษทั้งในพม่าและแหลมมลายู รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นช่วงแห่งการปฏิรูปการปกครอง และการบริหารราชการแผ่นดินให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงกับยุคสมัย เพื่อให้บ้านเมืองทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ เช่น เมื่อ ค.ศ. 1873 มีพระบรมราชโองการให้ยกเลิกประเพณีการหมอบคลานเข้าเฝ้า

²⁷⁹ “...it was not until 33 years later that Sir John Bowring, the “dear and respected friend” of King Mongkut concluded with Siam a treaty of commerce and friendship...” ศึกษาเพิ่มเติม “First major European venture to Siam,” *The Straits Times* (13 November 1967), p. 14.

²⁸⁰ W. A. Graham, “Siam, and Her Relations with Other Powers,” in *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 7, 5 (September 1928), p. 311.

และเมื่อ ค.ศ. 1874 ประกาศพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณลูกทาสลูกไทยเพื่อจะเลิกทาส²⁸¹ ฯลฯ ผลสำเร็จจากการรักษาสถานะของสยาม ส่วนหนึ่งทำให้ไม่ได้ถูกรวบงำโดยอิทธิพลของเจ้าอาณานิคม ถึงแม้ว่าประเทศสยามจะสามารถดำรงเอกราชไม่ตกเมืองขึ้นหรืออาณานิคม แต่กลับมีลักษณะกึ่งอาณานิคม เนื่องจากได้รับอิทธิพลและความกดดัน โดยเฉพาะเรื่องระบบการค้าเสรีที่เปิดโอกาสให้ชาวตะวันตกมีอิทธิพลในระบบเศรษฐกิจของสยาม จึงจัดได้ว่าสยามเป็นประเทศอยู่ภายใต้สถานะเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจ²⁸² ซึ่งรัฐบาลสยามคล้อยตามและมักกำหนดทิศทางจากอาณานิคมรอบข้าง

อิทธิพลอังกฤษกลับมีสัดส่วนที่มากครอบคลุมทั้งประเทศสยาม โดยเกี่ยวข้องกับประเด็นความมั่นคงทางการค้าระหว่างสยามกับอังกฤษ ดังปรากฏได้จากบทความเรื่อง “British Influence in Siam” ในหนังสือพิมพ์ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser รายสัปดาห์ ค.ศ. 1889 เนื้อหาข่าวได้รับการตีพิมพ์ในเครือข่ายอาณานิคมของอังกฤษ มีประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องความสัมพันธ์ทางการค้าภายในประเทศสยาม โดยระบุว่าอังกฤษเป็นคู่ค้ารายใหญ่ของรัฐบาลสยาม ซึ่งครองสัดส่วนการค้าต่างประเทศมากถึงร้อยละ 65²⁸³ เมื่อนำบริบทของอาณานิคมมาพิจารณาร่วมด้วย ทำให้เข้าใจถึงสถานะของรัฐบาลสยามที่มีสภาพเศรษฐกิจต้องผูกโยงกับเครือข่ายการค้าอาณานิคม และเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้อย่างดีว่าระบอบอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งผลโดยตรงต่อประเทศสยาม

ความสัมพันธ์ลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นกับอาณานิคมของอังกฤษ เกิดขึ้นบนพื้นฐานจากศักยภาพผู้นำสยาม คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในช่วงเวลาที่อังกฤษสามารถครอบครองพม่าได้ทั้งหมดตั้งแต่ ค.ศ. 1885 เป็นต้นมารัฐบาลสยามต้องเผชิญกับอำนาจของอังกฤษและความกดดันในการดำเนินความสัมพันธ์ แต่กระนั้นก็ไม่เกินขอบเขตความสามารถของคณะผู้ปกครองประเทศสยาม ด้วยการเจริญสัมพันธ์มิตรไว้ข้อขัดแย้งกับรัฐบาลอังกฤษ ฝ่ายสยามพยายามปฏิบัติต่ออังกฤษอย่างดีที่สุดและระมัดระวังไม่ให้เกิดความขัดแย้ง ด้วยสถานะฉันทมิตรประเทศจึงหนุนนำให้รัฐบาลสยามได้รับความสะดวก ในกรณีที่ต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในทวีปเอเชีย หรืออาณานิคมบริติชราช

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความโดดเด่นด้านความสัมพันธ์ทางการทูตกับเจ้าอาณานิคม ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สยามกำลังพัฒนาประเทศ เจ้าอาณานิคมอังกฤษยอมรับในความเป็นรัฐเอกราชพร้อมกับการให้ความช่วยเหลือรัฐบาลสยามในการพัฒนาประเทศ เพื่อให้ทัดเทียมกับอาณานิคมในภูมิภาค เช่น เมื่อ ค.ศ. 1876 รัฐบาลสยามแต่งตั้งสมเด็จพระยาบรมมหา

²⁸¹ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 633.

²⁸² ไกรฤกษ์ นานา, คันธารัตนโกสินทร์ 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), หน้า 120.

²⁸³ “British Influence in Siam,” The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly) (12 November 1889): 591.

ศรีสุริยวงศ์เป็นอัครราชทูตพิเศษ เพื่อเจรจากับรัฐบาลบริติชราช เรื่องขอให้รัฐบาลอังกฤษทำสายโทรเลข 2 สาย คือ สายกรุงเทพฯ ไปเมืองทวาย (พม่า) และสายกรุงเทพฯ ไปเมืองปีนัง (มลายู) เป็นต้น²⁸⁴ สภาพหลังการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมได้สร้างมาตรฐานแทนตะวันตกที่ผูกขาดความหมายของความศิวิไลซ์และความเจริญสมัยใหม่ ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลสยามพยายามแสวงหาอิทธิพลของตะวันตกโดยเฉพาะจากอังกฤษ อันเป็นปัจจัยหนึ่งในการเร่งรัดพัฒนาการของประเทศสยาม ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงท้ายคริสต์ทศวรรษที่ 1890 รัฐบาลสยามว่าจ้างข้าราชการชาวต่างประเทศจำนวนมาก โดยมีสัดส่วนร้อยละ 40 ของอัตราการทำราชการล้วนแต่เป็นคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งเดินทางมาจากอาณานิคมบริเวณภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ชาวอินเดีย ชาวพม่า และชาวจีนตามลำดับมาน้อย²⁸⁵ เนื่องจากกำลังคนขาดแคลนที่จะมาช่วยพัฒนาประเทศและไม่สามารถผลิตได้ทันตามความต้องการ ดังพรรณนาที่สะท้อนปัญหาเรื่อง ความขัดสนข้าราชการในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“...ในเมืองเราเวลานี้ ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนน้อยอย่างเดียว เพราะเหตุขัดสนเช่นนี้ จึงต้องจำใช้ฝรั่ง ในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้และความสามารถไม่พอ แต่การใช้ฝรั่งนั้นไม่ใช่เป็นการง่ายแลก็รู้ชัดเจนอยู่ในใจด้วยกันว่า เขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติจะสื่อสาร จงรักภักดีอะไรต่อเราหนักหนา ก็ชั่วแต่มาหาทรัพย์กลับไปบ้าน...”²⁸⁶ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

รัฐบาลอาณานิคมมีความพร้อมที่จะสนับสนุนการพัฒนาประเทศของสยามโดยการส่งข้าราชการตามคำขอยืมตัวข้าราชการให้เข้ามาช่วยทำงานในสยาม ซึ่งโดยมากมักเป็นหน่วยงานหรือองค์กรที่เกิดขึ้นใหม่จึงจำเป็นต้องให้มีหัวหน้าหน่วยงาน เพื่อวางโครงสร้างการบริหารหน่วยราชการใหม่ กระนั้นก็ดีรัฐบาลสยามก็ได้คิดที่จะใช้ข้าราชการจากอาณานิคมตลอดไป ความพยายามของรัฐบาลสยาม คือ การเร่งพัฒนาข้าราชการชาวสยาม เพื่อให้เข้ามาปฏิบัติราชการแทนข้าราชการอาณานิคมที่ได้ยืมตัวมาปฏิบัติราชการ แม้ว่าการกล่าวอ้างเรื่องเอกราชของประเทศสยามจะเป็นภาพใหญ่สำคัญในช่วงสมัยอาณานิคมของประวัติศาสตร์สยาม แต่ทว่ากลับมีประเด็นที่น่าสนใจในการพึ่งพาและความเกี่ยวข้องกับระบอบอาณานิคมของอังกฤษ เมื่อนำประเด็นดังกล่าวนี้มาพิจารณา ร่วมกับการอธิบายเหตุการณ์ของประเทศสยามท่ามกลางการเติบโตของระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก จะให้ภาพความเข้าใจที่สอดคล้องกับบริบทของภูมิภาคมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ที่สยามดำเนินอยู่กับอังกฤษตลอดมา เป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นถึงบทบาทของอังกฤษเป็นอย่างดี โดยจะได้

²⁸⁴ ปิยนาด บุนนาค, “แนวความคิดและบทบาททางการเมือง ของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 178-179.

²⁸⁵ “British Influence in Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (12 November 1889), p. 591.

²⁸⁶ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขา และ หนังสือกราบบังคมทูล ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรียุวกิจ และ พระยาวิสุทธศักดิ์ ร.ศ. 113-118) (พระนคร: ศิวพร, 2504), หน้า 294.

อธิบายผ่านประเด็นการขอยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมที่เกิดขึ้นจากสัมพันธไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษในประเด็นถัดไป

3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับอาณานิคมของอังกฤษ

(รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว)

การเข้ามายึดครองดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของอังกฤษ และสถาปนาระบอบอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 สร้างความตระหนักให้แกรัฐบาลสยามในการดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษอย่างปฏิเสธไม่ได้ เนื่องด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์บังคับทำให้ประเทศสยามชนาด้วยมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณานิคมของอังกฤษที่มีพรมแดนประชิดกับประเทศสยามเป็นแนวทอดยาว ตั้งแต่เขตแดนสยามตอนเหนือและตลอดแนวด้านตะวันตกประชิดกับอาณานิคมพม่าของอังกฤษ และจรดชายแดนสยามตอนใต้ที่ประชิดกับอาณานิคมมลายาของอังกฤษ สยามได้รับอิทธิพลจากการเผชิญกับการขยายอาณานิคม ระบอบอาณานิคมของอังกฤษส่งอิทธิพลอย่างมากต่อการพัฒนาประเทศสยาม จึงเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามต้องเรียนรู้และดำเนินความสัมพันธ์กับรัฐบาลอาณานิคมอย่างเหมาะสม

การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษต้องดำเนินไปอย่างสุขุมรอบคอบ ซึ่งรัฐสยามมีความคุ้นเคยกับอิทธิพลของระบอบอาณานิคมของอังกฤษมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ต่อเนื่องถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เข้าพระทัยและมีความรอบคอบในการดำเนินความสัมพันธ์ เมื่อเปรียบเทียบกับพระเจ้าธิบอในช่วงก่อนสิ้นราชวงศ์คองบองของพม่า รัฐบาลบริติชราชพยายามเข้ามาเจรจาต่อรองกับพระองค์ในครั้งสุดท้ายเมื่อ ค.ศ. 1882 แต่ทว่าการเจรจาล้มเหลว นับเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่อังกฤษจะเข้ายึดพม่าตอนบน หลังจากนั้นเกิดการเนรเทศพระเจ้าธิบอและพระนางศุภยาลัตออกจากพม่า ให้ไปพำนักยังแคว้นมณีปุระในอาณานิคมบริติชราช หลังจากนั้นอังกฤษเคลื่อนกำลังพลไปยึดเมืองมณฑลหะเลย์ซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจในช่วงปลาย ค.ศ. 1885²⁸⁷ ดังงานศึกษาของดี. จี. อี. ฮอล กล่าวถึงการเสียเอกราชของพม่าเกิดจากภาวะผู้นำที่ไร้ความสามารถ ไม่ปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในภูมิภาคสมัยศตวรรษที่ 19 ลักษณะดังกล่าวตรงกันข้ามกับการปรับตัวของราชสำนักสยาม²⁸⁸

การยึดครองพม่าเป็นอาณานิคมสันคลอนโลกทัศน์ของสยามอย่างยิ่ง เนื่องจากพม่าเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองและทรงอิทธิพลแห่งหนึ่งในบริเวณภาคพื้นทวีป การที่ราชวงศ์พม่าถูกล้มล้าง

²⁸⁷ Charles Crosthwaite, "The Administration of Burma," in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. Kratoska, Paul H. (London; New York: Routledge, 2001), p. 209.

²⁸⁸ D. E. G. Hall, "Anglo-Burmese conflicts in the 19th century: a reassessment of their causes," in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. Kratoska, Paul H. (London; New York: Routledge, 2001), pp. 207-208.

และทั้งอาณาจักรตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ประกอบกับสถานการณ์การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในดินแดนเวียดนามและกัมพูชา เหตุการณ์เหล่านี้จึงเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญให้ชนชั้นปกครองสยามตระหนักถึงอำนาจของอังกฤษ อังกฤษสามารถแสดงอำนาจเหนือรัฐพื้นเมือง โดยการใช้อำนาจกองทัพเข้ายึดครองเพื่อให้ตกเป็นเมืองอาณานิคมได้ ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงจำเป็นต้องทบทวนท่าทีในการดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษอย่างรอบคอบ ข้อสังเกตเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับรัฐบาลสยามประการหนึ่ง สามารถพิจารณาได้จากรายงานการปกครองพม่ารายปี หากเมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณานิคมพม่ากับรัฐสยามแล้ว ฝ่ายอังกฤษมักจะรายงานความเคลื่อนไหวของสยามโดยแยกเป็นหัวข้อเรื่องเฉพาะ “ความสัมพันธ์กับสยาม” ซึ่งข้อมูลที่ได้รับการรายงานไปยังรัฐบาลบริติชราช กล่าวสรุปเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับสยามว่าดำเนินไปด้วยดี เช่น ในรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1883-1884 ระบุว่า ความสัมพันธ์อังกฤษกับสยามและหัวเมืองลาวล้านนา ยังคงดำเนินไปด้วยดี²⁸⁹ สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลสยามตระหนักในการดำเนินความสัมพันธ์ หากเกิดข้อผิดพลาดขึ้นมาจากกระทบต่อเอกราชและเสถียรภาพประเทศ และอาจกลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในกรณีของพม่า

ประเทศสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำเนินความสัมพันธ์กับอาณานิคมของอังกฤษ เป็นไปด้วยความระมัดระวังและรอบคอบมากกว่าการดำเนินความสัมพันธ์กับอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส²⁹⁰ ทรรศนะของผู้ศึกษามองว่าเหตุที่รัฐบาลสยามอยู่ภายใต้ความเกรงใจอังกฤษ เนื่องจากความสัมพันธ์ที่ดำเนินมาด้วยดีตลอด หากดำเนินทิศทางความสัมพันธ์ผิดอาจสร้างความไม่พอใจให้แก่อังกฤษ ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้เมื่อเกิดปัญหาต้องแก้ไขปัญหายอย่างสุขุมรอบคอบ พยายามปฏิบัติให้เป็นที่ยอมรับจากความรู้สึกคุ้นเคื่องใจระหว่างกัน ประกอบกับสถานการณ์เปลี่ยนชั่วคราวในพม่าด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบกับท่าทีของรัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสมีนโยบายที่สร้างความกดดันและคุกคามประเทศสยามโดยใช้ความรุนแรงและแข็งกร้าวในทางกลับกันรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษนั้น กลับเปิดโอกาสให้รัฐบาลสยามเจรจาอย่างประนีประนอม อีกทั้งรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษยังเปิดโอกาสให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลสยามอีกด้วย

การเรียนรู้และพยายามปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐานของอาณานิคมของอังกฤษ เป็นสิ่งที่รัฐบาลสยามตระหนักมาโดยตลอด รัฐบาลสยามดำเนินการหลายอย่างสอดคล้องกับมาตรฐานอังกฤษและพัฒนาประเทศในระดับเดียวกับอาณานิคมของอังกฤษทั้งในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู รวมถึง

²⁸⁹ *Report on the Administration of British Burma During 1883-84* (Rangoon: The Government Press, 1884), p. 3.

²⁹⁰ D. R. SarDesai, *Southeast Asia: Past and present*, 4th ed. (Boulder, Colorado: Westview Press, 1997), p. 138.

ปรับเปลี่ยนแนวคิดและการปฏิบัติหลายประการให้สอดคล้องกับธรรมเนียมสมัยใหม่ ดังเช่นประเด็นเรื่องเขตแดน ซึ่งโลกทัศน์ของอังกฤษวางอยู่บนหลักคิดเชิงประจักษ์ ส่งผลให้ต้องมีการกำหนดขอบเขตอำนาจและอธิปไตยให้ชัดเจน อันเป็นลักษณะสำคัญในระบอบอาณานิคม อีกทั้งยังเป็นประเด็นใหม่สำหรับรัฐพื้นเมืองที่ต้องมีการกำหนดพื้นที่และขอบเขตของตนให้ถูกต้องชัดเจน เนื่องจากเดิมอาณาเขตของประเทศสยามไม่ได้ถูกกำหนดด้วยเส้นเขตแดน ดังงานศึกษาของธงชัย วินิจจะกูล กล่าวว่าหากจะ “...กำหนดเขตแดนเหล่านี้แน่นอนลงไป ก็ให้ไปถามเอาจากผู้เฒ่าที่อาศัยอยู่ตามชายแดนว่าพวกเขาารู้อะไรบ้างเกี่ยวกับดินแดนที่เชื่อมกัน และให้ถือเอาตามที่คนเหล่านั้นยืนยันแหละเป็นเขตแดนระหว่างส่วนของอังกฤษและสยาม...”²⁹¹

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ คือ ความร่วมมือในการกำหนดเส้นพรมแดนของรัฐ (การปักปันเขตแดน) เนื่องจากเกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมาย การแสดงอำนาจอธิปไตยเหนือพื้นที่นั้นๆ และการกำหนดความสัมพันธ์ของคนในบังคับอังกฤษที่อาศัยอยู่ต่างแดนด้วย เช่น การดำเนินการปักปันเขตแดนบริเวณชายแดนระหว่างตอนใต้ของรัฐฉาน กับตอนเหนือของสยามด้านตะวันตกในมณฑลพายัพเมื่อ ค.ศ. 1892 คณะข้าหลวงสยามได้ออกสำรวจเพื่อปักปันเขตแดน ร่วมกับข้าหลวงอังกฤษบริเวณหัวเมืองไทใหญ่ (หัวเมืองเงี้ยว) และรัฐกะเหรี่ยง (ยางแดง) ซึ่งดำเนินการแล้วเสร็จสามารถปฏิบัติงานร่วมกันได้โดยบรรลุเป้าหมาย ดังความตอนหนึ่งในรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1892-1893 ความว่า

“...ข้าหลวงและผู้ช่วยข้าหลวงของรัฐฉานตอนใต้ได้มีส่วนร่วมในการปักปันและกำหนดเขตแดนระหว่างอาณาเขตของเมืองต่างๆ ในรัฐฉานตอนใต้ รวมถึงได้มีส่วนในการจัดการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานตามแนวพรมแดนกับสยาม ผลของการดำเนินการปักปันเขตแดนสำเร็จอย่างน่าพอใจ เนื่องด้วยคณะข้าหลวงปักปันเขตแดนฝ่ายสยามสามารถปฏิบัติหน้าที่เข้ากับคณะเจ้าหน้าที่ปักปันเขตแดนฝ่ายอาณานิคมอังกฤษได้อย่างดีจนภารกิจเสร็จลุล่วงสมบูรณ์...”²⁹²

ปัญหาเรื่องการดำเนินความสัมพันธ์กับอาณานิคมของอังกฤษบริเวณชายแดน มีให้เห็นอยู่บ้างแต่ทั่วๆไปกลับเกิดกับรัฐอื่น เช่น ความยุ่งยากในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่าง ค.ศ. 1921-1922 ระหว่างรัฐบาลอาณานิคมพม่ากับรัฐบาลสาธารณรัฐจีน²⁹³ ตามที่ระบุไว้ในรายงานการปกครองพม่า การดำเนินความสัมพันธ์บริเวณรัฐฉานกับจีนค่อนข้างมีอุปสรรคอยู่มาก ความล้มเหลวดังกล่าวส่งผล

²⁹¹ ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556), หน้า 91.

²⁹² “...the Superintendent and the Assistant Superintendent of the Southern Shan States were engaged in demarcating the boundary between those States and Siam and in dealing with matters connected with the settlement of the frontier. The demarcation was satisfactorily accomplished as far north as Kengcheng, the Siamese Commissioners working in perfect accord with our officers...” ศึกษาเพิ่มเติม *Report on the Administration of Burma During 1892-93* (Rangoon: The Government Printing, 1893), p. 3.

²⁹³ รัฐบาลสาธารณรัฐจีนแผ่นดินใหญ่ (Republic of China) ค.ศ. 1912-1949 ภายใต้การปกครองของประธานาธิบดีซุนยัตเซ็น.

กระทบต่อความไม่สงบโดยเฉพาะบริเวณตอนเหนือของรัฐฉาน ซึ่งเป็นพรมแดนติดต่อทางการค้าระหว่างอาณาจักรพม่ากับจีน เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีสัมพันธ์กับสยาม กลับพบว่าค่อนข้างราบรื่นและปราศจากปัญหาในกิจการขายแดนระหว่างกัน²⁹⁴ สะท้อนให้เห็นว่าตั้งแต่เริ่มต้นสร้างอาณาจักร และกระทั่งใกล้จะถึงช่วงท้ายของสมัยอาณาจักร ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณาจักรของอังกฤษดำเนินไปด้วยดี

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในดินแดนอาณาจักรรอบด้านไม่เพียงแต่เฉพาะในดินแดนอาณาจักรของอังกฤษเท่านั้น มีผลกระทบให้รัฐบาลสยามตื่นตัวกับการพัฒนาประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้นมาจากความอึดอัดของรัฐบาลสยาม และการสร้างความเปลี่ยนแปลงสถานะของประเทศสยามให้เป็นที่ยอมรับแก่นานอารยประเทศ ล้วนเริ่มต้นจากการสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐบาลอาณาจักรของอังกฤษ โดยเฉพาะการแสดงออกถึงศักยภาพของประเทศสยาม ผ่านการเสด็จพระราชดำเนินเยือนทั้งดินแดนอาณาจักรและประเทศในทวีปยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง 2 ครั้ง การที่พระมหากษัตริย์สยามเสด็จเยือนอาณาจักรของอังกฤษเพื่อศึกษาวิธีจัดการปกครองจากอาณาจักร โดยเฉพาะมหาอำนาจอย่างอังกฤษซึ่งมีบทบาทอย่างสูงต่อสยาม นอกจากนั้นจะเห็นได้จากการทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ²⁹⁵ รวมถึงการปฏิรูปการศึกษาในประเทศสยามโดยบรรจุการเรียนการสอนภาษาอังกฤษเข้าไปในหลักสูตรของประเทศ²⁹⁶ เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียนรู้การพัฒนาประเทศมาจากอาณาจักรของอังกฤษ เช่น ในวาระแรกได้เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งพิทยัมรณยุทธ พร้อมด้วยคณะผู้ตามเสด็จ 66 คน ไปยังเมืองท่าการค้าสำคัญระดับโลกอย่างเมืองสิงคโปร์ ซึ่งเป็นก้าวแรกของผู้นำสยามในการเยือนเมืองท่าสำคัญ ที่ได้รับการพัฒนาตามมาตรฐานเจ้าอาณาจักรอังกฤษ พระองค์ส่งพระราชสาส์นโทรเลขจากสิงคโปร์ถึงสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ความว่า “...นับเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์สยามเสด็จเยือนดินแดนของอังกฤษ...ปิติใจเมื่อพบประเทศและผู้คนที่เจริญรุ่งเรืองภายใต้การปกครองของพระองค์...”²⁹⁷ ที่สิงคโปร์นั้นได้พระราชทานประดิษฐานอักษรจารึก ส่วนฐานมีแผ่นจารึก 4 ภาษา ประกอบด้วย ภาษาอังกฤษ ภาษามลายู ภาษาจีน และภาษาไทย ความว่า “...พระ

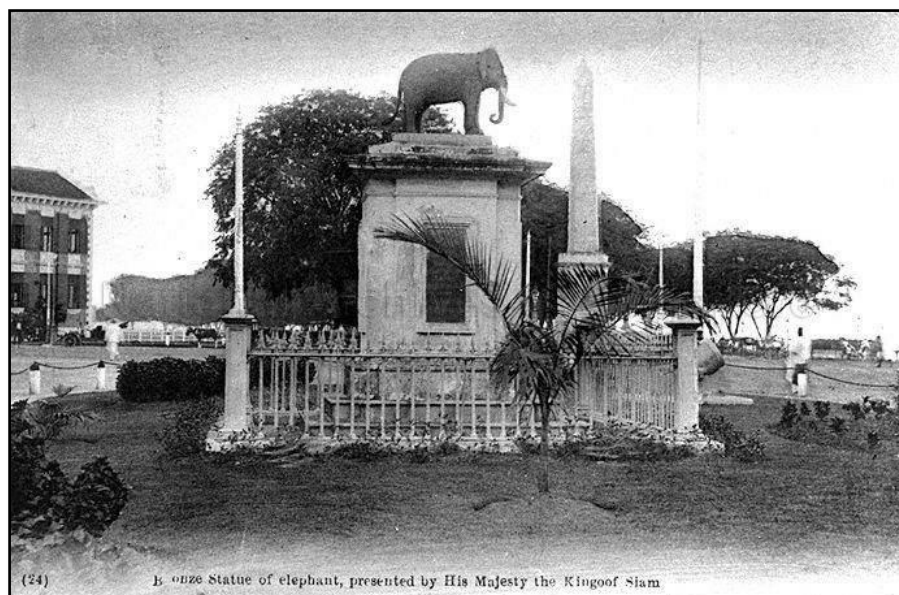
²⁹⁴ *Report on the Administration of Burma for the Year 1921-22* (Rangoon: The Government Printing, 1923), p. ix-x.

²⁹⁵ Ronald D. Renard, “King Vajiravudh, Thai Nationalism, and Karen,” in *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*, Turton, Andrew (Surrey: Curzon Press, 2000), p. 78.

²⁹⁶ สช., ศธ 44/60 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “รายงานการศึกษามณฑลพายัพ พ.ศ. 2467” (ค.ศ. 1926-1927)

²⁹⁷ “...we have arrived at your Most Gracious Majesty’s Colony Singapore-the first time that a King of Siam has landed in an English country...We are delighted to see the country and people prospering so well under your Most Gracious Majesty’s rule...” ศึกษาเพิ่มเติม “Saturday, 25th March,” *Straits Times Overland Journal* (29 March 1871), p. 7.

บาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้น เมืองสิงคโปร์ เป็นแผ่นดินต่างประเทศครั้งแรกที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จพระราชดำเนิน เมื่อ วัน 5 แรม 11 ค่ำ เดือน 4 ปีเมษไทยศก 1232 (16 มีนาคม ค.ศ. 1871)..." ดังภาพประกอบที่ 6

รูปที่ 6 อนุสาวรีย์ประติมากรรมช้างสำริด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้ เมืองสิงคโปร์

ที่มา National Archives of Singapore, [Bronze Statue of Elephant Presented by His Majesty the King of Siam](#) [Online], 1910.

นอกจากนี้หนังสือพิมพ์ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser รายสัปดาห์ ลงบทความหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต กล่าวถึง ความสำเร็จของพระองค์ในการพัฒนาประเทศสยามว่าเกิดขึ้นจากคุณูปการอาณานิคมของอังกฤษ ดังที่กล่าวถึงเหตุการณ์ใน ค.ศ. 1871 เมื่อเสด็จเยือนอาณานิคมชาวของเนเธอร์แลนด์ ถัดมาระหว่าง วันที่ 7-12 มกราคม ค.ศ. 1872 เสด็จประพาสอาณานิคมอินเดียภายใต้การต้อนรับจากอุปราชแห่ง อินเดียที่เมืองกัลกัตตา สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของปิยนถ บุนนาค กล่าวถึงการที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้จัดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอาณานิคมของ อังกฤษและเนเธอร์แลนด์ ส่งผลให้มีโอกาสได้ทอดพระเนตรความเจริญรุ่งเรืองของเมืองอาณานิคม อันเป็นเหตุที่ทรงนำมาพัฒนาประเทศสยาม ในการเสด็จเยือนต่างประเทศมีข้าราชการโดยเฉพาะกลุ่ม ตระกูลขุนนางตามเสด็จอย่างใกล้ชิด และการเสด็จไปยังอาณานิคมบริติชราชนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้อนุญาตให้บรรดาพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งจะเป็นกำลังแบ่งเบาพระราชภารกิจ

ตามเสด็จด้วย²⁹⁸ ภายหลังจากนั้นเกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายในประเทศสยามทั้งการรวมอำนาจการปกครอง และปฏิรูปการปกครองบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังเสด็จกลับมายังประเทศสยาม จากข้อความหนังสือพิมพ์ฉบับดังกล่าว รายงานว่า

“...ใน ค.ศ. 1871 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชวา และในปลายปีเดียวกันเสด็จประพาสอาณานิคมบริติชราชโดยมีอุปราชแห่งอินเดียให้การต้อนรับ ณ เมืองกัลกัตตา ระหว่างวันที่ 7-12 มกราคม ค.ศ. 1872 การบริหารประเทศของรัฐบาลสยามยังคงอยู่ภายใต้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งเมื่อเสด็จนิวัติประเทศสยามการบริหารราชการจะอยู่ภายใต้พระราชอำนาจโดยตรง กระทั่งนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงและการปฏิรูปการปกครองประเทศ...ระหว่างเดือนพฤษภาคมและมีถุนายน ค.ศ. 1890 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอาณานิคมช่องแคบ (Straits Settlements) พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ภายหลังที่เสด็จนิวัติประเทศสยามได้สร้างความเปลี่ยนแปลงโดยการตัดสินใจสร้างการรถไฟซึ่งพิจารณามาก่อนพักใหญ่ เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม ค.ศ. 1891 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรพื้นที่ก่อสร้างสถานีและเส้นทางรถไฟสายปากน้ำ และเมื่อวันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1892 ได้เริ่มสร้างเส้นทางรถไฟสายนครราชสีมาอย่างเป็นทางการ...”²⁹⁹

เมื่อพิจารณาดังนี้แล้วจะเห็นว่า การเสด็จเยือนดินแดนอาณานิคม นอกเหนือจากจะเป็นการแสดงออกในการรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างประเทศ ยังได้สร้างพื้นที่และยกสถานะของสยามให้อยู่ท่ามกลางการรับรู้แก่บรรดารัฐบาลอาณานิคมและมหาอำนาจตะวันตกด้วย นอกจากนี้ รัฐบาลสยามและชนชั้นนำสยามได้ศึกษาและเรียนรู้แนวทางการพัฒนาอาณานิคม แล้วนำกลับมาพัฒนาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยมากยิ่งขึ้น ดังกรณีการทรงส่งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์สำคัญๆ เสด็จไปราชการยังดินแดนอาณานิคม สะท้อนความคาดหวังของรัฐบาลสยามต่อผลอันจะเป็นคุณประโยชน์จากการเดินทาง เช่น เมื่อ ค.ศ. 1888-1889 โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนวริศรานุวัติวงศ์³⁰⁰ และพระเจ้านั่งยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์³⁰¹ พร้อมด้วยข้าราชการ

²⁹⁸ ปิยนารถ บุนนาค, “แนวความคิดและบทบาททางการเมือง ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์ สาขาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 136-137.

²⁹⁹ “...In 1871 the King visited Java, and towards the close of the same year he left for a tour in India. He was entertained by the Viceroy at Calcutta from the 7th to the 12th of January, 1872. The government had hitherto been carried on under a regency, but on his return the King assumed the reins of power, and in the following year introduced various changes and political reforms. ...The King and Queen visited the Straits Settlements in May and June, 1890, and it was after their return that practical effect began to be given to the railway schemes that had been under consideration for some time. His Majesty cut the first turf for the Paknam Railway on the 16th July, 1891, and on the 9th March of the following year he formally started work of the construction of the State Railway to Korat the same manner. ...” ศึกษาเพิ่มเติม “King Chulalongkorn Reign,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (27 October 1910), p. 9.

³⁰⁰ ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ (ค.ศ. 1863-1947)

³⁰¹ ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (ค.ศ. 1863-1923)

กรมทหารเสด็จไปเยือนอาณานิคมสิงคโปร์และพม่า “...การที่พระเจ้าน้องยาเธอ 2 พระองค์ เสด็จไปเมืองสิงคโปร์ แลประเทศพม่านั้นก็คงมีประโยชน์ราชการ ในหน้าที่ของท่านไปในภายหน้าด้วย...”³⁰² ซึ่งในการเดินทางครั้งนี้เป็นการเดินทางร่วมขบวนเรือเดียวกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ซึ่งกำลังจะเดินทางไปส่งบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและข้าราชการที่เมืองลอนดอนอีกด้วย ขณะประทับอยู่ที่แหลมมลายู “...พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ได้ทรงสืบสวนแลตรวจดูสิ่งที่เกี่ยวข้องจะเปนข้อราชการสำหรับทะนุบำรุงบ้านเมืองทั้งฝ่ายทหารพลเรือนบางอย่างตามแต่จะสืบได้ ในแถบเมืองสเตรตเซตเดอลเมนต้นั้นเรียบเรียงเปนรายงานข้อราชการทูลเกล้าฯ ถวายเข้ามาเปนหลายเรื่อง ...”³⁰³

รูปที่ 7 พระบรมฉายาลักษณ์ในงานเลี้ยงรับรองเมื่อเสด็จประพาสรัฐยะโฮร์ ค.ศ. 1924 ตามลำดับ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สุลต่านอิบราฮิมแห่งรัฐยะโฮร์ และเจ้าจอมสุวัฒนา
ที่มา “Visit of the King of Siam to Johore,” *Malayan Saturday Post* (11 October 1924), p. 5.

ความพยายามแสวงหาองค์ความรู้ของข้าราชการและรัฐบาลสยามจากการศึกษารูปแบบจากอาณานิคม ดังทรงสนะเกี่ยวกับอิทธิพลของอาณานิคมกับการพัฒนาประเทศสยามของชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวว่ารูปแบบการปกครองอาณานิคมเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และชนชั้นปกครองสยามให้ความสนใจ ต้องการที่จะเรียนรู้และลอกเลียนแบบเพราะเป็นสิ่งใกล้ตัว เห็นได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังมีผลกระทบต่อประเทศสยามโดยตรง ซึ่งการศึกษาเมืองอาณานิคมเกิดก่อนที่ชนชั้นนำสยามจะเดินทางไปเยือนประเทศเมืองแมนเชสเตอร์ยุโรปเสียอีก³⁰⁴

³⁰² “ข่าวพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์เสด็จไปประเทศยุโรป,” *ราชกิจจานุเบกษา* 5, 32 (15 ธันวาคม 2431), p. 273.

³⁰³ “ข่าวราชการที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ไปราชการประเทศยุโรป โดยสังเขป,” *ราชกิจจานุเบกษา* 6, 48 (2 มีนาคม 2432), หน้า 415.

³⁰⁴ สาคีตดอนันท์ สหาย, *ร.5 เสด็จอินเดีย*, แปลโดย กัญญิกา ศรีอุดม (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), หน้า คำนำ (11).

ฉะนั้นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในอาณานิคมและการเสด็จประพาสดินแดนอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์พัฒนาการการเมืองการปกครองของประเทศสยาม รวมถึงสะท้อนบทบาทของระบอบอาณานิคม ซึ่งส่งอิทธิพลโดยตรงต่อชนชั้นนำสยามในการเรียนรู้และนำต้นแบบการบริหารรัฐกิจมาปรับใช้ในทุกภาคส่วนของประเทศ ดังจะเห็นได้ว่ารัฐบาลอาณานิคมมีส่วนให้ความช่วยเหลือทางด้านทรัพยากรบุคคลจากอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งจะได้อธิบายในประเด็นต่อไป นอกจากนี้การเสด็จประพาสต่างประเทศเป็นการประกาศสถานะของประเทศสยามและสร้างสัมพันธไมตรีกับนานาอารยประเทศ รวมทั้งเป็นการเปิดโอกาสในการเรียนรู้ความเจริญของบ้านเมืองในต่างประเทศ ตัวอย่างผู้นำสยามได้เดินทางไปยังอาณานิคมที่อยู่รอบประเทศสยาม ดังปรากฏข้อมูลในตารางที่ 5

รัชสมัย	ปีคริสต์ศักราช (ค.ศ.)	อาณานิคมที่เสด็จประพาส	ระยะเวลา (วัน)
พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	1871	สิงคโปร์, ซวา	38
	1871-1872	อินเดีย (กัลกัตตา, เดลี, บอมเบย์), พม่า (เมะลาลัง, ย่างกุ้ง) (ผ่าน สิงคโปร์, มะละกา, ปีนัง)	92
	1896	สิงคโปร์, ซวา	111
	1901	สิงคโปร์, ซวา	80
พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	1924	สหพันธรัฐมลายู, สิงคโปร์	-
พระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	1929	สิงคโปร์, ซวา, บาห์ลี	73

ตารางที่ 5 การเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7

ที่มา ดัดแปลงข้อมูลจาก สาคชิตอนันท์ สหาย, ร.5 เสด็จอินเดีย, แปลโดย กันธิกา ศรีอุดม (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), หน้า คำนำ: 5-8.

3.3.1 การว่าจ้างข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษโดยรัฐบาลสยาม

ระบบราชการของประเทศสยามได้รับการพัฒนามาอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงภายใต้บรรยากาศการเติบโตและเฟื่องฟูของระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการยกระดับสถานะสยามให้เทียบเท่ากับมหาอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากการให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากเจ้าอาณานิคม โดยเฉพาะประเด็นการว่าจ้างข้าราชการชาวต่างประเทศของราชสำนักสยาม หรือในนามรัฐบาลสยามเป็นที่กำลังถูก

ถกเถียงกันในหมู่เจ้าอาณานิคม ดังเช่นหนังสือพิมพ์ในเครืออาณานิคมของอังกฤษได้อ้างถึงบทความที่ใช้ชื่อว่า “Dèpêche Coloniale” ถกเถียงสิทธิในการว่าจ้างชาวต่างประเทศ หรือต่างชาติสำหรับมาการบริหารรัฐกิจประเทศสยาม ซึ่งเป็นการสะท้อนอำนาจและสถานะของรัฐสยามท่ามกลางบริบทของประเทศอาณานิคม³⁰⁵ รัฐบาลสยามกำลังพัฒนาประเทศดังจะเห็นได้ว่าการส่งคนรุ่นใหม่ไปศึกษาวิทยาการจากต่างประเทศ เพื่อให้นำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้และมีความรู้เท่าทันสถานการณ์โลก ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ข้าราชการรุ่นเก่าไปก่อนส่วนหนึ่ง และมีความจำเป็นต้องว่าจ้างชาวต่างประเทศเพิ่มเติม เพื่อเข้ามาวางรากฐานหน่วยราชการส่วนต่างๆ ที่ก่อตั้งขึ้นใหม่³⁰⁶

รัฐบาลสยามเลือกที่จะดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งผลจากการดำเนินความสัมพันธ์อันดีเรื่อยมา ทำให้รัฐบาลสยามสามารถร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอังกฤษ รวมทั้งรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษที่อยู่ในอินเดีย พม่า และมลายา เพื่อนำมาช่วยพัฒนาศักยภาพของข้าราชการและวางรากฐานระบบการทำงานตามมาตรฐานสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้ว่ากระบวนการสรรหาข้าราชการมีทั้งที่ผ่านรัฐบาลบริติชราชโดยตรงและผ่านผู้แทนรัฐบาลสยาม เช่น “...กงสุลเยนราลสยามเมืองสิงคโปร์...กงสุลสยามเมืองร่างงูญ...กงสุลสยามเมืองมรแมล...”³⁰⁷ ฯลฯ โดยรัฐบาลสยามได้ว่าจ้างข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษ ทั้งที่เป็นข้าราชการชาวอังกฤษและข้าราชการชาวพื้นเมืองในอาณานิคมต่างๆ เพื่อให้เข้ามาทำงานแก่รัฐบาลสยามในกิจการที่คล้ายคลึงกับระบบราชการในอาณานิคม และอังกฤษได้ให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลสยามด้วยดีเสมอ โดยเฉพาะการเข้ามาเติมเต็มระบบบริหารราชการของสยามที่กำลังพัฒนาเข้าสู่มาตรฐานสมัยใหม่³⁰⁸ เมื่อพิจารณาตามลักษณะของงานสามารถจำแนกประเภทของงานเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) งานที่มีลักษณะทั่วไปในสยามและมีลักษณะใกล้เคียงกับงานในอาณานิคม และ 2) งานที่อาศัยทักษะความชำนาญสูงและเทคนิคเฉพาะทาง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.3.1.1 งานที่มีลักษณะทั่วไปในสยามและมีลักษณะใกล้เคียงกับงานในอาณานิคม

รัฐบาลสยามได้รับไมตรีจากอังกฤษในการให้ยืมข้าราชการอาณานิคมมาทำงานให้รัฐบาลสยาม ซึ่งงานส่วนใหญ่ในอาณานิคมและในสยามมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกันโดยเฉพาะงานด้านความมั่นคง และการตรวจตราพื้นที่ ข้าราชการจากอาณานิคมได้เข้ามาทำหน้าที่สำคัญ เช่น การขอยืมมิสเตอร์ยาร์ดินจากอินเดียมารับราชการตำแหน่งอธิบดีกรมกองตระเวน³⁰⁹ การขอยืมตัวมิสเตอร์โครฟ

³⁰⁵ “Siam’s Independence,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (25 January 1899), p. 3.

³⁰⁶ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, *วาทะเจ้านาย เล่าประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), หน้า 15.

³⁰⁷ สจข., *กต 35.7/24* เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย A. W. Cox ข้าราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข” (ค.ศ. 1907)

³⁰⁸ เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข, *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: อดีตถึงปัจจุบัน* (เชียงใหม่: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 134.

³⁰⁹ สจข., *กต 35.4/17* เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. “ม. ยาร์ดิน อธิบดีกรมกองตระเวนครุสัญญา” (ค.ศ. 1901-1902)

(Mr. W. U. E. Croft) จากรัฐบาลอินเดียมารับราชการตำแหน่งปลัดกรมกองตระเวน³¹⁰ การขอยืม
 มิสเตอร์ทรอตเตอร์ (Mr. R. Trotter) มิสเตอร์เทเลอร์ (Mr. W. Taylor) มิสเตอร์ไวติง (Mr. Whiting)
 จากรัฐบาลอินเดียเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในกรมกองตระเวนที่กรุงเทพฯ³¹¹ การขอยืมมิสเตอร์เลน (Mr.
 Lane) จากรัฐบาลอินเดียมารับราชการตำแหน่งพลตระเวน³¹² การขอยืมตัวมิสเตอร์มาร์ติน (Mr. W.
 H. Martin) นายกองตระเวนเมืองพม่าจากรัฐบาลอินเดียมารับราชการตำแหน่งเจ้ากรมแขวงกอง
 ตะเวน³¹³ และการว่าจ้างมิสเตอร์แมทซาวเอล (Mr. N. Matsavel) จากรัฐบาลอินเดียมารับราชการ
 ตำแหน่งสารวัตรตรวจการด้านศุลกากรด้วย³¹⁴ รวมถึงการได้รับอนุเคราะห์ให้ยืมข้าราชการจากอาณานิคม
 ในพม่า เช่น มิสเตอร์เบนซ์ (Mr. W. A. Benz) มาเป็นผู้แทนสารวัตรพลตระเวนทั่วไป มิสเตอร์
 เซอร์แมน (Mr. P. F. D. F. Sherman) และมิสเตอร์ดินเนอร์ (Mr. A. B. Dinner) ทั้งสองคนมาเป็นผู้
 บัญชาการสารวัตรแขวง และมิสเตอร์คัมเบอร์ (Mr. M. B. Kumber) มิสเตอร์ฮาดเนลล์ (Mr. M. A.
 Hartnell) ทั้งสองคนมาเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการพลตระเวน³¹⁵ นอกจากนี้ยังได้ว่าจ้างข้าราชการจาก
 เมืองมูมไบมาสอนในโรงเรียนนายร้อย³¹⁶

ด้านที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจข้าราชการจากอาณานิคมได้เข้ามาทำหน้าที่สำคัญ ในทักษะ
 เกี่ยวกับการบัญชี ซึ่งเป็นลักษณะของงานที่ต้องอาศัยการศึกษาสมัยใหม่ และความเข้าใจในเรื่อง
 ระบบบัญชีกับวิชาการคำนวณ ฉะนั้นในหลายหน่วยงานของรัฐบาลสยามจึงได้ว่าจ้างและขอยืม
 ข้าราชการอาณานิคมมาเพื่อวางรากฐานทางด้านการคลังและการบัญชี เช่น กระทรวงพระคลังมหา
 สมบัติ กำลังจัดการทำบัญชีทั่วประเทศใหม่แต่ขาดผู้ชำนาญการจึงจ้างมิสเตอร์คาร์แนก (Mr. R.
 Karnak) ซึ่งมีความรู้ชำนาญในการทำแลตรวจบัญชีทั่วไป และทำหน้าที่ฝึกสอนเจ้าพนักงานสยามให้รู้
 ในหน้าที่การทำแลตรวจบัญชีด้วย³¹⁷ การขอยืมมิสเตอร์เลย์ (Mr. L. Lay) เพื่อมาเป็นผู้ช่วยในกรมสาร
 บัญชี มิสเตอร์โฮเมอร์ (Mr. Homer) เพื่อมาเป็นผู้ช่วยในกรมตรวจ ซึ่งเดิมทั้งสองคนทำการอยู่ใน

³¹⁰ สจข., กต 35.7/22 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างนายโครฟ เป็นปลัดกรมตระเวนต่อไปอีก 3 ปี” (ค.ศ. 1900-1924)

³¹¹ สจข., กต 35.4/4 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Richardson Trotter, Wray Taylor และ Whiting ข้าราชการตำรวจ” (ค.ศ. 1900-1901)

³¹² สจข., กต 35.4/3 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “เงินเดือนมิสเตอร์เลนเจ้าพนักงานพลตระเวนอินเดียซึ่งจ้างเข้ามา
 รับราชการในรัฐบาลสยาม” (ค.ศ. 1899-1901)

³¹³ สจข., กต 35.4/2 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์ ดับบลิว. เอช. มาร์ติน” (ค.ศ. 1899-1902)

³¹⁴ สจข., กต 35.3/25 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. นอร์แมน แมทซาวเอล เป็นสารวัตรกรมศุลกากรต่อไปอีก”
 (ค.ศ. 1908-1920)

³¹⁵ สจข., กต 35/9 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างพลตระเวนอินเดียมาเป็นพลตระเวนในกรุงเทพฯ และต่อมา
 จ้าง M.A. Hartnell” (ค.ศ. 1897-1906)

³¹⁶ สจข., กต 35/5 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “กระทรวงกลาโหมจ้างนายทหารมาสำหรับฝึกหัดขี่ม้า และตัดต้นแก่นักเรียนนายร้อย” (ค.ศ. 1889)

³¹⁷ สจข., กต 35.3/6 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. ริเวคาแนก เข้ามารับราชการที่พระคลัง” (ค.ศ. 1898-1911)

สำนักงานบัญชีในพม่า³¹⁸ การขอยืมมิสเตอร์แบตเทนเบิร์ก (Mr. Battenberg) จากรัฐบาลอินเดียมา
รับราชการตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาญชี³¹⁹ นอกจากนี้ยังมีการขอยืมข้าราชการมา
ทำงานในกรมธนบัตรด้วย³²⁰

ด้านการสาธารณสุขโรคไข้มาลาเรียจากอาณานิคมได้เข้ามาทำหน้าที่สำคัญ เช่น ในกระทรวง
ได้ขอยืมมิสเตอร์เกรแฮมมารับราชการตำแหน่งที่ปรึกษาเกษตรธิการ³²¹ นอกจากนี้ในกรมทนต์น้ำซึ่ง
มีส่วนสำคัญต่อการเพาะปลูกซึ่งอาณานิคมของอังกฤษประสบความสำเร็จในการสร้างระบบ
ชลประทานและเปิดพื้นที่การเพาะปลูก ทำให้รัฐบาลสยามเกิดความสนใจและต้องการพัฒนา
การทนต์น้ำ จึงขอยืมข้าราชการจากอาณานิคมมาทำงานในตำแหน่ง เช่น การขอยืมมิสเตอร์วิลสัน
(Mr. Wilson) จากรัฐบาลอินเดียมารับราชการตำแหน่งเจ้ากรมทนต์น้ำ³²² การขอยืมมิสเตอร์จี
(Mr. C. D. G.) จากรัฐบาลอินเดียมารับราชการตำแหน่งปลัดกรมทนต์น้ำ³²³ การขอยืมมิสเตอร์วอร์ด
(Mr. Ward) จากรัฐบาลอินเดียมาเป็นวิศวกรทนต์น้ำ³²⁴ การขอยืมมิสเตอร์ลี (Mr. B. H. Lee)
จากรัฐบาลอินเดียมารับราชการในกรมทนต์น้ำ³²⁵ และนอกจากนั้นการเติบโตด้านเครือข่าย
การติดต่อสื่อสารภายในอาณานิคมประสบผลสำเร็จอย่างมากในการสร้างระบบสายส่งข้อมูลหรือ
โทรเลข ทั้งนี้รัฐบาลสยามเกิดความตื่นตัวและตระหนักดีว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ข้าราชการ
จากอาณานิคมเท่านั้น ดังเหตุผลของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ซึ่งมีจดหมายกราบทูลไปยังพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ความว่า

“...คนที่สมควรจ้างมาเป็นไลน์แมนในกรุงสยามนั้น หลวงบริรักษ์จัดตรงค์เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า
ควรเป็นคนยูเรเซียน ซึ่งได้คุ้นเคยรับราชการในเมืองอินเดียฤาญคุณฤทธิงคโปร์ อย่างเช่นมิสเตอร์
วิลสันนั้น ด้วยเหตุว่าเงินเดือนนั้นก็ต่ำแลไม่มีใครจะป่วยเจ็บด้วยเปลี่ยนอากาศแลอาการกิริยาจากประเพณี
ยุโรป ทั้งไม่รังเกียจที่จะทำการไม่ว่าระดุใดด้วย...”³²⁶ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

³¹⁸ สจข., กต 35.3/7 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Langly Phipps และ De Souza ข้าราชการกระทรวงพระ
คลัง” (ค.ศ. 1898)

³¹⁹ สจข., กต 35.3/32 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างแบตเทนเบิร์กชาวอังกฤษรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี
กรมตรวจกรมสารบาญชี” (ค.ศ. 1914-1920)

³²⁰ สจข., กต 35.3/19 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. วิลเลียมสัน รับราชการในกรมธนบัตรต่อไปอีก 2 ปี”
(ค.ศ. 1902-1906)

³²¹ สจข., กต 35.6/5 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ต่ออายุจ้างมิสเตอร์เกรแฮม ที่ปรึกษาเกษตรธิการ” (ค.ศ.
1901-1910)

³²² สจข., กต 35.6/26 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นายวิลสัน เจ้ากรมฯ ทนต์น้ำอยู่รับราชการต่อไปโดยขยายสัญญา
อีก 5 ปี” (ค.ศ. 1917-1922)

³²³ สจข., กต 35.6/24 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นายซี ดี ยี ปลัดกรมทนต์น้ำลาพักราชการ 6 เดือน” (ค.ศ. 1916-
1921)

³²⁴ สจข., กต 35.6/21 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างอินนิเนียทำการทนต์น้ำที่เมืองอ่างทอง” (ค.ศ. 1912-1913)

³²⁵ สจข., กต 35.6/23 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ขอยืมจ้างนายบีเอชลีจากอินเดียมารับราชการกรมทนต์น้ำ” (ค.ศ.
1916-1917)

³²⁶ สจข., กต 35.7/24 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย A. W. Cox ข้าราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข” (ค.ศ. 1907)

จะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามได้รับการอำนวยความสะดวกด้วยความยินดีจากรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ในการให้ยืมตัวข้าราชการทั้งที่มีกำหนดเวลาทั้งในช่วงระยะสั้นและยาว แต่โดยส่วนใหญ่ฝ่ายรัฐบาลสยามมักขอต่ออายุการยืมตัวข้าราชการ และฝ่ายรัฐบาลบริติชราชมักจะตอบตกลงให้ขยายเวลาปฏิบัติราชการในสัญญาการอนุญาต ให้รัฐบาลสยามสามารถยืมตัวข้าราชการอาณานิคมต่อไปได้ตามความประสงค์ ซึ่งการขออนุมัติและขออนุญาตยืมตัวข้าราชการจะต้องอยู่ภายใต้การดำเนินการของรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชที่อินเดียเป็นหลัก ฉะนั้นการดำเนินความสัมพันธ์กับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษจึงมีคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศสยาม โดยเฉพาะกลุ่มงานในด้านที่มีความใกล้เคียงกับระบอบอาณานิคม

3.3.1.2 งานที่อาศัยทักษะความชำนาญสูงและเทคนิคเฉพาะทาง

นอกเหนือจากข้าราชการภายในอาณานิคมแล้ว รัฐบาลสยามจำเป็นต้องว่าจ้างและขอยืมตัวข้าราชการจากประเทศอังกฤษภายใต้ความช่วยเหลือจากคณะทูตอังกฤษในประเทศไทย เนื่องจากต้องการข้าราชการที่มีทักษะเฉพาะด้านและความชำนาญสูง และความซับซ้อนด้านเทคนิค โดยเฉพาะด้านกฎหมายและยุติธรรมข้าราชการจากอังกฤษได้เข้ามาทำหน้าที่สำคัญ เช่น การว่าจ้างเซอร์ฮอลแลนด์ (Sir R. Holland) มารับราชการเป็นที่ปรึกษากระทรวงยุติธรรมโดยคัดเลือกจากคุณวุฒิ³²⁷ การว่าจ้างมิสเตอร์จอห์นสัน (Mr. Johnson) มารับราชการตำแหน่งที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงยุติธรรม ซึ่งส่งผลให้จำนวนข้าราชการชาวอังกฤษในกระทรวงยุติธรรมมีจำนวนถึง 10 คน³²⁸ การจ้างมิสเตอร์คริสตี้ (Mr. C. J. Christie) และมิสเตอร์ทอมสัน (Mr. S. Thomson) โดยให้ทั้งสองคนมารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมาย³²⁹

ด้านความรู้และการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างมากสำหรับประเทศไทย เนื่องจากการศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลเพื่อขับเคลื่อนประเทศโดยเฉพาะการเรียนการสอนสมัยใหม่ ฉะนั้นข้าราชการจากอังกฤษได้เข้ามาทำหน้าที่สำคัญ เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์แคมป์เบล (Mr. J. G. D. Campbell) มารับราชการตำแหน่งที่ปรึกษาในกรมศึกษา³³⁰ การว่าจ้างมิสเตอร์กู๊ดเฟรย์ (Mr. E. G. Goodfrey) ปฏิบัติงานในฐานะอาจารย์ใหญ่ประจำโรงเรียนราชวิทยาลัย

³²⁷ สจข., กต 35.1/39 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Sir Robert Halland ที่ปรึกษากฎหมายในกระทรวงยุติธรรม” (ค.ศ. 1932-1933)

³²⁸ สจข., กต 35.1/30 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Johnson ที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงยุติธรรมแทนนาย Vosper” (ค.ศ. 1924)

³²⁹ สจข., กต 35.1/24 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย C. J. Christie และ Shilly Thomson ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมาย” (ค.ศ. 1915)

³³⁰ สจข., กต 35.10/6 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “มิสเตอร์แคมเบลได้มารับราชการในกรมศึกษา ขอให้แจ้งแก่รัฐบาลอังกฤษด้วย” (ค.ศ. 1901)

ที่กรุงเทพฯ³³¹ นอกจากนั้นรัฐบาลสยามยังว่าจ้างผู้ชำนาญกฎหมายมาเป็นครูสอนในโรงเรียนกฎหมาย โดยเป็นกฎหมายที่มีมาตรฐานยอมรับได้ในโลกตะวันตกซึ่งรัฐบาลสยามให้ความสนใจด้านกฎหมายแบบประเพณีนิยม (Common Law)³³² เช่นเดียวกับอังกฤษ เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์ฮัทเชสสัน (Mr. J. F. Huctchesson) เพื่อมาเป็นครูในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม³³³ รวมถึงการสร้างความสำเร็จของประเทศสยามในการยกระดับในการสะสมและชื่นชมในศิลปวัตถุคล้ายกับที่เกิดขึ้นในหมู่เจ้าอาณานิคม การเกิดพิพาทกันขึ้นว่าเป็นสิ่งใหม่และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยข้าราชการจากตะวันตกโดยตรงมาช่วยวางรากฐานและดูแลงานในด้านนี้ เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์โฟลเวอร์ (Mr. S. S. Flower) มาเป็นข้าราชการดูแลพิพิธภัณฑสถาน³³⁴

ด้านงานตุลาการรัฐบาลสยามว่าจ้างข้าราชการจากอังกฤษให้เข้ามาทำงานในหน้าที่สำคัญ เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์แมกซ์เวล (Mr. Maxwel) มารับราชการในตำแหน่งที่ปรึกษากรมตุลาการและเมื่อพ้นจากตำแหน่งรัฐบาลสยามก็ยืมข้าราชการจากอังกฤษเพื่อมารับราชการแทนที่ในตำแหน่งดังกล่าวด้วย³³⁵ การว่าจ้างมิสเตอร์โมโลนี (Mr. C. Moloni) มาปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานสำหรับตรวจสอบของต้องห้ามในกรมตุลาการ³³⁶ การว่าจ้างมิสเตอร์นัน (Mr. W. Nan)³³⁷ มิสเตอร์เดรนแนน (Mr. Drennan)³³⁸ มิสเตอร์แมกคอกแมก (Mr. McCormack) และมิสเตอร์มอลลิน (Mr. Mollin) ซึ่งเคยทำงานด้านตุลาการในรัฐบาลอังกฤษให้มาปฏิบัติหน้าที่เป็นพนักงานตุลาการสังกัดกรมตุลาการ³³⁹ และงานที่เกี่ยวข้องกับตุลาการในกรมอื่น เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์รีฟว (Mr. W. D. Reeve) มารับราชการตำแหน่งที่ปรึกษากรมสุรา³⁴⁰

³³¹ สจข., กต 35.9/6 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย E. G. Goodfrey อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัย” (ค.ศ. 1907-1908)

³³² สจข., กต 35.10/26 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ฐานะครูอังกฤษในโรงเรียนสอนกฎหมาย” (ค.ศ. 1926)

³³³ สจข., กต 35.1/31 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย J. F. Huctchesson ครูโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม” (ค.ศ. 1925-1926)

³³⁴ สจข., กต 35.10/4 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Stanley S. Flower ข้าราชการในพิพิธภัณฑสถาน” (ค.ศ. 1898)

³³⁵ สจข., กต 35.3/39 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างที่ปรึกษากรมตุลาการแทน ม. แมกซ์เวล” (ค.ศ. 1925-1928)

³³⁶ สจข., กต 35.3/38 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างนายชาลโมโลนี มาสำหรับตรวจสอบของต้องห้ามในกรมตุลาการแทนแมกคอกแมก” (ค.ศ. 1917-1925)

³³⁷ สจข., กต 35.3/26 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. วิลเลียมนัน ในกรมตุลาการอังกฤษ รับราชการในรัฐบาลสยาม” (ค.ศ. 1908-1920)

³³⁸ สจข., กต 35.3/28 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์เดรนแนนพนักงานตุลาการอังกฤษหนึ่งนาย” (ค.ศ. 1910-1919)

³³⁹ สจข., กต 35.3/33 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จะจ้าง ม. แมกคอกแมก และนายมอลลิน เจ้าพนักงานในตุลาการอังกฤษมารับราชการรัฐบาลสยามนายหนึ่ง” (ค.ศ. 1914-1930)

³⁴⁰ สจข., กต 35.3/41 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างนาย Wilfred Douglas Reeve ชาวอังกฤษมาเป็นที่ปรึกษากรมสุรา” (ค.ศ. 1931)

ด้านการสำรวจทรัพยากรธรณีโดยใช้เทคนิคเฉพาะด้านโดยการว่าจ้างข้าราชการจากอังกฤษให้เข้ามาทำงานในหน้าที่สำคัญ เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์ลี (Mr. R. H. Lee) และมิสเตอร์ฮีล (Mr. J. H. Heal) มาปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้าหน้าที่ผู้ช่วยพนักงานกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา³⁴¹ การว่าจ้างมิสเตอร์สมิท (Mr. O. Smith)³⁴² และมิสเตอร์ลี (Mr. E. J. Lee) มาปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา³⁴³ และมีการจัดหาพนักงานเพิ่มเติมเข้ามาช่วยงานด้านการสำรวจแหล่งแร่และทรัพยากรภายในประเทศสยาม³⁴⁴ นอกจากนี้ยังมีงานที่ใช้เทคนิคด้านการสำรวจและเครื่องกลซึ่งรัฐบาลสยามได้วางระบบทางรถไฟ ฉะนั้นจำเป็นอย่างยิ่งในการลงทุนเพื่อว่าจ้างผู้ชำนาญการด้านเทคนิครถไฟให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการสยาม เช่น การว่าจ้างมิสเตอร์กิบบ์ (Mr. A. Gibb) และมิสเตอร์คอดด์ (Mr. T. Codd) ให้มารับราชการเป็นข้าราชการในกรมรถไฟ³⁴⁵

ส่วนกลุ่มงานทางด้านสุขภาพและสาธารณสุข จำเป็นต้องอาศัยความชำนาญและศักยภาพอย่างสูงผู้ที่เข้ามาปฏิบัติงานในด้านดังกล่าว รัฐบาลสยามจึงเลือกที่จะว่าจ้างบุคลากรทางสาธารณสุขจากประเทศอังกฤษโดยตรง โดยชาวอังกฤษที่เข้ามาทำงานในหน้าที่สำคัญทางด้านสุขภาพและการแพทย์ เช่น การว่าจ้างศาสตราจารย์นายแพทย์ธิโอบาลด์ (Dr. G. W. Theobald) เข้ามาปฏิบัติหน้าที่แพทย์และเป็นศาสตราจารย์ทางด้านสูติกรรม ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย³⁴⁶ การว่าจ้างนายแพทย์ทอมส์ (Dr. H. W. Toms) เข้ามาปฏิบัติหน้าที่แพทย์ประจำกรมสุขาภิบาล³⁴⁷ การว่าจ้างมิสเตอร์เทล (Mr. R. J. Tail) และมิสเตอร์ซีเกอร์ (Mr. E. A. Seagor) เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ผู้ช่วยแพทย์กรมสุขาภิบาล³⁴⁸ การว่าจ้างศาสตราจารย์นายแพทย์สตัมป์ (Prof. Dr. C. W. Stump) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านกายวิภาคเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในสังกัดกระทรวงธรรมการ³⁴⁹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแพทย์ประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ ค.ศ. 1894 พระยามหาโยธาราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอน

³⁴¹ สจข., กต 35.9/11 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. ริชาด เอ็ด. ลี กับ ม. ยอน เอช. ฮีล คนอังกฤษในกรมบ่อแร่” (ค.ศ. 1902)

³⁴² สจข., กต 35.9/12 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์อวนสมิทมารับราชการในกรมบ่อแร่” (ค.ศ. 1904)

³⁴³ สจข., กต 35.9/13 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์อี. เย็บฟรี. ลี. ในกรมบ่อแร่” (ค.ศ. 1904-1905)

³⁴⁴ สจข., กต 35.9/14 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างชาวอังกฤษเข้ามารับราชการในกรมราชโลหกิจ 4 นาย” (ค.ศ. 1906-1907)

³⁴⁵ สจข., กต 35.7/60 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย A. Gibb และ T. Codd ข้าราชการกรมรถไฟ” (ค.ศ. 1933-1934)

³⁴⁶ สจข., กต 35.11/27 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Dr. Geoffrey William Theobald แพทย์และศาสตราจารย์ในกระทรวงศึกษาธิการ” (ค.ศ. 1925-1926)

³⁴⁷ สจข., กต 35.11/23 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Dr. Humphrey W. Toms แพทย์ประจำกรมสุขาภิบาลกระทรวงมหาดไทย” (ค.ศ. 1921-1922)

³⁴⁸ สจข., กต 35.11/21 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Ralph Johnston Tail และ Edward A. Seagor ผู้ช่วยแพทย์กรมสุขาภิบาล” (ค.ศ. 1919-1920)

³⁴⁹ สจข., กต 35.11/25 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Dr. C. W. Stump ศาสตราจารย์ทาง Anatomy ในกระทรวงธรรมการ” (ค.ศ. 1923-1925)

ได้มอบหมายให้มิสเตอร์เออนี่หาหมอที่สามารถอย่างดี เพื่อจะต้องพระราชประสงค์สืบหาได้ 1 คน ชื่อเซอร์เทเลอร์ (Sir G. Tailor) เคยเป็นแพทย์อยู่ในกรมทหารในอาณานิคมอินเดีย โดยมี ลอร์ดโรเบิร์ตส์ (Lord Roberts) ซึ่งเป็นอดีตผู้บัญชาการทหารบกก่อนช่วยยืนยันว่าเซอร์เทเลอร์ เป็นคนดีมา³⁵⁰

เมื่อว่าจ้างข้าราชการซึ่งอยู่ในระบบของอังกฤษเข้ามาเป็นทรัพยากรในโครงสร้างระบบ ราชการของสยามเป็นจำนวนมากและยาวนาน เสมือนเป็นการผูกขาดความร่วมมือระหว่างกัน ส่งผลให้เกิดปัญหาขึ้นเมื่อรัฐบาลสยามได้ว่าจ้างข้าราชการต่างชาติที่ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับอังกฤษ จึงเกิดเป็นปัญหาและข้อร้องเรียนจากคณะทูตและข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ โดยการแสดงความไม่พอใจในการกระทำของรัฐบาลสยาม เช่น เมื่อ ค.ศ. 1907 รัฐบาลสยามคิดจะจ้างวิศวกร ชาวเยอรมัน มาทำงานในโรงโรงษาปณฺสีธิการ โดยรัฐบาลสยามได้ประกาศรับสมัครที่กรุงลอนดอน แล้วไม่ได้คนที่จะมาทำงานให้ แต่ทว่ารัฐบาลอังกฤษแสดงท่าทีไม่พอใจที่รัฐบาลสยามจะจ้าง ชาวเยอรมัน³⁵¹ และเมื่อ ค.ศ. 1921 รัฐบาลสยามหาข้าราชการมาปฏิบัติงานสำรวจพื้นดินและ ทรัพยากร (Land and Geological survey) ซึ่งคำว่าจ้างชาวอังกฤษแพงมากจึงจะหาคนชาติอื่น แต่เมื่อเรื่องทราบถึงทูตอังกฤษก็จะให้จ้างแต่ชาวอังกฤษเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งตามกฎหมายแล้วรัฐบาล สยามมีสิทธิ์จะจ้างคนชาติใดก็ได้ เนื่องจากมีหัวหน้าคณะทำงานเป็นคนไทยแล้ว³⁵²

ดังจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอาณานิคมของอังกฤษดำเนินไปอย่างราบรื่น โดยเฉพาะการให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาประเทศของรัฐบาลสยาม ทั้งในรูปแบบการว่าจ้างและ ให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษ ข้าราชการเหล่านี้ได้เข้ามาวางโครงสร้างและรากฐาน องค์การให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมเมืองอาณานิคม จากความตื่นตัวของสยามที่ให้ความสำคัญกับ อิทธิพลของอังกฤษอย่างมาก และเป็นเช่นนั้นตลอดยุคสมัยแห่งการจัดการปกครองแบบมณฑล เทศาภิบาล พัฒนาการทั้งหลายของสยามจึงผูกพันและได้รับอิทธิพลจากมาตรฐานการปกครองจาก ระบอบอาณานิคมของอังกฤษอย่างต่อเนื่อง และการปล่อยให้สยามพัฒนาประเทศเท่าเทียมกับ การพัฒนาที่เกิดขึ้นภายในอาณานิคม ยังส่งผลดีต่อทั้งประเทศสยามและอาณานิคมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านความสิ้นเปลืองทางเศรษฐกิจระดับภูมิภาค ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วอิทธิพลที่รัฐบาลสยามได้รับจะ ผันแปรตามอาณานิคมของอังกฤษเป็นสำคัญ อันเนื่องมาจากการที่อังกฤษแผ่อิทธิพลในเชิงภูมิศาสตร์ กายภาพและเชิงเศรษฐกิจการค้าในประเทศสยาม ฉะนั้นจึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าอังกฤษมีบทบาท ต่อประเทศสยามในช่วงการขยายอำนาจของเจ้าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

³⁵⁰ สจข., กต 35.11/37 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “หาหมอประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ” (ค.ศ. 1894)

³⁵¹ สจข., กต 35.3/24 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างอินเียเข้าทำการในกรมกระสาปณฺสีธิการ” (ค.ศ. 1907)

³⁵² สจข., กต 35.7/49 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างผู้ตรวจหาน้ำมันมารับราชการในกรมรถไฟ” (ค.ศ. 1920-1921)

ต้นสังกัด	ช่วงเวลาที่ย้ายราชการจากอาณานิคมเข้ามาในสยาม					รวมจำนวน ข้าราชการที่ย้าย (คน)
	ทศวรรษ 1890	ทศวรรษ 1900	ทศวรรษ 1910	ทศวรรษ 1920	ทศวรรษ 1930	
กระทรวงกลาโหม	1					1
กระทรวงเกษตร				1		1
กระทรวงธรรมการ		2	1	2		5
กระทรวงพระคลัง	6					6
กระทรวงพาณิชย์				2		2
กระทรวงยุติธรรม			2	11	1	13
กรมสารบัญชี่			1			1
กรมทตน้ำ			9	1		10
กรมธนาบัตร		1				1
กรมบ่อแร่		8				8
กรมป่าไม้	6	4				10
กรมแผนที่	7	2				9
กรมรถไฟ			1			1
กรมศุลกากร		2	2	1		5
กรมสุขาภิบาล			4	1		5
กรมสุรา					1	1
กองพลตระเวน	8	6				14
พิพิธภัณฑสถาน	1					1
รวม	29	25	20	19	2	94

ตารางที่ 6 การย้ายตัวข้าราชการจากอาณานิคมระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลบริติชราช ระหว่าง
ทศวรรษ 1890-1930

ที่มา แฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.)

จากตารางที่ 6 การย้ายตัวข้าราชการจากอาณานิคมระหว่างกระทรวงการต่างประเทศสยามกับรัฐบาลบริติชราชในระหว่างคริสต์ทศวรรษที่ 1890-1930 จะเห็นได้ว่ามีสัดส่วนจำนวนข้าราชการที่ลดลงตามความต้องการของรัฐบาลสยาม หากพิจารณาในช่วงทศวรรษ 1890 มีสัดส่วนความต้องการข้าราชการจากอาณานิคมมีมากอย่างยิ่ง เพื่อให้สอดคล้องกับการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองของประเทศ รวมถึงการสถาปนาระบอบมณฑลเทศาภิบาล หลังจากนั้นการย้ายตัวข้าราชการอาณานิคมเริ่มมีสัดส่วนลดลงตามลำดับ เนื่องจากภายหลังเป็นช่วงที่ข้าราชการสยามได้เรียนรู้วิธีการทำงาน กระทั่งข้าราชการสยามสามารถปฏิบัติหน้าที่แทนข้าราชการจากอาณานิคมได้ จึงส่งผลให้เกิดการ

สนับสนุนให้ข้าราชการสยามเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ แทนตำแหน่งข้าราชการจากอาณานิคมที่กำลังหมดสัญญาว่าจ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงกลางทศวรรษที่ 1920 เป็นต้นไป รัฐบาลสยามได้เริ่มลดจำนวนการยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคม ดังปรากฏได้ตามข้อมูลจำนวนในทศวรรษที่ 1930

การเข้ามาสถาปนาระบอบอาณานิคมของอังกฤษทั้งในพม่าและแหลมมลายูคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 เป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงจากรัฐรูปแบบจารีตอย่างประเทศสยามพัฒนาเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ โดยสร้างพื้นฐานจากการเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของระบอบการปกครองอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถจัดการปกครองโดยเน้นการประสานประโยชน์กับผู้นำท้องถิ่น และการพัฒนาพื้นที่โดยสร้างสาธารณูปโภค เพื่อเข้าถึงพื้นที่ตอนในของอังกฤษโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมเส้นทางคมนาคม จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหวังสูงสุดในการครอบคลุมพื้นที่ตอนในภาคพื้นทวีปของอังกฤษเป็นไปเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย และไม่กระทบต่อผลประโยชน์ที่อังกฤษได้รับจากอาณานิคม ซึ่งการเข้ายึดครองอาณานิคมทั้งในพม่าและแหลมมลายู มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งให้รัฐบาลสยามตระหนักถึงภัยคุกคามจากเจ้าอาณานิคมอีกด้วย คุณูปการที่ประเทศสยามได้รับจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษ คือ การตื่นตัวในการพัฒนาประเทศ อันเป็นผลจากการดำเนินความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ส่งผลให้ได้รับความช่วยเหลือทางด้านทรัพยากรบุคคลและเทคนิควิทยาการสมัยใหม่จากอังกฤษ

แม้ว่าสยามจะไม่ตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจใด แต่ทว่ากลับปฏิเสธไม่ได้ว่าระบอบอาณานิคมของอังกฤษส่งอิทธิพลเข้ามายังสยามอย่างมาก ฉะนั้นระบอบอาณานิคมของอังกฤษจึงมีส่วนสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในพัฒนาการของรัฐสยาม และเป็นส่วนหนึ่งในมาตรฐานการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ซึ่งท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตสู่รัฐสมัยใหม่ข้อสังเกตจากงานศึกษาของกุลลดา เกษบุญชู มีระบุว่าลักษณะของรัฐสมัยใหม่ที่รวมศูนย์อำนาจการปกครองจำเป็นต้องมีระบบราชการสมัยใหม่ ซึ่งเป็นข้าราชการที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่และได้รับการว่าจ้างรับเงินเดือนทั้งที่เกิดขึ้นในประเทศสยามและอาณานิคมของตะวันตกภายในภูมิภาค³⁵³ ดังนั้นแบบที่เกิดขึ้นแล้วกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายู แต่ในขณะเดียวกันควรตระหนักและเข้าใจด้วยว่า “ต้นแบบ” ในการพัฒนาบ้านเมืองของสยามนั้นยังมาจากระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกชาติอื่น อย่างเช่นฝรั่งเศสและเนเธอร์แลนด์ด้วยเช่นกัน

ดังนั้นรัฐบาลสยามได้รับคุณูปการและความช่วยเหลือในการพัฒนาประเทศจากรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ บนฐานของความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน จึงส่งผลให้รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษพร้อมที่จะสนับสนุนความช่วยเหลือทางด้านทรัพยากรบุคคล ตามที่รัฐบาลสยามขอยืมตัวมารับราชการในสยาม ข้าราชการจากอาณานิคมได้มีบทบาทในฐานะผู้ชำนาญการในการปฏิรูปบ้านเมือง

³⁵³ K. K. Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism* (London: Routledge Curzon, 2004), pp. 1-2.

และการจัดการปกครองตามระบอบอาณานิคม ดังจะเห็นได้ว่ามีบทบาทในการเข้ามาวางรากฐานหน่วยงานใหม่ที่เกิดขึ้น และเข้ามาฝึกหัดการบริหารรัฐกิจให้ข้าราชการสยาม ฉะนั้นการยืมข้าราชการจึงเปรียบเสมือนเป็นบันไดก้าวแรกของสยามในการยกระดับการบริหารรัฐกิจ นอกจากนี้คุณูปการสำคัญยิ่งของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ คือ การที่รัฐบาลสยามเรียนรู้และนำวิธีการจัดการอาณานิคมของอังกฤษทั้งในพม่า แหลมมลายู และอนุทวีปอินเดีย การเรียนรู้บทบาทของรัฐบาลอาณานิคมแล้วนำมาปรับใช้กับกาพัฒนาบ้านเมืองสยามภายในด้านต่างๆ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่จะได้อภิปรายต่อไป เมื่อศึกษาถึงบทที่ว่าด้วยกระบวนการเรียนรู้และการบริหารจัดการอาณานิคมของอังกฤษมาปรับใช้ในพื้นที่มณฑลพายัพ

บทที่ 4

ความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีต่อรัฐสยาม

ในบทนี้จะได้สำรวจความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีต่อรัฐสยาม ซึ่งเป็นการให้ภูมิหลังสำคัญเกี่ยวกับทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสองดินแดน และความสำคัญหรือประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับจากล้านนา (มณฑลพายัพ) ผู้ศึกษาจะได้อภิปรายความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับพื้นที่มณฑลพายัพเพื่อสะท้อนความสัมพันธ์สมัยจาริต และความสัมพันธ์สมัยที่ล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม และอภิปรายผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับจากหัวเมืองลาวล้านนาในช่วงก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ตั้งแต่การเป็นพื้นที่กันชนระหว่างอิทธิพลราชสำนักสยามและราชสำนักพม่า และการเป็นประเทศราชที่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้สยาม รวมถึงอภิปรายผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับระหว่างการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ตั้งแต่การเปลี่ยนสถานะเป็นพรมแดนประเทศสยาม นอกจากนี้ยังศึกษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้ ในประเด็นการทำสัมปทานป่าไม้สักหรือปางไม้ และการบริหารจัดการป่าไม้สักที่เกิดขึ้นในมณฑลพายัพ เพื่อสะท้อนถึงความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีต่อรัฐบาลสยาม

ก่อนการผนวกพื้นที่บริเวณมณฑลพายัพเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม บริเวณดังกล่าวนี้เดิมเป็นกลุ่มอาณาจักรอิสระที่ปกครองตนเอง ตั้งกระจายตัวตามแนวที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขาทางตอนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ชาวสยามเรียกว่า “หัวเมืองลาว” หรือหัวเมืองลาวล้านนาอันเป็นส่วนหนึ่งภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรสยาม ก่อนการเข้ามาขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมตะวันตกนั้น หัวเมืองลาวล้านนาประกอบด้วย 6 หัวเมือง โดยมีเมืองใหญ่ที่สำคัญในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ เมืองเชียงใหม่ และเมืองหลวงพระบาง³⁵⁴ ซึ่งจากบันทึกของศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี (Daniel McGilvary) ได้แบ่งหัวเมืองลาวตามลุ่มแม่น้ำเป็น 2 กลุ่มได้แก่ กลุ่มแรกเป็นเมืองซึ่งเป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยาประกอบด้วยหัวเมือง 5 เมืองตั้งอยู่บนสายธารน้ำเดียวกับแม่น้ำเจ้าพระยาจากแนวขนานด้านตะวันตกไปยังตะวันออก ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลคร (ลำปาง) เมืองแพร่ และเมืองน่าน กลุ่มที่สองเป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำโขงประกอบด้วยเมืองหลวงพระบาง และเมืองบรีวาร³⁵⁵

แม้ว่าแต่ละหัวเมืองมีความเป็นอิสระ และไม่อาจจะกล่าวเรียกได้โดยภาพเหมารวมว่าเป็นอาณาจักรเดียวกันได้อย่างปราศจากข้อสงสัย³⁵⁶ โดยผู้ศึกษายังคงตระหนักถึงเงื่อนไขของความเป็น

³⁵⁴ “King of Siam,” *Singapore Chronicle and Commercial Register* (6 October 1831), p. 2.

³⁵⁵ Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 56.

³⁵⁶ D. K. Wyatt, “Southeast Asia ‘Inside out,’ 1300-1800: A Perspective from the Interior,” *Modern Asian Studies* 31, 3 (July 1997), p. 707.

หน่วยการเมืองอิสระของแต่ละหัวเมือง ฉะนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงใช้หลักเกณฑ์โดยพิจารณาความสัมพันธ์ที่เกิดกับสยามและบริบทของภูมิภาคเป็นสำคัญ ซึ่งจะไม่กระทบต่อประเด็นหลักที่มุ่งนำเสนอ โดยความสำคัญของหัวเมืองลาวอันใกล้ชิดกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยาม และมีความสัมพันธ์กันทางภูมิศาสตร์ จึงเป็นเครื่องผูกโยงความสัมพันธ์ของบรรดาหัวเมืองลาวกับชาวสยาม ซึ่งภายหลังจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาล ค.ศ. 1894 จึงเรียกชื่อว่า “มณฑลลาวเฉียง” ต่อมาเมื่อ ค.ศ. 1900 เปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ” และถัดมาเมื่อ ค.ศ. 1901 จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลพายัพ” ตามลำดับ ฉะนั้นรัฐบาลสยามเน้นความสำคัญกับพื้นที่ดังกล่าวมากกว่าบริเวณอื่นอันเนื่องมาจากการเผชิญกับระบอบอาณานิคมที่ค่อนข้างเข้มข้น

หัวเมืองลาวล้านนาค่อนข้างเป็นอิสระและเป็นประเทศราชที่สัมพันธ์กับสยาม เนื่องจากสามารถผนวกรวมได้อย่างง่ายดายจากความสมัครใจและปราศจากการใช้กำลังทำสงคราม อีกทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์เชื่อมหัวเมืองลาวเข้ากับอาณาจักรสยาม โดยเฉพาะด้านการคมนาคมระหว่างทั้งสองดินแดนล้วนอาศัยเส้นทางแม่น้ำเป็นสำคัญ จากบันทึกคณะมิชชันนารีในทศวรรษ 1880 ของมิสซิสเอส. ซี. เพอร์คินส์ (Mrs. S. C. Perkins) ระบุว่าหัวเมืองลาวถูกปิดล้อมตัดขาดจากดินแดนอื่น แต่สามารถเดินทางเข้าถึงโดยใช้ช้างเป็นพาหนะเท่านั้น ไม่มีการจัดเรือโดยสารรับจ้างประจำเส้นทาง เนื่องจากการเดินทางเป็นเรื่องเฉพาะกิจของปัจเจกบุคคล และเกิดขึ้นเพียงเฉพาะโอกาสหรือมีกิจสำคัญเท่านั้น ตัวอย่างเช่น กรณีการรอตหมายที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ³⁵⁷ จัดส่งถึงเมืองเชียงใหม่ใช้ระยะเวลาประมาณ 8 เดือน³⁵⁸ และบันทึกของมิสเวสเตอร์เวลท์ (Miss Westervelt) ค.ศ. 1887 ระบุว่าใช้เวลา 2 สัปดาห์ล่องเรือลงมากรุงเทพฯ และใช้เวลาราว 6-10 สัปดาห์กลับเมืองเชียงใหม่³⁵⁹ นอกจากนี้การติดต่อราชการระหว่างหัวเมืองลาวกับกรุงเทพฯ ต้องอาศัยเรือ เช่น เมื่อ ค.ศ. 1907 มิสเตอร์กิบลินเจ้ากรมแผนที่ ครั้งเมื่อออกตรวจราชการมณฑลพายัพได้ใช้เส้นทางสัญจรทางแม่น้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางติดต่อสัญจรเพียงเส้นทางเดียวเท่านั้น³⁶⁰ ฉะนั้นความยากลำบากในการเข้าถึงหัวเมืองลาวจึงมีข้อจำกัดอยู่มากและเป็นการเดินทางที่ลำบาก

เมื่อพิจารณาตามสภาพภูมิศาสตร์และทำเลที่ตั้งของมณฑลพายัพ ที่มีลักษณะเป็นแนวเทือกเขาสลับกับที่ราบระหว่างหุบเขา ความอุดมสมบูรณ์ก่อเกิดเป็นแม่น้ำหลายสายจากหัวเมืองลาว ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติกั้นระหว่างหัวเมืองลาวทางตอนเหนือ และสยามทางตอนใต้ออกจากกัน

³⁵⁷ พัฒนาการไปรษณีย์ระหว่างเมืองของสยาม เริ่มขนส่งโดยใช้เรือ เมื่อเริ่มวางโครงสร้างพื้นฐานจึงใช้รถไฟขนส่งจดหมายระหว่างมณฑล และมีความพยายามใช้เครื่องบินเมื่อ ค.ศ. 1920 เพื่อขนส่งจดหมายไปสู่เมืองที่เส้นทางรถไฟเข้าไม่ถึง เช่น จันทบุรี อุบลราชธานี ฯลฯ ศึกษาเพิ่มเติม “เรื่องแลขวาวการบิน,” *สิทธิคดีลับ* (มิถุนายน 2463), หน้า 167.

³⁵⁸ S. C. Perkins, “Laos Land and Life,” in Presbyterian Board of Publication, *Siam and Laos as seen by our American Missionaries*, ed. Backus, M. (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884), p. 445.

³⁵⁹ “Chiang Mai,” *Straits Times Weekly Issue* (24 August 1887), p. 7.

³⁶⁰ สจข., *กส 7/600* เอกสารกระทรวงเกษตร “มิสเตอร์กิบลินจะไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1907)

ฉะนั้นการค้าและการติดต่อจึงมีไม่บ่อยนักอีกทั้งเป็นไปอย่างลำบาก รวมถึงหนังสือราชการส่งผ่านจากผู้ตรวจการไปเป็นทอดๆ ดังนั้นกรุงเทพฯ จึงรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับอาณาจักรลาวซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ น้อยมาก และการเดินทางจากกรุงเทพฯ มายังเมืองเชียงใหม่ศูนย์กลางของหัวเมืองลาวศาสนาจารย์เดเนียล แมคคิลวารี ได้กล่าวเปรียบเอาไว้ว่าเสมือนกับการเดินทางไปอีกโลกหนึ่ง แต่ก็มีความพยายามของนักสำรวจต่างประเทศที่ได้เดินทางมายังเมืองเชียงใหม่ เช่น เซอร์โรเบิร์ต ชอมเบิร์ก (Sir Robert Schomburgk) ซึ่งได้รับมอบหมายหน้าที่จากรัฐบาลอังกฤษให้เข้ามายังกรุงเทพฯ³⁶¹

แม้กระทั่งการเดินทางจากกรุงเทพฯ มายังมณฑลพายัพใน ค.ศ. 1896 ยังคงใช้เส้นทางคมนาคมทางเรือ³⁶² ผ่านเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาและลัดเลาะเกาะแก่งในแม่น้ำปิง ดังที่ได้รับการกล่าวไว้ในบันทึกของมิสซิสโจนาราน วิลสัน (Mrs. Jonathan Wilson) มิชชันนารีประจำเมืองเชียงใหม่ ระบุว่าการเดินทางมายังหัวเมืองลาวโดยสัญจรผ่านแม่น้ำเจ้าพระยามีระยะทางกว่า 500 ไมล์ เป็นเวลาเนิ่นนานประมาณ 60-90 วัน โดยอาศัยความชำนาญของลูกเรือและเรือหางแม่ปะ พวกเขาสามารถเผชิญอุปสรรคจากโขดหินในห้วงแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำปิงได้อย่างดี³⁶³ ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการเดินทางเพื่อข้ามอุปสรรคทั้งหลาย มักมีต้นทุนและเสียค่าใช้จ่ายในการระดมสรรพกำลังในการเดินทางเป็นอย่างมาก จึงจะเห็นได้ว่าการเดินทางในแต่ละครั้งมักจะเป็นขบวนใหญ่ มีผู้ติดตามเป็นคณะ สอดคล้องตามพรรณนาของมิสซิสเอส. ซี. เพอร์คินส์ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ฉะนั้นการเดินทางระดับพลเมืองทั่วไปจึงเป็นไปได้ยากมากด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ อันเป็นปรากฏการณ์ระหว่างกลุ่มชาวลาวล้านนากับชาวสยามให้ติดต่อกันอย่างยากลำบาก

การเดินทางเพื่อมายังในหัวเมืองลาวจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงเมืองสำคัญขนาดใหญ่ซึ่งมี “ลำดับศักดิ์ของเมือง” จัดว่าเป็นเมืองสำคัญอย่างยิ่ง คือ เมืองเชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางอำนาจใหญ่ และมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการปกครองตั้งแต่ยุคราชวงศ์มังราย ประกอบกับในทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่แอ่งขนาดกว้างใหญ่ที่สุดทางตอนกลางของอาณาจักรล้านนา ความสำคัญของเมืองเชียงใหม่จึงค่อนข้างโดดเด่น แม้กระทั่งในเอกสารของชาวตะวันตกใช้ชื่อเรียกแทนหัวเมืองลาวล้านนาทั้งหมดเป็นชื่อของอาณาจักร เช่น แผนที่ฉบับปัลเลอกัวซ์ (Jean Baptiste Pallegoix) จัดทำใน ค.ศ. 1854 เรียกว่า ราชอาณาจักรเชียงใหม่ “...Royaume de Xieng Mai...”³⁶⁴ และรายงานการ

³⁶¹ Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 56.

³⁶² “A Journey Round Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (26 May 1896), p. 15.

³⁶³ Jonathan Wilson, “From Bangkok to Cheung Mai,” in Presbyterian Board of Publication, *Siam and Laos as seen by our American Missionaries*, ed. M. Backus (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884), p. 460.

³⁶⁴ ขาววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, *ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2555), หน้า 165.

ปกครองพม่าประจำปี 1883-1884 เรียกว่า รัฐเชียงใหม่ “...Chiangmai States...”³⁶⁵ ต่อมาเมืองเชียงใหม่ได้รับการขั้บเน้นจากฝ่ายรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ คือ เลือกให้เป็นที่ตั้งสถานกงสุลอังกฤษ และจากฝ่ายรัฐบาลสยาม คือ เลือกให้เป็นที่ตั้งศาลาว่าการรัฐบาลเพื่อบัญชาการมณฑลพายัพ³⁶⁶ รวมถึงเป็นที่พำนักของข้าหลวงใหญ่ และเป็นจุดหมายสำคัญของพระบรมวงศานุวงศ์ที่รับสนองพระราชบัญชาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามให้เป็นผู้แทนต่างประเทศพระนครพระกรรมในการแก้ปัญหาพิพาทกับอาณานิคมอังกฤษ ด้วยลักษณะเหล่านี้จึงขั้บเน้นความสำคัญของเมืองเชียงใหม่ ในฐานะศูนย์กลางของมณฑลพายัพมากกว่าหัวเมืองอื่น

ด้วยปัจจัยด้านภูมิศาสตร์มีลักษณะเป็นแนวเทือกเขาสูงใหญ่ ซึ่งเป็นปราการแยกหัวเมืองลาวออกจากดินแดนของชาวพม่า รวมถึงลักษณะทางเชื้อชาติและภาษาของประชากรในหัวเมืองลาวมีความใกล้ชิดกับชาวสยามมากกว่าที่จะเป็นชาวพม่า³⁶⁷ แม้ประชากรในมณฑลพายัพจะได้รับการเรียกขานจากชาวสยามว่าเป็นพวกลาว แต่ทว่าพัฒนาการของหัวเมืองลาวล้านนาเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์กับอาณาจักรสยามอยู่เสมอ ชาวสยามรับรู้ว่าเป็นพื้นที่บริเวณมณฑลพายัพ เป็นอาณาจักรแห่งหนึ่งทางตอนเหนือของกลุ่มคนที่ชาวสยามเรียกว่า “ลาว”³⁶⁸ ซึ่งมีรูปแบบทางวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมเฉพาะกลุ่ม หากนิยามพวกลาวตามทรรศนะของสยาม คือ กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของสยาม ครอบคลุมอาณาบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นที่ตั้งอาณาจักรโบราณ คือ ล้านนา และล้านช้าง ซึ่งชาวสยามให้นิยามว่าเป็นพวก “ลาว” คำเรียกดังกล่าวใช้ในความหมายโดยรวม สำหรับเรียกประชากรที่อาศัยก่อนไปทางตอนเหนือและทางตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ลักษณะทางกายภาพในบันทึกการเดินทางของมิสเตอร์ปีแอร์ โออร์ต (Mr. Pierre Orts)³⁶⁹ เขียนบันทึกประจำวันวันที่ 23 สิงหาคม ค.ศ. 1897 กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า “...ข้าพเจ้ามีความรู้สึกว่าคุณลาวมีลักษณะคล้ายกับชาวยุโรปที่ตากแดดจนผิวดำ แต่สำหรับชาวสยาม ข้าพเจ้ากลับไม่มีความรู้สึกเช่นนั้น แม้ว่าจะเป็นชาวสยามที่เป็นชนชั้นสูงก็ตาม...”³⁷⁰

ตัวอย่างโลกทัศน์และการรับรู้ของชาวสยามเกี่ยวกับหัวเมืองลาวล้านนา ส่วนหนึ่งสะท้อนผ่านวรรณกรรมในช่วงปลายสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น บทขับเสภาขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงตัวละครที่มีชื่อตามชาติพันธุ์ ในเหตุการณ์เมื่อพลายแก้วยกทัพไปเมืองเชียงใหม่ แล้วไม่ได้

³⁶⁵ Report on the Administration of British Burma During 1883-84 (Rangoon: The Government Press, 1884), p. 3.

³⁶⁶ สจ. 1/995 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงมหาดไทยส่งแผนการแบ่งพระราชอาณาจักรตามการปกครองประจำศก 131” (ค.ศ. 1912)

³⁶⁷ Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 191.

³⁶⁸ ดู เชิงอรธลำดับที่ 6 บทที่ 1

³⁶⁹ มิสเตอร์ปีแอร์ โออร์ต (Mr. Pierre Orts) ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม เมื่อ ค.ศ. 1897 ได้ออกเดินทางเยี่ยมหัวเมืองในมณฑลลาวเฉียง

³⁷⁰ พิษณุ จันทรวิทัน, *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2546), หน้า 65.

รุกรานหมู่บ้านจอมทอง แสนคำแมนในฐานะนายบ้านได้ตอบแทนพลายแก้วโดยยกนางลาวทอง ซึ่งเป็นลูกสาวของตนกับนางศรีเงินยวงชาวจอมทองให้แก่พลายแก้ว เป็นต้น³⁷¹ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ราชสำนักสยามมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ปกครองในหัวเมืองลาวล้านนาซึ่งตกเป็นประเทศราชอย่างใกล้ชิดอีกด้วย ฉะนั้นเอกสารราชการรวมถึงพระราชหัตถเลขาของกษัตริย์สยาม สะท้อนธรรมเนียมในราชสำนักสยาม โดยนิยมเรียกบรรดาผู้ปกครองของหัวเมืองลาวอย่างล้าลองว่า “เจ้าลาว” หรือ “ท้าวลาว” แม้กระทั่งคำเรียกตำแหน่งบรรดาศักดิ์ว่า “พระยาลาว” เช่น พระเจ้าอินทวิชยานนท์³⁷² ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ เดินทางไปถวายเครื่องราชบรรณาการ ค.ศ. 1889 มีบันทึกระบุไว้ว่า “...จำนวนเจ้านายท้าวพระยาลาวไพร่เมืองนครเชียงใหม่มากรุงเทพฯ ครึ่งนี้ 194 คน...”³⁷³ นอกจากนี้ยังมีกรณีการเรียกชื่อล้าลองของพระตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ตำหนักเจ้าลาว” รวมถึงการตั้งชื่อแนวเทือกเขาทั้งระหว่างมณฑลพายัพกับรัฐฉานว่า เทือกเขาแดนลาว เป็นต้น

การจัดแบ่งพื้นที่การปกครองภายในประเทศสยามจัดแบ่งภาคส่วนเป็นมณฑล พร้อมกับตั้งชื่อมณฑลซึ่งระบุชาติพันธุ์กำกับไว้ว่าเป็นพวกลาวอีกด้วย ในช่วงขยายอำนาจการปกครองจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลแบบดั้งเดิม³⁷⁴ เช่น มณฑลลาวกลาง (มณฑลนครราชสีมา) มณฑลลาวกาว (มณฑลอีสาน) มณฑลลาวพวน (มณฑลอุดร) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสยามเรียกหัวเมืองในล้านนาว่า “มณฑลลาวเฉียง” (มณฑลพายัพ)³⁷⁵ อนึ่งมีข้อสังเกตเกี่ยวกับชื่อเรียกมณฑลสามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 ตั้งชื่อมณฑลโดยขึ้นต้นด้วยชื่อชาติพันธุ์ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้ว และกลุ่มที่ 2 นำชื่อเมืองหลักตั้งเป็นชื่อมณฑล เช่น มณฑลกรุงเก่า (มณฑลอยุธยา) มณฑลกรุงเทพ มณฑลจันทบุรี มณฑลชุมพร มณฑลปัตตานี มณฑลพิษณุโลก มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลไทรบุรี มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลนครสวรรค์ มณฑลราชบุรี ฯลฯ

อย่างไรก็ตามประชากรในหัวเมืองลาวล้านนารับรู้และแสดงสำนึกทางชาติพันธุ์ของตนดังเช่นที่สยามเรียกว่าเป็นลาวนั้น กระทั่งจากหลักฐานช่วงรอยต่อปลายทศวรรษ 1880-1890 พบการเรียกขานตนเองของคนพื้นเมืองในล้านนาสอดคล้องกับที่ชาวสยามเรียก กล่าวคือจากจดหมายฉบับที่ 16 ของศรีโหมซึ่งเป็นชาวล้านนาที่มีโอกาสเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาเป็นคนแรก ได้เขียนถึง

³⁷¹ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 18 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2544), หน้า 174-175.

³⁷² พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่พระองค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1870-1897.

³⁷³ “ราชทูตอังกฤษเฝ้าถวายพระราชสาสน์ และเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช,” ราชกิจจานุเบกษา 6, 36 (8 ธันวาคม 2432), หน้า 307.

³⁷⁴ วุฒิชัย มูลศิลป์, “สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการหัวเมือง (พ.ศ. 2435-2458),” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 4, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2555), หน้า 7.

³⁷⁵ จิรชาติ สันติยะศ, พระราชชายา เจ้าดารารัศมี (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), หน้า 35.

บิดามารดาและเมื่อก้าวถึงบ้านเมืองของตนเรียกว่า “เมืองลาว”³⁷⁶ เป็นต้น ความน่าสนใจประการหนึ่งจากบันทึกของมิสซิส. ซี. เพอร์คินส์ (Mrs. S. C. Perkins) เขียนที่เมืองฟิลาเดเฟีย ระบุว่าแม้ชาวลาวสามารถเข้าใจภาษาสยามได้ และมีคนที่พอมีความรู้อ่านหนังสือออก แต่ทว่าส่วนใหญ่กลับไม่สามารถอ่านหนังสือได้³⁷⁷

เมื่อพิจารณาถึงความใกล้ชิดระหว่างทั้งชาวล้านนาและกลุ่มชาวสยาม จะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น ศาสนาและความเชื่อ การจัดลำดับชนชั้นในสังคม รวมถึงลักษณะของภาษาอันได้รับการจัดอยู่ร่วมกลุ่มตระกูลภาษาไต-ไท³⁷⁸ มีการใช้คำโดดซึ่งเป็นระบบภาษาเดียวกัน ซึ่งแตกต่างเพียงด้านสำเนียงและคำศัพท์เฉพาะตามท้องถิ่น เมื่อพิจารณารูปแบบภาษาพ้องด้วยรากศัพท์เดียวกัน แต่ทว่าการสนทนาสื่อสารยังคงเป็นอุปสรรคเนื่องด้วยวิวัฒนาการการใช้ภาษาทั้งสองกลุ่มมีลักษณะเฉพาะ

รูปที่ 8 แผนที่สยามและหัวเมืองลาว ของนายแพทย์ซีค (Dr. Marion Alonzo Cheek)

ที่มา M. Backus, ed. Siam and Laos as seen by our American Missionaries (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884)

³⁷⁶ นายศรีโหม่ว วิชัย เป็นคริสเตียนชาวเชียงใหม่คนแรกซึ่งมีโอกาสติดตามมิชชันนารีเพื่อไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งเขียนจดหมายส่งกลับมาถึงบิดามารดาหลายฉบับ ภายหลังมิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนได้รวบรวมจดหมายของศรีโหม่ว ซึ่งเขียนด้วยอักษรล้านนาหรืออักษรธรรมล้านนาเพื่อมาใช้ในการประกอบการสอนวิชาภูมิศาสตร์จัดการเรียนการสอนในโรงเรียนชายวังสิงห์คำ ศึกษาเพิ่มเติม บุญเสริม สาตราภัย, ศรีโหม่ว คนเชียงใหม่คนแรกๆที่ไปอเมริกา (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ป๋อง, 2523), หน้า 68.

³⁷⁷ S. C. Perkins, “Laos Land and Life,” in Presbyterian Board of Publication, Siam and Laos as seen by our American Missionaries, ed. M. Backus (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884), p. 433.

³⁷⁸ Somsong Burusphat, “A comparison of general classifiers in Tai-Kadai languages,” in The Mon-Khmer Studies Journal 37 (2007), pp. 131-132.

ภาษาท้องถิ่นที่พูดในภาคพายัพจัดอยู่ในกลุ่มตระกูลภาษาไต-ไท ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกันกับภาษาสยาม แต่ทว่าด้วยลักษณะของพัฒนาการทางการออกเสียง และการอยู่อาศัยแตกต่างกันส่งผลอย่างยิ่งต่อวิวัฒนาการของเค้าเดิมภาษาที่ถูกปรับเปลี่ยนถ้อยคำของเสียงไปตามแต่ละกลุ่ม จึงเป็นปกติที่จะทำให้การสื่อความไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร เช่น กรณีของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร³⁷⁹ ข้าหลวงพิเศษในรัฐบาลสยามขึ้นมาจัดการราชการในหัวเมืองลาวเฉียง ภาษาสำเนียงท้องถิ่นเป็นอุปสรรคที่ต้องพบเจอ และงานด้านยุติธรรมในมณฑลพายัพยังอาศัยข้าราชการพื้นเมืองในกระบวนการว่าความ สะท้อนว่าภาษาที่ใช้สื่อสารยังคงเป็นอุปสรรคอยู่มากระหว่างข้าราชการชาวสยามกับประชากรในมณฑลพายัพ นอกจากนี้งานศึกษาภาษาล้านนาของนายแพทย์วิลเลียม เอ.บริกส์ (Dr. William. A. Briggs) มิชชันนารีนิกายอเมริกันเพรสไบทีเรียนผู้สร้างแบบเรียนภาษาลาวล้านนาเพื่อสอนมิชชันนารี พบว่าส่วนใหญ่ภาษาล้านนามีลักษณะเฉพาะแตกต่างถึง 8 ระดับเสียง³⁸⁰ โดยถ่ายทอดผ่านอักษรอันเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง เรียกว่า “อักษรธรรม”³⁸¹ เป็นอักษรที่พัฒนามาจากอักษรมอญโบราณโดยใช้เป็นสื่อถอดรูปของเสียง ยิ่งก่อให้เกิดความแตกต่างอันประจักษ์ได้อย่างชัดเจน สยามเองก็มีการใช้อักษรที่พัฒนาเฉพาะเป็นของตนเอง จะเห็นได้ว่าแม้ลักษณะการใช้อักษรจะมีพัฒนาการต่างรูปแบบแต่ทว่าภาษาพูดเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงรากร่วมในกลุ่มวัฒนธรรมไท

ในช่วงของการพัฒนามณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ล้วนได้รับคุณูปการสำคัญจากบรรดาคณะมิชชันนารีที่ปฏิบัติหน้าที่ตามเมืองต่างๆ ดุษฎีนิพนธ์ของประสิทธิ์ พงศ์อุดม กล่าวถึงความร่วมมือระหว่างมิชชันนารีกับรัฐบาลสยามดำเนินไปด้วยดี เนื่องจากท่าทีของคณะมิชชันนารีปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล และยังมีส่วนสนับสนุนการจัดการปกครองของรัฐบาลสยามเป็นอย่างดี³⁸² อีกทั้งภารกิจส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การใช้ภาษาลาว (ล้านนา) และภาษาอังกฤษ นอกจากนี้มิชชันนารีมีภารกิจอื่นอีกมากที่จำเป็นจะต้องใช้ทักษะทางด้านภาษาถึง 3 ภาษา คือ ลาว (ล้านนา) อังกฤษ และสยาม³⁸³ มิชชันนารีจึงมีบทบาทอย่างมากในฐานะสื่อกลางระหว่างทั้งสองกลุ่ม นอกจากภารกิจด้านเผยแผ่คำสั่งสอนแล้ว ยังมีส่วนช่วยพัฒนาพื้นที่มณฑลพายัพตามทิศทางของรัฐบาลสยาม มิชชันนารีมีส่วน

³⁷⁹ ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (ค.ศ. 1855-1909) พระองค์มีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองลาวล้านนา เนื่องจากเป็นผู้อัญเชิญพระกุนทล และพระธำมรงค์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพระราชทานเป็นของขวัญในพิธีโสกันต์เจ้าดารารัศมี ซึ่งเป็นพิธีโสกันต์ครั้งแรกในแผ่นดินล้านนา.

³⁸⁰ William. A. Briggs, *Frist Lessons in the Study of Laos Language* (Cheing Mai: American Presbyterian Mission, 1904), p. 10.

³⁸¹ ตัวธรรม (ตัวอักษร) หรืออักษรธรรม คือ รูปแบบตัวอักษรที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในสังคมล้านนา พัฒนามาจากอักษรมอญโบราณ เหตุที่เรียกชื่อว่าอักษรธรรม เนื่องจากชนบทในอดีตรับรู้สงวนไว้ให้เรื่องทางพุทธศาสนาเป็นหลัก อักษรดังกล่าวจึงได้ชื่อว่า เป็นอักษรที่บันทึกพระธรรมทางพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า อักษรธรรม หรือ ตัวธรรม.

³⁸² ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, “มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้างชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 144.

³⁸³ “Press Experiences,” *The Laos News* vol. 3, no. 4 (October 1906), p. 58.

สำคัญในการสร้างความคุ้นเคยและการขยายอิทธิพลของสยามเข้าไปยังหัวเมืองลาว อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากมุมมองด้านความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองดินแดน พบว่ามีความเกี่ยวพันและดำเนินความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง สามารถสะท้อนนัยยะสำคัญในประเด็นถกเถียงที่เกี่ยวกับสถานะล้านนา กับสยาม รวมถึงภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา

การศึกษาประเด็นความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีต่อรัฐสยามสามารถจัดแบ่งตามปฏิสัมพันธ์ได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา และ 2) ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับจากพื้นที่มณฑลพายัพ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา

“...การที่ไทยในประเทศสยามสามารถรวมตัวกันได้ เพราะอาศัยพระบรมเดชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทราชอนุชาเป็นต้นคำ ก็เป็นความจริง แต่สมควรจะยกย่องผู้เป็นหัวหน้าของชาวมณฑลพายัพในสมัยนั้นด้วย คือเจ้าเจ็ดตน อันเป็นต้นตระกูลวงศ์ของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูน กับทั้งเจ้าเมืองน่านอันเป็นบรรพบุรุษของเจ้านายในเมืองนั้นที่ได้สวามิภักดิ์แล้วช่วยรบพุ่งเข้าศึกเป็นกำลังอย่างสำคัญของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์มาแต่เดิม เมื่อมาถึงชั้นบุตรหลาน ก็มีความซื่อตรงจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชวงศ์ ทุกรัชกาลสืบมา จึงทรงพระกรุณาโปรดยกย่องวงศ์สกุลเจ้าเจ็ดตนและสกุลเจ้าเมืองน่านให้มียศเป็นเจ้าสืบกันมา ด้วยเป็นสกุลคู่พระบารมีของพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่ปฐมรัชกาล อันเป็นการสมควรยิ่ง ถึงตัวเราก็ตั้งใจว่าจะบำรุงรักษาสืบไปมิให้เสื่อมสูญ...”³⁸⁴

ข้อความข้างต้นมาจากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จพระพาสมณฑลพายัพเมื่อ ค.ศ. 1926 นับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์สยามเสด็จไปยังหัวเมืองลาวล้านนาหรือมณฑลพายัพ โดยให้ความสำคัญแก่ภูมิหลังประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกันระหว่างสยามกับล้านนา ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงกำเนิดแนวคิดชาตินิยมในการสร้างชาติไทย ซึ่งแนวคิดความเป็นชาติไทยตามทฤษฎีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานพระราชนิพนธ์เรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้” คือ การแสดงความจงรักภักดีเป็นเกณฑ์นิยามความเป็นชาติ และการแสดงความภักดีต่อพระมหากษัตริย์สยามจึงจะได้ชื่อว่าเป็นไทยแท้³⁸⁵ ประเด็นที่สะท้อนจุดร่วมกันทางประวัติศาสตร์ของล้านนาและสยาม คือ การพื้นม่าน หรือการร่วมกันขับไล่พม่าออกจากแผ่นดินล้านนา ซึ่งนับเป็นวีรกรรมสำคัญที่ใช้ยึดโยงให้เห็นความเกี่ยวเนื่อง และคุณูปการของสยามในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์โอบอุ้มผู้ปกครองพื้นเมืองในหัวเมืองลาวล้านนา

³⁸⁴ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ และนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2469 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), หน้า 56-57.

³⁸⁵ อีร์จุตา เมลิน, “แนวคิดทางการเมืองแบบราชาชาตินิยมที่ปรากฏในนวนิยายของทมยันตี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 46-47.

หากกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา จำเป็นต้องกล่าวถึงประเด็นการระบุสถานะของหัวเมืองลาวล้านนาด้วยในฐานะส่วนหนึ่งของสยาม และการสิ้นสุดสถานะของรัฐจารีต³⁸⁶ งานประวัติศาสตร์นิพนธ์และเอกสารร่วมสมัยให้ภาพความเข้าใจถึงบทบาทของสยามในการผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่ง แตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ในการพิจารณา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา ของสร้อยดี อ่องสกุล ได้จัดลำดับการเข้ามามีบทบาทของอิทธิพลสยามในหัวเมืองลาวล้านนา 2 สมัย คือ 1) สมัยก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง (ค.ศ. 1884-1892) กับช่วงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง (ค.ศ. 1894-1899) และ 2) สมัยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงสถาปนาระบอบมณฑลเทศาภิบาล (ค.ศ. 1899-1902) ช่วงสร้างเอกภาพของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ค.ศ. 1902-1915) และช่วงยกเลิกเขตพิเศษมณฑลพายัพ (ค.ศ. 1915-1933)³⁸⁷ ซึ่งยกระดับความเข้มข้นด้านการปกครองในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหัวเมืองประเทศราชสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นผลจากการลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 หรือการที่รัฐบาลสยามจึงส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยันต์) มาเป็นข้าหลวงสามหัวเมือง

เมื่อพิจารณาการสร้างประวัติศาสตร์โดยเริ่มปฐมบทในช่วงสถาปนาราชวงศ์จักรีใน ค.ศ. 1782 ปรากฏการมีส่วนร่วมของผู้นำในล้านนาทั้งสองราชวงศ์ คือ ราชวงศ์ทิพย์จักร (เจ้าเจ็ดตน) และนันทราชวงศ์ (หลวงดินมหวงศ์)³⁸⁸ เป็นจุดร่วมที่เน้นย้ำว่าล้านนาเป็นดินแดนอันมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสยามมาตั้งแต่ต้นราชวงศ์ กระทั่งสามารถอนุมานได้ถึงสถานะการเป็นประเทศราชส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม ซึ่งตามแนวคิดรัฐแบบจารีตแล้ว ผู้ปกครองล้านนารวมทั้งบรรดาเจ้านายถือว่าเมืองของตนนั้นเป็นประเทศราช ภายใต้การยอมรับอำนาจผู้ปกครองสยามว่าอยู่เหนือกว่า และแสดงรัฐนาฏกรรมเพื่อยอมรับอำนาจผ่านการส่งเครื่องราชบรรณาการ มีจุดประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนกับการได้รับความคุ้มครองทางด้านกำลังพล กรณีเมื่อถูกเมืองอื่นรุกราน

³⁸⁶ รัฐจารีต คือ รัฐในรูปแบบเดิมซึ่งมีลักษณะยึดหยุ่นด้านอำนาจการปกครอง เชื่อกันว่าความสำเร็จหรือความชอบธรรมเกิดจากอำนาจเกิดจากบารมี และสิทธิธรรม การยอมรับอำนาจและความสัมพันธ์ของรัฐขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ปกครองทั้งนี้ยังรวมถึงเขตอำนาจรัฐจารีตที่ไม่ชัดเจนมีมณฑลอำนาจแบบรัฐแสงเทียน และความสัมพันธ์แบบรัฐสองหรือสามฝ่ายฟ้า ตัวอย่างของรัฐจารีต เช่น ประเทศราชซึ่งมีการจัดลำดับศักดิ์ของเมือง แสดงความสัมพันธ์หรือความภักดีโดยการส่งบรรณาการ ฯ ทั้งนี้หมายความว่าถึงอาณาเขต ระบอบการปกครอง การบริหารกิจการของรัฐจารีตด้วย ศึกษาเพิ่มเติม ชัยวัฒน์ ปะสุนะ, “รัฐบาลสยามกับการจัดการปกครอง 4 หัวเมืองมลายู (ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู) ระหว่าง ค.ศ. 1873-1910,” วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ 12, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564), หน้า 220.

³⁸⁷ ศึกษาเพิ่มเติม สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557)

³⁸⁸ เมื่อนานเป็นอีกนครสำคัญด้านตะวันออกติดกับเขตอิทธิพลเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส รัฐบาลสยามให้ความสำคัญและยกย่องสถานะผู้ปกครองเมื่อนานเป็นให้เทียบเท่ากับผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อนานดำรงสถานะความเป็นรัฐจารีตซึ่งค่อนข้างมีอิสระภายใต้การค้ำประกันอำนาจจากสยามตั้งแต่ ค.ศ. 1786 กระทั่งสถานะรัฐจารีตเมื่อนานสิ้นสุดลงในช่วงปฏิรูปการปกครองในสยามประเทศเมื่อ ค.ศ. 1899 ศึกษาเพิ่มเติม บริพัตร อินปาติยะ, “การฟื้นฟูรัฐน่านในสมัยราชวงศ์หลวงดิน พ.ศ. 2329-2442,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษาศาสนา สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560)

พระมหากษัตริย์สยามจะเป็นฝ่ายส่งกองกำลังขึ้นมาหรือออกคำสั่งเรียกรวมพลช่วยเหลือเมืองที่ถูกกรรณ พร้อมกันนั้นต้องแก้ไขสถานการณ์ความไม่สงบในหัวเมืองประเทศราช

การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองลาวล้านนา (มณฑลพายัพ) จากโลกทัศน์ของชาวตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินงานเผยแผ่คริสต์ศาสนาคณะมิชชันนารีเพรสไบทีเรียน แสดงการยอมรับตามทฤษฎีของสยามโดยถือว่าพื้นที่หัวเมืองลาวเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรสยาม³⁸⁹ เช่น การขอพระบรมราชานุญาตจากกษัตริย์สยามของนักสำรวจชาวตะวันตก รวมถึงคณะมิชชันนารีที่จะเดินทางประกาศศาสนาในหัวเมืองลาวล้านนา สะท้อนนัยยะด้านสถานะและอิทธิพลสยามที่อยู่เหนือดินแดนทางตอนในทวีป เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏทฤษฎีของชาวตะวันตกที่ถ่ายทอดอาณาเขตของรัฐสยามจากหลักฐานประเภทแผนที่ โดยมีความเข้าใจว่าบริเวณล้านนาเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลอำนาจของสยามอยู่แล้ว ดังเช่นแผนที่ฉบับจอห์น แอร์โรวสมิธ (John Arrowsmith) จัดทำขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1855 ระบุว่าดินแดนเชียงใหม่ คือรัฐฉานซึ่งเป็นเมืองขึ้นสยาม และดินแดนเชียงตุง คือ รัฐฉานซึ่งเป็นเมืองขึ้นพม่า³⁹⁰ และในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปรากฏการระบุชื่อในแผนที่เดอะเซ็นจูเรียล ค.ศ. 1897 ฉบับตีพิมพ์ ค.ศ. 1914 ว่า “...Siamese Shan States or Laos States...”³⁹¹

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์รัฐพื้นเมืองที่มีความซับซ้อน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงสถานะของล้านนาในโลกทัศน์แบบจารีต คือ “ประเทศราช” ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ครองราชย์ ค.ศ. 1767-1782) ถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ ค.ศ. 1868-1910) สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของพรพรรณ จงวัฒนา เรื่องกรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445) ได้กล่าวถึงภูมิหลังเกี่ยวกับหัวเมืองลาวล้านนา โดยมีทฤษฎีว่าล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี³⁹² รัฐบาลสยามได้จัดสถานะของหัวเมืองลาวล้านนาว่าเป็นประเทศราช หรือเมืองต่างด้าวต่างแดนอันเป็นหัวเมืองส่วนนอก หมายถึง การมีสถานะเป็นรัฐหรือเมืองผู้ปกครองยังได้รับสิทธิในการปกครองเมืองของตน เพียงแต่่วยยอมรับอำนาจความเป็นอธิราชของพระมหากษัตริย์สยาม โดยแสดงการมีส่วนร่วมกับเจ้าอธิราช เช่น การส่งเครื่อง

³⁸⁹ Emelie McGilvary, “Recollections of Cheung Mai,” in Presbyterian Board of Publication, *Siam and Laos as seen by our American Missionaries*, ed. M. Backus (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884), p. 479.

³⁹⁰ “...Chiang Mai: Shans dependent on Siam, Chiang Tung: Shans dependent on Burmah...” ศึกษาเพิ่มเติม ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, *ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธิดาประเทศไทย, 2555), หน้า 175.

³⁹¹ B. E. Smith, *The Century Atlas of The World* (New York: Century, 1914), p. No. 106.

³⁹² พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 1.

ราชบรรณาการ รวมทั้งการเรียกเกณฑ์กองกำลังไพร่พลจากเจ้าอธิราช ดังนั้นหัวเมืองลาวล้านนาจึงมีสถานะเป็นประเทศราชของสยาม ดังพระราชดำรัสที่สะท้อนลักษณะการปกครองสยามสมัยจารีตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“...พระราชอาณาเขตของกรุงสยามมีสองชั้น คือ หัวเมืองชั้นใน กับชั้นนอกฤๅประเทศราช ส่วนการปกครองแต่ก่อนๆ มาด้วยเหตุที่ทางไปมาลำบาก จึงได้ปล่อยให้หัวเมืองชั้นนอกเป็นประเทศราชปกครองตัวเอง เป็นแต่ส่งเครื่องราชบรรณาการ เพราะชนชั้นกรุงเทพฯ ไม่ได้ผลประโยชน์ใดจากหัวเมืองประเทศราชนอกจากบรรณาการเท่านั้น ต่อมาเราได้จัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไข ก็ได้หันแต่มณฑลพายัพมณฑลเดียว ด้วยเหตุว่ามีเหตุเกิดขึ้นก่อนมณฑลอื่นๆ คือเรื่องป่าไม้ กับเบญจมาศที่ตั้งอยู่ในลำแม่น้ำอันเดียวกับกรุงเทพฯ พอจะทำการได้ง่ายจึงคิดแลจัดการเอื้ออ้อมเข้าไปปกครอง ก็ได้ไว้ทั้งมณฑล...”³⁹³

สถานะของล้านนาในฐานะเมืองประเทศราชได้รับการนำมาเป็นข้ออ้าง เพื่อแสดงอิทธิพลของรัฐบาลสยามในการอ้างสิทธิ์แก่รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ จากการที่อังกฤษแสดงท่าทีคุกคามแสดงอิทธิพลในหัวเมืองลาวล้านนา นอกจากนี้รัฐบาลสยามได้รับการยอมรับจากรัฐบาลอังกฤษว่าเป็นผู้ปกครองสูงสุด และถือครองอธิปไตยในหัวเมืองลาวล้านนา เมื่อพิจารณาโลกทัศน์แบบตะวันตกที่เน้นการรับรู้เชิงอารมณ์ในการทำความเข้าใจระหว่างกันในระยะเริ่มต้นเรื่องสถานะเมืองประเทศราชนั้น ทัศนคติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าเมืองประเทศราชถือเป็นเมืองที่เข้ามาสวามิภักดิ์ไม่ใช่เมืองขึ้นที่จะสามารถเข้าไปครองครอง ซึ่งตามระบบการเมืองการปกครองตามจารีตประเพณีควรผ่อนปรนและประนีประนอม การรวมศูนย์การปกครองโดยยกเลิกสถานะเมืองประเทศราชของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงขัดแย้งกับโลกทัศน์แบบจารีต แนวคิดแบบจารีตไม่อาจสามารถปรับเข้ากับวิถีโลกทัศน์แบบตะวันตก ที่เน้นหลักการตรรกะเป็นเหตุเป็นผล จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามดำเนินการปฏิรูปการปกครองและยกเลิกสถานะเมืองประเทศราชตั้งแต่ ค.ศ. 1899 ทั้งนี้เพื่อแสดงอิทธิพลของรัฐบาลสยาม และเป็นสัญญาณต่อรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษเกี่ยวกับดินแดนที่อยู่ภายใต้อธิปไตยสยามอย่างสมบูรณ์

แต่กระนั้นไม่ว่าจะมีทัศนคติเกี่ยวกับสถานะของหัวเมืองลาวล้านนาจะถูกกำหนดแตกต่างกันหลายทิศทาง กระนั้นในวิทยานิพนธ์นี้เลือกใช้แนวนิยามแบบสยาม คือ สถานะเมืองประเทศราชรวมถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในการให้ความช่วยเหลือขบไล่สิทธิพลพม่าออกจากล้านนา เนื่องจากท้ายที่สุดพัฒนาการของล้านนาได้เปลี่ยนสภาพเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนภายใต้อธิปไตยของประเทศสยาม กระทั่งพื้นที่บริเวณดังกล่าวนี้จะได้รับการผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งภายใต้การปกครองในพระราชอาณาจักรสยาม โดยเฉพาะเมื่อ ค.ศ. 1894 ได้รับการจัดระบอบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลโดยกระทรวงมหาดไทยในนามใหม่ คือ “มณฑลลาวเฉียง” ซึ่งสะท้อนว่ารัฐบาลสยามให้

³⁹³ กรมศิลปากร, “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128,” นิตยสารศิลปากร 20, 3 (กันยายน 2519), หน้า 68.

ความสำคัญกับพื้นที่บริเวณทางตอนเหนือ ซึ่งเป็นดินแดนในอารยธรรมล้านนาที่เกี่ยวข้องกับสยาม ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ในหลายยุคสมัยที่สัมพันธ์กับสยาม

4.1.1 ความสัมพันธ์สมัยจารีต

การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยามและล้านนาในสมัยรัฐจารีต ต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่ยุคแรกสถาปนาราชวงศ์มังราย ตั้งแต่การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัยกระทั่งถึงสมัยอยุธยา เหตุการณ์ตัวอย่างสำคัญเกิดขึ้น เช่น การทำสงครามช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 ระหว่างพระเจ้าติโลกราช (ครองราชย์ ค.ศ. 1441-1487) แห่งอาณาจักรล้านนา และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ ค.ศ. 1448-1488) แห่งอาณาจักรอยุธยา ต่อมาช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 บริบทในภูมิภาคขณะนั้นเป็นช่วงที่พม่าได้ยึดครองล้านนาเป็นประเทศราช หลังจากล้านนาพ่ายแพ้ให้แก่พระเจ้าบุเรงนองแห่งราชวงศ์ตองอู ในช่วงแรกพม่าให้ออกาสเจ้านายพื้นเมืองเดิมปกครองเมืองต่อ แต่เมื่อเกิดการก่อกบฏขึ้นเมืองหลายครั้งจึงเป็นเหตุให้ต้องกุมตัวพระเจ้าเมกุสิทุธิวงศ์ (ครองราชย์ ค.ศ. 1558-1564) กษัตริย์ล้านนา พระยากรมผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ โดยทั้งสองเป็นองค์ประกันถูกนำตัวไปไว้ที่กรุงหงสาวดี

หลังจากที่ราชสำนักพม่าได้แต่งตั้งพระนางวิสุททิเทวี (ครองราชย์ ค.ศ. 1564-1578) ผู้เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าเมกุสิทุธิวงศ์เป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่³⁹⁴ พร้อมกับขุนนางพม่าเป็นข้าหลวงกำกับราชการเมือง³⁹⁵ ในช่วงดังกล่าวเริ่มปรากฏการแผ่อิทธิพลของสยามไปยังแผ่นดินล้านนาช่วงสั้นๆ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อ ค.ศ. 1596 มีการรวบรวมแผ่นดินขจัดอิทธิพลพม่าออกจากล้านนา ขณะนั้นหัวเมืองล้านนาอยู่ภายใต้อิทธิพลราชสำนักพม่า พระเจ้านรธาเมงสอในฐานะผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่จึงยอมสวามิภักดิ์ต่อสยาม จากนั้นพระองค์แต่งตั้งให้ปกครองล้านนาตามเดิม³⁹⁶ ส่งผลให้ล้านนาช่วงหนึ่งตกเป็นประเทศราชของสยามตั้งแต่ ค.ศ. 1596-1614

ระยะหลังช่วงสิ้นเชื้อสายเจ้านายในราชวงศ์มังราย ราชสำนักพม่าเลือกผู้ปกครองที่มีเชื้อสายพม่าขึ้นมาปกครองเมืองเชียงใหม่แทนเจ้านายพื้นเมือง เช่น สถาปนาพระโอรสของพระเจ้าบุเรงนองคือ พระเจ้านรธาเมงสอ³⁹⁷ มาเป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางประเทศราชล้านนาของอาณาจักรพม่า ในช่วงแรกผู้ปกครองมีเชื้อสายตรงจากราชสำนักกรุงหงสาวดีจึงเกิดการต่อต้านอำนาจบ้าง เช่น กรณีเมื่อ ค.ศ. 1595 พระหน่อแก้วกุมาร (ครองราชย์ ค.ศ. 1591-1596) ผู้ปกครองเมืองหลวงพระบาง ประกาศอิสรภาพไม่ยอมอยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักพม่า และสนับสนุน

³⁹⁴ สิงฆะ วรรณสัย, *โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่* (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522), หน้า 10-11.

³⁹⁵ ประชาภิจักรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ* (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2504), หน้า 435.

³⁹⁶ สิงฆะ วรรณสัย, *โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่* (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522), หน้า 13-14.

³⁹⁷ นรธาเมงสอ (နရီထွဏ်းမင်း) ครองราชย์ ค.ศ. 1578-1607 เป็นพระราชโอรสในพระเจ้าบุเรงนองซึ่งปกครองเมืองเชียงใหม่.

ให้พระเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ผู้ปกครองเมืองน่านแข็งเมืองคิดเป็นกบฏต่อราชสำนักพม่า แต่ทว่าไม่สำเร็จส่งผลให้พระเจ้าน่านจึงต้องพาครอบครัวไปอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง (ล้านช้าง) พระเจ้านรธาเมงสอจึงแต่งตั้งพระยาแขกบุตรบุญธรรมไปปกครองรั้งเมืองน่านไว้แทน³⁹⁸

ในช่วงแรกของราชวงศ์ต้องอุปครองเมืองเชียงใหม่ โดยมีพระเจ้านรธาเมงสอซึ่งเป็นเจ้านายพม่าระดับสูงปกครอง ได้มีความพยายามสานสัมพันธ์ไม่ตรีกับราชสำนักอยุธยา โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายทางการเมืองผ่านการแต่งงาน ซึ่งพระเจ้านรธาเมงสอได้ยกพระโอรส คือ เจ้าชายมังสาทูลองให้เสกสมรสกับพระธิดาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และถวายพระธิดา³⁹⁹ คือ พระนางโยธยามีพญาให้เป็นบาทบริจาริกาในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช⁴⁰⁰ สถานการณ์ในล้านนาภายใต้อิทธิพลราชสำนักพม่า จะเห็นได้ว่าราชสำนักพม่ามีอำนาจในการแต่งตั้งผู้ปกครองตามเมืองต่างๆ เช่น เมื่อ ค.ศ. 1726 พระเจ้าพระเจ้าทนิกันเว⁴⁰¹ โปรดฯ ให้ราชสำนักเชียงใหม่ส่งเจ้านายไปปกครองเมืองน่าน คือ เจ้าพระยาหลวงตี๋นมหาวงศ์⁴⁰² ผู้สถาปนาต้นวงศ์น่านซึ่งสืบเชื้อสายจากเจ้านายเชียงใหม่ เป็นต้น ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและล้านนาจะแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแผ่ขยายอิทธิพลของราชสำนักพม่า รวมทั้งการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ในพม่า ล้านนาและสยาม

เมื่อ ค.ศ. 1732 พระเจ้าทิพจักรสุลต่านชวาไชยสงคราม (หนานทิพย์ช้าง) เดิมเป็นพรานป่ากระทำพิธีอุสสาราภิเษก⁴⁰³ประกาศเป็นผู้ปกครองเมืองลำปางในฐานะเมืองอิสระ⁴⁰⁴ ส่งเครื่องบรรณาการของหอมไปเมืองเชียงตุงเพื่อฝากให้ไปผ่านหม่อมมยุณาไปถวายพระเจ้ากรุงอังวะ⁴⁰⁵ พระเจ้าทิพจักรมีบุตรชาย 4 บุตรหญิง 2 ตามลำดับได้แก่ นายอ้าย นายชายแก้ว นางคำ นางคำภา

³⁹⁸ ประชากิจกรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2504), หน้า 439.

³⁹⁹ กิตติ วัฒนมหาตม์, ตำนานนางกษัตริย์ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2553), หน้า 234.

⁴⁰⁰ สิงฆะ วรรณสัย, โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่ (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522), หน้า 14.

⁴⁰¹ พระเจ้าทนิกันเว (ဝဏ္ဏီဝရဝံသ) แห่งราชวงศ์ตองอู ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1714-1733 รัชสมัยของพระองค์มีความสั่นคลอนทางอำนาจภายในราชสำนัก พร้อมกับการเกิดสุญญากาศทางอำนาจในหัวเมืองล้านนา เช่น การประกาศตั้งตนเป็นรัฐอิสระ เช่น เมืองลำปาง เมืองน่าน เมืองเชียงใหม่ ฯลฯ.

⁴⁰² สุริยพงษ์ผริตเดช, พระเจ้า, ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 10 เรื่องราชวงศ์ปกาเกอะญอ พงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครน่านให้แต่งไว้สำหรับบ้านเมือง (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2461), หน้า 109.

⁴⁰³ พิธีอุสสาราภิเษก หรือราชพิธีอภิเษก เป็นการประกอบพิธีสำหรับขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ล้านนาโดยผ่านการนำมูรธาภิเษก พร้อมกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ล้านนา เป็นแสดงการได้รับสิทธิธรรมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ศึกษาเพิ่มเติม ภูเดช แสนสา, “ราชพิธีอุสสาราภิเษกกษัตริย์ล้านนา,” วารสารช่วงพัฒนา 15, 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563)

⁴⁰⁴ ...บิไซเชื้อเจ้าก้อย่าหวังเป็นพระยา บิไซเชื้อเสนาเจ้าก้อย่าหวังเป็นอำมาตย์ บิไซเชื้อคนแก่วางก้อย่าหวังเป็นขุนหาญ บิไซเชื้อนักการก้อย่าหวังเป็นเจ้าแก้ว... ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการสถาปนาอำนาจของกลุ่มราชวงศ์ทิพจักรจึงอาศัยการรับรองสิทธิธรรมจากราชวงศ์จักรี ศึกษาเพิ่มเติม สมหมาย เปรมจิตต์, คำสอนพระยาเม็งราย (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519), หน้า 21.

⁴⁰⁵ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี (เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538), หน้า 108.

นายพ่อเรือน และนายกรม บุคคลสำคัญผู้ให้กำเนิดสายตระกูลเจ้าเจ็ดตน คือ นายชายแก้ว หรือเจ้าฟ้าสิงหาราชธานีเจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว (ค.ศ. 1713-1774) มีบุตรชาย 7 คน และบุตรหญิง 3 คน ซึ่งในสายตระกูลดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญในฐานะผู้ปกครองหัวเมืองลาวล้านนา ตามลำดับดังต่อไปนี้ 1) นายกาวิละ (เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ องค์ที่ 1) 2) นายคำสม (เจ้าหลวงเมืองลำปาง องค์ที่ 4) 3) นายน้อยธรรม (เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ องค์ที่ 2) 4) นายดวงทิพ (เจ้าหลวงเมืองลำปาง องค์ที่ 5) 5) นางศรีโนษา (พระอัครชายาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) 6) นางศรีภักย์ญา 7) นายหมูล่า (อุปราชเมืองลำปาง) 8) นายคำพั่น (เจ้าหลวงเมืองลำพูน องค์ที่ 1 และเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ องค์ที่ 3) 9) นางศรีบุญทัน และ 10) นายบุญมา (เจ้าหลวงเมืองลำพูน องค์ที่ 2)⁴⁰⁶

เมื่อ ค.ศ. 1752 ราชสำนักพม่าผลิตเปลี่ยนแผ่นดินโดยสถาปนาราชวงศ์คองบอง แต่ยังคงเป็นเจ้าอธิราชปกครองล้านนามาจนกระทั่งเริ่มปรากฏให้เห็นความสั่นคลอนในอำนาจ ดังสะท้อนได้จากการดำเนินนโยบายผ่อนปรนปกครองล้านนาไม่ประสบความสำเร็จอีกต่อไป อีกทั้งเจ้านายพื้นเมืองมักก่อกบฏต่อต้านการปกครองมักเกิดการแข็งเมืองตั้งตนเป็นอิสระอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งธรรมเนียมการปกครองล้านนาของราชสำนักพม่าตั้งแต่ราชวงศ์คองบองเป็นต้นมา จาริต ขนบธรรมเนียม และประเพณีล้านนาไม่ได้เปลี่ยนแปลงจากเดิม อีกทั้งผู้ปกครองยังเป็นเชื้อพระวงศ์และข้าราชการระดับสูงเนื่องจากพม่าไม่ได้ดำเนินนโยบายเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของประเทศราชแห่งนี้ซึ่งมุ่งเน้นด้านการปกครองเป็นสำคัญ แต่ทว่าในระยะหลังพม่าเข้มงวดกับล้านนามากยิ่งขึ้น ดังสะท้อนได้จากการแต่งตั้งขุนนางระดับสูงมาเพื่อควบคุมสถานการณ์ในล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงปลายสมัยพม่าปกครองได้ยกระดับการปกครองอย่างเข้มงวดและส่งข้าราชการมาปกครอง ดังเช่นกรณีเมืองเชียงใหม่ได้แต่งตั้งข้าราชการตำแหน่ง “โป” หรือนายทหารระดับสูง⁴⁰⁷ เช่น โปอภัยคามณี⁴⁰⁸ โปมะยุห่วน⁴⁰⁹ ฯลฯ

ขณะเดียวกันเริ่มปรากฏความสัมพันธ์อันเกี่ยวของระหว่างสยามกับล้านนา ภายใต้เงื่อนไขภายในล้านนาและบทบาทสำคัญของสยาม คือ การเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครองและชนวนเหตุสำคัญที่ทำให้ล้านนาแสวงหาพันธมิตรเพื่อช่วยเหลือขับไล่พม่าออกจากล้านนา (พื้นม่าน)⁴¹⁰ กองทัพ

⁴⁰⁶ ประชาภิจักรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2504), หน้า 463-464.

⁴⁰⁷ /โป/ (ᨻᩣ᩠ᨦ) เป็นชื่อตำแหน่งทางทหารภาษาพม่า ซึ่งล้านนายืมคำดังกล่าวมาใช้ว่า “โป” เพื่อเรียกเจ้าเมืองที่เป็นทหารและในบริบทการเป็นผู้นำ หรือหัวหน้า เช่น หัวโป ฯลฯ ศึกษาเพิ่มเติม อุบลรัตน์ พันธุมินทร์, คำมาน-คำเมือง (เชียงใหม่: ภัทรเพรส, 2560), หน้า 120-121.

⁴⁰⁸ โปอภัยคามณี (ᨻᩣ᩠ᨦᩉ᩠ᩅᩣ᩠ᨦᩈᩬ᩵) ปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่าง ค.ศ. 1763-1768.

⁴⁰⁹ อาปะระกามาณี เมื่อปกครองเมืองเชียงใหม่มีชื่อตำแหน่ง คือ โปมะยุห่วน (ᨻᩣ᩠ᨦᩉ᩠ᩅᩣ᩠ᨦᩈᩬ᩵) หมายถึง เจ้าเมืองผู้เป็นทหารเอกสารล้านนาเรียก โปหัวขาว ปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่าง ค.ศ. 1768-1774 ต่อมาช่วงขับไล่พม่าออกจากล้านนา (พื้นม่าน) ถูกกุมตัวไปยังราชสำนักสยาม และเป็นที่มาของบันทึกคำให้การชาวพม่า ศึกษาเพิ่มเติม คำให้การชาวอังวะ (พระนคร: โรงพิมพ์เจริญผล, 2458)

⁴¹⁰ ม่าน หรือม่าน หมายถึง พม่า.

สยามของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเคลื่อนทัพมาช่วยขับไล่พม่าแถบหัวเมืองล้านนา และได้แต่งตั้งพระยาจำบ้านให้เป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ และประกอบพิธีที่พระธาตุหริภุญชัย ดังปรากฏในจารึกใน ค.ศ. 1779 ความว่า “...จุลศักราชได้ 1136 ตัว (ค.ศ. 1774) เดือน 4 ออก 14 ค่ำ พร้าได้วัน 7 ยามเที่ยงจึงมหาขรสถราเมืองอยุธยา เอารีพลสกลโยธาขึ้นมาปราบเอาล้านนาเชียงใหม่ได้ในวันนั้น แล้วมาสู่เมืองหริภุญชัยมาไหว้มหาชินธาตุเจ้าลพูน ถึงเดือน 4 แรม 5 ค่ำ วัน 6 ยามแตรค่ำ จึงได้อภิเษกส้อมย้อมยศที่อุปราชภูมิชื่อว่า พระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพก ครองบ้านเมืองที่อุปเป็นเจ้าแก่นพบุรีศรีมหานครพิงไชยเชียงใหม่ ในที่ส่องหน้าพระมหาชินธาตุลพูนแล้ว...”⁴¹¹

ตั้งแต่เหตุการณ์การขับไล่พม่าภายใต้การนำของพระยาจำบ้านและพระเจ้ากาวิละซึ่งเป็นแกนนำในการขับไล่พม่า พบว่ามีความพยายามในการเกลี้ยกล่อมเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง เจ้าฟ้าเมืองยอง พระยาสุรินทร์ พระยาเมืองเชียงราย พระยาเมืองสาต พ่อเมืองปุม ท้าวห่าวท่าแสนยอด ฯลฯ ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งต่อต้านการปกครองของพม่า ซึ่งกองทัพพม่าเคลื่อนพลไล่ล่าผู้นำการฟืนม่านเหล่านี้ใน ค.ศ. 1787 จึงได้ถอยร่นมาตั้งทัพที่เวียงป่าซางและถูกพมाल้อมเมืองไว้ถึง 2 เดือน หลังจากนั้นจึงได้ขอกำลังพลจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้ช่วยขึ้นมาขับไล่พม่าที่ตั้งค่ายล้อมเวียงป่าซางจนแตกพ่ายหนีไป หลังจากขับไล่พม่าได้สำเร็จฝ่ายล้านนาได้บำรุงเลี้ยงดูแลทัพสยามเป็นอย่างดีก่อนที่จะยกทัพกลับกรุงเทพฯ⁴¹² เจ้ากาวิละซึ่งเป็นเชื้อสายผู้ปกครองเมืองลำปาง มีส่วนร่วมในเหตุการณ์การช่วยเหลือจากกองทัพของสยามสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วยเช่นกัน กระทั่งการขับไล่พม่าประสบความสำเร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งภายหลังจากในการสถาปนาราชวงศ์จักรี พระเจ้ากาวิละได้รับพระอิสริยยศและแต่งตั้งเป็นเจ้าประเทศราชแห่งเมืองเชียงใหม่ ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า

“...แล้วคล้องลงไฟเผาได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่เกล้าอยู่หัวสองพระองค์พี่น้อง ณ กรุงศรีอยุธยา แจ้งราชชการแล้ว พระมหากระษัตริย์เจ้าคือชอบแมนสบเสี้ยเลี้ยงดู ประทานรางวัลเปนอันมากเปนต้นว่า ชันคำ น้ำตันคำ คะโณคำ พระแสงดาบฝักคำ หรอกคอกำ ม้าวแขน แหวนมือ ปัดทือคำ รัตประคต เขมขัด ส้อยสังวาลคำ เครื่องจ้อลังการ ผ้าผ่อนท่อนแรเปนอันมาก ตั้งเจ้ากาวิละขึ้นเปนพระยามังรเวชปราการกำแพงแก้ว ทือเปนเจ้าเมืองเชียงใหม่ ตั้งเจ้าธัมมลังกาเปนน้องถ้วน 3 ขึ้นเปนอุปราชเมืองเชียงใหม่ ตั้งเจ้าคำสมตณเปนน้องถ้วน 2 ขึ้นขึ้นเปนพระยาลศอรลำปาง ตั้งเจ้าดวงทิพตณเปนน้องถ้วน 4 เปนอุปราช ตั้งเจ้าหมูล้านตณเปนน้องถ้วน 5 เปนพระยาราชวงส์เมืองลศอร ประทานเครื่องยศนาประดาสักดี ตามผู้ใหญ่ผู้น้อยด้วยลำดับแล้ว ถึงเมืองยามยามดี คือพากันกราบถวายบังคมทูลลาขึ้นม้านบ้านเมืองด้วยลำดับมีคาลังการ...”⁴¹³

⁴¹¹ กรมศิลปากร, จารึกล้านนาภาค 2 เล่ม 1-2: จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2551), หน้า 71.

⁴¹² คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี (เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538), หน้า 124-125.

⁴¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

เมื่ออิทธิพลของพม่าได้รับการรบกวน ประกอบกับต้องการความปลอดภัยในการรักษาฐานอำนาจ พม่าจึงได้ย้ายศูนย์กลางอำนาจไปอยู่ที่เมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นฐานที่มั่นสุดท้ายก่อนที่กองทัพสยามจะขึ้นมาขับไล่พม่าที่เมืองเชียงแสน⁴¹⁴ เมืองเชียงใหม่ถูกล้อมโดยพม่าอีกครั้งพระเจ้ากาวิละจึงต้องลงไปขอกำลังพลสยามมาขับไล่พม่า ซึ่งในครั้งนี้นี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (บุนนาค) เป็นแม่ทัพใหญ่ขึ้นมาขับไล่พม่าให้พ้นจากล้านนา⁴¹⁵ ขณะเคลื่อนทัพกลับได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงไปประดิษฐานที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้พระเจ้ากาวิละได้ถวายพระชนิษฐาของพระองค์เพื่อสร้างเครือข่ายทางการเมืองกับราชสำนักสยาม โดยถวายเจ้าศรีธรรมาโศภิตาให้เป็นพระอัครชายาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ต่อมาประสูติพระธิดา 1 พระองค์ คือ เจ้าฟ้าพิบูลยศจิตรมุนี นอกจากนี้วีรกรรมครั้งสำคัญของเจ้าศรีธรรมาโศภิตาที่สะท้อนความภักดีทำให้ได้รับการยกย่องจากราชสำนักสยาม คือ การมีส่วนร่วมในการปราบกบฏพระยาสุรศักดิ์ โดยอาศัยกำลังไพร่พล “...ชาวปากเพรียว 300...”⁴¹⁶ ซึ่งเป็นชาวล้านนาที่สยามเทครัวลงมาไว้ที่เมืองสระบุรี

เมื่อ ค.ศ. 1806 พระเจ้ากาวิละหรือพระยาวชิรปราการ เสด็จบำเพ็ญกุศลที่พระธาตุลำปางหลวง ได้มีพระราชกระแสรับสั่งแก่บรรดาพระอนุชาทั้ง 6 พระองค์และเชื้อสายผู้ปกครองเมืองทั้ง 3 ดังนี้เนื้อความปรากฏตามพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า

“...ล่วงแล้วภายหลังแต่เซ่นพระราชเอยยกาแลพระราชบิดาแห่งเราที่ได้ไปน่วมมาน เปนเมืองขึ้นกับมาน มาน่วมเหงกระเนงร้ายหาหว่างสุขขวยาวบานบ่ได้ มาถึงเซ่นเราทั้งหลายเปนลูกเปนเด้านี้ พระองค์เราเปนเจ้าเปนพี่ ยินเปื่อยยักคายมาน จึงได้พื้นมาน แล้วพาเอาน้องนุ่งทั้งมวลไปเปนข้าพระมหากระสัตรเจ้า ณ กรุงศรีอยุธยา เราทั้งหลายแลข้าเจ้าไพร่ไทจึงได้อยูเอยนเปนสุขขุทางได้อยูกินอยู่ทาน พระมหากระสัตรเจ้าข้าบเลี้ยงเราทั้งหลายหื้อเปนเจ้าเจิกเงินขันคำหื้อถึงฐานันดรอันเปนกระสัตรเมืองไทเปนไทยในล้านนา 57 หัวเมือง ตั้งแต่เซ่นเราทั้งหลายนี้ไปพวยหน้า สิบเซ่นลูกเซ่นหลาน เหลน หลีต หลี่ ตราบเลี้ยงสุดมุดม้วยราชกระสัตรแห่งเราทั้งหลาย แม่นลูก หลาน เหลน หลีต หลี่ บุคคลผู้ใดยังมีใจใคร่ขบถ ฟ้นกับด้วยพระมหากระสัตรเจ้ากรุงศรีอยุธยา แลจิกเอาตัวบ้านแลเมืองไปเพ็งเปนข้ามาน ข้าหรือ ข้า ลูกวากาสี แกว ญวนตั้งอันคี่ดี บุคคลผู้นั้น คึดบ้านอย่าหื้อเปลื้องคึดเมืองอย่าหื้อหมา หื้อวินาสฉิบหายตายวายพลันฉิบเหมือนกอกกล้วย พลันม้วยเหมือนกอลากอคา คันตายคี่หื้อได้ไต่ตนกรกแสนมหากบ่อย่าหื้อได้เกิดไต่ตอก ตั้งเจ้าทั้งหลาย น้องนุ่งทั้งมวล คี่ขอหื้อได้รักแพงด้วยกัน หื้อเปนฉันทวาทีน้ำ 1 เกลียวเดียวกับด้วยกัน อย่าคูกมึงถ่าง ล้มปดตกเก็บกับด้วยกัน อย่าดูร้ายดูดีกัน พี่รู้พี่ปอง น้องรู้น้องกล่าว เลิกตักหัวเมืองช่วยกันข้า เลิกตักหัวเมืองช่วยกันฟ้น อย่ามีใจคดเลี้ยวไปจากพระมหากระสัตรเจ้า

⁴¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

⁴¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

⁴¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

อยู่เกล้าอยู่หัวแห่งเรา บุคคลผู้ใดยังอยู่ตามโอวาทคำสอนแห่งพระองค์เราเปนเจ้าเปนพี่ที่อยู่อยุทผิ
จำเรียม คัดบ้านเปลื้อง คัดเมืองหม้า ห้อมีเดชฤทธิ์อำนาจปราบแพ้ข้าเสกศัตรู..."⁴¹⁷

จากข้อความข้างต้นสะท้อนถึงความเกี่ยวเนื่องและการสนับสนุนโดยราชวงศ์จักรีในฐานะ
ผู้มีบุญคุณ และสะท้อนประเด็นเรื่องสถานะของหัวเมืองลาวล้านนาว่าเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกับ
สยาม โดยแสดงการยอมรับอำนาจและการมีปฏิสัมพันธ์ผ่านการส่งเครื่องราชบรรณาการ นอกจากนี้
เอกสารจื๋นกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ล้านนาเป็นประเทศราชของสยาม โดยพระเจ้า
กาวิละรับสนองพระราชบัญชาจากกษัตริย์สยาม เพื่อแก้ไขปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่
โดยเอกสารจื๋นกล่าวถึงท่าทีของล้านนาที่เข้ามาแทรกแซงอำนาจในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งจื๋นถือว่าเชียงใหม่
เป็นเมืองที่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ราชวงศ์ชิง ตามความในจดหมายเหตุรัชชกษัตริย์ ความว่า
“...ครั้นมาถึงเดือนสองปีนี้ เจ้ายี่ล่า (พระเจ้ากาวิละ) เจ้าเมืองชิงไม้ (เมืองเชียงใหม่) ซึ่งขึ้นตรงต่อ
สยาม...”⁴¹⁸

ข้อสังเกตประการหนึ่งในเอกสาร “พื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับสอบชำระ” เมื่อวิเคราะห์สถานะ
จากเนื้อความของพื้นเมืองเชียงใหม่แล้ว ปรากฏการยกย่องกษัตริย์ให้มีสถานะเหนือกว่า ดังเช่น
“...พระมหากระษัตริเจ้าตนบุญใหญ่อันทรงพระคุณธัมมอันประเสริฐ...” และ “...พระมหากระษัตริเจ้า
กรุงศรีอยุธยา...”⁴¹⁹ แต่ทว่าเมื่อกล่าวถึงพระเจ้ากาวิละกลับใช้สรรพนามเรียกแทนพระองค์ว่า
“พระเปนเจ้า” เพียงเท่านั้น ย่อมสะท้อนถึงสถานะภาพของกษัตริย์สยามที่อยู่เหนือกว่าเจ้าล้านนา
และเป็นการแสดงถึงการยอมรับอำนาจและอิทธิพลของสยามให้อยู่เหนือกว่าเจ้านายล้านนา จะเห็น
ได้ว่าความสำคัญของราชวงศ์ราชวงศ์ทิพย์จักร (เจ้าเจ็ดตน) กับราชวงศ์จักรีมีความเกี่ยวเนื่องกัน
ซึ่งสยามได้รับการให้ความสำคัญกับเจ้านายราชวงศ์ทิพย์จักรเป็นพิเศษ เนื่องจากฐานอำนาจทาง
การเมืองที่กว้างขวางในหัวเมืองลาวล้านนา และความเกี่ยวข้องกับการราชสำนักสยามโดยตรง นับเป็น
เงื่อนไขสำคัญต่อการผดุงสถานะและสร้างความชอบธรรมในช่วงการสถาปนาอำนาจขึ้นปกครอง
หัวเมืองลาวล้านนา โดยอาศัยสิทธิธรรมจากราชวงศ์จักรี

4.1.2 ความสัมพันธ์สมัยเป็นมณฑลส่วนหนึ่งของสยาม

ความสัมพันธ์ของหัวเมืองลาวล้านนามีความใกล้ชิดกับสยามอย่างยิ่งตั้งแต่ปลาย
คริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื่องจากบริบทของภูมิภาคช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-20 เกี่ยวข้องกับการแสวงหา

⁴¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146-147.

⁴¹⁸ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, หมิงสื่อลู่-ชิงสื่อลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง ตอนว่าด้วยสยาม
และหนังสือระยะทาง ราชทูต ไปกรุงปักกิ่ง ประเทศจีน ตั้งแต่ ณ เดือน 8 ปีพุทธศักราช และปีขวดจัตวาศก ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอินทรมนตรีแย้ม ได้เรียบเรียงไว้ ในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2559),
หน้า 377-378.

⁴¹⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี
(เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538), หน้า 127.

อาณานิคมจากชาติตะวันตก ผลจากการเข้ามาและขยายอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนให้รัฐบาลสยามเข้ามาแสดงอิทธิพลเหนือหัวเมืองลาวล้านนา ผลจากการที่รัฐบาลสยามดำเนินความสัมพันธ์กับเจ้าอาณานิคมทำให้ได้รับการยอมรับสถานะจากเจ้าอาณานิคม ให้เป็นหนึ่งในศูนย์กลางอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป อันพอจะสามารถเจรจาต่อรองกับเจ้าอาณานิคมได้บ้าง ฉะนั้นการเจรจาตกลงเรื่องกิจการระหว่างประเทศจึงมาจากการตัดสินใจของมหาอำนาจหลัก คือ เจ้าอธิราชทั้ง 3 ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม

มูลเหตุสำคัญที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวล้านนาสัมพันธ์กับบริบทการแผ่ขยายอาณานิคมของชาติตะวันตก คือ การลงนามในสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 ระหว่างรัฐบาลอังกฤษกับรัฐบาลสยาม ผลของสัญญาดังกล่าวเป็นการรับรองอธิปไตยของสยามโดยรัฐบาลอังกฤษ⁴²⁰ ว่ารัฐบาลสยามมีอำนาจเหนือ 3 เมืองสำคัญ คือ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง และยังเป็นการรับรองอาณาเขตของสยามในหัวเมืองลาวล้านนา ทั้งนี้รัฐบาลสยามได้ส่งข้าราชการมาเป็นข้าหลวงคอยกำกับให้เจ้าเมืองทั้ง 3 ให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขในสนธิสัญญา ส่งผลให้การจัดสรรอำนาจเหนือดินแดนหลายส่วนเริ่มก่อรูปเป็นดินแดนภายใต้อธิปไตยของแต่ละมหาอำนาจ ซึ่งประเด็นเรื่องการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมในมณฑลพายัพจะได้อภิปรายในบทถัดไป

การแสดงขอบเขตที่แสดงอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก สะท้อนได้จากแผนที่ฉบับจอห์น จอร์จ บาร์โธโลมิว (John George Bartholomew) นักแผนที่ชาวอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. 1893 ได้จัดทำแผนที่ซึ่งแสดงอาณาเขตของแต่ละประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป โดยระบุว่าบริเวณมณฑลดินแดนลาวกลุ่มอื่น ซึ่งชนาบฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้รับการจัดให้อยู่ในประเภท “รัฐอารักขาของสยาม” (Siamese Protected States) ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังปรากฏในอาณานิคมของอังกฤษในพม่า บริเวณรัฐฉานส่วนที่เป็นหัวเมืองเชียงตุงเช่นเดียวกัน ได้รับการจัดให้อยู่ในประเภท “รัฐอารักขาของอังกฤษ” (British Protected States)⁴²¹

เหตุการณ์สำคัญที่เปลี่ยนสถานะของมณฑลพายัพให้อยู่ในฐานะส่วนหนึ่งของสยามประเทศอย่างชัดเจนขึ้น คือ การเปลี่ยนรูปแบบการปกครองแบบใหม่ที่เรียกว่า “การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล” ซึ่งมีลักษณะสำคัญในด้านการรวมอำนาจการบัญชาการไว้ที่ศูนย์กลางอำนาจ หนึ่งลักษณะการปกครองแบบมณฑลได้รับอิทธิพลจากรูปแบบการปกครองของอังกฤษซึ่งเรียกว่า “County” หมายถึง การจัดแบ่งการปกครองระดับเขต แคว้น หรือมณฑล มีลักษณะการจัดแบ่งพื้นที่การปกครองระดับเล็กลงตามลำดับ เช่น จังหวัด อำเภอ ตำบล ฯลฯ ซึ่งอังกฤษได้นำมาปรับใช้ใน

⁴²⁰ H. S. Hallett, *A thousand miles on an elephant in the Shan states* (Bangkok: White Lotus, 1988), p. 116.

⁴²¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, *ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2555), หน้า 209.

การปกครองอาณานิคมทั้งในพม่าและแหลมมลายู ระบบมณฑลเทศาภิบาลสร้างความเป็นเอกภาพ เนื่องจากรัฐบาลสยามสามารถเข้าควบคุมและถ่ายโอนอำนาจการดูแลบรรดาเมืองในพระราชอาณาเขต ประกอบด้วย 1) หัวเมืองชั้นนอกซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับประเทศราช และ 2) หัวเมืองชั้นในซึ่งได้รับการจัดลำดับศักดิ์ทั้งหัวเมืองชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก เป็นต้น

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเข้ามาแทนรูปแบบการปกครองเดิม (ประเทศราช) ส่งผลให้สิทธิ์และอำนาจการปกครองแก่บรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายซึ่งเคยเกลี้ยอำนาจอิสระมาแต่อดีตถูกจำกัดลง พร้อมกับการเข้ามามีบทบาทของกระทรวงมหาดไทย คือ การสร้างรัฐราชการ และรัฐรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งรัฐบาลสยามแต่งตั้งข้าราชการสยามขึ้นมาดูแลกิจการมณฑลรวมถึงมณฑลพายัพด้วย⁴²² ตลอดช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงเป็นช่วงการประกาศดำเนินความสัมพันธ์ในฐานะมณฑลพายัพของสยามอย่างเป็นทางการ ภายใต้การบริหารกิจการหัวเมืองสังกัดกระทรวงมหาดไทย

4.2 ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับจากพื้นที่มณฑลพายัพ

การได้ปกครองหัวเมืองลาวล้านนาหรือมณฑลพายัพ ซึ่งในอดีตเคยเป็นอาณาจักรล้านนาที่เจริญรุ่งเรืองระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 13-18 ถือเป็นอาณาจักรอิสระทางตอนเหนืออาณาจักรของชาวสยาม และเป็นพื้นที่จุดยุทธศาสตร์สำคัญและอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติมหาศาล ภายหลังสยามผนวกรวมหัวเมืองเหล่านี้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาเขตในฐานะประเทศราช กระทั่งเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยามอย่างสมบูรณ์ ฉะนั้นการครอบครองดินแดนอาณาจักรล้านนาแต่เดิมมีฐานะเป็นรัฐอิสระโบราณ นับเป็นเกียรติยศอย่างหนึ่งของพระราชอาณาจักรสยาม รวมทั้งแสดงถึงบารมีของพระมหากษัตริย์สยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสะท้อนถึงอำนาจและความแข็งแกร่งของพระราชอำนาจ ฉะนั้นคุณูปการสำคัญจากการได้ล้านนาเป็นประเทศราชจึงเป็นที่ประจักษ์ถึงมณฑลอำนาจของกษัตริย์สยาม และอาณาจักรสยามได้ขยายอาณาเขตกว้างขวาง⁴²³

การครอบครองหัวเมืองลาวล้านนาจึงนับว่าเป็นเกียรติยศอย่างหนึ่งของประเทศสยาม เนื่องจากล้านนาให้ประโยชน์เกี่ยวเนื่องกับสยามมาอย่างช้านาน เป็นต้นว่าด้านการเมืองการปกครองเป็นจุดยุทธศาสตร์ตั้งรับการรุกรานจากกองทัพพม่า และเป็นฐานกำลังเมื่อเรียกเกณฑ์ไพร่พลและด้านเศรษฐกิจเป็นแหล่งต้นแม่น้ำเจ้าพระยา แหล่งทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงสินค้าของป่า ฯลฯ ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับผลประโยชน์และการจัดการผลประโยชน์ที่ได้รับจากหัวเมืองลาวล้านนาสามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 ช่วง ได้แก่ 1) ช่วงก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (หัวเมืองลาว)

⁴²² เดช บุนนาค, “การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ,” ใน มณฑลเทศาภิบาล: วิเคราะห์เปรียบเทียบ, วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524), หน้า 22.

⁴²³ พรพธรม จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 22.

และ 2) ระหว่างการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (มณฑลพายัพ) โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.1 ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับในช่วงก่อนจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (หัวเมืองลาว)

บริเวณพื้นที่หัวเมืองลาวล้านนาสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีสถานะเป็นหัวเมืองประเทศราชตามการจัดการปกครองในยุคจารีต ผลประโยชน์ในยุคจารีตเกิดขึ้นทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมเนื่องจากลักษณะของประเทศราชที่จัดอยู่ในประเภทของรัฐจารีต ค่อนข้างมีความเอกเทศและเจ้านายพื้นเมืองสามารถจัดการปกครองเฉพาะแต่ละหัวเมืองด้วยโครงสร้างอย่างเบ็ดเสร็จ การส่งมอบผลประโยชน์จากหัวเมืองลาวล้านนาไปยังสยามจึงเป็นลักษณะครั้งคราว เช่น การจัดส่งบรรณาการ การเกณฑ์กำลังไพร่พล การเกณฑ์ทรัพยากรท้องถิ่นเมื่อสยามต้องการ ฯลฯ ดังนั้นจึงสามารถจัดแบ่งผลประโยชน์ในยุครัฐจารีตได้เป็น 2 ด้าน ได้แก่ 1) หัวเมืองลาวในฐานะพื้นที่กันชนระหว่างอิทธิพลราชสำนักสยามและราชสำนักพม่า และ 2) หัวเมืองลาวในฐานะประเทศราชและรัฐบรรณาการของสยาม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.1.1 หัวเมืองลาวในฐานะพื้นที่กันชนระหว่างอิทธิพลราชสำนักสยามและราชสำนักพม่า

หัวเมืองลาวล้านนาคือเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของสยาม เนื่องจากตำแหน่งที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สยามจึงให้ความสำคัญแก่ล้านนาว่าเป็น “รัฐกันชนอำนาจราชสำนักพม่า” โดยเมื่อพิจารณาถึงทำเลที่ตั้งของหัวเมืองลาวและราชธานีของพม่าตั้งอยู่ในระนาบเดียวกัน จึงส่งผลต่อการวางยุทธวิธีของราชสำนักพม่าเมื่อจะกรีธาทัพลงไปโจมตีสยาม หัวเมืองลาวล้านนากลายเป็นจุดหมายสำคัญระหว่างการเดินทาง สำหรับการเข้ามารวบรวมกำลังไพร่พลก่อนเคลื่อนทัพลงไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังพรรณนาศาสนาจารย์เดเนียล แมคคิลวารี มิชชันนารีผู้ปฏิบัติศาสนกิจในเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ ค.ศ. 1867 ระบุถึงความเหมาะสมของหัวเมืองลาวล้านนาว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ เนื่องด้วยเป็นดินแดนกันชนระหว่างอำนาจของรัฐสยามกับพม่า⁴²⁴

ดังสะท้อนได้จากการทำสงครามระหว่างราชสำนักพม่าและราชสำนักสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหัวเมืองลาวล้านนาในฐานะจุดยุทธศาสตร์สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นหนึ่งในเส้นทางการเคลื่อนทัพของกองทัพพม่า ในการทำสงครามครั้งสำคัญ 3 ครั้ง คือ สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และสงครามอะแซหุ่นกี้ ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้ามังระ และสงคราม 9 ทัพ ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าปดุง ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ การทำสงครามทั้ง 3 ครั้ง กองทัพ

⁴²⁴ D. McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 56.

พม่าได้จัดแบ่งกองกำลังกระจายไปตามเมืองสำคัญขนาดใหญ่ทางตอนเหนือของสยาม หัวเมืองล้านนา หรือเมืองเชียงใหม่ได้เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการกะเกณฑ์กำลังไพร่พลให้แก่กองทัพพม่า ก่อนเคลื่อนทัพลงมาโจมตีสยาม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เกิดขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1765-1767 เป็นเหตุสำคัญที่นำมาสู่เหตุการณ์การสิ้นสุดความเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจของกรุงศรีอยุธยา เกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ⁴²⁵ ฝ่ายสยามมีสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรเป็นแม่ทัพ และฝ่ายพม่าการจัดกระบวนทัพของพระเจ้ามังระ (Hsin Byu Shin)⁴²⁶ จากบันทึกจดหมายเหตุพม่า (Yodayar Naing Mawgun) กล่าวถึงการจัดกระบวนทัพของพม่า โดยเน้นการไล่ปราบเมืองตามรายทางและสะสมกำลังพลเพื่อเข้าตีเมืองอยุธยา แบ่งเส้นทางออกเป็น 2 เส้นทาง ได้แก่ แม่ทัพเนเมียวสีหบดี⁴²⁷ นำทัพจากเมืองเชียงใหม่ และแม่ทัพมังฆวนรณานำทัพเมืองทวาย หลังจากนั้นเคลื่อนทัพมาประชุมพลรอบเกาะอยุธยา โดยใช้ยุทธวิธีในการเคลื่อนทัพ คือ ให้ความสำคัญกับเส้นทางภาคทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ เนื่องจากผ่านเมืองรายทางจำนวนมาก และโดยมากเคยเป็นอาณาจักรดั้งเดิมหรือเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่หลายแห่ง เมืองรายทางเหล่านี้จะกลายเป็นแหล่งกำลังไพร่พลเสริมทัพพม่าให้ยิ่งใหญ่มากขึ้น

เนื่องจากพม่าได้รับบทเรียนหลายครั้งที่พึ่งพาเพียงกำลังทหารของตน แต่กลับมีศักยภาพไม่มากพอที่จะชนะอยุธยาได้ ฉะนั้นเมืองเชียงใหม่นอกจากจะเป็นอาณาจักรดั้งเดิมแล้วยังมีความสัมพันธ์กับราชสำนักพม่าด้วย อีกทั้งเคยเป็นประเทศราชภายใต้พระราชอาณาจักรพม่ายาวนานกว่า 200 ปี จึงมีเครือข่ายครอบคลุมพื้นที่ถึงรัฐฉานตะวันออก อีกทั้งมีหัวเมืองน้อยใหญ่ในการปกครองตามตำนานกว่าอีก 57 หัวเมือง นอกจากนี้กองทัพพม่ายังสามารถเคลื่อนทัพไปเกณฑ์คนมาจากเมืองหลวงพระบางด้วย เรื่อยมาจนถึงเมืองบิรวารเก่าบริเวณแคว้นสุโขทัยเดิม กำลังไพร่พลจึงเพียงพอที่จะทำให้อยุธยาพ่ายแพ้ โดยเมื่อเทียบกับกำลังพลของอยุธยากลับไม่เลืงเห็นชัยชนะได้⁴²⁸ ฉะนั้นการทำสงครามของราชสำนักพม่าในรัชสมัยของพระเจ้ามังระแห่งราชวงศ์คองบอง พระองค์จึงสามารถขยายพระราชอำนาจครอบครองดินแดนอย่างกว้างขวางทั่วทั้งมณีปุระ ล้านนา ล้านช้าง และอยุธยา

2) สงครามอะแซหวุ่นกี้ ค.ศ. 1775-1776 เป็นสงครามที่เกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ครองราชย์ ค.ศ. 1767-1782) กับพระเจ้ามังระแห่งราชวงศ์คองบอง แม่ทัพฝ่ายสยาม คือ

⁴²⁵ พระเจ้าเอกทัศ หรือสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 6 แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พระองค์สุดท้าย) ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1758-1767.

⁴²⁶ พระเจ้ามังระ (မောင်ဖြူမင်း) พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์คองบอง ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1763-1776.

⁴²⁷ เนเมียวสีหบดี (နေမျိုးဝိသုဝေဓ) ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียก ไปขุปะปะสีหะพะเท เป็นแม่ทัพพม่าที่ชำนาญการรบ วิจารณ์สำคัญช่วง ค.ศ. 1767 สามารถขยายพระราชอาณาเขตราชสำนักพม่าครอบคลุมอาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรอยุธยา.

⁴²⁸ S. T. Myint, *The portrayal of the battle of Ayutthaya in Myanmar literature* (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 2011), pp. 63-64.

เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) แม่ทัพฝ่ายพม่า คือ อะแซหฺวุ่นกี และ เนเมียวสีหบดี ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า ไปขุขปะสีหะพะเท (เนเมียวสีหบดี) เป็นแม่ทัพยกมาจากเมืองเชียงใหม่กวาดต้อนกำลังไพร่พล⁴²⁹ เพื่อจะลงมาสมทบกับกองทัพอะแซหฺวุ่นกี ซึ่งเคลื่อนทัพมาจากเมืองเมะตะมะเข้ามาทำสงครามรวบรวมไพร่พลจากเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร ฯลฯ ความสำคัญของสงครามครั้งนี้ คือ กองทัพสยามสามารถขับไล่พม่าจากล้านนาเชียงใหม่ให้กระจัดกระจายถอยร่นไปยังเมืองเชียงแสน เมื่อทราบข่าวว่ากองทัพเนเมียวสีหบดีจะเข้ายึดครองเมืองเชียงใหม่ กองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยกทัพขึ้นมาขับไล่ทันที ผลของสงครามครั้งนี้ นับเป็นจุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญด้านความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสยาม การตัดสินใจของพระยาจำบ้านและพระยาภาวโณในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับสยาม นับเป็นวีรกรรมที่ได้รับการยกย่องขึ้นมาเพื่อสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองดินแดน

3) สงคราม 9 ทศ ระหว่าง ค.ศ. 1785-1786 เป็นสงครามที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งราชวงศ์ธนบุรี กับพระเจ้าปดุงแห่งราชวงศ์คองบอง ภายหลังเกิดสุญญากาศทางการเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กระทั่ง ค.ศ. 1782 เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) สามารถฟื้นฟูบ้านเมืองแล้วสถาปนาราชวงศ์จักรีในฐานะราชวงศ์ใหม่ สงครามครั้งนี้ถูกรุกรานจากกองกำลังพระเจ้าปดุง ยุทธวิธีครั้งนี้ของพระเจ้าปดุง คือ การยกทัพมาปิดล้อมกรุงเทพฯ โดยจัดแบ่งกองทัพออกเป็น 9 ทศ โดยแม่ทัพพม่าประจำหัวเมืองล้านนา คือ สะโดสิริมหาอุจนะ ได้เข้ามาโจมตีและมีการต่อต้านโดยพระเจ้าภาวโณผู้ปกครองเมืองลำปาง ซึ่งเมืองลำปางนับเป็นศูนย์กลางอำนาจสำคัญในล้านนาขณะนั้น เพราะเมืองเชียงใหม่ยังเป็นเมืองร้างจากการทำสงครามขับไล่พม่าในช่วง ค.ศ. 1775-1776 ฉะนั้นกองทัพพม่าที่ทำสงครามรวบรวมกำลังไพร่พลทางหัวเมืองล้านนาประสบความล้มเหลวเนื่องจากมีกองกำลังของพระยาสุวรรคโลก พระยาพิษณุโลก พระยาสุโขทัย สกัดกั้นไว้สำเร็จ⁴³⁰

จากเหตุการณ์สำคัญทั้ง 3 กรณี สะท้อนถึงความสำคัญของหัวเมืองลาวล้านนาในฐานะจุดยุทธศาสตร์ โดยตำแหน่งที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของพระราชอาณาจักรสยาม จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการปกป้องสยามได้ดี การที่ล้านนามีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อยู่ทางตอนเหนือของสยาม จึงเป็นฐานกำลังสำคัญในการต่อต้านการรุกรานจากกองทัพพม่า ดังที่ได้หยิบยกกรณีงานนิพนธ์ของโซ ฐชาร์ มยิน⁴³¹ ด้านยุทธวิธีในการรบของราชวงศ์คองบองยังคงมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับเมื่อครั้งโจมตี

⁴²⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี (เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538), หน้า 106.

⁴³⁰ คำให้การชาวอองวะ (พระนคร: โรงพิมพ์เจริญผล, 2458), หน้า 22.

⁴³¹ ลักษณะงานของโซ ฐชาร์ มยิน คือ การศึกษาสงครามระหว่างพม่ากับอยุธยาครั้งที่ 2 ผ่านเอกสารพื้นเมืองล้านนาพม่าประเภท “จดหมายเหตุชัยชนะเหนืออยุธยา” (ဝိဇယာသုတေသန) (Yodaya Naing Mawgun) ศึกษาเพิ่มเติม Myint, S. T., *The portrayal of the battle of Ayutthaya in Myanmar literature* (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 2011), p. 64.

กรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ การระดมพลโดยกวาดต้อนผู้คนเข้าร่วมทัพจากเส้นทางการเดินทางจากด้านเหนือลงมาด้านใต้ ราชสำนักพม่ายังคงให้ความสำคัญในการเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองลาวล้านนา หนึ่งมีข้อพึงสังเกตเกี่ยวกับความซับซ้อนในการปกครองของรัฐจารีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ขณะนั้นล้านนาอยู่ภายใต้อิทธิพลการปกครองของราชสำนักพม่า แต่ทว่ากลับมีบางส่วนที่รวมกลุ่มต่อต้านการรุกรานจากกองทัพพม่าที่ได้เข้ามาจะเกณฑ์กำลังไพร่พลอีกด้วย

4.2.1.2 หัวเมืองลาวในฐานะประเทศราชและรัฐบรรณาการของสยาม

พันธะหน้าที่สำคัญของประเทศราช ที่ล้านนาแสดงออกถึงความสวามิภักดิ์และยอมรับอำนาจเจ้าอธิราช คือ การถวายเครื่องราชบรรณาการแด่กษัตริย์สยาม ถือเป็นธรรมเนียมถือปฏิบัติสืบมาของหัวเมืองประเทศราช สะท้อนแนวคิดปริมณฑลอำนาจหรือรัฐแสงเทียน กล่าวคืออำนาจของเจ้าอธิราชผู้เป็นใหญ่เหนือหัวเมืองประเทศราช และยังเป็นรัฐนาฏกรรมรูปแบบหนึ่งของรัฐแบบจารีต การแสดงออกดังกล่าวถือเป็นความมั่นคงของรัฐและส่งเสริมสถานะอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าอธิราช⁴³² ฉะนั้นรัฐขนาดเล็กในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำเป็นต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อสร้างเสถียรภาพของตน โดยการพึ่งพารัฐที่มีความเข้มแข็งทางอำนาจ ซึ่งรัฐขนาดเล็กที่ส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังเจ้าอธิราชกลายเป็นเครือข่ายของรัฐบรรณาการ และยังเป็นการรับประกันความปลอดภัยจากการรุกรานจากรัฐอื่นภายในเครือข่ายของรัฐบรรณาการ

การปกครองภายในหัวเมืองลาวล้านนาในยุคจารีต ซึ่งเคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ามายาวนาน ประกอบกับมีสภาพที่ตั้งประชิดกับพม่าและความอ่อนแอของหัวเมืองลาวล้านนาจึงจำเป็นต้องแสวงหาอำนาจรัฐที่มั่นคง และยอมรับอำนาจภายใต้รัฐใหญ่ (สยาม) มากำบังปกป้องศัตรู ขณะเดียวกันฝ่ายสยามได้รับคุณูปการที่จากหัวเมืองลาวล้านนาในฐานะเขตกันชนระหว่างอำนาจราชสำนักพม่า⁴³³ ความสัมพันธ์ที่ได้ประโยชน์ร่วมทั้งสองฝ่ายนี้ มีส่วนช่วยขับไล่อิทธิพลพม่าช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ส่งผลให้หัวเมืองลาวล้านนามีสถานะเป็นรัฐบรรณาการของสยาม โดยเจ้าผู้ปกครองแต่ละเมืองมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองเมืองอย่างเอกเทศ พร้อมทั้งบริหารรัฐกิจในแต่ละเมืองอย่างอิสระ แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่จะต้องเดินทางไปถวายบรรณาการ และทำสัตย์ปฏิญาณต่อกษัตริย์สยามเป็นครั้งคราว⁴³⁴

เครื่องราชบรรณาการตามธรรมเนียมที่ถือปฏิบัตินั้น ประกอบด้วยสิ่งของหลัก คือ ต้นไม้ประดิษฐ์จากเงินและทองอย่างละต้นเรียกว่า “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” ในเอกสารร่วมสมัยเรียกว่า

⁴³² C. Geertz, *Negara: the theatre state in nineteenth-century Bali* (New Jersey: Princeton University Press, 1980), p. 124.

⁴³³ D. McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 191.

⁴³⁴ Ibid., p. 56.

“ต้นไม้ทองเงิน” และสิ่งของรอง คือ สิ่งของอันมีค่าตามสมควร กำหนดระยะเวลาจัดส่งเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราชโดยทั่วไป 3 ปี ต่อครั้ง หนังสือบันทึกการเดินทางของมิสเตอร์โฮลต์ ซามูเอล ฮาลเลตต์ (Mr. Holt Samuel Hallett) ให้รายละเอียดว่าบรรณาการที่บรรดาหัวเมืองลาวล้านนาส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายกษัตริย์สยาม ประกอบด้วย เครื่องเงินเครื่องทอง สิ่งของเครื่องประดับ พร้อมกับต้นไม้และเงินต้นไม้ทอง ซึ่งเขาประเมินแล้วมีมูลค่าอย่างละ 15-35 ปอนด์⁴³⁵ นอกจากนี้จำนวนมูลค่าของเครื่องราชบรรณาการยังบ่งชี้ถึงสภาพเศรษฐกิจของเมืองเหล่านั้น อีกทั้งบรรณาการเป็นสิ่งที่ทำให้ราชสำนักสยามตระหนักถึงการให้ลำดับความสำคัญของหัวเมืองประเทศราชอีกด้วย

การถวายเครื่องราชบรรณาการแม้ว่าโดยหลักเป็นพันธหน้าที่ของเจ้าประเทศราชกับกษัตริย์สยาม แต่ทว่าในทางปฏิบัติกลับเกี่ยวข้องกับเจ้านายระดับสูงและพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง เช่น เมื่อ ค.ศ. 1889 การถวายเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ได้แต่งตั้งเจ้าสุริยะจางวาง เจ้าไชยสงคราม เจ้าสิงห์คำ เป็นหัวหน้าคณะพร้อมผู้ติดตาม 194 คน คุ่มต้นไม้ทองสูง 5 คอก 5 นิ้ว และต้นไม้เงินสูง 5 คอก 5 นิ้วลงมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับสิ่งของมีค่าของพระเจ้าอินทวิชยานนท์และของเจ้าราชบุตร “... พระเจ้านครเชียงใหม่ ทูลเกล้าฯ ถวายดาบด้ามงาสลักโปร่ง เล่ม 1 ถวายดาบฝักแลด้ามหุ้มทองคำ 5 บั้ง แต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ พระองค์ละเล่ม 1 ถวายดาบฝักด้ามหุ้มทองคำ 4 บั้ง แต่พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรเล่ม 1 เจ้าราชบุตร ทูลเกล้าฯ ถวายดาบฝักหุ้มทองคำ 5 บั้ง 4 เล่ม ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช 1 เล่ม...”⁴³⁶

การเดินทางลงมาถวายเครื่องราชบรรณาการยังกรุงเทพฯ ใช้เวลานานเนื่องจากจะต้องพักคอยรอหมายเรียกเข้าเฝ้าฯ ฉะนั้นคณะผู้ถวายเครื่องราชบรรณาการจะมีสถานที่พักแตกต่างกันไป โดยมากจะเป็นการพักพิงชั่วคราวเท่านั้น เช่น เมื่อ ค.ศ. 1893 คณะผู้แทนถวายเครื่องราชบรรณาการของเจ้านรนนท์ไชยขลิต⁴³⁷ ผู้ปกครองเมืองลำปาง ได้จอดพักเรืออยู่บริเวณหน้าวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม⁴³⁸ เมื่อ ค.ศ. 1894 คณะถวายเครื่องราชบรรณาการของเจ้าพิริยวิไชย⁴³⁹ ผู้ปกครองเมืองแพร่ ได้พักอยู่ที่บ้านนายอากรเต็งเหนือคลองสามเสน⁴⁴⁰ เมื่อ ค.ศ. 1903 คณะผู้แทน

⁴³⁵ H. S. Hallett, *A thousand miles on an elephant in the Shan states* (Bangkok: White Lotus, 1988), p. 117.

⁴³⁶ “ราชทูตอังกฤษเฝ้าถวายพระราชทาน และเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช,” *ราชกิจจานุเบกษา* 6, 36 (8 ธันวาคม 2432), หน้า 305-307.

⁴³⁷ เจ้านรนนท์ไชยขลิต เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองลำปางพระองค์ที่ 11 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1892-1895.

⁴³⁸ สจข., *ศส 8/21* เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหมอบไปตรวจเจ้านายเมืองนครลำปาง” (ค.ศ. 1893)

⁴³⁹ ต่อมาเป็น เจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองแพร่พระองค์ที่ 5 แห่งราชวงศ์เทพวงศ์ ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1889-1902.

⁴⁴⁰ สจข., *ศส 8/30* เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหมอบไปตรวจคนป่ายไ้ที่มาจากเมืองแพร่” (ค.ศ. 1894)

ถวายเครื่องราชบรรณาการของเจ้าเมืองเชียงใหม่ 37 คน ได้พักอยู่ที่บ้านพระยาราชวรานุกุล⁴⁴¹ เป็นต้น จะมีเพียงการสร้างคัมของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่เท่านั้น⁴⁴² ซึ่งคัมดังกล่าวที่กรุงเทพฯ แลวบางกอกน้อยมีมูลค่าราว 50,000 รูปี โดยจีนเต็ง (เต็ง โสณโณตร) เจ้าของบริษัทกิมเซ่งหลีเป็นผู้สร้างถวาย⁴⁴³ ประเด็นดังกล่าวสะท้อนถึงอำนาจบารมี ความมั่งคั่งของเจ้าเมืองเชียงใหม่ และความสัมพันธ์อันดีกับกษัตริย์สยาม

อุปสรรคสำคัญในการเดินทางแต่ละครั้งมีความยากลำบาก เนื่องจากใช้เวลานานและไม่สะดวกสบาย ส่งผลให้คณะผู้ติดตามเกิดเจ็บป่วย ทางราชสำนักสยามโดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงได้จัดหาหมอมาคอยพยาบาลรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งส่วนใหญ่มีอาการเกี่ยวกับระบบทางเดินขับถ่ายและมีอาการไข้ เช่น กรณีรายงานการตรวจรักษาโรงพยาบาลศิรินครพยาบาลของนายท้วม ตำแหน่งรองแพทย์ และนายหนู ตำแหน่งแพทย์สามัญ ทั้งสองได้รับมอบหมายให้ไปตรวจอาการเจ็บป่วยคณะผู้แทนถวายเครื่องราชบรรณาการของพระยาพิรมพิสารราชา⁴⁴⁴ผู้ปกครองเมืองแพร่ ระหว่างวันที่ 11 พฤษภาคม ค.ศ. 1894 จนถึงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1894 นายท้วม และนายหนูได้ผลัดเปลี่ยนกันไปตรวจอาการ สรุปลี้จำนวนคนผู้ป่วย 15 ราย ดังนี้ 1) นายน้อยดา อาการริดสีดวงลง (เสียชีวิต) 2) นายปิ่น อาการบิด (หายปรกติ) 3) นายด้วง อาการลงท้อง (หายปรกติ) 4) นายคำอ้าย อาการลงท้อง (หายปรกติ) 5) นายน้อยกา อาการลงท้อง (หายปรกติ) 6) นายปิ่น อาการบิด (หายปรกติ) 7) นายติ๊ะ อาการบิด (หายปรกติ) 8) นายชมพู่ อาการลงท้อง (หายปรกติ) 9) นายน้อยอินตะ อาการลงท้อง (หายปรกติ) 10) นายน้อยยะ อาการบิด (หายปรกติ) 11) นายวงษ์ อาการไข้จับ (หายปรกติ) 12) นานอินตะ อาการไข้จับ (หายปรกติ) 13) นายคง อาการลงท้อง (หายปรกติ) 14) นายปือก อาการบิด (หายปรกติ) และ 15) พระยาไชยประสิทธิ์ อาการบิด (หายปรกติ)⁴⁴⁵ เป็นต้น

การเดินทางเพื่อมาถวายเครื่องราชบรรณาการจากเจ้าประเทศราช (เจ้านายผู้ปกครองเมือง) นับเป็นการแสดงความอุตสาหะอย่างยิ่ง อีกทั้งใช้เวลาเดินทางเนิ่นนานจึงประสบกับโรคภัยไข้เจ็บและค่าใช้จ่ายในการดูแลผู้ติดตามสูง ฉะนั้นบางปีจึงมีการอนุโลมให้ล่าช้า หรือมีเหตุอันสมควรซึ่งได้ส่งศุภอักษรมาแจ้งยังกรุงเทพฯ แล้ว อนึ่งตั้งข้อสังเกตไว้ว่าแม้จะมีช่วงเวลาที่ว่างเว้น แต่ก็มีการจัดส่งเครื่องราชบรรณาการอย่างสม่ำเสมอ ดังตารางที่ 7

⁴⁴¹ สจข., ศธ 8/7 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหมอไปรักษาคณไข้ที่มากับพระเจ้านครเชียงใหม่” (ค.ศ. 1893)

⁴⁴² เรื่องเดียวกัน

⁴⁴³ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 531-533.

⁴⁴⁴ พระยาพิรมพิสารราชา เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองแพร่พระองค์ที่ 4 แห่งราชวงศ์เทพวงศ์ ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1847-1886.

⁴⁴⁵ สจข., ศธ 8/37 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ไปตรวจคนป่วยไข้พวกลาวเมืองแพร่” (ค.ศ. 1894)

ปีที่เข้าเฝ้าฯ (ค.ศ.)	หัวเมืองประเทศราชมณฑลลาวเฉียง				
	เชียงใหม่	น่าน	ลำปาง	ลำพูน	แพร่
1889	✓				
1890					
1891					
1892					
1893	✓		✓		
1894					✓
1895					
1896			✓		
1897	✓	✓	✓	✓	✓
1898					
1899					
1900		✓			✓
1901	✓				
1902					(กบฏเงี้ยว)
1903		✓	✓	✓	
1904	✓				
1905					
1906	✓	✓		✓	
1907			✓		

ตารางที่ 7 การเดินทางไปถวายเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราชในมณฑลลาวเฉียง (มณฑลพายัพ) ระหว่าง ค.ศ. 1889-1907

ที่มา ราชกิจจานุเบกษา และสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จากตารางที่ 7 ข้างต้นจะสังเกตว่าการเดินทางมาเข้าเฝ้าฯ ที่กรุงเทพฯ ของแต่ละเมืองจะไม่ตรงกันเนื่องจากยึดตามศักราช (ค.ศ.) จริงที่ได้เข้าเฝ้าฯ แต่อยู่ในรอบศักราช (พ.ศ.) ที่ยังคงนับปีแบบเดิม เมื่อพิจารณาเบื้องต้นจะมีรอบการถวายเครื่องราชบรรณาการใกล้เคียงกัน ซึ่งในการเข้าเฝ้าฯ บางครั้งต้องรอหมายเรียกพร้อมกับเจ้าเมืองอื่นๆ อนึ่งกรณีของเมืองแพร่เมื่อ ค.ศ. 1902-1903 เกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยว⁴⁴⁶ “...เจ้าพิริยเทพวงศ์เจ้านครแพร่ละทิ้งราชการบ้านเมืองหลบหนีไป

⁴⁴⁶ กบฏเงี้ยวเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญต่อการกล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองแพร่ ซึ่งให้ภาพเมืองแพร่ในเชิงลบ ฉะนั้นการสร้างประวัติศาสตร์เมืองแพร่ในความทรงจำช่วงกบฏเงี้ยวจึงเป็นความท้าทายและน่าสนใจในด้านการตีความ รวมถึงการผูกโยงโครงสร้างเรื่องราวเมืองแพร่เข้ากับประวัติศาสตร์ชาติ ศึกษาเพิ่มเติม ชัยพงษ์ สำเนียง, “การสร้างตำแหน่งแห่งที่ของ “เมืองแพร่” ใน

เพราะฉะนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ถอดเจ้าพิริยเทพวงศ์ออกจากยศ แลตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครแพร่ ตั้งแต่วันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 121 (ค.ศ. 1902)...ให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรผู้แทนข้าหลวงประจำนครแพร่ เป็นผู้รั้งราชการ...”⁴⁴⁷ ส่งผลให้ตำแหน่งเจ้าผู้ปกครองเมืองสายตระกูลเมืองแพร่ต้องยกเลิกไป และประกาศถอดเจ้าพิริยเทพวงศ์ผู้ปกครองเมืองแพร่ ให้ออกจากสมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์⁴⁴⁸ ฉะนั้นเมื่อ ค.ศ. 1900 จึงถือว่าเจ้านายเมืองแพร่ส่งบรรณาการครั้งสุดท้าย หลังจากนั้นรัฐบาลสยามจึงได้แต่งตั้งข้าราชการเป็นเจ้าเมืองแพร่

การเดินทางไปถวายบรรณาการครั้งสำคัญของเจ้านายในหัวเมืองลาวเฉียงครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1897 ตามปกติแล้วการเดินทางมากรุงเทพฯ แต่ครั้งจะมีคณะผู้ติดตามลงมาจำนวนมากเพื่อเป็นการแสดงความภักดีและให้สมพระเกียรติทั้งต่อเจ้าประเทศราชเองและสมพระเกียรติพระมหากษัตริย์สยาม รวมแล้วการถวายเครื่องราชบรรณาการครั้งนี้มีคณะมีจำนวนผู้ติดตามจากมณฑลลาวเฉียงในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้นมากถึง 700 คน ประกอบด้วย คณะผู้ติดตามเมืองเชียงใหม่ 228 คน เจ้านาย 9 คน ไพร่ 219 คน คณะผู้ติดตามเมืองน่าน 127 คน เจ้านาย 7 คน ไพร่ 120 คน คณะผู้ติดตามเมืองลำปาง 133 คน เจ้านาย 10 คน ไพร่ 123 คน คณะผู้ติดตามเมืองลำพูน 134 คน เจ้านาย 11 คน ไพร่ 123 คน และคณะผู้ติดตามเมืองแพร่ 78 คน เจ้านาย 15 คน ไพร่ 63 คน รวมถวายเครื่องราชบรรณาการตามลำดับศักดิ์ของเมือง⁴⁴⁹ ดังตารางที่ 8

ประเทศราช (เมือง)	เครื่องราชบรรณาการ (ต้นไม้ทอง)					รวม มูลค่าทองคำ
	ความสูง	ชั้น	กิ่ง	ดอก	ใบ	
เชียงใหม่	5 ศอก 5 นิ้ว	9	42	197	173	40 บาท
น่าน	3 ศอก 16 นิ้ว	-	27	83	81	30 บาท 2 สลึง
ลำปาง	2 ศอก 1 คืบ	5	-	110	-	24 บาท
ลำพูน	3 ศอก	5	-	80	-	12 บาท
แพร่	2 ศอก	5	-	85	-	20 บาท

ตารางที่ 8 รายละเอียดเครื่องราชบรรณาการเจ้าประเทศราชมณฑลลาวเฉียง (ต้นไม้ทอง) ค.ศ. 1897

ที่มา “ข่าวเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช,” ราชกิจจานุเบกษา 14, 37 (12 ธันวาคม 2440), หน้า 588-590.

ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย”: จากเมืองกบฏสู่เมืองที่จงรักภักดี,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 30, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2553), หน้า 99-115.

⁴⁴⁷ “ประกาศถอดเจ้าพิริยเทพวงศ์ออกจากเจ้าผู้ครองนครแพร่,” ราชกิจจานุเบกษา 19, 27 (5 ตุลาคม 2445), หน้า 536.

⁴⁴⁸ “ประกาศถอดเจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้านครแพร่ออกจากสมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์,” ราชกิจจานุเบกษา 19, 28 (12 ตุลาคม 2445), หน้า 566.

⁴⁴⁹ “ข่าวเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช,” ราชกิจจานุเบกษา 14, 37 (12 ธันวาคม 2440), หน้า 588-590.

การเดินทางไปยังกรุงเทพฯ ค.ศ. 1897 ของบรรดาเจ้านายในมณฑลลาวเฉียง ในครั้งนี้ บรรดาเจ้านายพื้นเมืองได้ร่วมกันจัดพิธีสู่พระขวัญในพระบรมมหาราชวังอย่างพร้อมเพรียง โดยมี พระยาพิริยวิไชยเจ้าผู้ปกครองเมืองแพะ ถวายขับคำเชิญพระขวัญตามสำเนียงลาวล้านนา หลังจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้านายจากมณฑลลาวเฉียงแต่ละเมืองทั้ง 5 พระองค์ ถวายถวายพระขวัญผูกข้อพระหัตถ์ตามประเพณีล้านนาลาวล้านนา⁴⁵⁰

การยกเลิกสถานะประเทศราชของมณฑลลาวเฉียง หรือมณฑลพายัพตั้งแต่ ค.ศ. 1899 ถือเป็นการสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาลอย่างเต็มรูปแบบ ที่อำนาจการปกครองโยกย้ายไปรวมศูนย์ที่รัฐบาลสยามโดยตรง สะท้อนว่ามณฑลพายัพเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยามอย่างแท้จริง ประเด็นที่น่าสนใจ คือ ชนชั้นปกครองในหัวเมืองลาวเฉียง ยังคงต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมในการ เดินทางไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ ดังปรากฏบันทึกในราชกิจจานุเบกษาว่าธรรมเนียม ดังกล่าวได้รับการปฏิบัติสืบมา กระทั่งมายุติในช่วงปลายทศวรรษ 1900 โดยมีรายละเอียดการเดินทางเข้าเฝ้าฯ ถวายเครื่องราชบรรณาการครั้งสุดท้ายดังต่อไปนี้ คือ การเข้าเฝ้าฯ เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ. 1900 พระยาพิริยวิไชยเจ้าผู้ปกครองเมืองแพะ พร้อมด้วยหลวงอุดรภิบาล⁴⁵¹ การเข้าเฝ้าฯ เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน ค.ศ. 1906 โดยเข้าเฝ้าฯ 3 เมือง ได้แก่ คณะเจ้าอินทยงยศโชติ⁴⁵²ผู้ปกครอง เมืองลำพูนพร้อมด้วยพระยาวิชัย คณะเจ้าอุปราชพร้อมด้วยเจ้านายบุตรหลานของพระเจ้าพระเจ้า สุริยพงษ์ผริตเดชเจ้าผู้ปกครองเมืองน่าน และคณะเจ้าอุปราชพร้อมด้วยเจ้านายบุตรหลานของเจ้าอินทว โรรสสุริยวงษ์⁴⁵³ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่⁴⁵⁴ และการเข้าเฝ้าฯ เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1907 คณะเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต⁴⁵⁵ผู้ปกครองเมืองลำปางพร้อมด้วยเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ เจ้าราชภาติวงศ์ และพระยาอุดรการโกศล และยังคงมีการอัญเชิญต้นไม้เงินต้นไม้ทองเครื่องราชบรรณาการลงมา ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ “เสด็จออกแขกเมืองลาวประเทศราช,” *ราชกิจจานุเบกษา* 14, 40 (2 มกราคม 2440), หน้า 666-667.

⁴⁵¹ “ข้าราชการหัวเมืองเหนือเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายเครื่องราชบรรณาการ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 37 (9 ธันวาคม 2443), หน้า 528-529.

⁴⁵² เจ้าอินทยงยศโชติ เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองลำพูนพระองค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1898-1911.

⁴⁵³ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่พระองค์ที่ 8 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1901-1910.

⁴⁵⁴ “ข้าราชการในเมืองมณฑลพายัพเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ จำนวน รัตนโกสินทร์ ศก 125,” *ราชกิจจานุเบกษา* 23, 35 (25 พฤศจิกายน 2449), หน้า 901.

⁴⁵⁵ เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองลำปางพระองค์ที่ 13 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1897-1922.

⁴⁵⁶ “ข้าราชการในเมืองมณฑลพายัพเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ จำนวนรัตนโกสินทร์ ศก 125,” *ราชกิจจานุเบกษา* 23, 46 (10 กุมภาพันธ์ 2450), หน้า 1196.

4.2.2 ผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับระหว่างการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (มณฑลพายัพ)

การปรับเปลี่ยนสถานะประเทศราชสู่การเข้ามาเป็นมณฑลส่วนหนึ่งของประเทศสยามผ่านกระบวนการกลืนกลาย พร้อมกับกระบวนการสร้างฐานอำนาจของรัฐบาลสยามตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 การแบ่งภาคส่วนเพื่อจัดการปกครองทำให้ง่ายต่อการบริหารราชการแผ่นดินอำนาจ สิทธิขาด ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเดิมที่เคยอาศัยเจ้านายผู้ปกครองเมือง ได้รับการโอนถ่ายไปรวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์สยาม ส่งผลให้ความแตกต่างระหว่างสังคมลดลงพร้อมกับสร้างแบบแผนการปกครองให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงมีความพยายามในการจัดระเบียบการปกครองทั่วทั้งประเทศ ในช่วงการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น รัฐบาลสยามยังคงได้รับประโยชน์จากอดีตหัวเมืองลาวล้านนา หรือมณฑลลาวเฉียง (มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ) หรือมณฑลพายัพอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงสามารถจัดแบ่งผลประโยชน์ระหว่างการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้เป็น 2 ด้าน ได้แก่ 1) มณฑลพายัพในฐานะพื้นที่กันชนระหว่างอาณาจักรและพรมแดนประเทศสยาม และ 2) มณฑลพายัพในฐานะแหล่งทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.2.1 มณฑลพายัพในฐานะพื้นที่กันชนระหว่างอาณาจักรและพรมแดนประเทศสยาม

แม้ว่าการเปลี่ยนผ่านผู้มีอำนาจจากชุดดั้งเดิม คือ ราชสำนักพม่า (ราชวงศ์ตองอู และราชวงศ์คองบอง) สู่การเผชิญหน้ากับผู้มีอำนาจใหม่ คือ เจ้าอาณานิคม (อังกฤษ และฝรั่งเศส) พื้นที่มณฑลพายัพยังถือเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญสุดปลายพระราชอาณาเขตสยาม จึงเป็นปรกติที่จะต้องกระทบกระทั่งหรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจที่ขนาบประชิดมณฑลพายัพ โดยเฉพาะการเข้ามามีอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สร้างผลกระทบและก่อให้เกิดการตระหนักรู้ในหมู่ผู้ปกครองพื้นเมือง รวมถึงผู้นำสยามด้วย ดังเช่นพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีต่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ความว่า “...การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้มันถื้อมใส่ไปทีเดียว...”⁴⁵⁷

มณฑลพายัพจึงปรับสู่สถานภาพใหม่ คือ กลายเป็นแนวพรมแดนของประเทศสยาม อันเป็นผลสืบเนื่องจากการได้รับการรับรองตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ใน ค.ศ. 1874 ซึ่งการลงนามข้อตกลงกิจการชายแดนระหว่างรัฐบาลอาณาจักรกับรัฐบาลสยามนั้น มีวัตถุประสงค์ในการอำนวย

⁴⁵⁷ ทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบตี, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 187.

ความสะดวกทางการค้าแก่คนในบังคับอังกฤษ รวมถึงการจัดการปัญหาโจรผู้ร้ายรบกวนการค้า ฉะนั้น รัฐบาลสยามจึงให้ความสนใจและให้ความสำคัญในการเข้าไปพัฒนาและบริหารจัดการการปกครอง ส่วนภูมิภาคอย่างยิ่ง เนื่องจากบริเวณพื้นที่มณฑลพายัพมักได้รับผลกระทบจากอิทธิพลที่ทับซ้อน ผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตการทับซ้อนทางอิทธิพลอำนาจ ที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในมณฑลพายัพช่วงปลาย คริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ว่า เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างอำนาจแบบจารีต คือ อำนาจเจ้านายพื้นเมือง กับอำนาจกษัตริย์สยาม พร้อมกับการเข้ามาของอำนาจสมัยใหม่ คือ อำนาจ รัฐบาลสยาม และอำนาจเจ้าอาณานิคม ส่งผลให้มณฑลพายัพเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของรัฐบาล อาณานิคมและรัฐบาลสยาม

พรมแดนด้านตะวันตกของมณฑลพายัพ เป็นแนวเขตแดนติดต่อกับอาณานิคมของอังกฤษใน พม่า มีความแตกต่างไปจากกรณีช่วงรัฐจารีต เนื่องจากการดำเนินความสัมพันธ์ด้านการทูตและการ ปกครองได้เปลี่ยนรูปแบบจากเดิมที่ให้ความสำคัญกับการกะเกณฑ์ไพร่พล กลับไม่เป็นเช่นนั้นอีกใน ยุคเจ้าอาณานิคมอังกฤษสถานะของมณฑลพายัพจึงเปลี่ยนแปลง โดยให้ความสำคัญกับเรื่องพรมแดน และอาณาเขต อังกฤษเข้ามาวางรากฐานอำนาจและจัดการสร้างข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามตั้งแต่ ค.ศ. 1874-1883 ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งรองกงสุลอังกฤษประจำเมืองเชียงใหม่และเมืองน่าน พร้อมเร่งรัดให้สร้างศาลระหว่างประเทศ และเมื่อ ค.ศ. 1905 แต่งตั้งรองกงสุลอังกฤษประจำเมือง ลำปางและเมืองเชียงรายได้ พร้อมกับยกเลิกการแต่งตั้งไปประจำเมืองน่าน ซึ่งการแสดงอิทธิพลทางการ ทูตเหล่านี้เกิดขึ้นจากการเข้ามาของคนในบังคับอังกฤษในมณฑลพายัพ

งานศึกษาของกนกวรรณ อุ่ทองทรัพย์ กล่าวถึงการค้ามณฑลพายัพกับอาณานิคมของอังกฤษ ว่า พ่อค้าชาวพม่าและชาวอินเดียบรรทุกสินค้า เช่น เงินรูปี วัว ควาย ฯลฯ ออกจากเมืองเชียงใหม่ไป ขายยังเมืองเมะลาลัง (มะละแหม่ง) ขณะเดียวกันช่วงที่เดินทางกลับได้บรรทุกสินค้า เช่น เงินรูปี ผ้าไหม ผ้าฝ้ายสำเร็จรูป ฯลฯ กลับมาขายยังมณฑลพายัพด้วย และในกรณีเมืองลำปางอันเป็นเมืองที่ มีอิทธิพลจากพ่อค้าชาวพม่าและชาวอินเดียอยู่มาก เนื่องจากเป็นแหล่งระบายสินค้าสำเร็จรูปของ อังกฤษระดับการค้าระหว่างประเทศโดยผ่านเส้นทางบกจากเมืองเมะลาลัง⁴⁵⁸ หากเมื่อเทียบสัดส่วน ประชากรที่เดินทางเข้ามาประกอบอาชีพในมณฑลพายัพ โดยมากเป็นแรงงานในบังคับอังกฤษ เกี่ยวข้องกับกิจการค้าขายและค้าไม้ ฉะนั้นกรณีปัญหากิจการชายแดนกับอาณานิคมของอังกฤษจึง สามารถเจรจาตกลง และเป็นความสัมพันธ์ค่อนข้างราบรื่น เช่น การปักปันเขตแดนทั้งสองดินแดนได้ ให้ความช่วยเหลือจนภารกิจลุล่วง โดยจะกล่าวรายละเอียดในบทถัดไป

นอกจากนี้พรมแดนด้านตะวันตกของมณฑลพายัพ เป็นแนวเขตแดนติดต่อกับอาณานิคม ของฝรั่งเศสในอินโดจีน ปัญหาพรมแดนระหว่างอาณานิคมฝรั่งเศสไม่ปรากฏการกล่าวถึงมากนัก

⁴⁵⁸ กนกวรรณ อุ่ทองทรัพย์, “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองนครลำปาง: หลังสนธิสัญญาเบาริง ถึง พ.ศ. 2503,” มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 1, 1 (มกราคม-ธันวาคม 2556), หน้า 151, 154-156.

เนื่องจากมีแนวอาณาเขตที่ตกลงกันค่อนข้างชัดเจน คือ พรมแดนธรรมชาติตลอดลำแม่น้ำโขง และเกาะแก่งในแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศส ผนวกกับท่าทีของฝรั่งเศสที่ได้ขาดในชั้นเจรจา จึงอนุมานถึงความสัมพันธ์ที่รัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของฝรั่งเศสไม่สนิทและไม่คุ้นเคยเมื่อเทียบกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ดังตัวอย่างปฏิสัมพันธ์ เช่น การแลกเปลี่ยนและยึดตัวข้าราชการจากฝ่ายอังกฤษเป็นหลัก เป็นต้น

การสร้างเงื่อนไขสำคัญให้เกิดพื้นที่กันชนริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงเข้ามาในแผ่นดิน 25 กิโลเมตร เป็นผลสืบเนื่องจากสงครามระหว่างสยามและฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1893 (วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112) ซึ่งลงนามในอนุสัญญาสงบศึกลงวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสไม่อาจนำกองกำลังทหารเข้าไปยังพื้นที่ตลอดแนวกันชน 25 กิโลเมตร⁴⁵⁹ นอกจากนี้พื้นที่พิเศษดังกล่าวมักเกิดปัญหาในเรื่องการใช้อำนาจทับซ้อน เช่น เมื่อ ค.ศ. 1902 มงซิเออร์เซอวาลี ผู้แทนฝรั่งเศสประจำเมืองเชียงใหม่ มาเจรจากับพระยาเดชาดำรง เรื่องขอให้ปล่อยตัวราษฎรในแนวกันชน 25 กิโลเมตร ที่ถูกสยามนำตัวมากักขังยังเมืองเชียงใหม่ ซึ่งทางรัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ มีความวิตกในการหาทางออก ดังสะท้อนจากพระราชหัตถเลขา ความว่า “...เข้าใจว่าจะยอมรับให้ มงซิเออร์เซอวาลีว่ากล่าวได้แทนแทนพวกที่อยู่ใน 25 กิโลเมตรไม่ได้ ขอให้ระวังอย่าให้พวกเชียงใหม่ หลง ถ้าพูดจาผิดเพี้ยนเพียงแต่ว่าจะสืบสวนดูก่อนเท่านั้นก็เปนอันเรารับว่าแผ่นดินใน 25 กิโลเมตร เปนของฝรั่งเศสแท้แล้ว เราควรพูดรับได้สวน ได้กล่าวคนซึ่งมาจากฝั่งซ้าย ซึ่งเป็นโปรเตเตเยของ ฝรั่งเศส การเรื่องนี้หม่อมมอดุมหัวหมอนอยู่กลัวจะไม่เข้าใจอาจจะสั่งแรงไปฤ่อ่อนไปได้ แต่พระยานริศร คงเข้าใจดี...”⁴⁶⁰

รวมไปถึงเมื่อเกิดปัญหาโจรผู้ร้ายเงี้ยวในมณฑลพายัพ มักจะพากันหลบหนีเข้าไปยังพื้นที่แนวกันชน 25 กิโลเมตร ทำให้สร้างความวุ่นวายให้แก่ฝรั่งเศสจากการร้องเรียนจากรัฐบาลสยาม เนื่องจากกองกำลังทหารสยามไม่สามารถเข้าไปจับกุมพวกผู้ร้ายเงี้ยวได้ ดังใบบอกของพระพลอาไศรย ข้าหลวงประจำบริเวณเชียงใหม่เหนือ ส่งมาถึงเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์เจ้าผู้ครองนคร และเจ้าสนามหลวงนครเชียงใหม่ ความว่า “...ด้วยพระสุรฤทธิพิฤติไกรคุมกำลังทหารถึงเมืองเชียงราย วันที่ 11 เวลา 8 ทุ่มเศษ รุ่งขึ้นวันที่ 23 ได้ยกกองกำลังทหารไปปราบปรามพวกเงี้ยวๆ ได้ต่อสู้พ่ายแพ้หนีไป กำลังกองทหารได้ยกไปปราบปรามพวกเงี้ยวถึงเชียงแสนหลวง ไปหาได้ต่อสู้ไม่ ในเวลานั้น

⁴⁵⁹ ภายหลังจากเหตุการณ์ความขัดแย้งกับฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1893 ส่งผลต่อพัฒนาการของรัฐบาลสยาม โดยปรากฏแนวอาณาเขตที่แน่ชัดขึ้น ส่งผลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามในเรื่องเขตแดน และเหตุการณ์ดังกล่าวยังเป็นพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่การก่อตัวของรัฐชาติสมัยใหม่ ศึกษาเพิ่มเติม เสกสรรค์ โกศรี, “รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557), หน้า 89-92.

⁴⁶⁰ ที่ 195/1623 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ลงวันที่ 23 พฤศจิกายน ค.ศ. 1902 ศึกษาเพิ่มเติม จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย, เล่ม 1 (พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2513), หน้า 157-158.

จะยกกำลังทหารติดตามพวกเงี้ยวเข้าไปในแขวงเชียงแสนน้อยก็เป้นทางติดขัดในที่ 25 กิโลเมตร... ควรจะจัดเป็นอุปายเพื่อประสงค์จะหลอกขู่พวกเงี้ยวแลชาวเมืองซึ่งเป้นใจด้วยพวกเงี้ยวในแขวงเชียงแสนน้อย...ประกาศแก่ราษฎรที่ไม่เป้นใจด้วยพวกเงี้ยวว่าให้หลีกหนีห่างจากบ้านพวกเงี้ยว 45 เส้น ด้วยกองทหารจะยกกำลังเข้าไปปราบปรามพวกเงี้ยวในแขวงเชียงแสนน้อยในเร็วๆ นี้ กองทหารจะเอาปืนลูกแตกยิงเข้าไปก่อน เกรงว่าราษฎรที่ไม่เป้นใจด้วยพวกเงี้ยวจักเป้นอันตราย...”⁴⁶¹

ทรัพย์สินของเจ้าอาณานิคมที่มีต่อมณฑลพายัพ คือ พื้นที่ดังกล่าวมีความหมายสำหรับมหาอำนาจทั้งสองอย่างยิ่ง เนื่องจากสามารถใช้มณฑลพายัพเป็นดินแดนกันชนป้องกันการกระทบกระทั่ง โดยเฉพาะระหว่างอิทธิพลอำนาจของอังกฤษและฝรั่งเศส พื้นที่ดังกล่าวที่อยู่ภายใต้อธิปไตยรัฐบาลสยามจึงได้รับการสงวนไว้ไม่ให้มีการครอบครองจากเจ้าอาณานิคมอื่น หรือแม้กระทั่งข้อตกลงระหว่างเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส ได้ลงนามโดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ ทั้งสองมหาอำนาจจะต้องไม่นำกองกำลังเข้าไปคุกคามบริเวณฝั่งทะเล ตั้งแต่เมืองบางตะพานถึงเมืองแก่ง รวมถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำซึ่งเป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน และแม่น้ำอิงในท้องที่ของมณฑลพายัพ⁴⁶²

ดังนั้นการเข้ามาล่าอาณานิคมจึงส่งผลต่อสวัสดิภาพและการพัฒนาการของมณฑลพายัพ แม้จะมีความพยายามในการเข้ามาครอบครองมณฑลพายัพจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส แต่ทว่าท้ายที่สุดเจ้าอาณานิคมทั้งสองได้ปรับทิศทางความสำคัญในการแสวงหาผลประโยชน์จากมณฑลพายัพ โดยมุ่งเน้นการแสวงหาผลประโยชน์ในอุตสาหกรรมป่าไม้ ซึ่งด้านการทำป่าไม้ในมณฑลพายัพสะท้อนการดำเนินการหลักๆ มักจะเป็นบทบาทของอังกฤษและสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินการกิจการสัมปทานป่าสักทางตอนเหนือของประเทศไทย ซึ่งกลายเป็นแหล่งทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเศรษฐกิจของสยาม อังกฤษ ฝรั่งเศส ฯลฯ และเป็นอุตสาหกรรมสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

4.2.2.2 มณฑลพายัพในฐานะแหล่งทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้

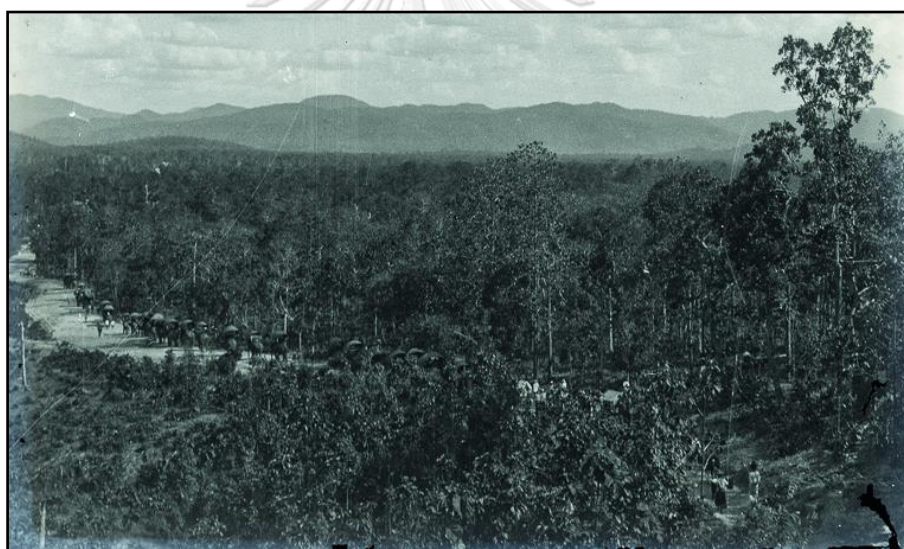
ภูมิประเทศของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีสภาพอากาศร้อนชื้น ซึ่งเหมาะสำหรับการเจริญเติบโตของพันธุ์พืช ฉะนั้นป่าไม้ในแถบนี้จึงอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ แร่ธาตุ แหล่งน้ำ รวมถึงเป็นแหล่งป่าไม้แห่งสำคัญอีกแห่งหนึ่งของโลก ป่าไม้จึงผูกพันและมีความเกี่ยวเนื่องกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของดินแดนภาคพื้นทวีปตอนใน โดยเฉพาะหัวเมืองลาวล้านนาที่ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจและกิจการของรัฐ ดังนั้นทีกของชาวอังกฤษที่เคยเดินทางมาเชียงใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 กล่าวถึงสินค้าพฤษวัตถุสำคัญที่พบได้มากตามลำดับ เช่น ครั่ง กายาน

⁴⁶¹ สจข., กต 98.1/3 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “คิดจะจับหัวนาผู้ร้ายเงี้ยวที่หนีไปอยู่เชียงแสนน้อย” (ค.ศ. 1902)

⁴⁶² สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 401.

ไม้ฝาง⁴⁶³ ดังวิทยานิพนธ์ของอุษณีย์ ังไชย กล่าวถึงสินค้าในการค้าขายระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านนาเกี่ยวกับค้าของป่า ผลผลิตสำคัญที่ส่งลงมาจากล้านนา เช่น ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง ครั่ง กายานรัก งาช้าง นอแรด ชะมดเซ็ด ฯลฯ⁴⁶⁴

นอกจากนี้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 สินค้าของป่าอันเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวสยามล้วนเกิดป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายงานของจอห์น ครอว์เฟร็ด กล่าวถึงยางไม้สำคัญ “...Siamese gum...kam-nyan...” กายานถือเป็นพฤษชาติที่มีค่าได้มาจากยางไม้ และเจริญเติบโตมากแถบหัวเมืองลาวล้านนาบริเวณพื้นที่เมืองระแหง (ตาก) เมืองลคอร (ลำปาง) และเมืองเชียงใหม่ เป็นสินค้าที่ส่งออกจากดินแดนทางตอนในไปสู่ราชธานีลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁴⁶⁵ จะเห็นได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรป่าไม้บริเวณดังกล่าวมีความสำคัญเรื่อยมาตั้งแต่การค้ายุครัฐจารีต และต่อเนื่องจนกระทั่งถึงช่วงการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ฉะนั้นทรัพยากรป่าได้รับการนำมาใช้ประโยชน์ที่หลากหลายโดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจที่แตกต่างไปตามสมัยนิยม

รูปที่ 9 ทศนิยภาพป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ และคาราวานเส้นทางบกในมณฑลพายัพ
ที่มา มณีนุช บุญเรือง, เชียงใหม่ในฟิล์มกระจก [ออนไลน์], The Cloud, 2563.

ภูมิประเทศทางตอนเหนือของสยามเป็นเทือกเขาที่มีทรัพยากรป่าไม้สมบูรณ์ ซึ่งมีพันธุ์ไม้สำคัญตามความต้องการของชาวตะวันตก คือ ไม้สัก ชื่อทางวิทยาศาสตร์ คือ *Tectona grandis*

⁴⁶³ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2518), หน้า 102.

⁴⁶⁴ สินค้าของป่าในอาณาจักรล้านนาจากการค้าขายแลกเปลี่ยน และจากการเก็บส่วย โดยสินค้าบางประเภทส่งมาจากพื้นที่อื่นเป็นทอดๆ ศึกษาเพิ่มเติม อุษณีย์ ังไชย, “ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนา พ.ศ. 1839-2310,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 105-107.

⁴⁶⁵ J. Crawford, *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 2 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 181.

เป็นไม้ผลัดใบในป่าเบญจพรรณ สามารถขยายพันธุ์ได้บริเวณตอนกลางและตอนใต้ของทวีปอินเดีย พม่า และสยาม⁴⁶⁶ อังกฤษเริ่มทำป่าไม้ในพม่าตอนบนและให้ความสนใจกับไม้สักเป็นพิเศษ จากรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1891-1892 ระบุว่าผลิตจากป่าไม้ตลอดปีประมาณ 177,182 ตัน ในจำนวนนี้เป็นไม้ขนสัก 117,533 ตัน รวมรายได้ทั้งหมด 1,327,300 รูปี หักค่าใช้จ่าย 373,859 รูปี คงเหลือเป็นกำไร 953,441 รูปี⁴⁶⁷

สาเหตุที่ทำให้ไม้สักเป็นที่ต้องการอันเนื่องมาจากคุณสมบัติพิเศษ 2 ประการ ได้แก่ 1) ความทนทานต่อสภาพอากาศและความเปียกชื้น และ 2) การประยุกต์ใช้ร่วมกับวัสดุอื่นได้ดีโดยเฉพาะกับเหล็ก เช่น การวางโครงสร้างเรือ การวางโครงสร้างเส้นทางรถไฟ ฯลฯ รวมถึงงานปลีกล้อยอื่นๆ เช่น ไม้กระดาน ไม้มุงหลังคา บันได กรอบหน้าต่าง ฯลฯ⁴⁶⁸ ดังบทความในหนังสือพิมพ์ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser ตีพิมพ์วันที่ 16 เมษายน ค.ศ. 1892 ระบุว่างานก่อสร้างและงานออกแบบมีความต้องการใช้ไม้สักอย่างมหาศาลตั้งแต่ปีก่อน เนื่องจากไม้สักทนทานจึงนิยมนำมาทำนักร้าน ชื่อ คาน ฯลฯ และเกรงว่าปริมาณการจำหน่ายไม้สักอาจลดลง⁴⁶⁹ ซึ่งจะกระทบต่อความต้องการไม้สักของอังกฤษ แม้จะมีการตัดไม้ชนิดอื่นร่วมด้วย เช่น ไม้กระยาเลย ไม้ตะแบก ไม้โอ๊ก ฯลฯ⁴⁷⁰ แต่ก็ไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากไม้ทนทานอีกทั้งยังเก็บภาษีได้น้อยจึงไม่นิยมเท่าไม้สัก

ชาวตะวันตกให้ความสนใจเข้ามาทำกิจการสัมปทานป่าไม้ในหัวเมืองลาวล้านนาตั้งแต่ครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา การถือครองสัมปทานป่าไม้ส่วนใหญ่จึงอยู่ในความรับผิดชอบของชาวตะวันตก⁴⁷¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลอังกฤษให้ความสนใจทำอุตสาหกรรมไม้สัก “...ต้นสักก็มีในพื้นที่เมืองแห่งประเทศอินเดีย พม่า เจียว แลชาวเหมือนกัน ส่วนในประเทศสยามนั้น มักจะเกิดในป่าประมาณ 25,000 ตารางไมล์...”⁴⁷² เหตุสำคัญที่อังกฤษแสวงหาพื้นที่ป่าไม้นอกเหนือจากป่าไม้ในอาณานิคมของอังกฤษทั้งอินเดียและพม่า เกิดขึ้นจากปริมาณความต้องการไม้สักที่เพิ่มมากขึ้นสวนทางกับทรัพยากรป่าไม้ที่ร่อยหรอ นอกจากนี้ยังพบธุรกิจการส่งออกไม้สักระหว่างเมืองมะละลั้ง (มะละแหม่ง)⁴⁷³ กับเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1883 ทั้งสองเป็นเมืองคู่ค้าสำคัญ⁴⁷⁴ เมืองมะละลั้ง

⁴⁶⁶ “The Teak Supply of Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 April 1892), p. 2.

⁴⁶⁷ *Report on the Administration of Burma During 1891-92* (Rangoon: The Government Printing, 1892), pp. 11-12.

⁴⁶⁸ “Teak in Sum,” *The Straits Times* (23 May 1912), p. 2.

⁴⁶⁹ “The Teak Supply of Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 April 1892), p. 2.

⁴⁷⁰ “ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์ [ประกาศให้เจ้าภาษีไม้สักขึ้นไปตั้งด่านตรวจเก็บภาษีที่ตำบลปากน้ำโพ แขวงเมืองนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่ง และให้เจ้าภาษีเก็บเงินภาษีไม้สักที่ล่องไม้ผ่านเดิมตามพิภพที่กำหนด],” *ราชกิจจานุเบกษา* 6, 27 (6 ตุลาคม 2432), หน้า 234.

⁴⁷¹ “Siam,” *Malayan Saturday Post* (10 August 1929), p. 44.

⁴⁷² สจข., กส 2/605 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงพาณิชย์ขอให้ช่วยเรียบเรียงเรื่องการทำนา เหมืองแร่ดีบุก ป่าไม้ ขอนสัก แลขอเรื่องสัตว์น้ำในประเทศสยาม” (ค.ศ. 1925)

⁴⁷³ มะละแหม่งเป็นเมืองสำคัญที่ติดต่อการค้ากับอาณาจักรล้านนา และเป็นช่องทางออกสู่ทะเลที่ใกล้ที่สุดของอาณาจักรล้านนา ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ก่อนการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมตั้งแต่ยุครัฐจารีต ระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมมอญและวัฒนธรรมล้านนา

เล็งมีความเจริญในฐานะเมืองท่าปากแม่น้ำสาละวิน และเป็นศูนย์กลางการบริหารรัฐกิจอาณานิคมพม่าในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ฉะนั้นจึงพลุกพล่านด้วยคนในบังคับอังกฤษ มณฑลพายัพจึงเป็นพื้นที่ผลประโยชน์ที่รัฐบาลสยามจับตามองด้านปลอดภัย และประเมินค่าที่ของเจ้าอาณานิคมทั้งสอง โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่อังกฤษตัดสินใจรุกเข้ามายึดครองป่าลุ่มแม่น้ำสาละวิน ซึ่งแต่เดิมนิยมรับว่าเป็นเขตแดนสยามจากการลงนามในสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่อีกทั้ง 2 ฉบับ ฉะนั้นจึงส่งผลให้ตั้งแต่ ค.ศ. 1892 สยามต้องเสียอธิปไตยเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำสาละวินให้แก่อังกฤษ

สอดคล้องกับงานศึกษาของโนเจล เบลีย์ พบว่าตั้งแต่ทศวรรษที่ 1880 เป็นต้นมา ป่าไม้ภายในอาณานิคมของอังกฤษในพม่าเริ่มเสื่อมโทรม บรรดาชาวตะวันตกที่ประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้และทำปางไม้ทั่วอาณานิคมได้รับผลกระทบ ฉะนั้นอังกฤษจึงเริ่มแสวงหาพื้นที่ซึ่งมีป่าไม้สักอุดมสมบูรณ์ใกล้เคียงกับอาณานิคม ส่งผลให้บริเวณป่าไม้ในมณฑลพายัพจึงได้รับความสนใจมากขึ้น⁴⁷⁵ ป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์นับเป็นแหล่งทรัพยากรที่ดึงดูดให้ชาวอาณานิคมอังกฤษเข้ามาในมณฑลพายัพ ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ที่โดดเด่นด้านบทบาทของอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ จากการหลั่งไหลเพื่อเข้ามาประกอบอาชีพด้านป่าไม้ใน และการเข้ามาของคนในบังคับอังกฤษเหล่านี้ เป็นปัจจัยเร่งเร้าการขยายอิทธิพลของรัฐบาลสยามเพื่อเข้ามาครอบงำอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษในกิจการด้านป่าไม้

ดังนั้นปรากฏการณ์ความสนใจในทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้สักอันเป็นที่ต้องการของตะวันตก มีส่วนดึงดูดผลประโยชน์มหาศาลที่กำลังจะเกิดขึ้นในมณฑลพายัพ ซึ่งการครอบครองพื้นที่ป่าไม้ขนาดใหญ่ทั้งหมดในมณฑลพายัพได้นำผลประโยชน์มายังรัฐบาลสยามเนื่องจากได้รับประโยชน์ด้านการจัดเก็บภาษี ค่าไม้ขนสัก การเปิดป่าสัมปทานปางไม้ รวมถึงการค้าขายไม้ขนสักแก่ชาวตะวันตก นับว่าทรัพยากรป่าไม้ของมณฑลพายัพมีคุณค่าอันยิ่งยวดสำหรับประเทศสยาม นอกจากนี้ประเด็นเรื่องป่าไม้ยังเป็นมูลเหตุสำคัญที่เร่งรัดให้สยามจัดการปกครองหัวเมืองลาวล้านนาอย่างเร่งด่วน เนื่องจากเป็นพื้นที่อันมากด้วยผลประโยชน์ทับซ้อนกับเจ้าอาณานิคม และคนในบังคับต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในบังคับอังกฤษที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ เช่น ชาวจีน ชาวพม่า ฯลฯ ซึ่งรัฐบาลสยามเกรงว่าจะกระทบต่อการบริหารราชการ

นอกจากนี้ยังเป็นเส้นทางการค้าสำคัญของกองคาราวานพ่อค้าไปค้าขายกับจีนตอนใต้ ศึกษาเพิ่มเติม “Moulmein,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 February 1837), p. 2.

⁴⁷⁴ “Border Question Between Burmah and Siam,” *Straits Times Weekly Issue* (24 November 1883), p. 4.

⁴⁷⁵ N. Brailey, “The Scramble for Concessions in 1880s Siam,” *Modern Asian Studies* 33, 3 (July 1999), p.

4.2.2.2.1 การทำสัมปทานป่าไม้สักหรือปางไม้ในมณฑลพายัพ

ป่าไม้สักอันเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายทางตอนในภาคพื้นทวีป เป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่าและสร้างรายได้ให้แก่ผู้ครอบครองทรัพยากรเหล่านี้อย่างมหาศาล ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษล้วนได้รับผลประโยชน์อย่างยิ่ง นอกจากนี้การทำปางไม้หรือสัมปทานป่าไม้สักในมณฑลพายัพแต่ละแห่งใช้แรงงานจำนวนมาก เป็นต้นว่าคนในบังคับอังกฤษ เช่น แรงงานชาวพม่า ชาวไทใหญ่ และชาวจีน⁴⁷⁶ คนในบังคับฝรั่งเศส เช่น แรงงานชาวขมุ ละว้า ลาว และชาวจีน รวมถึงคนพื้นเมืองในบังคับสยาม นอกจากนี้ยังใช้แรงงานสัตว์สำคัญ คือ ช้าง ตามบันทึกของมิสเตอร์คาร์ล บ็อค (Mr. Carl Bock) ระบุจำนวนช้างที่ถูกจ้างมาลากซุงลงแม่น้ำปิงแถบเมืองระแหง (เมืองตาก) มีจำนวนมากถึง 600 เชือก และดำเนินการโดยคนในบังคับอังกฤษ⁴⁷⁷ อุตสาหกรรมป่าไม้ภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความรุ่งเรืองอย่างยิ่งในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นับเป็นกระแสแห่งการตื่นตัวในการนำทรัพยากรป่าไม้ส่งออกในตลาดโลก และมณฑลพายัพได้รับความเปลี่ยนแปลงจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการสัมปทานป่าไม้สักอีกด้วย

ฉะนั้นการทำสัมปทานป่าไม้ในมณฑลพายัพจึงเป็นเรื่องที่มากกว่าเศรษฐกิจ เพราะยังมีเรื่องอิทธิพลอำนาจทับซ้อนอยู่ด้วย ปัจจัยที่ทำให้ปางไม้มีแรงงานจำนวนมากอันเนื่องมาจากมีหลายกระบวนการ โดยกระบวนการแรกเริ่ม คือ การขออนุญาตสัมปทาน การออกสำรวจป่าในสัมปทาน การกานไม้ให้ยืนต้นตาย การตัดไม้ จนถึงกระบวนการชักลากไม้ออกจากป่า ซึ่งกระบวนการลำเลียงขนส่งไม้ขนส่งออกจากป่าเต็มไปด้วยความลำบาก โดยใช้ช้างชักลากมายังธารน้ำก่อนจะทยอยลำเลียงออกจากปามายังแม่น้ำสายหลัก ทั้งนี้อาศัยการลำเลียงไม้ขนส่งโดยล่องแม่น้ำลงมายังกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากระหว่างเดือนกันยายน ถึงเดือนตุลาคม⁴⁷⁸ นอกจากนี้ยังมีไม้อีกจำนวนหนึ่งในป่าลุ่มแม่น้ำสาละวินที่ลำเลียงออกจากป่าสู่ปากแม่น้ำสาละวิน อันเป็นที่ตั้งด่านเก็บภาษีกะโดและบริษัทแปรรูปไม้ที่เมืองเมะลาลิงอีกด้วย

วิธีการจัดเก็บภาษีไม้ขนส่งของรัฐบาลหลังจากชักลากไม้ซุงออกจากป่าแล้ว ผู้รับสัมปทานป่าไม้จะตีตราประทับสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของที่ได้ลงทะเบียนสัญลักษณ์ไว้เมื่อครั้งขออนุญาต การตีตราสัญลักษณ์ช่วยอำนวยความสะดวกให้เจ้าหน้าที่รัฐ ณ ด่านเก็บภาษีสามารถจำแนกได้สะดวกขึ้น หลังจากนั้นจึงลำเลียงโดยอาศัยแม่น้ำลงมายังด่านจัดเก็บภาษีไม้ขนส่ง⁴⁷⁹ โดยด่านภาษีสำคัญของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่า คือ ด่านภาษีกะโด (Kado duty stations) บริเวณปากแม่น้ำสาละวิน และด่านสำคัญของรัฐบาลสยาม คือ ด่านภาษีปากน้ำโพ ซึ่งรองรับไม้ที่ล่อง

⁴⁷⁶ "Siam," *Malayan Saturday Post* (10 August 1929), p. 44.

⁴⁷⁷ "Among the Shans," *Straits Times Weekly Issue* (19 January 1884), p. 11.

⁴⁷⁸ "Siam's Teak Industry," *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 June 1936), p. 6.

⁴⁷⁹ C. Crosthwaite, *The Pacification of Burma* (London: Frank Cass, 1968), p. 207.

ลงมาจากมณฑลพายัพ ซึ่งรูปแบบและกระบวนการจัดการสัมปทาน เช่น การทำแผนที่สำรวจแผนที่สัมปทาน การลงตราประทับขอไม้ การคำนวณภาษี การสร้างด่านเก็บภาษีไม้ ฯลฯ ล้วนแต่เป็นวิธีการที่อังกฤษถือปฏิบัติในพม่าและในมณฑลพายัพอยู่ก่อนที่จะโอนถ่ายป่าไม้เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลสยามเสียอีก ฉะนั้นหลังจากที่รัฐบาลสยามได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์จึงปฏิบัติตามธรรมเนียมกิจการป่าไม้ที่อังกฤษและเจ้านายพื้นเมืองร่วมวางรากฐานไว้

กิจการป่าไม้ยังสัมพันธ์กับเรื่องการเมืองของผลประโยชน์ด้วย ดังเช่นกรณีเมื่อ ค.ศ. 1892 มีการขยายอาณาเขตด้านตะวันออกเข้ามาชิดยังหัวเมืองไทใหญ่และกะเหรี่ยงแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวิน⁴⁸⁰ อันเป็นผลจากความต้องการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติและกิจการป่าไม้บริเวณที่มีอยู่อย่างหนาแน่น จากรายงานของมิสเตอร์เบ็คเก็ตต์ (Mr. Beckett) กล่าวถึงมูลค่าไม้สักจากป่าลุ่มแม่น้ำสาละวินที่เข้ามายังด่านภาษีกะโต ค.ศ. 1900 มีมูลค่าสุทธิ 75,733 ปอนด์ และถัดมา ค.ศ. 1901 มีมูลค่าเพิ่มขึ้นถึง 181,103 ปอนด์ จากสถิติที่บันทึกไว้ จะเห็นได้ว่าอัตรามูลค่าภาษีไม้สักเติบโตขึ้นถึงร้อยละ 125 ในช่วงระยะเวลาเพียง 4 ปี⁴⁸¹ สะท้อนให้เห็นว่าทรัพยากรประเภทไม้สักกับการทำป่าไม้เฟื่องฟูอย่างยิ่ง และสำคัญอย่างยิ่งจนกระทั่งทำให้รัฐบาลอังกฤษยอมมีข้อพิพาทกับรัฐบาลสยามในเรื่องกิจการขายแดนในหัวเมืองไทใหญ่และกะเหรี่ยง (ยางแดง)

พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง “...ป่าไม้สักในพระราชอาณาเขตสยาม โดยเฉพาะในมณฑลลาวเฉียง อันเป็นบ่อเกิดแห่งโภคทรัพย์รายสำคัญ และความเจริญส่วนหนึ่งของบ้านเมือง...”⁴⁸² สะท้อนถึงพระบรมราโชบายที่มุ่งเน้นการปฏิรูปกิจการหัวเมืองทั้งปวงให้อยู่ภายใต้พระราชอำนาจ ทั้งนี้ประเทศสยามไม่อาจสูญเสียพื้นที่ทางตอนเหนือได้ เนื่องจากมีความสำคัญทั้งในฐานะแหล่งต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงแม่น้ำเจ้าพระยาอันเป็นสายธารหลักของประเทศ ประกอบกับเป็นแหล่งรายได้มหาศาลจากสัมปทานป่าไม้ ซึ่งมีความจำเป็นสำหรับหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของประเทศด้วยเช่นเดียวกัน หากสูญเสียอธิปไตยในพื้นที่ดังกล่าวจะสร้างผลกระทบต่อเอกราชและสวัสดิภาพของประเทศสยามไปด้วย

ตั้งแต่เกิดกรณีการฟ้องร้องเจ้านายฝ่ายเหนือเรื่องการให้สัมปทานป่าไม้ทับซ้อนพื้นที่กันหลากหลายกรณี รัฐบาลสยามตระหนักถึงความเสี่ยงที่จะชักนำภัยคุกคามและมีโอกาสเสี่ยงที่จะเสียเปรียบเมื่อเกิดข้อพิพาทกับชาวอาณานิคมอังกฤษ จึงแก้ปัญหาโดยการออกข้อบังคับในการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อจัดประเภทของการทำสัญญาเป็น 2 ส่วน คือ 1) สัญญาสาธารณะ และ 2) สัญญาส่วนบุคคล ส่งผลให้การดำเนินการเพื่อให้สัมปทานป่าไม้สักในหัวเมืองลาวล้านนาต้องได้รับ

⁴⁸⁰ สจข., ร.5 ม.40/5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาไกรโกษา” (ค.ศ. 1892)

⁴⁸¹ “Siam Teak Figures,” *The Straits Times* (4 April 1903), p. 5.

⁴⁸² พระราชกิจจานุเบกษา, พระยา, ประวัติของมหาอำมาตย์ตรี พระยาประจักษ์กรจักร (ขุน ใสสถานนท์) (พระนคร: โรงพิมพ์ลมูลจิตต์, 2499), หน้า 4.

อนุญาตจากรัฐบาลสยาม เนื่องจากรัฐบาลสยามประกาศให้บรรดาเมืองประเทศราช ต้องปฏิบัติตามความประกาศตามพระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมืองซึ่งจะทำสัญญากับชาวต่างชาติ ลงวันที่ 16 พฤศจิกายน ค.ศ. 1874 ความว่า

“...มาตรา 2 คนชาวต่างประเทศหรือชาวสยาม จะทำหนังสือสัญญาด้วยกระทำป่าไม้ ขุดแร่, ทำเขาสาร, ร่อนทอง, ขุดคลอง, ทำทาง, ทำปลา, ผูกภาษีอากร, ทำสวน, ไร่, นา, ที่ไม่มีเจ้าของอื่นที่ปนของแผ่นดินแลเรื่องใช้เลขไพร่หลวงสำหรับเมืองอย่างนี้ **เป็นหนังสือสัญญาปปลิกทั้งนั้น เป็นของแผ่นดิน** มาตรา 3 ถ้าคนชาวต่างประเทศกับชาวสยาม จะทำหนังสือสัญญาด้วยการรับซื้อขายสิ่งของต่างๆ จ้างคน, ช้าง, ม้า, เชาที่, เชาเรือน, เชาตึก, เชาโรง, เชาแพ, ที่มีเจ้าของแลรับเหมาทำการต่างๆ อย่างนี้ เป็นหนังสือสัญญาไปเขตทั้งนั้น เป็นธุระของผู้ที่ทำหนังสือสัญญานั้น...”⁴⁸³ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

ปัญหาที่รัฐบาลสยามตระหนักเกี่ยวกับเรื่องป่าไม้ คือ การหาวิธีต้านทานอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมออกจากมณฑลพายัพ ซึ่งจะเป็นเช่นนั้นได้รัฐบาลสยามจะต้องมีอำนาจปกครองอย่างแท้จริง แต่ว่าลักษณะการปกครองแบบประเทศราชที่ให้อำนาจแก่เจ้าผู้ปกครองเมืองยังขัดต่อนโยบายด้านอำนาจตะวันตก ซึ่งบริบทในภูมิภาคช่วงดังกล่าวรัฐพื้นเมืองต่างถูกเจ้าอาณานิคมเข้าครอบครอง ฉะนั้นข้อพิพาทในเรื่องป่าไม้อาจนำไปสู่การเผชิญชะตากรรมเช่นเดียวกับที่รัฐพื้นเมืองรอบข้างต้องเสียอธิปไตยให้แก่เจ้าอาณานิคม วิทยานิพนธ์ของไคลร์ตัน ดลอาร์มย์ กล่าวว่ารัฐบาลสยามหวั่นเกรงการเกิดข้อพิพาทกับรัฐบาลอังกฤษ เนื่องจากอังกฤษเป็นชาติที่น่าจะคบไว้เป็นมิตรตามนโยบายถ่วงดุลอำนาจ เพื่อใช้ในการต่อต้านการขยายอำนาจของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส จึงจำเป็นต้องเร่งรัดการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพพร้อมกับเข้าควบคุมกิจการป่าไม้⁴⁸⁴

อนึ่งผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตว่าการทำป่าไม้ในมณฑลพายัพมีความเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของอาณานิคมของอังกฤษโดยตรง อันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรจากอาณานิคมของอังกฤษเป็นหลัก โดยสามารถจำแนกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับปฏิบัติการ กล่าวคือกำลังคนที่ขับเคลื่อนอุตสาหกรรมป่าไม้แล้วแต่เป็นแรงงานตัดไม้ผู้ขาย และเดินทางมาจากอาณานิคมของอังกฤษในพม่า เช่น เมืองเมะลาลัง และเมืองละแวกนั้น⁴⁸⁵ และ 2) ระดับการบริหารและนโยบาย กล่าวคือ การดำเนินการเจรจากับอังกฤษเพื่อขอซื้อข้าวสารจากอาณานิคมในอินเดีย และอาณานิคมในพม่าให้เข้ามาช่วยดูแลกิจการที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้⁴⁸⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรมป่าไม้ และกรมแผนที่ ซึ่งใน

⁴⁸³ เกรียงไกรกระบวนยุทธ, พระยา, ปกครอง, เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริเจริญ, 2448), หน้า 817.

⁴⁸⁴ ไคลร์ตัน ดลอาร์มย์, “พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 2439-2503,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 28.

⁴⁸⁵ “Border Question Between Burmah and Siam,” *Straits Times Weekly Issue* (24 November 1883), p. 4.

⁴⁸⁶ ประชาภิจักรจักร, พระยา, ประวัติของมหาอำมาตย์ตรี พระยาประชาภิจักรจักร (ขุน ไอลานนท์) (พระนคร: โรงพิมพ์ล มุลจิตต์, 2499), หน้า 5.

ช่วงแรกทั้งสองหน่วยงานทำงานร่วมกัน มีหน้าที่รับผิดชอบออกสำรวจพื้นที่ป่าไม้ และจัดทำรายงานขอบเขตการทำสัมปทานป่าไม้แต่ละแห่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมณฑลพายัพ⁴⁸⁷

ภายหลังจากจำนวนการส่งออกไม้สักที่เฟื่องฟูและทำสัมปทานป่าไม้สักอย่างต่อเนื่อง ทว่าทั้งภูมิภาคประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน คือ ป่าไม้เสื่อมโทรม และต้องได้รับการฟื้นฟูอย่างเร่งด่วนโดยใช้วิธีการปลูกป่าทดแทน เช่นเดียวกับที่รัฐบาลอาณานิคมบริติชราชเริ่มลงมือปลูกไม้สักทดแทนในอินเดียและพม่าบ้างแล้ว⁴⁸⁸ รัฐบาลสยามได้รับความช่วยเหลือและถือปฏิบัติเช่นเดียวกันสภาพดังกล่าวสะท้อนถึงความต้องการไม้สักจำนวนมากจากมูลค่าทางเศรษฐกิจในการค้าไม้ ฉะนั้นทั้งรัฐบาลอาณานิคมและรัฐบาลสยามจึงยอมลงทุนเพื่อสงวนอนุรักษ์ป่าไม้และเริ่มปลูกป่าทดแทน นอกจากนี้ปริมาณความต้องการไม้สักที่มากขึ้น กระทบต่ออัตราการผลิตจึงเกิดกรณีการรบกวนต้นไม้เล็กให้ยืนต้นตาย ซึ่งเป็นปัญหาอย่างมากในปางไม้แถบเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิษณุฯ ฯลฯ กระทั่งนำมาสู่ประกาศของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เรื่องการรักษาป่าไม้ ค.ศ. 1897 ความว่า

“...มาตรา 1 แต่ห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งงานหรือตัดโค่นต้นไม้สัก ที่ยังเล็กอ่อน วัสดุสูงแต่พื้นดินขึ้นไป 3 คอก โอบยังไม่ได้ 5 ก้านั้นเป็นอันขาด มาตรา 2 บรรดาต้นไม้สัก ที่ได้กานต้นไม้ในป่าแล้ว แม้จะไม่ได้ขนาดกำหนด ก็ยอมอนุญาตให้โค่นตัดนำไปใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน หรือในการกุศล กล่าวคือสร้างโบสถ์วิหารในพระอารามแผ่นดิน ได้โดยไม่ต้องเสียภาษีค่าต้นไม้...มาตรา 6 ไม้สักในป่า ที่เปนนไม้เล็กอ่อน วัสดุยังไม่ได้ขนาด หรือที่ไม่ได้กานไว้ก่อนพระราชบัญญัตินี้ ได้ประกาศโฆษณาการนั้น ถ้าผู้ใดขึ้นงานหรือตัดโค่นก็ตี นำไปขายหรือเพียรพยายามเพื่อจะขายก็ตี ล่องล่งด่านภาษี ซึ่งรัฐบาลได้ตั้งไว้ หรือพยายามเพื่อจะล่องก็ตี ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินกว่า 3 เดือน หรือต้องเสียเงินค่าปรับใหม่ไม่เกินกว่า 400 บาท หรือทั้งจำแลปรับด้วยทั้ง 2 สถาน...”⁴⁸⁹

ต่อมาเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ. 1897 จึงประกาศเป็นพระราชบัญญัติรักษาต้นไม้สัก⁴⁹⁰ จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าเมื่อมาถึงช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 รัฐบาลสยามตระหนักถึงปัญหาในกิจการสัมปทานป่าไม้ ข้อกฎหมายดังกล่าวสะท้อนความเสื่อมโทรมลงของป่าไม้ หากปล่อยให้ผู้รับสัมปทานป่าไม้ดำเนินกิจการโดยปราศจากการดูแลควบคุมย่อมสร้างความเสียหายมาสู่ทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นรัฐบาลสยามจึงวางแผนจัดทำโครงการให้สัมปทานป่าไม้ โดยกำหนดระยะเวลา อัตราภาษี พร้อมกับขนาดของไม้ขอนสักที่จะขายได้อย่างแน่ชัดขึ้นตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ดังจะได้อธิบายในประเด็นถัดไป นอกจากนี้ยุครุ่งเรืองในการค้าไม้สักมีสิ่งชี้วัดที่สะท้อนได้จากการนำไปใช้ประโยชน์

⁴⁸⁷ สจข., กส 7/613 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงมหาดไทยบอกเรื่องกรมป่าไม้ขอให้พนักงานกรมแผนที่ซึ่งประจำอยู่มณฑลพายัพช่วยทำแผนที่ป่าไม้” (ค.ศ. 1907)

⁴⁸⁸ “Siam’s Teak Industry,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 June 1936), p. 6.

⁴⁸⁹ “พระบรมราชโองการ ประกาศ การรักษาป่าไม้ รัตนโกสินทร์ ศก 116,” *ราชกิจจานุเบกษา* 14, 26 (26 กันยายน 2440), หน้า 337-339.

⁴⁹⁰ “พระราชบัญญัติรักษาต้นไม้สัก รัตนโกสินทร์ ศก 116,” *ราชกิจจานุเบกษา* 14, 36 (5 ธันวาคม 2440), หน้า 546.

สำหรับสร้างอาคารสิ่งปลูกสร้าง เช่น พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต คຸ້ມເຈົ້ານາຍໃນมณฑลพายัพ สำนักงานข้าราชการสยามประจำเมืองในมณฑลพายัพ ศาลาว่าการอื่นๆ ฯลฯ

4.2.2.2 การบริหารจัดการป่าไม้สักในมณฑลพายัพ

หลังจากลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ฉบับที่ 2 เมื่อวันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1883 ความพยายามของรัฐบาลสยาม คือ การส่งข้าหลวงไปกำกับกิจการมหาดไทยในหัวเมืองลาวล้านนา บริบทขณะนั้นถือว่ากิจการป่าไม้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ข้าหลวงสยามจะต้องดูแลเป็นพิเศษ ดังที่พระยาราชสมภารการข้าหลวงใหญ่ ได้ออกประกาศเมื่อ ค.ศ. 1884 เกี่ยวกับการทำป่าไม้จะมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ ค.ศ. 1885 ความว่า

“...พระยาราชสมภารการ ข้าหลวงใหญ่ผู้ว่าการต่างประเทศ ในสามหัวเมือง...เจ้าน้อยบุญเลิศ ผู้ว่าการเจ้าพนักงานป่าไม้ทั้งปวง ในแขวงเมืองนครลำปาง พระยาเดกขายผู้ว่าการเจ้าพนักงาน ป่าไม้ทั้งปวงในแขวงเมืองเชียงใหม่ ขอประกาศแจ้งความมายังเจ้านาย ท้าวพระยาราชภูรชาวเมืองและชาวต่างประเทศให้ทราบทั่วกันว่า...อนึ่งพระราชบัญญัติซึ่งได้ออกเมื่อณวันจันทร์ เดือนสิบสอง ขึ้นแปดค่ำ ปีจอฉศก จุลศักราช 1236 (ค.ศ. 1874) มีความขัดแย้งหนังสือสัญญาต่างๆ เปนสัญญาปักปันซึ่งเกี่ยวข้องกับ การแผ่ดินต่างๆ คือสัญญาทำป่าไม้และอื่นๆ อีกนั้น ถ้ามิได้ประทับตราเสนาบดีกรุงเทพฯ รั้วไฟแล้ว เปนใช้ไม่ได้ไม่เปนหนังสือสัญญา ความแจ้งอยู่ในข้อพระราชบัญญัติซึ่งใช้อยู่แล้ว บัดนี้ลูกค้ำต่างๆ และ นายร้อยไม้ผู้ตัดฟันไม้ละเลยเสียไม่ทำตามพระราชบัญญัติเข้ารับแต่หนังสืออาญาฤๅค่าสั่งเจ้านาย ผู้ใหญ่ผู้น้อย และผู้รักษาป่าเข้าตัดฟันลักลอบทำป่าไม้เอาตามชอบใจ การที่ทำอย่างนี้ไม่ถูกต้อง เปน การที่ผู้รักษาป่ากับผู้ทำลักลอบให้กันทำเอง ศาลต่างประเทศ และศาลทั้งปวง จะไม่รับไม่ยอมว่าเปน หนังสือสัญญากันถูกต้องตามกฎหมาย เพราะฉะนั้นจึงประกาศให้ผู้ทำการป่าไม้และผู้รับซื้อขาย ซึ่งมีได้มี หนังสือสัญญาที่ประทับตราเสนาบดีกรุงเทพฯ และข้าหลวงผู้ว่าการต่างประเทศ สามหัวเมืองลาวทั้งปวงรู้ ทั่วกันว่า ถ้าจะคิดทำการต่อไปต้องรับมาทำเรื่องราว...”⁴⁹¹ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนอิทธิพลอำนาจของเจ้านายท้องถิ่นยังคงมีบทบาทสูง โดยสามารถออกสัญญาอนุญาตให้ทำป่าไม้และยังคงถือธรรมเนียมปฏิบัติดังที่เคยทำมา รูปแบบดังกล่าว สอดคล้องกับแนวทางการอาศัยเจ้านายและขุนนางพื้นเมือง เพื่อให้ทำหน้าที่ดูแลกิจการป่าไม้ในนามของรัฐบาลสยามจึงทำให้เกิดปัญหา ดังกรณีเมื่อ ค.ศ. 1881 หม่อมไธสงทำสัญญาสัมปทานป่าไม้เมืองตากกับพระอินทรีศรี พระเจ้าอินทวิชยานนท์สั่งให้ท้าวสิทธิมาจับคนงานและช้างหม่อมไธสงฐานรุกรานป่าของพระองค์ บรรดาคนงานต่างตกใจหนีส่งผลให้หม่อมไธสงขาดทุน 175,725 บาท จึงร้องเรียนมายังรัฐบาลสยามเพื่อให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์จ่ายเงินชดเชยค่าเสียหาย⁴⁹² เป็นต้น เนื่องจากอิทธิพลของรัฐบาลสยามยังไม่สามารถเข้าควบคุมได้อย่างแท้จริง และรัฐบาลสยามยังไม่สามารถ

⁴⁹¹ “ประกาศเรื่องซื้อขายตัดไม้ซุง,” ราชกิจจานุเบกษา 1, 9 (8 เมษายน 2427), หน้า 76.

⁴⁹² จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 11 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2478), หน้า 205-206.

บริหารจัดการสัมปทานป่าไม้สักได้อย่างเป็นระบบ ฉะนั้นการบริหารจัดการป่าไม้จึงต้องใช้เวลาานหลายทศวรรษ ดังจะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามพยายามปฏิบัติตามบริบทตามแต่ละช่วงสมัย การปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงส่งผลให้สามารถรักษาเสถียรภาพทางอธิปไตยเหนือมณฑลพม่าได้

ในขณะเดียวกัน ค.ศ. 1884 รัฐบาลอังกฤษได้เข้ามาสร้างสถานกงสุลอังกฤษ โดยหน้าที่สำคัญของกงสุลอังกฤษในเมืองเชียงใหม่ คือ การปกป้องผลประโยชน์ผู้ค้าไม้ที่มาจากอาณานิคมของอังกฤษในพม่า⁴⁹³ การตั้งสถานกงสุลเริ่มสร้างความตระหนักให้แก่รัฐบาลสยาม เนื่องจากเกี่ยวข้องกับอำนาจ การตัดสินใจ การศาล ฯลฯ อีกทั้งส่งผลในเชิงบังคับต่อรัฐบาลสยามที่จะต้องยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติให้สอดคล้องกับวิถีของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ต่อมาเหตุการณ์ ค.ศ. 1885 เป็นปีที่อังกฤษเฉลิมฉลองชัยชนะจากการยึดพม่าตอนเหนือได้สำเร็จ ฉะนั้นความเปลี่ยนแปลงสำคัญกับมณฑลพายัพ คือ การที่รัฐบาลสยามได้อินถ่ายอำนาจและการตัดสินใจ จากเจ้านายพื้นเมืองให้อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลสยามโดยตรง ดังเมื่อ ค.ศ. 1884 รัฐบาลสยามได้ออกประกาศ ความว่า

“...ถ้าผู้ใดจะมีคดีเกี่ยวข้องด้วยการป่าไม้...จะได้สืบสวนการทำป่าไม้ และซื้อขายไม้ทั้งปวงนั้นอยู่ที่ว่า การต่างประเทศเมืองเชียงใหม่แห่งหนึ่ง ที่เจ้าพนักงานป่าไม้เมืองเชียงใหม่แห่งหนึ่ง ที่ว่าการข้าหลวงเมืองนครลำปางแห่งหนึ่ง ที่เจ้าพนักงานป่าไม้เมืองนครลำปางแห่งหนึ่ง ที่ออฟฟิศเจ้าพนักงานผู้ว่าการหัวเมืองฝ่ายเหนือที่กรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง ที่ออฟฟิศเจ้าพนักงานผู้ว่าการป่าไม้ที่กรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง ถ้าผู้ใดอยากจะสืบสวนก็ให้ไปสืบสวนในที่ต่างๆ ที่ว่ามานี้เทอญ...”⁴⁹⁴

เมื่อเปิดสัมปทานป่าไม้ปรากฏว่ามีบริษัทต่างชาติให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก ดังเช่น การเข้ามาขอสัมปทานของบริษัทบริติชบอร์เนียว (British Borneo Company) เข้ามาขอสัมปทานใน ค.ศ. 1889 บริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burma Trading Corporation Company) เข้ามาขอสัมปทานใน ค.ศ. 1889 บริษัทสยามฟอเรสต์ (Siam Forest Company) บริษัทอีสต์เอเชียติก (East Asiatic Company) ของเดนมาร์กเข้ามาขอสัมปทานใน ค.ศ. 1894 บริษัทหลุยส์ ที. ลีโอโนเวนส์ (Louis T. Leonowens Company) ซึ่งแยกมาจากบริษัทบริติชบอร์เนียวเข้ามาขอสัมปทานใน ค.ศ. 1896 นอกจากนี้มีบริษัทของชาวสยาม เช่น บริษัทล่าช้า บริษัทกิมเซ่งหลี ฯลฯ กิจการป่าไม้จึงเฟื่องฟูอย่างมากและสร้างรายได้ให้แก่รัฐบาลสยามอย่างมาก

พระราชปรารภของรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อเรื่องกิจการป่าไม้ในพระราชอาณัติ โดยเฉพาอย่างยิ่งป่าไม้สักในพื้นที่ทางตอนเหนือของประเทศไทย พระองค์เล็งเห็นความสำคัญเพราะเป็นแหล่งรายได้อันมหาศาลและมีส่วนในการขับเคลื่อนความเจริญของบ้านเมือง⁴⁹⁵ รัฐบาลสยามจึงต้อง

⁴⁹³ “Border Question Between Burmah and Siam,” *Straits Times Weekly Issue* (24 November 1883), p. 4.

⁴⁹⁴ “ประกาศเรื่องซื้อขายตัดไม้ซุง,” *ราชกิจจานุเบกษา* 1, 9 (8 เมษายน 2427), p. 76-77.

⁴⁹⁵ พระราชกิจจักร, พระยา, *ประวัติของมหาอำมาตย์ตรี พระยาประจักษ์จักรจักร* (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2499), หน้า 4.

ดำเนินการปฏิรูปและปรับการบริหารกิจการป่าไม้ในมณฑลพายัพอย่างเร่งด่วน วิธีการของรัฐบาลสยามดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปเริ่มจากการวางรากฐานโครงสร้างหน่วยราชการที่รับผิดชอบด้านป่าไม้ ซึ่งอาศัยการยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษมาช่วยราชการ และเริ่มผลิตบุคลากรชาวสยามเข้ามาทดแทนตำแหน่งข้าราชการอาณานิคม ปัญหาป่าไม้นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยว่า “...เจ้าผู้ครองเมืองได้ออกใบอนุญาตให้เจ้านายบุตรหลานแลพวกพ่อค้าทั้งชาวต่างประเทศแลพ่อค้าในพื้นที่เมือง รับเช่าทำป่าไม้แทบทั่วไปทุกตำบลในมณฑลพายัพ การตัดฟันไม้ขอนสักไม่มีกำหนดขนาดและพิศัตตราให้ทำอย่างไร แล้วแต่ผู้ที่ได้รับอนุญาตจะพอใจตัดฟัน ป่าไม้ยับเยินไปเป็นอันมาก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้น...”⁴⁹⁶

เริ่มแรกรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษมีทรรศนะเช่นเดียวกัน คือ ยอมรับว่าป่าไม้เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปกครองพื้นเมือง ดังเช่นกรณีการจัดการป่าไม้ของเจ้าฟ้าในรัฐฉานจากรายงานกรมป่าไม้ต้นทศวรรษ 1890 เจ้าฟ้ายังคงมีสิทธิ์ในการทำป่าไม้ตามกรรมสิทธิ์ของตน รัฐบาลอาณานิคมจะยังไม่เข้าจัดการควบคุมป่าไม้ โดยมีเงื่อนไขห้ามกันไม้สักให้ยืนต้นตาย และจ่ายค่าภาคหลวงโดยคำนวณจากจำนวนช้างที่จ้างมาชักลากไม้⁴⁹⁷ ส่วนกรณีของรัฐบาลสยามเริ่มเข้าควบคุมกิจการป่าไม้อย่างเป็นทางการเมื่อก่อตั้งกรมป่าไม้ใน ค.ศ. 1896 พร้อมกับโอนกรรมสิทธิ์ป่าไม้จากเจ้านายพื้นเมืองให้อยู่ภายใต้การจัดการของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ⁴⁹⁸ และดำเนินการ “...หาชาวต่างประเทศที่ชำนาญการป่าไม้เข้ามาเป็นเจ้ากรมตรวจตรา...”⁴⁹⁹ ซึ่งได้รับความช่วยเหลือในการยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราช คือ มิสเตอร์เฮ. เอ. สเลด (Mr. H. A. Slade) เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรกตั้งแต่ ค.ศ. 1896-1901 ต่อมามีสเตอร์ดับเบิลยู. เอฟ. แอล. ท็อตแนม (Mr. W. F. L. Tottenham) เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนที่ 2 ระหว่าง ค.ศ. 1901-1904 หลังจากนั้นมิสเตอร์ดับเบิลยู. เอฟ. ลอยด์ (Mr. W. F. Lloyd) เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนที่ 3 ระหว่าง ค.ศ. 1905-1923 กระทั่งถึง ค.ศ. 1924 เป็นครั้งแรกที่มอบตำแหน่งให้ข้าราชการชาวสยามปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนที่ 4 คือ พระยาตรุพันธุ์พิทักษ์ (สนิท พุกกะมาน) เข้ารับตำแหน่งตั้งแต่ ค.ศ. 1924-1934⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ สจข., กส 1/723 เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมหลวงดำรงขอให้กระทรวงเกษตรรับมอบกรมป่าไม้ตามกระแสพระบรมราชโองการ” (ค.ศ. 1909)

⁴⁹⁷ Report on the Administration of Burma During 1891-92 (Rangoon: The Government Printing, 1892), pp. 62-63.

⁴⁹⁸ S. Sasiwuttivat, “The impacts of the British imperialism on the Siamese state formation and long-term economic development,” (Master thesis in Economic History, School of Economics and Management, Lund University, 2011), p. 42.

⁴⁹⁹ สจข., กส 1/723 เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมหลวงดำรงขอให้กระทรวงเกษตรรับมอบกรมป่าไม้ตามกระแสพระบรมราชโองการ” (ค.ศ. 1909)

⁵⁰⁰ ตรุพันธุ์พิทักษ์ (สนิท พุกกะมาน), มหาอำมาตย์ตรี พระยา, ปัจจุสัย (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, 2511), หน้า ประวัติ: 6-7.

นอกจากนี้การยืมตัวข้าราชการด้านป่าไม้จากอาณานิคม มีความจำเป็นต่อการบริหารกิจการป่าไม้ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคม เมื่อครบกำหนดเวลา ยืมตัวจะต้องกลับไปทำงานให้รัฐบาลอังกฤษต่อ ดังเช่นกรณี “...มิสเตอร์เตนฮัม (Mr. W. F. L. Tottenham) เจ้ากรมป่าไม้ จะขออนุญาตลากลับไปอินเดียก่อนกำหนดเวลาที่ได้อืมมาเพื่อให้ทันกำหนดตามที่คอเวอร์นแมนต์เมืองพม่าจะให้เขาไปทำการในตำแหน่งเจ้ากรมป่าไม้เมืองเมจินา (เมืองมิตติลา) ในพม่าเหนือ...”⁵⁰¹ นอกจากนี้รัฐบาลสยามยังเปิดโอกาสให้ชาวพม่าที่มีความสามารถเข้ามารับราชการในกรมป่าไม้ ดังกรณีของนายขอเหลียง ปิยะเมธี เริ่มทำงานตั้งแต่ ค.ศ. 1896-1929 รวม 33 ปี ได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานสัญญาบัตรไทย มีบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์เอกพระอภัยรักษา และได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเมื่อจะลาออกจากราชการกลับประเทศพม่า⁵⁰²

นอกจากการพึ่งพาทรัพยากรจากอาณานิคมแล้ว รัฐบาลสยามมีความพยายามในการจัดส่งนักเรียนเพื่อไปเรียนวิชาป่าไม้จากอาณานิคมของอังกฤษทั้งในอินเดียและพม่า ให้เกิดความชำนาญทางวิชาการด้านพฤกษศาสตร์ (Botany) วนศาสตร์ (Forestry) และรุกขวิทยา (Dendrology) ดังมีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ความว่า “...การที่ได้จัดส่งนักเรียนออกไปเรียนวิชาป่าไม้ ณ ประเทศอินเดีย ซึ่งได้กลับเข้ามารับราชการในกรมป่าไม้แล้ว เปนประโยชน์มาก ได้ปรึกษา กับเจ้ากรมป่าไม้ คิดจะจัดนักเรียนส่งออกไปเรียนอีก และให้มีนักเรียนไทยคงประจำเรียนอยู่ที่อินเดียปีละ 2 คน เธอขออนุญาตจัดหานักเรียน 4 นาย ส่งออกไปเรียนวิชาการป่าไม้เมืองเดราดุล (Dehradun) ณ ประเทศอินเดีย ให้เงินค่าเล่าเรียนคนละ 1 เดือน ละ 100 รูเปีย ...”⁵⁰³ ภายหลังรัฐบาลสยามนิยมส่งนักเรียนไปเรียนที่โรงเรียนป่าไม้ในพม่าที่ปินมะนา (Pyinmana) กระทั่งถึง ค.ศ. 1915 เริ่มจัดตั้งโรงเรียนสอนวิชาการป่าไม้ในประเทศสยามได้สำเร็จ

กิจการสัมปทานป่าไม้มีความเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากเป็นกิจการที่สร้างกำไรอย่างมหาศาล จึงดึงดูดความสนใจในภูมิภาคช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา มูลเหตุสำคัญที่ส่งผลให้ป่าไม้ในมณฑลพายัพต้องได้รับการบริหารจัดการอย่างเร่งด่วน เนื่องจากเดิมในช่วงที่มีสถานะเป็นประเทศราช เจ้าผู้ปกครองเมืองทั้งหลายต่างยังมีอำนาจและสิทธิ์ที่จะบริหารรัฐกิจ รวมทั้งอำนาจและกรรมสิทธิ์ป่าไม้ และผลประโยชน์จากกิจการการสัมปทานป่าไม้

⁵⁰¹ ที่ 232/1529 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน ค.ศ. 1903 ศึกษาเพิ่มเติม จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 ตอน 2 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2549), หน้า 417.

⁵⁰² สจข., กส 17/86 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรมีหนังสือถึงกรมราชเลขาธิการให้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตให้พระอภัยรักษากลับภูมิลำเนาเดิม ณะประเทศพม่าและอุปสมบทในที่นั้นด้วย กรมราชเลขาธิการตอบมาว่าโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต” (ค.ศ. 1929)

⁵⁰³ ที่ 314/1912 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ศึกษาเพิ่มเติม จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย, เล่ม 1 (พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2513), หน้า 349.

ได้รับการสงวนไว้เฉพาะเจ้าผู้ปกครองเมือง กระทั่งเกิดการร้องเรียนเรื่องการให้สัมปทานทับซ้อน กระทั่งนำไปสู่การฟ้องร้องเจ้าผู้ปกครองเมืองในกรณีการพิพาทกับคนในบังคับของเจ้าอาณานิคม เช่น เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่เปิดให้ชาวพม่าพื้นเมือง คนกลุ่มนี้มีทุนน้อยจึงกู้เงินเพื่อมาทำป่าไม้ในป่าลุ่มแม่น้ำสาละวินหวังจะได้กำไร แต่ทว่าบางรายขัดคำสั่งจึงถูกลงอาญาและสั่งห้ามทำป่าไม้ต่อ ชาวพม่าได้ปรึกษาเนติบัณฑิตแล้วยื่นร้องเรียนต่อกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ให้เรียกร้องค่าสินไหมจากเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่⁵⁰⁴ เป็นต้น รัฐบาลสยามตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวและหันเหเกรงว่าจะสร้างปัญหาในอนาคต ฉะนั้นจึงเริ่มเข้าแทรกแซงกิจการสัมปทานป่าไม้ ผนวกกับการเริ่มปฏิรูปการปกครองในส่วนภูมิภาคให้รัดกุมยิ่งขึ้น ดังสะท้อนได้ว่ากิจการสัมปทานป่าไม้ในช่วงแรกอยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทย ก่อนที่จะโอนมาสังกัดกระทรวงเกษตรธิการใน ค.ศ. 1921⁵⁰⁵

เมื่อ ค.ศ. 1900 พระยาศรีสหเทพขึ้นไปยังมณฑลพายัพเพื่อปรึกษาเรื่องการยกอำนาจการออกใบอนุญาตทำป่าไม้ให้รัฐบาลโดยตรง ภายหลังจากที่รัฐบาลสยามโอนกิจการป่าไม้ให้มาอยู่ในความดูแลเอง จึงเรียกผู้รับสัมปทานมาปรับแก้สัญญาสัมปทานใหม่รายละเอียด 6 ปี ซึ่งนับปีที่ทำลวงมาแล้วด้วย และปรับอัตราค่าต่อไม้ในป่าลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาต้นใหญ่ 10 รูปี ต้นเล็ก 6 รูปี และในป่าลุ่มแม่น้ำสาละวินต้นใหญ่ 12 รูปี ต้นเล็ก 6-8 รูปี กระทั่ง ค.ศ. 1908 มิสเตอร์ลอร์ด (Mr. W. F. Lloyd) เจ้ากรมป่าไม้ได้ขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพได้เสนอแนวคิดเปิดให้สัมปทานป่าไม้สักระยะยาว 30 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1909-1939⁵⁰⁶ โดยแบ่งสัมปทานป่าเป็น 2 ส่วนใหญ่ แล้วแบ่งย่อยลงอีก 15 ส่วน โดยเนะให้ทำป่าไม้ปีละส่วนจนเวียนครบ 15 ส่วน (15 ปี) แล้วจึงเริ่มทำอีกส่วนที่เหลืออีก 15 ปี⁵⁰⁷ ปรากฏว่ามีผู้เสนอเข้ารับเงื่อนไขดังกล่าวถึง 16 ราย โดยเป็นบริษัทของชาวตะวันตก 11 ราย และชาวพื้นเมือง 5 ราย⁵⁰⁸

การจัดสรรผลประโยชน์โดยรัฐบาลสยามเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์แทนเจ้านายพื้นเมืองแล้วก็ตาม แต่กระนั้นพื้นฐานการดำเนินนโยบายแบบประนีประนอม รัฐบาลจึงจัดการแบ่งปันส่วนเงินจากกิจการป่าไม้มอบให้แก่เจ้านายแต่ละเมืองด้วย รัฐบาลสยามเริ่มทดลองจัดการผลประโยชน์ป่าไม้ให้แก่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ จากรายละเอียดในสารตราที่ 3/1003 ถึงเจ้าอุปราชและเจ้าสนามหลวงนครเชียงใหม่ เรื่องอัตราแบ่งปันเงินค่าต่อไม้ป่าแขวงนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ค.ศ. 1900 เนื่องจากเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่เป็นผู้ครอบครองป่าไม้ผืนใหญ่ และมีความเกี่ยวข้องกับคนในบังคับ

⁵⁰⁴ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เทศาภิบาล (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 66.

⁵⁰⁵ “พระบรมราชโองการ ประกาศ กระแสพระบรมราชโองการ (โอนกรมป่าไม้จากกระทรวงมหาดไทยไปขึ้นกระทรวงเกษตรธิการ),” ราชกิจจานุเบกษา 38, 0ก (10 เมษายน 2464): 8-9.

⁵⁰⁶ “Siam’s Teak Industry,” The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (16 June 1936), p. 6.

⁵⁰⁷ สจข., กส 1/723 เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมหลวงดำรงขอให้กระทรวงเกษตรรับมอบกรมป่าไม้ตามกระแสพระบรมราชโองการ” (ค.ศ. 1909)

⁵⁰⁸ ไสรัตน์ ดลอารมย์, “พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 2439-2503,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 1-2.

ต่างชาตินามากที่สุด การที่รัฐบาลสยามจัดการผลประโยชน์เมืองเชียงใหม่ยอมให้นำรายได้มาสู่รัฐบาล อีกทั้งยังสามารถใช้เป็นแบบอย่างสำหรับการจัดการผลประโยชน์ของผู้ปกครองเมืองอื่นในอนาคต รัฐบาลสยามจึงเริ่มดำเนินการโดยจัดผลประโยชน์ค่าต่อไม้แบ่งเป็น 5 พื้นที่ ประกอบด้วย

1) ป่าลุ่มแม่น้ำปิง แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมืองเชียงใหม่

2) ป่าแม่ปายและแม่ฮ่องสอน แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมืองเชียงใหม่แบ่งย่อยเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ส่วนของเจ้าดารารัศมี ส่วนของเจ้าอุบลวรรณ และส่วนของเงินบำรุงราชการเมือง⁵⁰⁹

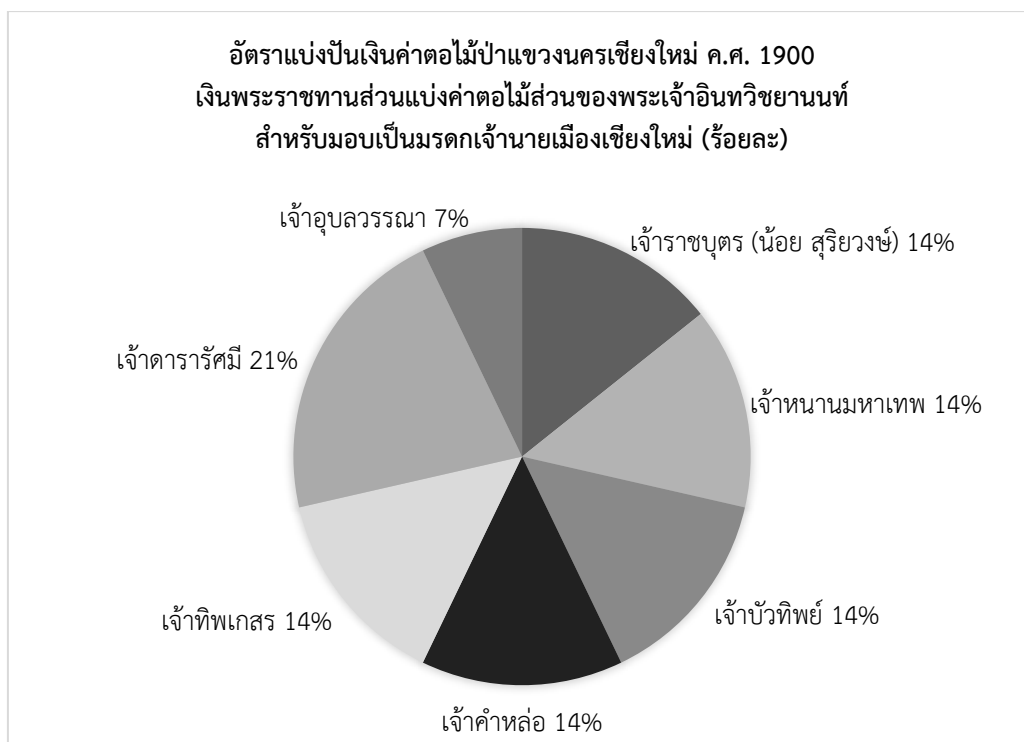
3) ป่าแม่เมย แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมืองเชียงใหม่แบ่งย่อยเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ 2 ส่วน และส่วนของเงินบำรุงราชการเมือง

4) ป่าแม่สะเกิบ ป่าแม่ตาฝาง ป่าแม่แตะ และป่าแม่แยะ แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมืองเชียงใหม่แบ่งย่อยเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนของเงินมรดกพระเจ้าอินทวิชยานนท์ 2 ส่วน ส่วนของเจ้าเมืองเชียงใหม่ และส่วนของเงินบำรุงราชการเมือง

5) ป่าเมืองยวมและขุนยวม ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงเรียกผลประโยชน์ได้มาก แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมืองเชียงใหม่แบ่งย่อยเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ส่วนของเงินบำรุงราชการเมือง และส่วนของเงินมรดกสำหรับเจ้านาย 2 ส่วนให้แบ่งย่อยอีกเป็น 7 ส่วน ดังแผนภูมิที่ 2

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁵⁰⁹ เงินบำรุงราชการเมือง หรือเงินบำรุงเมือง ใช้เป็นเงินสำหรับบริหารองค์การปกครองแต่ละเมือง เช่น เค้าสนามหลวง ฯลฯ

แผนภูมิที่ 2 เงินพระราชทานส่วนแบ่งค่าต่อไม้ส่วนของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ สำหรับมอบเป็นมรดกเจ้านาย ค.ศ. 1900

ที่มา สจข., กส 17/80 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรขอพระบรมราชานุญาตแบ่งเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง น่าน ใน 100 ส่วน ซักออกเสีย 23 ส่วน เป้าค่าภาคหลวง เหลือ 77 ส่วน เปนค่าต่อจะได้แบ่งให้ตามภูแสนาบตีมหาดไทยที่ 4 แผนกป่าไม้ โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต” (ค.ศ. 1929)

ภายหลังจึงได้เริ่มจัดแบ่งผลประโยชน์ค่าต่อไม้ให้แก่ผู้ปกครองเมืองอื่น ดังปรากฏสารตราของเจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศธร ธรรมมหาเสนาบดีอภัยพิริยปรากกรมพาหุ ถึงพระยานริศรานุกิจข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ และเจ้าสนามหลวงมณฑลพายัพใน ค.ศ. 1902⁵¹⁰ ให้เมืองเชียงใหม่ยึดตามประกาศฉบับเดิมตั้งแต่ ค.ศ. 1900 และกำหนดเพิ่มเติมให้แก่ผู้ปกครองเมืองอื่น ดังต่อไปนี้

- 1) ป่าไม้แขวงเมืองลำพูน แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมือง
- 2) ป่าไม้แขวงเมืองลำปาง แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมืองแบ่งย่อยเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนของเจ้าเมืองลำปาง และส่วนของเจ้านายบุตรหลาน

⁵¹⁰ สจข., กส 17/80 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรขอพระบรมราชานุญาตแบ่งเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง น่าน ใน 100 ส่วน ซักออกเสีย 23 ส่วน เป้าค่าภาคหลวง เหลือ 77 ส่วน เปนค่าต่อจะได้แบ่งให้ตามภูแสนาบตีมหาดไทยที่ 4 แผนกป่าไม้ โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต” (ค.ศ. 1929)

3) ป่าไม้แขวงเมืองน่าน แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมือง แบ่งย่อยเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนของเจ้าเมืองน่าน และส่วนของเจ้านายบุตรหลาน

4) ป่าไม้แขวงเมืองแพร่ แบ่งค่าต่อไม้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของรัฐบาล และส่วนของเจ้าเมือง แบ่งย่อยเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนของเจ้าเมืองแพร่ และส่วนของเงินบำรุงราชการเมือง

หากเกิดเมืองใดไม่มีเจ้าผู้ปกครองเมืองแล้ว ผู้ที่ทำหน้าที่แทนจะได้รับส่วนแบ่งเงินของเจ้าเมืองครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งเป็นเงินบำรุงราชการเมือง และเมื่อถึงกำหนดเวลาชำระหลวงใหญ่จัดทำบัญชีรายชื่อเจ้านายที่ได้รับผลประโยชน์ค่าต่อไม้ แล้วส่งไปยังกรมป่าไม้เพื่อจะจ่ายเงินให้บรรดาเจ้านาย

ในช่วง ค.ศ. 1902 เป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลสยามลงทุนเรื่องการสำรวจข้อมูลป่าไม้ในมณฑลพายัพ โดยได้ว่าจ้างข้าราชการชาวพม่าจำนวนมากเข้ามาเพื่อจัดทำแผนที่ทางภูมิศาสตร์ โดยว่าจ้างมิสเตอร์ฟลินต์เดือนละ 600 บาท เพื่อเป็นหัวหน้าควบคุม โดยรัฐบาลสยามเข้าบ้านของมิสเตอร์หลุยส์ โทมัส ลีโอนอเวนส์ (Mr. Louis Thomas Leonowens)⁵¹¹ เดือนละ 60 บาท ให้เป็นที่พัก นอกจากนี้ยังจ้างพนักงานชาวพม่า 2 ประเภท คือ 1) สัญญาระยะสั้น 6 เดือน ได้แก่ หม่องโพทิด เดือนละ 40 บาท หม่องโพทินเดือนละ 30 บาท หม่องโพโคเดือนละ 30 บาท หม่องโพซอเดือนละ 30 บาท หม่องปู้เดือนละ 35 บาท และหม่องสันยองเดือนละ 30 บาท และ 2) สัญญาแบบไม่มีกำหนด ได้แก่ อับดุลลาติบเดือนละ 85 บาท หม่องโซพีเดือนละ 30 บาท หม่องลาเดือนละ 30 บาท หม่องจิตเดือนละ 30 บาท หม่องโพนองเดือนละ 90 บาท หม่องบายีเดือนละ 50 บาท และหม่องเพมมอเดือนละ 30 บาท⁵¹² รวมถึงจ้างพนักงานทั่วไป เช่น รามราแขกเดือนละ 100 บาท มิสเตอร์แซคสตอฟฟ์เดือนละ 80 บาท⁵¹³ ฯลฯ ประโยชน์สูงสุดของการจัดทำแผนที่ คือ รัฐบาลสยามสามารถบริหารทรัพยากรป่าไม้และประเมินรายได้จากสัมปทานป่าไม้ เนื่องจากมีฐานข้อมูลสำหรับไว้ตัดสินใจ ดังเช่นตัวอย่างสำหรับการจัดแบ่งผลประโยชน์ภาษีค่าต่อไม้ให้แก่เจ้านายพื้นเมืองในมณฑลพายัพทั้งหมดใน ค.ศ. 1902 เป็นต้น

กระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใน ค.ศ. 1929 พระองค์ยังคงยึดถือปฏิบัติธรรมเนียมการแบ่งผลประโยชน์ในกิจการป่าไม้ ให้แก่เจ้านายในมณฑลพายัพ โดยยึดตามกฎกระทรวงมหาดไทยที่ 4 แผนกป่าไม้ เรื่องอัตราแบ่งปันเงินค่าต่อไม้มณฑลพายัพ ลงวันที่ 8 มีนาคม ค.ศ. 1902 ซึ่งภายหลังรัฐบาลสยามจัดเก็บภาษีแบบรวมที่เรียกว่า “ค่าภาคหลวง” โดยเป็น

⁵¹¹ มิสเตอร์หลุยส์ โทมัส ลีโอนอเวนส์ เป็นบุตรชายหม่อมแอนนา ลีโอนอเวนส์ ผู้เป็นพระอาจารย์สอนภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังพระเยาว์ ต่อมาเขาสนใจกิจการค้าไม้ เมื่อ ค.ศ. 1905 จึงเปิดกิจการบริษัทชื่อ หลุยส์ ที. ลีโอนอเวนส์ จำกัด.

⁵¹² สจข., กส 7.269 เอกสารกระทรวงเกษตร “บัญชีเงินเดือนค่าเช่าบ้านและค่าบิลที่อยู่ของพนักงานฝรั่งแลพนักงานพม่า กรมแผนที่” (ค.ศ. 1902)

⁵¹³ สจข., กส 7/271 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงพระคลังบอกเรื่องมณฑลพายัพต้องจ่ายเงินเดือนให้แก่พนักงานแผนที่เกินกว่าเงินที่ขอโอน” (ค.ศ. 1902)

การรวมทั้งเงินค่าต่อไม้และค่าภาษา และกำหนดอัตราจากร้อยละของเงินค่าภาคหลวง ส่วนแรกแบ่งเป็นเงินค่าภาษีร้อยละ 23 และอีกส่วนแบ่งเป็นเงินค่าต่อไม้ร้อยละ 77 ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงโปรดฯให้นำเงินค่าต่อไม้ร้อยละ 77 สำหรับจัดแบ่งให้กับเจ้านายและบุตรหลานเจ้านายตามที่เคยถือปฏิบัติมาตั้งแต่ ค.ศ. 1902

ตลอดช่วงเวลาของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล กิจการป่าไม้ในมณฑลพายัพเป็นแหล่งรายได้สำคัญทั้งต่อประเทศสยาม และรวมถึงเจ้าอาณานิคมที่เข้ามามีบทบาทการทำสัมปทานป่าไม้ กระทั่งนำพาให้สยามผูกพันและเกี่ยวข้องกับระบอบอาณานิคมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ดังรายงานสถานการณ์กิจการป่าไม้ในประเทศสยาม ค.ศ. 1936 โดยรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษได้ประเมินสัดส่วนไว้ว่า อุตสาหกรรมป่าไม้ดำเนินการโดยชาวต่างชาติร้อยละ 88 ดำเนินกิจการโดยชาวสยามร้อยละ 7 และดำเนินการโดยรัฐบาลสยามร้อยละ 5⁵¹⁴ จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของการทำสัมปทานป่าไม้ และการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เร่งเร้าจากระบอบอาณานิคม เพราะฉะนั้นกิจการป่าไม้จึงเป็นส่วนหนึ่งในการทำความเข้าใจอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมที่แผ่อิทธิพลทางตอนเหนือของประเทศสยาม

ฉะนั้นความสำคัญของมณฑลพายัพที่มีรัฐสยามจึงมีความเกี่ยวเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยรัฐจารีตทั้งในรูปแบบของการค้าและการให้ความช่วยเหลือพึ่งพาห้วกัน นอกจากนี้ยังรวมถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค ซึ่งสร้างผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงให้ทั้งสองดินแดนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดยิ่งขึ้น สยามได้รับประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวแตกต่างกันไปตั้งแต่การพึ่งพาสินค้าของป่าบรรณาการ รวมถึงการใช้หัวเมืองลาวล้านนาเป็นจุดยุทธศาสตร์การรบกับราชสำนักพม่า นอกจากนี้ในช่วงยุคเฟื่องฟูของการขยายอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคม รัฐบาลสยามได้พยายามเข้าไปจัดการผลประโยชน์ด้านป่าไม้อันเป็นการรักษาอธิปไตยของรัฐบาลสยามเหนือมณฑลพายัพ ส่งผลให้รัฐบาลสยามได้รับผลประโยชน์จากการทำสัมปทานป่าไม้โดยตรง ซึ่งนับว่าเป็นรายได้แหล่งสำคัญของหัวเมืองทางตอนเหนือ ท่ามกลางบรรยากาศของการขยายอำนาจของเจ้าอาณานิคมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสนั้น มณฑลพายัพจึงเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกความร่วมมือจากหลายภาคส่วนทั้งเจ้านายพื้นเมือง คนในบังคับสยาม คนในบังคับอาณานิคมอังกฤษ คนในบังคับฝรั่งเศส ฯลฯ ที่มีบทบาทอย่างยิ่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ดังนั้นการปฏิรูปและจัดการปกครองมณฑลพายัพจึงเป็นหนึ่งในความพยายามของรัฐบาลสยามที่เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของอาณานิคมและระบอบอาณานิคม

⁵¹⁴ "Siam's Teak Industry," *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 June 1936), p. 6.

บทที่ 5

ความรู้และความเข้าใจของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

ในบทนี้จะได้อภิปรายลักษณะการรับรู้และความเข้าใจของรัฐบาลสยาม ในการนำระบอบอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาใช้เป็นต้นแบบสำหรับการบริหารจัดการมณฑลพายัพ โดยจะให้ภูมิหลังเกี่ยวกับการขยายอิทธิพล ทั้งของเจ้าอาณานิคมอังกฤษและเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ซึ่งได้แผ่อิทธิพลเข้ามายังมณฑลพายัพ และการปรับตัวของรัฐบาลสยามในมณฑลพายัพ เมื่อต้องเผชิญกับอิทธิพลของระบอบอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอาณานิคมของอังกฤษเข้ามายังดินแดนลุ่มแม่น้ำสาละวิน ซึ่งส่งผลกระทบให้เกิดการทำความเข้าใจสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่อีก 2 ฉบับ (ค.ศ. 1874 และ ค.ศ. 1883) นอกจากนี้ยังจะอภิปรายในประเด็นปฏิสัมพันธ์ของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษ โดยจำแนกเป็นกรณีของคนในบังคับอังกฤษ และกรณีของการดำเนินการปักปันเขตแดนร่วมกัน เพื่อทำความเข้าใจท่าทีและความตระหนักของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษที่แผ่อิทธิพลอย่างมากในดินแดนมณฑลพายัพ

บริบทในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ประเทศสยามอยู่ท่ามกลางการขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งกำลังแผ่อิทธิพลเพื่อต้องการครอบครองรัฐต่างๆ โดยมีศูนย์กลางอำนาจใหญ่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสขนานพรมแดนด้านตะวันตกและตะวันออกของสยาม⁵¹⁵ พื้นที่มณฑลพายัพนับว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่สามารถสะท้อนอิทธิพลของระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกได้เป็นอย่างดี เนื่องจากถูกขนานด้วยดินแดนของสองมหาอำนาจตะวันตก และยังเป็นพื้นที่อันมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจสัมพันธ์กับคนในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่อง ฉะนั้นมณฑลพายัพจึงสามารถเป็นหลักฐานที่อธิบายความพยายามของรัฐบาลสยามในช่วงที่ต้องเผชิญกับบริบทช่วงเวลาของการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก และสามารถสะท้อนสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระดับภูมิภาคอีกด้วย

นอกจากนี้รัฐบาลสยามได้รับวิธีการและวิทยาการหลายประการที่เรียนรู้จากการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะเจ้าอาณานิคมอังกฤษ เพื่อปรับใช้เป็นแบบแผนและปฏิบัติการสำหรับใช้ต่อรองเชิงอำนาจ ดังสะท้อนได้จากความต่อเนื่องในกระบวนการพัฒนาปรับปรุงประเทศ รัฐบาลสยามตระหนักเป็นอย่างยิ่งในการเผชิญหน้ากับเจ้าอาณานิคม ดังสะท้อนจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ซึ่งเป็น

⁵¹⁵ “The Indo-Chinese Peninsula,” in Presbyterian Board of Publication, *Siam and Laos as seen by our American Missionaries* (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884), p. 61.

ราชทูตพิเศษเดินทางไปฝรั่งเศสเพื่อเจรจาความเมืองกับพระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1867 ความว่า

“...ในเมื่อสยามถูกรังควานโดยฝรั่งเศสด้านหนึ่ง โดยอาณานิคมอังกฤษอีกด้านหนึ่ง...เราต้อง ตัดสินใจว่าเราจะทำอะไร จะว่ายทวนน้ำขึ้นไปเพื่อทำตัวเป็นมิตรกับจระเข้ หรือว่ายออกทะเลไปเกาะ ปลาวาฬไว้...ถ้าหากว่าเราพบบ่อทองในประเทศเรา...พอที่จะใช้ซื้อเรือรบจำนวนร้อยๆ ลำก็ตาม เราก็คงไม่ สามารถจะสู้กับพวกนี้ได้ เพราะเราจะต้องซื้อเรือรบและอาวุธจากประเทศเหล่านี้ พวกนี้จะหยุดขายให้เรา เมื่อไรก็ได้...อาวุธชนิดเดียวซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง ต่อเราในอนาคตก็คือวาจาและหัวใจของเรา อันคอร์ปด้วยสติและปัญญา...”⁵¹⁶

การเข้ามาของเจ้าอาณานิคมย่อมสร้างปัญหาให้แก่ราชสำนักสยามอย่างมาก โดยเฉพาะ ในช่วงขยายอาณานิคมราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หลักฐานสำคัญจากฝ่ายสยามสำหรับพิสูจน์ สถานะของหัวเมืองลาวล้านนาในฐานะดินแดนภายใต้อธิปไตยสยาม คือ กิจกรรมของรัฐบรรณาการ อันเป็นหลักฐานสำหรับการยืนยันได้ว่าหัวเมืองลาวล้านนาเป็นส่วนหนึ่งในฐานะรัฐบรรณาการของ สยาม ฉะนั้นสยามจึงสามารถอ้างได้ว่ามีอธิปไตยอันชอบธรรมเหนือดินแดนแห่งนี้ อนึ่งการสนทนา ระหว่างโลกทัศน์ที่แตกต่างบนพื้นฐานของหลักการเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ของโลกตะวันตก ยากต่อ การยอมรับหลักการและคำอธิบายที่เน้นคุณค่าทางจิตวิญญาณและอารมณ์ของโลกตะวันออก⁵¹⁷

ผู้ศึกษากลับพบว่าเจ้าอาณานิคมพยายามทำความเข้าใจระเบียบวิธีคิดของคนพื้นเมืองใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และนำมาตรฐานพร้อมกับวิธีคิดเหล่านั้นมาใช้เป็นมาตรฐานใน การต่อรองกับรัฐพื้นเมือง ฉะนั้นคำอธิบายแบบรัฐจาริตในการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดน จึงถือเป็นวิธีการ ที่ทั้งเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสพยายามแสวงหาแหล่งอ้างอิงเชิงประจักษ์เพื่อยืนยันแก่รัฐบาล สยามเช่นกัน สำหรับพิสูจน์กรณีที่จะเข้ามาครอบครองดินแดนที่คาบเกี่ยวกับรัฐบรรณาการของสยาม โดยจะพบว่าตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาราชสำนักสยามมีความตื่นตัวใน การรวบรวมพงศาวดาร ตำนานของบรรดาหัวเมืองประเทศราช ฯลฯ ส่วนหนึ่งเพื่อนำมาใช้ใน ประโยชน์ทางด้านกิจการมหาดไทย และใช้เป็นเอกสารประกอบการยืนยันสถานะของหัวเมือง ประเทศราชภายใต้อธิปไตยของสยาม

การทำความเข้าใจสถานะประเทศราชของสยามทั้งหัวเมืองในพม่าและหัวเมืองในอินโดจีน โดยหนังสือพิมพ์ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser ตีพิมพ์บทความลง วันที่ 2 สิงหาคม ค.ศ. 1893 สะท้อนความเข้าใจของเจ้าอาณานิคมที่มีต่อการปกครองของสยามว่ามี

⁵¹⁶ เพ็ญศรี คุ้ม, “ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 7 บทที่ 2,” แฉลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 15, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2524), หน้า 13., อ้างถึงใน จันทน์ฉาย ภัคธิดา, “การเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการปกครองใน พระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีตัวอย่างวัฒนธรรมทางการเมืองไทย,” วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ 35, 1 (มกราคม-มีนาคม 2538), หน้า 40.

⁵¹⁷ การอธิบายหลักคิดและวิธีการแบบตะวันตกและตะวันออก โดยหยิบยกกรณีการรักษาทางการแพทย์ในอินเดีย ศึกษา เพิ่มเติม Kakar, S., “Western Science, Eastern Minds,” *The Wilson Quarterly* 15, 1 (Winter, 1991), p. 109-116.

ลักษณะ คือ ประเทศราชเดิมที่มีสถานะเป็นรัฐอิสระ แต่เมื่ออยู่ภายใต้ระบอบการปกครองแบบมณฑลอำนาจในฐานะประเทศราชของสยาม การบริหารรัฐกิจ เช่น อำนาจการปกครอง และอัตราภาษีล้วนอยู่ภายใต้การตัดสินใจของราชสำนักสยาม นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์สยามและผู้ปกครองหัวเมืองประเทศราช ความว่า “...เป็นที่ทราบกันดีว่าเมื่อเจ้าผู้ปกครองประเทศราชถึงแก่พิราลัย รัฐแห่งนั้นจะถูกผนวกกลืนโดยสยาม...เช่นเดียวกับที่สยามผนวกกลืนหัวเมืองเชียงใหม่...”⁵¹⁸ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม และพยายามปรับมุมมองให้กลายเป็นพื้นที่ภาคส่วนหนึ่ง ดังเช่นการกำหนดชื่อที่ตั้งตามทิศ ซึ่งมณฑลพายัพคือทางตะวันตกเฉียงเหนือ โดยนับจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลาง

การเข้ามาของเจ้าอาณานิคมโดยเฉพาะอังกฤษถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญ ส่งผลให้ความสัมพันธ์รูปแบบรัฐบรรณาการแบบรัฐจารีตเริ่มเสื่อมลง ฉะนั้นสยามในฐานะเจ้าอธิราชเหนือหัวเมืองลาวล้านนามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์กับประเทศราชทั้งหลายภายในพระราชอาณาเขตด้วย รัฐบาลสยามเริ่มตระหนักถึงอิทธิพลของระบอบอาณานิคมเชิงรูปธรรม ตั้งแต่การลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้รัฐบาลสยามเริ่มปรับเปลี่ยนลักษณะการบริหารรัฐกิจบริเวณหัวเมืองลาวล้านนาให้สอดคล้องกับสถานการณ์ นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลสยามเข้ามาแสดงบทบาทโดยตรงเหนือหัวเมืองประเทศราช โดยเฉพาะการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐบาลสยาม สะท้อนได้ว่ารัฐบาลสยามมีความเข้าใจถึงผลกระทบจากการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมจึงพยายามผดุงรักษาอิทธิพลของตนในหัวเมืองเหล่านี้

นอกจากนี้ชนชั้นนำสยามยังติดตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาคเมื่อต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับราชสำนักพม่าเมื่อ ค.ศ. 1885 “...กรมหมื่นเทววงศ์ได้รับโทรเลขมาแต่เมืองสิงคโปร์ว่าอังกฤษยกกองทัพเข้าตีเมืองพม่าได้กรุงมันดะเล (คือเมืองหลวงของพม่า) เจ้าที่บอซึ่งเปนพระเจ้าแผ่นดินขอทำสัญญา (1 ธันวาคม ค.ศ. 1885)...”⁵¹⁹ ส่วนหนึ่งเพื่อติดตามให้เท่าทันสถานการณ์และนำมาเป็นบทเรียนในการดำเนินความสัมพันธ์กับเจ้าอาณานิคม

ภัยคุกคามของเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่ทำให้รัฐบาลสยามเกิดความตระหนักรู้ โดยส่วนใหญ่ มักจะเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนใดดินแดนหนึ่ง เช่น กรณีการปะทะกันระหว่างอิทธิพลของอาณานิคมอังกฤษและสยามเมื่อ ค.ศ. 1888 ซึ่งกระทบต่ออธิปไตยบริเวณ

⁵¹⁸ “...It was commonly rumoured, too, that when the Governor dies the province will be absorbed by Siam...just in the same way as they had absorbed Chiang mai...” ศึกษาเพิ่มเติม “What the Occupation of Chantaboon Means,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (2 August 1893), p. 3.

⁵¹⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาควัฒนที่ 20 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2487), หน้า 80.

ชายแดนหัวเมืองลาวล้านนา ส่งผลให้สยามสิ้นสภาพอธิปไตยเหนือหัวเมืองไทใหญ่แถบลุ่มแม่น้ำสาละวิน เหตุการณ์ดังกล่าวมีการเข้ามาเจรจาจากฝ่ายอังกฤษที่กรุงสุพรรณบุรีเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายเมืองเชียงใหม่ในนามประเทศสยามอ้างว่า แต่เดิมหัวเมืองไทใหญ่ทั้ง 5 เมือง เป็นประเทศราชขึ้นกับเมืองเชียงใหม่⁵²⁰ และหลังจากสิ้นราชวงศ์คองบองราชสำนักสยามเป็นฝ่ายดูแลเจ้าฟ้าเหล่านั้น แต่ทว่าฝ่ายพม่าในนามรัฐบาลอาณานิคมชี้แจงว่า เมืองหาง เมืองทา เมืองต่วน และเมืองจวดเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกับเมืองป๋น ส่วนเมืองสาตเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกับเมืองเชียงตุง โดยยกเหตุผลจากธรรมเนียมปฏิบัติและจากบันทึกพื้นเมืองที่ไม่ปรากฏความสัมพันธ์กับเมืองเชียงใหม่อีก⁵²¹

เมื่อเกิดข้อพิพาทกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษบริเวณหัวเมืองลาวล้านนา ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 รัฐบาลสยามมักจะส่งเชื้อพระวงศ์พระองค์สำคัญขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษหรือข้าหลวงต่างประเทศจัดการศาลต่างประเทศหลังจากที่รัฐบาลสยามลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่อันดับที่ 2 เนื่องจากพระองค์ทรงรู้ภาษาอังกฤษดี รวมถึงเข้าพระทัยธรรมเนียมพื้นเมืองล้านนา กระทั่งทำให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงจัดการศาลต่างประเทศหลังจากที่รัฐบาลสยามลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่อันดับที่ 2 และกรณีเมื่อ ค.ศ. 1888 รัฐบาลสยามแต่งตั้งให้พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตยขึ้นมาเป็นข้าหลวงต่างประเทศพระนครพระกรรม “...จุลศักราช 1250 (ค.ศ. 1888) มีราชการที่จะต้องจัดป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตทางเมืองเชียงใหม่ ซึ่งต่อกับยางแดงแลเงี้ยว จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เสด็จขึ้นไปทรงบังคับบัญชา ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ทั้งในกรมหัวเมือง จัดการรักษาพระราชอาณาเขต ซึ่งนับว่าเป็ราชการอันสำคัญกวดขัน...”⁵²³ เนื่องจากหัวเมืองเหล่านี้มีสถานะเป็นประเทศราชที่รัฐบาลสยามให้การรับรองอำนาจของเจ้าหลวงและราชวงศ์พื้นเมืองในการบริหารกิจการภายใน การส่งเชื้อพระวงศ์สยามที่เดินทางขึ้นมาจะทำหน้าที่เพียงคอยกำกับราชการเท่านั้น อีกนัยยะหนึ่งก็เพื่อให้เจ้าพื้นเมืองเกิดความเกรงใจและสามารถกำหนดทิศทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างทันท่วงที

กระทั่งต้นทศวรรษที่ 1890 เจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสเผชิญปัญหาการขยายอาณานิคม ซึ่งเกรงว่าการขยายอิทธิพลของแต่ละชาติจะกระทบกันจนเกิดเป็นสงครามในอนาคต ตั้งแต่ช่วงที่ฝรั่งเศสเริ่มปรับนโยบายที่แข็งกร้าว กระทั่งลุกลามเกิดเป็นวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (ค.ศ. 1893) ช่วงเวลาดังกล่าวหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ตีพิมพ์บทความถกเถียงเรื่อง “อิสรภาพและบูรณภาพของสยาม” โดยลอร์ดโรสเบอรี (Lord Rosebery) ได้รวบรวมทรรศนะของข้าราชการชาวอังกฤษในวิกฤตการณ์ของสยาม เหตุการณ์ครั้งนี้กระทบต่อผลประโยชน์ของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ

⁵²⁰ จิราธิ สันติยศ, พระราชชายา เจ้าดารารัศมี (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), หน้า 32.

⁵²¹ C. Crosthwaite, *The Pacification of Burma* (London: Frank Cass, 1968), pp. 168-169.

⁵²² สจข., ร.5 บ 1ก/7 เอกสารเบ็ดเตล็ด “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์” (ค.ศ. 1883)

⁵²³ “ประกาศตั้งกรมพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย,” *ราชกิจจานุเบกษา* 8, 45 (7 กุมภาพันธ์ 2435), หน้า 408-409.

อีกทั้งประเด็นที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลสยามเป็นเรื่องอันอ่อนไหวและได้สร้างความไม่พอใจขั้นรุนแรงต่อฝ่ายอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช ซึ่งท่าทีของรัฐบาลฝรั่งเศสก็มีความกังวลไม่น้อยกว่าอังกฤษ ในการยึดมั่นและยอมรับอิสรภาพและบูรณภาพของประเทศสยามด้วย ทรศนะฝ่ายสยามในหนังสือพิมพ์บางกอกใหม่ระบุถึงท้ายว่า ทั้งเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสที่ประกาศตนว่ายึดมั่นและยอมรับสิทธิของสยามนั้น เป็นเพียงการแสดงออกเชิงประจักษ์โดยยืดยาวว่า ไม่ยุ่งเกี่ยวกับดินแดนตามสภาพทางภูมิศาสตร์เท่านั้น⁵²⁴

นอกจากนี้การจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลของรัฐบาลสยามโดยแสดงการจำแนกชื่อมณฑลตามกลุ่มชาติพันธุ์ (มณฑลลาวเฉียง) ยังสะท้อนมุมมองของรัฐบาลสยามที่เห็นว่าชาวลาวล้านนามีความแตกต่างจากกลุ่มของชาวสยามอีกด้วย จากเหตุการณ์สำคัญบริเวณหัวเมืองลาวล้านนา เมื่อ ค.ศ. 1893 เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสได้รุกรานขยายพื้นที่อาณานิคมบริเวณดินแดนลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง สถานการณ์ดังกล่าวสร้างความวิตกให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง ถ้าหากฝรั่งเศสใช้กลอุบายอ้างการขยายอาณานิคมและรวมพื้นที่ของกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า “ลาว” แน่แน่นอนว่าย่อมจะกระทบต่อความมั่นคงของมณฑลพายัพด้วย ส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องปรับเปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลจากการระบุตามชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ คือ หัวเมืองลาวหรือมณฑลลาวเฉียง เปลี่ยนเป็นเรียกชื่อตามทิศทางจากจุดศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ คือ มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ กระทั่งปรับเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นมณฑลพายัพ ส่วนหนึ่งเพื่อแสดงจุดยืนของรัฐบาลสยามในการประกาศอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนแห่งนี้ ท่ามกลางความพยายามให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ล่าอาณานิคมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 พร้อมกับการเกิดขึ้นของการสร้างความเป็นไทยภายในพระราชอาณาจักรสยาม⁵²⁵

การช่วงชิงพื้นที่ในระดับภูมิภาคเกิดขึ้นจากการที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสรับรองสถานะของผู้ปกครองสยาม ภายหลังได้ศึกษาและทำความเข้าใจธรรมเนียมการปกครองของรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปในช่วงที่เริ่มขยายอาณานิคม ดังกรณีเมื่อ ค.ศ. 1855 เซอร์จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) ส่งจดหมายถึงลอร์ดดัลฮุสซี (Lord Dalhousie) ผู้สำเร็จราชการประจำอินเดีย ได้ตั้งคำถามถึงสถานะของคนในบังคับอังกฤษที่อาศัยในประเทศสยาม อีกทั้งนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับอธิปไตยของรัฐบาลพื้นเมือง คือ เชียงใหม่ กัมพูชา และไทรบุรี “...อังกฤษมีสิทธิที่จะดำเนินปฏิสัมพันธ์ด้านการบริหารรัฐกิจภายในโดยตรงกับผู้ปกครองพื้นเมืองเหล่านี้ แต่ทว่าเมื่อเกิดปัญหาในระดับร้ายแรงรัฐเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากรัฐบาลสยาม...”⁵²⁶

⁵²⁴ “Independence and Integrity,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (2 September 1893), p. 3.

⁵²⁵ องค์ บรรจุน, *สยามหลากหลายพันธุ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), หน้า 156-157.

⁵²⁶ B.C. 171870 “Bowring to Dalhousie” (17 April 1855): 7., cited in N. Tarling, “The Mission of Sir John Bowring to Siam,” *Journal of the Siam Society* 50, 2 (1962), p. 111-112.

นอกจากนี้พบว่าเจ้าอาณานิคมยังมีการศึกษาเรียนรู้และเข้าใจธรรมเนียมประเพณีของเจ้าอาณานิคม โดยเฉพาะการเรียนรู้เรื่องระบบรัฐบาลราชการ ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่ให้ภาพความเข้าใจธรรมเนียมการเมืองการปกครองพื้นเมือง อีกทั้งยังทำให้เจ้าอาณานิคมเห็นกลุ่มอำนาจทางการเมืองใหญ่ที่มีอิทธิพลเหนือรัฐขนาดเล็ก เป็นต้นว่าเมืองเชียงรุ่งเป็นรัฐบาลราชการของจีน⁵²⁷ เมืองเชียงแสนเป็นรัฐบาลราชการของสยาม เมืองเชียงตุงเป็นรัฐบาลราชการของพม่า ฯลฯ โดยเป็นการจำแนกขั้นต้นและอีกส่วนหนึ่งยังใช้เป็นข้อมูลสำคัญในการอ้างสิทธิ์อันชอบธรรมในการขยายอาณานิคม ฉะนั้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เจ้าพื้นเมืองในหัวเมืองลาวล้านนาจึงไม่ได้รับการให้ความสำคัญจากเจ้าอาณานิคม ฉะนั้นเมื่อมีการเจรจาต่อรองจึงจะเห็นได้ว่ามีเพียง 3 มหาอำนาจใหญ่นั้น คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม ส่งผลให้หัวเมืองลาวล้านนาถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยามตามผลของปฏิญญาอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896

การสร้างอิทธิพลและอำนาจของเจ้าอาณานิคมมีผลอย่างยิ่งต่อพื้นที่มณฑลพายัพ และทั่วทั้งประเทศสยามรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม เนื่องจากข้อตกลงระหว่างเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส⁵²⁸ รัฐบาลสยามตระหนักถึงอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมที่มีแสนยานุภาพเหนือกว่าในการกำหนดและจัดแบ่งเขตแดนภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรัฐบาลสยามทำได้เพียงยอมรับการตัดสินใจคล้ายตามมหาอำนาจตะวันตกทั้งสองชาติเท่านั้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เร่งสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นภายในพื้นที่ประเทศสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตแดนมณฑลพายัพซึ่งเต็มไปด้วยอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในระบบเศรษฐกิจของประเทศสยาม ฉะนั้นการศึกษาความเข้าใจของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ คริสต์ศตวรรษที่ 19-20 สามารถอธิบายได้ 3 ประเด็น ได้แก่ 1) อิทธิพลของระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ 2) การรับรู้ของรัฐบาลสยามที่มีต่ออาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ และ 3) ปฏิสัมพันธ์ของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 อิทธิพลของระบอบอาณานิคมในมณฑลพายัพ

มณฑลพายัพเป็นพื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจในฐานะศูนย์กลางการค้าตอนในภูมิภาคและยังเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสไว้ซึ่งอยู่ท่ามกลางอิทธิพลของระบอบอาณานิคม⁵²⁹ เหตุผลที่ทำให้ระบอบอาณานิคมของอังกฤษเกี่ยวข้องกับ

⁵²⁷ "Among the Shans," *Straits Times Weekly Issue* (19 January 1884), p. 11.

⁵²⁸ M. E. Townsend and C. H. Peake, *European Colonial Expansion since 1871* (Philadelphia: J. B. Lippincott company, 1941), p. 452.

⁵²⁹ พระราชกิจจานุเบกษา, พระยา, ประวัติของมหาอำมาตย์ตรี พระยาประจักษ์จักรจักร (ขุน โอสถานนท์) (พระนคร: โรงพิมพ์มุลจิดต์, 2499), หน้า 4.

มณฑลพายัพ เนื่องจากอังกฤษเข้ามามีบทบาทและปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 และเกิดกรณีพิพาทที่สร้างกระทบต่อมณฑลพายัพก่อน แตกต่างจากการแผ่ขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสกว่าที่มณฑลพายัพได้รับผลกระทบจากฝรั่งเศสก็ล่วงมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ฉะนั้นจึงถือว่าระบอบอาณานิคมเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลให้รัฐบาลสยามพยายามดำเนินนโยบายปฏิรูปการเมืองการปกครองในพื้นที่มณฑลพายัพเพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษอีกด้วย ดังนั้นประเด็นศึกษาของวิทยานิพนธ์จึงเน้นความสำคัญระบอบอาณานิคมของอังกฤษเนื่องจากมีความเกี่ยวข้องและเป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้เกิดพัฒนาการของมณฑลพายัพ

ตั้งแต่อังกฤษเริ่มขยายอาณานิคมในพม่าก็ปรากฏความสนใจในการแสวงหาและสำรวจพื้นที่ทางตอนในทวีป ทั้งนี้ปรากฏการแผ่อิทธิพลโดยการเชื่อมโยงให้มณฑลพายัพเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้าของอังกฤษ ดังจะเห็นได้จากเมื่อครั้งอังกฤษสามารถครอบครองพม่าบริเวณภูมิภาคตะนาวศรี มิสเตอร์อี. เอ. บลันเดลล์ (Mr. E. A. Blundell) ข้าหลวงอังกฤษประจำภาคตะนาวศรีมีคำสั่งในวันที่ 13 ธันวาคม ค.ศ. 1836 ให้อัยการเอกดับเบิลยู. ซี. แมคลีออด (Captain W. C. McLeod) กับดอกเตอร์ ดี. ริชาร์ดสัน (Dr. D. Richardson) ออกเดินทางเพื่อสำรวจทางที่จะเปิด “เส้นทางการค้าสายเงินสายทอง” (The gold and silver road of trade) จากต้นทางเมืองเมาะล่ำเลิง (Moulmein) โดยเดินทางผ่านเข้าเมืองเชียงใหม่เพื่อเชื่อมเส้นทางการค้าดั้งเดิมกับหัวเมืองไทใหญ่ (รัฐฉาน) โดยก่อนหน้านั้นดอกเตอร์ดี. ริชาร์ดสัน เคยเดินทางสำรวจเส้นทางไปสู่เมืองเชียงใหม่ถึง 3 ครั้ง⁵³⁰

ความพยายามของรัฐบาลอาณานิคมในการสำรวจดินแดนภายในครั้งนี้ยังสะท้อนถึงจุดเริ่มต้นของการสำรวจเส้นทางการค้า รวมถึงความสนใจของอังกฤษในพื้นที่หัวเมืองลาวล้านนาของสยาม การสำรวจเป็นกระบวนการสำคัญในการผนวกเส้นทางการค้าและเศรษฐกิจของเมืองตามเส้นทางดังกล่าวนี้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของอาณานิคม อีกทั้งการค้ายังเป็นส่วนสำคัญของการแผ่ขยายอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษควบคู่กับเศรษฐกิจการค้าที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ดังนั้นทีกของมิสเตอร์จอห์น สจ๊วต แบล็ค (Mr. John Stewart Black) ผู้ช่วยกงสุลอังกฤษ ได้เดินทางขึ้นมาสำรวจทางตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำโขง ได้ระบุถึงเส้นทางการค้าท้องถิ่นตามชายแดนตอนในทวีประหว่างรัฐฉานกับมณฑลยูนนานเชื่อมกับเส้นทางการค้าเมืองเชียงใหม่กับพม่าโดยอาศัยการค้าแบบกองคาราวาน⁵³¹

เงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการรับรู้เรื่องการครอบครองพื้นที่มณฑลพายัพเป็นผลมาจากระบอบอาณานิคม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องกล่าวถึงจุดเริ่มต้นของเรื่องการสร้างรัฐและการกำหนดขอบเขต

⁵³⁰ S. Mangrai, *The Shan States and the British Annexation* (New York: Department of Asian Studies Cornell University, 1965), p. 59.

⁵³¹ “A Journey Round Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (26 May 1896), p. 15.

อิทธิพลอำนาจ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นประเด็นที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสตระหนักเป็นอย่างยิ่ง กระทั่งมีการเปิดเจรจาระหว่างเจ้าอาณานิคมทั้งสองอย่างเป็นทางการในการหาแนวทางจัดการกับดินแดนอาณานิคมบนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งอยู่ภายใต้การตัดสินใจระหว่างมหาอำนาจเป็นหลัก มีความพยายามหาทางออกเป็นต้นว่าจะให้แบ่งเขตอิทธิพลโดยใช้ลำแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่ง หรือแม้แต่การกำหนดแนวสมมติที่บ่งบอกเขตอิทธิพล เช่น แผนที่เดอะเซ็นจูรี ค.ศ. 1897 (The century atlas of the world) ฉบับตีพิมพ์ ค.ศ. 1901 ปรากฏเส้นสมมติที่ลากผ่านประเทศสยามจากเมืองเชียงของคดเคี้ยวลงไปจรดเมืองจันทบุรี พร้อมกับข้อความกำกับพื้นที่ด้านตะวันออกว่า “France Sphere”⁵³² แต่ท้ายที่สุดหลังจากแสวงหาแนวทางลดความขัดแย้งและการเผชิญหน้าในการขยายอาณานิคม จึงแก้ปัญหาโดยกำหนดพื้นที่กันชนขึ้นมา โดยใช้ประเทศสยามในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพื้นที่ปลอดจากการขยายอาณานิคมใน ค.ศ. 1896

ปฏิญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 (Declaration between Great Britain and France with regard to the Kingdom of Siam and other matters)⁵³³ ลงนามในเดือนมกราคม ค.ศ. 1896 มีผลสำคัญอันเป็นปฐมเหตุในการก่อร่างเขตแดนรัฐสมัยใหม่ เนื่องจากส่งผลต่อความชัดเจนในการแบ่งเขตอิทธิพลตามแนวชายฝั่งแม่น้ำโขงและไม่กระทบต่อเขตแดนอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ท่าทีของรัฐบาลอังกฤษให้คำมั่นสัญญาต่อรัฐบาลสยาม ดังเอกสารที่ลอร์ดซอลส์บรี (Lord Salisbury) ทำสำเนาส่งมาให้ผู้แทนอังกฤษประจำเมืองปะลิส ระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า “...พวกเราตระหนักโดยแท้จริงสิทธิของสยาม...”⁵³⁴ นอกจากนี้รายงานของเขาระบุว่า “...จะไม่รบกวนความสงบสุขดินแดนทุกส่วนของสยาม และจะไม่มีการกระทำอันใดของอังกฤษในปัจจุบัน ที่จะลดทอนสิทธิของกษัตริย์สยามในดินแดนทุกส่วนของพระองค์ ซึ่งจะไม่ได้รับผลกระทบจากสัญญาฉบับนี้...”⁵³⁵ แม้ว่าสาระสำคัญของปฏิญญาให้ความสำคัญกับการแบ่งเขตอิทธิพล (Sphere of influence) กระทั่งต่อมาส่งผลต่อการกำหนดแนวเขตแดนทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส สยาม และจีน⁵³⁶

แต่กระนั้นต้องทำความเข้าใจว่าสาระสำคัญของปฏิญญาฉบับ ค.ศ. 1896 คือ การทำความเข้าใจเรื่องจำกัดขอบเขตการขยายอิทธิพลของแต่ละฝ่ายเพื่อจะไม่ก่อให้เกิดผลกระทบในภายหน้า หากแต่ไม่ได้กล่าวถึงประเด็นเรื่องการปักปันเขตแดนไว้เลย คุณูปการที่เกิดตามมาหลังลงนามปฏิญญาฉบับนี้จึงเป็นปฐมเหตุให้สยามดำรงสถานะเป็นรัฐอิสระแห่งหนึ่ง อาจเรียกได้ว่าสยามพลอยได้รับ

⁵³² B. E. mith, *The Century Atlas Of The World* (New York: Century, 1901), p. No.: 106.

⁵³³ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก จ.

⁵³⁴ “...We fully recognise the rights of Siam...” ศึกษาเพิ่มเติม “Siam’s Independence,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (25 January 1899), p. 3.

⁵³⁵ “...to the full and undisturbed enjoyment of the entire territory comprised within her dominions; and nothing in our present action would detract from the validity of the rights of the King of Siam to those portions of his territory which are not affected by this Treaty...” ศึกษาเพิ่มเติม Ibid.

⁵³⁶ “Siam’s Independence,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (25 January 1899), p. 3.

ผลประโยชน์ภายใต้ข้อตกลงระหว่างเจ้าอาณานิคมทั้งสอง ฉะนั้นมณฑลพายัพในฐานะแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเป็นพื้นที่ส่วนที่ได้รับการสงวนไว้ตามปฏิญญาฉบับดังกล่าวเช่นกัน ประเด็นที่น่าสนใจจากพระราชดำรัสสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียพระราชทานไว้ครั้งเมื่อเปิดประชุมรัฐสภาได้หยิบยกรณียของปฏิญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 ย้ำเตือนข้าราชการอังกฤษว่ายังมีประเด็นสำคัญอื่นอีกที่อังกฤษควรต้องให้ความสนใจ มากกว่าเรื่องการสถาปนาเอกราชแก่ประเทศสยาม⁵³⁷ เนื่องจากผลประโยชน์และกิจการส่วนใหญ่ในสยามเกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ และสยามเป็นพันธมิตรที่อยู่ภายใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ฉะนั้นทรงสนะของอังกฤษจึงมีความกังวลถึงผลกระทบจากสัญญาฉบับดังกล่าว และเกรงจะเสียพื้นที่เงาอิทธิพลของอังกฤษในดินแดนสยาม⁵³⁸

จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมซึ่งส่งผลกระทบต่อมณฑลพายัพ มีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากเป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดแนวอธิปไตยของรัฐซึ่งเกิดจากการตกลงระหว่างเจ้าอาณานิคมทั้งสอง ดินแดนที่อยู่ภายใต้อธิปไตยของรัฐบาลสยามจึงเป็นส่วนที่นอกเหนือจากที่เจ้าอาณานิคมแต่ละฝ่ายกำหนด เมื่อพิจารณาเหตุการณ์การเจรจาตกลงปฏิญญาฉบับ ค.ศ. 1896 จะสังเกตว่ารัฐบาลสยามไม่ได้ถูกกล่าวถึงหรือให้ความสนใจในการเจรจาเรื่องขอบเขตการขยายอาณานิคม ความร่วมมือดังกล่าวเป็นเพียงการกำหนดขอบเขตและการจำกัดพื้นที่สำหรับครอบครองหรือขยายอาณานิคมเท่านั้น แต่ทว่าการกระทำที่ไม่กระทบต่ออธิปไตยสยามยังสามารถทำได้ เช่น การลงทุนหรือประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในประเทศสยามโดยเฉพาะมณฑลพายัพ ดินแดนแห่งนี้ได้รับการยอมรับให้เป็นดินแดนที่เจ้าอธิราชทั้ง 3 มองว่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งการขยายอิทธิพลของอาณานิคมในมณฑลพายัพเกิดขึ้นจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษและเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.1 การเผชิญอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ

เมื่อกล่าวถึงการเผชิญอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษในหัวเมืองลาวล้านนาจากมุมมองประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ลำดับเรื่องโดยใช้มุมมองประวัติศาสตร์สยาม มักให้ความสำคัญกับการลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 เป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สยามเข้ามาดำเนินกิจกรรมเมื่อต้องเผชิญกับอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ⁵³⁹ แต่ทว่าเมื่อพิจารณาในบริบทของเหตุการณ์ใน

⁵³⁷ “The Queen’s Speech,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (18 February 1896), p. 16.

⁵³⁸ J. Crawford, *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 1 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 472.

⁵³⁹ เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 2.

ภูมิภาค พบว่าการเผชิญอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษในหัวเมืองลาวล้านนา เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงหลังสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรกใน ค.ศ. 1826

โดยมูลเหตุที่อังกฤษสามารถยึดครองพื้นที่ชายฝั่งทะเลอันดามันบริเวณภูมิภาคตะนาวศรีบริเวณดังกล่าวนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงอิทธิพลของอังกฤษที่จะขยายไปยังรัฐพื้นเมืองที่อยู่ข้างเคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งราชสำนักสยามซึ่งคุ้นเคยกับดินแดนในส่วนดังกล่าว นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบไปถึงหัวเมืองลาวล้านนาอีกด้วย อันเนื่องมาจากความต้องการของอังกฤษที่ต้องการทราบพื้นที่ในกรรมสิทธิ์ของฝ่ายตนจึงออกสำรวจ พบว่าดินแดนภาคตะนาวศรีส่วนบนเป็นพื้นที่คาบเกี่ยวกับอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ ฉะนั้นระหว่าง ค.ศ. 1834-1836 รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่าจึงได้ส่งคณะข้าราชการอังกฤษมายังเมืองเชียงใหม่ เพื่อเจรจาเรื่องการแบ่งแนวเขตแดนกับพระยาพุทธวงศ์⁵⁴⁰ เนื่องจากเป็นพื้นที่เขตติดต่อป่าไม้สักในพม่าตอนล่างอันได้กลายเป็นแนวพรมแดนล้านนาและภูมิภาคตะนาวศรีของอังกฤษ

ร้อยเอกดับเบิลยู. ซี. แมคลีออด (Captain W. C. McLeod) ซึ่งได้รับคำสั่งจากรัฐบาลอังกฤษให้สำรวจพื้นที่ทางตอนในภาคพื้นทวีปภายใต้ภารกิจเปิด “เส้นทางการค้าสายเงินสายทอง” เดินทางออกจากเมืองเชียงตุงตั้งแต่วันที่ 4 เมษายน ค.ศ. 1837 และเดินทางมาถึงเมืองเชียงใหม่วันที่ 19 เมษายน เขาใช้เวลาสำรวจเชียงใหม่และเมืองโดยรอบก่อนจะเดินทางกลับวันที่ 11 พฤษภาคม ลงมาทางทิศใต้ไปยังเมืองระแหง (เมืองตาก) ก่อนจะเข้าสู่เมืองเมะละลำเลิง (เมืองมะละหม่ง) อันเป็นดินแดนของอังกฤษ เขาได้กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ว่านอกจากจะมีความสำคัญทางด้านเส้นทางการค้าท้องถิ่น และยังอุดมด้วย “...ภูเขาล้วนปกคลุมด้วยป่าไม้เนื้อแข็งอย่างหนาที่บิ่นที่จักพรรณนาได้อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด...”⁵⁴¹

กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1847 เจ้าอาณานิคมอังกฤษเรียกร้องให้พระเจ้ามโหตรประเทศ⁵⁴² ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่พระองค์ถัดมาเข้ามาเจรจาอีกครั้ง โดยเน้นย้ำเรื่องการจัดทำหลักอาณาเขตตามที่เคยได้ตกลงกันไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1834 กระนั้นก็ตามพระเจ้ามโหตรประเทศได้มอบหมายความรับผิดชอบดังกล่าวแก่ฝ่ายเจ้าอาณานิคมอังกฤษเป็นผู้ติดตามแต่เห็นสมควร เช่นเดียวกับที่ราชสำนักสยามก็ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของเขตแดน⁵⁴³ อนึ่งพึงพิจารณาได้ว่าการกำหนดแนวอาณาเขต

⁵⁴⁰ พระยาพุทธวงศ์ เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่พระองค์ที่ 4 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1826-1846.

⁵⁴¹ “...The mountains are all thickly wooded with fine timber of various descriptions, which afford shelter to wild animals...” ศึกษาเพิ่มเติม “Maulmain,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (3 August 1837), p. 1.

⁵⁴² พระเจ้ามโหตรประเทศ เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่พระองค์ที่ 5 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1847-1854.

⁵⁴³ T. Winichakul, *Siam mapped: a history of the geo-body of a nation* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994), p. 86.

เป็นเรื่องที่รัฐพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้ให้ความสนใจ เนื่องจากที่ดินมีความสำคัญน้อยกว่าการควบคุมกำลังไพร่พล อีกทั้งการกำหนดแนวอาณาเขตฝ่ายอังกฤษไม่ได้สร้างผลกระทบต่อศูนย์กลางอำนาจและการจัดการปกครองที่เมืองเชียงใหม่ ฉะนั้นการเผชิญกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษจึงยังไม่สร้างการตระหนักรู้ถึงผลกระทบอย่างแท้จริงดังเหตุผลที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

เมื่อ ค.ศ. 1868 มีการกำหนดแนวเขตแดนของประเทศสยามในหัวเมืองลาวล้านนาอยู่บริเวณตั้งแต่เหนือสบเมยขึ้นไป โดยอังกฤษใช้แม่น้ำสาละวินเป็นพรมแดนธรรมชาติ ส่งผลให้บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินยังคงเป็นดินแดนภายใต้อธิปไตยของสยาม หรือเป็นพื้นที่ในปกครองของเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ แนวอาณาเขตดังกล่าวได้รับการรับรองจากรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ ดังปรากฏได้จากการลงนามในสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ทั้ง 2 ฉบับ ดังข้อตกลงในสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ฉบับที่ 2 ค.ศ. 1883 ความว่า

“...ข้อ 5 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งด่านกองตระเวน แลให้มีเจ้าพนักงานกำกับริมฝั่งแม่น้ำสะระวินที่เปนเขตแดนเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของฝ่ายสยาม แล้วให้มีโปlicitอยู่พอสมควร จะได้รับจับห้ามโจรผู้ร้ายแลการอื่นๆที่เป็นสำคัญ...”⁵⁴⁴ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

นอกจากนี้ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและหัวเมืองลาวล้านนาคำเนินด้วยดีเสมอมา ปัญหาความขัดแย้งในการยื้อแย่งดินแดนโดยการอ้างสิทธิ์ครอบครองทั้งหลาย กลับสามารถเจรจาไม่ให้เกิดความสูญเสียจึงไม่นำไปสู่ความบาดหมางใดๆ ฉะนั้นอังกฤษและสยามสามารถรักษามิตรภาพระหว่างกันได้อย่างยาวนาน ส่วนหนึ่งเนื่องด้วยการยอมรับปฏิบัติตามเงื่อนไขตามที่รัฐบาลอาณานิคมเสนอ ภายหลังจากที่อังกฤษเข้ายึดครองพม่าได้ทั้งประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1885 อังกฤษเริ่มสำรวจดินแดนทางตอนในซึ่งยังมีรูปแบบการปกครองแบบจารีตกระจายกระทั่วราว ค.ศ. 1888 อังกฤษเริ่มขยายอำนาจเข้าไปในหัวเมืองกะเหรี่ยง และ ค.ศ. 1889 ซึ่งเป็นปีถัดมาอังกฤษสามารถขยายอำนาจเข้าไปในหัวเมืองไทใหญ่ โดยวิธีการต่อรองของอังกฤษ คือเริ่มแรกเป็นการเจรจาต่อรองกับผู้ปกครองพื้นเมืองให้รัฐเหล่านั้นอยู่ภายใต้การอารักขา แต่ทว่าในที่สุดอังกฤษได้กลายเป็นผู้ปกครองสูงสุดเหนือรัฐพื้นเมืองขนาดเล็ก และได้แสดงศักยภาพหลายประการที่บ่งชี้ว่าอังกฤษทำหน้าที่คอยปกป้องผลประโยชน์ของรัฐพื้นเมืองขนาดเล็ก หากพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วค่อนข้างเข้าใจได้ว่าเป็นการรักษาผลประโยชน์ของอังกฤษเอง

รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่านั้นเมื่อเข้าไปยังรัฐฉานแล้ว ได้นำกองกำลังทหารและตำรวจสมัยใหม่ พร้อมกับสร้างป้อมสเต็ดแมน (Fort Stedman) ตั้งอยู่ที่ใกล้ทะเลสาบอินเลบริเวณเมืองตองจี สำหรับเป็นฐานกำลังสำคัญที่คอยควบคุมดูแลกิจการชายแดนของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่า เช่น กรณีเกิดปัญหาเมื่อ ค.ศ. 1889 กองทัพอังกฤษได้เคลื่อนกำลังเข้ามายังหัวเมืองกะเหรี่ยง (ยางแดง) ซึ่งขณะนั้นยังเป็นดินแดนของสยาม เมืองเชียงใหม่จึงได้เรียกกำลังเสริมจาก

⁵⁴⁴ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ค.

กรุงเทพฯ แต่อังกฤษได้ยอมถอนกำลังออกจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินตั้งแต่วันที่ 30 มกราคม ค.ศ. 1889⁵⁴⁵ โดยเหตุครั้งนี้ฝ่ายอังกฤษต้องการจะสื่อสารมายังสยามโดยยกเหตุผลว่า เมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงแขง และเมืองเส้นตังก์เคยเป็นรัฐบรรณาการของกษัตริย์พม่า ฉะนั้นจึงเห็นสมควรที่จะเป็นดินแดนในเขตอิทธิพลของอังกฤษ ดังจะเห็นได้ว่าอังกฤษนั้นเมื่อถึงคราวที่ต้องดำเนินนโยบายแข่งกร้าวกับสยาม ฝ่ายอังกฤษก็ได้ประเมินท่าทีแล้วว่า จะไม่ได้รับการตอบโต้จาก “...พันธมิตรเก่าอย่างสยาม...”⁵⁴⁶

“...ดินแดน (สาละวิน) ที่ครอบครองโดยสยามสำคัญยิ่งต่อชาวกะเหรี่ยง (ยางแดง) ฝืนป่าอันสมบูรณ์และกว้างใหญ่เป็นแหล่งทรัพยากรอันมั่งคั่ง วิธีการเดียวสำหรับนำไม้ขนสั๊กออกจากป่าไปสู่ตลาดค้าไม้ คือ การล่องแม่น้ำสาละวินลงมาสู่ปากแม่น้ำ ซึ่งอยู่ในดินแดนอังกฤษตรงข้ามกับเมืองเมาเลอเล็ง (Moulmein)...”⁵⁴⁷

ข้อความข้างต้นเป็นงานนิพนธ์ของมิสเตอร์ครอสส์เวส (Mr. Crosthwaite) กล่าวถึงความสำคัญของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำสาละวินในฐานะแหล่งทรัพยากรป่าไม้สำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าเป็นพื้นที่เหมาะสำหรับทำป่าไม้ของเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ หรือแม้แต่ความสนใจของบริษัทสัมปทานป่าไม้ของอังกฤษ มักจะให้ความสนใจอย่างยิ่งแก่ป่าแถบแม่ฮ่องสอนและตากเนื่องจากเป็นป่าไม้ลุ่มแม่น้ำสาละวินพื้นใหญ่มีไม้สักต้นใหญ่สมบูรณ์ และเป็นสินทรัพย์ที่สร้างความมั่งคั่งให้เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ แตกต่างจากการสำรวจช่วงต้นทศวรรษที่ 1880 พบว่าไม้สักบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงมีขนาดลำต้นแคระแกร็น จึงไม่เหมาะแก่การลงทุนและนำมาใช้ประโยชน์ทางอุตสาหกรรม⁵⁴⁸ การเข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ป่าไม้จากรัฐบาลสยามจึงทำให้ผู้ปกครองในหัวเมืองกะเหรี่ยง (ยางแดง) แสดงท่าทีไม่พอใจและกระตือรือร้นที่จะรับความช่วยเหลือจากอังกฤษ แต่ทว่าท้ายที่สุดแล้วดินแดนที่ได้รับจากการพิพาทกับสยามเหล่านี้กลับค่อยๆ ถูกผนวกกลืนเข้ากับอาณานิคมของอังกฤษในพม่าอย่างค่อยเป็นค่อยไป⁵⁴⁹ นั่นคือเจตนาอันแท้จริงของอังกฤษที่ซ่อนอยู่ภายใต้การสนับสนุนให้ความช่วยเหลือผู้ปกครองรัฐพื้นเมืองขนาดเล็ก

การขยายอิทธิพลของอังกฤษเข้ามาในดินแดนภายใต้อธิปไตยของสยาม เกิดขึ้นพร้อมกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การค้า และการลงทุนเป็นหลัก ซึ่งรัฐบาลอาณานิคมจำเป็นจะต้องรักษา

⁵⁴⁵ C. Crosthwaite, *The Pacification of Burma* (London: Frank Cass, 1968), p. 205.

⁵⁴⁶ “The Anglo Siamese Mission,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (3 December 1889), p. 693.

⁵⁴⁷ “...the territory occupied by the Siamese was vital to the Karennis. Their best and most extensive forests, the main source of their wealth, lay there. The only way of getting timber to the market from the forests was (and is) by floating it down the Salween, the mouth of which is in British territory opposite to Moulmein...” ศึกษาเพิ่มเติม Crosthwaite, C., *The Pacification of Burma* (London: Frank Cass, 1968), p. 207.

⁵⁴⁸ “Among the Shans,” *Straits Times Weekly Issue* (19 January 1884), p. 11.

⁵⁴⁹ “The Anglo Siamese Mission,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (3 December 1889), p. 693.

เสถียรภาพของหัวเมืองลาวล้านนาไว้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับความสนใจอย่างยิ่งจากอังกฤษ รัฐบาลสยามประจักษ์ถึงอิทธิพลของอังกฤษตั้งแต่ครั้งที่มีการลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 อันเป็นฉบับแรกที่เกิดขึ้นภายใต้ความพยายามในการควบคุมเหตุรุนแรงบริเวณชายแดน และปกป้องคนในบังคับอังกฤษที่เดินทางและอาศัยอยู่ใน 3 หัวเมือง ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปาง อีกทั้งยังสะท้อนความพยายามของรัฐบาลสยามในการเข้าไปข้องเกี่ยวกับกิจการหัวเมืองประเทศราชอีกด้วย หลังจากได้ลงนามสนธิสัญญาฉบับแรก ค.ศ. 1874 รัฐบาลอาณานิคม ประเมินว่าผลของสนธิสัญญาฉบับดังกล่าวยังไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร จากรายงานเมื่อ ค.ศ. 1878 พันตรีซี. ดับเบอยู. สตรีท (Major C. W. Street) ข้าหลวงจากพม่าได้เดินทางมาเยี่ยมเมืองเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ เพื่อสำรวจสภาพข้อเท็จจริงและความคุ้มครองตามสนธิสัญญาจากรัฐบาลสยาม การกิจการออกสำรวจของเขาครั้งนี้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง กล่าวคือทำให้ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับความไม่พร้อมของหัวเมืองลาวล้านนาในการปฏิบัติตามเงื่อนไขตามสัญญา ฉะนั้นรัฐบาลอาณานิคม ได้รับข้อมูลที่น่าสนใจไว้ประกอบการตัดสินใจในการจัดตั้งสถานกงสุลที่เมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1884⁵⁵⁰

การเจรจาเรื่องสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่และเมืองข้างเคียงฉบับแรกระหว่างรัฐบาลสยามกับ อังกฤษ ซึ่งใช้เวลาดำเนินการมาเนิ่นนานบัดนี้จบลงและสัญญาฉบับใหม่ ค.ศ. 1883 สนธิสัญญา ครอบคลุมเนื้อหาเช่นเดียวกับที่ทำเมื่อปี 1874 โดยมีสาระสำคัญ คือ การให้สิทธิพิเศษด้านการชำระ ความผู้ทำผิด และเพื่อปกป้องคนในบังคับอังกฤษในรัฐเชียงใหม่และคนในบังคับสยามในพม่า นอกจากนี้การปกป้องผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษตามข้อบัญญัติที่ให้ไว้ในสัญญาจึงได้สร้าง สถานกงสุลอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งกงสุลอังกฤษจะมีอำนาจในการชำระคดีความแก่คนในบังคับ อังกฤษ โดยมีมิสเตอร์เอ็ดเวิร์ด เบล็นคว์น โกลด์ (Mr. Edward Blencown Gould) เป็นกงสุล คนแรกกำลังเดินทางไปถึงเมืองเชียงใหม่โดยเร็วหลังจากเขียนปีตรายงานประจำปีของพม่า ค.ศ. 1884⁵⁵¹ โดยทรงชนะของอังกฤษมองว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการใช้อำนาจของเจ้าหลวงเมือง เชียงใหม่ ในการตัดสินคดีความในกิจการสัมปทานป่าไม้ โดยกล่าวโทษเจ้าผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ว่า ไม่เที่ยงธรรมในการดำเนินนโยบายแก่เหล่าผู้เกี่ยวข้องในกิจการตัดไม้⁵⁵² ทั้งนี้ทรงชนะของรัฐบาล สยามที่มีความเห็นในการจะสร้างกงสุลอังกฤษประจำเมืองเชียงใหม่ พร้อมกับภารกิจในเมืองเชียงใหม่ ของรัฐบาลสยามได้ให้ความสนใจกับกรณีดังกล่าวอย่างยิ่ง ดังความในจดหมายเหตุพระราชาภิเษกวัน ประจำวันที่ 22 มีนาคม ค.ศ. 1878 รายงานว่า

⁵⁵⁰ *Report on the Administration of Burma During 1892-93* (Rangoon: The Government Printing, 1893), p. 9.

⁵⁵¹ *Report on the Administration of British Burma During 1883-84* (Rangoon: The Government Press, 1884), p. 3.

⁵⁵² "Border Question Between Burmah and Siam," *Straits Times Weekly Issue* (24 November 1883), p. 4.

“...ข้อ 1 ที่จะตั้งไว้ซึ่งกงสุลเมืองเชียงใหม่ นั้น ปรีกษาเห็นพร้อมกันว่า จะขัดขวางเขาไปไม่ได้ ด้วยเขามีความปรารถนามาหลายครั้งแล้ว แต่บัดนี้ยังง้างอยู่ด้วยสัญญาอินเดียยังหาสิ้นคำโต้ตอบกันไม่ จึงยังไม่ได้ข้อความที่จะบอกขึ้นมา ข้อความเรื่องแสนพันบงนั้น พระยาเทพาหาควรจะบอกส่งตัวมันลงมาไม่น่ากลัวจะเกิดใหญ่ ฝ่ายจีนแต่ซึ่งถือหนังสือขึ้นไปก็มีความชอบอยู่จึงตั้งเป็นหลวงภาชีวิเศษ แต่เป็นคนพูดมากเกือบชักให้เกิดความขึ้นเรื่องพูดกัน แสนพันบง หลวงสิงห์พรหมอยู่แล้วรอดไปเป็นดี อนึ่ง ข้าหลวงที่ 2 ไม่มี พระยาเทพจะขอเบิกเงินเดือนละ 300 รูเปียนั้นตามเถด สะพานข้ามแม่น้ำเมืองเชียงใหม่ซึ่งส่งไปบอกลงมา หลวงสิงห์พรหมได้ทำแบบมาให้ดู ก็เห็นมันคงดี ถ้าทำได้ก็จะเป็นเกียรติยศชอบแล้ว...”⁵⁵³

จากข้อความข้างต้นสะท้อนว่ารัฐบาลสยามไม่อาจปฏิเสธความปรารถนาของเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้ ทั้งจากความหวั่นเกรงสถานการณ์และไม่อาจมีข้อโต้แย้งในการพิสูจน์ความพยายามของสยาม ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงตระหนักได้อย่างดีว่า ควรหาวิธีการจัดการควบคุมให้เจ้านายพื้นเมืองให้ปฏิบัติตามสนธิสัญญากับอังกฤษเป็นส่วนหนึ่งตามหลักกฎหมาย โดยการส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดบัญชาการโหมมาเป็นข้าหลวงคนแรกประจำ 3 หัวเมือง โดยรับคำสั่งจากรัฐบาลกรุงเทพฯ แต่ว่าการปฏิบัติหน้าที่กลับไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร เนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างคนในบังคับอังกฤษมีอยู่หลายกรณี ตั้งแต่การลงนามสนธิสัญญาฉบับแรก กระทั่งสิ้นสุดสัญญาแล้วได้ลงนามอีกครั้งในนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1883 อันเป็นฉบับที่ 2 โดยมีสาระตลเพื่อแก้ไขปัญหานี้ซึ่งเดินทาง การส่งตัวผู้ร้ายข้ามแดน คดีความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ และการทำป่าไม้ในสยามของคนในบังคับอังกฤษ ต่อมาในวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ. 1885 มีการลงนามสนธิสัญญาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการส่งตัวอาชญากรข้ามแดนระหว่างอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและสยาม⁵⁵⁴

ในรายงานการปกครองพม่าระบุว่าใน ค.ศ. 1885 สถานกงสุลอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ (Vice Consulate) ได้ก่อสร้างสำเร็จแล้ว⁵⁵⁵ โดยมีทำเลที่ตั้งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านตะวันตกอยู่นอกเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่ลงไปทิศใต้ตามแนวแม่น้ำปิง ถือเป็นครั้งแรกในมณฑลพายัพที่มีสิ่งปลูกสร้างอันเป็นที่ตั้งมั่นของอิทธิพลจากชาวตะวันตก ส่งผลต่อการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการสยามรวมถึงเจ้านายท้องถิ่นที่จะต้องทวิความรอบคอบยิ่งขึ้น ความขัดแย้งในการอ้างกรรมสิทธิ์ป่าไม้ในกลุ่มแม่น้ำสาละวินทวีความรุนแรงขึ้นอีกครั้ง กระทั่งวันที่ 27 ตุลาคม ค.ศ. 1892 อังกฤษอ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน โดยเดิมทีอังกฤษยอมรับแนวอาณาเขตดังกล่าวว่าเป็นหัวเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองเชียงใหม่ แต่ด้วยความเกี่ยวพันกับผลประโยชน์ด้านป่าไม้ที่

⁵⁵³ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 5 และภาค 6 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514), หน้า 63-64.

⁵⁵⁴ *Report on the Administration of Burma During 1892-93* (Rangoon: The Government Printing, 1893), pp. 9-10.

⁵⁵⁵ *Report on the Administration of British Burma During 1884-85* (Rangoon: The Government Printing, 1885), p. 3.

อังกฤษต้องการเข้าถึงเพื่อเปิดพื้นที่จากการครอบครองป่าลุ่มแม่น้ำสาละวิน และล่องซุงลงมายังท่าไม้ และท่าเรือซึ่งตั้งอยู่ที่ปากแม่น้ำสาละวิน “...พวกอังกฤษตั้งโรงเลื่อยจักรขึ้นที่เมืองเมะลาลัง (มะหม่ง) ตัดต้นสักทางลุ่มแม่น้ำสาละวินในแดนเมืองมอญเอาลงไปเลื่อยทำเป็นไม้เหลียมและไม้กระดาน ส่งไปขายต่างประเทศ...”⁵⁵⁶ ภายหลังรัฐบาลสยามยอมรับให้อังกฤษเข้ามาครอบครองพื้นที่ดังกล่าวของเจ้านายเมืองเชียงใหม่

อังกฤษให้ความสนใจผลประโยชน์โดยพยายามส่งนักสำรวจและรวบรวมบันทึกเกี่ยวกับพื้นที่ทางตอนในภาคพื้นทวีป โดยประเมินว่านอกจากเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชที่สำคัญ ยังอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ ดั้งบันทึกของมิสเตอร์คาร์ล บ็อค (Mr. Carl Bock) ระบุสิ่งที่ได้พบใน ค.ศ. 1881-1882 โดยเฉพาะอย่างยิ่งสายแร่สำคัญ อีกทั้งมีการค้นพบแร่ทองคำที่ไหลปะปนมากับธารน้ำ บางพื้นที่มีการทำเหมืองเหล็กและเหมืองตะกั่ว นอกจากนี้บริเวณตอนเหนือยังพบบ่อน้ำมันคุณภาพดี⁵⁵⁷ และเป็นแหล่งอุตสาหกรรมป่าไม้ที่ต่อเนื่องกันกับพม่า จึงส่งผลให้มณฑลพายัพต้องเผชิญกับอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษอยู่เสมอ ประกอบกับอังกฤษสามารถแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามายังส่วนเศรษฐกิจได้อย่างชัดเจน ดังจะได้อภิปรายในประเด็นด้านเศรษฐกิจต่อไป นอกจากนี้การขยายอาณานิคมของอังกฤษส่งผลอย่างยิ่งต่อการกำหนดแนวอาณาเขตของรัฐพื้นเมือง โดยเฉพาะเจ้านายในมณฑลพายัพสูญเสียอำนาจและกรรมสิทธิ์ในการตัดสินใจเรื่องเขตแดนไปอยู่ภายใต้อำนาจรัฐบาลสยาม ตั้งแต่ช่วงที่รัฐบาลสยามเข้ามามีบทบาทในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 กิจกรรมที่เกิดขึ้นของคนในบังคับอังกฤษและคนในบังคับสยามรวมทั้งคนพื้นเมืองในมณฑลพายัพล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้การตัดสินใจระหว่างเจ้าอธิราช คือ รัฐบาลอาณานิคมบริติชราช และรัฐบาลสยาม

5.1.2 การเผชิญอิทธิพลระบอบอาณานิคมของฝรั่งเศสในมณฑลพายัพ

สถานการณ์ด้านฝรั่งเศสเริ่มขยายอาณานิคมอย่างเป็นทางการตั้งแต่การลงนามสนธิสัญญาเว้ (Hué Treaty) เมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1884 เพื่อย้ำสนธิสัญญาอารักขา (Protectorate Treaty) ซึ่งเคยร่วมลงนามตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1883 ส่งผลให้ฝรั่งเศสได้ครอบครองอาณานิคมต่งเกีย (Tonkin) บริเวณตอนเหนือของเวียดนาม โดยมีสถานะเป็นอาณานิคมในช่วงปลาย ค.ศ. 1884 เมื่อฝรั่งเศสนำกองทหารราว 16,500 นาย เข้ามาประจำการในตอนเหนือของเวียดนาม⁵⁵⁸ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1886 ได้แต่งตั้งผู้ตรวจราชการไปประจำที่ต่งเกียและอันนัมทำหน้าที่ภายใต้ผู้ตรวจ

⁵⁵⁶ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *เทศาภิบาล* (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 64.

⁵⁵⁷ “Among the Shans,” *Straits Times Weekly Issue* (19 January 1884), p. 11.

⁵⁵⁸ R. J. Cima, ed., *Vietnam: A Country Study* (Washington, D.C.: Library of Congress, 1989), p. 32.

ราชการใหญ่ ถัดมาในเดือนกุมภาพันธ์ตั้งคณะผู้ตรวจการร่วมกันในดินแดนทั้งสอง⁵⁵⁹ และเมื่อ ค.ศ. 1887 สามารถผนวกอาณานิคมอันนัม (Annam) บริเวณตอนกลางของเวียดนามและอาณานิคม โคชินไชนา (Cochinchina) บริเวณปากแม่น้ำโขง โดยรวมทั้ง 3 ดินแดนเข้าเป็นส่วนเดียวกันภายใต้ การปกครองเรียกว่า “อาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน” หลังจากนั้นรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสเริ่ม ขยับขยายอาณานิคมเข้ามายังด้านตะวันตกของประเทศสยาม

รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสพยายามคานอำนาจกับรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ อนึ่งจะสังเกต ได้ว่าภายหลังจากที่ได้ตั้งกงสุลอังกฤษประจำเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1884 ในปีถัดมารัฐบาลอาณานิคม ของฝรั่งเศสในอินโดจีนได้พยายามรบเร้ารัฐบาลสยาม เพื่อให้เปิดโอกาสในการสร้างสถานกงสุล ฝรั่งเศสประจำเมืองหลวงพระบาง (Vice Consulate) โดยมีข้ออ้างว่าเป็นการเข้ามาดูแลคนในบังคับ ฝรั่งเศสที่อยู่ในดินแดนสยาม และให้คำมั่นว่าจะคงยอมรับอธิปไตยของประเทศสยามเหนือดินแดน ลาว แต่ทว่ากลับเป็นที่สังเกตได้ว่าคนในบังคับฝรั่งเศสที่อาศัยในดินแดนลาวหลวงพระบางมีจำนวน ไม่มาก ฉะนั้นการอ้างเหตุผลดังกล่าวจึงแอบแฝงด้วยวัตถุประสงค์ในการเข้ามาปกครองดินแดนลาว ผังตะวันออกของแม่น้ำโขง รัฐบาลสยามตระหนักเป็นอย่างดีถึงการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสส่งผลให้ ตั้งแต่ ค.ศ. 1885 รัฐบาลสยามจึงให้ความสนใจและส่งข้าราชการเข้ามาปกครองดินแดนลาว อย่างรัดกุม⁵⁶⁰

การขออนุญาตก่อตั้งสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองหลวงพระบางนั้น รัฐบาลสยามใช้ แบบอย่างการตั้งกงสุลอังกฤษในเมืองเชียงใหม่ ใช้สำหรับเป็นต้นแบบประยุกต์เข้ากับกรณีของกงสุล ฝรั่งเศสที่กำลังจะขออนุญาตจัดตั้งที่เมืองหลวงพระบาง เนื่องจากมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันหลาย ประการ เช่น เป็นกิจการที่เกี่ยวข้องกับเจ้าอาณานิคมในหัวเมืองประเทศราช รัฐบาลสยาม วางระเบียบ แบบแผน และวิธีการมีความคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้การใช้กรณีมณฑลพายัพเป็น บทเรียนเนื่องจากเพิ่งเกิดเหตุการณ์ขึ้นไม่นาน ดังพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 21 มกราคม ค.ศ. 1886 ความว่า

“...ถ้าฝ่ายฝรั่งเศสจะยอมทำหนังสือสัญญาให้เหมือนอย่างเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายเราก็จะยอมให้ตั้ง กงสุล ด้วยเห็นว่าข้อซึ่งจะขัดขวางไม่ให้เขาตั้งนั้นไม่ได้แล้ว ถ้าได้ทำหนังสือเหมือนเมืองเชียงใหม่ได้ ก็ เหมือนให้ฝรั่งเศสออกปากรับในหนังสือสัญญาว่า เมืองหลวงพระบางเป็นของเราฝ่ายเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับ ญวน เหมือนอย่างเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และกงสุลก็จะมีอำนาจอะไรมา เพราะไม่มีศาล ชำระความได้เอง ได้ส่งสำเนาหนังสือสัญญาเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาในหอนี้ด้วย 4 ฉบับ เพื่อจะให้ตรวจให้

⁵⁵⁹ ดี. จี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 662.

⁵⁶⁰ “Laos,” *New Nation* (26 April 1973), p. 8.

เข้าใจ และแนะนำพระยาสุโขทัย หรือผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะอยู่รับราชการเป็นข้าหลวงให้เข้าใจเค้าไว้ล่วงหน้า
...”⁵⁶¹

อนุสัญญาเมืองหลวงพระบาง ค.ศ. 1886 ลงนามที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1886⁵⁶² รัฐบาลฝรั่งเศสได้เลือกมองซิเอร์โอกุสต์ ปาวี (M. August Pavie) เป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองหลวงพระบาง⁵⁶³ การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องเข้าพึ่งพาอำนาจอังกฤษ เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับเหตุผลที่ฝ่ายสยามยกมาใช้เป็นข้อพิสูจน์เกี่ยวกับพรมแดน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการประทานสัมภาษณ์แก่มองซิเอร์เดอ คาร์ราเดค ในช่วงกลาง ค.ศ. 1886 ความว่า “...กรมหลวงเทเวศร์ฯ ได้ทรงรับรองกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามเข้าพระทัยว่าเขตแดนของสยามขึ้นไปถึงเขตแดนจีน ความข้อนี้ ฝ่ายจีนเป็นผู้ยืนยันเอง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1866 ท่านมารควิสเจง (Tseng) (ขุนนางฝ่ายทูตจีน) ได้บอกแก่ราชทูตสยามที่กรุงลอนดอนว่า จีนกับสยามมีเขตแดนประชิดกัน และกล่าวว่าเขตแดนจีนจดอาณาเขตเหนือเมืองเชียงตุง...”⁵⁶⁴

ลักษณะร่วมของการขยายอาณานิคมเข้ามายังบริเวณตอนในภาคพื้นทวีปของเจ้าอาณานิคม อังกฤษและฝรั่งเศส นอกเหนือจากปรารถนาดินแดนและทรัพยากรแล้ว ยังมีความประสงค์ด้านการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปิดการค้าสู่ดินแดนลาวเป็นเป้าหมายของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ซึ่งถูกขัดขวางโดยอิทธิพลอำนาจของสยามที่ครองครองดินแดนลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงอยู่ และเป็นปัญหาอย่างยิ่งตั้งแต่ช่วงที่ฝรั่งเศสสำรวจลาวตอนเหนือ (หลวงพระบาง) โดยได้รับความช่วยเหลือในการสำรวจจากคนลาวท้องถิ่นพวกเขามีทัศนคติเชิงลบต่อสยาม⁵⁶⁵ มองซิเอร์โอกุสต์ ปาวี กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองหลวงพระบางมีทัศนคติในเหตุการณ์ ค.ศ. 1893 เห็นควรว่าดินแดนลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงในฐานะอดีตรัฐบรรณาการของอันนัมสมควรอยู่ภายใต้การปกครองของจักรวรรดิฝรั่งเศสในอินโดจีนมากกว่าสยาม⁵⁶⁶

ค.ศ. 1891 ฝรั่งเศสอ้างพันธกรณีการเข้าครอบครองดินแดนลาวฝั่งตะวันออก (ฝั่งซ้าย) ของแม่น้ำโขงว่า รัฐบาลอาณานิคมไม่ได้มีเจตนาที่จะผนวกลาวหลวงพระบาง โดยอ้างว่าเนื่องจากลาวหลวงพระบางเป็นรัฐบรรณาการของอาณาจักรอันนัม 80 ปี ก่อนที่สยามจะเข้ามาครอบครองโดยสิทธิ์จากการทำสงคราม จึงมีความจำเป็นที่ฝรั่งเศสต้องรับหน้าที่แทนอันนัมในฐานะผู้อารักขา ทั้งนี้ยังได้วิจารณ์การปฏิบัติราชการของข้าราชการสยามว่า ข้าหลวงสยามและกองทหารที่อยู่ในดินแดน

⁵⁶¹ อังษ บุญยานนท์, สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ. 112, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: ราชนาวิกสภา, ม.ป.ป.), หน้า 62-63.

⁵⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

⁵⁶³ K. P. Landon, “Thailand’s Quarrel with France in Perspective,” *The Far Eastern Quarterly* 1, 1 (November 1941), p. 32.

⁵⁶⁴ อังษ บุญยานนท์, สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ. 112, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: ราชนาวิกสภา, ม.ป.ป.), หน้า 70.

⁵⁶⁵ “French Indo-China,” *Straits Times Weekly Issue* (8 October 1890), p. 8.

⁵⁶⁶ “Laos,” *New Nation* (26 April 1973), p. 8.

หลวงพระบาง เพียงแค่เข้ามาตึ้งกำลังเสียมากกว่าทำหน้าที่จัดการปกครอง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับฝรั่งเศสสร้างความกังวลอย่างยิ่งต่อเจ้าอาณานิคมอังกฤษ⁵⁶⁷

ภูมิหลังความทรงจำของรัฐบาลสยามต่อฝรั่งเศส ค.ศ. 1893 เกิดสถานการณ์การปิดปากอ่าวสยามโดยเรือรบฝรั่งเศส 2 ลำ ได้แก่ 1) เรือปืนแองกอสตอง (Inconstant) และ 2) เรือโกแมต์ (Comète) รัฐบาลสยามเป็นฝ่ายยอมจำนนด้วยต้องรับภาระจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม 2 ล้านฟรังก์ และยอมยกดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เพื่อแลกกับเมืองตราดและเมืองจันทบุรี⁵⁶⁸ ทั้งนี้มีข้อยุติวิกฤตการณ์ด้วยการลงนามสนธิสัญญาสยามและฝรั่งเศส ร.ศ. 112 (The Franco-Siamese Treaty of 1893)⁵⁶⁹ ลงนามวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 โดยมีพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ เสนาบดีต่างประเทศเป็นผู้แทนฝ่ายรัฐบาลสยาม และชาร์ส เลอ มีร์ เดอ วิลเลร์ส (Charles Le Myre de Vilers) เป็นผู้แทนฝ่ายรัฐบาลอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน

สนธิสัญญาดังกล่าวมีสาระสำคัญ คือ รัฐบาลสยามต้องยอมยกกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงให้แก่รัฐบาลอินโดจีน (ฝรั่งเศส) รวมถึงเกาะแก่งตลอดลำน้ำโขงอยู่ภายใต้อธิปไตยของรัฐบาลอินโดจีน กระทั่งเป็นมูลเหตุให้รัฐบาลอินโดจีนเสนอแนวคิดสร้างพื้นที่ 25 กิโลเมตร หรือพื้นที่เป็นกลาง (Neutral zone) อันเป็นเขตที่ปราศจากอิทธิพลระหว่างสยามกับฝรั่งเศส โดยนับจากชายฝั่งด้านตะวันตกเข้ามาในดินแดนสยาม 25 กิโลเมตรตลอดลำน้ำโขงกลายเป็นแนวกันชนปราศจากอาวุธและปราศจากกองกำลัง อีกทั้งสยามต้องยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสเดินทางไปมาและค้าขายได้โดยเสรีในอาณาเขตดังกล่าว รวมถึงยอมให้ฝรั่งเศสตั้งสถานกงสุล เช่น เมืองน่าน เมืองนครราชสีมา ฯลฯ⁵⁷⁰

สำหรับผลประโยชน์ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการลงนามสนธิสัญญาระหว่างสยามและฝรั่งเศส ร.ศ. 112 (ค.ศ. 1893) กล่าวคือ กำเนิดเส้นเขตแดนสมมติตลอดริมฝั่งแม่น้ำโขง 25 กิโลเมตร เมื่อพิจารณาตามเนื้อหา “...ข้อ 3 คอเวอนแนนต์สยามจะไม่ก่อสร้างด่าน ค่าย คู ฤๅที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง...” ฉะนั้นตามหลักดินแดนดังกล่าวยังคงอยู่ภายใต้อธิปไตยของรัฐบาลสยาม แต่โดยพฤตินัยเป็นพื้นที่ควบคุมโดยรัฐบาลอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน แนวอาณาเขตดังกล่าวยังเป็นพื้นที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้กระทำความผิดในการเข้าไปหลบหนี และเสมือนเป็นแนวปราการที่

⁵⁶⁷ “France and Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (1 September 1891), p. 13.

⁵⁶⁸ การเผชิญวิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112) ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์และท่าทีของรัฐบาลสยามที่มีต่อเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสอย่างยิ่ง รวมถึงการร่วมลงนามสนธิสัญญาหลายฉบับเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งอันเป็นผลกระทบสืบเนื่องจากเหตุการณ์ ใน ค.ศ. 1893 ศึกษาเพิ่มเติม สุวิทย์ พักขาว, “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893-1907)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518)

⁵⁶⁹ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ง.

⁵⁷⁰ “The Siamese Problem,” *The Straits Times* (17 September 1902), p. 2.

ขีดขวางกระบวนการทำงานของอำนาจรัฐสยามที่บังคับใช้ต่อพลเมืองในแนวอาณาเขต 25 กิโลเมตร หนึ่งผู้ศึกษามีทรรศนะว่าการวางแผนอาณาเขตรุกกล้าเข้ามาในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง เป็นการเตรียมเพื่อรอจังหวะโอกาสในการขยายขอบเขตอาณานิคมด้วย ดังปรากฏความพยายามของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสอยู่หลายครั้งที่ปรารถนาจะเข้ามาครอบครองพื้นที่ทางตอนในทวีป

ดังที่กล่าวไปข้างต้นว่าเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะขยายอาณานิคมเข้ามาทางตอนในภูมิภาคจากฝั่งตะวันตก เมื่อ ค.ศ. 1892 ปรากฏกรณีที่ฝ่ายฝรั่งเศสมีความพยายามยับยั้งประเด็นการนิยามพื้นที่ใช้คำกำกับว่า “Laos States” จากแผนที่ซึ่งวาดโดยฝ่ายอังกฤษโดยระบุว่า มีอาณาเขตครอบคลุมทั้งหัวเมืองฉาน หัวเมืองลาวล้านนา และหัวเมืองลาวหลวงพระบาง⁵⁷¹ โดยฝรั่งเศสต้องการใช้สำหรับอ้างสิทธิ์ที่จะขยายอาณาเขตจากหลวงพระบาง เข้าไปยังพื้นที่ส่วนอื่นโดยเชื่อมโยงกับสถานะหลวงพระบางในฐานะรัฐบรรณาการของอินโดจีน นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่เน้นย้ำความปรารถนาของฝรั่งเศส คือ เมื่อ ค.ศ. 1894 ฝรั่งเศสได้รุกกล้าเข้ามายังเมืองเชียงตุง และเมืองเชียงรุ่งซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง เป็นการกระทำผิดเงื่อนไขที่ฝรั่งเศสแสดงเจตจำนงไว้ว่ากับอังกฤษว่าจะครอบครองฝั่งตะวันออกทั้งหมดของแม่น้ำโขง⁵⁷² กระทั่งต้องมีการร่วมตกลงกันกำหนดเป็นสนธิสัญญาใน ค.ศ. 1896 เพื่อหาข้อยุติการจัดแบ่งเขตอิทธิพลระหว่างเจ้าอาณานิคมทั้งสอง

กรณีเมืองเชียงแขงหรือเมืองสิงห์แม่น้ำโขงไหลผ่านกลางเมือง ก่อนที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษจะอ้างสิทธิ์นั้นเดิมทีเคยเข้ามาเป็นเมืองประเทศราชสยามภายใต้การดูแลของเมืองน่าน เมื่อวันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 1895 อังกฤษส่งกองทหารกูรข่า (Gurkhas) จำนวน 150 นาย ข้ามไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงเพื่ออารักขาศูนย์กลางเมืองเชียงแขง ภายหลังจึงยกให้ฝรั่งเศสปกครอง พร้อมกำหนดใช้แนวแม่น้ำโขงเป็นพรมแดนระหว่างอาณานิคมทั้งสอง⁵⁷³ กรณีของเมืองเชียงแขงสะท้อนถึงการเข้ามากำหนดเขตแดนของเจ้าอาณานิคมสร้างผลกระทบต่อรัฐพื้นเมือง โดยผู้ปกครองพื้นเมืองไร้อำนาจต่อรองและเจรจา ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าผู้มีสิทธิ์ขาดจะมีเพียงเจ้าอธิราชชาวตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศส บางครั้งอนุโลมเจ้าอธิราชพื้นเมืองอย่างสยามอีกด้วย สำหรับแสดงเจตจำนงในการสนทนาระดับระหว่างประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1903 ฝรั่งเศสเริ่มขยายอาณานิคมเข้ามายึดเมืองเชียงแขงและขยายอาณาบริเวณสู่แขวงไชยะบุรี ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นดินแดนที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน เมื่อพิจารณาตามปฏิญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 เรื่องการจำกัดขอบเขตอิทธิพลอำนาจโดยใจความประการหนึ่งกล่าวถึงว่า อังกฤษและฝรั่งเศสจะต้องไม่เข้าไปมีอิทธิพลด้านทหารบกและ

⁵⁷¹ “The Protection of Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (6 April 1892), p. 2.

⁵⁷² “Telegrams,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (1 August 1894), p. 3.

⁵⁷³ C. Jeshurun, “The Anglo-French Declaration of January 1896 and The Independence of Siam,” *Journal of the Siam Society* 57, 2 (1970), p. 118.

ทหารเรือในพื้นที่ต้นแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากจะเพื่อรักษาประโยชน์สำหรับดำรงอิสรภาพของประเทศไทยให้ดำรงอยู่สืบไป⁵⁷⁴ ฉะนั้นกรณีการขยายขอบเขตอาณานิคมฝรั่งเศสข้ามมาฝั่งตะวันตกได้ใช้ข้ออ้างว่าเมืองเหล่านี้มีแม่น้ำไหลลงสู่แม่น้ำโขง จึงยังถือว่าไม่ได้ละเมิดปฏินญาอีกด้วย

เมื่อ ค.ศ. 1890 เจ้านันทวรฤทธิเดช (ครองราชย์ ค.ศ. 1852-1892) เจ้าผู้ปกครองเมืองน่าน มีศุภอักษรเรื่องเมืองเชียงแขงหรือเมืองสิงว่า เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้อาณาเขตของเมืองน่าน ได้ขอเข้ามาเป็นประเทศราชโดยมีพระเจ้าน่านเป็นผู้ดูแลและได้เดินทางไปถวายเครื่องราชบรรณาการ โดยมีพระยาราชไมตรีและราชาพรหมลือ พร้อมกับเจ้านายเมืองน่าน คือ เจ้าสุริยพงษ์ว่าที่เจ้าราชวงศ์ นายน้อยบัวเรียว และพระยาหลวงอำมาตย์ เข้าเฝ้าฯ โดยกล่าวว่า “...เจ้าเมืองเชียงแขงกับท้าวพระยา มีความยินดียอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ แล้ว เจ้าเมืองเชียงแขงจัดได้ต้นไม้ทองต้นหนึ่ง สูงศอกคืบ 8 นิ้ว 4 ชั้นต้นไม้เงินต้นหนึ่ง สูงต่ำเท่ากัน แลมีผู้สืขวลายดำ 3 ม้า แต่งให้พระยาราชไมตรีราชาพรหมลือ แสนราชวัง ท้าวพระยาเชียงแขง นายไพร่ 12 คน คมลงมาขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวาย...”⁵⁷⁵ ภายหลังเมื่อฝรั่งเศสรุกกรานได้ผนวกเมืองเชียงแขงส่วนหนึ่งให้อยู่ภายใต้อธิปไตยฝรั่งเศส ซึ่งรัฐบาลสยามกลับไม่อาจใช้ข้ออ้างดังกล่าวโต้แย้งกับอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสและอังกฤษได้ กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1896 อังกฤษยอมยกเมืองเชียงแขงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงให้เป็นของฝรั่งเศส

เมื่อ ค.ศ. 1904 (ร.ศ. 122) บริเวณแขวงไชยะบุรีซึ่งเดิมมีหัวเมืองบริวารน้อยใหญ่ เช่น เมืองคอบ เมืองเงิน (เมืองกุสาวดี) เมืองเชียงฮ่อน ฯลฯ เมืองเหล่านี้อยู่ภายใต้การดูแลของหัวเมืองน่าน ในการจัดการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ค.ศ. 1900 เรียกว่า “บริเวณน่านเหนือ”⁵⁷⁶ ต่อมาจำต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมฝรั่งเศส หลังจากลงนามสนธิสัญญาระหว่างสยามและฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 (Franco-Siamese Treaty of 1904) เนื่องจากฝรั่งเศสใช้ข้ออ้างว่าเมืองในแขวงไชยะบุรีเป็นเมืองที่มีแม่น้ำไหลลงสู่แม่น้ำโขง และรัฐบาลสยามไม่สามารถใช้กองกำลังเข้าไปตั้งอยู่ในแนวอาณาเขต 25 กิโลเมตรตลอดลำแม่น้ำโขงได้

อนึ่งตามสนธิสัญญาระหว่างสยามและฝรั่งเศส ค.ศ. 1893 ได้ระบุเกี่ยวกับข้อบังคับการใช้กำลังทหารตามข้อที่ 3 และข้อที่ 4⁵⁷⁷ ซึ่งรัฐบาลสยามถือปฏิบัติโดยถอนกำลังกองทหาร โดยให้คงเหลือเฉพาะข้าราชการพลเรือนคอยรักษาการณ์ประจำในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่ทว่าฝรั่งเศสตีความหมายรวมถึงการปฏิบัติราชการของเจ้าหน้าที่ฝ่ายข้าราชการพลเรือนด้วย⁵⁷⁸ จึงเป็น

⁵⁷⁴ “รายงานกระทรวงการต่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสทำที่ลอนดอน วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทรศก 114 มีบางข้อที่กล่าวถึงการในกรุงสยาม,” ราชกิจจานุเบกษา 12, 46 (16 กุมภาพันธ์ 2439), หน้า 449, 452.

⁵⁷⁵ “เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช,” ราชกิจจานุเบกษา 7, 43 (25 มกราคม 2433), หน้า 389.

⁵⁷⁶ “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 178.

⁵⁷⁷ ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ง.

⁵⁷⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 402-404.

เหตุให้ฝรั่งเศสนำมาอ้างเป็นเหตุผลในการผลักดันให้รัฐบาลสยามถอนอิทธิพลออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอีกด้วย จึงส่งผลให้อิทธิพลของฝรั่งเศสประชิดกับอาณาเขตของมณฑลพายัพ และชาวอาณานิคมฝรั่งเศสเริ่มเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพตามลำดับ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตประการหนึ่งถึงอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสในมณฑลพายัพจะมีการทำกิจกรรมที่เกิดบริเวณชายแดนด้านตะวันออก ด้วยเหตุนี้อิทธิพลของฝรั่งเศสจึงส่งผลกระทบอย่างยิ่งต่อดินแดนภายใต้การปกครองของหัวเมืองน่าน ต่อมาฝรั่งเศสได้ทำหนังสือขอเช่าพื้นที่ดังกล่าวสัญญา 50 ปี บริเวณหลายส่วนในประเทศสยาม รวมถึงบริเวณที่เป็นแขวงไชยะบุรีเพื่อทำประโยชน์เชิงพาณิชย์ และตกลงจะจ่ายค่าเช่าให้แก่รัฐบาลสยามทุกปีตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1908⁵⁷⁹

ประเด็นเรื่องกำหนดเขตแดนถือเป็นหนึ่งในปัญหาอิทธิพลทับซ้อนระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีนในแนวเขต 25 กิโลเมตร โจรและผู้ร้ายมักจะเลือกที่จะหลบหนีจากมณฑลพายัพเข้าไปพักอาศัยยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง พระยานิรศราชกิจข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพมีใบบอกส่งมายังกรุงเทพฯ ลงวันที่ 18 ธันวาคม ค.ศ. 1902 เกี่ยวกับพวกเงี้ยวซึ่งเป็นผู้ร้ายจากเมืองเชียงคำ และเมืองเทิง ได้หลบหนีไปอยู่ในดินแดนฝรั่งเศส นอกจากนี้เจ้าอุปราชเมืองเชียงของรายงานข่าวว่า พวกเงี้ยวที่หลบหนีเหล่านี้ได้รับการช่วยเหลือจากมองซิเออร์วาลีข้าราชการอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสในเขตแดน 25 กิโลเมตร และเขาก็ได้ใช้ให้คนเหล่านี้ไปเรียกเก็บส่วยภาษี เช่น เก็บส่วยข้าวสารกับกลุ่มม้ง กลุ่มเมี่ยน และกลุ่มชาในเขตแดนฝรั่งเศสบ้านละ 1 ถึง แต่พวกเงี้ยวเรียกเก็บบ้านละถึง 3 ถึง ทำให้บรรดากลุ่มชาติพันธุ์ไม่พอใจจึงต่อสู้และหลบหนีเข้ามาในมณฑลพายัพ นอกจากนั้นยังทราบอีกว่าพวกเงี้ยวเหล่านี้กำลังเกลี้ยกล่อมชาวพม่ากับชาวลื้อที่อาศัยในเมืองบ่อแก้ว รวมไพร่พลได้ราว 300 คน สมทบกองกำลังเดิมอีก 1,000 คน มีปืนใหญ่ 2 กระบอก คาดว่าจะเข้าโจมตีเมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองน่าน และเมืองแพร่⁵⁸⁰

หัวเมืองในมณฑลพายัพซึ่งตั้งอยู่ในแนวอาณาเขต 25 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ซึ่งมีความอ่อนไหวทางการเมืองอย่างสูง ผู้ปกครองเมืองในแนวเขตดังกล่าวถูกจับจ้องจากทั้งการคุมเชิงของรัฐบาลสยามและการเกลี้ยกล่อมจากฝรั่งเศส โดยเฉพาะเมืองเชียงแสนและเมืองเชียงของ ซึ่งตั้งอยู่ในอาณาเขตคาบเกี่ยวภายใต้แนวอาณาเขต 25 กิโลเมตรจากลำแม่น้ำโขง ดังจดหมายของพระเจ้านองยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ถึงพระยาสุรสีห์วิสิษฐ์ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ ลงวันที่ 20 พฤษภาคม ค.ศ. 1904 ความว่า

“...เรื่องการรักษาเชียงแสนเชียงของนั้น เห็นว่าไม่ลำบากอย่างเจ้าคุณวิตกกอก เพราะการที่ตกลงกับฝรั่งเศสคราวนี้ไม่ใช่ว่าเอาทหารเข้าไปปราบผู้ร้ายคนเดียว แล้วถ้าผู้ร้ายกลับมาจะต้องขออนุญาตกัน

⁵⁷⁹ สุวิทย์ พิกขาว, “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893-1907),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), หน้า ภาคผนวก: 51-52.

⁵⁸⁰ สจข., กต 98.1/1 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “พวกเงี้ยวผู้ร้ายหนีไปอยู่กับฝรั่งเศส” (ค.ศ. 1903)

ใหม่ ความจริงเราควรจะเข้าใจว่าถ้าทหารเราเข้าไปปราบแล้วจะตั้งอยู่ในนั้นไม่ได้นานก็จริง เราทยอยออกมาอยู่นอก 25 กิโลเมตร ถ้าผู้ร้ายเข้ามาอีกทหารเรากลับเข้าไปอีกก็ได้ ไม่จำเป็นต้องขออนุญาตใหม่ เพราะที่ตกลงกันนั้นว่าเราจะปราบผู้ร้ายแล้วเราจะไม่ตั้งทหารอยู่ในนั้นนาน ถ้าผู้ร้ายยังไม่หมดก็เชื่อว่ายังปราบไม่แล้ว เข้าไปอีกก็ไม่ผิดการที่ตกลงกันกับฝรั่งเศส อีกประการหนึ่งสัญญาใหม่ที่ทำกับฝรั่งเศสก็จวนจะแรติไฟอยู่แล้ว ถ้าสัญญาแรติไฟแล้วเมื่อใดเรื่อง 25 กิโลเมตรก็หมดความขัดข้อง ด้วยเหตุเหล่านี้จึงเห็นว่าจำเป็นจะต้องหาคนเมืองอื่นเข้าไปอยู่ เว้นไว้แต่จะหาคนในเมืองนั้นเองเป็นนโยบายไม่ได้ เรื่องสายโทรเลขนั้นกระทรวงโยธาได้กะงบประมาณจะต่อจากเมืองนครลำปางขึ้นไปทางเมืองพะเยาไปเชียงคำ...”⁵⁸¹

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างความพยายามแสวงหาคู่ของนักโทษในเมืองเชียงของ ดังรายงานกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ. 1904 ระบุเหตุการณ์นักโทษหลบหนีจากสถานที่คุมขังที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง นักโทษได้พากันหนีข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปในเขตแดนอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งฝั่งตรงข้ามนั้นเป็นที่ตั้งของค่ายทหารฝรั่งเศส⁵⁸² ฝ่ายรัฐบาลสยามไม่สามารถนำกำลังทหารหรือกองกำลังติดอาวุธเข้าไปยังพื้นที่ 25 กิโลเมตรจากลำแม่น้ำโขงตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ฉะนั้นพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นแหล่งหลบหนีและช่องสุ่มกำลังของโจร ดังจะเห็นได้จากกรณีพวกเงี้ยวที่ก่อความวุ่นวายรบกวนกิจกรรมการค้าและความสงบในหัวเมืองตอนในภาคพื้นทวีปช่วงต้นทศวรรษ 1900 มักจะหนีเข้าไปยังอาณาเขตของฝรั่งเศส ซึ่งคนเหล่านี้ได้รับความคุ้มครองในระดับหนึ่ง

ต่อมากลางทศวรรษ 1910 ปัญหาเงี้ยวเริ่มเป็นประเด็นถกเถียงอีกครั้งในหนังสือพิมพ์บางกอกใหม่ ระหว่างเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม เนื่องจากยังคงมีการสร้างสถานการณ์ความไม่สงบให้แก่กิจกรรมการค้าและการปกครองดินแดนทางตอนในภาคพื้นทวีป และมีแนวโน้มจะก่อจลาจลขึ้นอีกครั้ง ส่งผลให้รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่าเตรียมการรับมือ โดยส่งกองกำลังไปประจำการชายแดนบริเวณเขตแดนเมืองเชียงตุง⁵⁸³ เมื่อจะข้ามแดนเข้าไปติดตามผู้ร้ายจะต้องดำเนินตามธรรมเนียมระหว่างประเทศ คือ การออกหนังสือถึงรัฐบาลอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน เพื่อขออนุญาตเข้าไปตรวจจับโจรและผู้ร้าย เป็นต้น

นอกจากนี้อำนาจทางการศาลที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับฝรั่งเศส หากเกิดคดีความขึ้นก็เกิดความไม่สะดวกในการเดินทางไปยังศาลต่างประเทศที่เมืองเชียงใหม่ จึงเกิดการทำข้อตกลงระหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสกับรัฐบาลสยาม เพื่อแก้ไขปัญหาการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยการลงนามว่าด้วยข้อบังคับศาลต่างประเทศระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1907 เสนอให้ยกสถานะศาลเดิม คือ ศาลประจำมณฑลพายัพ ยกให้มีสถานะเทียบเป็นศาลต่างประเทศ มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลพายัพยกเว้นเมืองน่านและเมืองแพร่ และศาลประจำเมืองน่าน

⁵⁸¹ สจข., กต 98.1/45 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “สำเนาเรื่องผู้ร้ายเงี้ยวจลาจลที่เมืองเชียงของ” (ค.ศ. 1904)

⁵⁸² สจข., กต 98.1/41 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นักโทษเมืองเชียงของหนีกับการชำระผู้ร้าย” (ค.ศ. 1904)

⁵⁸³ “In Northern Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (11 December 1915), p. 4.

ยกให้มีสถานะเทียบเป็นศาลต่างประเทศ มีอำนาจทั่วไปทั้งในเมืองน่านและเมืองแพร่⁵⁸⁴ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้อนุมาณได้ว่าศาลต่างประเทศเมืองเชียงใหม่เน้นอำนาจความสะดวกในการพิจารณาคดีกับคนในบังคับอังกฤษ ส่วนศาลต่างประเทศเมืองน่านเน้นอำนาจความสะดวกในการพิจารณาคดีกับคนในบังคับฝรั่งเศส อนึ่งในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 รัฐบาลสยามต้องดูแลเอาใจใส่พระเจ้าเมืองเชียงใหม่ควบคู่กับพระเจ้าเมืองน่าน ด้วยท่าทีประนีประนอม พร้อมกับเผื่อระวังสถานการณ์อันจะนำไปสู่การพิพาทกับอิตาลีพลเจ้าอาณานิคมทั้งสอง

5.2 การรับรู้ของรัฐบาลสยามที่มีต่ออาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ

สืบเนื่องจากการขยายอาณานิคมจากฝรั่งเศสทำให้รัฐบาลสยามได้รับความช่วยเหลือ ประกอบกับการได้รับการรับรองสิทธิจากรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในอธิปไตยของสยามเหนือหัวเมืองลาวทั้งปวง ในที่นี้มีความสำคัญต่อรัฐบาลสยามในการตระหนักถึงภัยคุกคามจากระบบอาณานิคม จึงต้องปรับนโยบายต่างประเทศโดยการสานสัมพันธ์ไมตรีกับอังกฤษ เนื่องจากว่านโยบายสำคัญคือการรับรองว่าเขตแดนของประเทศสยามประชิดกับจีนตอนใต้ หัวเมืองลาวนอกจากจะหมายรวมถึงมณฑลพายัพแล้วยังสื่อความถึงหัวเมืองลาวทั้งปวงในปากตะวันออกของแม่น้ำโขง รัฐบาลสยามอาศัยการสร้างเครือข่ายอำนาจและดำเนินนโยบายกิจการระหว่างประเทศได้อย่างแยบคายกับอังกฤษ ดังข้อความของมิสเตอร์สก็อตต์ (Mr. Scott) ที่ระบุถึง “...เจ้าอาณานิคมอังกฤษมีสัมพันธไมตรีที่ดีระหว่างพระจักรพรรดิจีนและพระมหากษัตริย์สยาม...”⁵⁸⁵ ประเทศสยามจึงได้รับอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษอย่างต่อเนื่องทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ทั้งนี้บริเวณมณฑลพายัพเป็นพื้นที่ซึ่งสามารถสะท้อนการรับรู้ของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษ เนื่องจากอยู่ท่ามกลางความพยายามขยายอิทธิพลของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษ และยังเป็นพื้นที่ซึ่งเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสให้ความสนใจเข้ามาประกอบธุรกิจ

รัฐบาลสยามเกรงว่าอังกฤษซึ่งมีท่าทีจะผนวกรวมดินแดนลาวพายัพเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคม เพื่อเชื่อมต่อกับภูมิภาครัฐฉานในพม่า วิธีการที่สะท้อนการรับรู้ถึงภัยจากอิทธิพลคุกคามของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในมณฑลพายัพ ประการแรกสุด คือ อาศัยอำนาจและสิทธิในการสถาปนาแต่งตั้งเจ้านายพื้นเมืองในการกำหนดทิศทางการเมืองให้เกิดความสงบภายในหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา ดังที่เคยกล่าวไปแล้วเกี่ยวกับพันธะและความสัมพันธ์อันเป็นเงื่อนไขระหว่าง 2 ราชวงศ์เนื่องจากต้นการสถาปนาราชวงศ์ทิพย์จักรได้รับการรับรองสิทธิธรรมในฐานะผู้ปกครองหัวเมืองในอดีตแคว้นล้านนาจากราชวงศ์จักรี ฉะนั้นจึงถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเมื่อมีการสถาปนายศตำแหน่งของ

⁵⁸⁴ “ข้อบังคับสำหรับศาลต่างประเทศ ซึ่งตั้งขึ้นตามสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก 125,” *ราชกิจจานุเบกษา* 24, 0 ฉบับพิเศษ (16 กันยายน 2450), หน้า 599.

⁵⁸⁵ “The Anglo Siamese Mission,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (3 December 1889), p. 693.

เจ้านายในบรรดาหัวเมืองทั้งหลาย ต้องมีการแจ้งใบบอกมายังราชสำนักสยามที่กรุงเทพฯ เพื่อให้ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าอธิราช คือ พระมหากษัตริย์สยาม ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จึงสะท้อนรูปแบบพิธีกรรมของรัฐจารีต และสะท้อนลักษณะการปกครองที่เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองต่างๆ มีสถานะเปรียบได้กับข้าราชบริพารในราชสำนักสยาม (Vassal Prince)

เมื่อ ค.ศ. 1856 เกิดกรณีความขัดแย้งภายในหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา เนื่องจากเหตุการณ์ที่เจ้าหลวงเมืองลำพูนและเจ้าอุปราชแห่งเมืองลำปาง ไม่เห็นสมควรที่จะให้เจ้าน้อยมหาพรหมเป็นเจ้าอุปราชเมืองเชียงใหม่ เพราะมีความกระด้างกระเดื่องไม่เชื่อฟังคำของผู้ใหญ่ เกรงจะทำให้เสียนามราชการ ฉะนั้นจึงแจ้งความแก่เสนาบดีให้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเรียกตัวเจ้าน้อยมหาพรหมไว้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณที่กรุงเทพฯ “...เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองประเทศราชใหญ่ เขตแดนติดต่อกับอังกฤษพม่า จะตั้งอุปราชราชวงศ์ก็ต้องเอาใจผู้เป็นเจ้าเมืองและญาติพี่น้องที่เมืองใกล้เคียงเห็นพร้อมกัน จึงจะไม่แตกร้างในราชการประการใด...”⁵⁸⁶ จะเห็นได้ว่าสถานะเจ้าอธิราชของสยามมีพลังอย่างยิ่งต่อเจ้านายพื้นเมืองในมณฑลพายัพ โดยสามารถเรียกตัวและจำกัดอำนาจของเจ้านายพื้นเมืองได้ เมื่ออาจจะนำปัญหาความขัดแย้งต่อกิจการบ้านเมือง

นอกจากนี้ยังมีวิธีการของชนชั้นนำสยามในการตอบโต้การแผ่อิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ด้วยการสร้างสัมพันธไมตรีกับเจ้านายพื้นเมืองในหัวเมืองลาวล้านนา ดังที่เกิดการหมั้นหมายและเสกสมรสระหว่างเจ้านายพื้นเมืองกับเจ้านายเชื้อพระวงศ์ในราชสำนักสยาม จะสังเกตได้ว่าตั้งแต่ต้นการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์มีการสร้างเครือข่ายการเมืองทางเครือญาติกับราชวงศ์ทิพย์จักร (ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน) เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขกับรับรองสิทธิธรรมและอำนาจแก่ราชวงศ์ใหม่ที่สถาปนาในดินแดนล้านนาเดิม ฉะนั้นการสร้างสัมพันธทางเครือญาติเป็นระยะเวลาที่ทิ้งช่วงห่างพอสมควร กระทั่งเกิดปัจจัยเร่งเร้า คือ การแผ่อิทธิพลของระบอบอาณานิคมของอังกฤษในหัวเมืองลาวล้านนา ได้สร้างความหวั่นวิตกให้แก่ราชสำนักสยามเป็นอย่างยิ่ง

เมือง	เจ้านายลาวล้านนา	เจ้านายสยาม
เชียงใหม่	เจ้าศรีอินชา	สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
เชียงใหม่	เจ้าทิพเกสร	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เชียงใหม่	เจ้าดารารัศมี	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เชียงใหม่	เจ้าชายแก้ว	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

ตารางที่ 9

ที่มา

การแต่งงานระหว่างเจ้านายลาวล้านนากับเชื้อพระวงศ์สยามชั้นสูง วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, ขัตติยานีศรีล้านนา (เชียงใหม่: มูลนิธินรินราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ, 2547)

⁵⁸⁶ มหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น), พระยา, พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2505), หน้า 19.

จากตารางข้างต้นปฏิเสธไม่ได้ว่าราชสำนักสยามให้ความสำคัญแก่เจ้านายที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นฐานที่ตั้งมั่นของอำนาจการปกครองของกลุ่มหัวเมืองลาวล้านนา และเป็นเมืองศูนย์กลางแห่งสิทธิธรรมในการปกครองยาวนานกว่า 500 ปี⁵⁸⁷ นอกจากนี้เจ้านายเมืองเชียงใหม่ยังถือครองสัดส่วนทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมากและขยายอาณาบริเวณกว้างไกล โดยเฉพาะครอบคลุมเขตป่าตั้งแต่แนวตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ บริเวณป่าลุ่มแม่น้ำปิงจรดป่าลุ่มแม่น้ำสาละวิน⁵⁸⁸ ส่วนมุมมองด้านการเมืองนั้นได้ดำรงความสัมพันธ์อันดีอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นสถาปนาราชวงศ์จักรีและราชวงศ์ทิพย์จักร ฉะนั้นบทบาทของเมืองเชียงใหม่จึงมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับราชสำนักสยามด้วยเหตุที่เป็นหัวเมืองศูนย์กลาง และเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญสำหรับจัดตั้งศูนย์บัญชาการหัวเมืองทางตอนบนของสยาม ที่จะใช้รับมือกับการขยายอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส

กลุ่มหัวเมืองลาวล้านนามีกฎหมายพื้นเมืองที่กระจายตามแต่ละพื้นที่ อีกทั้งมีพัฒนาการและประวัติศาสตร์เฉพาะกลุ่มอำนาจนั้นๆ ดังจะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามให้ความสำคัญกับเจ้านายฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะฐานอำนาจพื้นเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง 2 หัวเมือง คือ 1) สายตระกูลราชวงศ์ทิพย์จักรของนครเชียงใหม่ และ 2) สายตระกูลราชวงศ์หลวงตีนมหาวงศ์ของนครน่าน เช่น เมื่อ ค.ศ. 1892 มีการจัดคณะปักปันแนวพระราชอาณาเขต รัฐบาลสยามได้มีคำสั่งโดยเน้นความสำคัญไปยังเมืองเชียงใหม่และเมืองน่านให้คอยดูแลคณะปักปันเขตแดน “...ในสุภอักษรถึงพระเจ้านครเชียงใหม่แลเจ้านายท้าวพระยาเมืองน่าน ได้สั่งให้เตรียมกำลังพาหะนะเสบียงอาหารปลุกเสกกับข้าหลวงจัดหาท้าวพระยาลาวให้ออกไปกับข้าหลวงแลพนักงานทำแผนที่ตามสมควรแก่ราชการ...”⁵⁸⁹ ท่ามกลางบริบทของอาณานิคมที่แผ่ขยายอิทธิพล หัวเมืองเชียงใหม่ต้องเป็นปราการปะทะกับอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ และหัวเมืองน่านต้องเป็นปราการปะทะกับอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงได้เอาใจใส่เจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองสำคัญทั้งสองอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการสถาปนามอบพระอิสริยยศขึ้นเป็นพระเจ้าประเทศราช

ในช่วงที่อังกฤษดำเนินนโยบายต่อหัวเมืองลาวล้านนาอย่างจริงจังหลังลงนามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1883 รัฐบาลสยามมีท่าทีตื่นตัวต่อการปรับทิศทางนโยบายการเมืองของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ การเสด็จหัวเมืองลาวล้านนาเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1884 ของพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรโดยประทับที่เมืองเชียงใหม่นับเป็นเกียรติแก่ข้าหลวงใหญ่ และสร้างความราบรื่นในการรับตำแหน่งของกงสุลอังกฤษคนใหม่อีกด้วย พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าหลวงเชียงใหม่แสดงท่าทีเปิดเผยว่าไม่พอพระทัยต่อกงสุลอังกฤษในเมืองเชียงใหม่ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงกระทบต่อ

⁵⁸⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 324.

⁵⁸⁸ สจข., *กส 17/80* เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรขอพระบรมราชานุญาตแบ่งเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง น่าน ใน 100 ส่วน ชักออกเสีย 23 ส่วน เป้าคาภาคหลวง เหลือ 77 ส่วน เปนค่าต่อจะได้แบ่งให้ตามภูมิลำเนาตามมหาดไทยที่ 4 แผนกป่าไม้ โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต” (ค.ศ. 1929)

⁵⁸⁹ สจข., *ร.5 ม.40/5* เอกสารกระทรวงมหาดไทย “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาไกรโกษา” (ค.ศ. 1892)

ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับเมืองเชียงใหม่ให้เกิดเป็นภาวะตึงเครียด อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษยังดำเนินไปด้วยดี ประกอบกับท่าที่ฝ่ายรัฐบาลสยามต้องการเข้าจัดการปกครองหัวเมืองลาวให้อยู่ภายใต้อำนาจสยาม⁵⁹⁰

นอกจากนั้นนโยบายที่พยายามเชื่อมโยงระบบการสื่อสารโทรเลข นับเป็นความเจริญที่รัฐบาลสยามได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช โดยเชื่อมจากเส้นทางการค้าโบราณทางบก ดังที่บทความหนังสือพิมพ์เดอะสเตรตส์ไทมส์ ลงตีพิมพ์เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1883 กล่าวถึงการเดินสายโทรเลขระหว่างประเทศเชื่อมต่อโดยใช้เส้นทางจากเมืองระแหง (เมืองตาก) กับเมืองมะละลึง (เมืองมะละแหม่ง) รัฐบาลสยามเลือกเส้นทางดังกล่าว แล้วมีแผนจะขยายขึ้นไปทางตอนเหนือสู่เมืองเชียงใหม่อันเป็นเมืองสำคัญที่มีพรมแดนประชิดกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่า นอกจากนี้เมืองเชียงใหม่ยังคงเป็นศูนย์กลางการทำงานของคณะมิชชันนารี อีกทั้งสยามยังคาดว่าอาจจะมีการตั้งสถานกงสุลอังกฤษประจำเมืองเชียงใหม่⁵⁹¹

รัฐบาลสยามรับรู้ว่าอิทธิพลของอังกฤษมีอยู่มากในมณฑลพายัพ ดังเช่นในสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์รัฐบาลสยามส่งพระยาเทพวรขุนข้าหลวงใหญ่ขึ้นมากำกับราชการยังมณฑลลาวเฉียง โดยกำชับให้ดำเนินการอย่างโอนอ่อนผ่อนปรน เพื่อลดโอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งกับบรรดาเจ้านายเมืองเชียงใหม่รวมถึงอาจส่งผลกระทบไปถึงอิทธิพลของอังกฤษที่อยู่ในมณฑลพายัพได้ ดังความตอนหนึ่งในบันทึกของศาสตราจารย์เดเนียล แมคกิลวารี (Daniel McGilvary)⁵⁹² กล่าวถึงการดำเนินนโยบายของข้าหลวงใหญ่ในมณฑลลาวเฉียงว่า จำต้องดำเนินนโยบายตามระบอบการปกครองอังกฤษ โดยการใช้อำนาจผ่านเจ้านายหรือผู้ปกครองพื้นเมืองทั้งหลาย⁵⁹³ ซึ่งรัฐบาลสยามยอมรับและดำเนินการตามระเบียบวิธีเช่นนี้เรื่อยมา เพื่อให้เกิดเสถียรภาพระหว่างอิทธิพลของอังกฤษที่อยู่ในมณฑลพายัพ อีกทั้งเป็นการดำรงสถานะของรัฐบาลสยามในฐานะผู้ปกครองพื้นที่มณฑลพายัพ

การขยายเขตอิทธิพลมาประชิดกับพรมแดนมณฑลพายัพ มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้รัฐบาลสยามตระหนักถึงสถานการณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับการขยายอิทธิพลของอังกฤษ ด้วยเกิดความหวั่นเกรงว่าอังกฤษจะใช้อิทธิพลแทรกแซงกิจการภายในมณฑลพายัพ เพราะเล็งเห็นว่าอังกฤษมีข้ออ้างอยู่

⁵⁹⁰ Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 262.

⁵⁹¹ "Telegrams lines to Bangué," *The Straits Times* (8 August 1883), p. 3.

⁵⁹² ศาสตราจารย์เดเนียล แมคกิลวารี (Daniel McGilvary) ผู้บุกเบิกการเผยแผ่คริสต์ศาสนาเพรสไบทีเรียนในล้านนา เป็นผู้นำคณะมิชชันนารีลาว ซึ่งปฏิบัติงานด้านเผยแผ่พระกิตติคุณ ควบคู่กับการพัฒนาด้านการศึกษา สาธารณสุข ศึกษาเพิ่มเติม Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912)

⁵⁹³ Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography* (New York: Fleming H. Revell, 1912), p. 194.

แล้วเพื่อเข้าแทรกแซงมณฑลพายัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านผลประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้สัก⁵⁹⁴ กิจกรรมสัมปทานป่าไม้สักอันเป็นชนวนสำคัญที่ชักนำให้สยามและอังกฤษสนใจดินแดนทางตอนในทวีป ตั้งแต่พื้นที่ป่าไม้บริเวณด้านตะวันตกของดินแดนพม่าต่อเนื่องกับป่าไม้บริเวณมณฑลพายัพในดินแดนสยาม กระนั้นก็ตามด้วยธรรมเนียมการปกครองแต่เดิมของหัวเมืองประเทศราชที่รัฐบาลสยามปล่อยให้หน่วยงานเมืองอิสระต่อการดำเนินกิจการภายใน แต่ทว่าเมื่อเผชิญกับระบอบอาณานิคม จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องตัดสินใจในการปฏิรูประเบียบและธรรมเนียมการปกครอง อีกทั้งยังต้องสร้างกฎเกณฑ์การปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับการรวมศูนย์อำนาจการปกครอง “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” อย่างแท้จริงตั้งแต่ ค.ศ. 1887 เป็นต้นมา⁵⁹⁵ และเพื่อให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งพระราชอาณาจักรสยาม

ชนชั้นนำสยามเรียนรู้วิธีการจัดการปกครองจากเจ้าอาณานิคม ทั้งรูปแบบของการนำมาปรับใช้และเลียนแบบวิธีการ ด้วยเหตุที่ประเทศสยามแวดล้อมอยู่ด้วยระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก จึงส่งผลต่อการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบททางการเมืองการปกครองของเจ้าอาณานิคม รัฐบาลสยามพยายามเข้าไปจัดการรวบอำนาจการปกครองหัวเมืองไว้ที่รัฐบาลส่วนกลาง พร้อมกันนั้นได้พัฒนาโครงสร้างการปกครองของรัฐใหม่ให้มีมาตรฐานเดียวกับเมืองในอาณานิคม อันเป็นผลจากการได้รับอิทธิพลทางความคิดและการปฏิบัติการของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ โดยเฉพาะความสำคัญของการปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จึงออกประกาศเป็นพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (ค.ศ. 1897)⁵⁹⁶ เป็นการปรับตามความเจริญของบ้านเมือง โดยการกำหนดหน้าที่ของแต่ละระดับชั้นให้ขึ้นตรงต่อความเห็นชอบของข้าหลวงเทศาภิบาล และกำหนดพันธะของผู้นำท้องถิ่นต้องถือน้ำถวายสัตย์ปดะ 1 ครั้ง ส่วนกำนัน “...ถึงระดูตรุศสารท ต้องไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่เมืองใหญ่...”⁵⁹⁷

ความน่าสนใจของการกำหนดหน้าที่ของผู้นำหน่วยการปกครองระดับท้องถิ่น คือ การทำสำมะโนประชากร ซึ่งรัฐบาลสยามมอบหมายหน้าที่ไว้ให้แก่ผู้นำท้องถิ่นทั้ง 3 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับหมู่บ้าน “...ข้อ 6 ให้รักษาบัญชี สำมะโนครัวแลคอยแก้ไขให้ถูกต้อง ตามจำนวนคนที่มีอยู่หรือที่จะไปอยู่ที่อื่น หรือมาอยู่จากที่อื่นหรือตายในหมู่บ้านนั้น...”⁵⁹⁸ 2) ระดับตำบล “...ข้อ 8 ให้รักษาบัญชียอดหลังคาเรือนในตำบลนั้น และคอยแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องกับบัญชีของผู้ใหญ่บ้าน แลทำบัญชี

⁵⁹⁴ เดช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 : กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แปลโดย ภรณ์ กาญจนนัฐติ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 62.

⁵⁹⁵ S. Sattayanurak, “Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State,” *Journal of the Siam Society* 90 (2002), p. 101.

⁵⁹⁶ “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่,” *ราชกิจจานุเบกษา* 14, 9 (30 พฤษภาคม 2440), หน้า 105-124.

⁵⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

⁵⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

ยอดชายหญิงในตำบลรักษาไว้ และคอยแก้ไขให้ถูกต้อง ตามที่คนจะไปอยู่ที่อื่นหรือมาอยู่แต่ที่อื่น หรือเกิดขึ้นใหม่แล้วตายไป...”⁵⁹⁹ และ 3) ระดับอำเภอ นายอำเภอต้องเป็นคนในบังคับไทยมีหน้าที่หลัก คือ ตรวจตราท้องที่และการทำงานของผู้ใต้บังคับบัญชา รวมถึง “...ทำบาญชีรายชื่อกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แลจำนวนราษฎรในจังหวัดอำเภอนั้น...ทำบาญชีตำบลหมู่บ้าน แลจำนวนบ้าน จำนวนหลังคาเรือน แลจำนวนสัตว์พาหนะยานพาหนะบรรดามีในจังหวัดอำเภอนั้น...”⁶⁰⁰ การที่รัฐบาลสยามให้ความสำคัญกับการจัดทำบาญชีพลเมือง และกำกับการสำมะโนประชากร อันเนื่องมาจากการจำแนกและระบุผู้คนในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศสที่อาศัยปะปนกับคนในบังคับสยาม เนื่องจากเมื่อเกิดปัญหาเป็นคดีความมักจะมีการอ้างว่าเป็นคนในบังคับของเจ้าอาณานิคม เพื่อหวังให้ได้รับการตัดสิน และคุ้มครองจากศาลต่างประเทศ จะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามตระหนักถึงปัญหาของการจำแนกพลเมืองของแต่ละชาติภายในประเทศเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับกรณีของมณฑลพายัพ รัฐบาลสยามได้ออกประกาศเฉพาะเป็นกรณีพิเศษเพื่อความรู้ดภูมิในการจัดการปกครอง อีกทั้งเพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของข้าราชการในมณฑลพายัพโดยละเอียด ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงความบกพร่องอันจะนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งกับคนในบังคับต่างชาติอีกด้วย ฉะนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงได้ออกประกาศข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119 (ค.ศ. 1900)⁶⁰¹ ด้วยความเฉพาะของพื้นที่ดังนั้นก็มีการปรับเปลี่ยนชื่อตำแหน่งเป็นพิเศษเพื่อให้สื่อความตรงกับความเข้าใจของพลเมืองท้องถิ่น เช่น “...คำว่า ข้าหลวงเทศาภิบาล ให้เปลี่ยนเป็น ข้าหลวงใหญ่ คำว่า ผู้ว่าราชการเมือง ให้เปลี่ยนเป็น เจ้าสนามหลวง คำว่า อำเภอ ให้เปลี่ยนเป็น แขวง คำว่า กำนัน ให้เปลี่ยนเป็น แคว้น คำว่า ผู้ใหญ่บ้าน ให้เปลี่ยนเป็น แก่บ้าน...”⁶⁰² จะเห็นได้ว่าการออกข้อบังคับแยกออกมาโดยเฉพาะ สะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่มณฑลพายัพของรัฐบาลสยามอย่างยิ่ง

ลำดับสายบังคับบัญชาข้าราชการภายใต้ระบอบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ประกอบด้วย ข้าราชการตำแหน่งสูงสุด คือ ข้าหลวงใหญ่ พร้อมกับมีผู้ช่วยข้าหลวงอีก 5 ตำแหน่ง ได้แก่ 1) ข้าหลวงการโยธา 2) ข้าหลวงคลัง 3) ข้าหลวงป่าไม้ 4) ข้าหลวงยุติธรรม และ 5) ข้าหลวงสรรพากร ซึ่งเท่ากับว่ารัฐบาลสยามเข้ามาดำเนินการปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างเต็มรูปแบบ ทั้งนี้ยังกำหนดให้ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพต้องจัดประชุมเจ้าผู้ครองเมือง โดยเชิญเจ้าผู้ครองเมืองทุกเมืองมาประชุมประจำปีทุกวันที่ 1 พฤศจิกายน⁶⁰³ อนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะดังกล่าวเป็นวิธีการ

⁵⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

⁶⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

⁶⁰¹ “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 177-194.

⁶⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 178.

⁶⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

เดียวกับที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษใช้ในพม่า กำหนดให้บรรดาเจ้าฟ้าในรัฐฉานจะต้องเดินทางมาประชุมประจำปีร่วมกับข้าหลวงใหญ่ที่เมืองตองจีตามกำหนด⁶⁰⁴ หรือแม้แต่ในอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูที่จะต้องเชิญสุลต่านพื้นเมืองร่วมประชุมสภาเดอ์บาร์ (Durbār) ตามที่ข้าหลวงใหญ่จะออกกำหนด⁶⁰⁵ รูปแบบดังกล่าวเป็นลักษณะร่วมในการจัดการกับหน่วยอำนาจขนาดเล็กหรือรัฐพื้นเมืองที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาคช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 โดยทั้งเจ้าอาณานิคมและรัฐบาลสยามใช้วิธีการเข้ามาประสานประโยชน์ โดยอาศัยเจ้าพื้นเมืองในการขับเคลื่อนหน่วยสังคมท้องถิ่น และพยายามปรับรวมอำนาจการปกครองภายใต้ผู้แทนของรัฐหรือข้าหลวงที่ถูกส่งไปประจำแต่ละเมือง

นอกจากนี้รัฐบาลสยามได้นำระเบียบการทำงานใหม่ขึ้นมาบังคับใช้ โดยกำหนดให้ทั้งข้าราชการสยาม ข้าราชการพื้นเมือง รวมถึงเจ้านายพื้นเมืองที่ได้รับพระราชทานเงินเดือน จะต้องมาประจำเพื่อปฏิบัติราชการวันละไม่น้อยกว่า 5 ชั่วโมง ตั้งแต่ 11 โมง ถึง บ่าย 4 โมง พร้อมทั้งกำหนดวันหยุดราชการ 3 ลักษณะ คือ 1) วันหยุดราชการทุกวันพระ 2) วันนักขัตฤกษ์ ได้แก่ วันสงกรานต์หยุดได้ 3-4 วัน และ 3) วันเฉลิมพระชนมพรรษา 3 วัน ส่วนวันหยุดนอกเหนือจากนั้นให้เป็นไปตามดุลยพินิจของเจ้าสนามหลวงแต่ละเมือง⁶⁰⁶ การสร้างระบบราชการสำหรับบริหารส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน และเป็นโครงสร้างการปกครองสำคัญสำหรับรัฐบาลสยามที่บังคับใช้ในส่วนหัวเมือง

รัฐบาลสยามได้ปรับเปลี่ยนขนบการทำงานในระบบราชการเสียใหม่ โดยเปิดพื้นที่ให้แก่สามัญชนและคำนึงถึงประสิทธิภาพในการทำงานเป็นสำคัญมากกว่าที่จะคำนึงถึงเพียงบรรดาศักดิ์ แต่กระนั้นก็ตามรัฐบาลสยามได้ดำเนินวิธีประสานประโยชน์กับกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเดิม โดยคำนึงถึงเกียรติยศและสถานภาพในฐานะชนชั้นเจ้านาย รัฐบาลสยามจึงได้แก้ไขโดยใช้วิธีการ คือ เจ้านายพื้นเมืองเข้าสู่ระบบราชการ โดยปรับสถานะให้กลายเป็นข้าราชการสยาม และเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนกิจการบ้านเมืองโดยผนวกสังคมพื้นเมืองควบคู่กับการบริหารอำนาจจากรัฐบาล ทั้งนี้เป็นการดำเนินงานสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการพยายามลดทอดอำนาจของเจ้านายพื้นเมืองลง ฉะนั้นผลประโยชน์ทั้งปวงรวมถึงอำนาจตามสถานะแบบรัฐจารีตต้องสิ้นสุดลงภายใต้การกำหนดและควบคุมจากรัฐบาลส่วนกลาง ดังตอนหนึ่งในข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119 (ค.ศ. 1900) ความว่า

“...ข้อ 82 เจ้าผู้ครองเมือง และผู้ครองเมืองทั้งปวงนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผลประโยชน์ให้พอเลี้ยงชีพและรักษาบรรดาศักดิ์แล้ว เพราะฉนั้นบรรดาเงินผลประโยชน์ซึ่งจะได้รับส่วนแบ่งค่าต่อไม้ก็ตี ส่วนแบ่งเงินแทนเกณฑ์ก็ตี หรือส่วนแบ่งในส่วนผลประโยชน์อย่าง

⁶⁰⁴ ไพศาล จักรทอง, นครเชียงใหม่ (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), หน้า 57.

⁶⁰⁵ “The Durbār,” *The Straits Times* (8 July 1897), p. 3.

⁶⁰⁶ “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 189.

อื่นๆ ก็ดี คงได้รับไม่เกินกว่าหนึ่ง จากจำนวนเงินซึ่งเก็บได้ ซึ่งได้หักค่าใช้จ่ายแล้วนั้น...ข้อ 84 อนึ่ง เจ้านายและข้าราชการ ซึ่งเป็นคนในพื้นที่เมือง ถ้าได้รับราชการติดต่อดำเนินการรับราชการ ถ้าจะต้องออกจากหน้าที่โดยชราหรือโดยทุพพลภาพประการใดก็ดี จะได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญ ตามพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญนั้น...”⁶⁰⁷ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคมระดับท้องถิ่นในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ) ล้วนเกิดขึ้นจากปัจจัยที่กระตุ้นผ่านระบอบอาณานิคมของอังกฤษเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งรัฐบาลสยามจำเป็นต้องปฏิรูปการครองท้องถิ่นให้มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับการบังคับใช้อำนาจของรัฐบาลส่วนกลาง กิจกรรมทั้งหลายที่เคยตกอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าหลวงผู้ปกครองเมือง จำต้องผ่อนปรนและเปลี่ยนถ่ายสู่ความรับผิดชอบของรัฐบาลสยาม ไม่ว่าจะเป็นการบริหารกิจการหัวเมือง การเรียกเก็บผลประโยชน์ ฯลฯ นอกจากนี้การดำรงอยู่ของข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลพายัพ นับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงภายใต้การปฏิรูปการปกครอง อันเกิดจากบริบทแวดล้อมจากอิทธิพลจากอาณานิคมรอบข้าง ดังนั้นการเข้ามาของอิทธิพลระบอบอาณานิคมอังกฤษนั้น รัฐบาลสยามไม่เพียงแต่รับรู้การเข้ามาของอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษเท่านั้น หากแต่ในทางปฏิบัติยังมีความพยายามในการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการบริหารรัฐกิจของตนให้สอดคล้องกับยุคสมัยท่ามกลางบริบทของยุคที่กระแสอาณานิคมมีอิทธิพลสูง

การตระหนักถึงการแผ่อิทธิพลของเจ้าอาณานิคมตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ได้สร้างกระแสการเก็บรวบรวมองค์ความรู้จากหัวเมืองประเทศราชแก่บรรดาชนชั้นปกครองสยาม โดยจุดประสงค์หลักเพื่อให้ทราบภูมิหลังของเมืองเหล่านั้น อีกทั้งยังสามารถใช้เป็นหลักฐานในการยืนยันกับเจ้าอาณานิคมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ว่าเมืองเหล่านั้นเป็นประเทศราชของสยาม โดยเฉพาะองค์ความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองลาวล้านนารวมถึงลาวล้านช้าง ดังรายการหนังสือที่ถวายในการสร้างหอพุทธศาสนสังคหะในวัดเบญจมบพิตร ค.ศ. 1900⁶⁰⁸ พระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือ คัมภีร์ ไบลาน จากมณฑลลาวเฉียง 2 ประเภท ทั้งที่เป็น คัมภีร์ไบลาน และคัมภีร์ที่คัดลอกลงสมุด ดังนี้

1) หนังสือ คัมภีร์ ไบลาน ได้แก่ พงสาวดารเมืองเชียงใหม่ 7 ผูก พงสาวดารเมืองลำพูนไชย 1 ผูก พงสาวดารเมืองพะเยา 2 ผูก ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ 2 ผูก ตำนานพระธาตุดอยตุง 2 ผูก ตำนานพระธาตุตะไกอง 1 ผูก ตำนานพระแก้ว 1 ผูก ตำนานขุนธรรมราชห้าวงค์ 1 ผูก ตำนานพระไสยาสน์เชียงใหม่ 1 ผูก กฎวินัยธรรมาด้วยวินัยทั้งห้า 1 ผูก กฎหมายธรรมศาสตร์เหนือ 1 ผูก หนังสือเทศชื่อสังเวควัตถุญาณ 1 ผูก มหามูลนิพนธ์ผูกตัน 1 ผูก โคลงสุภาสิต 1 ผูก กฎหมายพระเจ้าสมัน

⁶⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193-194.

⁶⁰⁸ “แจ้งความเรื่องสร้างหอพุทธศาสนสังคหะ [พร้อมรายนามผู้ถวายหนังสือและสิ่งของ],” ราชกิจจานุเบกษา 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 197.

ตราข 1 ผูก กฎหมายลาวว่าด้วยลักษณะต่างๆ 1 ผูก หนังสือเรียนภาษามคร 4 ผูก (ชำรุด) โคลงพรหมทัต 1 ผูก (ชำรุด) และประวัตินายทิพช้าง 1 ผูก

2) หนังสือใบลานที่ได้รับการคัดลอกลงสมุดกระดาษแล้ว ได้แก่ ตำนานพระธาตุลำปาง 1 เล่ม ตำนานสิงหนวัติพงศาวดารเมืองเชียงแสน 1 เล่ม พงศาวดารเมืองเชียงแสน 1 เล่ม มโนสาร ศาสตร์แปลร้อย 1 เล่ม กฎหมายเมืองเชียงใหม่ 2 เล่ม และพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ตอนหลัง 1 เล่ม นอกจากนี้ยังมีหนังสือ คัมภีร์ ใบลาน จากหัวเมืองลาวพุงขาว ได้แก่ พงศาวดารล้านช้าง 1 ผูก พงศาวดารเมืองคำเกิด 1 ผูก ตำนานเท้าแบ้ลิต 1 ผูก และกฎหมายโพสธาราช 6 ผูก และพระเจ้า น้อยยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม⁶⁰⁹ ทูลเกล้าฯ ถวายหนังสืออรรถาธิบาย 7 ผูก (อักษรธรรมล้าน ช้าง) และพระบุญพระธาตุพนม 1 ผืน⁶¹⁰ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามมีความพยายามอย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติที่มีต่อหัวเมือง ลาวล้านนา ทั้งการสร้างความสัมพันธ์แบบจารีตผ่านเครือข่ายการแต่งงานระหว่างเจ้านายล้านนากับ เจ้านายสยาม และด้านการเมืองการปกครองได้พยายามปรับปรุงโครงสร้างกิจการส่วนท้องถิ่นให้มี ความชัดเจน พร้อมกับการสถาปนาระบบราชการเข้าไปทำเป็นกลไกควบคุมงานส่วนท้องถิ่น โดยข้าราชการสยามและเจ้านายพื้นเมืองที่ผ่านการผนวกเป็นส่วนหนึ่งในระบบงานราชการ นอกจากนั้นรัฐบาลสยามยังดำเนินการในด้านการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับมณฑลพายัพ เพื่อจะใช้ เป็นเครื่องมือในการปกครองและยังสำคัญต่อการเผชิญหน้ากับเจ้าอาณานิคม เนื่องจากเอกสาร เหล่านี้สามารถใช้พิสูจน์ความเกี่ยวข้องและสถานะของหัวเมืองลาวล้านนาว่าเป็นดินแดนภายใต้ อิทธิพลของประเทศสยามอีกด้วย วิธีการเหล่านี้เป็นสิ่งสะท้อนถึงการรับรู้อิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษของรัฐบาลสยาม ที่ถือปฏิบัติในการตอบโต้กับการแผ่อิทธิพลของเจ้าอาณานิคม อังกฤษในมณฑลพายัพ

5.3. ปฏิสัมพันธ์ของรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ

ภายหลังจากที่อังกฤษสามารถขยายอาณานิคมในพม่าครอบคลุมดินแดนพม่าตอนล่างได้ ตั้งแต่ ค.ศ. 1852 ก็มีความพยายามสร้างเครือข่ายทางการค้าทางบกโดยเฉพาะการโน้มน้าวให้ ประเทศสยามปรับเปลี่ยนรูปแบบทางเศรษฐกิจจากการผูกขาดให้เปลี่ยนเป็นการเปิดเสรีทางการค้า หากความพยายามดังกล่าวบรรลุตามความประสงค์ ส่งผลให้อังกฤษสามารถขยายอิทธิพลทางการค้า การลงทุน การร่วมทุน การแผ่อิทธิพลทางการเมือง เชื่อมโยงอาณานิคมในพม่าและในแหลมมลายู

⁶⁰⁹ ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (ค.ศ. 1856-1925).

⁶¹⁰ “รายนามผู้ถวายหนังสือและสิ่งของสำหรับหอพุทธศาสนสังคหะ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 18, 40 (5 มกราคม 2445), หน้า 785-786.

โดยผ่านประเทศสยามอันเป็นพื้นที่เงาอิทธิพลทางการทูตของอังกฤษ⁶¹¹ อิทธิพลด้านต่างๆ ของระบอบอาณานิคมอังกฤษที่แทบจะกล่าวได้ว่าได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการประเทศสยามมีส่วนทำให้ชนชั้นนำสยามสร้างปฏิสัมพันธ์กับรัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษอยู่โดยตลอด และพยายามปรับตัวไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค

สนธิสัญญาเบาว์ริง ค.ศ. 1855 (Bowring Treaty) สร้างความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจอันเป็นรากฐานสำคัญในการผสมผสานมิตรระหว่างอังกฤษกับสยาม ผลของสนธิสัญญานี้ได้ดึงดูดความสนใจทั้งการค้าและการลงทุนจากชาวอังกฤษ ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงเป็นต้นว่า สิ่งคโปร์และฮ่องกงของอังกฤษเข้ามาติดต่อกับเมืองท่าของสยามมากขึ้น โดยสัดส่วนการลงทุนทางธุรกิจของชาวอังกฤษถือครองสัดส่วนการค้าส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ อีกทั้งยังจะกลายเป็นประเทศที่นำเงินมาลงทุนเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในประเทศสยามเป็นอันดับต้นๆ นอกจากนี้ในภาคธุรกิจของมณฑลพายัพ ยังพบการลงทุนจากบริษัทสัญชาติอังกฤษ คือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burma Trading Corporation Company) และยังคงเป็นผู้ครองสัดส่วนการลงทุนในอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นอันดับต้นเช่นเดียวกัน⁶¹²

แม้ว่าจะมีการเข้ามาลงทุนของคนในบังคับอังกฤษในมณฑลพายัพอยู่ก่อน แต่ทว่ามีลักษณะเป็นการติดต่อกับหน่วยทางเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับความเปลี่ยนแปลงหลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริง พบว่าบรรดาบริษัทต่างชาติได้เข้ามาลงทุนสัมปทานป่าไม้อย่างมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้วิถีการค้าแบบเสรีได้เปลี่ยนวิธีเรียกเก็บภาษีรายได้ของประเทศจากการผูกขาดการค้า โดยปรับมาสู่การเรียกเก็บภาษีด้วยเงินตราจากราษฎรโดยตรง ส่งผลให้รัฐบาลสยามมีรายได้เพิ่มขึ้นสำหรับการปฏิรูปการปกครองไปสู่รัฐธรรมนูญ การที่รัฐบาลสามารถเรียกเก็บภาษีในระดับปัจเจกบุคคล ยังส่งผลโดยตรงต่อโลกทัศน์ที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญแก่ราษฎรมากขึ้น⁶¹³ การดำเนินปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามที่มีต่อระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ 1) ปฏิสัมพันธ์กับคนในบังคับอังกฤษในมณฑลพายัพ และ 2) ปฏิสัมพันธ์ในการปักปันเขตแดนมณฑลพายัพกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่า โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

⁶¹¹ J. Crawford, *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 1 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 472.

⁶¹² ดี. จี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 628.

⁶¹³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 162.

5.3.1 ปฏิสัมพันธ์กับคนในบังคับอังกฤษในมณฑลพายัพ

บริเวณดินแดนล้านนาตั้งแต่สมัยจารีตโบราณเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าทางบกที่มีความสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ดินแดนแห่งนี้ดึงดูดผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ จึงเป็นดินแดนที่หลากหลายด้วยพหุวัฒนธรรมและพหุชาติพันธุ์ ต่อมามณฑลพายัพในยุคอาณานิคมยังเป็นศูนย์กลางการค้าและการลงทุนที่สำคัญยิ่ง และยังคงมีการติดต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนหลากหลายกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ⁶¹⁴ แต่ทว่าปรับเปลี่ยนไปบ้างตามอิทธิพลของระบอบอาณานิคม สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและด้านพาณิชย์ระหว่างรัฐบาลสยามและรัฐบาลอังกฤษที่ส่งผลกระทบต่อการปฏิสัมพันธ์กับคนในบังคับตะวันตก คือ สนธิสัญญาเบาว์ริง ค.ศ. 1855 นอกจากจะดึงดูดการลงทุนในมณฑลพายัพแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการศาลที่รัฐบาลสยามยอมให้ คือ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” ฝ่ายสยามต้องเสียอธิปไตยทางการศาลให้แก่ฝ่ายอังกฤษ โดยมีสาระสำคัญ คือ เมื่อคนในบังคับอังกฤษกระทำความผิด จะต้องได้รับการไต่สวนและตัดสินคดีความภายใต้ศาลอังกฤษ ฉะนั้นจึงไม่สามารถบังคับใช้กฎหมายสยามได้ตามข้อตกลงในสนธิสัญญา ซึ่งสร้างปัญหาต่อการบวนการยุติธรรมอย่างยิ่ง อีกทั้งเมื่อเกิดเป็นคดีความแก่คนในบังคับสยามมักจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ฉะนั้นจึงส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่ประชากรย้ายไปขอเป็นคนในบังคับอังกฤษเป็นจำนวนมาก

ในสมัยอาณานิคมปฏิสัมพันธ์ด้านกฎหมายอันเป็นที่ประจักษ์ล้วนเกี่ยวข้องกับการจัดการ “คน” โดยการจำแนกคนในสังกัดของรัฐโดยฝ่ายรัฐบาลสยามเรียกว่า “สับเยก” เป็นคำยืมจากภาษาอังกฤษว่า “Subject” หมายถึง คนในบังคับ โดยสามารถจำแนกกลุ่มคนในมณฑลพายัพได้เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) คนในบังคับสยาม ในที่นี้หมายรวมถึงชาวสยามที่อาศัยอยู่ และประชากรคนพื้นเมืองรวมอยู่ด้วย 2) คนในบังคับอังกฤษ ทั้งที่เป็นชาวอินเดีย ชาวพม่า รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยมากมาจากอาณานิคมบริติชราชที่เดินทางเข้ามาทางด้านตะวันตกของมณฑลพายัพ และ 3) คนในบังคับฝรั่งเศส ทั้งที่เป็นชาวลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ชาวมุข รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยมากมาจากอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส เดินทางเข้ามาทางด้านตะวันออกของมณฑลพายัพ

การเข้ามาของระบอบอาณานิคมได้นำพาแนวคิดและโลกทัศน์แบบใหม่มาสู่โลกตะวันออก โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับคนในบังคับ ซึ่งเบื้องต้นจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงสำนักของรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีลักษณะที่ให้ความสำคัญแก่การบริหารควบคุมคน เพื่อนำมาใช้เป็นแรงงานและกำลังไพร่พลในการขับเคลื่อนรัฐจารีต ทรศนะของคนพื้นเมืองมองว่าพื้นที่ซึ่งถูกปล่อยทิ้งร้างรวมทั้งพื้นที่ป่าล้วนไม่สำคัญจึงไม่ได้รับความสนใจ เนื่องจากรัฐจารีตเล็งเห็นว่าเป็นป่าเต็มไปด้วย

⁶¹⁴ U. Beck, “The Cosmopolitan Society and its Enemies,” *Theory, Culture & Society* 19, 1-2 (2002), p. 17, 19.

ด้วยโรคภัยไข้เจ็บและความกันดารอันตราย ฉะนั้นแนวความคิดการครอบครองพื้นที่หรือแสดงกรรมสิทธิ์จึงไม่สำคัญเท่ากับการควบคุมกำลังคน

ความแตกต่างระหว่างสถานะของคนในบังคับแบบรัฐจาริตที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามเงื่อนไขของรัฐหรือดินแดนที่คนเหล่านี้ได้เข้าไปอยู่อาศัย แต่ทว่าเมื่อพิจารณาบริบทในช่วงการขยายอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลับมีการนำแนวคิดเรื่องเขตแดนและอธิปไตยผูกโยงเข้ากับการแสดงอำนาจด้วย ฉะนั้นการแสดงกรรมสิทธิ์เหนือเขตแดนจึงมีความหมายสำหรับเจ้าอาณานิคมอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าเจ้าอาณานิคมมักสร้างข้อตกลงในการกำหนดเขตแดน โดยเฉพาะการสร้างเส้นสมมติเขตแดนผ่านกระบวนการปักปันเขตแดน ส่งผลให้อำนาจของประเทศสยามขยายดินแดนไปจรดแนวพรมแดนที่เจ้าอาณานิคมพิจารณาปักปันเขตแดนไว้ สะท้อนให้เห็นว่าสำนึกของเจ้าอาณานิคมเน้นการบริหารและใช้ประโยชน์พื้นที่ซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ฉะนั้นการครอบครองหรือระบุงกรรมสิทธิ์จึงมีความสำคัญตามโลกทัศน์ชาวตะวันตก

ตำแหน่งที่ตั้งของมณฑลพายัพมีพรมแดนประชิดกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่า มีเพียงพรมแดนธรรมชาติอย่างแม่น้ำสาละวินกั้นเท่านั้น เมื่อข้ามลำน้ำมาทางฝั่งตะวันออกแล้วจะเข้าสู่พื้นที่ของมณฑลพายัพ ด้วยความสะดวกในการสัญจรและเป็นเส้นทางบกที่ใช้สัญจรตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านนา ส่งผลให้มีการเดินทางโยกย้ายถิ่นฐานของคนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษผ่านป่าพรมแดน ซึ่งส่วนใหญ่เข้ามาลงทุนและทำมาหาเลี้ยงชีพในมณฑลพายัพจำนวนมาก⁶¹⁵ ซึ่งตามกฎหมายระหว่างประเทศตามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 ระบุว่าผู้เดินทางจะต้องมีหนังสือเดินทางประจำตัว “...คนในบังคับอังกฤษมาแต่เมืองพม่า ฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤๅขุนนางซึ่งผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้เป็นเจ้าพนักงาน ในหนังสือเดินทางสำหรับตัว...”⁶¹⁶ เกี่ยวข้องกับการประกอบกิจการในอุตสาหกรรมป่าไม้สัก ดั้งเดิมของมิสเตอร์คาร์ล บ็อค (Mr. Carl Bock) ได้ยกกรณีการทำป่าไม้ในดินแดนเมืองเชียงใหม่ระหว่าง ค.ศ. 1881-1882 “...รายได้หลักของเมือง (เชียงใหม่) มาจากป่าไม้สักขนาดใหญ่ด้านตะวันตกของเมือง ซึ่งดำเนินการโดยชาวพม่า...”⁶¹⁷

ภายใต้สนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 การดำเนินการตัดสินคดีความกับคนในบังคับอังกฤษยังคงมีปัญหา ดังเช่นได้สร้างความสับสนและยังไม่มีระเบียบแบบแผนในการตัดสินคดีที่ชัดเจนมากพอ ฉะนั้นจึงจะขอยกตัวอย่างกรณีศึกษาที่สร้างผลกระทบในการบังคับใช้กฎหมายตามสัญญาระหว่างประเทศ ในช่วงที่ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษเริ่มบังคับใช้กฎหมายตาม

⁶¹⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 388-389.

⁶¹⁶ สัญญาข้อ 4 ศึกษาเพิ่มเติม ภาคผนวก ข.

⁶¹⁷ “...The principal revenue of the town is derived from the large forests of teak westwards of the town, which are worked by Burmans...” “Among the Shans,” *Straits Times Weekly Issue* (19 January 1884), p. 11.

สัญญาระหว่างกัน ดังที่ปรากฏในรายงานพระราชกิจรายวันประจำวันที่ 7 มีนาคม ค.ศ. 1878 กล่าวถึงกรณีคดีความของคนในบังคับอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ คือ ลูกจ้างชาวกะเหรี่ยงแดงซึ่งทำงานให้กับหม่องไบ ก่อคดีปล้นทรัพย์ในเมืองเชียงใหม่ หม่องไบในฐานะนายจ้างได้ไปแจ้งความกับนายตำรวจซื้อดวงทิพให้ช่วยติดตามจับกุม แต่ทว่านายตำรวจได้ปฏิเสธพร้อมกับระบุว่าไม่ใช่หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ภายหลังกว่าจะเรียกหม่องไบมาเป็นพยานได้รอถึง 3 วัน ก็ยังไม่มา พระยาเทพอรชุนหรือพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ข้าหลวงประจำ 3 หัวเมือง จึงได้เรียกชาวพม่าละแวกสถานที่เกิดเหตุให้เป็นพยานเพื่อทำสำนวนคดีความ

เหตุการณ์ข้างต้นฝ่ายรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชได้ตัดสินใจให้ปรับเงินกับพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ แต่กระนั้นก็ตามรัฐบาลสยามยังคงไม่เห็นด้วยที่จะต้องเรียกเงินค่าปรับจากเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากพิจารณาว่าหลังจากที่ลูกจ้างหม่องไบปล้นทรัพย์แล้ว ได้หลบหนีเข้าไปยังเขตแดนอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ทำให้เกินขอบเขตกำลังและอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ รัฐบาลสยามมีทรรศนะว่าถ้าหากคนร้ายเป็นคนในบังคับสยาม หรือยังคงหลบหนีอยู่ในเขตแดนเมืองเชียงใหม่ แล้วพระเจ้าอินทวิชยานนท์ยังคงละเลยการติดตามผู้ร้ายจึงสมควรแก่โทษที่จะเรียกค่าปรับใหม่จากพระองค์ ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงจะเป็นฝ่ายชดใช้ค่าสินไหมแทนพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ตามที่ฝ่ายรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชตัดสินไว้จำนวน 52,000 รูปี⁶¹⁸

นอกจากนี้กรณีปล้นทรัพย์ของลูกจ้างหม่องไบ ยังสะท้อนความไม่ชัดเจนของข้อสัญญาที่ไม่ลงรายละเอียดครอบคลุมมากพอ เพราะยังไม่ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามไว้ เนื่องจากคนในบังคับอังกฤษก่อคดีแล้วหนีเข้าไปยังดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ เจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามจึงถือว่าเป็นอำนาจหน้าที่ของอังกฤษที่จะติดตามผู้ร้ายในดินแดนภายใต้อธิปไตยของอังกฤษ กรณีดังกล่าวส่งผลให้เกิดการทบทวนข้อสัญญาอีกครั้ง ดังปรากฏในรายงานพระราชกิจรายวันประจำวันที่ 15 มีนาคม ค.ศ. 1878 กล่าวว่า “...สำเนาหนังสือมิสนอกซ์เรื่องความมองไบ ว่าบัดนี้เขาได้ทราบว่าคอเวอนเมนต์อินเดียจะคิดให้ออฟฟิศเซอผู้ใหญ่เป็นกอมมิสชันเนอออกไปที่แห่งผู้ร้ายปล้นจะสืบความสำคัญนี้ เพราะคอเวอนเมนต์อินเดียยังคิดอ่านไม่แน่ใจอย่างนี้ ซึ่งเขาจะให้คำตอบเป็นที่สำเร็จยังไม่ได้ กับข้อที่ไทยเห็นว่าพวกผู้ร้ายนี้ไม่ได้เป็นพวกเชียงใหม่เป็นลูกจ้างมองไบนั้น ซึ่งเจ้าพนักงานที่ต้องรับเป็นธุระตามหนังสือสัญญา 1874 ปี จะไม่ต้องเอาใจใส่ติดตามในการจับผู้ร้ายนั้น เขาเห็นที่ข้อคิดเหมือนดังนั้นก็คิดไม่ถูกเลย...”⁶¹⁹

⁶¹⁸ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 5 และภาค 6 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514), หน้า 39-40.

⁶¹⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 5 และภาค 6 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514), หน้า 50.

การจัดการคนในบังคับต่างชาติที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ในมณฑลพายัพตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1870-80 ยังคงมีอุปสรรคดังเช่นต้องประสบกับปัญหาดังกรณีศึกษาตัวอย่างข้างต้นนี้ ซึ่งถือเป็นตัวอย่างแรกที่น่าไปสู่การปรับแก้สนธิสัญญาและปฏิรูประเบียบวิธีการปกครองคนในบังคับ บทเรียนร่วมจากคดีความลูกจ้างชาวกะเหรี่ยงของหม่องไบยังสร้างความตระหนักรู้ให้แก่รัฐบาลสยามท่ามกลางเดือนมีนาคม ค.ศ. 1878 เป็นช่วงที่ฝ่ายเจ้าอาณานิคมอังกฤษปรึกษาข้อกฎหมายจากคดีความดังกล่าว รัฐบาลสยามเตรียมการดำเนินงานยุติธรรมใหม่ โดยมีสาระสำคัญ 3 ประเด็น ดังนี้

1) การมอบศาลต่างประเทศประจำเมืองเชียงใหม่โอนมาขึ้นตรงต่อศาลต่างประเทศที่กรุงเทพฯ เนื่องจากเล็งเห็นว่าประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหายังมีข้อบกพร่องอยู่มาก ฉะนั้นเพื่อให้เกิดเสถียรภาพแก่รัฐบาลสยามจึงต้องมีการแต่งตั้งข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ไปตัดสินว่าความในศาล

2) กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่ต้องส่งศุภอักษรไปแจ้งให้เจ้าผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ให้ทราบข้าหลวงคนใหม่ที่จะแต่งตั้งขึ้นมาต้องรับตราตั้งก่อน พร้อมกับมอบหมายงานราชการเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ให้อยู่ใต้บังคับบัญชากับกระทรวงมหาดไทย และจัดเวรเกี่ยวกับการส่งสารตราราชการ

3) ธรรมเนียมการแต่งตั้งข้าหลวงขึ้นไปประจำการที่เมืองเชียงใหม่ จะเลือกโดยพิจารณาตามกรณีสมควรกับสถานการณ์นั้นๆ แต่ยังไม่ได้ดำเนินการจะต้องรื้อคดีความลูกจ้างของหม่องไบให้ถึงที่สุด และจะให้ข้าหลวงคนใหม่แจ้งการเปลี่ยนธรรมเนียมราชการแบบใหม่นี้ พร้อมกับให้ไปเปลี่ยนตัวพระยาเทพอรชุนกลับลงมายังกรุงเทพฯ⁶²⁰

การปกครองจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการตั้งหน่วยงานเพื่อทำงานด้านกระบวนการยุติธรรม ฉะนั้นการจัดตั้งศาลตัดสินคดีระหว่างประเทศประจำเมืองเชียงใหม่หรือศาลต่างประเทศ ถือว่าเป็นศาลรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากการเผชิญหน้ากับระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ตามแผนที่เมืองเชียงใหม่ฉบับ ค.ศ. 1896 ระบุตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่ในการบริหารกิจการของเมืองเชียงใหม่อยู่บริเวณริมแม่น้ำปิงบริเวณท่าเจดีย์แก้ว ได้แก่ คู่มุขที่ประทับของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ บ้านพักข้าราชการสยาม ศาลว่าความระหว่างประเทศประจำเมืองเชียงใหม่ โรงไปรษณีย์โทรเลข ฯลฯ ศาลต่างประเทศมีหน้าที่ชำระคดีความระหว่างคนในบังคับอังกฤษที่มีหนังสือเดินทางและคนในบังคับสยาม กรณีคนในบังคับอังกฤษไม่ยินยอมชำระคดีที่ศาลในเมืองเชียงใหม่ จะได้รับการส่งตัวเพื่อไปตัดสินคดีที่กงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ หรือสำนักงานของอังกฤษในเขตยูนซาลิน (Yunzalin) ในรัฐกะเหรี่ยง⁶²¹ หรือความในสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 เรียกว่า เขตยองสะลินเพื่อควบคุมดูแลความปลอดภัยของการค้าและความสงบชายแดนของอังกฤษ⁶²²

⁶²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

⁶²¹ H. S. Hallett, *A thousand miles on an elephant in the Shan states* (Bangkok: White Lotus, 1988), p.

116.

⁶²² A. R. Colquhoun, *Amongst the Shans* (New York: Scribner & Welford, 1885), p. 24.

รัฐบาลสยามได้ปรับเปลี่ยนภาระงานด้านยุติธรรมในมณฑลพายัพเพื่อให้สอดคล้องยุคสมัย และเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือตามมาตรฐานของอาณานิคมอังกฤษ โดยพัฒนากระบวนการตัดสินและพิจารณาคดีความแบบใหม่ นับเป็นการแสดงถึงศักยภาพของการจัดการปกครองในมณฑลพายัพ และศักยภาพที่จะมีอำนาจตัดสินคดีความทุกกรณีที่เกิดในมณฑลพายัพครอบคลุมทุกกลุ่มคน ซึ่งช่วยสร้างการยอมรับจากรัฐบาลอาณานิคมในการตัดสินคดีความคนในบังคับอังกฤษ การดำเนินตามระเบียบวิธีของอังกฤษนั้นรัฐบาลสยามตระหนักเป็นอย่างดีเกี่ยวกับอำนาจทางการศาลเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน ที่ผ่านมอังกฤษสามารถเข้ามาแทรกแซงกระบวนการและธรรมเนียมศาลแบบดั้งเดิมส่วนหนึ่งที่ปรากฏว่ารัฐบาลสยามตระหนักถึงเรื่องคนในบังคับและอำนาจด้านงานยุติธรรมในมณฑลพายัพก่อนมณฑลอื่น สะท้อนได้จากการอ้างถึงเป็นกรณีตัวอย่างเมื่อ ค.ศ. 1909 เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู ได้กล่าวถึงอำนาจทางการศาลของอังกฤษในมณฑลพายัพว่า “...อำนาจของอังกฤษที่มีอยู่ในเขตแดนของเราข้างฝ่ายเหนือแลกับเรื่องศาล จริงอยู่ในเรื่องอำนาจศาลถ้าจะว่าตามธรรมดา เมื่อเราจัดการศาลเรียบร้อยแลความเปลืองของอังกฤษ ก็ชวนจะให้อังกฤษเลิกศาลเช่นเมืองเชียงใหม่ออยู่...”⁶²³

เมื่อรัฐบาลสยามสามารถจัดการกระบวนการยุติธรรมในมณฑลพายัพได้แล้ว จึงยกเลิกศาลต่างประเทศ และให้ย้ายมาว่าความยังศาลประจำมณฑลพายัพแทน ทั้งนี้ศาลประจำมณฑลยังคงจัดตั้งหน่วยงานที่ดูแลกิจการคนในบังคับอังกฤษโดยเฉพาะ คือ “แผนกอังกฤษ”⁶²⁴ นอกจากนี้รัฐบาลสยามพยายามดำเนินการเพื่อขอยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับอังกฤษ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นหลังจากการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู โดยรัฐบาลสยามยอมยกอธิปไตยในหัวเมืองมลายูทั้ง 4 ได้แก่ ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานูให้แก่รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ⁶²⁵ เพื่อแลกกับข้อเสนอทางผลประโยชน์ เช่น การที่รัฐบาลอังกฤษมอบเงินกู้สำหรับสร้างทางรถไฟสายใต้ การยกเลิกสัญญาฉบับ ค.ศ. 1897 การยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ฯลฯ ดังระบุในสนธิสัญญาระหว่างสยามและอังกฤษ ค.ศ. 1909 ข้อที่ 5 ความว่า

“...อำนาจศาลต่างประเทศฝ่ายสยาม ซึ่งได้ไว้ในข้อ 8 ของสัญญาลงวันจันทร์เดือนสิบขึ้นสอง ค่ำปีมะแมเบ็ญจศก จุลศักราช 1245 ตรงกับวันที่ 3 กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก 102 คฤศตศักราช 1883 นั้น จะต้องใช้ตามสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่ติดท้ายหนังสือสัญญานี้ทั่วไปแก่บรรดาคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม ผู้ที่ได้จดบัญชีอยู่ในที่ว่าการกงสุลอังกฤษก่อนวันที่ทำหนังสือสัญญานี้ วิธีอำนาจศาลอย่างนี้จะ

⁶²³ กรมศิลปากร, “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128,” *นิตยสารศิลปากร* 20, 3 (กันยายน 2519), หน้า 69.

⁶²⁴ “ประกาศศาลมณฑลพายัพแผนกอังกฤษ เรื่อง ตั้งผู้อนุบาล,” *ราชกิจจานุเบกษา* 43, 0 ง (19 ธันวาคม 2469), หน้า 3415.

⁶²⁵ “สัญญาเขตแดนระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษในมาลายูประเทศ ลงชื่อที่กรุงเทพฯ วันที่ 29 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ศก 118,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 13 (24 มิถุนายน 2443), หน้า 703-704.

เลิกไม่ใช้ต่อไป คือว่าจะเปลี่ยนอำนาจศาลต่างประเทศไปเป็นอำนาจศาลฝ่ายสยามตามระเบียบเมือง เมื่อได้ประกาศใช้กฎหมายรวมลักษณะต่างๆ คือ กฎหมายลักษณะอาญาโทษ กฎหมายลักษณะแพ่งและการค้าขาย กฎหมายลักษณะวิธีพิจารณาคดี แลกฎหมายลักษณะพระธรรมนูญจัดตั้งศาล บรรดาคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยามนอกจากผู้ที่ว่ามาข้างต้นนี้แล้ว จะต้องอยู่ในอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง และความตามที่กล่าวไว้ในสัญญาว่าด้วยอำนาจศาล...”⁶²⁶

นอกจากนั้นรัฐบาลสยามยังให้การรับรองเป็นหลักประกันความมั่นคงและความเท่าเทียมในกระบวนการยุติธรรม ว่าคนในบังคับอังกฤษจะได้รับสิทธิเหมือนคนในบังคับสยามทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ได้แก่ กรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน กรรมสิทธิ์ในการที่จะอาศัยและเดินทางภายในพระราชอาณาจักร⁶²⁷ นอกจากนี้จำนวนคนในบังคับอังกฤษที่อาศัยในประเทศสยามและมณฑลพายัพ ต่างได้รับผลประโยชน์จากการส่งเสริมความมั่งคั่งในกิจการค้าไม้ อีกทั้งครอบครองกิจการค้าขาย กระทั่งสามารถกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกขับเคลื่อนสังคมพื้นเมือง บางครั้งได้รับการบรรจุแต่งตั้งเป็นข้าราชการ หรือแม้กระทั่งเลือกที่จะโยกย้ายเข้ามาพำนักในมณฑลพายัพเป็นการถาวร

คนในบังคับอังกฤษที่ส่งเสริมความมั่งคั่งจากการค้าไม้ในมณฑลพายัพ ได้สร้างคุณูปการให้แก่สังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการอุปถัมภ์พุทธศาสนา โดยมีประจักษ์พยานเป็นสิ่งปลูกสร้างในพุทธศาสนา เช่น ในเมืองเชียงใหม่ และเมืองลำปาง ซึ่งออกแบบและตกแต่งด้วยศิลปะไทใหญ่ มอญ และพม่า โดยตัวอย่างคนในบังคับอังกฤษที่มีชื่อเสียงในเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ หลวงโยนการวิจิตร (หม่องปันโฮย อูบโยคิน) คหบดีค้าไม้ชาวพม่าคนในบังคับอังกฤษ ได้ช่วยเหลือสนับสนุนกิจการบ้านเมือง ดังเช่นกรณีของพระราชราชาเจ้าดารารัศมี ซึ่งทรงสร้างอุโบสถวัดแสนผางถวายพระกุศลแด่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าทิพเกสรผู้เป็นพระชนกชนนี ได้รับเงินสนับสนุนจากหลวงโยนการวิจิตรจำนวน 1,000 รูปี ใน ค.ศ. 1908 ได้บูรณะเจดีย์เหลี่ยมครั้งใหญ่ที่เวียงกุมกาม และขุนกันชนะนนท์ (สา่งกะณะ) คหบดีค้าไม้ชาวพม่าซึ่งสร้างคุณูปการให้แก่บ้านเมือง เช่น การสร้างสนามบินเชียงใหม่หรือช่วงเรือบิน รวมถึงอาคารบัญชาการในค่ายกาวิละ การสร้างถนนส่วนต่อขึ้นไปยังพระธาตุดอยสุเทพทางโค้งสุดท้ายก่อนขึ้นไปยังบันไดวัด และการขยายชุมชนเมืองเชียงใหม่โดยสร้างสำนักสงฆ์วัดป่าแพ่ง เป็นต้น

นอกจากนี้ปัญหาของการเข้ามาของบริษัททำป่าไม้ได้นำพาทั้งชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกชาติอื่นพร้อมทั้งแรงงานในบังคับ รวมถึงปัญหาเกี่ยวกับบริษัททำป่าไม้เหล่านี้ในการครอบครองอาวุธเพื่อรักษาความปลอดภัยของแต่ละบริษัท ซึ่งมีจำนวนอาวุธปืนในครอบครองมากจนสร้างความหวั่น

⁶²⁶ “สัญญา ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ ลงชื่อกันที่กรุงเทพฯ ณ วันที่ 10 มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก 127 และได้แลกเปลี่ยนรติพินของสัญญานี้ที่กรุงลอนดอน วันที่ 9 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก 128,” *ราชกิจจานุเบกษา* 26, 0ง (18 กรกฎาคม 2452), หน้า 703-704.

⁶²⁷ สจข., *กส 1/724* เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรออกประกาศว่าคนในบังคับอังกฤษขอถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน” (ค.ศ. 1909)

วิตกแก่รัฐบาลสยาม และเกรงว่าจะเป็นการฉวยโอกาสยึดครองมณฑลพายัพโดยเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ซึ่งรัฐบาลสยามได้ชวนชาวสยามหาข่าวสารและเรียนรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในดินแดนอาณานิคมอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่องทางประเภทหนังสือพิมพ์ รายงานประจำปีในอาณานิคมอังกฤษ เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบสุขในมณฑลพายัพ เช่น ความพยายามของรัฐบาลสยามในการจำกัดการครอบครองอาวุธปืนของบริษัทต่างชาติในมณฑลพายัพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพให้อ่านหนังสือ *Gazetteer of Upper Burma and the Shan States* เพื่อเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในมณฑลพายัพ ความว่า

“...จะจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดเรื่องอนุญาตอาวุธ ให้วิตกเป็นอันมากกว่า จะเป็นการที่คิดแล้วเลยไปเสีย ได้พบเรื่องดิสอาร์มเมืองพม่า ที่เขาทำอย่างไร อยู่ในหนังสืออัฟเปอ เบอมา กาเสตเทีย เล่ม 1 ตอน 1 แชนเตอ 4 น้ 124 ถึงน้ 144 กินความตลอดถึงคนทำป่าไม้ แลได้ใช้ทั้งพม่าตอนบนแลตอนล่าง แต่ถึงเขาทำ ก็ช้า จึงสำเร็จ ถ้าทำได้เช่นนั้น เป็นหลักถันมั่นคง คนในบังคับก็เห็นจะไม่สู้ขัดขวางมากนัก ขอให้พลิกสมุดนั้นดู...”⁶²⁸

ข้อความข้างต้นสะท้อนถึงพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทรงแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหา และสะท้อนถึงความเข้าพระทัยในระบบอาณานิคมที่มีอิทธิพลต่อประเทศสยาม โดยการเรียนรู้และรับเอาวิธีการตามมาตรฐานเดียวกับเจ้าอาณานิคมเข้ามาปรับใช้ในการดำเนินการกับคนในบังคับอังกฤษอย่างค่อยเป็นค่อยไปและใช้มาตรฐานเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นภายในอาณานิคม จะสามารถช่วยจัดปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงได้ พลเมืองอาณานิคมของอังกฤษที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการแผ่ขยายระบบอาณานิคม และมีส่วนช่วยในการวางรากฐานเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมในมณฑลพายัพมีจำนวนมาก และเมื่อ ค.ศ. 1898 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินให้สร้างสุสานชาวต่างชาติที่เมืองเชียงใหม่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง เพราะมีคนในบังคับต่างชาติจำนวนมากที่ได้เสียชีวิตในมณฑลพายัพ นอกจากนี้ได้มีการสร้างอนุสรณ์ที่ระลึกถึงคนในบังคับอังกฤษที่เสียชีวิต และเพื่อเป็นการระลึกถึงพระเกียรติยศของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ดังคำจารึกใต้ฐานพระราชนุสาวรีย์ ในภาพประกอบที่ 10⁶²⁹

⁶²⁸ ที่ 141/1074 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ลงวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1903 ศึกษาเพิ่มเติม จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย, เล่ม 1 (พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2513), หน้า 183.

⁶²⁹ “...Erected as a token of deep reverence and affection for the memory of their late gracious queen Victoria by her loyal subjects of every race residing in the Chiangmai, Lakon-Lampang, Phre, Nan, Sawankalok, and Raheng districts of Northern Siam...”

รูปที่ 10 พระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียในพระราชอิริยาบถประทับยืน พระหัตถ์ขวา ทรงถือคทาและพระหัตถ์ซ้ายทรงถือโลกมณฑล ตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ มณฑลพายัพ
ที่มา มณีนุช บุญเรือง, เชียงใหม่ในฟิล์มกระจก [ออนไลน์], The Cloud, 2563.

น่าสังเกตว่ามักจะมีคนในบังคับอังกฤษเข้ามาอาศัยตั้งถิ่นฐานตามแนวพรมแดนประเทศสยามส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการบังคับใช้อำนาจอธิปไตยโดยเจ้าหน้าที่สยามยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มรูปแบบ จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามมีนโยบายที่ผ่อนปรนเมื่อเทียบกับความเข้มงวดของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ในช่วงปลายทศวรรษ 1910 ถึงต้นทศวรรษ 1920 รายงานของมิสเตอร์ฮอร์เบิร์ตจี. เดอริง (Mr. Herbert G. Dering) กงสุลอังกฤษประจำเมืองลำปาง ซึ่งเดินทางไปสำรวจบริเวณหัวเมืองตามแนวชายแดนของเมืองเชียงใหม่ ได้ถวายรายงานแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการถึงจำนวนชาวไทใหญ่ (เงี้ยว) ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชายแดนเมืองเชียงดาว เมืองพร้าว และเมืองฝางมีจำนวนกว่า 7,000 คน พร้อมทั้งระบุถึงปัญหาเกี่ยวกับข้าราชการสยามซึ่งคนพื้นเมืองไม่ให้ความไว้วางใจ และอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการปกครองได้⁶³⁰ และเมื่อถึงช่วงท้ายของยุครุ่งเรืองของอุตสาหกรรมป่าไม้สัก ก็เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่อิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษและคนในบังคับตะวันตกเริ่มลดบทบาทลง ส่วนหนึ่งอันเป็นผลกระทบจากการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และการก่อตัวของขบวนการชาตินิยมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามลำดับ

5.3.2 ปฏิสัมพันธ์ในการปักปันเขตแดนมณฑลพายัพกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่า

5.3.2.1 อังกฤษกับการกำหนดเขตแดนมณฑลพายัพ

การปักปันเขตแดนเพื่อแสดงกรรมสิทธิ์เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของชาวตะวันตก แต่สำหรับรัฐพื้นเมืองนั้นสำนักเกี่ยวกับการครอบครองดินแดนและอาณาเขตไม่ได้รับ

⁶³⁰ สจข., ๖.6 ม 27/9 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “ความเป็นไปในมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1919)

การให้ความสำคัญ ดังที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษเข้ามาเจรจาปักปันเขตแดนแนวป่ารอยต่อระหว่าง ค.ศ. 1834-1836 กับพระยาพุทธวงศ์เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ โดยต้องการให้พระองค์กำหนดแนว อาณาเขต และเมื่อ ค.ศ. 1847 เจ้าอาณานิคมอังกฤษต้องการให้พระเจ้ามโหตรประเทศเจ้าผู้ครอง เมืองเชียงใหม่จัดทำหลักเขต พระองค์จึงมอบหมายให้ฝ่ายอังกฤษรับผิดชอบตามแต่เห็นสมควร⁶³¹ เป็นต้น การที่ผู้ปกครองในรัฐเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ปล่อยให้ชาวตะวันตกกำหนดแนวเขตแดน ระหว่างอาณานิคมของตนกับรัฐจารีตดั้งเดิม ไม่ได้หมายถึงการปล่อยปละละเลยอำนาจหน้าที่ แต่เนื่องด้วยสำนักคนพื้นเมืองให้ความสำคัญกับการจัดการกำลังคนเป็นสำคัญ โดยมากแล้วผู้ปกครอง เพียงแต่จินตนาการถึงปริมาณพลอำนาจของตนเท่านั้น แม้แต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวหากต้องการทราบพระราชอาณาเขต ในการออกสำรวจอาณาเขตระหว่างอังกฤษและสยาม ต้องอาศัยให้คนท้องถิ่นมาชี้แนวเขตแดนยึดเป็นเกณฑ์กำหนดเขตแดน⁶³²

เจ้าอาณานิคมอังกฤษนับว่าเป็นผู้บุกเบิกการให้ความสำคัญแก่แนวอาณาเขตแก่ชนชั้นนำ สยาม การมีพรมแดนประชิดกันส่งผลให้อังกฤษเป็นฝ่ายเร่งเร้าให้ต้องมีการทำข้อตกลงร่วมกันเพื่อ กำหนดแนวเขตแดน ทั้งนี้อังกฤษต้องการครอบครองพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ จึงให้ความสำคัญกับ การบังคับใช้กฎหมายเพื่อแสดงกรรมสิทธิ์ในดินแดนภายใต้อธิปไตยของรัฐบาลสยาม ท่าทีของ เจ้าอาณานิคมอังกฤษที่มีต่อหัวเมืองลาวล้านนาขณะนั้นยังคงยอมรับแนวอาณาเขตที่ได้ตกลงไว้ใน สนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ทั้ง 2 ฉบับ แต่การที่อังกฤษสามารถเข้ามาจัดการปกครองยังหัวเมือง กะเหรี่ยงและหัวเมืองไทใหญ่ ได้สร้างความตระหนักในทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่ภายใต้ดินแดนเหล่านี้ กระทั่งท้ายที่สุดอังกฤษจึงเลือกที่จะหาวิธีการแผ่ขยายอาณานิคมเข้ามายังแนวป่าลุ่มแม่น้ำ สาละวินบนป่าฝั่งตะวันออก โดยอาศัยความร่วมมือกับผู้ปกครองพื้นเมือง

การขยายอิทธิพลของอังกฤษเข้ามาครอบครองดินแดนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน เป็นผล สืบเนื่องจากการครอบครองพม่าตอนบนเมื่อ ค.ศ. 1885 และสามารถเข้ามาจัดการปกครองหัวเมือง กะเหรี่ยง (ยางแดง) อย่างรัดกุมขึ้นขณะเดียวกันก็ได้รับการต่อต้านจากคนพื้นเมือง กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1888 รัฐบาลสยามได้รับการร้องขอจากกงสุลอังกฤษเพื่อแสดงความร่วมมือในการสร้างเสถียรภาพ ตามแนวชายแดนสองฝั่งแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) โดยการดูแลความสงบเรียบร้อยของชาวกะเหรี่ยง ที่อยู่ภายใต้อธิปไตยของสยาม ควบคู่กับภารกิจที่อังกฤษกำลังปราบปรามกลุ่มชาวกะเหรี่ยงที่ต่อต้าน ทั้งนี้ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์ วัชรปการ (เสนาดิวิว่าการต่างประเทศ) ต่างพระองค์ต่างทรงเห็นชอบด้วยในการจัดการชาวกระเหรี่ยง

⁶³¹ T. Winichakul, *Siam mapped: a history of the geo-body of a nation* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994), p. 86.

⁶³² ธงชัย วินิจจะกูล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณ วงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556), หน้า 91.

เนื่องจากบางกลุ่มที่อพยพเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขตมีความประพฤติที่ไม่เหมาะสม อีกทั้งพบว่าเป็นแหล่งที่มีโจรผู้ร้ายชุกชุมจึงจะสร้างความเดือดร้อนวุ่นวายด้านกิจการชายแดน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต⁶³³ ขึ้นมายังหัวเมืองลาวล้านนาเพื่อชี้แจงข้อราชการให้แก่ข้าหลวงสยาม คือ พระยาเพชรพิไชย และพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ โดยมีกำหนดเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ. 1888⁶³⁴

ทรัพยากรป่าไม้เป็นอีกเหตุปัจจัยที่เร่งการขยายอิทธิพลเข้าครอบครองดินแดนชาวกะเหรี่ยงโดยอังกฤษ เนื่องมาจากความเสื่อมถอยของทรัพยากรป่าไม้ในเขตแดนพม่า สะท้อนได้จากอัตราการเรียกเก็บภาษีป่าไม้ลดลง ฉะนั้นความต้องการแสวงหาแหล่งทรัพยากรแห่งใหม่เข้ามาทดแทนจึงส่งผลต่อการเปลี่ยนนโยบายของอังกฤษสู่การเข้าคุกคามเพื่อแสดงสิทธิ์เหนือพื้นที่ป่าไม้ในลุ่มแม่น้ำสาละวิน ผนวกกับเป็นผืนป่าดังกล่าวสามารถเชื่อมต่อลำเลียงไม้ซุงผ่านเครือข่ายแม่น้ำสาละวินกับเมืองท่าค้าไม้อย่างเมืองเมะลำเลิง ดังนั้นปัจจัยเร่งทำให้ปักปันเขตแดนพร้อมกับขยายเขตอาณานิคมของอังกฤษ จึงมีมูลเหตุจากความต้องการครอบครองทรัพยากรป่าไม้ของฝ่ายอังกฤษเป็นสำคัญ

ข้อสังเกตประการหนึ่งในเรื่องการยอมรับอำนาจอธิปไตยของสยามเหนือดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งถูกนำมาใช้เป็นแนวพรมแดนอันเป็นที่รับรู้และยอมรับระหว่างเจ้าอธิราชสยามและอังกฤษ ดังเงื่อนไขที่ปรากฏตามสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ 2 ฉบับ ยอมรับว่าแม่น้ำสาละวินเป็นเส้นเขตแดนระหว่างสองชาติ แต่ทว่าภายหลังความต้องการทรัพยากรป่าไม้ที่มากขึ้นตามลำดับ ส่งผลให้อังกฤษต้องหาป่าไม้เพิ่มเติม จึงแสดงเจตจำนงครุกเข้ามายังป่าไม้ในลุ่มแม่น้ำสาละวิน ฉะนั้นฝ่ายอังกฤษจึงต้องปฏิเสธการกำหนดเขตแดนแบบจารีตโดยเฉพาะในเขตป่าลุ่มแม่น้ำสาละวิน กล่าวคือ รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่าเลือกที่จะมองข้ามสัญญาในยุคนจารีต ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างฟ้าพ่อเจ้าผู้ปกครองเมืองยางแดง (กะเหรี่ยง) กับพระเจ้ากาวิละเจ้าผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ที่ทาสะยาทำขึ้นใน ค.ศ. 1809 โดย “...ล้มกระปือตัวหนึ่งแล้วก็เลี้ยงกัน ครั้นแล้วจึงเอาเขากระปือผ่าออกเป็นสองซีก ซีกหนึ่งให้เมืองยางแดงรักษาไว้ อีกซีกหนึ่งให้เมืองเชียงใหม่รักษาไว้ ได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณต่อกันว่า ให้เอากลางแม่น้ำคงเป็นเขตแดน...ตราบได้น้ำแม่คงบ่หาย เขาควายบ่ลื้อถ้าช้างเผือกบ่ยุบ เมืองเชียงใหม่กับเมืองยางแดงทั้งสองฝ่ายก็ไม่ขาดไมตรีกัน...”⁶³⁵

⁶³³ ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา (ค.ศ. 1863-1913) พระองค์เป็นข้าหลวงพิเศษต่างพระเนตรพระกรรณ ปฏิบัติราชการชายแดนด้านตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ จัดการแก้ไขปัญหาชายแดนระหว่างสยามกับอาณานิคมพม่าของอังกฤษ.

⁶³⁴ “ข่าวเรื่อง เมืองลาวฝ่ายเหนือ [กงสุลอังกฤษขอความร่วมมือปราบปรามกบฏยางแดงที่หลบจากพม่าเข้ามาในพระราชอาณาจักร],” *ราชกิจจานุเบกษา* 5, 28 (15 พฤศจิกายน 2431), หน้า 332-333.

⁶³⁵ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, *แฟ้ม 8.2 ตอน 6 “รายงานหลวงวิจิตรวาทธรรม หลวงรอนนริราช กราบทูลเรื่องเมืองจะ”, อ้างถึงใน นคร พันธุ์รงค์, “การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2428-2438,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516), หน้า 22-23.*

บริบทในคริสต์ทศวรรษที่ 1890 เป็นช่วงของความตื่นตัวภายในอาณานิคมของอังกฤษในพม่า หลังจากที่สามารถเข้ามาจัดการปกครองพม่าตอนบนในระดับท้องถิ่น อีกทั้งใน ค.ศ. 1888-1889 สามารถยกระดับการขยายอิทธิพลทางการเมืองการปกครองในดินแดนรัฐกะเหรี่ยงและรัฐฉานตามลำดับ ดังสะท้อนได้จากเหตุการณ์ที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษตื่นตัวในการสำรวจที่ดินในพม่ามากขึ้นผ่านการว่าจ้างคณะสำรวจในช่วง ค.ศ. 1891-1892 ถึง 3 คณะ ประกอบด้วย 1) คณะมิสเตอร์สก็อตต์ (Mr. Scott) ออกสำรวจเมืองชิตวินรวม 170.59 ตารางกิโลเมตร 2) คณะร้อยเอกแจ๊คสัน (Captain Jackson) ออกสำรวจรัฐฉานตอนใต้ รัฐกะเหรี่ยง และบางส่วนของเมืองปิ่นมะนาและเมืองตองอูรวม 28,971.41 ตารางกิโลเมตร และ 3) คณะร้อยเอกเรนนี่ เทลเลอร์ (Captain Renny Tailyour) ออกสำรวจเขตพะโม เขตเหมืองทับทิม เมืองกะตา เมืองชิตวินตอนเหนือ และรัฐฉานตอนเหนือรวม 38,744.95 ตารางกิโลเมตร⁶³⁶ ฉะนั้นในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษที่ 1890 จึงนับว่าเจ้าอาณานิคมอังกฤษสามารถแผ่ขยายอิทธิพลอำนาจทางการเมือง และครอบครององค์ความรู้เกี่ยวกับดินแดนอาณานิคมของตนในพม่า อันเป็นผลสืบเนื่องจากการส่งคณะสำรวจเดินทางไปยังทุกส่วนของอาณานิคมพม่า

กรณีพื้นที่พิเศษอย่างในรัฐฉานครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างใหญ่ ทำให้บางพื้นที่ข้าราชการชาวอังกฤษไม่สามารถใช้อำนาจทางการเมืองการทหารเข้าไปปกครองและบังคับใช้อำนาจได้อย่างทั่วถึงเนื่องจากมากกว่าครึ่งเป็นเมืองในหุบเขาสลับซับซ้อนเดินทางลำบาก ประกอบกับกองกำลังทหารมีไม่เพียงพอที่จะให้ไปประจำการแต่ละหัวเมือง ดังเหตุการณ์ความไม่สงบในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1891 ข้าราชการสำรวจชายแดนชาวสยามถูกฆาตกรรมใกล้กับหมู่บ้านฮ่องลิก แต่ยังไม่สามารถจับฆาตกรรมมารับการลงโทษได้ ประกอบกับสถานการณ์ความไม่สงบส่งผลให้การค้าทางบกระหว่างเมืองเชียงตุงและเมืองเชียงใหม่ซบเซาลงอย่างมาก เนื่องจากถูกรบกวนโดยกองโจรดักปล้นสินค้า⁶³⁷ และการขยายอิทธิพลอำนาจของรัฐบาลสยามไปยังตอนเหนือก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกัน พบว่าการขยายอิทธิพลของรัฐบาลสยามภายใต้การอำนาจของเจ้าพื้นเมืองล้านนาไม่สามารถสร้างความมั่นคงได้อย่างแท้จริงเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับแสนยานุภาพในการขยายอิทธิพลของอังกฤษ ฉะนั้นเมื่อเกิดการขยายเขตแดนอาณานิคมเพิ่มเข้ามายังลุ่มแม่น้ำสาละวิน จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องเป็นฝ่ายที่ยอมรับเงื่อนไขของอังกฤษ และมอบอธิปไตยเหนือเขตแดนสาละวินให้อังกฤษ สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ส่งไปถึงพระยาไกรโกษาข้าหลวงหัวเมืองลาวเฉียง ประจำการ ณ เมืองเชียงใหม่ ลงวันที่ 27 ตุลาคม ค.ศ. 1892 ความว่า

⁶³⁶ Report on the Administration of Burma During 1891-92 (Rangoon: The Government Printing, 1892), pp. 24-25.

⁶³⁷ Ibid., p. 4.

“...แนวพระราชอาณาเขตต่อกับเมืองพม่าของอังกฤษซึ่งเป็นข้อโต้เถียงยังไม่ตกลงกันมาแต่ก่อน บัดนี้ได้ปรึกษาปรองดองกับราชาธิปไตยฝ่ายอังกฤษ ยอมยกเมืองเชียงแขงแลหัวเมืองฝ่ายตะวันตกเมืองเชียงแสน ถวายไว้ในพระราชอาณาเขตจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหัวเมืองเจ็ยแลกระเหรี่ยงยางแดง คือที่เรียกว่า เมืองแจะ เมืองใหม่ เมืองทา เมืองจวด เมืองหาง เมืองต่วน เมืองสาต เมืองยอน เมืองตูม เมืองกวาน เมืองไฮ บ้านฮ่องลิก เมืองโก ให้เป็นของอังกฤษตกลงกันดังนี้...กำหนดแนวพระราชอาณาเขตที่จะปักคราวนี้ต่อจากแนวเดิมที่ได้ปักปันไว้แล้วตำบลแม่น้ำเมย ต่อกับแม่น้ำคงหรือสาละวินแขวงเมืองยวม...ตัดขึ้นเข้ามาทางตะวันออกจนตกแม่น้ำของ หมดเขตแดนเมืองนครเชียงใหม่ เมืองน่าน เมืองเชียงแขงเป็นที่สุดแนวพระราชอาณาเขตที่จะปักปันคราวนี้...”⁶³⁸

นอกจากนั้นแล้วในรายงานการปกครองพม่าประจำปี 1892-1893 ระบุว่ารัฐบาลอาณานิคมได้มีมติเห็นชอบแนวอาณาเขตตั้งแต่ ค.ศ. 1890 จากพื้นที่ลุ่มแม่น้ำสาละวินขึ้นไปจรดลุ่มแม่น้ำโขง⁶³⁹ ซึ่งมีข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพมำกำหนดแนวแม่น้ำสายให้เป็นอาณาเขตระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงตุงตั้งแต่ ค.ศ. 1891 แต่เรื่องดังกล่าวยังไม่อยู่ในกระบวนการปักปันเขตแดนเป็นเพียงการทำข้อตกลงร่วมกัน⁶⁴⁰ ฉะนั้นเมื่ออาณาเขตระหว่างอาณานิคมพม่าของอังกฤษประชิดกับพรมแดนสยามประเทศทั้งทางด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือบริเวณมณฑลพายัพ จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐบาลทั้งสองตระหนักถึงเสถียรภาพด้านความมั่นคงชายแดน ด้วยสถานการณ์ในช่วงดังกล่าวจึงจำเป็นต้องดำเนินการเจรจาเรื่องพรมแดนระหว่างกัน⁶⁴¹ เมื่อพิจารณาตามหลักนิตินัยถึงแนวอาณาเขตจากการปักปันเขตแดน คือ การตกลงร่วมกันระหว่างมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมอังกฤษและรัฐบาลสยาม แต่ทว่าโดยทางพฤตินัยแล้วนั้น กลับมีเงื่อนไขหลายประการที่เป็นปัจจัยเร่งให้เกิดการกำหนดเขตแดน และการถอยร่นเข้ามายังดินแดนในปกครองของเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ ฉะนั้นการปักปันเขตแดนจึงเป็นการปฏิบัติตามเงื่อนไขและความปรารถนาของเจ้าอาณานิคมอังกฤษเป็นหลัก โดยที่รัฐบาลสยามพยายามรักษาสัมพันธไมตรีอันดีกับอังกฤษ และไม่อาจที่จะตอบโต้หรือทักท้วงรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษได้อย่างเต็มที่

5.3.2.2 รัฐบาลสยามกับการกำหนดเขตแดนมณฑลพายัพ

ความพยายามของฝ่ายสยามที่จะเข้าปกครองรวศูนย์อำนาจของมณฑลพายัพ เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวอาณาเขตรัฐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

⁶³⁸ สจข., ร.5 ม.40/5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาไกรโกษา” (ค.ศ. 1892)

⁶³⁹ Report on the Administration of Burma During 1892-93 (Rangoon: The Government Printing, 1893), p.

7.

⁶⁴⁰ “พระราชบัญญัติว่าด้วยการเปลี่ยนสัญชาติ เนื่องจากการเปลี่ยนเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทย และ พม่าตอนแม่น้ำสาย พุทธศักราช 2483,” ราชกิจจานุเบกษา 57, 0ก (1 ตุลาคม 2483), หน้า 450.

⁶⁴¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 56.

เจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องการสถาปนาพระราชอำนาจเหนือดินแดนที่ได้รับการอ้างเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาเขต ซึ่งแต่เดิมพระมหากษัตริย์สยามปกครองหัวเมืองเหล่านี้แต่เพียงในพระนามเท่านั้น⁶⁴² การเกิดขึ้นของสำนักเรื่องเขตแดนจึงสอดคล้องกับความรู้และความเข้าใจที่จะสามารถใช้เจรจากับเจ้าอาณานิคม อีกทั้งการเข้ามาของอิทธิพลตะวันตกและการที่ชนชั้นนำสยามได้รับการศึกษาวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก ทั้งสองปัจจัยส่งผลต่อมุมมองในการบริหารรัฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเปลี่ยนจากการพึ่งพิงบรรพบุรุษเปลี่ยนเป็นการใช้เครื่องมือหรือวิทยาการเข้าช่วยเหลือในการบริหารรัฐกิจ และหนึ่งในวิทยาการสำคัญที่เป็นรากฐานของการกำหนดรูปร่างของประเทศสยาม คือ การทำแผนที่

ความสำคัญของแผนที่นั้นเป็นมากกว่าการเครื่องมือกำหนดพิภพ หากแต่ยังสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานของรัฐบาลสยาม และยังเป็นสิ่งบ่งชี้ตำแหน่งแห่งที่สำหรับแสดงตัวตนต่อนานาชาติ ประเทศสยามได้เริ่มให้ความสนใจศาสตร์เกี่ยวกับการสำรวจและจัดทำแผนที่ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยได้รับการชี้แนะจากชาวตะวันตก โดยเฉพาะที่ปรึกษาต่างประเทศซึ่งมีอิทธิพลต่อการริเริ่มการสำรวจและติดต่อสื่อสารทางไกลอย่าง มิสเตอร์เฮนรี อาลาบาสเตอร์ (Mr. Henry Alabaster) ชาวอังกฤษผู้เป็นที่ปรึกษาราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กราบบังคมทูลแนวความคิดการสำรวจพื้นที่พระราชอาณาเขต พระองค์จึงได้ทดลองจัดตั้งกองจัดทำแผนที่ทดลองขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1875 ต่อมาใน ค.ศ. 1878 มิสเตอร์เฮนรีได้นำโทรศัพท์เข้ามาทดลองใช้ในประเทศสยามเป็นครั้งแรก และเมื่อ ค.ศ. 1881 รัฐบาลสยามใช้ประโยชน์จากโทรศัพท์เพื่อรายงานการสัญจรของเรือบริเวณเมืองปากน้ำ (เมืองสมุทรปราการ) อีกด้วย

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการในด้านการสร้างองค์ความรู้ด้านแผนที่ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น กระทั่งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร⁶⁴³ ได้กราบบังคมทูลแนวคิดที่จะสร้างกรมแผนที่ (Survey Department) ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงมีพระราชประสงค์ให้สร้างโรงเรียนฝึกหัดทำแผนที่ใน ค.ศ. 1882 โดยมีทหารรักษาพระองค์เป็นนักเรียนกลุ่มแรก พร้อมกันนั้นได้ว่าจ้างข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราช คือ มิสเตอร์เจมส์ แมคคาร์ที (Mr. James McCarthy) เข้ามารับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมแผนที่คนแรก และได้รับการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระวิภาคภูวดลในตำแหน่งเจ้ากรมแผนที่คนแรก ซึ่งกรมแผนที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1885 นอกจากนี้บทบาทของพระวิภาคภูวดลยังมีบทบาทในการผลิตนายช่างแผนที่ชาวสยาม และเป็นผู้เติมเต็มแนวคิดขอบเขตของรัฐชาติจากการเขียนแผนที่ประเทศสยาม โดยผลงานการทำแผนที่ฉบับสำคัญของมิสเตอร์เจมส์ แมคคาร์ที เช่น การทำแผนที่โทรเลขระหว่างประเทศจาก

⁶⁴² ยอดยิ่ง รักสัตย์, “การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในภาคเหนือของประเทศไทยกับกฎเงี้ยว พ.ศ.2445,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 47.

⁶⁴³ ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ค.ศ. 1862-1943).

เมืองระแหงไปเมืองเมะล่ำเลิง และแผนที่แม่น้ำแม่ตื่นเขตติดต่อเมืองระแหงกับเมืองเชียงใหม่ สำหรับประกอบการพิจารณาคดีพิพาทการเรียกเก็บค่าต่อไม้ เป็นต้น

สำหรับการวางโครงสร้างกรรมแผนที่ของรัฐบาลสยามในระยะแรก ได้รับความช่วยเหลือในการให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราชในตำแหน่งระดับบริหารและระดับปฏิบัติการ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ด้านงานสำรวจหรือผู้ช่วยสำรวจที่ยังจำเป็นต้องใช้ทักษะสมัยใหม่ ฉะนั้นโดยส่วนใหญ่จึงเป็นข้าราชการที่ได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช และเมื่อทางรัฐบาลประกาศรับสมัครงานมักจะได้รับความนิยมจากข้าราชการในเขตอินเดีย ศรีลังกา และพม่า กระนั้นก็ตามรัฐบาลสยามมีความพยายามทดแทนทรัพยากรบุคคลเหล่านี้โดยหาวิธีลดสัดส่วนการทำงานของชาวต่างชาติลง เพื่อเปิดโอกาสให้ข้าราชการสยามเข้ามาปฏิบัติหน้าที่แทน

แนวคิดส่งเสริมข้าราชการสยามปรากฏเจตนารมณ์ตั้งแต่ครั้งประชุมงบประมาณของกรมแผนที่ ค.ศ. 1904 โดยกำหนดว่าจะต้องมีข้าราชการสยามเข้ามาทำหน้าที่แทนให้ได้ภายในระยะเวลา 2 ปี มีสเตอร์อาร์. ดับเบิลยู. กิบลิน (Mr. R. W. Giblin) เจ้ากรมแผนที่คนที่ 2 จึงปฏิบัติตามนโยบายดังกล่าวโดยลดระยะเวลาจ้างงานตามสัญญา 1 ปี คงเหลือให้ทำงานเพียง 6 เดือน อีกทั้งยังพยายามผลักดันให้ข้าราชการเดิมได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นมาแทนที่ แต่ทว่าช่วงดังกล่าวรัฐบาลสยามยังไม่มีความพร้อมด้านทรัพยากรบุคคล จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะให้ข้าราชการจากอาณานิคมออกจากตำแหน่งเนื่องจากจะทำให้กรมแผนที่ขาดแคลนผู้มีศักยภาพในการทำงานต่อไปได้ถึงครึ่งกรม ฉะนั้นมีสเตอร์อาร์. ดับเบิลยู. กิบลิน จึงเสนอแนวทางใหม่โดยให้ส่งนักเรียนสยามไปเรียนวิชาการทำแผนที่ ณ ประเทศอินเดีย และปรับลดเงินอุดหนุนแก่โรงเรียนแผนที่ในประเทศลง⁶⁴⁴

การจัดทำแผนที่เป็นแนวคิดที่สะท้อนการเข้าถึงเพื่อปกครอง และสามารถใช้เป็นฐานข้อมูลวางแผนควบคุมผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอุปสรรคสำคัญในการจัดทำแผนที่ คือ การสื่อความหมายให้ชัดเจน ฉะนั้นเมื่อมีการจัดทำแผนที่กับอังกฤษรัฐบาลสยามได้เน้นย้ำให้ต้องเขียนภาษาสยามกำกับด้วยเสมอ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันกับผู้อ่านแผนที่ ปัญหาส่วนใหญ่ที่ทำให้ต้องเร่งสร้างแผนที่ คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับพื้นที่บริเวณชายขอบพระราชอำนาจของกษัตริย์สยาม โดยเฉพาะบริเวณเขตป่าไม้ในแถบหัวเมืองลาวล้านนา ซึ่งดินแดนดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ที่ขาดหายไปจากองค์ความรู้ของสยาม ขณะขณะสำรวจทำแผนที่ของสยามออกสำรวจลงพื้นที่จริงจึงจำเป็นต้องเรียกผู้ชำนาญในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมืองเข้ามาช่วยให้ความรู้แนวเขตแดน นอกจากนี้ยังพบว่าเกิดปัญหาเกี่ยวกับการระบุตำแหน่งเมื่อถึงคราวต้องปักปันเขตแดน อันเนื่องมาจากชื่อสถานที่ไม่ตรงกัน โดยแต่ละพื้นที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามความรับรู้เฉพาะกลุ่ม⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ สจข., กส 7/551 เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมแผนที่จะให้พนักงานไทยแทนพนักงานอินเดีย” (ค.ศ. 1905)

⁶⁴⁵ J. C. Scott, The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia (New Haven: Yale University Press, 2009), p. 2.

กรณีศึกษาการใช้วิทยาการสมัยใหม่ในการร่วมปักปันเขตแดนระหว่างชายแดนหัวเมืองเชียงใหม่กับหัวเมืองไทใหญ่ ค.ศ. 1892-1893 ถือเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการจัดทำแนวอาณาเขต รวมถึงความช่วยเหลือที่ฝ่ายสยามได้รับจากคณะทำงานปักปันเขตแดนร่วมกับอังกฤษ อีกทั้งยังทำให้เห็นวิธีการปฏิบัติตามมาตรฐานโดยใช้หลักวิทยาการสมัยใหม่ในการทำหน้าที่ปักปันเขตแดนจากเจ้าหน้าที่ของอาณานิคมอังกฤษ โดยเขตแดนที่สำรวจและปักปันเขตแดนเริ่มจากเมืองหางอันเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับเมืองหมอกใหม่ใกล้ชายแดนมณฑลพายัพ โดยเริ่มเดินทางออกปักปันเขตแดนโดยอาศัยแม่น้ำหางและแม่น้ำสาละวินเป็นหลัก บริเวณ 20 องศา 18 พิลิปดา⁶⁴⁶ ตามแนวอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ บริเวณเขตแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และเชียงราย

คณะปักปันเขตแดนฝ่ายสยามจัดแบ่งเป็น 3 กอง คัดเลือกนายกองจากผู้เคยปฏิบัติราชการด้านเขตแดน 3 คน ผู้ช่วยนายกอง 3 คน และไพร่ 15 คน ได้แก่ 1) กองของหลวงสากรลกิจประมวญ มีหม่อมราชวงศ์ชื่น นพวงศ์ เป็นผู้ช่วยพร้อมไพร่อีก 5 คน 2) กองของหลวงคำณวนคัคณานต์ มีนายผิวเป็นผู้ช่วยพร้อมไพร่อีก 5 คน และ 3) กองของขุนประมาณ มีนายแป๊ะเป็นผู้ช่วยพร้อมไพร่อีก 5 คน โดยคณะปักปันเขตแดนฝ่ายสยามจะได้รับชุดเครื่องแบบตัดใหม่ พร้อมเงินเดือนล่วงหน้า 3 เดือน⁶⁴⁷ ทั้ง 3 กอง อยู่ภายใต้การบังคับการจากหลวงกำจัดไพรินทร์ผู้เป็นข้าหลวงปักปันเขตแดนฝ่ายสยาม ได้นัดหมายคณะปักปันเขตแดนฝ่ายอังกฤษไว้ที่เมืองหางในวันที่ 20 ธันวาคม ค.ศ. 1892 ข้อตกลงเบื้องต้น คือ ให้ทั้งสองฝ่ายนำแผนที่ของตนมาด้วย คณะทำงานฝ่ายสยามได้เดินทางไปเข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังบางปะอิน⁶⁴⁸ ก่อนที่จะเดินทางขึ้นไปยังชายแดนเมืองเชียงใหม่⁶⁴⁹ รวมจำนวนคณะปักปันเขตแดนฝ่ายสยามทั้งสิ้น 22 คน และกองทหารเข้าร่วมสมทบตามแต่ละหัวเมืองจะจัดส่งมา

ส่วนคณะปักปันเขตแดนฝ่ายอังกฤษ จัดแบ่งคณะทำงานเป็น 2 กอง ได้แก่ กองที่ 1 มีสเตอร์ฮิลเดอร์แพลน (Mr. Hilder Plan) เป็นข้าหลวง โดยมีมีสเตอร์เคอร์เนลเวซอม (Mr. Kernel Wysom) และมีสเตอร์แคลร์ (Mr. Claire) เป็นนายกองสำรวจ พร้อมกับร้อยเอกเดวิด (Captain David) นำทหารอินเดีย 50 นาย และกองที่ 2 มีสเตอร์เลเวอร์ซอน (Mr. Leverson) เป็นข้าหลวง โดยมีมีสเตอร์ดอร์อัน (Mr. Doran) และมีสเตอร์ซอร์ (Mr. Sore) เป็นนายกองสำรวจ พร้อมกับร้อยเอกวอคเกอร์ (Captain Walker) นำทหารอินเดีย 50 นาย ฝ่ายอังกฤษใช้วัวและลาต่างสัมภาระ

⁶⁴⁶ James George Scott, *Gazetteer of Upper Burma and the Shan States*, vol. 2 part 2 (Rangoon: The Superintendent Government Printing, 1901), p. 256.

⁶⁴⁷ จดหมายมีสเตอร์เปลลิสเตริชิลด์ผู้บังคับการแทนเจ้ากรมแผนที่ ลงวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1892 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., กส 4/1334 เอกสารกระทรวงเกษตร “ปักปันพระราชอาณาเขตทางเมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1892)

⁶⁴⁸ พระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา ใช้เป็นสถานที่สำหรับเสด็จแปรพระราชฐาน.

⁶⁴⁹ จดหมายพระมนตรียพจนกิจ ลงวันที่ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1892 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน.

รวมจำนวนคณะปักปันเขตแดนฝ่ายอังกฤษทั้งสิ้น 108 คน⁶⁵⁰ ในขณะปฏิบัติภารกิจปักปันเขตแดนร่วมกันนั้น ฝ่ายรัฐบาลสยามได้รับความช่วยเหลืออย่างมากจากผู้นำระดับท้องถิ่นแต่ละเมืองที่ร่วมเดินทางมาเป็นสักขีพยาน เมื่อเผชิญกับปัญหาทั้งสยามและอังกฤษได้ร่วมกันหาทางแก้ไข กระทั่งทำให้ภารกิจครั้งนี้ดำเนินไปอย่างราบรื่นโดยปราศจากความขัดแย้ง อีกทั้งไม่มีปัญหาเรื่องชื่อเรียกสถานที่เนื่องจากเมื่อก่อนการปักปันเขตแดนทั้งสองฝ่ายได้ประชุมกันแล้ว และพบว่าโดยส่วนใหญ่ชื่อเรียกตามแผนที่ทั้งสองฝ่ายนั้นถูกต้องตรงกัน

วิทยาการสมัยใหม่ทางแผนที่ได้รับการนำมาใช้ในกระบวนการกำหนดพิกัด คณะปักปันเขตแดนฝ่ายสยามได้รายงานวิธีการว่าในขั้นแรกที่จะร่วมกำหนดจุดเขตแดนจะต้อง “...วัดแดดวัดดาวสำหรับแล่นตวัดจุดตวัด...” ก่อนที่จะให้กองคณะปักปันทั้งสองฝ่ายจะเดินทางมาเพื่อกำหนดหมุดจากพื้นที่จริง อีกทั้งยังมีการยึดหลักวิธีสากลตามภูมิประเทศ ได้แก่ แนวเทือกเขาที่ต่อเนื่องกัน แนวสายธารที่ไหลลงสู่ลำแม่น้ำใหญ่ แนวขุนน้ำ ฯลฯ โดยต้องมีคนพื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่นที่เป็นผู้เดินทางร่วมกับคณะปักปันเขตแดนรวมทั้งข้าราชการแต่ละท้องถิ่น ดังเช่นตัวอย่างกรณีของเมืองเชียงแสนจากรายงานของหลวงคำณวนคัคณานต์ ความว่า

“...รุ่งขึ้นวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 1893 เวลาเช้า หลวงสรรพสิทธยานุการ ข้าพเจ้า นายฉิมพินิจงานแผนที่ ทหาร 14 พระยาราชนางเมืองเชียงแสนหนึ่ง นาลอง บ้านป่าตื้นเป็นคนนำทาง ได้พร้อมไปกับมิตเตอร์เดอแปลนเซอร์เวไปจนถึงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 1893 ถึงยอดดอยต่อ ขาม หลวงสรรพสิทธยานุการก็ชักถามพระยาราชนาง นาลองคนนำทางว่าดอยนี้สุดขุนห้วยไล่หรือดอยตุม ดอย ขุนแม่คำ ดอยขุนห้วยโจกอยู่แห่งใด พระยาราชนาง นาลอง คนนำทางก็ชี้บอก หลวงสรรพสิทธยานุการกับ ข้าพเจ้าได้ตรวจดูเห็นว่าเปนสันดอยต่อเนื่องกันมาจากดอยตุม ฝ่ายทางเหนือน้ำไหลตกลงน้ำแม่สาย ฝ่ายทาง ได้นำน้ำไหลตกลงห้วยแม่คำ หลวงสรรพสิทธยานุการก็ตกลงกับมิตเตอร์เดอแปลน ปักหลักเขตแดนจารึกไว้กับ หลักว่าแดนสยาม 111...”⁶⁵¹

ในช่วงแรกของการปักปันเขตแดนทั้งสองฝ่ายได้จัดทำเครื่องหมายสัญลักษณ์ แต่ทว่ากลับขาดเอกภาพอีกทั้งมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงและขาดการสื่อความแบบสากล เช่น ฝ่ายอังกฤษจัดทำสัญลักษณ์เป็นรูปไม้กางเขน เป็นต้น แต่ทว่าปัญหาการจัดทำเครื่องหมายเขตแดนดังกล่าวของฝ่ายรัฐบาลสยามยังคงเป็นปัญหามาก ดังจะเห็นได้จากการสร้างแนวบังชี้อาณาเขตในลักษณะที่ไม่มีความเป็นสากล เนื่องจากยังคุ้นชินกับการนำวัตถุตามธรรมชาติมารังสรรค์เป็นเครื่องหมายที่ไม่ใช่สัญลักษณ์สากล ฉะนั้นจึงไม่สามารถสื่อสารความหมายไปยังกลุ่มอื่นให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของสัญลักษณ์นั้นๆ ตามแนวคิดสัญวิทยาของชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพียร์ส (Charles Sanders Peirce) ความหมายของสัญลักษณ์ไอคอน (Icon) ไม่สามารถสะท้อนความหมายโดยนัยให้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปได้ เนื่องจากการใช้สัญลักษณ์จากสยามฝ่ายเดียว ดังตัวอย่างตารางที่ 10 ฉะนั้นการปักปันเขต

⁶⁵⁰ จดหมายหลวงสาทลกิจประมวล ลงวันที่ 5 มกราคม ค.ศ. 1893 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵¹ จดหมายหลวงคำณวนคัคณานต์ ลงวันที่ 8 มีนาคม ค.ศ. 1893 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน.

แดนควรจะใช้สัญลักษณ์ซิมโบล์ (Symbol) แม้จะว่าสัญลักษณ์กับความหมายจะไม่สัมพันธ์กัน แต่อาศัยการเรียนรู้ร่วมหรือตกลงร่วมกันระหว่างผู้ใช้สัญลักษณ์ทั้งสองฝ่าย⁶⁵² ดังตัวอย่างตารางที่ 11

สถานที่	ข้อความจากเอกสาร	สัญลักษณ์ฝ่ายสยาม
เมืองงาย - เมืองหาง (ตำบลหนองเตอย)	...ไม่มีสิ่งใดเป็นสำคัญแท้ได้เอาสילהไปกองไว้ที่ ริมน้ำยูนเหนือหนองเตอยออกไป...	
เมืองงาย - เมืองหาง (ผาวอกกริมทางหลวง)	...ตัดไม้ทำเป็นหีบดอกบัวและจาดูกสิลา ลงเปน ร,ศ,111...	
เมืองแหง - เมืองทา (ยอดดอยแม่เตาะ)	...มุนดินขึ้นเป็นหีบพระทราย...	

ตารางที่ 10 สัญลักษณ์ของคณะปักปันเขตแดนฝ่ายสยามจัดทำเป็นจุดหมายพิกัดแนวเขตแดน
ที่มา ดัดแปลงจากจดหมายหลวงสาทลกิจประมวญ สจข., กส 4/1334 เอกสารกระทรวง
เกษตร “ปักปันพระราชอาณาเขตทางเมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1892)

คณะดำเนินการปักปันเขตแดนทั้งสองฝ่ายร่วมกันเดินทางไปสำรวจตามแนวพรมแดนจริง และได้พร้อมกันทำเครื่องหมายกำหนดยึดเป็นแนวอาณาเขตระหว่างอาณานิคมของอังกฤษในพม่ากับประเทศสยาม นอกจากนี้ยังจะมีการจัดส่งตัวแทนออกไปสำรวจแนวเขตแดนที่คาดคะเนไว้บนแผนที่เป็นการเบื้องต้นก่อน หลังจากนั้นเมื่อทั้งสองฝ่ายพร้อมจึงจะร่วมเดินทางมายังสถานที่จริง และกำหนดจุดและทำสัญลักษณ์เครื่องหมายร่วมกัน กรณีของฝ่ายสยามเมื่อเสร็จพิธีจะต้องมีนายทหารตั้งแถวหัวหน้าไปทางกรุงเทพฯ แล้ววันทวายอุธวายความเคารพต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพิธีการเพื่อสื่อถึงการกระทำที่เป็นทางการ เช่นเดียวกันกับฝ่ายอังกฤษที่มีธรรมเนียมแสดงวันทวายอุธวายความเคารพต่อสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียด้วย

อนึ่งบรรดาของนักศึกษาที่มีต่อความพยายามของรัฐบาลสยามในการจัดการปัญหาการปักปันเขตแดน มีความน่าสนใจว่าฝ่ายสยามได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำสัญลักษณ์เขตแดน เนื่องจากรูปแบบเดิมสะท้อนถึงโลกทัศน์ และมุมมองความรู้และความเข้าใจแบบคนพื้นเมือง โดยรูปแบบสัญลักษณ์ของคนพื้นเมืองนั้นไม่เป็นไปตามหลักปฏิบัติแบบตะวันตก (เจ้าอาณานิคม) ดังนั้นรัฐบาลสยามจึงพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการปฏิบัติหน้าที่ให้สอดคล้องกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ดังเช่นในระยะแรกที่ทำเครื่องหมายสัญลักษณ์ที่พบว่าไม่เป็นสากล ต่อมาภายหลังคณะปักปันเขตแดนทั้งสองฝ่ายเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบสัญลักษณ์ เพื่อให้สามารถใช้เป็นสัญลักษณ์สื่อความถึงเขตแดน

⁶⁵² C. S. Peirce, “Logic as Semiotic: The Theory of Signs,” in *Philosophical Writings of Peirce*, ed. J. Buchler (New York: Dover Publications, 2011), pp. 102-103.

ระหว่างทั้งสอง⁶⁵³ อีกทั้งทำให้สื่อความหมายได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการเลือกวัสดุประเภทหินหรือต้นไม้ใหญ่พร้อมกับการจารึกข้อความแทนการสร้างรูปสัญลักษณ์ ดังตารางที่ 11

สถานที่	วัสดุ	ข้อความเขตแดนสยาม	ข้อความเขตแดนอังกฤษ
สันดอยฮ่อม, ดอยผ้าห่มปก และดอยหัวหะ	ต้นไม้ใหญ่ ขนาด 15 ก้า	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี และเลขท้ายปี 93
ดอยหัวแก้ง	ต้นไม้ใหญ่ ขนาด 19 ก้า	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี และเลขท้ายปี 93
ดอยสามเส้า	ต้นไม้ใหญ่ ขนาด 14 ก้า	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี และเลขท้ายปี 93
ดอยฮ่อม	ศิลา 1 ศอก 4 นิ้ว	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี และเลขท้ายปี 93
ดอยตุม	ศิลา 1 ศอก 8 นิ้ว	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111 และจารึกต้นไม้ใหญ่ 10 ก้า	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี และเลขท้ายปี 93
ดอยขุนแม่คำ	ต้นไม้ใหญ่ ขนาด 15 ก้า	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี และเลขท้ายปี 93
ปากแม่น้ำรวก	ศิลา 1 ศอก 1 คืบ	เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	-
บ้านสบรวก	ศิลา	ด้านบนเป็นรูปปรีศมี 5 แฉก ระบุ เขตแดนสยาม และ ร.ศ. 111	-

ตารางที่ 11 สัญลักษณ์บ่งชี้แนวอาณาเขตเมืองเชียงราย โดยมีอักษรกำกับร่วมกันทั้งฝ่ายสยามและฝ่ายอังกฤษ
ที่มา สจข., กส 4/1334 เอกสารกระทรวงเกษตร “ปักปันพระราชอาณาเขตทางเมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1892)

การทำหน้าที่ของคณะปักปันเขตแดนฝ่ายอังกฤษได้รับการบันทึกทำที่จากฝ่ายสยามว่า คณะทำงานฝ่ายอังกฤษมักจะเข้ามาสำรวจล้ำเข้ามายังแนวอาณาเขตหลังแนวเส้นแผนที่ฉบับที่ฝ่ายสยามมีอยู่ โดยข้าราชการสยามมองว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการรุกล้ำเข้ามายังแนวที่ฝ่ายรัฐบาลสยามคาดคะเนไว้ในแผนที่ นอกจากนี้ประเด็นที่น่าสนใจ คือ การที่ฝ่ายสยามยอมที่จะยกพื้นที่บางส่วนให้กับฝ่ายอังกฤษ ดังที่หลวงสากลกิจประมวญรายงานว่า “...ข้าพเจ้ากับหม่อมราชวงศ์เชอร์เวออกไป ถึงหนองเตอยได้ตรวจดูภูมิที่เห็นว่าไม่สมควรจะเอาเป็นอาณาเขตร์ เปนที่ราบและ ไม่เปนประโยชน์สิ่งใดจะ รักษาที่ยากกับเปนที่เกินออกไปนอกเส้นอาณาเขตร์ที่กะไว้ในแผนที่ประมาณ

⁶⁵³ C. S. Peirce, “Logic as Semiotic: The Theory of Signs,” in *Philosophical Writings of Peirce*, ed. J. Buchler (New York: Dover Publications, 2011), pp. 102-103.

ทางไมล์ครึ่ง ประการหนึ่งเห็นว่า ฝ่ายอังกฤษคงยังไม่ตกลงแน่นอน...”⁶⁵⁴ เนื่องจากบางพื้นที่ การเข้าถึงลำปากจึงส่งผลให้การจัดกองกำลังตรวจตราเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้จากข้อความดังกล่าวยัง สะท้อนถึงแนวคิด “วาทกรรมเสียดินแดน” สอดคล้องกับงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์⁶⁵⁵ ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจทั้งบริบท และเหตุการณ์ การปักปันเขตแดนร่วมกันของรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ (บริติชราช) นำมาพิจารณาร่วมกันเพื่อให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงสมัย

การเข้ามามีอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในมณฑลพายัพ นอกจากจะสร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่มณฑลพายัพในมิติด้านการเมือง สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นผลจากการเข้ามา ของคนในบังคับอังกฤษในมณฑลพายัพ จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่รัฐบาลสยามต้องเผชิญกับระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ผลของการเผชิญกับเจ้าอาณานิคมมีส่วนกระตุ้นเตือนให้รัฐบาลสยามดำเนินการ ปฏิรูปการบริหารรัฐกิจทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ โดยที่ฝ่ายสยามได้รับความช่วยเหลือ จากการที่ฝ่ายอังกฤษให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราชมารับราชการช่วยเหลือสยาม ฉะนั้นการรับรู้ในการขยายอิทธิพลอังกฤษจึงเป็นมากกว่าการเผชิญหน้าระหว่างสยามกับเจ้าอาณานิคม หากแต่ยังมีมิติด้านการสร้างปฏิสัมพันธ์ โดยเฉพาะการให้ความช่วยเหลือสยามในการพัฒนา ประเทศให้ทัดเทียมกับอาณานิคม

ฉะนั้นระบอบอาณานิคมของอังกฤษได้เข้ามาปรับเปลี่ยนแนวคิดและโลกทัศน์ของรัฐบาล สยาม ดังจะเห็นได้ว่ามณฑลพายัพซึ่งอยู่ในส่วนปลายของปริมณฑลอำนาจของราชสำนักสยามเผชิญ กับลัทธิล่าอาณานิคม ส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องเข้าไปควบคุมและปฏิรูปการปกครองให้รัดกุมขึ้น อีกทั้งระบอบอาณานิคมยังนำความเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดและเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ที่เอื้อต่อ การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ดังเช่นการกำหนดขอบเขตของรัฐที่เป็นผลมาจากการขยายอาณานิคมของอังกฤษเข้ามายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินอีกด้วย รัฐบาลสยามได้อาศัยความช่วยเหลือ จากอังกฤษในกระบวนการพัฒนาประเทศหลายด้าน จึงส่งผลให้ฝ่ายสยามดำเนินความสัมพันธ์กับ อังกฤษอย่างประนีประนอม และยึดหลักการประสานสานประโยชน์กับเจ้าอาณานิคมเป็นสำคัญ ดังสะท้อนได้จากกรณีศึกษามณฑลพายัพที่สามารถสะท้อนความรู้และความเข้าใจของรัฐบาลสยาม เมื่อต้องเผชิญหน้ากับบริบทการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก และระบอบอาณานิคมระหว่าง คริสต์ศตวรรษที่ 19-20

⁶⁵⁴ จดหมายหลวงสาทลกิจประมวญ ลงวันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1893 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., กส 4/1334 เอกสารกระทรวง เกษตร “ปักปันพระราชอาณาเขตทางเมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1892)

⁶⁵⁵ ศึกษาเพิ่มเติม ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์, *วาทกรรมเสียดินแดน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ มนุษยศาสตร์, 2558)

บทที่ 6

กระบวนการเรียนรู้และนำระบบการบริหารจัดการอาณานิคมอังกฤษมาปรับใช้ในพื้นที่ มณฑลพายัพ

ในบทนี้จะได้อภิปรายเกี่ยวกับกระบวนการศึกษา และกระบวนการเรียนรู้ของรัฐบาลสยามที่จะนำอิทธิพลของระบอบอาณานิคมอังกฤษมาปรับใช้ในการบริหารจัดการมณฑลพายัพ รวมถึงสะท้อนให้เห็นถึงแรงขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนามณฑลพายัพ อันเป็นผลกระทบมาจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู โดยศึกษาผ่านการบริหารจัดการในประเด็น 1) ด้านการเมืองการปกครองของรัฐบาลสยาม โดยเฉพาะการจัดการกับสถานะของเจ้านายพื้นเมือง และการสถาปนาอำนาจของข้าราชการสยามผ่านระบบราชการโดยกระทรวงมหาดไทย 2) ด้านศาสนาเกี่ยวกับการปฏิรูปพระสงฆ์ให้อยู่ภายใต้รัฐ และการมอบบทบาทหน้าที่ให้เป็นเครื่องมือสำหรับขัดเกลาลพลเมือง 3) ด้านการศึกษากล่าวถึงความสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรบุคคล และการศึกษาสมัยใหม่ในระบบโรงเรียน 4) ด้านการวางโครงสร้างพื้นฐาน การติดต่อสื่อสาร และการสร้างระบบคมนาคมทางบก และ 5) ด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับอิทธิพลในการใช้เงินรูปี รวมถึงการบริหารรัฐกิจภายในที่ได้ดำเนินงานหลายด้าน เพื่อตอบโต้การขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษในมณฑลพายัพ เช่น การออกกฎหมายและบังคับใช้กฎหมายของสยาม การสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้านายพื้นเมือง การจัดทำแผนที่และบัญชีสำมะโนครัว การปฏิรูประบบภาษีอากร การวางรากฐานการศึกษาสมัยใหม่ และการควบคุมสถาบันสงฆ์ให้มีส่วนขับเคลื่อนตามนโยบายของรัฐบาลสยาม⁶⁵⁶

รัฐบาลสยามให้ความสนใจอย่างยิ่งต่อการบริหารจัดการต่างๆ ภายในระบอบอาณานิคมอังกฤษ เนื่องจากเป็นมหาอำนาจที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ ตลอดจนมีพรมแดนประชิดสยามเป็นแนวยาวกับประเทศสยาม ดังคำกล่าวของจอห์น ครอว์เฟิร์ดในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ระบุว่า “...การขยายอิทธิพลของอังกฤษและการขยายอิทธิพลของสยาม ทั้งสองชาติกลายเป็นประเทศเพื่อนบ้านมีพรมแดนประชิดกัน นำพาให้สยามอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการทูตตามนโยบายอนุทวีปอินเดีย...”⁶⁵⁷ ข้อความดังกล่าวสะท้อนถึงการที่สยามต้องเผชิญกับระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งส่งผลต่อการกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศสยาม กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับระบอบอาณานิคมในกลุ่มชนชั้นนำสยามได้เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างต่อเนื่อง และส่วนใหญ่ล้วนได้รับอิทธิพลจากระบอบ

⁶⁵⁶ โคม ไกรปรกรณ์, “คัมหลวงเวียงแก้วของเจ้าหลวงเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5: เรื่องราวที่ไม่ถูกเล่าถึงในพงศาวดารสยาม และร่องรอยที่พบในหลักฐานอื่น,” วารสารหน้าจั่ว 10 ฉบับพิเศษ (กันยายน-สิงหาคม 2556), หน้า 15.

⁶⁵⁷ J. Crawford, *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 1 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 472.

อาณานิคมในการขับเคลื่อนองคาพยพทุกภาคส่วนของหน่วยราชการแทบทั้งสิ้น ฝ่ายสยามมุ่งหวังให้เกิดความเจริญทัดเทียมกับดินแดนอาณานิคมรอบข้าง และประเทศสยามจะสามารถปรับตัวตามบริบทของการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การตั้งมั่นฐานอำนาจของอังกฤษเริ่มขึ้นในอนุทวีปอินเดีย แล้วขยายอาณานิคมเข้ามายังพม่าและแหลมมลายู กระทั่งประชิดกับพรมแดนประเทศสยามส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นและเข้มข้นระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 อิทธิพลของอังกฤษจึงส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศของสยาม ดังปรากฏการรายงานข้อมูลสถานการณ์สยามหลายแห่งที่ได้รับการประเมินจากอังกฤษ ตั้งแต่ช่วงก่อนรัฐประหารเขตแดน กระทั่งถึงช่วงปลายของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ดังเช่นเมื่อ ค.ศ. 1929 หนังสือพิมพ์ในมลายูตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับภูมิหลังและอิทธิพลของอังกฤษในประเทศไทย ความว่า “...อิทธิพลจากชาวยุโรปโดยหลัก คือ อังกฤษ และกิจกรรมการค้าของชาวอังกฤษส่วนใหญ่เป็นการค้าส่ง ธุรกิจขนาดใหญ่ล้วนดำเนินการโดยคนเหล่านี้...”⁶⁵⁸ ฉะนั้นอังกฤษจึงเป็นชาติตะวันตกที่มีอิทธิพล และมีบทบาทอย่างยิ่งทางเศรษฐกิจที่จะกระทบไปถึงกระบวนการพัฒนาประเทศไทยอีกด้วย

ความพยายามของรัฐบาลสยามเพื่อรวมศูนย์อำนาจการปกครอง สามารถช่วยให้กระบวนการพัฒนาประเทศดำเนินไปได้อย่างรวดเร็วภายใต้รูปแบบการล่าอาณานิคมภายใน กล่าวคือการที่รัฐบาลสยามเข้าไปจัดการกิจการของหัวเมือง ได้ยึดเอาทรัพยากรและผลประโยชน์โดยเปลี่ยนผ่านจากผู้ปกครองพื้นเมืองให้เข้ามายังศูนย์กลางอำนาจรัฐ โดยเฉพาะมณฑลพายัพซึ่งสะท้อนให้เห็นรูปแบบการล่าอาณานิคมภายในของสยามได้เป็นอย่างดี ทั้งรูปแบบ วิธีการ และแนวคิดที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้เพื่อต่อรองอำนาจกับชาติตะวันตก ล้วนแต่ได้รับการลงมือปฏิบัติผ่านกระบวนการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองและการรวมศูนย์อำนาจการปกครอง กระทั่งพระมหากษัตริย์สยามสามารถสถาปนาความเป็น “เจ้าอธิราช” ให้อยู่เหนือเจ้านายพื้นเมืองพร้อมกับรวมอำนาจการปกครองไว้ที่พระองค์ ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่ารัฐรวมศูนย์อำนาจเป็นวิถีทางในการขับเคลื่อนประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการปกครองแบบรัฐจารีต จะเห็นได้ว่ารัฐบาลสยามถือครองรายได้ภาษีที่เรียกเก็บจากทั่วพระราชอาณาจักรอย่างเบ็ดเสร็จ และได้เร่งนำเงินเหล่านี้ไปใช้จ่ายในการบริหารรัฐกิจซึ่งมีค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากขณะดำเนินการปฏิรูปประเทศ ดังตัวอย่างงบประมาณแผ่นดินประจำปี ค.ศ. 1908-1909 มีรายรับเพียง 58,700,000 บาท แต่ทว่ากลับมีรายจ่ายถึง 60,599,611 บาท เกินงบประมาณไป 1,899,611 บาท ส่วนใหญ่เสียค่าใช้จ่ายในกิจการกลาโหมและมหาดไทยเป็นสำคัญ ดังตารางที่ 12

⁶⁵⁸ “...European influence is mainly British. In the hands of the British residents are most of wholesale trade. The larger merchant firms are also conducted by these...” ศึกษาเพิ่มเติม “Siam,” *Malayan Saturday Post* (10 August 1929), p. 44.

กระทรวง	งบประมาณรายจ่าย (บาท)
กระทรวงกลาโหม	14,270,854
กระทรวงมหาดไทย	11,189,759
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ	5,719,407
กระทรวงโยธาธิการ	3,954,052
กระทรวงนครบาล	3,934,529
กระทรวงเกษตรพานิชการ	3,238,363
กระทรวงยุติธรรม	2,372,547
กระทรวงธรรมการ	1,527,270
กระทรวงการต่างประเทศ	918,060

ตารางที่ 12 งบประมาณรายจ่ายของรัฐบาลสยามในแต่ละกระทรวง ระหว่าง ค.ศ. 1908-1909
ที่มา ดัดแปลงข้อมูลจาก A. Wright and O. T. Breakspear, eds., Twentieth century impressions of Siam: its history, people, commerce, industries, and resources (London: Lloyd's Greater Britain Publishing, 1908), p. 113.

ระบอบอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและแหลมมลายูจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างผลกระทบต่อรัฐบาลสยามใน 2 มุมมอง ได้แก่ 1) มุมมองด้านภัยคุกคาม การแผ่ขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้สร้างความสั่นคลอนให้แก่เสถียรภาพของราชสำนักสยามในการบริหารรัฐกิจ อีกทั้งยังเข้ามาปรับเปลี่ยนหัวอำนาจการเมืองของรัฐพื้นเมือง ฉะนั้นระบอบอาณานิคมจึงถือว่าเป็นภัยคุกคามสำคัญที่รัฐพื้นเมืองยากในการต่อรองอำนาจ และ 2) มุมมองด้านผลประโยชน์ การแผ่ขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้สร้างความตระหนักรู้แก่รัฐบาลสยาม ดังเช่นการปฏิรูปการเมืองการปกครองและการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเช่นเดียวกับบ้านเมืองอาณานิคมรอบข้าง ทั้งนี้สยามยังได้รับการเอื้อประโยชน์จากการร่วมพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการให้ยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษมาวางรากฐานการบริหารองค์กรรัฐ เป็นต้น อนึ่งตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการเปลี่ยนแปลงรัฐจารีตของเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้รับความสนใจจากชนชั้นนำสยาม ดังปรากฏการติดตามข่าวสารและรายงานความเปลี่ยนแปลงที่อังกฤษได้ปฏิบัติต่อดินแดนอาณานิคมทั้งในพม่าและแหลมมลายู

การเปลี่ยนแปลงรากฐานทางเศรษฐกิจหลังการลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง ค.ศ. 1855 ส่งผลให้อังกฤษเป็นชนชาติที่มีบทบาททางเศรษฐกิจในสังคมสยามมากขึ้น ฉะนั้นรัฐบาลสยามจำเป็นต้องปรับปรุงการบริหารรัฐกิจให้รัดกุมยิ่งขึ้น ดังเช่นการขยายสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับอังกฤษ จากเดิมเฉพาะดินแดนส่วนที่เป็นสยามแท้กลับต้องขยายไปสู่หัวเมืองประเทศราชในมณฑลลาวเฉียงด้วย ต่อมารัฐบาลสยามส่งข้าหลวงสยามไปประจำการ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลสยาม

ปรับเปลี่ยนธรรมเนียมการปกครองต่อหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนาภายใต้ในแนวคิดรัฐรวมศูนย์⁶⁵⁹ เพราะตั้งแต่การสร้างสถานกงสุลอังกฤษประจำเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1894 ส่งผลให้มณฑลพายัพ กลายเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ท่ามกลางทั้งอิทธิพลจากรัฐบาลสยามและอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ฉะนั้นหัวเมืองลาวล้านนาจึงได้ปรับเปลี่ยนสถานะจากรัฐอิสระ (Autonomous State)⁶⁶⁰ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐรวมศูนย์อำนาจ (Centralized State)⁶⁶¹ ของสยาม

การเผชิญหน้ากับอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมได้เข้ามาปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ และสร้างความสนใจให้แก่ชนชั้นนำสยามในการศึกษาเรียนรู้วิทยาการและระบบการบริหารจัดการต่างๆ จากเจ้าอาณานิคม ในช่วงเวลาที่ปฏิรูปการปกครองโดยใช้รูปแบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น เกิดขึ้นจากการที่พระมหากษัตริย์ เจ้านายในราชวงศ์ และข้าราชการสยามได้เดินทางไปเรียนรู้ศิลปวิทยาการจากดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตก และยังมีความพยายามศึกษาทั้งแนวคิดและวิทยาการเพื่อมาปฏิบัติในมณฑลพายัพ⁶⁶² โดยเฉพาะประเด็นการถือกำเนิดกรมป่าไม้ใน ค.ศ. 1896 โดยในช่วงการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษรัฐบาลสยามได้ให้ความสำคัญแก่มณฑลพายัพหรือหัวเมืองลาวล้านนาอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นพื้นที่อันทรงคุณค่าต่อฐานผลิตทรัพยากรป่าไม้ อีกทั้งเป็นสินค้าในห่วงโซ่อุปสงค์ระดับนานาชาติ นอกจากนี้รัฐบาลอังกฤษยังถือว่าเป็นคู่ค้ารายสำคัญภายในมณฑลพายัพ ดังเช่นเป็นผู้ลงทุนขอสัมปทานป่าไม้โดยผ่านบริษัทสัญชาติอังกฤษ เป็นต้น ประกอบกับในอุตสาหกรรมป่าไม้ต้องใช้ทรัพยากรบุคคลที่ต่างเป็นคนในบังคับอังกฤษทั้งสิ้น คนเหล่านี้ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจในมณฑลพายัพจำนวนมาก จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามดำเนินการปฏิรูปประเทศให้สอดคล้องกับการขยายอิทธิพลของระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกด้วย

ทศวรรษที่ 1890 เป็นช่วงที่รัฐบาลสยาม (กระทรวงเกษตรราธิการ) ถือครองกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรที่ได้รับจากกระบวนการปฏิรูปการปกครองและการบริหารรัฐกิจแบบรวมศูนย์อำนาจ เมื่อ ค.ศ. 1892 ก่อตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา จึงได้โอนกรรมสิทธิ์การทำเหมืองแร่ดีบุกในหัวเมืองในแหลมมลายูเป็นของรัฐบาล⁶⁶³ เช่นเดียวกับกรณีของมณฑลพายัพ โดยหลังจากก่อตั้งกรมป่าไม้จึงได้โอนกรรมสิทธิ์การให้สัมปทานป่าไม้เป็นของรัฐบาล ส่งผลให้รัฐบาลสยามมีทรัพยากรอย่างมหาศาลพร้อมกับสามารถเรียกเก็บภาษีเข้าคลังได้อย่างทวีคูณ อนึ่งรัฐบาลสยามกลับยังไม่

⁶⁵⁹ S. Sasiwuttivat, "The impacts of the British imperialism on the Siamese state formation and long-term economic development," (Master thesis in Economic History, School of Economics and Management, Lund University, 2011), pp. 24, 42.

⁶⁶⁰ J. C. Scott, *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia* (New Haven: Yale University Press, 2009), p. 12.

⁶⁶¹ วสันต์ เหลืองประภัสสร, "การรวมศูนย์อำนาจและการกระจายอำนาจกับการบริหารราชการแผ่นดินไทย," *วารสารสถาบันพระปกเกล้า* 13, 1 (มกราคม-เมษายน 2558), หน้า 99-100.

⁶⁶² เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว, "รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 64.

⁶⁶³ "ประกาศตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา," *ราชกิจจานุเบกษา* 8, 51 (20 มีนาคม 2436), หน้า 461-462.

สามารถบริหารจัดการหน่วยงานข้ายังขาดแคลนองค์ความรู้สมัยใหม่ในการดูแลกรรมสิทธิ์เหล่านั้น ด้วยเหตุดังกล่าวนี้นี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเปิดโอกาสให้แก่รัฐบาลอาณานิคมและนายทุนอังกฤษเข้ามาลงทุน เพื่อเปลี่ยนทรัพยากรเหล่านี้ให้กลายเป็นรายได้ของรัฐ นอกจากนั้นปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรบุคคลในการปกครองระดับท้องถิ่นด้วย ซึ่งไม่สามารถส่งข้าราชการสยามมาจัดการกิจการมหาดไทยหัวเมืองได้อย่างเพียงพอ จึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยความช่วยเหลือทรัพยากรบุคคลที่ชำนาญการหรือมีประสบการณ์ มีทั้งว่าจ้างโดยตรงและขอยืมตัวข้าราชการจากอาณานิคมบริติชราชเพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนการบริหารองค์กรรัฐ

รัฐบาลสยามได้เริ่มศึกษาวิธีการจัดการกับมณฑลพายัพโดยอาศัยต้นแบบจากเจ้าอาณานิคม ซึ่งเป็นอิทธิพลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในมณฑลพายัพ ทั้งนี้ยังมีส่วนที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้โดยปรับเปลี่ยนยุทธวิธีไปตามสถานการณ์ที่ต้องเผชิญความขัดแย้งกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ฉะนั้นปัจจัยจากระบบอาณานิคมของอังกฤษจึงเป็นทั้งแรงผลักดันและแรงจูงใจสำหรับรัฐบาลสยามให้ตอบสนองและปฏิบัติตาม นอกจากนี้อิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเศรษฐกิจในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะจากการดำเนินกิจการอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นสำคัญ ซึ่งอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษที่รัฐบาลสยามได้เรียนรู้และนำมาปรับใช้ในมณฑลพายัพ เกิดขึ้นทั้งในฐานะการรับอิทธิพลจากต้นแบบและการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทแต่ละสมัย รวมถึงการเข้ามาจัดการปฏิรูปการปกครองบางสิ่งบางประการเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นและสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ ซึ่งครอบคลุมทั้งมิติของการเมืองการปกครอง การศึกษา ศาสนา สาธารณูปโภค และเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.1 ด้านการเมืองการปกครอง

การดำเนินการปฏิรูปการปกครองและการบริหารราชการหัวเมือง เกิดขึ้นในช่วงที่ประเทศสยามต้องเผชิญหน้ากับอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษที่แผ่ขยายไปทั่วดินแดนมณฑลพายัพ กระทั่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการตัดสินใจของรัฐบาลสยามที่ต้องแสวงหาวิถีทางในการสร้างความมั่นคงทางอำนาจ และรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนมณฑลพายัพจากเจ้าอาณานิคม ขณะเดียวกันเป็นการเพิ่มอำนาจให้แก่รัฐบาลสยามในการรวมศูนย์อำนาจจากการดึงเอาอำนาจจากกลุ่มอำนาจพื้นเมืองที่กระจายทั่วพระราชอาณาเขต มาผนวกรวมอยู่ภายใต้ราชวงศ์จักรีหรือในนามรัฐบาลสยาม งานศึกษาของเดวิด เอ็ม. เอ็นเกล กล่าวถึงการสถาปนาพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์สามารถเข้าควบคุมการบริหารงานรัฐกิจอย่างเต็มรูปแบบ แต่ทว่าคณะทำงานของรัฐบาลสยามกลับประสบปัญหาด้านนิติบัญญัติ ซึ่งเกิดจากการขาดผู้มีความชำนาญ

และเชี่ยวชาญการใช้ระบบกฎหมายและอำนาจตุลาการสมัยใหม่⁶⁶⁴ อันนำมาสู่การทบทวนถึงปัญหาและอุปสรรคของรูปแบบการบริหารราชการแบบจารีต

การปะทะกับอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ส่งผลให้รัฐบาลสยามจำเป็นต้องสร้างความหนักแน่นด้านการทำสัญญาและข้อกฎหมาย ธรรมเนียมการทำสัญญาและจัดทำหนังสือเป็นหลักฐานให้ผู้ร่วมลงนามปฏิบัติตาม พร้อมทั้งกำหนดหน้าที่เฉพาะนับว่าเป็นวิธีการเจรจาแบบใหม่ที่รัฐพื้นเมืองไม่คุ้นเคยในสัญญาสมัยใหม่ รัฐบาลสยามพยายามเรียนรู้และดำเนินตามธรรมเนียมใหม่ที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษได้นำมาใช้ พร้อมกันนั้นรัฐบาลสยามยังมีความกังวลใจเกี่ยวกับการละเมิดสัญญาของหัวเมืองประเทศราช ซึ่งการส่งข้าหลวงสยามไปเป็นที่ปรึกษาให้เจ้าพื้นเมืองในมณฑลพายัพยังไม่ใช่การแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพมากพอ ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องดำเนินการปฏิรูปการปกครองใหม่ เพื่อให้สามารถผูกโยงอำนาจที่กระจัดกระจายเข้ามาอยู่ภายใต้ศูนย์กลางพระราชอำนาจ

ท่ามกลางการขยายอาณานิคมแบบจักรวรรดินิยมใหม่ (New Imperialism) ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายทั้งในภูมิภาคแอฟริกาและเอเชีย โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งได้รับผลกระทบจากการขยายจักรวรรดิของอังกฤษและฝรั่งเศสนั้น ดินแดนรายรอบประเทศสยามถูกผนวกเข้าเป็นอาณานิคม เริ่มจากการที่อังกฤษสามารถครอบครองพม่าและหัวเมืองมลายูบางส่วน และการที่ฝรั่งเศสสามารถครอบครองเวียดนามและเขมรส่วนนอก⁶⁶⁵ หากพิจารณาบริบทของช่วงเวลาดังกล่าวจะพบว่ารัฐบาลสยามต้องเผชิญกับภัยคุกคามทั้งจากเจ้าอาณานิคม และปัญหาความมั่นคงทางอำนาจภายในพระราชอาณาจักร ฉะนั้นเพื่อรักษาเสถียรภาพทางการเมืองการปกครอง จำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลสยามต้องปฏิรูประเบียบการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ทั้งหมด

ปัจจัยเร่งเร้าจากการแผ่ขยายอาณานิคม ส่งผลต่อการดำเนินการตัดสินใจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเข้ามาจัดการอำนาจในกิจการหัวเมืองประเทศราช ซึ่งการเข้าไปก้าวก่ายกิจการในหัวเมืองประเทศราชถือเป็นการขัดธรรมเนียมการปกครองแบบจารีต โดยเฉพาะในช่วงก่อนปฏิรูปการปกครองได้รับการกดดันจากกลุ่มอำนาจเดิมนำโดยสมเด็จพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค) ถือว่าเมืองประเทศราชเป็นเพียงหัวเมืองสวามิภักดิ์เท่านั้น จึงไม่สมควรที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวและผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักร เนื่องจากจะกระทบต่อผลประโยชน์กับกลุ่มการเมืองท้องถิ่น⁶⁶⁶ แต่กระนั้นพระองค์ก็ได้สร้างความเปลี่ยนแปลง

⁶⁶⁴ D. M. Engel, *Law and Kingship in Thailand During the Reign of King Chulalongkorn* (Michigan: University of Michigan, 1975) p. 14.

⁶⁶⁵ จันทรฉาย ภัคธิดา, “การเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการปกครองในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีตัวอย่างวัฒนธรรมทางการเมืองไทย,” *วารสารพัฒนบริหารศาสตร์* 35, 1 (มกราคม-มีนาคม 2538), หน้า 43.

⁶⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

แบบ “พลิกแผ่นดินสยาม”⁶⁶⁷ ตั้งแต่ ค.ศ. 1892 ตามแนวทางปฏิรูปการปกครองซึ่งได้เริ่มดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้การตัดสินใจเข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชเกิดขึ้นในมณฑลพายัพเป็นครั้งแรกก่อนที่รัฐบาลสยามจะเริ่มดำเนินการกับหัวเมืองประเทศราชอื่นๆ “...เราได้จัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไข ก็ได้ทันแต่มณฑลพายัพมณฑลเดียว ด้วยเหตุว่ามีเหตุเกิดขึ้นก่อนมณฑลอื่นๆ คือเรื่องป่าไม้ กับเป็นมณฑลที่ตั้งอยู่ในลำแม่น้ำอันเดียวกับกรุงเทพฯ พอจะทำการได้ง่ายจึงคิดจัดการเอิบเอื่อมเข้าไปปกครอง ก็ได้ไว้ทั้งมณฑล...”⁶⁶⁸

6.1.1 การจัดการเจ้านายพื้นเมืองและข้าราชการในระบอบมณฑลเทศาภิบาล

เจ้านายเป็นกลุ่มอิทธิพลพื้นเมืองที่มีอำนาจปกครองในแต่ละเมือง โดยอาศัยการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังสามารถถือครองทรัพยากรธรรมชาติ การเรียกเก็บภาษี และการครอบครองกำลังไพร่พล ฉะนั้นช่วงก่อนการเข้ามาจัดการปกครองของรัฐบาลสยาม มณฑลพายัพในฐานะเมืองประเทศราชจึงมีสถานะเป็นหน่วยการเมืองอิสระ (Autonomous State) ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก่อนปลายศตวรรษดังกล่าวรัฐบาลสยามเริ่มดำเนินการขยายอิทธิพลอย่างเข้มข้น ใช้วิธีเข้ามามีการจัดการปกครองในมณฑลพายัพโดยผ่านกลุ่มของเจ้านายพื้นเมืองเป็นสำคัญ รัฐบาลสยามเริ่มดำเนินนโยบายกับเจ้านายพื้นเมือง 2 ช่วง พร้อมการยกระดับเพื่อกระชับอำนาจตามลำดับ โดยขั้นแรกเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและสร้างความไว้วางใจกับเจ้านายพื้นเมือง และขั้นถัดมาเป็นการสถาปนาโครงสร้างอำนาจของรัฐบาลสยามเข้ามาควบคุมโครงสร้างการปกครองเดิมที่ดำเนินด้วยระบบราชสำนักพื้นเมือง กระทั่งนำไปสู่ขั้นของการผนวกรวมอำนาจในกลไกรวมศูนย์อำนาจอย่างสมบูรณ์

เมื่อเผชิญกับอิทธิพลจากระบอบอาณานิคม ทำให้รัฐบาลสยามต้องดำเนินการเชิงรุกยิ่งขึ้นกับเจ้านายพื้นเมือง ทั้งที่แสดงออกมาในรูปของการดูแลเอาใจใส่ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนสถานะของเจ้านายพื้นเมืองให้เข้ากับระเบียบการปกครองรูปแบบใหม่ (มณฑลเทศาภิบาล) รูปแบบโครงสร้างการปกครองดังกล่าวนี้เป็นรากฐานสำคัญในการขยายอำนาจและอิทธิพลของรัฐบาลสยาม ซึ่งกระบวนการในการปฏิรูปการปกครองที่รัฐบาลสยามจะนำมาใช้ตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางยังคงมีความลำบากด้านการแสวงหาวิธีปฏิบัติอย่างประนีประนอม และวิธีการที่จะปฏิบัติต่อโครงสร้างการปกครองแบบเดิม เพราะรูปแบบของเมืองในหัวเมืองลาวล้านนาเดิมมีสถานะเป็นรัฐอาณาจักรแห่ง

⁶⁶⁷ การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการดำเนินไปตามวิถีปฏิบัติใหม่นอกขนบจารีต ฉะนั้นจึงมีนักวิชาการประวัติศาสตร์ไทยแสดงทรรศนะว่า เป็นการปฏิบัติเชิงการปฏิวัติมากกว่าที่การปฏิรูป ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างยิ่งและได้เปลี่ยนแปลงพัฒนาการของประเทศสยามเทียบเท่าเจ้าอาณานิคมตะวันตก ศึกษาเพิ่มเติม นันทนา กปิลาภยัญญ์, “การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ. 2411-2453,” วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม) 15, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537), หน้า 171.

⁶⁶⁸ กรมศิลปากร, “พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128,” นิตยสารศิลปากร 20, 3 (กันยายน 2519), หน้า 68.

หนึ่งมาก่อน ย่อมสะท้อนว่ามีโครงสร้างอำนาจที่ยังคงสืบทอดอำนาจ ฉะนั้นเจ้านายพื้นเมืองจึงเป็น
 หลักสำคัญที่จะเปิดโอกาสให้แก่รัฐบาลสยาม หรืออาจจะกลายเป็นอุปสรรคต่อรัฐบาลสยามในการ
 ปฏิรูปการปกครองสู่สมณเทศาภิบาล

การจัดระเบียบเจ้านายพื้นเมืองในมณฑลพายัพ โดยปรับสถานะให้มีตำแหน่งเป็นข้าราชการ
 บริหารในราชสำนักสยาม สอดคล้องกับวิธีการปกครองทางอ้อมโดยอิงกับการแสดงความสวามิภักดิ์
 ดังที่บทความของไมเคิล วิกเคอรี ถือว่ารัฐศักดินาแบบสวามิภักดิ์เป็นระบบการปกครองอาณานิคม
 รูปแบบเฉพาะของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปทั้งหน่วยการเมืองใน
 แหลมมลายู เขมร และลาว⁶⁶⁹ โดยเน้นความสำคัญระหว่างเจ้านายพื้นเมือง (ประเทศราช) กับเจ้า
 อริราช ซึ่งเจ้าอริราชที่บรรดาหัวเมืองทั้งหลายส่งบรรณาการให้อาจมีมากกว่าหนึ่งแห่ง เรียกว่า “รัฐ
 สองฝ่ายฟ้า” หรือมากกว่านั้นขึ้นอยู่กับ การแสดงความสวามิภักดิ์ผ่านบรรณาการต่อเจ้าอริราชเป็น
 สำคัญ เช่น กรณีสิบสองปันนาช่วงทศวรรษที่ 1850 ถือเป็นตัวอย่างรัฐสองฝ่ายฟ้า ด้วยส่งบรรณาการ
 ให้ทั้งเจ้าอริราชแห่งจีนและพม่าเปรียบได้กับ “...ฮ่อเป็นพ่อ มีม่านเป็นแม่...”⁶⁷⁰ เป็นต้น จึงถือว่าเป็น
 ธรรมเนียมปฏิบัติรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนวิธีการปกครองรัฐจารีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เจ้านายในมณฑลพายัพสืบเชื้อสายจาก 2 ราชวงศ์ ได้แก่ 1) ราชวงศ์ทิพย์จักร (เจ้าเจ็ดตน)
 ครองเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาตะวันตก และ 2) นันทราชวงศ์ (หลวงดีนมหาวงศ์) ครองเมือง
 น่านและหัวเมืองล้านนาตะวันออก อันมีขนบการปกครองของเจ้านายอยู่ภายใต้วัฒนธรรมในหัวเมือง
 ลาวล้านนา โดยโครงสร้างการปกครองดั้งเดิมในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 แต่ละหัวเมืองจะมี
 การจัดลำดับเชื้อพระวงศ์ในการบริหารรัฐกิจ คือ ตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบ ได้แก่ ตำแหน่งเจ้าหลวง
 เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าราชวงศ์ และเจ้าเมืองแก้ว (ต่อมาเปลี่ยนชื่อตำแหน่งเป็นเจ้าบุรีรัตน์)
 เมื่อตำแหน่งเจ้าหลวงว่างลงเจ้านายภายในเมืองจะสามารถเลือกสรรตำแหน่งใดขึ้นกราบบังคมทูล
 ถวายขอแต่กษัตริย์สยามให้แต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าหลวง ธรรมเนียมการแต่งตั้งเจ้านายพื้นเมืองโดยกษัตริย์
 สยามถือปฏิบัติต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ครั้งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้ว กระทั่งถึงรัชสมัย
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งตำแหน่งขึ้นอีก 3 ตำแหน่ง คือ เจ้าราชภาติไนย เจ้าอุตร
 การโกศล เจ้าไชยสงคราม ธรรมเนียมเหล่านี้สะท้อนบทบาทและอิทธิพลของราชสำนักสยามที่มีต่อ
 เจ้านายพื้นเมืองในมณฑลพายัพเพิ่มขึ้นได้ในอีกแง่มุม จะเห็นได้ว่าบทบาทของพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการควบคุมดูแลหัวเมืองล้านนา เป็นส่วนหนึ่งที่วางรากฐานให้แก่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดการกับมณฑลพายัพได้สะดวกขึ้นอีกด้วย

⁶⁶⁹ M. Vickery, “Thai Regional Elites and the Reforms of King Chulalongkorn,” *The Journal of Asian Studies* 29, 4 (August 1970), p. 877.

⁶⁷⁰ ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล, *ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา* (กรุงเทพฯ: วิถีธรรม, 2544), หน้า 92.

ในช่วงที่รัฐบาลสยามต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส ส่งผลให้รัฐบาลสยามปรับนโยบายปฏิรูปการปกครองส่วนหัวเมือง ซึ่งวิธีการจัดการกับเหล่าเจ้านายพื้นเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ทรงแต่งตั้งตำแหน่งขึ้นอีก คือ เจ้าราชภาติวงศ์ เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ และเจ้าสุริยวงศ์ และเมื่อ ค.ศ. 1895 แต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายเพิ่มเติม คือ เจ้าทักษิณนิเกศน์ และเจ้านิเวศอุตร⁶⁷¹ นอกจากนี้หลังจากประกาศพระราชบัญญัติศักดินาเจ้านายพระยาท้าวแสนเมืองประเทศราชแล้วเมื่อ ค.ศ. 1899 ภายหลังได้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายเพิ่มเติมอีก เช่น เจ้าประพันธพงษ์ เจ้าวรญาติ เจ้าราชญาติ เจ้าไชยวรเชษฐ ฯลฯ⁶⁷² แต่ทว่าเจ้านายที่แต่งตั้งในครั้งหลังมานี้เป็นเพียงการแต่งตั้งเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น ไม่ได้มีส่วนสำคัญในการเมืองการปกครอง

ในขณะที่ระบบราชตระกูลในการสืบทอดอำนาจ ตำแหน่ง และยศศักดิ์ของเจ้านายในราชสำนักสยาม มีลักษณะการจัดลำดับชั้นและลดหลั่นกันตามลำดับ แต่ระบบราชตระกูลเจ้านายในหัวเมืองลาวล้านนามีสถานะที่คลุมเครือกว่า เนื่องจากให้ความสำคัญกับลำดับชั้นทางสังคมและความเป็น “เจ้า” อีกทั้งการสืบทอดความเป็นเจ้าเป็นเพียงมิติเดียว คือ การสืบสายโลหิต และนั่นหมายถึงมีเจ้านายเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นช่องโหว่ให้เกิดการแทรกแซงอำนาจของราชสำนักสยาม ดังตัวอย่างข้างต้นที่ฝ่ายสยามเข้ามาแต่งตั้งและสถาปนาลำดับศักดิ์ของเจ้านายตามลำดับชั้น ซึ่งส่งผลให้เจ้านายลาวล้านนาเหล่านั้นหันไปพึ่งพาอำนาจและการสนับสนุนจากสยาม เพื่อให้ตนมีสถานะเป็นที่ยอมรับในระบอบใหม่

อนึ่งตั้งข้อสังเกตได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวมีเชื้อพระวงศ์เจ้านายได้รับการแต่งตั้งจำนวนมาก ส่งผลให้การสถาปนาเลื่อนยศเจ้านายพื้นเมืองที่ได้รับการรับรองโดยกษัตริย์สยามอย่างเป็นทางการนั้นมีจำนวนมากเกินความจำเป็น ขณะที่สถานะและอำนาจอันของเจ้านายล้านนาด้านการเมืองกลับลดน้อยถอยลง เนื่องจากวิธีดังกล่าวนอกจากจะเป็นการแสดงความใส่ใจจากราชสำนักสยาม เพื่อสร้างความพึงพอใจแก่เจ้านายพื้นเมืองให้มีความปิติยินดีในการได้รับตำแหน่งอย่างถ้วนหน้าแล้ว หากแต่โดยแท้จริงรัฐบาลสยามต้องการลดอำนาจความนิยมในกลุ่มเจ้านายดั้งเดิม (เจ้าชั้น 5 ใบ) ผู้ศึกษามีทรรศนะว่ายังมีเจ้านายเพิ่มมากขึ้นเท่าไรจะเกิดการแก่งแย่งทางสถานภาพสังคมมากขึ้นเท่านั้น ฉะนั้นความยำเกรงระหว่างหมู่เจ้านายจึงเป็นมูลเหตุให้การผูกขาดอำนาจปกครองเสื่อมถอยลง และนับว่าวิธีการดังกล่าวสร้างความซับซ้อนในการจัดการกับอำนาจของเจ้านายพื้นเมืองได้อย่างดี กระทั่งสามารถเปิดโอกาสให้รัฐบาลสยามขยายอำนาจได้อย่างเต็มกำลัง

⁶⁷¹ “พระราชบัญญัติศักดินาเจ้านายพระยาท้าวแสนเมืองประเทศราช,” *ราชกิจจานุเบกษา* 16, 16 (16 กรกฎาคม 2442), หน้า 197.

⁶⁷² มหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น), พระยา, *พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2505), หน้า 19-21.

ศักดินา	ตำแหน่ง เจ้านายพื้นเมือง		ตำแหน่ง ข้าราชการประจำมณฑล	ตำแหน่ง ข้าราชการประจำเมือง
15,000	เจ้า	พระเจ้าประเทศราช	-	-
10,000	หลวง	เจ้าประเทศราช	ข้าหลวงสำเร็จราชการมณฑล	-
8,000		พระยาประเทศราช	-	-
5,000	เจ้าอุปราช		-	ผู้ว่าราชการเมืองเอก และผู้ว่าราชการเมืองโท
3,000	เจ้าราชวงศ์ และพระยาอุปราช		ปลัดมณฑล	ผู้ว่าราชการเมืองตรี และผู้ว่าราชการเมืองจัตวา
2,500	เจ้าบุรีรัตน์ (เจ้าเมืองแก้ว), เจ้าราชบุตร และพระยาราชวงศ์		-	-
2,000	เจ้าสุริยวงศ์, เจ้าราชสัมพันธวงศ์, เจ้าราชภาคนิย, เจ้าราชภาติวงศ์, พระยาบุรีรัตน์, พระยาราชบุตร และเจ้าเมืองขึ้น		-	-
1,600	เจ้าอัครการโกศล, เจ้าไชยสงคราม, เจ้าทักษิณนิเกตน์ (เจ้าทักษิณนิเขตร์), เจ้านิเวศอุดร และพระยาสุริยวงศ์		ยกกระบัตรมณฑล	-
1,400	-		มหาดไทยมณฑล, พลมณฑล และสรรพากรมณฑล	-
1,200	พระยาอัครการโกศล, พระยาไชยสงคราม, พระยาวังขวา, พระยาวังซ้าย และอุปราชเมืองขึ้น		เมืองมณฑล, วังมณฑล, คลังมณฑล, นามณฑล และพัศดีมณฑล	ปลัดเมืองเอก และยกกระบัตรเมืองโท
1,000	พระยาเค้ายาหนามหลวง		กรมการมณฑล	ปลัดเมืองตรี,

			ยกกระบัตรเมืองจัตวา, ผู้ช่วยราชการเมืองเอก, ผู้ช่วยราชการเมืองโท และผู้ว่าราชการเมืองขึ้น
800	ราชวงศ์เมืองขึ้น และราชบุตรเมืองขึ้น	-	ผู้ช่วยราชการเมืองตรี, ผู้ช่วยราชการเมืองจัตวา, กรมการเมืองเอก, กรมการเมืองโท และนายอำเภอ
600	พระยา และพ่อเมือง	รองกรมการเมือง	กรมการเมืองตรี, กรมการเมืองจัตวา, ปลัดอำเภอ และสมุหบัญชีอำเภอ
400	ท้าว และนายแคว้น	-	รองกรมการเมือง และกำนันนายตำบล
300	แก้วบ้าน	-	สารวัดอำเภอ และผู้ใหญ่บ้าน
200	แสน	-	สารวัดกำนัน

ตารางที่ 13 การถือศักดินาของเจ้านายพื้นเมือง ข้าราชการประจำมณฑล และข้าราชการประจำเมือง ระหว่าง ค.ศ. 1899-1900

ที่มา “พระราชบัญญัติศักดินาเจ้านายพระยาท้าวแสนเมืองประเทศราช,” ราชกิจจานุเบกษา 16, 16 (16 กรกฎาคม 2442): 197. และ “พระราชบัญญัติศักดินาข้าราชการหัวเมือง รัตนโกสินทร ศก 119,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 18 (29 กรกฎาคม 2443): 204-205.

หลังจากที่รัฐบาลสยามยกเลิกสถานะประเทศราชของมณฑลพายัพใน ค.ศ. 1899 แล้วปรับสถานะให้เป็นมณฑลอันเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ ได้สร้างมณฑลอำนาจทับซ้อนกับการปกครองระดับเมืองของเจ้านายเมืองต่างๆ ขึ้นมาด้วย ดังปรากฏจากการออกข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลลาวเฉียง ร.ศ. 119 (ค.ศ. 1900) โดยกำหนดอำนาจของเจ้าหลวงให้คงเหลือหน้าที่ 2 ประการ “...1. เป็นผู้บังคับบัญชาราชการในพื้นที่บ้านเมือง ตามที่ได้ปรึกษาหารือตกลงในที่ประชุมเจ้าสนามหลวงแล้วนั้นทุกอย่าง 2. บังคับบัญชาเจ้านายบุตรหลานเพียงแสนท้าวแลวงศ์ญาติตามที่ชอบด้วยราชการ และชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย...”⁶⁷³ นอกจากนี้รัฐบาลสยามได้รวมเมืองและเมืองขึ้นของเมืองหลักเหล่านั้นขึ้นเป็น “นคร” และจัดทำ “บริเวณ” ซึ่งส่งผลให้เกิดการเรียกชื่อ

⁶⁷³ “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 186.

หัวเมืองในมณฑลลาวเฉียงเปลี่ยนไปโดยใช้คำว่านครเป็นคำขึ้นต้นชื่อ นอกจากนี้การจัดทำบริเวณการปกครองยังกระทบกับการจัดแบ่งอำนาจหน้าที่รับผิดชอบของเจ้านายพื้นเมือง การปกครองบริเวณจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนการเข้ามาจัดการปกครองของรัฐบาล เนื่องจากการจัดแบ่งบริเวณจะอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกองข้าหลวงบริเวณ ส่งผลให้บางบริเวณจำเป็นต้องรวมอำนาจของเจ้าหลวงไว้ถึง 2 เมือง ซึ่งอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกองข้าหลวงบริเวณ ฉะนั้นเจ้านายพื้นเมืองจึงไม่สามารถมีอิทธิพลได้อย่างเต็มรูปแบบ

การเข้ามาของคณะข้าหลวงชาวสยามได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะระบบโครงสร้างการบริหารกิจการระดับเมือง แม้ว่ารัฐบาลสยามยังคงอนุโลมปรับเอาโครงสร้างการเมืองดั้งเดิมให้คงไว้ แต่ทว่าได้นำระบบราชการแบบสยามเข้ามาสอดแทรกโครงสร้างการเมืองเหล่านั้น ดังจะเห็นได้จากกรณี “เค้านามหลวง” ซึ่งถือเป็นส่วนราชการเมืองประกอบด้วยข้าราชการ 3 ตำแหน่ง ได้แก่ 1) เจ้าผู้ครองนครหรือเมือง 2) ข้าหลวงประจำนครหรือประจำเมือง และ 3) ผู้ช่วยข้าหลวงประจำนครหรือเมือง⁶⁷⁴ และมีคณะผู้ช่วยราชการเค้านามหลวงเรียกว่า เสนา 6 ตำแหน่ง ได้แก่ 1) เสนามหาดไทย 2) เสนายุติธรรม 3) เสนาทหาร 4) เสนาวัง 5) เสนาคลับ และ 6) เสนานา อีกทั้งตำแหน่งรองเสนา 6 ตำแหน่ง ได้แก่ 1) รองเสนามหาดไทย 2) รองเสนายุติธรรม 3) รองเสนาทหาร 4) รองเสนาวัง 5) รองเสนาคลับ และ 6) รองเสนานา ซึ่งตำแหน่งเสนาที่ได้นำมาปรับใช้ในมณฑลพายัพเหล่านี้ล้วนแต่ได้รับมาจากอิทธิพลจากการบริหารกิจการของรัฐบาลสยาม เมื่อต้องการให้การปกครองเกิดความเป็นระเบียบตามแบบแผนสยาม จึงมีความพยายามนำรูปแบบการจัดแบ่งหน้าที่ดังกล่าวเข้ามาทดลองในกิจการหัวเมือง

รัฐบาลสยามได้ยกเลิกตำแหน่งเสนา 6 และพระยาทรงสุรเดชในฐานะข้าหลวงใหญ่ได้ฟื้นฟูระบบดังกล่าวขึ้นมาอีกครั้ง โดยเปิดโอกาสให้เจ้านายพื้นเมืองมีส่วนในการตัดสินใจร่วมด้วย พร้อมกับนำระบบเค้านามหลวงมาใช้ร่วมด้วย เนื่องจากพบว่าเค้านามหลวงมีความเหมาะสมและคล่องตัวมากกว่า ดังจะเห็นได้ว่าระบบเค้านามเป็นการผสมผสานระหว่างผู้แทนจากอำนาจพื้นเมืองกับผู้แทนฝ่ายสยาม ความพยายามเดิมของรัฐบาลสยามที่จะปรับวิธีการปกครองในมณฑลลาวเฉียงให้มีแบบแผนเดียวกับสยามจึงต้องล้มเลิกไป เมื่อพิจารณาบบราชการเมืองหรือเค้านามหลวง จะสามารถเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งการนำระบบดังกล่าวขึ้นมาบังคับใช้ในฐานะกลไกการปกครองหลัก โดยผ่านการทำความเข้าใจ 2 ฝ่าย ได้แก่ 1) เค้านามหลวงเป็นการจัดแบ่งโครงสร้างอำนาจที่ค่อนข้างรักษาผลประโยชน์ให้แก่เจ้านายพื้นเมือง และ 2) เค้านามหลวงยังเปิดโอกาสให้รัฐบาลสยามได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการควบคุมการปกครอง

⁶⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

อนึ่งตั้งข้อสังเกตถึงการล่มสลายของอำนาจแบบจารีตและวิธีจัดการปัญหาเพื่อลดความไม่พอใจจากเจ้านายพื้นเมือง โดยการสถาปนาตำแหน่งเจ้านายให้ดำรงฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้ามากขึ้น แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่มีอำนาจในการปกครองหรือแม้กระทั่งบทบาทในสังคม เช่น การรับราชการ หรือทำงานสังกัดรัฐบาลสยาม ฯลฯ เนื่องจากต้องอาศัยความสามารถเฉพาะตัว การรับเจ้านายเหล่านี้เข้ามาในระบบราชการจึงไม่มีความจำเป็น ภายใต้ระบอบมณฑลเทศาภิบาลที่อำนาจรัฐรวมศูนย์อยู่ ณ กรุงเทพฯ รัฐบาลสยามต้องการบุคคลที่มีศักยภาพมาปฏิบัติงาน มากกว่าอุปถัมภ์เจ้านายพื้นเมืองที่ไม่มีความจำเป็นอีกต่อไปในการต่อรองทางอำนาจ ฉะนั้นการเข้ามาสถาปนาอิทธิพลของรัฐบาลสยาม จึงมีส่วนอย่างยิ่งที่ทำให้เจ้านายพื้นเมืองปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ และสร้างความตระหนักถึงอนาคตในการปรับเปลี่ยนฐานอำนาจอีกด้วย

กลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนและดูแลเจ้านายพื้นเมืองดั้งเดิมท่ามกลางบริบทช่วงการขยายอาณานิคม คือ ข้าหลวง ถือเป็นผู้แทนของรัฐบาลที่มีอำนาจในการเมืองขณะนั้น ธรรมเนียมการส่งข้าหลวงเข้ามายังหัวเมืองขนาดเล็กเพื่อควบคุมดูแลกิจการภายในเมือง รวมทั้งข้าหลวงบังคับใช้อำนาจกับเจ้านายพื้นเมืองและรวบอำนาจในกิจการระหว่างประเทศ ลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นเช่นเดียวกับที่รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในพม่าปฏิบัติต่อรัฐเจ้าฟ้าไทใหญ่และในแหลมมลายูปฏิบัติต่อรัฐสุลต่าน ฉะนั้นเจ้านายพื้นเมืองจำเป็นต้องปรับตัวทงเหลือเพียงหน้าที่คอยอำนวยความสะดวก และรับนโยบายรัฐบาลผ่านข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑล (County) มาปฏิบัติตามเพียงเท่านั้น และน่าสังเกตว่ารัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ มีแนวทางดำเนินนโยบายอย่างประนีประนอมต่อเจ้านายพื้นเมือง อีกทั้งยังกำชับให้ข้าหลวงดูแลเจ้านายพื้นเมืองอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพื่อสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างกันอันจะนำไปสู่ความราบรื่นเมื่อจำเป็นต้องขอความร่วมมือจากเจ้านายพื้นเมือง

ข้าหลวงจึงเปรียบเสมือนกลไกสำคัญที่ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 นำกลไกดังกล่าวเข้ามาใช้ในพื้นที่รัฐบริวารน้อยใหญ่ที่อยู่ห่างไกลอำนาจศูนย์กลาง (เมืองหลวงของเจ้าอธิราช) การแต่งตั้งข้าหลวงนั้นนัยยะหนึ่งเพื่อให้การดำเนินกิจการระหว่างประเทศดำเนินไปอย่างราบรื่นตามเป้าประสงค์ของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์อันเนื่องด้วยความตกลงระหว่างประเทศ ข้าหลวงทั้งฝ่ายอังกฤษและฝ่ายสยามจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ผู้แทนรัฐบาลฝ่ายของตน เช่น การตัดสินคดีความในศาลต่างประเทศ การจัดแบ่งแนวอาณาเขต ฯลฯ และเป็นที่น่าสังเกตว่าบทบาทและอิทธิพลของเจ้านายพื้นเมืองได้หายไปจากการเจรจาระหว่างประเทศ

ข้าหลวงใหญ่ในอาณานิคมของอังกฤษนอกจากจะมีหน้าที่ปฏิบัติราชการด้านการบริหารรัฐกิจแล้ว ยังต้องเรียกประชุมเจ้าหลวงแต่ละเมืองเป็นประจำทุกปี เพื่อให้สามารถดำเนินนโยบายให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของรัฐบาล ตัวอย่างเช่น การประชุมสภาผู้นำท้องถิ่นระดับสูง (Durbar)

เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม ค.ศ. 1895 เกิดปัญหาการเผชิญกับการขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสบริเวณเมืองเชียงตุง ข้าหลวงใหญ่ประจำรัฐฉานได้กล่าวย้อนถึงภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและรัฐฉาน ก่อนที่จะปรึกษาหารือกิจการชายแดนด้านตะวันออก และกำหนดทิศทางให้บรรดาเจ้าฟ้าทราบ และปฏิบัติร่วมกัน⁶⁷⁵ ฯ

ทั้งนี้รัฐบาลสยามได้ยึดถือธรรมเนียมการปฏิบัติดังกล่าวเช่นกัน และกำชับให้ข้าหลวงใหญ่จัดการประชุมเจ้าหลวงทุกปีด้วยเพื่อรักษาความสัมพันธ์กับเจ้านายพื้นเมือง อีกทั้งสนับสนุนให้เจ้านายพื้นเมืองมีส่วนร่วมในการปกครองเมืองของตน เนื่องจากสามารถเข้าใจปัญหาอย่างแท้จริง และนำปัญหามาร่วมกันหาวิธีแก้ไข ตัวอย่างเช่น กรณีประสบภัยแล้งจนเกิดทุพภิกขภัยในเมืองลำปาง จะต้องรายงานและแจ้งในที่ประชุมให้ข้าหลวงใหญ่รับทราบ จดหมายเหตุแสงอรุณฉบับที่ 9 ประจำเดือนกันยายน ค.ศ. 1892 รายงานว่า เมืองนครลำปางประสบความลำบาก เนื่องจากชาวนาไม่มีข้าวปลูก จึงทำให้ราษฎรอดอยาก เกิดโจรออกปล้นบ้านเรือนเพื่อหาข้าวสาร บางหมู่บ้านโดนปล้นจนไม่เหลือข้าวสารสักถัง ในแต่ละวันราษฎรอดอยากล้มตายเป็นจำนวนมาก เบื้องต้นคณะมิชชันนารีได้เรียไรเงินช่วยเหลือแล้วกว่า 3,300 เหรียญ แต่ทว่ากลับไม่เพียงพอจึงจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ จึงประกาศให้ช่วยกันฝากเงินมายังบรรณาธิการหนังสือพิมพ์จดหมายเหตุแสงอรุณ เพื่อที่จะรวบรวมส่งมายังคณะมิชชันนารีประจำเมืองลำปางต่อไป⁶⁷⁶ และเท่าที่ฝ่ายรัฐบาลสยามได้แสดงความช่วยเหลือผ่านข้าหลวง ดังความในจดหมายเหตุแสงอรุณ ฉบับที่ 10 ความว่า

“...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบเหตุการณ์กันดารอาหารเมืองนครลำปางตั้งนั้น ก็ทรงพระเมตตากรุณาทีคุณ แลทรงพระสังเวชอาณาประชาราษฎรที่อยู่ในเมืองนั้นเปิ่นที่ยิ่ง จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิบดี ให้บัญชาข้าหลวงรับเงิน 100 ชั่งไปจ่ายซื้อข้าวพระราชทานราษฎรที่อดเข้า แลที่ไม่มีข้าวปลูกแล้วจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งต่อไปว่า ถ้าเงิน 100 ชั่งยังไม่เพียงพอเท่าใดให้กลับมาเบิกเอาเงินขึ้นไปอีก จนให้เพียงพอทั่วถึงกัน...”⁶⁷⁷

จากข้อความข้างต้นในจดหมายเหตุแสงอรุณทั้งฉบับที่ 9 และฉบับที่ 10 ระบุการดำเนินการแก้ไขปัญหาทุพภิกขภัยแก่ราษฎรในเมืองนครลำปาง โดยปรากฏบทบาททั้งคณะมิชชันนารี ข้าหลวงสยาม และกษัตริย์สยาม นำสังเกตว่าสิ่งที่ขาดหายไปจากโครงเรื่องเหตุการณ์ดังกล่าว คือการกล่าวถึงเจ้านายพื้นเมือง เหตุการณ์ดังกล่าวจึงสะท้อนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสถานะความสำคัญของเจ้านายพื้นเมือง รวมถึงอิทธิพลอำนาจที่ขาดหายไปจากเหตุการณ์ร่วมทางสังคม เมื่อพิจารณาลำดับโครงเรื่องสะท้อนว่าภาระหน้าที่ตกไปอยู่ในอำนาจของรัฐบาลสยามแล้ว ฉะนั้นสถานะของเจ้านายพื้นเมืองจึงเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของกลุ่มอำนาจเก่า ที่เป็นเครื่องสะท้อนความ

⁶⁷⁵ “Telegrams,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (28 May 1895), p. 14.

⁶⁷⁶ “ข่าวเมืองลาว,” *จดหมายเหตุแสงอรุณ* (กันยายน 2435), หน้า 72.

⁶⁷⁷ “ข่าวเมืองลาว,” *จดหมายเหตุแสงอรุณ* (ตุลาคม 2435), หน้า 80.

รุ่งเรืองในอดีตของแต่ละเมืองเพียงเท่านั้น อำนาจแท้จริงกลับถูกถ่ายโอนไปสู่บรรดาข้าหลวงและเหล่าข้าราชการที่เข้ามาปฏิบัติราชการในเมืองนั้นๆ

การสถาปนาอำนาจและอิทธิพลของรัฐบาลสยามส่งผลให้ทรัพยากรและภาษีรายได้ ฯลฯ ได้รับการถ่ายโอนไปอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาลส่วนกลางที่กรุงเทพฯ รวมถึงการควบคุมประชากรในท้องที่มณฑลพายัพด้วยที่อยู่ภายใต้กฎหมายและการควบคุมดูแลจากข้าหลวงซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในนามรัฐบาลสยามอีกด้วย ฉะนั้นข้าหลวงจึงเป็นข้าราชการชาวสยามที่ได้รับการมอบหมายอำนาจ และปฏิบัติราชการในภาคส่วนที่รับผิดชอบ โดยคณะข้าหลวงเทศาภิบาลมีตำแหน่ง “ข้าหลวงใหญ่รักษาราชการมณฑล” เป็นประธานบัญชาการกิจการฝ่ายพลเรือนในมณฑลพายัพ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งเป็น “สมุหเทศาภิบาล”

นอกจากข้าหลวงใหญ่ที่เป็นข้าหลวงชั้นเอกมีอำนาจบัญชาการสูงสุด ยังมีข้าหลวงชั้นโทอีกหลายประเภท ตั้งแต่ระดับ⁶⁷⁸ “รองข้าหลวงใหญ่” นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งอื่นที่รับผิดชอบการบริหารแตกต่างกันไป เช่น “ข้าหลวงประจำบริเวณ” มีหน้าที่หยุดยั้งหรือถอนคำสั่งข้าราชการพื้นเมืองระดับพระยา แสน ท้าว เมื่อเห็นว่าไม่สมควร และสามารถพิจารณาตัดสินคดีทางแพ่งและอาญา ที่มีความเสียหายหรือปรับไหมไม่เกิน 100 บาท หรือคดีที่โทษจำคุกไม่เกิน 3 เดือน⁶⁷⁹ เนื่องจากพื้นที่มณฑลพายัพนั้นกว้างใหญ่ จึงจำเป็นที่จะต้องจัดแบ่งหน่วย “บริเวณการปกครอง” เพื่ออำนวยความสะดวกตำแหน่งข้าหลวงบริเวณมีสถานะของตำแหน่งรองจากข้าหลวงใหญ่ แต่สูงกว่าข้าหลวงประจำเมือง

“ข้าหลวงประจำเมือง” มีหน้าที่ดำเนินกิจการมหาดไทยภายในเมืองร่วมกับเจ้านายพื้นเมือง โดยส่วนใหญ่จัดตั้งอยู่ในหน่วยการเมืองที่เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” นอกจากนี้ด้วยความพิเศษของมณฑลพายัพอันเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้สำคัญของประเทศและสร้างรายได้ให้แก่ประเทศสยามจำนวนมาก ดังที่สะท้อนได้จากการเข้ามาขอสัมปทานป่าไม้หรือป่าไม้สักของบริษัทต่างชาติ จึงทำให้มณฑลพายัพเป็นมณฑลที่พลุกพล่านไปด้วยความสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นเมืองกับคนในบังคับอังกฤษ ฉะนั้นจึงมีข้าหลวงตำแหน่งพิเศษที่มีเฉพาะในมณฑลพายัพ คือ “ข้าหลวงป่าไม้” มีหน้าที่ตรวจตราและจัดเก็บภาษีอากร ค่าภาคหลวง และผลประโยชน์ที่ได้รับจากการทำสัมปทานป่าไม้ รวมทั้งยังมีหน้าที่ดูแลรักษาป่าไม้ด้วย⁶⁸⁰

การปฏิรูปการปกครองในมณฑลพายัพเริ่มมีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้น เมื่อครั้งแต่งตั้งพระยาทรงสุรเดช (อิน บุนนาค) เป็นข้าหลวงใหญ่ ซึ่งแนวทางตามนโยบายของพระยาทรงสุรเดชค่อนข้างคุกคามและลดทอนอำนาจของกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนืออย่างยิ่ง เนื่องจากความพยายามในการรวม

⁶⁷⁸ “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลวันตเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 182.

⁶⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

⁶⁸⁰ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *เทศาภิบาล* (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 284.

อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ⁶⁸¹ และลิดรอนสิทธิบางประการที่มีอยู่เดิมของเจ้านายฝ่ายเหนือที่ถูกรัฐบาลสยามมองว่าเป็นสิทธิพิเศษ ส่งผลให้เกิดความไม่พอใจในการปฏิบัติราชการของข้าหลวงใหญ่ อย่างไรก็ตามแม้มีความพยายามของรัฐบาลสยามในการแต่งตั้งข้าหลวงระดับต่างๆ ไปรับราชการประจำมณฑลพายัพแต่ก็ยังไม่ราบรื่นเท่าที่ควร

ขณะที่รัฐบาลสยามปรับปรุงการปกครองระดับท้องถิ่นทั่วราชอาณาจักร ได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ค.ศ. 1897⁶⁸² อันเป็นช่วงเดียวกับมิสเตอร์ปีแอร์ โอรีต ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมเดินทางมาเยี่ยมหัวเมืองทางเหนือ จากบันทึกการเดินทางของเขาซึ่งเขียนเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1897 แสดงทรรศนะต่อกิจการข้าหลวงประจำเมืองว่า “...แม้เจ้าอุปราช (เมืองลำปาง) ยอมรับคำแนะนำต่างๆ ของข้าหลวง แต่ข้าหลวงเองก็ต้องอาศัยอำนาจข้าหลวงใหญ่ๆ อยู่บ่อยครั้ง พระยาทรงฯ ใช้อิทธิพลต่อเจ้านายเหล่านี้นัก คงไม่เป็นการดีหากไม่เชื่อฟังข้าหลวงใหญ่ นายฟุ้งข้าหลวงลำปางยังหนุ่ม ดูขยันขันแข็ง มีความตั้งใจและมีกิตติศัพท์ในความซื่อตรง ข้าพเจ้าไม่คิดว่าข้าหลวงจะสามารถใช้อำนาจกับพวกเจ้านายที่นี้ได้เท่าใดนัก ข้าหลวงที่นี้มาจากคนสามัญเช่นเดียวกับข้าหลวงที่ลำพูน ทางควรแต่งตั้งใครที่เป็นผู้ที่มีตระกูลหรือมีทรัพย์เพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับนับถือ ข้าหลวงลำพูนและที่นี้เป็นแต่เพียงผู้แทนของข้าหลวงใหญ่ๆ และไม่กล้าดำเนินการใดๆ โดยปราศจากความเห็นชอบของข้าหลวงใหญ่ พวกเจ้าต่างๆ ไม่เชื่อฟังเท่าใดหากรู้ถึงความเห็นชอบของข้าหลวงใหญ่ๆ ในเรื่องนั้นๆ ยังมาไม่ถึง พูดอีกนัยหนึ่งก็คือในทางปฏิบัติ คนเหล่านี้มิใช่เป็น “ข้าหลวง” ดังเช่นตำแหน่งที่เป็นอยู่ หากเป็นเพียงเสมียนที่ข้าหลวงใหญ่ๆ แต่งตั้งสำหรับงานบางประเภทเท่านั้น ในความเป็นจริงเจ้านายฝ่ายเหนือมีอิสระมากกว่าที่ข้าพเจ้าคิด ตัวอย่างเช่นที่เมืองลำปางข้าหลวงไม่มีอำนาจในการควบคุมด้านการเงินเท่าไรนัก...”⁶⁸³

ช่วงที่พระยาทรงสุรเดชเป็นข้าหลวงใหญ่ ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ระบบของเจ้านายพื้นเมืองในการบริหารกิจการภายในเมืองเป็นอย่างดี ท่านผู้นี้จึงเป็นข้าหลวงคนสำคัญที่สร้างความตระหนักรู้ให้แก่เจ้านายพื้นเมืองถึงอิทธิพลอำนาจของรัฐบาลสยามอันเข้ามาแทนที่อำนาจของกลุ่มเจ้านาย กระทั่งถึงวันที่ 23 พฤษภาคม ค.ศ. 1899 มีคำสั่งแต่งตั้งพระยานริศรานุกิจ (สาย โชติกเสถียร) ขึ้นไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลลาวเฉียงต่อจากพระยาทรงสุรเดช ซึ่งกราบบังคมลาออกจากตำแหน่งเพื่อรักษาอาการป่วย⁶⁸⁴ นอกจากนี้ในช่วงที่เกิดการจัดแบ่งมณฑลพายัพ

⁶⁸¹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557), หน้า 439.

⁶⁸² “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่,” ราชกิจจานุเบกษา 14, 9 (30 พฤษภาคม 2440), หน้า 105-124.

⁶⁸³ พิษณุ จันทรวิน, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2546), หน้า 124-125.

⁶⁸⁴ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย [ประกาศการตั้งกรมการเมืองลพบุรี, ข้าหลวงใหญ่รักษาราชการมณฑลลาวเฉียงแทนพระยาทรงสุรเดช และให้ข้าหลวงว่าราชการเมืองภูเก็ตรับราชการแทนข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลภูเก็ตเดิม, ตั้งนายอำเภอเมืองนครจันทิก, ให้เจ้ากรมป่าไม้ลาออกไปพักและตั้งผู้ว่าการแทน, ให้ว่าที่อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลพิษณุโลกไปรับราชการในตำแหน่งข้าหลวงว่าราชการเมืองพิษณุ, ตั้งข้าหลวงมหาดไทยมณฑลลาวเฉียง, ให้รองข้าหลวงคลังมณฑลปราจีนบุรีเป็นปลัดเมืองนครสวรรค์],” ราชกิจจานุเบกษา 16, 11 (11 มิถุนายน 2442), หน้า 149.

ใหม่ แยกเป็น 2 ส่วน คือ 1) มณฑลพายัพ และ 2) มณฑลมหाराษฎร์ เมื่อ ค.ศ. 1915 จึงทำให้ต้องมีตำแหน่งใหม่ขึ้นมาปกครองเรียกว่า “อุปราชภาคพายัพ” จากการรวม 2 มณฑลเข้าเป็นภาคระหว่างมณฑลพายัพ และมณฑลมหाराษฎร์ อุปราชภาคพายัพทำหน้าที่ตรวจตราและกำกับราชการในภาคพายัพทั้งสองมณฑล มหาอำมาตย์โท เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ผู้มีความสามารถในราชการและชำนาญราชการมณฑลพายัพ เลื่อนตำแหน่งจากสมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ เป็นอุปราชมณฑลภาคพายัพคนแรก⁶⁸⁵ แต่ตำแหน่งดังกล่าวถูกยกเลิกไปใน ค.ศ. 1925 นอกจากนี้บรรดาข้าราชการสยามที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ขึ้นมารับราชการประจำมณฑลพายัพตามลำดับเวลาปรากฏดังตารางที่ 14

ช่วงเวลา	รายชื่อ	ตำแหน่ง
ทศวรรษ 1870	พระนรินทรราชเสนี หรือพระยาเทพประขุน หรือเจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม ศรีไชยยันต์)	ข้าหลวง 3 หัวเมือง
ทศวรรษ 1870-80	พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันท)	ข้าหลวง 3 หัวเมือง
ค.ศ. 1884	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	ข้าหลวงต่างพระองค์
ค.ศ. 1889	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิศาตรา	ข้าหลวงต่างพระองค์
ก่อน ค.ศ. 1892	พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค)	ข้าหลวงใหญ่
ค.ศ. 1899	พระยานริศรารักษ์ (สาย โชติกเสถียร)	ข้าหลวงใหญ่
ค.ศ. 1902	เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร)	ข้าหลวงเทศาภิบาล และ อุปราชภาคพายัพ
ค.ศ. 1915	พลโท หม่อมเจ้าบรมเดชกฤดากร	ข้าหลวงเทศาภิบาล และ อุปราชภาคพายัพ
ค.ศ. 1922	เจ้าพระยาสุรดินทรสุรินทรภักขัย (พร จารุจินดา)	ข้าหลวงเทศาภิบาล และ อุปราชภาคพายัพ
ค.ศ. 1925	พระยาราชนกุลวิบูลย์ภักดี (อวบ เปาโรหิตย์)	สมุหเทศาภิบาล
ค.ศ. 1928	พลโท พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์	สมุหเทศาภิบาล
ค.ศ. 1932	พระยาภิรมย์ภักดี (เชียร กัลยาณมิตร)	สมุหเทศาภิบาล

ตารางที่ 14

ที่มา

รายนามข้าหลวงสยามประจำมณฑลพายัพ

ดัดแปลงจาก ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เทศาภิบาล (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 226-228.

⁶⁸⁵ “ประกาศ เลิกมณฑลเพชรบูรณ์เข้าเป็นเมืองในมณฑลพิษณุโลก และแยกมณฑลพายัพเป็นมณฑลมหाराษฎร์ และมณฑลพายัพ รวมเรียกว่า มณฑลภาคพายัพ มีตำแหน่งอุปราชเป็นผู้ตรวจตรากำกับราชการ,” ราชกิจจานุเบกษา 32, 0 ก (12 กันยายน 2458), หน้า 202.

6.1.2 การจัดระเบียบหน่วยการปกครอง

หลังจากความร่วมมือระหว่างกองข้าหลวงปักปันเขตแดนระหว่างรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษกับรัฐบาลสยามเมื่อ ค.ศ. 1893 หลังจากการแบ่งพื้นที่เขตอิทธิพลอำนาจอย่างชัดเจน อันเป็นเครื่องรับประกันว่ารัฐบาลอังกฤษยอมรับว่ามณฑลพายัพเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ซึ่งปีถัดมา (ค.ศ. 1894) เกิดความเปลี่ยนแปลงในการจัดการปกครองอย่างมีนัยยะสำคัญของประเทศสยาม คือ มณฑลพายัพได้รับการควบคุมดูแลภายใต้กระทรวงมหาดไทย มณฑลพายัพมีพื้นที่ขนาดกว้างใหญ่และเป็นมณฑลที่มีประชากรมาก⁶⁸⁶ เป็นมณฑลที่จะต้องมีความละเอียดรอบคอบในการจัดการปกครอง เพราะมีความซับซ้อนทั้งภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกิจการและคนในบังคับอังกฤษ

วิธีปฏิบัติการปกครองส่วนท้องถิ่นโดยพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ นำระเบียบวิธีการปกครองซึ่งเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้พัฒนาขึ้นแล้วไปบังคับใช้ในอาณานิคมพม่ามาเป็นแบบอย่าง โดยมอบหมายให้หลวงเทศาภิบาลเดินทางไปศึกษาดูงานในอาณานิคมของอังกฤษ ภายใต้การต้อนรับและชี้แนะจากเซอร์แฟรงค์ สเวตเตินแฮม (Sir Frank Swettenham) ซึ่งได้ศึกษาระบบการปกครองที่มีโครงสร้างแบบข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ กำนันผู้ใหญ่บ้าน ทั้งนี้ฝ่ายอังกฤษได้มอบตำราการปกครองอาณานิคมให้ฝ่ายรัฐบาลสยามด้วย⁶⁸⁷ หลังจากนั้นกรมหลวงดำรงราชานุภาพจัดแบ่งเขตการปกครองทั่วทั้งพระราชอาณาจักรในช่วง ค.ศ. 1906 มีจำนวนทั้งสิ้น 18 มณฑล แต่ละมณฑลมีข้าหลวงใหญ่ที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลกรุงเทพฯ ส่งออกไปประจำการ โดยแต่ละมณฑลประกอบไปด้วยหน่วยการปกครองระดับที่เล็กลง คือ จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ซึ่งครัวเรือนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มหมู่บ้านอยู่ภายใต้การปกครองของผู้ใหญ่บ้าน และบรรดาผู้ใหญ่บ้านจะเลือกสรรกำนันเป็นผู้ปกครองระดับตำบล⁶⁸⁸ แต่นายอำเภอและเจ้าเมืองมาจากการแต่งตั้งของราชการ

เมื่อ ค.ศ. 1894 รัฐบาลสยามเริ่มดำเนินการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาปรับใช้จัดการหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรโดยปรับแก้ระเบียบมณฑลรูปแบบเดิม กระบวนการดังกล่าวดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปปีละ 2-3 มณฑล⁶⁸⁹ เพื่อเปลี่ยนให้เป็น “ระบบมณฑลเทศาภิบาล

⁶⁸⁶ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *เทศาภิบาล* (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 139.

⁶⁸⁷ จักรกฤษณ์ นรินดิศดุการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2527, อ้างถึงใน นรเศรษฐ์ นาคภัทระพงศ์, สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปิยนดา บุณนา “การบริหารจัดการมณฑลเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” *วารสารพหุศึกษาศาสตร์* 18, 2 (กรกฎาคม 2555), หน้า 145.

⁶⁸⁸ ดี. จี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร, พิมพ์ครั้งที่ 3, บรรณาธิการชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 635.

⁶⁸⁹ นันทนา กปิลกาญจน์ “การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ. 2411-2453,” *วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม)* 15, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537), หน้า 170.

ภายใต้กระทรวงมหาดไทย” โดยมีข้าหลวงใหญ่ชาวสยามเป็นตำแหน่งนำสูงสุดในแต่ละมณฑล เหตุที่ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปเนื่องจาก “...การเลือกสรรข้าราชการเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยทรงเลือกด้วยพระองค์เอง และทรงแต่งตั้งไป...เมื่อดังมณฑลเพิ่มขึ้นอีก ก็ได้ทรงช่วยเสนาบดีเลือกอีกด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องให้มีพระเวลาทรงเลือกสรรคนดีให้พอแก่ตำแหน่งที่ต้องการ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือ เงินจะต้องมีพอสำหรับค่าใช้จ่ายด้วย จึงตั้งขึ้นคราวละมณฑลหนึ่งบ้าง 2-3-4 มณฑลบ้าง สุดแต่โอกาสอำนวย...”⁶⁹⁰ อนึ่งมณฑลพายัพเป็นส่วนที่ปรับปรุงการจัดแบ่งมณฑลอยู่เดิมก่อน ค.ศ. 1893 ให้เป็นระบบเทศาภิบาลมากขึ้นในช่วงตั้งแต่ ค.ศ. 1900 เป็นต้นมา⁶⁹¹ โดยเฉพาะการออกพระราชบัญญัติการปกครองส่วนท้องถิ่น ร.ศ. 119 (ค.ศ. 1900) ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ด้านการปกครองระดับท้องถิ่นให้มีความเกี่ยวข้องกับอำนาจจากส่วนกลางอย่างเด่นชัด

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการปฏิรูปการปกครองแบบใหม่อันเป็นระบอบที่ใช้ในอังกฤษ และได้รับการนำมาปรับใช้ในอาณานิคมของอังกฤษในอินเดีย พม่า และแหลมมลายู คือ การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มีสาระสำคัญในการด้านการจัดการอำนาจที่กระจุกกระจายมารวมไว้ ภายใต้การบริหารจัดการของรัฐบาลสยาม ภายใต้กระทรวงมหาดไทย⁶⁹² ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของรัฐบาลสยามในการรวบอำนาจเพื่อเข้าปกครองพื้นที่มณฑลพายัพอย่างเป็นทางการ

ระบบมณฑลเทศาภิบาลสร้างความเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้งหมดในทุกระดับของมณฑลพายัพ จากรูปแบบการปกครองมณฑลแบบเดิมที่รัฐบาลสยามจะเน้นเข้ามาควบคุมเฉพาะเจ้านายพื้นเมืองที่ถือว่าเคยเป็นการปกครองส่วนบนของสังคม แต่ทว่าระบอบมณฑลเทศาภิบาลแบบใหม่กลับทวีความเข้มข้นโดยเน้นยกระดับส่วนท้องถิ่น กล่าวคือเริ่มมีการคัดเลือกผู้นำหมู่บ้าน ส่วนผู้ใหญ่บ้านร่วมกันคัดเลือกกำนัน อีกทั้งข้าราชการสยามได้รับการแต่งตั้งมาจากรัฐบาลกรุงเทพฯ เข้ามาเป็นนายอำเภอ เจ้าเมือง และข้าหลวงประจำเมือง⁶⁹³ รูปแบบของมณฑลเทศาภิบาลได้ปรับเปลี่ยนพันธะความสัมพันธ์ของหน่วยการปกครองระดับท้องถิ่น ให้มีความใกล้ชิดและแนบแน่นกับรัฐบาลสยามมากยิ่งขึ้น จากเดิมที่การปกครองระดับท้องถิ่นจะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลโดยตรงกับเจ้านายพื้นเมืองหรือเชื้อเครือของเจ้านายที่ส่งไปปกครองท้องที่ห่างไกล การปฏิรูปการปกครองรูปแบบใหม่ได้ปรับเปลี่ยนให้ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายอำเภอ เชื่อมโยงกับรัฐรวมศูนย์ในฐานะข้าราชการของรัฐ ข้าราชการเหล่านี้มีหน้าที่รับผิดชอบและปฏิบัติตามคำสั่งข้าหลวงใหญ่ในฐานะผู้แทนรัฐบาลสยาม

⁶⁹⁰ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, เทศาภิบาล (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 260.

⁶⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

⁶⁹² “พระบรมราชโองการ ประกาศ จัดป็นหน้าที่กระทรวงกลาโหม มหาดไทย,” ราชกิจจานุเบกษา 11, 39 (23 ธันวาคม 2437), หน้า 306-307.

⁶⁹³ “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443), หน้า 177-194.

นอกจากนี้มณฑลเทศาภิบาลถือกำเนิดขึ้นจากการรวมหลายเมืองเข้าด้วยกัน โดยเอื้อประโยชน์ต่อการรวมศูนย์กลางอำนาจ กล่าวคือ รัฐบาลสยามสามารถบังคับบัญชามณฑลพายัพโดยตรงผ่านกระทรวงมหาดไทย โดยผ่านกลไกของข้าหลวงเทศาภิบาลที่ได้มีมติจากรัฐบาลสยามและเห็นสมควรในความสามารถขึ้นมาปกครอง และผ่านกลไกข้าราชการสยามที่ได้รับการแต่งตั้งมาประจำการในมณฑล จากเดิมแต่ละหัวเมืองที่มีสถานะเป็นเมืองเอกเทศต้องปรับสถานะลงให้อยู่ภายใต้ระบบมณฑลเทศาภิบาล น่าสนใจว่ารัฐบาลสยามเมื่อเข้ามาจัดการปกครอง แม้ว่าจะยังไม่ยุ่งเกี่ยวกับประเด็นอิทธิพลของเจ้านายพื้นเมืองมากนัก แต่ทว่าเริ่มมีการจัดแบ่งพื้นที่การปกครองใหม่ตามความสะดวกตามแผนปกครองของฝ่ายรัฐบาล เช่นเดียวกับเมื่อหลังจากที่อังกฤษเข้าครอบครองพม่าสำเร็จใน ค.ศ. 1885 ก็ได้จัดเขตพื้นที่การปกครองใหม่ แต่ก็ยังไม่ได้ทำลายการจัดแบ่งพื้นที่ซึ่งมีอยู่เดิม⁶⁹⁴ เพื่อให้สอดคล้องกับโครงสร้างการบริหารจัดการของข้าราชการอาณานิคมเป็นสำคัญ

ปัญหาที่ข้าหลวงสยามมักเผชิญขณะที่เข้ามาปฏิบัติหน้าที่สำรวจและติดต่อราชการมณฑลพายัพมักจะไม่ได้รับความสะดวก เนื่องจากแต่ละเมืองตั้งเมืองกระจายตามแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขา ฉะนั้นจึงพิจารณาเห็นควรให้จัดแบ่งบริเวณการปกครองขึ้นมา เพื่อให้ง่ายต่อคณะทำงานกองข้าหลวงที่รัฐบาลสยามส่งมาสำรวจและตรวจตราราษฎรให้ทำงานได้ง่ายขึ้น ฉะนั้นจึงเกิดการแบ่งบริเวณการปกครองตามความเข้าใจของสยาม เพื่อประโยชน์ต่อการปกครองให้ทั่วถึงของระบบราชการมหาดไทย มณฑลพายัพเป็นมณฑลที่มีขนาดพื้นที่กว้างขวางและมีจำนวนประชากรค่อนข้างมาก จึงจำเป็นต้องมีการจัดแบ่ง “บริเวณ” ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ของหลายเมืองทับซ้อนกัน กล่าวคือ หัวเมืองชั้นนอกของบางนครสามารถรวมเข้ากับบริเวณอื่นได้ กรณีของนครเชียงใหม่ที่มีเมืองขึ้นจำนวนมาก นอกจากพื้นที่ส่วนกลางที่เรียกว่านครเชียงใหม่ ยังได้รับการจัดแบ่งให้เป็นบริเวณเชียงใหม่ 2 บริเวณ และบริเวณน่าน 1 บริเวณ โดยแต่ละบริเวณมีรายละเอียดดังนี้

- 1) บริเวณเชียงใหม่เหนือ ประกอบด้วย 5 เมือง ได้แก่ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เวียงป่าเป้า เมืองฝาง และเมืองหนองช้าง
- 2) บริเวณเชียงใหม่ตะวันตก ประกอบด้วย 4 เมือง ได้แก่ เมืองขุนยวม เมืองปาย เมืองแม่ฮ่องสอน และเมืองยวม
- 3) บริเวณน่าน ประกอบด้วย 8 เมือง ได้แก่ เมืองกอบ เมืองเงิน (เมืองกุสาวดี) เมืองเชียงของ เมืองเชียงคำ เมืองเชียงลม เมืองเชียงแลง เมืองเชียงฮ่อน และเมืองเทิง⁶⁹⁵

เมื่อพิจารณาลักษณะเฉพาะของการจัดการปกครองของรัฐบาลสยาม มีวัตถุประสงค์เพื่อหลายความแตกต่างสร้างความเป็นเอกภาพของชาติ ซึ่งโดดเด่นมากในรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระ

⁶⁹⁴ C. Crosthwaite, “The Administration of Burma,” in *South East Asia: colonial history*, vol. 2, ed. P. H. Kratoska (London; New York: Routledge, 2001), pp. 213-214.

⁶⁹⁵ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *เทศาภิบาล* (พระนคร: คลังวิทยา, 2495), หน้า 139-140.

มณฑลเกล้าเจ้าอยู่หัว “...ต้องการให้บ้านเมืองเป็นอันหนึ่งอันเดียวเป็นสภาพเอกชาติ (Homogeneity) เพราะฉะนั้นไม่ยากปกครองส่วนใดส่วนหนึ่งจุประเทศราชต่างชาติ ความมุ่งหมายนี้ผิดกันกับ อังกฤษ ซึ่งปกครองเมืองลาวหลายแห่งแบบวิธีแยกประเทศราชย่อยๆ เพราะเขาเห็นประโยชน์ในการที่จะแยกและเขาไม่มีหวังในที่จะให้เป็นชาติเดียวกันได้...”⁶⁹⁶ ลักษณะความแตกต่างที่โดดเด่นทั้งวัฒนธรรมและภาษา มีส่วนซับซ้อนความแตกต่างจากพลเมืองสยามและความเป็นเอกภาพของประชากรในมณฑลพายัพ รัฐบาลสยามพยายามขับเคลื่อนนโยบายการผนวกรวมเชื้อชาติ โดยการสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับชนชาติไทย⁶⁹⁷แบบร่วมประวัติศาสตร์กับสยาม นับว่าเป็นวัตถุประสงค์ที่ต่างออกไปจากรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ ที่มักปกครองโดยจัดแบ่งแยกกลุ่มชาติพันธุ์แบบ “แบ่งแยกและปกครอง”

การปกครองพระราชอาณาจักรสยาม ค.ศ. 1912 ได้สรุปภาพรวมการปกครองมณฑลพายัพ ไว้ว่า ผู้บัญชาการแทนรัฐบาลสยามประจำ “...มณฑลพายัพเรียกว่าข้าหลวงใหญ่, เมืองหรือจังหวัด 1 มีผู้ว่าราชการเมืองนาย 1 ทุกเมือง แต่เมืองที่ข้าหลวงเทศาภิบาลประจำอยู่นั้นผู้ว่าราชการเมืองเรียกว่าปลัดมณฑล, อำเภอ 1 มีนายอำเภอคน 1 ตำบล 1 มีกำนันคน 1 และหมู่บ้าน 1 มีผู้ใหญ่บ้านคน 1 อนึ่งเมืองเชียงใหม่ เมืองน่าน เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน 4 เมืองในมณฑลพายัพนั้นมีคณะฯ 1 เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” สำหรับบังคับบัญชากิจการในเมืองนั้น, เค้าสนามหลวงนั้นมีข้าราชการ 3 นายคือ เจ้าผู้ครองเมือง 1 ข้าหลวงประจำเมือง 1 ข้าหลวงผู้ช่วย 1...”⁶⁹⁸

ในช่วง ค.ศ. 1912 เมื่อจัดแบ่งการปกครองเมืองภายในมณฑลพายัพแบ่งออกเป็น 7 เมือง โดยแต่ละเมืองแบ่งอำเภอได้ดังข้อมูลปรากฏดังต่อไปนี้ 1) เมืองเชียงใหม่ แบ่งเป็น 15 อำเภอ ได้แก่ นครเชียงใหม่ ปายาง แม่ออน สันทราย ดอยสะเก็ด แม่ริม แม่ท่าช้าง แม่วาง จอมทอง เมืองฮอด แม่แตง เมืองพร้าว เชียงดาว สะเมิง และเมืองแจ่ม 2) เมืองเชียงราย แบ่งเป็น 10 อำเภอ ได้แก่ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เมืองฝาง แม่สรวย เมืองพะเยา แม่ใจ ดอกคำใต้ เมืองเชียงคำ ป่าเป้า และเมืองเชียงทอง 3) เมืองแม่ฮ่องสอน แบ่งเป็น 4 อำเภอ ได้แก่ เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองยวม เมืองขุนยวม และเมืองปาย 4) เมืองน่าน แบ่งเป็น 5 อำเภอ ได้แก่ เมืองน่าน เมืองปัว เมืองละ และเมืองศีสะเกษ และท่าปลา 5) เมืองนครลำปาง แบ่งเป็น 9 อำเภอ ได้แก่ เมือง แจ้ห่ม สบปราบ เมืองลอง ป่าตัน ทางสัตว์ สบยาว เมืองเถิน และแม่เงา 6) เมืองลำพูน แบ่งเป็น 3 อำเภอ ได้แก่ นครลำพูน ปากบ่อง และเมืองลี และ 7) เมืองแพร่ แบ่งเป็น 4 อำเภอ ได้แก่ เมืองแพร่ เมืองสอง แม่พริก และร้องกวาง⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ สจข., ร.7 รล. 2/6 เอกสารพระราชหัตถเลขา “ตั้งเจ้าประเทศราชในมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1926)

⁶⁹⁷ “ต้นเดิมภางสาวตานชนชาวสยาม,” สิริกิตีฉบับ (มิถุนายน 2464): 161., “ต้นเดิมรัฐบาลไทยสร้างเมืองหลวง,” สิริกิตีฉบับ (มิถุนายน 2464), หน้า 162.

⁶⁹⁸ สจข., รล. 1/995 เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงมหาดไทยส่งแผนการแบ่งพระราชอาณาจักรตามการปกครองประจำศก 131” (ค.ศ. 1912)

⁶⁹⁹ เรื่องเดียวกัน.

จะเห็นว่าข้อมูลจากกระทรวงมหาดไทย ค.ศ. 1912 ระบุข้อมูลไว้เกี่ยวกับมณฑลพายัพเพียงมณฑลเดียว มีเมืองภายใต้การปกครองมากถึง 7 เมือง และพื้นที่อำเภอในความรับผิดชอบกว่า 50 อำเภอ ซึ่งเป็นหน่วยการบริหารที่มีขนาดใหญ่มาก ส่งผลให้รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดำริที่จะแบ่งแยกบางส่วนตั้งขึ้นเป็นมณฑลใหม่ จึงกำหนดให้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1916 ดังตอนหนึ่งในราชกิจจานุเบกษา ความว่า

“...มณฑลพายัพเป็นมณฑลที่มีเมืองใหญ่หลายเมือง แลเมืองเหล่านั้นก็มีท้องที่กว้างใหญ่ ระยะทางห่างไกลกันมากแลแยกย้ายกันอยู่ในที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำของแลแม่น้ำคง (สาละวิน) ถึง 3 ลุ่มน้ำ รวมจำนวนผู้คนแลพลเมืองมากกว่ามณฑลอื่นๆ ยากที่สมุหเทศาภิบาลผู้เดียวจะไปตรวจราชการให้เพียงพอทั่วถึงเสมอไปได้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมควรแล้วที่จะแบ่งท้องที่มณฑลพายัพจัดตั้งเป็นอีกมณฑล 1 เพื่อให้สะดวกแก่การปกครองต่อไปภายหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกท้องที่มณฑลพายัพ คือ เมืองนครน่าน 1 เมืองนครลำปาง 1 เมืองแพร่ 1 รวม 3 เมืองตั้งขึ้นเป็นมณฑล 1 ต่างหาก มีนามว่า “มณฑลมหาสารคาม” ตั้งศาลารัฐบาลที่เมืองแพร่ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาอำมาตย์ตรี พระยาเพชรรัตนสงคราม เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลมหาสารคาม...”⁷⁰⁰
(เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการปกครองหัวเมืองในมณฑลพายัพให้เป็นหน่วยปกครองเดียว อันเนื่องมาจากการเผชิญกับอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ที่เข้ามาลงทุนประกอบธุรกิจหลายประเภทตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการมีปฏิสัมพันธ์กับคนในบังคับอังกฤษ ดังรายงานการค้าของรัฐบาล ค.ศ. 1909 กล่าวว่าธุรกิจส่วนใหญ่ในเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปาง เป็นกิจการของคนในบังคับอังกฤษ⁷⁰¹ ฉะนั้นการบริหารรัฐกิจมณฑลพายัพจึงจำเป็นต้องปรับรูปแบบมณฑลพายัพไว้ให้มีเพียงสายบังคับบัญชาเดียว เพื่อถ่ายทอดคำสั่งและรับส่งไปบอกและศุภอักษรอย่างรวดเร็ว เนื่องจากจะส่งต่อระบบการแจ้งความร้องทุกข์และคดีความที่เกิดขึ้นกับคนในบังคับอังกฤษทั้งในภาคธุรกิจ การค้า และป่าไม้ นอกจากนี้อิทธิพลของอังกฤษยังคงครองสัดส่วนเศรษฐกิจและการลงทุนสูงโดยเฉพาะการเปิดบริษัทสัมปทานป่าไม้สัก ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐบาลสยามต้องดูแลพื้นที่ดังกล่าวเป็นพิเศษ และมักดำเนินการโดยรอบคอบหรือศึกษาวิธีการจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่ถือปฏิบัติมาก่อน เพื่อให้เป็นไปความทำการปฏิบัติเดียวกันและหลีกเลี่ยงการเกิดข้อพิพาท

ดังกรณีรัฐบาลสยามพยายามจำกัดการครอบครองอาวูรป็นของบริษัทต่างชาติในมณฑลพายัพ ซึ่งบริษัทเหล่านี้ครอบครองไว้มาก รัฐบาลสยามเกรงว่าหากปล่อยให้มณฑลพายัพในครอบครอง

⁷⁰⁰ “ประกาศ เลิกมณฑลเพชรบูรณ์เข้าเป็นเมืองในมณฑลพิษณุโลก และแยกมณฑลพายัพเป็นมณฑลมหาสารคาม และมณฑลพายัพ รวมเรียกว่า มณฑลภาคพายัพ มีตำแหน่งอุปราชเป็นผู้ตรวจตรากำกับราชการ,” ราชกิจจานุเบกษา 32, 0 ก (12 กันยายน 2458), หน้า 201.

⁷⁰¹ Foreign office, Siam: Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai (London: Her Majesty's Stationery Office, 1910), p. 5.

จำนวนมาก อาจจะสามารถใช้เป็นเครื่องต่อรองทางอำนาจและนำไปสู่การยึดครองมณฑลพายัพให้เป็นอาณานิคมได้ ประกอบกับเกิดเหตุพุกเงี้ยวก่อจลาจลขึ้นใน ค.ศ. 1902 รัฐบาลสยามพิจารณาข้อมูลการครอบครองอาวุธแต่ละบริษัท พบว่าบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามขออนุญาตส่งปืน 8 กระบอก กระสุน 2,800 นัด เพิ่มเติมจากที่รัฐบาลสยามเคยอนุญาตไปก่อนแล้ว 4 ครั้ง รวมครอบครองปืน 16 กระบอก กระสุน 6,200 นัด และบริษัทบอร์เนียวขออนุญาตส่งปืน 50 กระบอก กระสุน 3,000 นัด ซึ่งรัฐบาลสยามเคยอนุญาตไปก่อนแล้ว 5 ครั้ง รวมครอบครองปืน 50 กระบอก กระสุนคงเหลือ 2,077 นัด

จากตัวอย่างข้อมูลข้างต้นพบว่าทั้งสองบริษัทครอบครองอยู่จำนวนมาก หากรัฐบาลสยามจะยอมอนุญาตอีกก็จะกระทบต่อบริษัทอื่น กล่าวคือบริษัทต่างชาติอื่นอาจขออนุญาตเพิ่มการครอบครองอาวุธตามอีก ดังนั้นจำเป็นจะต้องหาวิธีจำกัดการครอบครองอาวุธปืน⁷⁰² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1903 ไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพให้อ่านหนังสือ Gazetteer of Upper Burma and the Shan States “...เรื่องดิสอาร์มเมืองพม่า ที่เขาทำอย่างไร อยู่ในหนังสืออัฟเปอ เบอมา กาเสตเทีย เล่ม 1 ตอน 1 แขนบต่อ 4 น้ 124 ถึงน้ 144 กินความตลอดถึงคนทำป่าไม้ แลได้ใช้ทั้งพม่าตอนบนแลตอนล่าง แต่ถึงเขาทำ ก็ช้า จึงสำเร็จ ถ้าทำได้เช่นนั้น เปนหลักถามมั่นคง คนในบังคับก็เห็นจะไม่สู้ขัดขวางมากนัก ขอให้พลิกสมุดนั้นดู...”⁷⁰³

ตั้งแต่หลังจากที่อังกฤษและฝรั่งเศสลงนามรับรองอธิปไตยสยามเหนือมณฑลพายัพ รัฐบาลสยามมีความพยายามนำบทบัญญัติตามข้อกำหนดของอาณาจักรสยามนำมาทดลองใช้ในมณฑลพายัพ เช่น เมื่อ ค.ศ. 1897 มีบันทึกเกี่ยวกับการตัดสินใจตัดสินคดีความรวมถึงขั้นตอนและระเบียบการพิจารณาคดีทั้งคดีอาญาและคดีแพ่ง ผู้พิพากษา ซึ่งเป็นข้าราชการสยามได้รับคำสั่งให้พยายามใช้กฎหมายของสยามเป็นที่ตั้งให้มากที่สุด⁷⁰⁴ เพื่อสร้างแบบแผนและเป็นการจัดระเบียบการปกครองให้เป็นหน่วยมาตรฐานเดียวกันภายในพระราชอาณาจักร

นอกจากนี้ยังมีการสร้างอิทธิพลของสยามเชิงประจักษ์อีกด้วย โดยเฉพาะการจัดตั้งกำลังพลเป็นกองทหารและสร้างศูนย์บัญชาการในมณฑลพายัพ อันเป็นผลมาจากกบฏเงี้ยวเมื่อ ค.ศ. 1902 จนทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับสถานการณ์กบฏเงี้ยวที่ลุกลามขึ้น พระองค์เล็งเห็นว่าเหตุการณ์ที่ทวีความรุนแรงเพราะในมณฑลพายัพขาดกองกำลังทหาร

⁷⁰² ที่ 247/1798 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วันที่ 19 ธันวาคม ค.ศ. 1902 ศึกษาเพิ่มเติม จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย, เล่ม 1 (พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2513), หน้า 181.

⁷⁰³ ที่ 141/1074 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1903 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

⁷⁰⁴ พิชณ จันทรวินัน, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2546), หน้า 87.

ดูแลความสงบภายใน⁷⁰⁵ ฉะนั้นจึงมีการส่งทหารจากมณฑลนครราชสีมารวมถึงบางส่วนในมณฑลพิษณุโลก โดยให้ขึ้นมาประจำการยังค่ายทหารประจำมณฑลพายัพซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟเชียงใหม่ เช่นเดียวกับที่รัฐอังกฤษขึ้นมาสร้างฐานทัพทหารอังกฤษในรัฐฉาน ยังบริเวณที่เรียกว่า ป้อมสเตดแมน (Fort Stedman) สร้างอยู่ใกล้กับเมืองตองจี⁷⁰⁶ ฉะนั้นกองกำลังทหารถือเป็นสัญญาณอย่างหนึ่งในการแสดงอำนาจและการถูกควบคุมปกครองภายใต้รัฐบาล นอกจากนี้ยังมีความสำคัญในการป้องกันกิจการชายแดนอีกด้วย

อีกทั้งรัฐบาลสยามปรับเขตพระราชฐานภายในเขตกำแพงเมืองของเจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่หรือเรียกว่า “เวียงแก้ว” ให้เป็นศูนย์กลางมณฑลพายัพ บทความของโดม ไกรปรกรณ์ กล่าวถึงการที่รัฐบาลสยามนำระบบอาณานิคมภายใน (Internal Colonialism) เข้ามาใช้กับมณฑลพายัพ โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพื้นที่สำคัญ โดยให้เหตุผลว่ารัฐบาลเห็นสมควรว่า “ควรจะต้องปรับเปลี่ยน”⁷⁰⁷ มากไปกว่านั้นในด้านพัฒนาการของการลงโทษและระบบราชทัณฑ์ รัฐบาลสยามได้ไปศึกษาและนำต้นแบบจากอังกฤษมาปรับใช้ในสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรือนจำมณฑลพายัพซึ่งมีรูปแบบเรือนจำ โครงสร้างอาคาร และการลงโทษที่รัฐบาลสยามเรียนรู้ระบบ แผนผัง และโครงสร้างเรือนจำมาจากระบบเรือนจำของสหราชอาณาจักร (อังกฤษ)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเป็นเครื่องมือสำหรับขับเคลื่อนการบริหารจัดการปกครองในมณฑลพายัพ ซึ่งรัฐบาลสยามเรียนรู้มาจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ระบอบมณฑลเทศาภิบาลส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับหัวเมืองประเทศราชที่เคยดำรงสถานะเป็นหน่วยการเมืองอิสระ นอกจากนี้อำนาจเจ้านายพื้นเมืองที่เคยมีศักดิ์และสิทธิ์ ในการกำหนดทิศทางและความเป็นไปภายในหน่วยการเมืองของตน กลับต้องถูกลดอำนาจลงแล้วโอนถ่ายอำนาจไปสู่รัฐบาลสยามโดยตรง ผ่านคณะข้าหลวงและข้าราชการชาวสยาม ที่ฝ่ายรัฐบาลสยามแต่งตั้งมาจากกรุงเทพฯ ฉะนั้นการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้ทำหน้าที่ประทับประคององค์อาณัติของมณฑลพายัพที่ต้องเผชิญกับอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ส่งผลให้รัฐบาลสยามสามารถควบคุมดูแลทั้งคนในบังคับตะวันตกและคนพื้นเมืองได้มากขึ้น รวมถึงสามารถดูแลทั้งกิจการด้านมหาดไทย ด้านยุติธรรม และด้านกลาโหม สิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความสำเร็จของรัฐบาลสยามในการผนวกหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรภายใต้ชื่อ “ประเทศสยาม” โดยมีปัจจัยเร่งเร้าจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ

⁷⁰⁵ สจข., 5.5 ศธ 42/7 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “กล่าวถึงประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารปี ร.ศ. 122” (ค.ศ. 1903)

⁷⁰⁶ “The Anglo-French Siam Agreement,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (25 August 1896), p. 4.

⁷⁰⁷ โดม ไกรปรกรณ์, “คุ้มหลวงเวียงแก้วของเจ้าหลวงเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5: เรื่องราวที่ไม่ถูกเล่าถึงในพงศาวดารสยามและร่องรอยที่พบในหลักฐานอื่น,” *วารสารหน้าจั่ว* 10 ฉบับพิเศษ (กันยายน-สิงหาคม 2556), หน้า 21.

6.2 ด้านการศาสนา

วิธีการด้านศาสนาที่รัฐบาลสยามถือปฏิบัติแตกต่างไปจากเจ้าอาณานิคม อันสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์กบฏซีปอยที่เกิดขึ้นในจักรวรรดิอินเดียช่วง ค.ศ. 1857 มีมูลเชื้อจากความซับซ้อนและเกี่ยวโยงกับมิติด้านศรัทธาและศาสนาของคนพื้นเมือง หลังจากการลุกต่อต้านอังกฤษของทหารพื้นเมือง (ซีปอย) ผลของเหตุการณ์ครั้งนั้นส่งผลให้วิธีการประนีประนอมกับผู้ปกครองท้องถิ่นต้องยุติไป และอังกฤษได้เข้าปกครองอินเดียอย่างเต็มรูปแบบภายใต้การควบคุมจากรัฐบาลอังกฤษโดยตรง⁷⁰⁸ ดังจะเห็นได้ว่ากบฏซีปอยถือเป็นบทเรียนสำคัญให้แก่อังกฤษในการหลีกเลี่ยงการเข้าไปจัดการด้านความเชื่อและศาสนาของคนพื้นเมือง ดังตัวอย่างการให้สถาบันศาสนาเป็นอิสระจากการปกครองทั้งคณะสงฆ์ในพม่าและคณะผู้ถือศรัทธาศาสนาอิสลามในแหลมมลายู เป็นต้น

ผู้ปกครองสยามพยายามสร้างเครือข่ายการปกครองผ่านการปฏิรูปพุทธศาสนา ควบคู่กับระบบบริหารราชการแผ่นดิน โดยใช้ศาสนาเป็นหนึ่งในเครื่องมือยึดโยงพลเมืองในมณฑลพายัพ เพื่อผดุงสังคมมณฑลพายัพเข้าเป็นส่วนหนึ่งโครงสร้างการรวมศูนย์กลางอำนาจ ดังจะปรากฏชัดเจนว่าการเข้ามาจัดการในระดับสังคมและวัฒนธรรม ได้รับการผนวกรวมให้อยู่ภายใต้การกำกับจากกระทรวงธรรมการ หน่วยงานดังกล่าวมีหน้าที่ดูแลทั้งด้านกิจการพุทธศาสนารวมถึงการให้การศึกษาแก่พลเมืองรวมทั้งในมณฑลพายัพด้วย ทั้งกิจการศาสนาและการศึกษานับเป็นภารกิจที่เกี่ยวข้องกัน ดังเช่นนโยบายที่กำหนดทิศทางของกระทรวงธรรมการกำหนดไว้

จะเห็นได้ว่านอกจากบทบาทกระทรวงมหาดไทยที่มีความสำคัญยิ่งต่อการปกครองแล้ว กระทรวงธรรมการก็มีบทบาทที่สำคัญกว่ากันไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากรายละเอียดรายงานของข้าหลวงธรรมการที่ได้รับมอบหมายให้มาตรวจราชการยังมณฑลพายัพ ซึ่งได้เขียนรายงานแจ้งการสำรวจกิจการพุทธศาสนาและการศึกษาชี้แจงแก่รัฐบาลสยาม นโยบายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับด้านศาสนาที่โดดเด่นจัดแบ่งได้เป็น 2 ประการ ได้แก่ 1) การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ และ 2) การสนับสนุนพระสงฆ์ให้เป็นกลไกของรัฐในการขัดเกลามณฑลเมืองในมณฑลพายัพ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.2.1 การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์

พลเมืองมณฑลพายัพนับถือพุทธศาสนาเป็นคติความเชื่อหลัก สะท้อนได้ทั้งในเชิงคติความเชื่อ พิธีกรรม รวมถึงศาสนสถาน โดยเฉพาะหลักฐานประจักษ์พยาน เช่น โบราณสถาน ซากเจดีย์ ปรางค์หักพัง ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงให้เห็นถึงความเชื่อพุทธศาสนาที่ฝังรากลงในวิถีชีวิตของสังคมมณฑลพายัพ การดำรงสถานะของรัฐที่มีความอิสระจากอิทธิพลภายนอก ได้หล่อหลอมให้

⁷⁰⁸ การรวมกำลังต่อต้านอำนาจของอังกฤษเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ และเป็นชนวนเหตุสำคัญที่เปลี่ยนแปลงการปกครองของอังกฤษที่มีต่ออินเดียอย่างรัดกุมอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ศึกษาเพิ่มเติม A. A. Akhtar, "The Revolt of 1857 in British India: case of Some Loyal Royals," *Serbian Studies Research* 5, 1 (2014)

คณะสงฆ์ในมณฑลพายัพมีรูปแบบและมีอัตลักษณ์ เมื่อรัฐบาลสยามพิจารณาแล้วเล็งเห็นว่าไม่เป็นไปตามแบบแผนเดียวกันกับคณะสงฆ์ในศูนย์กลางราชอาณาจักร การปฏิรูปทางอาณาจักรจึงพลอยทำให้ต้องปฏิรูปศาสนจักรควบคู่กันไปด้วย วิธีการปฏิรูปศาสนานับเป็นวิธีการที่แตกต่างไปจากการปฏิบัติของเจ้าอาณานิคมอังกฤษอย่างสิ้นเชิง ฝ่ายอังกฤษมุ่งเน้นดำเนินนโยบายไม่ยุ่งเกี่ยวกับลัทธิความเชื่อของคนพื้นเมืองเพื่อให้การปกครองสงบเรียบร้อย แต่ทว่ากรณีของมณฑลพายัพกับรัฐบาลสยามมีความแตกต่างออกไป เนื่องจากลักษณะวัฒนธรรมความเชื่อซึ่งสอดคล้องกัน โดยเฉพาะการยกสถานะพระสงฆ์ให้อยู่เหนือกว่าทุกคนชั้น ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงตระหนักถึงการใช้ประโยชน์ และกำกับให้คณะสงฆ์เป็นกลไกอย่างหนึ่งควบคู่กับระบบรัฐราชการ

ภูมิหลังในการสร้างบ้านแปงเมืองหลังจากพื้นม่าน (ขับไล่พม่า) ออกจากแผ่นดินลาวล้านนา ผู้นำแต่ละหัวเมืองได้ทำสงครามกวาดต้อนผู้คนเทครัวลงมาจากตอนใต้ของจีนและหัวเมืองไทใหญ่ ตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 จึงมีหลากหลายชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไทถูกกวาดต้อนมาตั้งบ้านเรือนในมณฑลพายัพ⁷⁰⁹ กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา จึงสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางทางความเชื่อพร้อมกับช่วงที่สร้างบ้านแปงเมืองในพื้นที่แห่งใหม่ ทั้งนี้หลักฐานการกวาดต้อนผู้คนยังปรากฏการนำชื่อบ้านนามเมืองอันเป็นภูมิลำเนาที่จากมาตั้งเป็นชื่อชุมชนและชื่อวัดประจำชุมชน ดังเช่นตัวอย่างกลุ่มคนมาจากหัวเมืองไทใหญ่ เช่น เมืองสาด เมืองยอง เมืองเส้น เมืองวะ ฯลฯ โดยส่วนใหญ่พบว่าเป็นประชากรที่อยู่ในปกครองของเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง เช่น เมืองกาย เมืองซอน เมืองพยาก เมืองลึง ฯลฯ กลุ่มคนจากมณฑลยูนนาน เช่น เมืองมว เมืองมาง เมืองลวง ฯลฯ แม้ว่าโดยมากวัดแม้จะเป็นที่สาธารณะประโยชน์ แต่ทว่าความซับซ้อนและการจัดแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์มีส่วนทำให้วัดได้รับการอุปถัมภ์จากกลุ่มเดียวกัน⁷¹⁰ และอยู่ภายใต้ระบบหมวดอุโบสถเดียวกันเป็น การจำแนกได้ชัดเจนอันเป็นลักษณะเฉพาะที่จัดได้ว่าเป็นพุทธศาสนา “นิคมพื้นเมือง” อีกทั้งมีข้อปฏิบัติบางประการที่หยิบยกขึ้นเป็นข้ออ้างในการปฏิเสธการทำสังฆกรรมร่วมกัน ฉะนั้นนิคมพื้นเมืองจึงมีความหลากหลายไปตามวัตรวิถีของคณะสงฆ์แต่ละชาติพันธุ์อีกด้วย

วัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ในมณฑลพายัพหรือวัตรปฏิบัติแบบพื้นเมือง ที่ข้าหลวงธรรมการบันทึกว่ามีความแตกต่างไปจากวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์สยาม ฉะนั้นการให้คุณค่าและวิธีคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์จึงแตกต่างกันไปด้วย เช่น วัดส่วนใหญ่มีเพียงวิหารโดยมักทำอุโบสถโดยใช้โบสถ์น้ำ ขณะที่พระนั่งเทศน์บนธรรมมาสน์นิยมมีผ้าม่านปิดกำบังพระ ธรรมเนียมปฏิบัติการเทศน์นิยมเทศนาเป็นนิทานภาษาพื้นเมือง ส่วนข้อพระวินัย “...ปราชิกมี 3 เท่านั้น อุตริมนุสธรรมไม่รู้จัก ถึงสามก็ยังผิด

⁷⁰⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี (เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538), หน้า 121-122.

⁷¹⁰ ไข่มุก อุทยานาสี, “การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ในระยะครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537), หน้า 13.

ปาณาเถโปเนปราชิก ไม่ว่าฆ่าอะไรเป็นปราชิกทั้งนั้น...” การบรรพชาและอุปสมบท 3 วันแรกจะต้องอยู่ในวัดตามโคนต้นไม้อย่างเคร่งครัดเพราะกลัวอาบัติ เรียกว่า “อยู่กรรม” ส่วนวันที่ 4 เป็นต้นไปจะไม่เคร่งครัดมากนัก⁷¹¹ “...ประเพณีที่สามเณรเข้าบ้านเย็นๆ เพื่อรับประทานอาหารยังมีอยู่บ้างในตำบลไกลๆ...”⁷¹² อนึ่งผู้ศึกษามีทรรศนะว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในมณฑลพายัพ ยังสะท้อนวิถีพุทธในนิคมพื้นเมือง และใกล้เคียงกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในดินแดนพม่า โดยเฉพาะการรับบิณฑบาตหรือแม้แต่ไม่มีข้อกำหนดเรื่องโกนคิ้ว

นอกจากนี้ในการดำเนินงานหลายส่วนรัฐบาลกรุงเทพฯ ยังคงไม่ได้เข้ามาจัดการด้านวิถีชีวิตและความเชื่อดั้งเดิมซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ประเด็นดังกล่าวนี้อาจจะสามารถบันทึกและเป็นอุปสรรคต่อการปกครองมณฑลพายัพของรัฐบาลสยามได้ เช่น การดำเนินการของกระทรวงเกษตรยังคงจัดปันส่วนเงินงบประมาณ เพื่อเป็นค่าประกอบพิธีเลี้ยงเทพารักษ์ใน ค.ศ. 1918 ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวมีเฉพาะไม่กี่มณฑลที่ทางรัฐบาลสยามอนุญาต พร้อมให้การสนับสนุนเงินงบประมาณ ประกอบด้วยการเลี้ยงเทพารักษ์ในมณฑลมหาสารคาม มณฑลพายัพ มณฑลจันทบุรี มณฑลนครราชสีมา และมณฑลนครศรีธรรมราช⁷¹³

การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลมณฑลพายัพจึงมีความพยายามค่อยๆ ปรับเปลี่ยนความเชื่อให้สอดคล้องเป็นมาตรฐานเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ในการควบคุมกลุ่มอิทธิพลทางศาสนาให้อยู่ภายใต้กำกับของรัฐบาล การรวมศูนย์ทางศาสนจักรในประเทศสยามได้ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่การออกประกาศพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ค.ศ. 1902 ประกาศให้ใช้ในประเทศสยามแต่ทว่ากลับไม่ได้ประกาศใช้ทั่วทุกท้องที่ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าเฉพาะมณฑลที่มีความละเอียดอ่อนในการปกครอง และมีอาณาเขตประชิดกับอาณานิคมของอังกฤษ เช่น มณฑลไทรบุรี มณฑลปัตตานี รวมถึงมณฑลพายัพ⁷¹⁴ เป็นต้น หลังจากนั้นใน ค.ศ. 1924 จึงได้นำพระราชบัญญัติดังกล่าวมาประกาศใช้ทั่วทุกมณฑล รวมถึงมณฑลปัตตานี มณฑลพายัพ และมณฑลที่ตั้งขึ้นใหม่อย่างมณฑลมหาสารคามด้วย⁷¹⁵

⁷¹¹ เขียน ณ พลัฒา เมืองแพร่ ลงวันที่ 26 พฤษภาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷¹² เขียน ณ กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน.

⁷¹³ สจข., กส 1/2558 เอกสารกระทรวงเกษตร “มณฑลพายัพหารือเรื่องข้าราชการขอเบิกเงินค่าเช่าม้าในระหว่างไปตรวจราชการ” (ค.ศ. 1918)

⁷¹⁴ “พระบรมราชโองการ ประกาศ ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์,” ราชกิจจานุเบกษา 19, 16 (20 กรกฎาคม 2445), หน้า 296.

⁷¹⁵ “ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในมณฑลมหาสารคาม มณฑลพายัพ และมณฑลปัตตานี,” ใน โชติ ทองประยูร, คำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505, พิมพ์ครั้งที่ 5 (ธนบุรี: ดำรงธรรม, 2509), อ้างถึงใน ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, “แสงเงาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา: การช่วงชิงความหมายของพื้นที่ ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-พ.ศ. 2475),” วารสารหน้าจั่ว 9 (กันยายน-สิงหาคม 2556), หน้า 49.

ผลของการเริ่มเข้ามาแทรกแซงอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ โดยใช้การเข้ามาปรับเปลี่ยนโครงสร้างการจัดสายกลุ่มพระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิม ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยเน้นการบังคับบัญชาแบบลดหลั่นขึ้น ผ่านวิธีการแต่งตั้งลำดับยศศักดิ์และระดับชั้นของสมณศักดิ์ในการปกครองคณะสงฆ์ สามารถเทียบเคียงได้กับสายบัญชาการข้าราชการพลเรือน โดยแต่งตั้งให้มีตำแหน่งเจ้าคณะเมือง (เจ้าคณะจังหวัด) เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล ให้คอยควบคุมดูแลเจ้าอาวาสและพระลูกวัด โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์จะอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้กิจการของวัดจากเดิมที่ถือเป็นเรื่องความสัมพันธ์เฉพาะคณะสาธุชนและวัด กลับขยายขอบเขตโดยมีรัฐบาลเข้ามากำหนดกฎเกณฑ์สถานะความเป็นวัดอีกด้วย กล่าวคือบทบาทของรัฐบาลสยามในการรับรองความเป็นวัดผ่านเงื่อนไข เช่น การกำหนดเขตวิสุงคามสีมา การจัดทำแผนที่วัด และการจัดทำบัญชีผลประโยชน์วัด⁷¹⁶ ฯลฯ โดยเฉพาะบทบัญญัติที่กำหนดการสร้างวัดที่จะต้องผ่านความเห็นชอบจากรัฐบาลส่วนกลางดังตัวอย่างกฎระเบียบ ความว่า

“...ผู้ใดจะสร้างวัดขึ้นใหม่ต้องได้รับพระราชทาน พระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะสร้างได้ และพระบรมราชานุญาตนั้นจะพระราชทานดังนี้ คือ ข้อ 1 ผู้ใดจะสร้างที่สำนักสงฆ์ขึ้นใหม่ในที่แห่งใด ให้ผู้นั้นมีจดหมายแจ้งความต่อนายอำเภอผู้ปกครองท้องที่แห่งนั้น ให้นายอำเภอ ปรึกษาเจ้าคณะแขวงนั้น...ข้อ 2 ในการที่จะขอรับพระราชทานที่วิสุงคามสีมา สำหรับอารามเดิมที่ได้ก่อสร้างปฏิสังขรณ์ใหม่ก็ดี หรือจะสร้างที่สำนักสงฆ์ขึ้นเป็นอารามก็ดี ให้ผู้ขอทำจดหมายยื่นต่อผู้ว่าราชการเมืองนั้นๆ ให้มีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล...”⁷¹⁷

การออกประกาศกฎหมายเพื่อควบคุมอำนาจทางด้านศาสนจักรให้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลสยาม ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์พื้นเมือง เนื่องจากในมณฑลพายัพมีกลไกของคณะสงฆ์ที่จะดูแลปกครองกันภายใต้เครือข่ายการบวช แม้ว่าจะไม่ใช่องค์กรหรือหน่วยงานทางการ แต่ทว่าเสมือนการปกครองกันภายในอย่างหลวมๆ เรียกว่า “หมวดอุโบสถ” หรือหมวดหัววัด กล่าวคือ เจ้าอาวาสที่มีอุโบสถเป็นพระอุปัชฌาย์จะมีเครือข่ายวัดและพระสงฆ์ที่อุปสมบทให้และถือว่าพระอุปัชฌาย์รูปนั้นเป็น “เจ้าหมวดอุโบสถ”⁷¹⁸

เพราะฉะนั้นพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ค.ศ. 1902 จึงได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์คณะสงฆ์พื้นเมือง จากเดิมที่มีลักษณะที่ยืดหยุ่นและอาศัยความสัมพันธ์ในฐานะพระอุปัชฌาย์ เปลี่ยนไปเป็นการบังคับบัญชาผ่านโครงสร้างคณะสงฆ์ที่มีการจัดลำดับขั้นปกครองเป็นทอดๆ และสร้างกรอบกำหนดเพื่อผูกโยงพันธะหน้าที่เข้ากับศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ อนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตว่าการเปลี่ยนการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลพายัพ มีรูปแบบ

⁷¹⁶ เขียน ณ ที่พักข้าราชการ เมืองนครลำปาง ลงวันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷¹⁷ “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์,” ราชกิจจานุเบกษา 19, 13 (29 มิถุนายน 2445), หน้า 215.

⁷¹⁸ ธิต์ ไฉ่, “วิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของครูบาภิชัยชาวปี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559), หน้า 23-25.

คล้ายคลึงกับวิธีปฏิบัติของเจ้าอาณานิคมของอังกฤษใน “การแบ่งแยกและปกครอง”⁷¹⁹ และเป็นการสถาปนาโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งลื้อไปตามระบบรัฐราชการโดยที่คณะสงฆ์จะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลจากเจ้าคณะประจำเมือง เช่นเดียวกับระบบข้าหลวงประจำเมือง

นอกจากนี้การออกนโยบายได้สร้างความตระหนักให้แก่พระสงฆ์ในระดับปัจเจก โดยเฉพาะการออกข้อกำหนดให้ใช้ภาษาไทย กล่าวคือ “...พระและสามเณรในเมืองนี้ทางบ้านเมืองกวตขันมาก ผู้ที่จะบวชเป็นพระหรือสามเณรต้องเป็นผู้่านหนังสือไทยออก...ความรู้ยังอ่อนมากอ่านหนังสือไทยและพูดไทยยังไม่มีใครได้ดี ยังไม่สามารถอ่านตำราและเข้าใจความได้สดวก...”⁷²⁰ นอกจากนี้การแต่งตั้งสมณศักดิ์เป็นการสร้างพันธะความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างพระสงฆ์พื้นเมืองกับรัฐบาลสยาม ฉะนั้นจึงเปรียบได้ว่าวิธีการดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ที่ครองสมณศักดิ์เสมือนเป็นข้าราชการของรัฐบาลสยาม โดยเฉพาะตัวอย่างวัดใหญ่สำคัญในฐานะศูนย์กลางวัดที่ใช้ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสาบานตัวต่อกษัตริย์สยามของข้าราชการตามความกำหนด ถือเป็นหน้าที่ในพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ค.ศ. 1897⁷²¹ เช่น กรณีศึกษาจุดประกอบพิธีถือน้ำฯ ประจำเมืองเชียงใหม่จัด ณ วัดเจดีย์หลวง พระสงฆ์ในวัดดังกล่าวได้รับเอาแนวคิดปฏิบัติจากธรรมเนียมปฏิบัติแบบสยาม เป็นต้น แม้กระทั่งการกำหนดกิจกรรมของวัดที่เนื่องด้วยนโยบายจากรัฐบาลสยาม เช่น การจัดซุ่มเฉลิมในวันเฉลิมพระชนมพรรษา การจัดพิธีสวดถวายพระพรชัยมงคล ฯลฯ

การจัดการเกี่ยวกับพระสงฆ์ในฐานะกลไกอย่างหนึ่งของรัฐ ได้ก่อให้เกิดรูปแบบสำนักใหม่ และการผูกโยงกับกรุงเทพฯ โดยเฉพาะกรณีพระอภัยสารทนะเจ้าคณะประจำเมืองเชียงใหม่ เป็นที่ศรัทธาอันถือแก่สาธุชนเมืองเชียงใหม่รวมถึงตั้งแต่ในสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ ได้ออกคำสั่งให้พระสงฆ์เรียนหนังสือไทยและศึกษานวโกวาท ท่านได้ฝากพระยาศึกษาสมบุรณ์ไว้ว่า “...ท่านเรียกเข้าไปแล้วส่งยันต์ปิดทองให้ เข้าใจว่าให้เกล้าฯ พอรับท่านก็บอกว่าขอให้เอาให้ไปถวายพระเจ้าเหนือหัวเมืองได้ ขอให้ถวายให้ได้...”⁷²² ข้อความดังกล่าวสะท้อนความผูกพันกับศูนย์กลางอำนาจของสยาม และแนวคิดเกี่ยวกับสถานะของเจ้าเหนือหัวได้เปลี่ยนไปอย่างมาก จึงอนุมานได้ว่ากษัตริย์สยามคือผู้ปกครองที่มีอำนาจอย่างแท้จริงเหนือเจ้านายพื้นเมือง

การสถาปนาระบบควบคุมคณะสงฆ์ในมณฑลพายัพประสบความสำเร็จ ดังจะพบได้ว่ากลไกการควบคุมผ่านระบบสมณศักดิ์เริ่มแสดงผลเชิงประจักษ์ โดยเฉพาะกรณีการตั้งอธิการบดีครูบาศรีวิชัย

⁷¹⁹ ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์, “แสงเงาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา: การช่วงชิงความหมายของพื้นที่ ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-พ.ศ. 2475),” วารสารหน้าจั่ว 9 (กันยายน-สิงหาคม 2556), หน้า 49.

⁷²⁰ เขียน ณ กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷²¹ “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่,” ราชกิจจานุเบกษา 14, 9 (30 พฤษภาคม 2440), หน้า 105-124.

⁷²² เขียน ณ กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

ผู้เป็นพระภิกษุพื้นเมืองรูปสำคัญที่มีคุณูปการต่อพุทธศาสนาในมณฑลพายัพ ในฐานะพระนักปฏิบัติธรรมและคำขุพุทธศาสนา โดยการบูรณปฏิสังขรณ์วัดท่ามณฑลพายัพกระทั่งเกิดมหาศรัทธาของสาธุชน กระทั่งได้รับการยกย่องให้เป็น “ตนบุญ” ถือเป็นกรณีสำคัญที่สะท้อนการบังคับใช้อำนาจที่ทางรัฐบาลมอบหมายให้ผ่านระบบสมณศักดิ์⁷²³ นอกจากนี้กรณีศึกษาครูบาศรีวิชัยยังสะท้อนปฏิสัมพันธ์กับอิทธิพลของระบอบอาณานิคมของอังกฤษ โดยเฉพาะความน่าสนใจของครูบาศรีวิชัยผ่านตราประทับประจำตัวของท่านที่มีพื้นฐานเป็นทงรี มีรูปเสืออยู่ตรงกลาง รายรอบด้วยชื่อของท่านซึ่งมีหลายภาษากำกับ ประกอบด้วย อักษรโรมัน อักษรจีน อักษรพม่า อักษรธรรมล้านนา ลักษณะตราประทับ สะท้อนความเป็นพหุสังคมที่มีการปะทะสังสรรค์ของกลุ่มชนชาติต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในมณฑลพายัพ

6.2.2 พระสงฆ์ในฐานะกลไกของรัฐในการขัดเกลาลเมืองในมณฑลพายัพ

“...เกล้าฯ ได้พยายามชี้แจงเจ้าหลวงได้บอกสัปบุรุษที่เขาเรียกตามภาษาพื้นเมืองว่า “ศรัทธาวัด” มาพบเกล้าฯ ที่วัดเจ็วพุตกันอยู่นาน เขาบอกว่าเขานิยมการศึกษามากแต่ลูกเขาจำเป็นต้องเรียนภาษาพม่าก่อน ถ้าเรียนเมื่อโตพูดไม่ชัด เมื่อรู้ภาษาพม่าแล้วเรียนภาษาอะไรได้ง่าย ลงท้ายพระอธิการรับจะช่วยแนะนำให้ได้เรียนทุกคน เรื่องนี้เกล้าฯ เห็นว่าทางที่จะแก้ต้องเอาศาสนาหน้าหน้า จะทำอย่างอื่นยาก ด้วยพวกนี้เป็นคนในบังคับอังกฤษเสียโดยมาก กงสุลอังกฤษคอยระวังอยู่เสมอ เราต้องพยายามเลือกเด็กเจ็วที่มาเรียนหนังสือให้ได้ฝึกหัดเป็นคนแล้วเกลี้ยกล่อมให้บวช ระหว่างที่เรียนต้องดัดให้คนไทยจริงๆ แล้วไปเทศน์สั่งสอนพวกเจ็วที่พื้นเขตรการเล่าเรียนแล้ว กับเป็นคนด้วย...”⁷²⁴
(เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

ข้อความข้างต้นสะท้อนปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับบรรดาคนในบังคับอังกฤษที่เข้ามาประกอบกิจการและตั้งถิ่นฐานในมณฑลพายัพ ซึ่งนโยบายของรัฐบาลสยามได้พยายามวางบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะเครื่องมือของรัฐในการอบรมสั่งสอน และให้การศึกษาแก่ประชากรในมณฑลพายัพสืบเนื่องจากพื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนาว่าร่วมกัน ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงมีทหรณะที่จะหาประโยชน์จากลักษณะร่วมดังกล่าว เพื่อหล่อหลอมและขัดเกลาราชฎารในมณฑลพายัพโดยฝ่ายรัฐบาลให้มอบภาระพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นสถาบันสำหรับขัดเกลาลเมืองให้เกิดความ

⁷²³ กรณีของครูบาศรีวิชัยที่สร้างพลังแห่งศรัทธา กระทั่งกลายเป็นศูนย์รวมพลังแห่งสาธุชน ในการที่ท่านยึดหลักปฏิบัติตามจารีตพื้นเมืองดั้งเดิมในระบบหมวดวัด ส่งผลให้ขัดกับหลักการจัดระเบียบคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ค.ศ. 1902 ที่ลดหลั่นภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง ฐานะของครูบาศรีวิชัยจึงถูกจัดการด้วยกลไกอำนาจที่รัฐบาลกำหนด ศึกษาเพิ่มเติม โสภ ชาญมูล, “ครูบาศรีวิชัย ‘ตนบุญ’ แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534)

⁷²⁴ เขียน ณ ที่พักข้าราชการ เมืองนครลำปาง ลงวันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

ตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยาม⁷²⁵ “...ราษฎรนับถือพระพุทธศาสนาเคร่งครัด พระพุทธอะไร้มักเชื่อ เพราะฉะนั้นทางที่จะจัดต่อไป ก็คือขอให้พระสังฆมณฑลตามความต้องการของเรา...”⁷²⁶

ฉะนั้นจึงสะท้อนกับสถานภาพทางสังคมของพระสงฆ์ทั้งในสยามและล้านนา ที่ได้รับการยกย่องในสังคมพื้นเมืองของรัฐพุทธศาสนานิกายเถรวาท ฉะนั้นการอบรม การสั่งสอน และการขัดเกลาจึงเป็นหน้าที่ที่รัฐบาลสยามมอบหมายให้คณะสงฆ์ล้านนาปฏิบัติสืบทอด ภายใต้โครงสร้างเดิมของสังคมที่มักจะส่งบุตรหลานไปเรียนวิชาความรู้จากพระสงฆ์มอบตัวเป็นศิษย์หรือเข้ารับใช้พระคหบดีประณีตดุแลพระอาจารย์ โดยเฉพาะธรรมเนียมของคนพื้นเมืองในมณฑลพายัพ ที่มักจะให้บุตรหลานบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อเรียนวิชาตั้งแต่วัยเยาว์ เมื่อลาสิกขาออกมาจะมีสร้อยชื่อนำหน้าว่า “น้อย” เช่น เจ้าน้อยพรหมา เจ้าน้อยหนู ฯลฯ ส่วนกรณีของการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อลาสิกขาออกมาจะมีสร้อยชื่อนำหน้าว่า “หนาน” เช่น เจ้าหนานอินตา เจ้าหนานไชยวงศ์ ฯลฯ เช่นเดียวกับคำสร้อยชื่อว่า “ทิด” ที่คนในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาใช้เรียกพระภิกษุที่ลาสิกขาออกมา

ในช่วงแรกของการดำเนินนโยบายด้านการศึกษาคือจำเป็นต้องพึ่งพาผ่านครุฑจากสาธุชน พระสงฆ์จึงเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความตระหนักถึงการศึกษาในกระบวนการอบรมสั่งสอน เพราะสังคมแบบพุทธศาสนาจะมีเพียงพระสงฆ์เท่านั้นที่ได้รับการยกย่อง และยอมรับจากสังคมพื้นเมืองในฐานะผู้มีญาณความรู้ที่สามารถสั่งสอนบุคคลทั่วไปได้ นโยบายของรัฐบาลสยามเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1898 พยายามสนับสนุนให้พระราชาคณะหลายรูปชุดออกไปจัดการศึกษาตามวัดในหัวเมืองเพื่อเผยแผ่กิจการของคณะสงฆ์แบบสยาม ภายใต้การควบคุมดูแลจากฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสตามลำดับ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ “...พระสงฆ์เถรวาทและเจ้าพนักงานในฝ่ายฆราวาส ได้ช่วยกันจัดและอำนวยความสะดวกตามพระราชดำริ ด้วยความสามารถและอุสาหะ อันเป็นที่พอพระราชหฤทัย ได้เห็นผลความสำเร็จในการเล่าเรียน ตลอดจนความเรียบร้อยในการปกครองสงฆ์มณฑลขึ้นโดยลำดับมา...”⁷²⁷

บทบาทของพระสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่เป็น “ครู” มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกรณีของมณฑลพายัพ เนื่องจากเป็นพื้นที่อ่อนไหวทางการเมือง ฉะนั้นการจะปรับเปลี่ยนความเชื่อของสังคมที่มีความเฉพาะและอยู่ท่ามกลางอิทธิพลของอังกฤษเช่นนี้ รัฐบาลสยามจึงเลือกกระทำผ่านพระสงฆ์โดยเน้นการขัดเกลาเป็นสำคัญ ควบคู่กับสิทธิ์ทางสังคมอันพึงชอบของพระสงฆ์ในการอบรมสั่งสอนฆราวาส ทัศนคติของผู้ศึกษามองว่าการศึกษาในระบบวัดได้รับการพัฒนาต่อยอดสู่การสร้างโรงเรียนโดยอาศัย

⁷²⁵ โสภ ฆานะมูล, “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 71.

⁷²⁶ เขียน ณ กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศข 43/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷²⁷ “พระบรมราชโองการ ประกาศ ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์,” ราชกิจจานุเบกษา 19, 16 (20 กรกฎาคม 2445), หน้า 295-296.

โครงสร้างการศึกษาเดิม กล่าวคือ ใช้วัดเป็นสถานศึกษา และใช้ทรัพยากรพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครู โดยพยายามปรับเปลี่ยนหลักสูตรสมัยใหม่ตามนโยบายของรัฐบาลสยามกำหนด โดยเฉพาะเน้น การศึกษาภาษาไทย รวมถึงวิทยาการสมัยใหม่ผ่านแบบเรียนภาษาไทย

ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของรัฐบาลสยามมุ่งหวังให้เป็นการปลูกฝังจิตสำนึกของเยาวชนรุ่นใหม่ใน ฐานะพลเมืองของประเทศสยามอีกด้วย ซึ่งความหลากหลายของมณฑลพายัพในฐานะศูนย์กลาง เศรษฐกิจการค้าทางบก ที่เคยรวมเอาคนหลากหลายเชื้อชาติภายในพื้นที่ แม้ว่าช่วงอาณานิคมสามารถ จำแนกประเภทพลเมืองทำได้โดยง่ายผ่านการบังคับใช้กฎหมายสัญชาติและสถานะคนในบังคับ แต่กลับพบว่าในทางปฏิบัติไม่สามารถที่จะจำกัดและแบ่งแยกประชากรแต่ละกลุ่มออกจากกันได้เลย ฉะนั้นเมื่อจะริเริ่มนโยบายการศึกษาในมณฑลพายัพ จึงต้องตระหนักถึงปัญหาคนในบังคับอังกฤษด้วย ดังรายงานการตรวจราชการของพระยาศึกษาสมุทรบุรีราชการธรรมการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ระบุว่า “...อนึ่งราษฎรมณฑลนี้มีหลายชาติ คนในบังคับอังกฤษมาก กงสุลอังกฤษคอย ระวังอยู่เสมอ ทางจะให้พวกนี้เป็นพวกเดียวกันกับเราก็คงต้องขอให้พระสั่งสอนตามความต้องการของ เรา...”⁷²⁸

การกำหนดนโยบายจากสมเด็จพระสังฆราช กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ดำรงพระยศ ค.ศ. 1910-1921) ดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากการแก้ไขปรับเปลี่ยนที่สร้างความวุ่นวายและ ไม่ใช่แนวทางหลัก พระองค์ยังมีแนวนโยบายว่ายังไม่เห็นสมควรจะต้องแก้ไขเรื่องปลักย่อยอื่น โดยเฉพาะการปรับแก้สัญลักษณ์ของวัดให้เป็นแบบอย่างแก่นักเรียน รายงานข้าหลวงธรรมการ ค.ศ. 1913 ตรวจราชการเมืองลำพูนชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลสยามมีความคาดหวังให้วัดในฐานะโรงเรียน เป็นต้นแบบในการหล่อหลอมนักเรียน “...การรักษาวัดสะอาดดี เกือบจะว่าดีกว่าวัดราษฎร์ในหัวเมือง มณฑลกรุงเทพฯ ที่เล่าฯ ได้เห็นแล้ว แต่เมื่อขึ้นไปบนกุฏิยังกรุงรัง ภาชนะยังเปื้อนเปรอะไม่เช็ดและ ขัดถู เรื่องนี้จำเอนต้องรีบแก้ เพราะวัดก็เท่ากับโรงเรียนกินนอนของนักเรียน ทำให้เด็กไม่รู้จักรักษา ความสะอาด ถ้าจะให้ทางบ้านช่วยก็ไม่ได้ เพราะทางบ้านก็รู้จักรักษาเหมือนกัน บ้านแทบทุกบ้านมัก ทำครัวในเรือนอยู่...”⁷²⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีพระศนะตอบเกี่ยวกับ เรื่องนี้ว่า “...สกปรกเปื้อนพื้นของพระ ในกรุงเทพฯ ก็เอาเถิด มีมากเหมือนกันยังไม่รู้จักว่าสกปรก ก็ยังไม่รู้จักรักษาความสะอาด แต่ในบัดนี้ก็ค่อยดีขึ้น พระชั้นหลังรู้จักรักษาความสะอาดขึ้น จะจัดขึ้นใน บัดนี้ เหน้เปนชิงสุกก่อนห่ม ยังไม่ถึงเวลา ฯ...”⁷³⁰

⁷²⁸ เขียน ณ ที่พักข้าราชการ เมืองนครลำปาง ลงวันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสาร กระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷²⁹ เขียน ณ ที่พักข้าราชการ เมืองนครลำปาง ลงวันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน.

⁷³⁰ จดหมายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 9 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม เรื่องเดียวกัน.

ภายหลังรัฐบาลสยามได้พบว่าระบบการศึกษาที่พึ่งพาแต่เพียงพระสงฆ์กลับไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจากองค์ความรู้สมัยใหม่ไม่ได้รับการถ่ายทอดและบรรจุไว้ในหลักสูตรทางพุทธศาสนา ฉะนั้นการรับภาระที่ทำหน้าอบรมสั่งสอนตามระบบและหลักสูตรสมัยใหม่ จึงไม่ใช่ความชำนาญหรือเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของพระสงฆ์ รัฐบาลสยามจึงพยายามที่จะนำข้าราชการพลเรือนและต้องเป็นชาวสยามขึ้นไปประจำการเป็นครูตามวัด (โรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนในวัด) ดังข้อเสนอของข้าหลวงธรรมการที่ได้เดินทางมาตรวจราชการมณฑลพายัพ เสนอไปยังรัฐบาลสยามเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติการจัดการเรียนการสอนโรงเรียนวัด จากข้อเสนอสะท้อนถึงการพึ่งพาและยึดเอาพระสงฆ์ให้ทำหน้าที่เป็นครูตามนโยบายของรัฐบาล ภายใต้การควบคุมผ่านคำสั่งของเจ้าคณะที่ลดหลั่นตามสมณศักดิ์ โดยข้าหลวงธรรมการมีใจความสำคัญเรื่องการศึกษา 13 ข้อเสนอ ได้แก่

- 1) โรงเรียนประจำเมืองควรมีครูที่ชำนาญการเรียนการสอน ส่งขึ้นมาจากกรุงเทพฯ 1-2 คน
- 2) กระบวนการสร้างครูจากโรงเรียนฝึกหัดเป็นครู ควรจะเลือกจะเลือกนักเรียนที่จะมาฝึกหัดจากพระสงฆ์และสามเณรเป็นสำคัญ และให้มีสัดส่วนฆราวาสจำนวนน้อยๆ
- 3) หลักสูตรฝึกหัดครูจะต้องประกอบไปด้วย พระธรรมวินัย ระเบียบข้อบังคับลักษณะปกครองคณะสงฆ์ การเทศน์ ฯลฯ เปรียบได้กับกระบวนการทำการฝึกหัดมิสชันนารี
- 4) ควรให้พระหรือสามเณรเหล่านี้ออกไปเป็นครู โดยพระที่มีอาวุโสให้เป็นพระอธิการหรือพระอธิการรองและต้องเป็นครูด้วย ส่วนสามเณรให้ช่วยสอนระดับสามเณรด้วยกัน ผลลัพธ์ในกรณีเมื่อทำเช่นนี้แล้วก็จะได้ทั้งพระอธิการดี ได้ครูดี และได้พระเทศน์เป็นภาษาไทยอย่างดี
- 5) ต้องมีความรู้พอที่จะให้รู้จักวิธีการรักษาพยาบาลเบื้องต้นได้ สำหรับดูแลเด็กนักเรียน
- 6) ตามโรงเรียนควรให้หนังสือต่างประเภทละกันประมาณ 50 เล่ม ทั้งหนังสือสาระวิชาและหนังสืออ่านนอกเวลา สนับสนุนให้นักเรียนยืมไปอ่านที่บ้านเพื่อ "...ผู้ปกครองโดยมากชอบฟังจะได้เกิดความนิยมและเป็นการฆ่าเวลาฟุ้งเฟ้อ ขี้เกียจ... ยืนยันว่าสำเร็จ..."
- 7) ควรให้หาหนังสือเทศน์ที่มีสำนวนโวหารไทยที่แต่งดีแจกพระให้เทศน์ตามนั้น พระสงฆ์เหล่านั้นก็ต้องพยายามพูดภาษาไทยอยู่เองด้วย เป็นกลวิธีอย่างหนึ่งสำหรับการดัดให้คนไทย
- 8) จัดพิมพ์นวกวาทออกจำหน่ายในราคาถูก
- 9) ควรให้ข้าหลวงประจำเมืองเลือกร้านใดร้านหนึ่งเพื่อรับขายหนังสือจากกระทรวง โดยรับจากโรงพิมพ์โดยยังไม่ต้องจ่ายค่าหนังสือ และให้ขายเท่ากับราคาที่รัฐบาลกำหนด หากขายได้เป็นจำนวนเงินเท่าใดก็ให้ส่งไปยังกระทรวงธรรมการเท่านั้น ทำนองเดียวกับการจำหน่ายยาไอศกฐณาฝ่ายธรรมการเมืองมีหน้าที่รับผิดชอบเป็นผู้ตรวจตามคำสั่งข้าหลวงประจำเมือง
- 10) จัดการสอนหัตถกรรมและกสิกรรมขึ้นตามโรงเรียนระดับอำเภอและระดับตำบล จำนวนมากอย่างจริงจังและเมื่อได้ผลประโยชน์เท่าไรก็ให้ถวายพระบ้างเล็กน้อย นอกนั้นสำหรับเงินค่าบำรุงโรงเรียน กรณีเด็กที่มีฐานะยากจน เช่น ไม่มีหนังสือ ไม่มีชุดเครื่องแบบ อดข้าว ฯลฯ ควรจัดส่ง

เงินทุนการศึกษาผ่านมากับเงินเดือนของครูโรงเรียนนั้นๆ เมื่อปฏิบัติตามนโยบายเช่นนี้จะเป็นการสร้างความนิยมการศึกษาเล่าเรียนแก่ราษฎร อีกทั้งเป็นตัวอย่างแก่ผู้ใหญ่ให้ได้เห็นว่ เมื่อจะทำอะไรแล้วต้องทำอย่างจริงจังจึงจะได้ผลลัพธ์ที่ดี เพื่อหวังกระตุ้นความขยันลดความเกียจคร้าน

11) ควรให้กรรมการประจำเมืองมีอำนาจสำหรับแจกจ่าย เมื่อไปตรวจตำบลใดก็เรียกราษฎรประชุม ถาถึงสุขทุกข์และแนะนำการประกอบอาชีพ พร้อมทั้งกล่าวถึงประโยชน์ของการศึกษากับการรักพระมหากษัตริย์ และศาสนา ขึ้นต้นใช้หนังสือ 3 เล่มก็พอ คือ พลเมืองดี สมบัติผู้ดี และค่านมัสการ ให้กรรมการประจำเมืองตั้งตัวเป็นมิสชันนารี กล่าวคือที่ไหนยังไม่มีพระบรมฉายาลักษณ์⁷³¹ควรจัดหาอย่างถูกและแจกจ่ายที่ละฉบับ และแจกธงช้างกระดาด (ธงชาติ)⁷³²

12) บังคับให้ครูพูดภาษาไทยกับนักเรียนอยู่เสมอ และนักเรียนระดับชั้นต้นให้หัดร้องเพลงไทยอย่างต่อเนื่องเสมอๆ

13) กระทรวงธรรมการควรให้เงินเดือนครูเพียงเฉพาะอำเภอละ 15 บาท เนื่องจากโรงเรียนระดับอำเภอตามแผนนโยบายใหม่นั้น จะให้เงินสนับสนุนถึงอำเภอละ 110 บาทอยู่แล้ว “...ควรให้เชื่อด้วยเกล้าฯ ว่าจะทำให้ราษฎรเปนไทยได้เร็ว และเปนการจำเป็นจริง โรงเรียนตำบลให้เมืองหาเงินให้พอ...”

อนึ่งตั้งข้อสังเกตไว้ว่าแนวทางการจัดการศึกษาจากข้อเสนอทั้ง 13 ข้อข้างต้น⁷³³ สามารถนำมาวิเคราะห์เข้ากับบริบทการปฏิบัติงานเผยแผ่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีอีกด้วย นอกจากนี้ข้าหลวงธรรมการได้กล่าวถึงกิจกรรมและกิจการโรงเรียนของคณะมิชชันนารีไว้อย่างน่าสนใจ ดังจะได้อภิปรายในการจัดการศึกษาซึ่งเป็นประเด็นถัดไป การเข้ามาควบคุมพระสงฆ์ในมณฑลพายัพ ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ระบบการจัดการวัดและวิธีปฏิบัติของพระสงฆ์และสามเณรในมณฑลพายัพ รูปแบบนิายกพื้นเมืองจึงเปลี่ยนไปตามกรอบที่ข้อบังคับลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ได้กำหนดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับเอาแนวคิดและวัตรปฏิบัติที่มีความเป็นสยามมากขึ้น นอกจากนี้ยังจะเห็นได้ว่าระบบสมณศักดิ์หรือเจ้าคณะระดับต่างๆ มีผลอย่างยิ่งในฐานะกลไกที่ทำหน้าที่ “สอดส่อง” และ “กำกับ” ควบคู่กับการนโยบายบริหารรัฐกิจของรัฐ ซึ่งหน้าที่ของพระสงฆ์ได้รับการกำหนดและมอบหมายให้เป็นกลไกในการขัดเกลาพลเมืองในมณฑลพายัพ แต่กระนั้นก็ตามแม้ว่ารัฐบาลสยามจะดำเนินนโยบายในทิศทางใด ยังสะท้อนว่าฝ่ายสยามยังคำนึงและตระหนักถึงอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษอยู่เสมอ

⁷³¹ ศึกษาเพิ่มเติม *The Laos News*, vol. 11, no. 2 (April 1914)

⁷³² U. Klompan and others, “White Elephant” the King’s Auspicious Animal,” *Journal of Humanities and Social Sciences Surin Rajabhat University* 20 (September-October 2018): 367., สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์, *ช้างไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), หน้า 16.

⁷³³ เขียน ณ พลัปปลา เมืองแพร่ ลงวันที่ 26 พฤษภาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., *ศธ 43/14* เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลา ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

6.3 การศึกษา

การศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาเยาวชนและคนรุ่นใหม่ แผนการที่รัฐบาลสยามวางไว้ล้วนจำเป็นต้องปรับคุณภาพชีวิตของราษฎรจนทลพ่ายแพ้ อีกนัยหนึ่งสามารถขัดเกลาและปลูกสำนึกของความเป็นพลเมืองของรัฐบาลสยาม การศึกษาสมัยใหม่จึงเน้นการรู้จักอ่านและเขียน (Literacy) เพื่อให้เกิดทักษะในการคิดวิเคราะห์ ฉะนั้นความสำคัญของการศึกษามีส่วนอย่างยิ่งต่อการผลิตทรัพยากรมนุษย์เพื่อเป็นแรงงานที่จะขับเคลื่อนประเทศ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 รัฐบาลสยามพยายามยกระดับการศึกษาขึ้นเป็นนโยบายสำคัญ โดยขยายขอบเขตการศึกษาเข้าไปยังหัวเมืองเช่นเดียวกับที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษนำระบบการศึกษาสมัยใหม่เข้ามายังอาณานิคมบริติชราชอาณานิคมของอังกฤษในพม่า และอาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายู ฉะนั้นการศึกษาสมัยใหม่ที่รัฐบาลจัดมอบให้แก่พลเมืองมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความต้องการในการพัฒนารัฐทุกด้าน เช่น ทำให้เกิดฐานกำลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ตระหนักถึงการสร้างสังคมสมัยใหม่ที่ยั่งยืน และสอดคล้องกับหลักกฎหมายที่รัฐบาลกำหนด⁷³⁴ เป็นต้น ส่งผลให้สังคมสมัยใหม่ภายใต้การก่อรูปลักษณะรัฐสมัยใหม่ในยุคอาณานิคม จึงถือกำเนิดขึ้นพร้อมกับสถานะความเป็นพลเมืองและการทำงานโดยใช้ศักยภาพเป็นสำคัญ

6.3.1 ไพร่ ทาส และพลเมืองในฐานะทรัพยากรขับเคลื่อนประเทศสยาม

การกำหนดสถานะหรือมอบบทบาทหน้าที่ให้แก่พลเมืองในรัฐจารีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปโดยมาก มีโลกทัศน์ที่ให้ความสำคัญกับการควบคุมกำลังคนเป็นหลัก ดังปรากฏเหตุการณ์หลังจากสงครามยุติมักจะมีการเทครัวเชลยมายังอาณาจักรของผู้ชนะ นอกจากนี้ความต้องการกำลังคนยังเป็นสาเหตุในการทำสงครามกวาดต้อนผู้คน โดยเฉพาะหลังจากการขับไล่พม่า (พม่า) หลายเมืองถูกปล่อยเป็นเมืองร้างนานหลายสิบปี ต่อมาเมื่อถึงช่วงฟื้นฟูเมืองจึงกำเนิดเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”⁷³⁵ โดยการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองที่พูดภาษาตระกูลไทลงมาตั้งถิ่นฐานยังเมืองที่ปล่อยทิ้งร้าง เช่น เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน ฯลฯ ลักษณะความสัมพันธ์ในสังคมจารีตมักมีเพียงชนชั้นเจ้านายและชนชั้นไพร่ทาส งานศึกษาของโบว์ซีให้เห็นถึงจำนวนประชากรทาสที่ขึ้นสังกัดเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ คิดเป็นสัดส่วน 1 ใน 3 ของประชากรทั้งหมดและลดหลั่นกันไปตามสังกัดของเจ้านายและขุนนางภายในเมืองอีกด้วย⁷³⁶ กลุ่มไพร่ทาสเหล่านี้เทียบ

⁷³⁴ G. Shanmugavelu, and others, “Development of British Colonial Education in Malaya, 1816 - 1957,” *Shanlax International Journal of Education* 8, 2 (2020), p. 11.

⁷³⁵ ส่วนวนเปรียบเทียบเกิดขึ้นในช่วงฟื้นฟูบ้านเมืองหลังที่ขับไล่อิทธิพลพม่าออกจากหัวเมืองลาวล้านนา เปรียบเทียบการรวบรวมกำลังไพร่พลจากเมืองอื่นเหมือนการเก็บผักใส่ตะกร้า ฉะนั้นการเก็บข้าใส่เมืองจึงเป็นการเกณฑ์กำลังคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นประชากรในเมืองที่ปล่อยทิ้งร้าง เมืองจะสามารถขับเคลื่อนและพัฒนาได้จำเป็นต้องพึ่งพา “ผู้คน”.

⁷³⁶ K. A. Bowie, “Slavery in nineteenth century northern Thailand: archival anecdotes and village voices,” *Kyoto Reviews of Southeast Asia* (1996), p. 8.

สถานะได้กับพลเมือง ฉะนั้นบรรดาเจ้านายสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานหรือใช้ประโยชน์จากการลงแรง การเก็บภาษี และโดยมากจะมีสังกัดอยู่ภายใต้บัญชาการของชนชั้นเจ้านาย หรือถูกกลบนาไปเป็นข้ารับใช้พระพุทธรศาสนา

ระบบการขึ้นสังกัดส่งผลต่อการพัฒนาประเทศ เนื่องจากสูญเสียกำลังไพร่พลโดยเปล่าประโยชน์ในการพัฒนาประเทศสู่รัฐสมัยใหม่ การอยู่ภายใต้สังกัดของเจ้านายเป็นหลักประกันชีวิตอย่างหนึ่งของไพร่ทาส ซึ่งจะได้รับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพเป็นหลักประกันคุณภาพชีวิตจึงไม่ก่อให้เกิดการขวนขวายเพิ่มเติม ฉะนั้นการเป็นคนไม่มีสังกัดจึงกลายเป็นสถานะที่เสี่ยงต่อความมั่นคงของชีวิต ตัวอย่างกรณีการไร้พันธะทางสังคมหรือการขึ้นสังกัด ผู้ศึกษาจึงจะยกตัวอย่างกรณีกลุ่มชาวต่างชาติ โดยเฉพาะผู้ที่อพยพมาจากแผ่นดินจีน เมื่อเข้ามาในประเทศไทยยามไม่จำเป็นต้องมีสถานะผูกพันในระบบสังกัด จึงสามารถประกอบอาชีพได้อย่างเสรีรวมไปถึงมีเสรีภาพในการเดินทาง ดังเช่นพบว่าชาวจีนโพ้นทะเลเดินทางขึ้นมายังมณฑลพายัพ ตั้งแต่ช่วงที่การคมนาคมสัญจรโดยใช้แม่น้ำเป็นหลัก โดยจะพบการประกอบอาชีพสำคัญ เช่น ทำสัมปทานเรือโดยสารรับส่งผู้คน เรือลำเลียงสินค้า ฯลฯ ภายหลังเมื่อการคมนาคมทางบกอย่างรถไฟขยายไปยังตอนในมณฑลพายัพ ก็พบว่ามีกลุ่มชาวจีนเข้ามาตั้งรกรากสร้างชุมชนตลาดการค้าริมทางรถไฟ เป็นต้น

ระบบการปกครองขึ้นสังกัดไพร่ทาส ซึ่งเป็นลักษณะการจัดลำดับชนชั้นในสังคมที่เกิดขึ้นในยุคจารีตทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะกรณีเจ้าของทาสหรือนายเงินมักจะมีข้าทาสในปกครอง ซึ่งหลังจากที่รัฐบาลสยามดำเนินการรวมศูนย์อำนาจการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ได้ดึงเอาอำนาจการจัดการกำลังพลจากเจ้านายพื้นเมืองให้อยู่ภายใต้รัฐบาล ระบบการประเมินกำลังไพร่พลสามารถประมวลจากการต่ออายุสารตรากรรมซึ่งเป็นเอกสารสิทธิ์ประจำตัวทาสที่นายเงินจะต้องเปลี่ยนเพื่อต่อกรรมธรรม์ ทำให้รัฐบาลทราบได้ว่าจำนวนไพร่ทาสในสังกัดเจ้านายมีจำนวนเพียงใด ต่อมาการขยายขอบเขตอำนาจของรัฐบาลสยามมาสู่พื้นที่ทางตอนเหนือ ได้เปลี่ยนรูปแบบการติดต่อกับทางราชการโดยนายแขวง (นายอำเภอ) ทำหน้าที่เป็นแทนรัฐบาลสยาม⁷³⁷ สำหรับเปลี่ยนสารกรรมธรรม์ทาส แต่ทว่ากรณีหัวเมืองลาวล้านนาทำได้อย่างยากลำบาก รัฐบาลสยามได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119 (ค.ศ. 1900) กำหนดให้ “...มาตรา 10 ผู้ใดเป็นเจ้าของเงิน มีทาสอย่างน้อยเท่าใด จะเป็นทาสชะเลยก็ดี หรือทาสสินไถ่ก็ดี ให้นายเงินมาทำหนังสือสารกรรมทาสต่อนายแขวง เสียให้เสร็จภายในวันที่ 30 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 119 สืบไป ถ้าผู้ใดจะร้องฟ้องว่ากล่าวว่า ผู้ใดเป็นทาสก็ดี ถ้าไม่มีหนังสือสารกรรมธรรม์ซึ่งมีศุภมาส

⁷³⁷ รัฐบาลสยามได้ปฏิรูประบบราชการส่วนท้องถิ่น แล้วได้กำหนดให้ผู้นำระดับท้องถิ่นเป็นข้าราชการของรัฐ จึงต้องปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งที่ได้ประกาศกำหนดหน้าที่ข้าราชการส่วนท้องถิ่นไว้อย่างละเอียด ศึกษาเพิ่มเติม “ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443): 178., “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่,” *ราชกิจจานุเบกษา* 14, 9 (30 พฤษภาคม 2440), หน้า 120.

วันคืน ทำที่แขวงแลนายแขวง ได้ลงชื่อประทับตราเป็นหลักทรัพย์ ตามพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว ห้ามมิให้โรงศาลรับไว้พิจารณา...”⁷³⁸

ค.ศ. 1900 เป็นช่วงแรกหลังจากที่รัฐบาลสยามพยายามเข้าบริหารจัดการมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (พายัพ) วาระแรกสุด คือ จัดการเปลี่ยนสารกรมธรรม์ทาส สำหรับกรณีมณฑลพายัพที่มีขนาดพื้นที่กว้างขวางกลับประสบปัญหาอย่างหนักจึงดำเนินการได้อย่างล่าช้าตามไปด้วย ฉะนั้นจากเดิมวันสิ้นสุดการเปลี่ยนสารกรมธรรม์กำหนดไว้เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน ค.ศ. 1900⁷³⁹ รัฐบาลจึงได้ขยายระยะเวลาครั้งที่ 1 ออกไปเป็นวันที่ 30 กันยายน ค.ศ. 1901 เนื่องจากหลายพื้นที่นายเงินยังมาเปลี่ยนไม่ครบ ประกอบกับตระหนักถึงสภาพทางภูมิศาสตร์อันกว้างขวาง อีกทั้งการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองทาสกระชั้นชิด⁷⁴⁰ ต่อมารัฐบาลได้ขยายระยะเวลาครั้งที่ 2 ออกไปเป็นวันที่ 30 กันยายน 1902 เนื่องจากแบบพิมพ์สารกรมธรรม์ของทางราชการที่ส่งจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปได้ตกร้างตามทางที่จะลำเลียงจึงถึงมณฑลพายัพล่าช้ากว่ากำหนด⁷⁴¹ รัฐบาลจึงได้ขยายระยะเวลาครั้งที่ 3 ออกไปเป็นวันที่ 30 กันยายน ค.ศ. 1903 เนื่องเกิดการณ์เงี้ยวก่อจลาจลทำให้สถานการณ์ไม่ปลอดภัย ส่งผลให้ข้าราชการไม่สามารถมาปฏิบัติราชการได้ จึงไม่ใช้ความบกพร่องของเจ้าพนักงานและนายเงิน⁷⁴²

การเปลี่ยนค่านิยมในสังคมโดยเน้นศักยภาพเชิงปัจเจกบุคคลในการสร้างผลประโยชน์ให้แก่รัฐ ส่งผลให้รัฐบาลสยามเรียกเก็บเงินภาษีและเงินค่าราชการเข้าสู่พระคลังมหาสมบัติได้อย่างมหาศาล ขณะเดียวกันท่าทีของรัฐบาลสยามตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราโชบายเกี่ยวกับการเลิกทาสตั้งแต่ ค.ศ. 1874 เป็นต้นมาและเริ่มบังคับใช้ในมณฑลลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁷⁴³ ได้ขยายการบังคับใช้กฎหมายขึ้นมายังมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ) ใน ค.ศ. 1900 รัฐบาลสยามได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ค.ศ. 1900 “...มาตรา 9 คนซึ่งเกิดในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ในวันที่ 16 ธันวาคม รัตนโกสินทรศก 119 หรือภายหลังนั้น ต่อมา ห้ามมิให้เปนทาสอย่างใดๆ ต่อไปเปนอันขาด...”⁷⁴⁴ แม้ว่าจะมีการประกาศยกเลิกระบบไพร่

⁷³⁸ “พระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร ศก 119,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 14 (1 กรกฎาคม 2443), หน้า 136.

⁷³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁴⁰ “ประกาศเลื่อนกำหนดทำสารกรมธรรม์ทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 38 (16 ธันวาคม 2443), หน้า 532-533.

⁷⁴¹ “พระบรมราชโองการ ประกาศ เลื่อนกำหนดทำสารกรมธรรม์ทาสมณฑลพายัพ ครั้งที่ 2,” ราชกิจจานุเบกษา 18, 40 (5 มกราคม 2445, หน้า 764.

⁷⁴² “ประกาศเลื่อนกำหนดวันทำสารกรมธรรม์ทาสมณฑลพายัพ ครั้งที่ 3,” ราชกิจจานุเบกษา 19, 28 (12 ตุลาคม 2445), หน้า 565-566.

⁷⁴³ นันทนา กปิลาญจน์, “การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ. 2411-2453,” วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม) 15, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537), หน้า 171.

⁷⁴⁴ “พระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร ศก 119,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 14 (1 กรกฎาคม 2443), หน้า 136.

ทาสไปจากสังคม แต่ทว่าไม่สามารถจัดความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นได้⁷⁴⁵ และต้องใช้เวลาปรับเปลี่ยนสังคมหลายทศวรรษ รวมถึงในส่วนหัวเมืองซึ่งล่าช้าและดำเนินไปอย่างยากลำบาก

เนื่องด้วยภูมิหลังวัฒนธรรมทางสังคมในการจัดลำดับชนชั้นในสังคมมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือมีลักษณะเช่นเดียวกันสยาม เมื่อรัฐบาลสยามออกกฎหมายเพื่อควบคุมกำลังพลเรือนในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการทาส ทาสในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์พื้นเมืองแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) ทาสไถ่มาด้วยทรัพย์ “...หมายความว่า ทาสซึ่งนายเงินได้ออกช่วยไถ่ค่าตัวมา ตามพระราชกำหนดกฎหมาย...” และ 2) ทาสเชลย “...หมายความว่า ทาสซึ่งเรียกว่าค่าปลายหางงาข้าง หรือค่าหอคนโง่ ซึ่งเป็นคนในพื้นที่...” และยังมีการค้าขายทาสโดยถือว่าเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของนายเงิน จัดอยู่ในประเภท “วิญญานกทรัพย์” เช่นเดียวกับช้าง ม้า วัว ควาย ไก่ เป็ด ฯลฯ ตรงกันข้ามกับทรัพย์สินที่เป็นสิ่งของจะเรียกว่า “อวิญญานกทรัพย์”⁷⁴⁶ โดยค่านิยมในการซื้อขายทาสจะกำหนดอัตราค่าตัวต่างกันไปขึ้นอยู่กับแต่ละเมืองจะกำหนด ดังตัวอย่างจากตารางที่ 15

เมือง	ค่าตัวทาสเชลย (บาท)	
	ชาย	หญิง
นครเชียงใหม่	54	72
นครน่าน	62	62
นครลำปาง	45	60
นครลำพูน	54	72
เมืองแพร่	48	48
เมืองเถิน	42	64

ตารางที่ 15 ค่าตัวทาสเชลยตามอัตราประเพณีเมืองในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ค.ศ. 1900

ที่มา “พระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร ศก 119,”
ราชกิจจานุเบกษา 17, 14 (1 กรกฎาคม 2443): 134.

การอยู่ท่ามกลางอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคม มีส่วนอย่างยิ่งในการกำหนดแนวทางและกระตุ้นให้รัฐบาลสยามปรับเปลี่ยนสถานะของพลเมือง รัฐบาลสยามร่วมลงนามในสนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดนระหว่างสยามกับอังกฤษ ลงนามที่กรุงเทพฯ วันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1911 สะท้อนการให้ความสำคัญด้านทรัพยากรบุคคลให้พ้นจากพันธนาการและมีสถานะเป็นแรงงานเสรี ทั้งรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชและรัฐบาลสยามต่างถือปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือ ยึดหลักไม่สนับสนุนการค้าขายมนุษย์เพื่อใช้แรงงานทาส ดังสนธิสัญญาข้อที่ 31 “...โทษค้าขายทาสที่นับว่าเป็นผิดต่อกฎหมายทั้ง 2

⁷⁴⁵ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, “การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523), หน้า 151.

⁷⁴⁶ “คำพิพากษาศาลต่างประเทศ,” ราชกิจจานุเบกษา 9, 14 (3 กรกฎาคม 2435), หน้า 86-87.

ประเทศ...”⁷⁴⁷ นอกจากนี้หลักฐานที่สะท้อนว่าโลกทัศน์ของรัฐบาลสยามที่มีต่อราษฎรเปลี่ยนไป คือ การที่ออกประกาศพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. 124 (1905) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า

“...ประเพณีทาสที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม ถึงเป็นวิธิตาสทำสารกรรมธรรมชาติดำเนินใจ สมัค มิใช่ทาสทาสที่เป็นการกดขี่อย่างร้ายแรงก็จริง แต่ก็เป็เครื่องกีดขวางความเจริญประโยชน์และสุข สำราญของมหาชนอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งจำเ็นจะต้องเลิกถอนอย่าให้มีประเพณีทาสภายในพระราชอาณาจักร นี้ กรุงสยามจึงจะมีความเจริญสมบูรณ์เท่าทันประเทศอื่น แต่ประเพณีทาสเป็นของมีสืบเนื่องมาแต่ โบราณ คนทั้งหลายทุกชั้นบรรดาศักดิ์ ได้คุ้นเคยและมีประโยชน์ทรัพย์สินสมบัติเกี่ยวเนื่องอยู่ในวิธิตาส โดยมาก จะเลิกถอนเสียทันทีก็หน้าที่ที่จะเกิดความลำบากในประชุมชน ทั้ ง ห ล า ย ได้ ม า ก อ ยู่ ... พระราชบัญญัติผ่อนเพียงห้ามมิให้คนเกิดในรัชกาลปัตยุบันนี้เป็นทาส...ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายนรัตน โกสินทรศก 124 (ค.ศ. 1905) ท้าวพระราชอาณาจักร เว้นแต่มณฑลพายัพและมณฑลบูรพาซึ่งได้ตรา พระราชบัญญัติทาสไว้สำหรับมณฑลนั้นๆ แล้ว...”⁷⁴⁸ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

นอกจากนี้การขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส มีส่วนสำคัญที่เร่งเร้าให้รัฐบาลสยาม ทบทวนและพิจารณาการปลดปล่อยพันธะให้แก่ราษฎร เนื่องจากการเรียกเก็บค่าราชการกระทบต่อ การเลี้ยงชีพของพลเมืองอย่างยิ่ง การเร่งรัดเก็บเงินค่าราชการระหว่าง ค.ศ. 1890-1895 ส่งผลให้ เจ้านายต้องเรียกเก็บเงินมากขึ้น โดยส่วนหนึ่งแบ่งไว้ใช้และส่วนหนึ่งนำส่งให้แก่รัฐบาล ราษฎรจึงต้อง เสียเงินค่าราชการและภาษีมากกว่าที่รัฐบาลกำหนด ฉะนั้นจึงเกิดการหลั่งไหลอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ในเขตแดนฝรั่งเศส และขอเข้าไปเป็นคนในบังคับอาณานิคม หรือถือหนังสือรับรองว่าเป็นคนของ ฝรั่งเศส ผนวกกับการเกิดกรณีพิพาทดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ร.ศ. 112 (ค.ศ. 1893) อีกทั้ง นโยบายเปิดรับคนของฝรั่งเศส⁷⁴⁹ จึงเป็นตัวเลือกสำคัญเมื่อต้องการปลดพันธะจากสยาม นอกจากนี้ ยังสะท้อนได้จากกรณีเงี้ยวที่ก่อจลาจลในมณฑลพายัพหรือโจรผู้ร้ายจากฝั่งสยาม มักจะเลือกหนีเข้าไปอาศัยดินแดนอธิปไตยฝรั่งเศสและขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอาณานิคมของฝรั่งเศส⁷⁵⁰

การบริหารจัดการกำลังคนมีสำคัญ คือ การโอนย้ายทรัพยากรบุคคลหรือไพร่ทาส ซึ่งมี สถานะเป็นแรงงานที่ทำงานให้แก่บรรดาเจ้านายและขุนนางในท้าวพระราชอาณาจักร แต่เดิมสามารถใช้กำลังพลเป็นเครื่องแสดงฐานะและสร้างอำนาจต่อรองกับกษัตริย์ได้ ฉะนั้นตั้งแต่ประกาศการเลิก ทาสใน ค.ศ. 1905 เป็นต้นมา ส่งผลกระทบด้านความสัมพันธ์ 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์

⁷⁴⁷ “สนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดน ระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 28, ก (13 สิงหาคม 2454), หน้า 162.

⁷⁴⁸ “พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทร์ ศก 124,” *ราชกิจจานุเบกษา* 22, 1 (2 เมษายน 2448), หน้า 9.

⁷⁴⁹ แม้ว่าฝรั่งเศสจะครอบครองฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงอย่างเป็นทางการเมื่อ ค.ศ. 1893 แต่ทว่าตัวเลขคนในบังคับ ฝรั่งเศสกลับเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด สะท้อนถึงนัยยะสำคัญจากนโยบายเปิดรับผู้คนทุกประเภท เช่น ค.ศ. 1897 ประมาณ 5,000 คน, ค.ศ. 1904 ประมาณ 8,000 คน, ค.ศ. 1907 ประมาณ 18,500 คน ศึกษาเพิ่มเติม ปิยะฉัตร ปิตะวรณ, “การยกเลิกระบบไพร่ในรัช สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453),” (*วิทยานพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 2523), หน้า 81-85.

⁷⁵⁰ สจข., *กต 98.1/1* เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “พวกเงี้ยวผู้ร้ายหนีไปอยู่กับฝรั่งเศส” (ค.ศ. 1903)

ระหว่างเจ้านายและไพร่ทาสแบบดั้งเดิมล่มสลาย จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์รูปแบบที่ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับรัฐบาลสยาม⁷⁵¹ นโยบายดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม และมีส่วนสนับสนุนโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ขยายฐานเติบโตขึ้นจากพลเมืองสยามที่ปลดพันธะทางสังคมสู่ตลาดแรงงานเสรี ซึ่งทั้งรูปแบบการปฏิรูประบบสังกัดและไพร่พลในประเทศสยามมีส่วนอย่างยิ่งที่ได้รับการปะทะจากอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส อีกทั้งความสำเร็จในการพัฒนาอาณานิคมได้เปลี่ยนสังคมรัฐจารีตในพม่าและแหลมมลายูสู่ “รัฐอาณานิคมสมัยใหม่” ฉะนั้นการเข้ามาสร้างอาณานิคมได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมของรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าทรัพยากรบุคคลจึงมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กล่าวคือนอกจากความมั่นคงที่สามารถโอนถ่ายกำลังคนในสังกัดเพื่อลดอำนาจของมูลนาย พลเมืองเหล่านี้จะไม่มีสังกัดอีกต่อไปจึงสามารถประกอบอาชีพอย่างเสรีและเสียภาษีโดยตรงให้รัฐ อีกทั้งเปลี่ยนแปลงเกณฑ์ไพร่พลมาเป็นเกณฑ์เฉพาะผู้ชายมาฝึกทหารสมัยใหม่ และสร้างความมั่นคงในการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ไพร่ทาสที่เป็นพลเมืองของรัฐสยามเหล่านี้จะได้รับการพัฒนาศักยภาพผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ ที่ออกจากชนบทเรียนในระบบวัดสู่ระบบโรงเรียนที่มีรัฐบาลสยามเป็นผู้ควบคุมทิศทางการศึกษา โดยผ่านครูและบุคลากรชำนาญทางการศึกษารูปแบบใหม่ ซึ่งได้นำพาแนวคิดและโลกทัศน์แห่งความเป็นพลเมืองสยามสมัยใหม่เข้าสู่การอบรมสั่งสอนบุตรหลานของคนพื้นเมืองในมณฑลพายัพ

6.3.2 การศึกษาระบบโรงเรียนสมัยใหม่

การศึกษาที่จัดว่าเป็นการเรียนรู้อะกาศและองค์ความรู้สมัยใหม่ในมณฑลพายัพ มีความแพร่หลายและได้รับการวางรากฐานจากคณะมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียน (มิชชันนารี) ที่เริ่มปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่คริสต์ศาสนาในหัวเมืองลาวล้านนา เช่น สร้างศาสนสถาน โรงพยาบาล โรงพิมพ์⁷⁵² ฯลฯ หนึ่งในภารกิจเหล่านั้นคือ การให้การศึกษาและปลูกฝังหลักธรรมทางคริสต์ศาสนาแก่เยาวชนผ่านระบบโรงเรียน ฉะนั้นกิจการโรงเรียนในมณฑลพายัพจึงได้รับการยกย่องว่าเจริญมากกว่าทุกท้องที่ในประเทศไทย และช่วงแรกดำเนินการเรียนการสอนโดยใช้ภาษาพื้นเมืองเป็นหลัก ซึ่งต่อมานโยบายทางการศึกษาของรัฐบาลสยามได้กำหนดและวางหลักสูตรไว้ดีขึ้น รวมถึงรัฐบาลสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือเรียนภาษาไทย เช่น โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์ของมิชชันนารีได้เปิดทำการแล้ว ภายหลังตั้งแต่ ค.ศ. 1912 จึงใช้หลักสูตรจากกระทรวงศึกษาธิการแห่ง

⁷⁵¹ D. M. Engel, *Law and Kingship in Thailand During the Reign of King Chulalongkorn* (Michigan: University of Michigan, 1975) p. 18.

⁷⁵² “เรื่องศาสนาต่างๆ เริ่มเข้ามาในสยาม,” สิริกิตีฉบับ (มิถุนายน 2464), หน้า 164.

แรกของประเทศสยามที่อยู่นอกเขตกรุงเทพฯ พร้อมกับใช้ภาษาไทยในการเรียนการสอน และยกเลิกการสอนด้วยภาษาล้านนา⁷⁵³

โรงเรียนรัฐบาลในมณฑลพายัพยังคงล้าหลังและพัฒนาช้ากว่าโรงเรียนของมิชชันนารี โดยเฉพาะสถานที่จัดการเรียนการสอนมักอาศัยศาลาวัดเป็นหลัก เช่น โรงเรียนวัดช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม สอนในศาลาวัด⁷⁵⁴ โรงเรียนวัดแสนหลวง อำเภอสารภี สอนในศาลาบาตรวัด⁷⁵⁵ ฯลฯ ส่วนโรงเรียนที่อยู่ในเขตเมืองจะได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหลวงรวมถึงข้าหลวงประจำเมือง เมื่อรวบรวมนักเรียนได้จำนวนหนึ่งจึงดำเนินการขออนุญาตเปิดทำการเรียนการสอน⁷⁵⁶ ส่วนการใช้แบบแผนการศึกษาของกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ) ในช่วงแรกยังไม่ได้มีความสำคัญมากเท่าการเร่งรัดให้เกิดการศึกษาสมัยใหม่แก่เยาวชนในมณฑลพายัพ และรัฐบาลได้ส่งครูไปประจำการบ้าง เช่น เมื่อ ค.ศ. 1902 ส่งนายนาครมาจากกรุงเทพฯ ให้ไปเป็นครูที่เมืองแพร่ นายฤทธิ์และนายเลียบส่งมาเป็นครูที่เมืองเชียงใหม่ แต่ทว่าเกิดเหตุการณ์พวเงี้ยวก่อจลาจล ส่งผลให้โรงเรียนมณฑลในเชียงใหม่ได้หยุดตั้งแต่วันที่ 29 กรกฎาคม ค.ศ. 1902 เนื่องจากเกิดโจรผู้ร้ายขึ้นที่นครแพร่ “...ราษฎรในมณฑลพายัพพากันกลัว ต่างก็พาบุตรไปคุ้มซ่อนอยู่ตามป่าแลบ้านนอก กลัวภัยผู้ร้ายจะมาตีเมือง แลข้าราชการฝ่ายไทยต้องถกเกณฑ์ระวังรักษาหน้าที่ต่างๆ ที่จะคอยต่อสู้พวกผู้ร้าย นักเรียนจึงไม่มาเรียน...”⁷⁵⁷

โรงเรียนที่ใช้ภาษาไทยเริ่มแพร่หลายและได้รับความสนใจจากบรรดาเจ้านายและผู้มีกำลังส่งบุตรหลานเข้าเรียน นอกจากนี้เด็กต่างชาติ เช่น เงี้ยว และพม่าต่างก็สนใจโรงเรียนของรัฐบาลอีกด้วย แต่ทว่าระเบียบแบบแผนและการจัดการศึกษายังคงอ่อนอยู่มาก เนื่องจากขาดแคลนบุคลากรที่ชำนาญการศึกษาสมัยใหม่ ข้อบกพร่องใหญ่สำคัญ คือ “...ขาดการสอนให้เป็นไทยได้จริงๆ คือ ยังไม่ทราบว่ามีใครเป็นเจ้าอันสูงสุด และควรจะปฏิบัติอย่างไรต่อท่าน การพูดไทย ครูและเจ้าหน้าที่เมื่อตอนเข้าใจแล้ว ก็ปล่อยไป จะพูดภาษาอะไรก็ได้ ครูและเจ้าหน้าที่เองก็ชอบพูดตามไป เพราะเห็นว่าสะดวก ไม่ต้องจำจู้จี้ การสอนอ่าน นักเรียนสักแต่อ่านออกไม่เข้าใจความ ครูเองบางทีก็ไม่เข้าใจความ ยังนี้ต้องใช้วิธีถามให้นักเรียนเล่าเรื่อง การสอนเลขสักแต่สอนวิธีไม่คิดถึงประโยชน์ ตั้งเลขจำนวนมากๆ ให้ทำไป ส่วนเลขโจทย์ตลาดซึ่งจะให้ประโยชน์ ไม่ใครจะนึกกัน โดยมากนักเรียนชั้นต่ำๆ เขียนเลขไทยไม่เป็น เพราะนึกเสียว่าการสอนให้เขียนเลข ก็สำหรับจะทำเลข ไม่นึกเลยว่าต้องให้ได้

⁷⁵³ วิชา จ้อยสูงเนิน, *ฉันพร้อมที่จะเดินฝ่ากำแพงหิน* (เชียงใหม่: เชียงใหม่พริ้นท์ติ้ง, 2554), หน้า 58-59.

⁷⁵⁴ สจข., ร.5 ศธ 5/18 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “โรงเรียนวัดช่างเคิ่ง เชียงใหม่” (ค.ศ. 1910)

⁷⁵⁵ สจข., ร.5 ศธ 51.10/32 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ตั้งโรงเรียนที่วัดแสนหลวงเชียงใหม่” (ค.ศ. 1907)

⁷⁵⁶ สจข., ร.6 ศธ 2/120 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร” (ค.ศ. 1916-1917)

⁷⁵⁷ สจข., ร.5 ศธ 1/48 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ” (ค.ศ. 1902)

ประโยชน์ทั้งใช้ทำเลขและใช้จดจำ ไปนึกเสียว่าเลขไทยทำเลขได้ซ้ำ...การสอนวิชาอื่นๆ ก็สักแต่ทำให้
นักเรียนลอกตำรา ไม่พยายามให้นักเรียนเข้าใจ ครูเองโดยมากก็ไม่เข้าใจเหมือนกัน...”⁷⁵⁸

การเรียนการสอนหนังสือและองค์ความรู้จากรัฐบาลสยามได้รับการส่งเสริมอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะจากเจ้านายพื้นเมืองที่นิยมเรียนหนังสือสยาม เพื่อโอกาสสำหรับบุตรหลานในการรับ
ราชการในอนาคต ดังกรณีการจัดมอบรางวัลแก่นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาโรงเรียนแบบสยาม
เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม ค.ศ. 1907 “...ขุนอุปการศิลปศาสตร์ข้าหลวงธรรมการมณฑลพายัพ ได้
จัดการเรียไรเงิน แก่เจ้านายข้าราชการนครเชียงใหม่ได้เงิน 51 บาท จัดซื้อสิ่งของให้เปนรางวัลแก่นักเรียน
ที่สอบไล่วิชาหนังสือไทยได้เมื่อปลายศก 125 และได้จัดการแจกรางวัลพร้อมกับแจก
ประกาศนียบัตรแล้ว...”⁷⁵⁹ อนึ่งตั้งข้อสังเกตไว้เกี่ยวกับความนิยมในความเป็นสยาม กลายเป็นกระแส
ของสังคมในมณฑลพายัพอย่างหนึ่ง ซึ่งวัฒนธรรมของชาวสยามภาคกลางได้รับความนิยม และได้รับ
การยกย่องให้เป็นวัฒนธรรมในระดับที่สูงกว่าวัฒนธรรมล้านนาดั้งเดิม เช่น การใช้อักษรสยาม การพูด
ด้วยสำเนียงสยาม การแต่งกายแบบสากลที่ได้รับอิทธิพลจากสยาม ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการแสดง
ค่านิยมทางพุทธศาสนา เช่น การเขียนป้ายวัดอักษรสยาม การออกแบบอาคารด้วยพุทธ
สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

แม้ว่านโยบายด้านการศึกษาแตกต่างจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ คือ ความต้องการสร้าง
เอกภาพให้แก่ประเทศสยาม โดยเน้นสร้างสำนึกร่วมของผู้คนโดยผ่านระบบการปลูกฝังจากการศึกษา
สมัยใหม่จากโรงเรียน โดยท่ามกลางราษฎรที่ไม่ได้พูดภาษาสยามเหล่านี้ จะได้รับการหล่อหลอมโดย
ผ่านระบบการเรียนการสอนในโรงเรียน ในขั้นต้นต้องสร้างความเป็นเอกภาพของชาติสยาม เมื่อครั้งที่
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประพาสเมืองเชียงใหม่และลำพูนขณะดำรง
พระอิสริยยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร พระองค์มีพระดำริว่าพลเมืองมณฑลพายัพอาศัยในพื้นที่
ห่างไกลจึงไกลจากความเป็นไทยอย่างมาก อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องทำให้ “เชื่อง” ดังเช่นรายงานที่
ทูลถวายพระพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน ค.ศ. 1906 ได้ระบุว่าควรเพิ่มเรื่อง
การศึกษาที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการขัดเกลา โดยปลูกฝังค่านิยม ความคิด ให้แก่เยาวชน⁷⁶⁰ นอกจากนี้
พระยาศึกษาสมบูรณ์ได้ออกตรวจราชการในมณฑลพายัพเมื่อ ค.ศ. 1913 ได้ให้ภาพรวมของ
การศึกษาในมณฑลพายัพไว้ในรายงานการศึกษา สรุปทั้งท้ายการตรวจราชการ ความว่า

⁷⁵⁸ เขียน ณ กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสาร
กระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลา ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷⁵⁹ “แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกศึกษามณฑล เรื่อง ขุนอุปการศิลปศาสตร์ข้าหลวงธรรมการมณฑลพายัพได้จัดการ
เรียไรเงินแก่เจ้านายข้าราชการนครเชียงใหม่จัดซื้อสิ่งของให้เปนรางวัลแก่นักเรียนที่สอบไล่วิชาหนังสือไทยได้,” *ราชกิจจานุเบกษา* 24,
47 (23 กุมภาพันธ์ 2451), หน้า 1266.

⁷⁶⁰ V. Sindhuprama, “Modern Education and Socio-Cultural Change in Northern Thailand, 1898-1942,”
(Ph.D. thesis in History, University of Hawaii, 1988), pp. 96-97.

“...รวมความว่าการศึกษาในมณฑลพายัพได้ทำพื้นแล้ว แต่พื้นนั้นยังมีแห่งอยู่บ้าง และยังไม่มี ลวดลายตามความต้องการ เปรียบประดุจช่างเขียนที่เขียนรูปภาพบนพื้นแล้ว แต่พื้นนั้นยังไม่ติดเต็ม บริบูรณ์ และยังไม่ได้เขียนลวดลาย ข้อที่จะต้องจัดต่อไป ก็คือจะต้องทำให้พื้นเต็มบริบูรณ์และเขียน ลวดลาย คือว่าที่ยังไม่มีการศึกษาอยู่บ้างก็ให้มีขึ้น หากครูและเจ้าหน้าที่ที่จัดการให้เข้ารูป เมื่อมีพื้นอยู่ เช่นนี้แล้ว และทั้งเป็นมณฑลที่สำคัญด้วย ควรรับแรงจัดทันที ที่การศึกษายังไม่แพร่หลาย ถึงจะบังคับก็ไม่ เป็นการลำบาก เพราะราษฎรอยู่รวมกันเป็นหมู่ๆ ไม่กระจัดกระจายเหมือนมณฑลอื่นใน ถ้าบังคับในที่ใด มีโรงเรียนโรงเรียนใดนักเรียนก็มาได้รอบข้าง การบังคับก็บังคับแต่พอกำลังที่จะทำได้...”⁷⁶¹

การลดอำนาจและพยายามยุติการแสดงบทบาทในการสร้างฐานอำนาจทางสังคมของเจ้านาย พื้นเมือง สะท้อนผ่านการที่รัฐบาลสยามปรับทิศทางการดำเนินงานราชการ จากเดิมรัฐบาลใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะปล่อยให้การสร้างถาวรวัตถุเป็นหน้าที่ของเจ้านาย พื้นเมือง โดยเมื่อลงมือจนแล้วเสร็จฝ่ายสยามมักแค่เพียง “...ร่วมอนุโมทนา...” เนื่องจากว่าบริบทช่วง ดังกล่าวการพัฒนาประเทศยังคงพึ่งพาอาศัยเจ้านายพื้นเมืองให้มีส่วนในการขับเคลื่อนและพัฒนา ท้องถิ่นมณฑลพายัพ แต่ทว่านโยบายแบบเก่าได้ยุติลงตั้งแต่รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวเปลี่ยนไป โดยเน้นการพึ่งพางบประมาณจากส่วนกลางเป็นสำคัญ ดังกรณีการสร้างอาคาร ให้แก่โรงเรียนประจำมณฑลพายัพ “...โรงเรียนมณฑลกำลังก่อสร้างใหม่ สมุหเทศาภิบาลเป็นหัวหน้า เรียกรายเงินจากเจ้านายข้าราชการและพ่อค้าในหัวเมืองของมณฑลได้คนละมากๆ ยังไม่ต้องเรียกราย ใน เชียงใหม่ ขาดเหลืออะไรจึงจะขอเอา ทำเป็นตึก 2 ชั้นตามแบบของกระทรวงธรรมการ มีสนาม ข้างหน้ากว้างขวางมาก เมื่อเสร็จแล้วจะเป็นสง่าแก่บ้านเมือง สมุหเทศาภิบาลได้มอบให้เกล้าฯ ตี และ สิ่งช่างแก้ไขห้องเรียนให้เหมาะสมขึ้น ตลอดจนออกแบบโต๊ะนักเรียน โต๊ะครู ห้องประชุมสำหรับโรงเรียน ดูท่านพยายามจะให้ถูกแบบที่สุดเท่าที่จะถูกได้...”⁷⁶²

การศึกษาภาษาอังกฤษเป็นภาษาต่างประเทศนับว่ามีบทบาทสำคัญ⁷⁶³ และโดดเด่นก่อนที่ รัฐบาลจะมีการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การเรียนการสอนภาษาอังกฤษเป็นคุณูปการที่ ได้รับจากคณะเผยแผ่คริสต์ศาสนาซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นมิชชันนารีที่ใช้ภาษาอังกฤษในการสื่อสารเป็น หลัก และในมณฑลพายัพก็มีบรรดาคณะมิชชันนารีหรือมิชชันนารีที่เรียนดำเนินการกิจการ การเผยแผ่ศาสนาควบคู่กับการศึกษาอยู่แล้ว ฉะนั้นราษฎรในสยามรวมทั้งในพื้นที่มณฑลพายัพจึงมี ความคุ้นเคยและสามารถเรียนรู้ภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ประกอบกับการเข้ามาของบริษัทตะวันตก

⁷⁶¹ เขียน ณ กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1913 ศึกษาเพิ่มเติม สจข., ศธ 43/14 เอกสาร กระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)

⁷⁶² เรื่องเดียวกัน.

⁷⁶³ สอดคล้องกับข้อเสนอจากคุชฌ์นิพนธ์ของอาวูธ ธีระเอก เกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาษาอังกฤษให้แก่ราษฎรของรัฐบาล สยามมีความสอดคล้องไปกับรูปแบบที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษจัดการศึกษาให้แก่ราษฎร 2 ระดับ ได้แก่ การศึกษาที่สอนภาษาอังกฤษ ให้แก่ข้าราชการพื้นเมือง และการศึกษาที่ไม่ได้เน้นภาษาอังกฤษ อีกทั้งการเรียนภาษาอังกฤษยังได้รับความนิยมในสังคมเรื่อยมา ศึกษาเพิ่มเติม อาวูธ ธีระเอก, “การจัดการศึกษาภาษาอังกฤษของรัฐบาลสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฌ์บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557)

ที่เข้ามารับสัมปทานปางไม้สักในมณฑลพายัพ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าการหลั่งไหลของพลเมืองอาณานิคม และการอยู่รอบข้างอิทธิพลของระบอบอาณานิคมอังกฤษมีบทบาทต่อการกำหนดทิศทางของประเทศสยามอย่างยิ่ง รวมทั้งข้าราชการสยามส่วนใหญ่ที่ทางรัฐบาลส่งมาศึกษาต่อในทวีปยุโรปโดยมากจะมาเรียนที่ประเทศอังกฤษ อนึ่งการให้ความสำคัญกับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอังกฤษด้านวิทยาการความรู้ เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความพยายามทำความเข้าใจ และต้องการยกระดับให้ประเทศสยามสามารถพัฒนาเทียบเท่าอาณานิคมของอังกฤษทั้งในพม่าและแหลมมลายู ดังปรากฏข้อวิจารณ์ในจดหมายตอนหนึ่งของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 16 กรกฎาคม ค.ศ. 1908 ความว่า

“...เยอรมันดูถูกไม่ได้เลย มันมียูนิเวอร์ซิตีที่กว่าร้อยโรง ไม่มีเมืองไหนมีมากเท่า และคนต่างประเทศมาเรียนมาก อังกฤษเองก็มาเรียนที่นี่ และชาติอื่นๆ ซึ่งเปนชาติใหญ่ เช่น ฝรั่งเศส รัสเซีย เขาก็ส่งคนมาเรียนที่นี่..แต่ชาติใหญ่อย่างนี้เขายังไปเรียนที่อื่นๆ ทัวไป ก็ไทยเราเปนอะไร จึงเห็นว่าจะไม่ต้องไปเรียนที่อื่นก็ได้ก็ได้ เรียนที่อังกฤษก็พอแล้ว ไทยเราเปนเมืองเล็กควรจะไปเรียนหลายๆ แห่ง ไม่อย่างนั้นก็จะยังเขอะอยู่ตนเอง...ความเห็นที่ว่ารู้เยอรมันและฝรั่งเศสใช้ไม่ได้ ไม่มีประโยชน์นั้น ฉันเห็นว่าผิด ในยุโรปคนพูดเยอรมันและฝรั่งเศสมากกว่าอังกฤษ ยูนิเวอร์ซิตีและที่เรียนต่างๆ ในยุโรปมีในเยอรมันและฝรั่งเศสมากกว่าที่อื่น เพราะฉะนั้นถ้ารู้ภาษาสองภาษานี้แล้วจะมีโอกาสที่จะเรียนๆ ได้ดีกว่ารู้อังกฤษ การที่ว่าคนในโลกนี้พูดอังกฤษมากกว่าภาษาอื่นนั้นจริง แต่เมืองอังกฤษเล็กนิดเดียว คนที่พูดอังกฤษนั้นอยู่ตามโคโลนี และที่อเมริกา แต่เราไม่ได้จะส่งคนไปเรียนที่โคโลนีอังกฤษ เราส่งมายุโรป และในยุโรปคนพูดอังกฤษน้อยกว่าเยอรมันและฝรั่งเศส...”⁷⁶⁴ (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาษาอังกฤษได้รับเลือกให้เป็นภาษาต่างประเทศหลักๆ ในกรุงเทพฯ เนื่องจากความสะดวกในการเจรจาสื่อสารและรูปแบบการเขียน รวมถึงสามารถสื่อสารกับชาวเอเชียในบังคับอังกฤษส่วนใหญ่ล้วนเข้าใจภาษาอังกฤษ ฉะนั้นรัฐบาลจึงสยามได้สร้างโรงเรียนหลวงโดยว่าจ้างครูสอนภาษาอังกฤษ รวมทั้งการว่าจ้างครูสำหรับสอนภาษาอังกฤษให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง⁷⁶⁵ โดยตระหนักถึงการสร้างความรู้ในฐานะเครื่องมือในการรับมือกับอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ นอกจากนี้ในระดับของราษฎรนั้นการศึกษายังเป็นเครื่องมือสำคัญที่เข้ามาช่วยสามัญชนในการยกระดับคุณภาพชีวิต และเกิดค่านิยมในสังคมแบบใหม่ คือ ผู้มีการศึกษากลับได้รับความนิยม เนื่องจากสังคมสมัยใหม่

⁷⁶⁴ สจข., ๔๔ 4/33 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ความเห็นของพระองค์เจ้ารังสิต เรื่องการศึกษาภาษาต่างประเทศ” (ค.ศ. 1909)

⁷⁶⁵ “British Influence in Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (12 November 1889), p. 591.

จำเป็นต้องเลือกใช้ความสามารถของคน อีกทั้งศักยภาพมีความจำเป็นมากกว่ายศหรือบรรดาศักดิ์⁷⁶⁶ ดังเช่นที่สะท้อนจากตำแหน่งราชการที่เลือกใช้หรือเปิดโอกาสสำหรับบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสม

นอกจากการให้ความสำคัญกับภาษาอังกฤษแล้ว รัฐบาลสยามพยายามผลักดันให้เกิดการใช้หลักสูตรการศึกษาที่เป็นแบบแผนและมาตรฐานเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่ามีความพยายามเข้าไปขอความร่วมมือกับเหล่าโรงเรียนของคณะมิชชันนารีที่เปิดโรงเรียนสอนในมณฑลพายัพ โดยให้ยกเลิกการใช้ตำราภาษาล้านนา และให้ใช้หลักสูตรที่สอดคล้องกับที่กระทรวงธรรมการกำหนด รวมถึงการนำวิธีการเรียนการสอนที่สร้างความตระหนักถึงความเป็นพลเมืองของรัฐสยาม เช่น การจัดการเรียนการสอนด้วยภาษาสยาม การปรับตำรามาใช้เป็นตำราที่พิมพ์ด้วยอักษรสยาม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้มีส่วนที่หลายสำนักของความเป็นเอกเทศของพลเมืองมณฑลพายัพลง การศึกษาสมัยใหม่ที่รัฐบาลสยามจัดขึ้นภายใต้สถานศึกษาที่มีครูในฐานะข้าราชการของรัฐเป็นผู้คอยดูแล และรัฐบาลสยามพยายามสนับสนุนให้แต่ละโรงเรียนมีครูชาวสยามที่รัฐบาลส่งขึ้นมารับราชการในมณฑลพายัพอีกด้วย นอกจากนี้ยังรวมไปถึงความพยายามในการส่งแบบเรียนมาให้แก่บรรดาครูในมณฑลพายัพ ดังตัวอย่างรายงานของนายเจริญอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดเจติยหลวงในเมืองเชียงใหม่ลงวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ. 1903 มีถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์อธิบดีกรมศึกษาธิการ ระบุว่าหนังสือแบบเรียนต่างๆ ทั้ง 39 รายการ ที่ส่งขึ้นมาให้ขายในมณฑลพายัพนั้น “...ข้าพเจ้าได้จำหน่ายบ้าง ราวเวลานักเรียนบ้าง ส่งไปจำหน่ายตามหัวเมืองบ้าง ผิดบ้าง แลคงเหลือ...” ดังตารางที่ 16

⁷⁶⁶ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, “การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523), หน้า 151-152.

รายชื่อหนังสือ	จำนวน (เล่ม)	รายชื่อหนังสือ	จำนวน (เล่ม)
เรียนเร็ว เล่ม 1 ปกอ่อน	500	พงศาวดารย่อ เล่ม 1	50
เรียนเร็ว เล่ม 2 ปกอ่อน	300	พงศาวดารย่อ เล่ม 2	45
เรียนเร็ว เล่ม 3 ปกอ่อน	200	ตำราบทสิ่งของ	20
เรียนเร็ว เล่ม 1 ปกแข็ง	500	เล็กเซอร์วิธีสอน	20
เรียนเร็ว เล่ม 2 ปกแข็ง	500	สำเนาพระราชบัญญัติ	20
เรียนเร็ว เล่ม 3 ปกแข็ง	500	ฉากภาพ ก. ข.	100
บันไดทอง เล่ม 1	125	ฉากภาพ ก. ข.	100
บันไดทอง เล่ม 2	150	พงศาวดารปกแข็ง เล่ม 3	100
เลข ประโยค 1	50	พระราชประวัติ	100
เลข ประโยค 2	50	ฉากสระ ก. กา	50
พุทธจรีต	102	ฉากสระ อ. อา	50
ธรรมจรีต	50	สอนอ่าน เล่ม 4 ปกแข็ง	100
ภูมิศาสตร์	50	วิชานำรู้ ปกอ่อน	100
สอนอ่าน เล่ม 2	55	บันไดอังกฤษ เล่ม 1	50
สอนอ่าน เล่ม 3	60	บันไดอังกฤษ เล่ม 2	50
หนังสือพจนานุกรม	65	บันไดอังกฤษ เล่ม 3	50
นกกะจอก	50	บันไดอังกฤษ เล่ม 4	50
เลขวิธี เล่ม 1	50	บันไดอังกฤษ เล่ม 5	50
สยามไวยากรณ์อักษรวิธี	50	สมุดเบอร์ 1-4	200
วากยสัมพันธ์	28	รวม	4,740

ตารางที่ 16 รายการหนังสือแบบเรียนของกระทรวงธรรมการที่ส่งมายังมณฑลพายัพ ค.ศ. 1903

ที่มา สจข., ศธ 9.1/5 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “นายเจริญจำหน่วยตำราเรียนมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1902-1903)

จากตารางข้างต้นสะท้อนความปรารถนาของรัฐบาลสยามที่ต้องการสร้างพลเมืองสยามที่มีความรู้ และพยายามเพิ่มพื้นที่ของอิทธิพลความเป็นสยามไปยังมณฑลพายัพ ซึ่งการสร้างพลเมืองเป็นวิธีการที่ดำเนินแตกต่างไปจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ความพยายามของรัฐบาลสยามสะท้อนได้จากจำนวนตำราและแบบเรียนของรัฐบาล ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วงที่เริ่มมีการผลิตหนังสือแบบเรียน ฉะนั้นหนังสือแบบเรียนจึงเป็นสิ่งที่ค่อนข้างหายากและมีอยู่อย่างจำกัด เมื่อจะจัดตั้งโรงเรียนจึงต้องมีการร้องขอไปยังรัฐบาลให้จัดส่งหนังสือเรียนมาให้ ซึ่งทางกระทรวงธรรมการจะจัดส่งมาให้ภายหลังแต่ทว่าก็มีปริมาณที่ไม่มากพอต่อจำนวนของนักเรียนทุกคน⁷⁶⁷ กระทั่งต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 รัฐบาลสยามได้เริ่มทุ่มสรรพกำลังในการผลิตหนังสือแบบเรียนสยามจำนวนเพิ่ม

⁷⁶⁷ สจข., ศธ 9.2/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหนังสือแบบเรียนสำหรับโรงเรียนเมืองนครลำปาง” (ค.ศ. 1894)

มากขึ้น แล้วจึงได้ส่งไปยังมณฑลต่างๆ ส่วนหนึ่งได้ส่งมายังมณฑลพายัพเพื่อให้กระจายแบบเรียนไปยังหัวเมืองภายในมณฑลอีกด้วย โดยจะมีตัวแทนทำหน้าที่จำหน่ายหนังสือแบบเรียน เช่น พ่อค้าชาวจีน⁷⁶⁸ ข้าราชการครู⁷⁶⁹ ครูประจำเมือง⁷⁷⁰ ฯลฯ จะเห็นได้ว่ารัฐบาลสามารถที่จะทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบหลักสูตรการศึกษา อีกทั้งการจัดพิมพ์หนังสือแบบเรียนยังปฏิบัติต่อเนื่อง โดยรัฐบาลพยายามที่จะเปิดโอกาสให้มีร้านจัดจำหน่ายหนังสือแบบเรียนอยู่ทั่วทั้งมณฑลพายัพดังเช่นการประชาสัมพันธ์รับสมัครตัวแทนจัดจำหน่ายหนังสือเรียนของภาครัฐ⁷⁷¹

รูปแบบการศึกษาและรายละเอียดของสาระความรู้ที่รัฐบาลสยามมอบหมายให้กระทรวงธรรมการจัดทำหลักสูตรและตำราการศึกษาสมัยใหม่ขึ้น ได้เปลี่ยนขนบองค์ความรู้ในการศึกษาให้มีความเหมาะสมสำหรับราษฎร โดยเป็นองค์ความรู้ที่ส่งเสริมทักษะและการประกอบอาชีพในฐานะแรงงานเสรีแบบปัจเจก ที่สามารถทำงานที่เน้นการใช้ศักยภาพและการฝึกฝนจากการศึกษาศาสตร์แขนงใหม่เหล่านี้ เช่น คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ฯลฯ ซึ่งวิชาการทั้งหลายที่รัฐบาลสยามได้จัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสยามนั้น เป็นศาสตร์และองค์ความรู้สมัยใหม่และมีบางวิชาคล้ายคลึงกับที่บรรดาเจ้าอาณานิคมจัดการศึกษาให้แก่พลเมืองในรัฐอาณานิคมของตน⁷⁷² ดังจะเห็นได้จากรายวิชาเรียนและการจัดส่งตำราเรียนในแขนงวิชาต่างๆ ที่มีความหลากหลายและสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของสถานะขององค์ความรู้ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาสังคมสยาม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงประจำมณฑลพายัพ ตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1916 เป็นโรงเรียนภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ สำหรับผลิตข้าราชการที่จะได้รับถ่ายทอดและอบรมวิทยาการเช่นเดียวกับที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงที่กรุงเทพฯ เนื่องจากว่าเป็นมณฑลที่การคมนาคมไม่สะดวกสบาย ต่อมาบรรดาผู้ปกครองนิยมส่งบุตรหลานเดินทางเข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ ซึ่งเกิดขึ้นจากการเปิดเส้นทางรถไฟขึ้นไปยังมณฑลพายัพ ประกอบกับความเจริญกิจการด้านการศึกษาในกรุงเทพฯ ครูและอาจารย์มีความพร้อมและชำนาญในระบบการศึกษามากขึ้น ผู้ปกครองจึงสามารถสนับสนุนให้บุตรหลานให้เข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ ง่ายขึ้น ฉะนั้นโรงเรียนมหาดเล็กหลวงจึงไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป ฉะนั้นเจ้าพระยารามราฆพผู้สำเร็จราชการ

⁷⁶⁸ สจข., ศธ 9.1/7 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “เงินอีรับตำราเรียนจำหน่ายที่เมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1902)

⁷⁶⁹ สจข., ศธ 9.1/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “นายเจริญรับแบบเรียนไปจำหน่ายมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1903)

⁷⁷⁰ สจข., ศธ 9.1/13 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “นายเจริญมอบตำราเรียนให้นายเปล่งครูไปจำหน่ายที่เมืองเถิน” (ค.ศ. 1903)

⁷⁷¹ สจข., ศธ 9.1/32 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “รับและจำหน่ายร้านแบบเรียนมณฑลมหาสารคาม” (ค.ศ. 1924), สจข., ศธ 9.1/36 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “รับและจำหน่ายร้านแบบเรียนมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1924)

⁷⁷² การจัดการศึกษาสมัยใหม่ของเจ้าอาณานิคมอังกฤษได้อภิปรายไว้แล้วในประเด็นศึกษาที่ว่าด้วย การพัฒนาอาณานิคม ด้านการศึกษาและศาสนา ศึกษาเพิ่มเติม บทที่ 2 หัวข้อ 2.4.3

มหาดเล็กจึงได้ประกาศยุบโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่วันที่ 31 มกราคม ค.ศ. 1926⁷⁷³

บทบาทของเจ้านายที่มีต่อการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนศูนย์กลางอำนาจของรัฐบาลสยาม ดังจะพบว่าเจ้านายพื้นเมืองจากทั่วมณฑลพายัพได้แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้สนับสนุนกิจการการศึกษา อีกทั้งเป็นนัยยะแสดงถึงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์สยามอีกด้วย เช่น ในงานกริธาประจำปี ค.ศ. 1918 มีบุคคลสำคัญในมณฑลพายัพให้การสนับสนุน ได้แก่ 1) พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ประทานพานเงิน ถาดเงิน ดินสอลงยา น้ำอบฝรั่ง พร้อมด้วยชุดเสื้อกางเกง ผ้าเช็ดหน้า 20 ชุด 2) นายพลโท หม่อมเจ้าบวรเดชกรมการตรวจการพิเศษโรงเรียนฯ ประทานกระเป๋านั่งใส่เสื้อผ้า 2 ใบ 3) มหาอำมาตย์เอก พระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดชพระเจ้าผู้ครองนครน่าน ให้กระเป๋านั่งใส่เสื้อผ้า 4) มหาอำมาตย์โท เจ้าแก้วนรวิชฌกรมการพิเศษโรงเรียนฯ ให้นาฬิกาพก 6 เรือน 5) มหาอำมาตย์โท เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตกรมการพิเศษโรงเรียนฯ ให้เสื้อยืดกันหนาวขนสัตว์ 10 ผืน 6) มหาอำมาตย์ตรี เจ้าจักรคำจรดศักดิ์กรมการพิเศษโรงเรียนฯ ให้หีบหนังสือใส่เสื้อผ้า และหีบเครื่องแต่งตัว 7) มหาอำมาตย์ตรี เจ้าอุปราชา (น้อยมหาพรหม ณ น่าน) เจ้าผู้ครองจังหวัดน่าน ให้นาฬิกาพก 8) นายพันตำรวจเอก เจ้าราชบุตร (แก้วภาพเมรุ ณ ลำปาง) จเรภูธรจังหวัดลำปาง ให้หีบผ้าใบใส่เสื้อผ้า 9) อำมาตย์โท เจ้าราชวงศ์ (น้อยชื่น ณ เชียงใหม่) เสนานาจังหวัดเชียงใหม่ ให้กระเป๋านาฬิกาพก 10) อำมาตย์ตรี พระยาบุรีรัตน์ (น้อย อินทวงศ์) กรมการพิเศษจังหวัดแพร่ ให้นาฬิกาพก 11) อำมาตย์ตรี เจ้าราชบุตร (น้อยเลาแก้ว ณ เชียงใหม่) เสนาคลังจังหวัดเชียงใหม่ ให้หีบเครื่องแต่งตัว 12) อำมาตย์ตรี เจ้าบุรีรัตน์ (หนานสุทธิสาร ณ น่าน) เสนานาจังหวัดน่าน ให้เสื้อยืดกันหนาวขนสัตว์ 13) อำมาตย์ตรี เจ้าราชภาคนัย (น้อยแก้ว ณ เชียงใหม่) ผู้ช่วยราชการจังหวัดเชียงใหม่ ให้นาฬิกาพก⁷⁷⁴ เป็นต้น

เมื่อรัฐบาลสยามออกประกาศพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ ค.ศ. 1918 การศึกษาจึงเป็นนโยบายแห่งชาติ กำหนดตัวชี้วัด 2 ประการ ได้แก่ 1) ให้นักเรียนอ่านเขียนและเข้าใจภาษาไทยพอสมควร และ 2) ให้ศึกษาหน้าที่พลเมืองเพื่อปลูกฝังความจงรักภักดีต่อประเทศ อีกทั้งมีความรอบรู้ภูมิปัญญา พงศาวดาร ตำนาน ภูมิศาสตร์ของประเทศสยามบ้าง และหากยังใช้สมุดหรือหนังสือต้องห้าม (แบบเรียนภาษาพื้นเมือง) จะมีบทลงโทษเนื่องจากไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติฉบับนี้⁷⁷⁵ และเพื่อความเป็นระเบียบจึงมีการถกประเด็นการแต่งตัวขึ้นมาเพื่อจะให้ใส่ชุดนักเรียนเหมือนกันหมด

⁷⁷³ “ประกาศกรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก เรื่อง ยุบเลิกโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่,” ราชกิจจานุเบกษา 42, 0 ก (24 มกราคม 2468), หน้า 270-271.

⁷⁷⁴ “แจ้งความกรมมหาดเล็ก เรื่อง ให้สิ่งของแก่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ สำหรับเป็นรางวัลนักเรียนในการกริธาของโรงเรียน,” ราชกิจจานุเบกษา 35, 0 ง (4 สิงหาคม 2461), หน้า 1081-1083.

⁷⁷⁵ “พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พระพุทธศักราช 2461,” ราชกิจจานุเบกษา 35, 0 ก (9 มิถุนายน 2461), หน้า 116-117.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีพระดำริว่า “...เดี๋ยวนี้การแต่งตัวของชายชาวเหนือก็เหมือนกับชายชาวใต้แล้ว ต่อไปข้างหน้าการแต่งตัวของหญิงชาวใต้ก็คงจะเหมือนกับหญิงชาวเหนือ เพราะผ้าชิ้นสวยกว่าผ้าถุง และปิดถึงข้อเท้าเรียบร้อยสมกับเป็นเครื่องแต่งตัวของผู้หญิง ดีกว่าผ้าถุงที่ไม่ต่างอะไรกับของผู้ชาย เรื่องการแต่งตัวนี้เมื่อได้เดินแต่ชั้นสูงลงมาไม่ช้าก็ต้องตามอย่างกันตลอดหมดโดยไม่ต้องบังคับ ดังตัวอย่างที่ผู้หญิงพากันไว้ผมยาวในเวลานี้...”⁷⁷⁶ ซึ่งแผนการศึกษาแห่งชาติ ค.ศ. 1919 ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาในประเทศไทยสยามยังคงด้อยกว่าทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยเทียบกับประเทศที่มีประชากรคล้ายคลึงกัน คือ พม่า และฟิลิปปินส์ สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลสยามจัดการศึกษาได้จำนวนน้อยและล่าช้ากว่ามากเพราะรัฐบาลลงทุนกับการศึกษาน้อย⁷⁷⁷

6.4 ด้านการวางโครงสร้างพื้นฐาน

“...บ้านเมืองในประเทศของเราแต่ก่อนมาเมื่อยังกันดาร โดยทางคมนาคมจะไปถึงกันได้โดยยาก แม้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วความสมาคมคุ้นเคยในระหว่างชาวประเทศอันเดียวกันย่อมยังเห็นห่าง จึงมักเข้าใจกันไปว่าเป็นชาวเหนือหรือชาวใต้เป็นลาวหรือเป็นไทย ความจริงที่เป็นชาวประเทศอันเดียวกัน และเป็นไทยด้วยกันค้อยู่ลึกขึ้นเป็นอันดับมา...”⁷⁷⁸

ข้อความข้างต้นเป็นพระราชดำรัสตอบเมืองลำปาง เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสมณชลพายัพ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีเมื่อ ค.ศ. 1926 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่มีการเปิดเดินรถไฟสายเหนือไปยังสถานีปลายทางเมืองเชียงใหม่อย่างเป็นทางการ สะท้อนความเจริญของบ้านเมืองในการสร้างโครงข่ายสาธารณูปโภค โดยมีหลักสำคัญที่การติดต่อระหว่างเมืองภายในมณฑลพายัพได้สะดวกและง่ายมากยิ่งขึ้น ความสำเร็จที่ได้รับการพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานช่วยให้เกิดการเคลื่อนย้ายผู้คน สินค้า และบริการ กระทั่งสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในมณฑลพายัพให้ใกล้ชิดกับสยามมากยิ่งขึ้น

ตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางคมนาคมขนส่งที่เจริญขึ้นอย่างมากในมณฑลพายัพได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง โดยระบุเหตุผลแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้นว่าเกิดขึ้นจากการเดินทางติดต่อกันที่สะดวกขึ้น เช่น การเผยแผ่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีทำได้ง่ายขึ้น รายงานเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1915 ที่ส่งไปยังคณะกรรมการเพรสไบทีเรียนที่อเมริการะบุว่า “...ทางรถไฟและทางหลวงกำลังแทรกซึมทุกส่วนของอาณาจักรส่งเสริมการติดต่อกันทางสังคมและเอื้ออำนวยต่อการกิจเผยแผ่พระกิตติคุณ...”⁷⁷⁹ รวมถึงการประกาศยุบโรงเรียนมหาดเล็ก

⁷⁷⁶ สจข., ๖.6 ศธ 4/55 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ความเห็นเรื่องการจัดการศึกษามณฑลพายัพของเจ้ากรมศึกษาธิการ” (ค.ศ. 1913)

⁷⁷⁷ สจข., ศธ 4/99 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ทูลเกล้าฯ ถวายบรรณาทิกแผนแห่งการศึกษาสำหรับชาติ” (ค.ศ. 1919)

⁷⁷⁸ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2469 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2507), หน้า 31.

⁷⁷⁹ “...Railways and highways are penetrating every part of the kingdom, fostering social cohesion, and making possible the general dissemination of the gospel...” ศึกษาเพิ่มเติม *The Seventy-eighth Annual Report of the*

หลวงประจักษ์ศิลปาคม เนื่องจากติดต่อกับกรุงเทพฯ สะดวกยิ่งขึ้น “...โดยมีรถไฟติดต่อกับกรุงเทพฯ พระมหานครแล้ว การเดินทางมีเวลาเพียง 26 ชั่วโมงเท่านั้น และกุลบุตรในมณฑลภาคพายัพได้ลงมาศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ ก็มาก...”⁷⁸⁰ และการยุบรวมมณฑลมหาสารคามเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลพายัพ “...การคมนาคมในประเทศสยามสะดวกขึ้นมากและเจริญต่อไปเป็นลำดับ สมควรที่จะรวมมณฑล...เลิกมณฑลมหาสารคาม...”⁷⁸¹

6.4.1 กิจการไปรษณีย์และโทรเลข

กิจการไปรษณีย์และโทรเลขถือว่าการติดต่อสื่อสารในยุคอาณานิคมที่ได้รับความนิยม นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องพิสูจน์ความสำคัญของมณฑลพายัพ ในฐานะภูมิภาคของประเทศสยามที่เกี่ยวข้องและได้รับอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษอย่างมาก ดังเช่นสะท้อนผ่าน การตัดสินใจและนโยบายเกี่ยวกับกิจการด้านดังกล่าวที่เชื่อมโยงโดยพึ่งพาโครงสร้างระบบไปรษณีย์และโทรเลขของเจ้าอาณานิคมของอังกฤษ อีกทั้งยังมอบหมายหน้าที่ให้แก่ข้าราชการที่ขอยืมตัวมาจากอาณานิคมของอังกฤษเข้ามาวางรากฐานกิจการโทรเลข ดังที่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์มีจดหมายไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการแสดงความต้องการว่า “...ได้โปรดส่งกงสุลสยามที่อินเดีย ราชคุณแลสิ่งคปรให้สืบหาจ้างไลน์แมน ให้เงินเดือนขึ้นไป 10 เปอรเซนต์ ให้จ้างกันเปนปีๆ ไป เข้ามารับการในกรมไปรษณีย์แลโทรเลข...”⁷⁸² นอกจากนี้ไปรษณีย์และโทรเลขในมณฑลพายัพมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับข้าราชการชาวอังกฤษและกงสุลอังกฤษ สำหรับการติดต่อข่าวสารระหว่างรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช หนึ่งในสถานที่ตั้งสถานีไปรษณีย์และสถานีโทรเลขประจำมณฑลพายัพอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ริมฝั่งแม่น้ำปิงปากตะวันตก อันเป็นบริเวณเดียวกับที่พักข้าหลวงสยามและศาลระหว่างประเทศ

บทความในหนังสือพิมพ์ The Straits Times ตีพิมพ์เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1883 กล่าวถึงการเดินสายโทรเลขระหว่างประเทศจากเมืองแหวง (เมืองตาก) เชื่อมกับเมืองมะละลำเลิง (เมืองมะละแหม่ง) เป็นการตัดสินใจของรัฐบาลสยามที่จะขยายเครือข่ายสายโทรเลขขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ ซึ่งทำให้ของรัฐบาลบริติชราชยินดีให้ความร่วมมือ โดยมีทฤษฎีว่าการลงทุนที่จะเดินสายโทรเลขข้ามเขตป่าภูเขาฝ่ายอังกฤษนับว่าเป็นการลงทุนเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับความสะดวกด้านการสื่อสารที่ระหว่างทั้งสองดินแดน นอกจากนี้โทรเลขระหว่างประเทศไม่เพียงเฉพาะจะทำให้ติดต่อ

Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the United State of America “Siam” (New York: General Assembly, 1915), p. 6.

⁷⁸⁰ “ประกาศกรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก เรื่อง ยุกเล็กโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่,” ราชกิจจานุเบกษา 42, 0 ก (24 มกราคม 2468), หน้า 271.

⁷⁸¹ “พระบรมราชโองการ ประกาศ เรื่องยุบและรวมการปกครองมณฑลต่างๆ,” ราชกิจจานุเบกษา 42, 0ก (31 มีนาคม 2468), หน้า 424.

⁷⁸² สจข., กต 35.7/24 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย A. W. Cox ข้าราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข” (ค.ศ. 1907)

กับกรุงเทพฯ ได้สะดวกเท่านั้น หากแต่ทำให้การติดต่อกับทุกเมืองในมณฑลพายัพที่หนังสือพิมพ์ฉบับดังกล่าวระบุว่าเป็นมณฑลร่ำรวยที่สุดของประเทศสยามได้สะดวก⁷⁸³ ภายหลังที่เปิดให้บริการส่งโทรเลขไปยังอินเดียผ่านเมืองมะละลาลิง กำหนดอัตราค่าบริการค่าละ 75 สตางค์ ปรับลดอัตราใหม่ใน ค.ศ. 1920 เป็นค่าละ 45 สตางค์ และให้บริการส่งโทรเลขไปยังพม่าผ่านเมืองมะละลาลิงกำหนดอัตราค่าบริการค่าละ 65 สตางค์ ปรับลดอัตราใหม่ใน ค.ศ. 1920 เป็นค่าละ 45 สตางค์⁷⁸⁴ อนึ่งตั้งข้อสังเกตว่าการที่รัฐบาลสยามวางแผนที่จะสร้างเครือข่ายโทรเลข ท่าทีของเจ้าอาณานิคมอังกฤษพร้อมสนับสนุนและอาสาจะออกค่าใช้จ่ายอีกด้วย ฝ่ายอังกฤษหวังเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างประเทศอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะบริเวณชุมทางสายโทรเลขเมืองระแหงที่มีศักยภาพจะเชื่อมไปยังเมืองมะละลาลิง

สำหรับมณฑลพายัพที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ และมีความซับซ้อนด้านภูมิประเทศ อีกทั้งการเดินทางติดต่อราชการจึงเป็นเรื่องยากลำบาก การเกิดขึ้นของโทรเลขจึงมีความสำคัญต่องานราชการอย่างยิ่ง โทรเลขถือว่าเป็นเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารที่รวดเร็วและล้ำสมัยที่สุดที่รัฐบาลสยามจะใช้ติดต่อกับมณฑลพายัพได้ ส่วนหนึ่งสะท้อนได้จากเหตุการณ์การจลาจลของพวกเงี้ยวช่วง ค.ศ. 1902 รัฐบาลได้ออกคำสั่งและติดตามสถานการณ์โดยใช้โทรเลข อีกทั้งผู้ก่อจลาจลยังเลือกที่จะตัดสายโทรเลขระหว่างเมืองแพร่กับเมืองน่าน⁷⁸⁵ เพื่อไม่ให้ส่งข่าวสารไปยังกรุงเทพฯ ช่วงดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการว่า “...โทรเลขสายเชียงใหม่ผ่านเมืองนครลำปาง แต่จนบัดนี้ยังไม่ปรากฏว่าผู้ร้ายได้ตัดสายนั้น นานนานก็มีข่าวรอกแกรกมาได้ การที่มีโทรเลขหยุดนั้นเพราะเจ้าพนักงานหนี มีพวกลาวที่รักษาที่นั่นอยู่ ใช้โทรศัพท์พูดมา แต่เข้าใจกันยาก แลไม่ใช่หน้าที่ของมันที่จะพูด บัดนี้ได้คิดพยายามที่จะจัดการเรื่องนี้ลองดู แต่จะเอาเป็นแน่ยังไม่ได้ว่าจะสำเร็จหรือไม่ เธอจะเห็นใจได้ง่ายว่าเราอยากมีโทรเลขติดอยู่เพียงใดซึ่งจะได้ฟังข่าวคราว...”⁷⁸⁶ เป็นต้น

นอกจากนี้กิจการไปรษณีย์รับส่งจดหมายระหว่างประเทศเกิดขึ้นครั้งแรกระหว่างเส้นทางจากเมืองเชียงใหม่และอาณานิคมของอังกฤษในพม่า ดังประกาศจากพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์เจ้ากรมไปรษณีย์และโทรเลข ลงวันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ. 1887 ความว่า “...ด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ซึ่งสำเร็จราชการกรมไปรษณีย์แลโทรเลข มีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเปิดการไปรษณีย์ระหว่างเมืองนครเชียงใหม่แลเมืองพม่า ให้ใช้การแต่ ณ วันที่ 1 เดือนธันวาคมปี 1888 ตรงกับ

⁷⁸³ “Telegrams lines to Bangué,” *The Straits Times* (8 August 1883), หน้า 3.

⁷⁸⁴ “ประกาศกระทรวงคมนาคม เรื่อง เปลี่ยนอัตราค่าโทรเลขระหว่างประเทศสยามกับอินเดียและพม่า,” *ราชกิจจานุเบกษา* 37, 0 ก (1 สิงหาคม 2463), หน้า 157.

⁷⁸⁵ สจข., *กต 98.1/7* เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “พระยาศัษกรขอแจ้งหมอบความสู่ความเรื่องฆ่าพม่า 2 คน” (ค.ศ. 1902)

⁷⁸⁶ สจข., *กต 98.1/9* เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “เงี้ยวขบถเมืองแพร่ ตอน 2” (ค.ศ. 1902)

ณวันที่ 1 เดือน 2 แรม 3 ค่ำ ปีกุนนพศก 1249 นี้ต่อไป เมล่โปรสนีจะส่งจากเมืองนครเชียงใหม่ เดือนละ 2 ครั้งเพนอัตราคือวัน 5 กำหนดจะออกเมลล์...”⁷⁸⁷ ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นของกิจการที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ที่ข้าราชการฝ่ายอังกฤษในมณฑลพายัพจะต้องติดต่อกับราชการกับ อาณานิคมบริติชราช

เมื่อทดลองการจัดส่งจดหมายระหว่างประเทศสำเร็จ จึงขยายรูปแบบและพัฒนาขึ้นเป็น กิจการไปรษณีย์วัตถุ ฉะนั้นไปรษณีย์พัสดุระหว่างประเทศเกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศไทยสยาม เปิดสำนักงานรับส่งพัสดุได้ตั้งแต่วันที่ 15 ธันวาคม ค.ศ. 1889 ซึ่งรัฐบาลสยามเปิดรับส่งพัสดุโดย พึงพระบวรการขนส่งของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ จึงทำให้ในช่วงแรกของการส่งไปรษณีย์พัสดุ สามารถจัดส่งไปได้บางเมืองถึงอาณานิคมบริติชราช⁷⁸⁸ รัฐบาลสยามได้ขยายพื้นที่ให้บริการเพื่อ รับฝากพัสดุในสถานี่ไปรษณีย์หัวเมืองสำคัญ ได้แก่ ไปรษณีย์เชียงใหม่ ไปรษณีย์ปากน้ำโพ และ ไปรษณีย์ระแหง⁷⁸⁹

หลังจากการบริการไปรษณีย์และไปรษณีย์พัสดุระหว่างประเทศสยามและอาณานิคมบริติชราชประสบความสำเร็จ เล็งเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการขยายรูปแบบครอบคลุมด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการส่งเงินตรา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ จึง เห็นสมควรจะยกระดับบริการการส่งเงิน “ธนาณัติ” ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1910 “...มีกำหนด จำนวนเงินในใบธนาณัติฉบับหนึ่ง อย่างสูงไม่เกินกว่าหกร้อยรูเปีย เมื่อจะใคร่ทราบรายละเอียด ให้ ถามที่ไปรษณียาคารที่ 1 แลที่ 2 หรือที่ว่าการกรมไปรษณีย์โทรเลขกรุงเทพ...”⁷⁹⁰

รัฐบาลสยามพัฒนาปรับปรุงกิจการไปรษณีย์และโทรเลขให้มีความเป็นสากลมากยิ่งขึ้น เนื่องจากประสบปัญหาการนับเวลาแบบไทยอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการติดต่อระหว่าง ประเทศ ฉะนั้นตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1918 จึงออกประกาศใช้เวลารถไฟและโทรเลข “...ในวัน หนึ่งกับคืนหนึ่งเรียงลำดับกันไป ตั้งแต่ 1 นาฬิกาถึง 24 นาฬิกา...” กำหนดให้กรรมรถไฟหลวงและ กรรมไปรษณีย์โทรเลขปฏิบัติตามประกาศดังกล่าว ซึ่งเดิมที่รัฐบาลสยามพยายามปรับปรุงการกำหนด ชั่วโมงโดยให้มีอักษรย่อกำกับบอกเวลาเหมือนกับในโลกตะวันตก เช่น เวลาก่อนเที่ยง ก.ท. เทียบ ได้กับ a.m. และเวลาหลังเที่ยง ล.ท. เทียบได้กับ p.m. ตัวอย่างการเทียบเวลาสากล เช่น 11 นาฬิกา

⁷⁸⁷ “ประกาศเปิดการไปรษณีย์ [ระหว่างเมืองนครเชียงใหม่และเมืองพม่า],” ราชกิจจานุเบกษา 4, 42 (4 กุมภาพันธ์ 2431), หน้า 335.

⁷⁸⁸ “ประกาศกรมไปรษณีย์และโทรเลข ว่าด้วยเปิดการรับส่งหีบห่อสิ่งของระหว่างกรุงสยามและอังกฤษและอินเดีย,” ราชกิจจานุเบกษา 6, 38 (22 ธันวาคม 2432), หน้า 333-334.

⁷⁸⁹ “แจ้งความกระทรวงโยธาธิการ แผนกรมไปรษณีย์โทรเลข [แจ้งการเข้าร่วมเป็นภาคีสัญญาสากลไปรษณีย์ของประเทศ อินเดีย พร้อมทั้งประกาศพิกัตอัตราการรับส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ระหว่างไทยกับอินเดีย],” ราชกิจจานุเบกษา 16, 32 (5 พฤศจิกายน 2442), หน้า 462.

⁷⁹⁰ “ประกาศกระทรวงโยธาธิการ แผนกไปรษณีย์ ประกาศการทำสัญญาว่าด้วยการที่จะรับและส่งไปรษณีย์ธนาณัติไปมาถึง กัน ในระหว่างประเทศสยามและประเทศอินเดีย,” ราชกิจจานุเบกษา 26, 0 ง (27 มีนาคม 2453), หน้า 2772.

ก.ท. เป็น 11 นาฬิกา เทียงวันเป็น 12 นาฬิกา 1 นาฬิกา ล.ท. เป็น 13 นาฬิกา เทียงคืนเป็น 24 นาฬิกา หรือ 0 นาฬิกา ฯลฯ⁷⁹¹

6.4.2 การคมนาคมทางถนน

ถนนเป็นโครงสร้างพื้นฐานของการคมนาคมสัญจร เนื่องจากการลงทุนและใช้ทรัพยากรน้อย จึงส่งผลให้การตัดสินใจดำเนินไปได้อย่างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับ การสร้างเส้นทางรถไฟ ซึ่งการติดต่อสัญจรตามหัวเมืองภายในมณฑลพายัพมักจะใช้เส้นทางหลักเพียงไม่กี่เส้นทาง ส่วนใหญ่จะเป็นทางสัญจรขนาดเล็กสำหรับสัตว์พาหนะเดินผ่านไปไ้เท่านั้น อันเนื่องมาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบสลับหุบเขา ฉะนั้นการสร้างถนนและตัดถนนตามเส้นทางสายหลักระหว่างเมืองจึงเป็นการพัฒนาโดยขยายเส้นทางสัญจรดั้งเดิม นอกจากนี้ยังต้องอาศัยแรงงานสำหรับแรงงานและตัดฟันต้นไม้ให้เป็นทางเรียบเสมอกัน การสร้างถนนจึงถือเป็นอำนาจสิทธิ์ขาดจากทางรัฐบาล เมื่อจะตัดถนนสายใหม่หรือเกณฑ์แรงงานราษฎรมาทำถนน ข้าหลวงใหญ่จะต้องรายงานรัฐบาลทุกครั้ง⁷⁹²

การวางโครงสร้างพื้นฐานในช่วงทศวรรษ 1890 เกิดขึ้นได้จากการเสียสละทรัพย์สินของราษฎรและเจ้านายพื้นเมือง ดังกรณีเมื่อ ค.ศ. 1896 มีความร่วมมือจากทุกภาคส่วนให้ความช่วยเหลือเพื่อก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำวังและทำถนนลูกรังในเมืองนครลำปางถือว่าเป็นงานก่อสร้างขนาดใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการเรียรายเงิน ดังนี้ เมืองเชียงใหม่เรียรายเงินเจ้านาย ข้าราชการ ชาวตะวันตก และชาวจีน ร่วมสมทบทุน 58 คน รวมเป็นเงิน 1,852 บาท⁷⁹³ เมืองลำพูนเรียรายเงินเจ้านาย ข้าราชการ พระ ชาวจีน และราษฎร ร่วมสมทบทุน 22 คน รวมเป็นเงิน 236 รูปี 24 อัฐ⁷⁹⁴ ส่วนของราษฎรที่อาศัยในเมืองลำปางและเมืองเชียงใหม่ทั้งข้าราชการ ชาวตะวันตก ชาวม้า ชาวจีน และคนพื้นเมือง ร่วมสมทบทุน 35 คน รวมเป็นเงิน 5,000 รูปี⁷⁹⁵ เมืองแม่ฮ่องสอนเรียรายเงินข้าราชการ และราษฎร ร่วมสมทบทุน 104 คน รวมเป็นเงิน 453 รูปี 30 อัฐ⁷⁹⁶ นอกจากนี้มีสเตอร์เบกเกิด ในนามผู้แทนกงสุลอังกฤษประจำเมืองเชียงใหม่ ได้ร่วมสมทบทุนของรัฐบาลอังกฤษด้วย ดังใบบอกพระยาทรงสุรเดช ความว่า

“...ด้วยพระยาทรงสุรเดช ข้าหลวงรักษาราชการมณฑลลาวเฉียง มีใบบอกมาว่าได้รับหนังสือ มีสเตอร์เบกเกิด ผู้ว่าการแทนกงสุลอังกฤษ เมืองนครเชียงใหม่ฉบับหนึ่งว่า มีสเตอร์เบกเกิดได้รับคำสั่งจากอุปทูตอังกฤษกรุงเทพฯ เสนาบดีกระทรวงพระคลังราชอิศปัตย์อังกฤษ ได้ออมอนุญาตให้จ่ายเงิน 300

⁷⁹¹ “ประกาศ ใช้เวลารถไฟและโทรเลข,” *ราชกิจจานุเบกษา* 34, 0 ก (16 ธันวาคม 2460), หน้า 497.

⁷⁹² ที่ 222/691 พระที่นั่งวิมานเมฆ ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ค.ศ. 1902 ศึกษาเพิ่มเติม จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 ตอน 1* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2549), หน้า 127.

⁷⁹³ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย,” *ราชกิจจานุเบกษา* 13, 4 (26 เมษายน 2439), หน้า 49.

⁷⁹⁴ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย,” *ราชกิจจานุเบกษา* 12, 52 (27 มีนาคม 2439), หน้า 519.

⁷⁹⁵ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย,” *ราชกิจจานุเบกษา* 13, 6 (10 พฤษภาคม 2439), หน้า 78.

⁷⁹⁶ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย,” *ราชกิจจานุเบกษา* 12, 44 (2 กุมภาพันธ์ 2439), หน้า 431-433.

รูเปีย เปนเงินเรียรายราชาธิปไตยอังกฤษ ช่วยในการก่อสร้างสะพานเมืองนครลำปาง มีสเตอร์บอกเกตได้นำเงิน 300 รูเปีย มาส่งต่อพระยาทรงสุรเดช...”⁷⁹⁷

บรรดาข้าหลวงและข้าราชการจำเป็นจะต้องออกตรวจหรือติดต่อระหว่างเมืองในมณฑล ล้วนต้องเดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่เนื่องจากมีสถานะเป็นที่ตั้งศาลว่าการมณฑลพายัพ ฉะนั้น โครงการก่อสร้างถนนจึงได้เริ่มสร้างเส้นทางทดลองที่ถือว่าประสบความสำเร็จจากเมืองเชียงใหม่ คือ ถนนระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูน โดยปรับสภาพขยายถนนจากทางสัญจรดั้งเดิมให้รองรับ ทั้งสัตว์พาหนะและเกวียน สำหรับเส้นทางติดต่อบริการระหว่างเมืองใช้เวลาโดยขี่ม้าประมาณ 1 ชั่วโมง ในบอกพระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ (หม่อมราชวงศ์ประยูร อิศรศักดิ์) ข้าหลวงประจำเมือง เชียงใหม่ ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1900 รายงานความคืบหน้าการสร้างถนนสายหลักเชื่อม ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเขตเมืองลำพูน ระบุว่าเริ่มต้นจากสนามแข่งม้าด้านตะวันออกของแม่น้ำปิง เป็นระยะทางยาวหลายช่วงในอำเภอสารภี โดยมีเจ้าราชบุตรเป็นแม่กองและเหล่าผู้ช่วย ได้แก่ เจ้าน้อยมหาวัน พระยาสุนทร พระยาธรรมพิทักษ์ พระยาเทพวงษ์ และท้าวขุนแก้ว ถนนสร้างเสร็จ เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1900 หลังจากนั้นเจ้าราชบุตรมีรับสั่งให้ปลูกต้นยางนาไว้ตลอดทางจึง เป็นที่มาของชื่อเรียกลำลองว่า “ถนนต้นยาง”⁷⁹⁸ ซึ่งการตัดถนนพร้อมกับปลูกต้นไม้ประดับริมทางยังเป็นสัญลักษณ์แห่งยุคสมัย สะท้อนภาพการพัฒนาและความเจริญของการคมนาคมในมณฑลพายัพ

พระยารัตนาธิเบศร์ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ และพระจรรยาอุทยกุลข้าหลวงยุติธรรมได้ออก ประกาศกฎหมายเกี่ยวกับการใช้ถนนทั่วมณฑลพายัพเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1902 กำหนดไม่ให้ เจ้าของปศุสัตว์ปล่อยให้สัตว์ของตนเดินตามท้องถนน “...เจ้าของสัตว์พาหนะ ม้า, พา, โค, กระบือ, แพะ, มักปล่อยให้สัตว์เหล่านี้ เทียวเดินเหยียบย่ำตามถนนหนทาง หาได้ผู้คุมตระวังรักษาไม่ กระทำ ให้ถนนหนทาง และต้นไม้ที่ปลูกไว้ริมถนน ทำลายแลเปนอันตรายไปเปนอันมาก...”⁷⁹⁹ การออก กฎหมายดังกล่าวเพื่อไม่ให้ละเลยปล่อยสัตว์เลี้ยงออกมาตามท้องถนน และให้เจ้าของควบคุมสัตว์ เลี้ยงของตน เพื่อความเป็นระเบียบในการใช้ถนนของบ้านเมือง จึงกำหนดบทลงโทษการทำลายต้นไม้ ริมทางและการปล่อยสัตว์ไว้บนถนน กำหนดโทษปรับเงินไม่เกิน 20 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 1 เดือน มอบหน้าที่ให้ตำรวจภูธร นายแขวง นายแคว้น แก่บ้าน ให้เป็นผู้ดูแล ติดตาม และฟ้องร้องผู้กระทำความผิด⁸⁰⁰ สะท้อนถึงการปรับโลกทัศน์เรื่องความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง และความ เจริญที่เข้ามาสู่มณฑลพายัพอีกด้วย

⁷⁹⁷ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย,” ราชกิจจานุเบกษา 13, 38 (20 ธันวาคม 2439), หน้า 463.

⁷⁹⁸ “โทรเลขข้าหลวงประจำนครเชียงใหม่ แลในบอกข้าหลวงประจำเมืองน่าน,” ราชกิจจานุเบกษา 17, 12 (17 มิถุนายน 2443), หน้า 114.

⁷⁹⁹ “ประกาศ อนุญาตให้ใช้ประกาศห้ามไม่ให้ปล่อยสัตว์ตามถนนเป็นกฎหมายใช้ในมณฑลพายัพ,” ราชกิจจานุเบกษา 18, 50 (16 มีนาคม 2444), หน้า 928.

⁸⁰⁰ “ประกาศ เรื่อง ละเลยปล่อยสัตว์ตามถนนหลวง,” ราชกิจจานุเบกษา 18, 50 (16 มีนาคม 2444), หน้า 928-929.

นอกจากนี้การสร้างถนนและปรับสภาพพื้นผิวถนนให้เสมอราบเรียบ อันเนื่องมาจากการที่เมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางมณฑลเป็นชุมชนขนาดใหญ่พลุกพล่านไปด้วยผู้คนเข้ามาติดต่อธุรกิจนั้นเพื่อความปลอดภัยของการใช้ถนนสัญจร พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพและพระยาเจริญราชไมตรีข้าหลวงยุติธรรมสังเกตเห็นปัญหาความเดือนร้อนของราษฎรในการสัญจรไปมาว่า “...ตามถนนในเวียงนอกเวียงเมืองนครเชียงใหม่และบนสะพานแม่น้ำปิง มีผู้ควบขี่รถวิ่งม้าห่อทำให้เกิดอันตรายแก่คนเดินทาง และเปนเหตุให้สะพานและถนนหนทางชำรุดทรุดโทรมเสียหาย...”⁸⁰¹ กำหนดโทษปรับเงินไม่เกิน 20 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 1 เดือน และกำหนดพื้นบังคับใช้กฎหมาย ได้แก่ ถนนในเขตเมืองทุกสาย ถนนเจริญประเทศ ถนนท่าแพ ถนนราชวงศ์ ถนนวิยานนท์ ถนนริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันออกตั้งแต่วัดศรีโคงไปถึงสนามแข่งม้าวัดท่าสะต๋อยกับสะพานข้ามแม่น้ำปิง⁸⁰²

นอกจากนี้ใน ค.ศ. 1905 ยังมีการขยายถนนเส้นทางดอยสะเก็ดเพื่อเชื่อมทางระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงรายภายใต้การควบคุมของเจ้าอุปราช⁸⁰³ พร้อมกับซ่อมแซมถนนระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูน เป็นทางขนาดกว้าง 6 เมตร ยาว 26.60 กิโลเมตร⁸⁰⁴ เพื่อให้เกิดความสะดวกและเอื้อต่อการเดินทางแก่ราษฎรและคาราวานพ่อค้าอีกด้วย อนึ่งน่าสังเกตว่าถนนที่ทางรัฐบาลสยามสนับสนุนให้สร้างนั้นส่วนใหญ่มักจะเป็นเส้นทางส่วนต่อขยายจากเมืองเชียงใหม่ออกไป

เมื่อ ค.ศ. 1915 มีความพยายามเปิดเส้นทางขยายถนนสายอื่นบ้าง เพื่อเชื่อมต่อระบบคมนาคมภายในมณฑลพายัพ โดยการสร้างถนนสายหลักระหว่างเมืองตัดจากเมืองลำปางไปสู่เมืองเชียงราย เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลขยายเส้นทางรถไฟสายเหนือขึ้นมาถึงยังเมืองลำปางได้แล้ว ฉะนั้นเพื่อความสะดวกและรวดเร็วในการเชื่อมโยงเส้นทางการเดินทางเมืองลำปางจึงเป็นอีกเส้นทางที่เชื่อมเครือข่ายการค้าเลี้ยงสินค้าระหว่างเมืองในมณฑลพายัพและรวมถึงเส้นทางระหว่างนานาชาติอีกด้วย ซึ่งนโยบายการพัฒนาเส้นทางคมนาคมของรัฐบาลสยามเปลี่ยนไปตั้งแต่ ค.ศ. 1914 โดยมุ่งเน้นการพัฒนาที่จะสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจต่อประเทศและดำเนินการสร้างถนนโดยกระทรวงคมนาคม ฉะนั้นจึงเห็นว่าในช่วงถัดมารัฐบาลพยายามขยายเส้นทางการคมนาคม โดยเฉพาะเส้นทางที่ต่อจากทางรถไฟเมืองนครลำปาง

“...มีความยินดีด้วยได้รู้ข่าวว่าฤดูแล้งปีนี้รัฐบาลจักคิดการจัดการสร้างถนนหนทางให้เรียบร้อยตั้งแต่เมืองลอร์ลำปางขึ้นไปที่เมืองเชียงราย ถ้าเป็นจริงอยู่ก็เห็นจักเป็นประโยชน์กับบ้านกับเมือง

⁸⁰¹ “ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ห้ามไม่ให้ขี่ควบสัตว์พาหนะวิ่งห่อตามถนนหรือบนสะพานและขี่รถล้อเกวียนวิ่งบนสะพานใน เมืองนครเชียงใหม่,” *ราชกิจจานุเบกษา* 21, 44 (29 มกราคม 2447), หน้า 787.

⁸⁰² “ข้อบังคับห้ามไม่ให้ขี่ควบสัตว์พาหนะ วิ่งห่อตามถนนหรือบนสะพานและขี่รถล้อ เกวียนวิ่งบนสะพาน ในเมืองนคร เชียงใหม่,” *ราชกิจจานุเบกษา* 21, 44 (29 มกราคม 2447), หน้า 787-788.

⁸⁰³ “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย [สร้างถนน ตั้งแต่เชียงใหม่ถึงดอยสะเก็ด],” *ราชกิจจานุเบกษา* 22, 25 (17 กันยายน 2448), หน้า 555.

⁸⁰⁴ เรื่องเดียวกัน.

ทั้งหลายแท้ เพราะว่าชาวเชียงรายผู้ได้มีข้าวเปลือกข้าวสารไว้ จักต่างมาขายที่ทางรถไฟด้วยง่าย แล บ้านเมืองนั้นจักได้จำเริญด้วยการค้าขายมากเหลือคราวก่อนหลายส่วนหลายเท่า ประการหนึ่งเมื่อเมืองใด ก็ดีจักบังเกิดกันอยากจักขึ้นไปซื้อเอาข้าวเปลือกข้าวสารในเมืองเชียงรายก็ง่ายเหลือคราวก่อน แลราคาก็ จักไม่พอแพ่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าทางนี้เป็นสำคัญอันใหญ่ ที่จักให้บ้านเมืองได้มีความ จำเริญ ถ้าเมืองใดมีทางเรียบร้อยดีแล้วก็ย่อมเป็นที่ง่ายในการนำสินค้าไปมาค้าขาย...”⁸⁰⁵

จากข้อความข้างต้นส่งผลให้เกิดความเข้าใจที่ว่า การสร้างระบบคมนาคมก่อให้เกิดคุณูปการ ต่อระบบเศรษฐกิจอีกด้วย ดังสะท้อนได้จากนโยบายของรัฐบาลสยามที่ทำการสร้างถนนเป็นวาระ สำคัญของประเทศ การสร้างถนนนำพาความเจริญมาสู่บ้านเมือง ซึ่งการที่รัฐบาลสยามเร่งสร้างถนน หลวงและถนนท้องถิ่น เพื่อเชื่อมต่อระหว่างเมืองและระหว่างมณฑลให้เดินทางได้สะดวก วัตถุประสงค์เดิมคือเพื่อความสะดวกในการจัดการปกครอง จึงทำให้ภาระหน้าที่ในการสร้างถนน หนทางจึงตกอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทยและกิจการมณฑลเทศาภิบาล ต่อมา เมื่อ ค.ศ. 1914 นโยบายของรัฐบาลเปลี่ยนไป เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ ประชุมเสนาบดีที่พระราชวังสนามจันทร์ มีพระราชวินิจฉัยด้านกิจการพาณิชย์เป็นหลัก จึงมอบหมาย โครงการสร้างทางบกทั่วประเทศสยามให้อยู่ภายใต้กระทรวงคมนาคม

เมื่อ ค.ศ. 1917 แบบแผนของโครงการจัดสร้างทางบกทั่วประเทศสยามได้เขียนแผนเสร็จ ประกอบกับในช่วงดังกล่าวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมทางไปรวมกับกรมรถไฟหลวง ฉะนั้น กรมรถไฟจึงได้รับเอานโยบายโครงการจัดสร้างทางบกเข้าไปไว้ในแผนงานด้วย เพื่อให้มีแผนการ ดำเนินงานที่สอดคล้องตามทิศทางเดียวกัน คือ การสร้างทางบกสำหรับอำนวยความสะดวกด้าน กิจการพาณิชย์เป็นหลัก⁸⁰⁶ นับแต่นั้นเป็นต้นมาการจัดสร้างถนนและเส้นทางรถไฟจึงได้มีการกำหนด แผนที่สอดคล้องกันมากขึ้น กระทั่งสามารถสร้างเส้นทางบกครอบคลุมทั่วประเทศสยามได้ค่อนข้างมาก อีกทั้งความสำเร็จในการพัฒนาระบบการคมนาคมสามารถพิสูจน์ได้จากเหตุการณ์เมื่อ ค.ศ. 1926 จากมูลเหตุการยุบรวมมณฑลมหาสารคามเข้ากับมณฑลพายัพเช่นเดิม เนื่องจากให้เหตุผลว่า การคมนาคมในมณฑลพายัพที่สะดวก และเดินทางเพื่อติดต่อราชการระหว่างเมืองต่างๆ สามารถ เข้าถึงได้โดยง่ายแล้ว⁸⁰⁷

6.4.3 เส้นทางรถไฟสายเหนือ

“...บัดนี้จักกล่าวด้วยความเอื้อเฟื้อของชนชาวเชียงใหม่มีต่อทหารช่าง ที่ทำการหนกวางราง รถไฟอย่างใดบ้าง คือ เมื่อทหารทำการยังไม่ถึงเขตเชียงใหม่ ยังอยู่ในเขตลำพูนตรงบ้านป่าเหียว โดย

⁸⁰⁵ பிரவந்தகாகெகஸரஅக்சரலானா லைரியேரியசானவனியுதுகிசா சிகிசாபேம்தெம “சுவராவாதுயகாரதாங்கபாங்கமொ தைபேமெங்கசேயிராய,” சிரிகிதிசுப்பி (கும்பாபந்த் 2458), பக்கம் 654-655.

⁸⁰⁶ สจข., กฏ 35/22 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างกับตันแมคเคนซีเข้ามาเป็นผู้แต่งหนังสือ” (ค.ศ. 1920-1923)

⁸⁰⁷ “พระบรมราชโองการ ประกาศ เรื่องยุบและรวมการปกครองมณฑลต่างๆ,” ราชกิจจานุเบกษา 42, 0 ก (31 มีนาคม 2468), หน้า 423-425.

ความเอื้อเฟื้อของชาวเชียงใหม่ได้เช่ารถมอเตอร์ล่ำใหญ่ ต่างของกินไปเลี้ยงทหารเมื่อยังอยู่ในเขตลำพูน พออีกวันหนึ่งก็เข้าเขตเชียงใหม่ ชาวเชียงใหม่รายทางที่อยู่ใกล้ไกลทาง มีความยินดีได้รับต้อนรับเลี้ยง ทหารด้วยข้าว น้ำ โภชนา อาหาร พร้อมทั้งลูกส้ม ของหวาน หมายกร้าว ข้าวแคบ ข้าวแต่น หมายหมั่ง บุหรี่ทุกวันทุกเวลา ได้สร้างกระท่อมสร้างเพิงให้ทหารได้พัก พร้อมทั้งตั้งโต๊ะ เก้าอี้ แลขันโตก ชนชาวมี่ พร้อมทุกอย่างทุกวันไป ชาวในเวียงก็ต่างล้อออกไป ชาวบ้านเขตกงกันอย่างนี้ คือ วันหนึ่งเวลาเข้าบ้าน นี้เลี้ยง เวลาเที่ยงบ้านนี้เลี้ยง เย็นบ้านนี้เลี้ยงเป็นเช่นนี้ทุกๆ วัน...บัดนี้ได้เห็นแล้วว่าชาวเชียงใหม่ ทั้งหลายมีความรักชาติบ้านเมือง รักมหากษัตริย์เท่าใด เห็นอกเห็นใจกันในความหนึ่งแล้ว ภายหน้าถ้า จักมีศึกศัตรูมาอย่าก็ไม่ต้องร่อนกร้อนใจเลย เพราะด้วยเหตุชาวเชียงใหม่ทั้งหลายมีความเอื้อเฟื้อต่อ ทหารอย่างนี้ เราได้กระทำต่อทหารก็เหมือนได้กระทำต่อพระเจ้าอยู่หัวเหมือนกัน...”⁸⁰⁸
(เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

ข้อความข้างต้นเป็นรายงานสถานการณ์เมื่อขยายเส้นทางสร้างรถไฟสายเหนือขึ้นมายังเมือง ลำพูนและเมืองเชียงใหม่ จะเห็นได้ว่าราษฎรในมณฑลพายัพมีความปิติยินดีอย่างยิ่ง อีกทั้งให้การสนับสนุนช่วยเหลือในการสร้างทางรถไฟอย่างดี ทั้งนี้มุ่งหวังว่าในอนาคตเส้นทางรถไฟจะเป็น สื่อกลางสำหรับนำพาความเจริญจากศูนย์กลางกรุงเทพฯ เข้ามาสู่ดินแดนมณฑลพายัพ นอกจากนี้ยัง รวมถึงการแผ่ขยายฐานอำนาจของรัฐบาลสยามผ่านกองกำลังทหาร⁸⁰⁹ ซึ่งฝ่ายรัฐบาลมุ่งหวังให้เป็น เครื่องมือขับเคลื่อนพันธะและหน้าที่ของพลเมืองประเทศสยามที่จะต้องยอมรับและปฏิบัติตามศูนย์กลาง อำนาจ อันสะท้อนถึงการรับรู้ตำแหน่งแห่งที่ในสังคมในบริบทช่วงทศวรรษที่ 1920

ภูมิหลังสำคัญของกิจการรถไฟมีความเกี่ยวข้องกับชนชาติอังกฤษ เนื่องจากถือว่าเป็นชาติที่ ก่อกำเนิดกิจการรถไฟเก่าแก่มากเป็นชนชาติที่มีความคุ้นเคยกับรถไฟ การเกิดขึ้นของรถไฟเร่งรัดการ พัฒนาพื้นที่โดยรอบและยังดึงดูดการลงทุนที่พึ่งพาการขนส่งทางรถไฟมากตามลำดับ ฉะนั้นรถไฟจึง นำพาทั้งการพัฒนาและระบบทุนนิยมเข้ามาควบคู่กันด้วย⁸¹⁰ หากพิจารณาการตั้งอาณานิคมของ อังกฤษจะพบว่าโครงสร้างรางรถไฟเป็นโครงสร้างพื้นฐานประการสำคัญที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษเร่ง สร้างอย่างรวดเร็ว เนื่องจากเอื้อต่อการขยายอิทธิพลเข้าไปยังพื้นที่ทางตอนใน อีกทั้งยังสามารถ เชื่อมโยงแต่ละพื้นที่เข้าด้วยกัน ประกอบกับการเดินทางขนส่งสรรพกำลังเป็นไปได้สะดวกและ รวดเร็วยิ่ง ฉะนั้นการสร้างโครงข่ายรถไฟภายในอาณานิคมจึงประสบความสำเร็จทั้งในด้านการ เมื่อการปกครองและเศรษฐกิจของอาณานิคม โดยเฉพาะกรณีแหลมมลายูเมื่ออังกฤษสามารถ

⁸⁰⁸ บรรจรรถจากเอกสารอักษรล้านนา และเรียบเรียงสำนวนโดยผู้ศึกษา ศึกษาเพิ่มเติม “เรื่องรถไฟผัวเวียงเชียงใหม่แล้ว,” สิริกิตีสาร (มิถุนายน 2463), หน้า 169.

⁸⁰⁹ การวางโครงสร้างทางรถไฟขยายไปยังต่างภูมิภาคนอกจากจะเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อนโยบายด้านการปกครองแล้ว ส่วนหนึ่งยังมาจากการจำกัดการแทรกแซงกิจการของประเทศสยามจากเจ้าอาณานิคมตะวันตกอีกด้วย ศึกษาเพิ่มเติม สมใจ ไพโรจน์ธีระรัตน์, “บทบาทของประเทมหาอำนาจตะวันตกในการสร้างทางรถไฟของประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517)

⁸¹⁰ “World’s Oldest Railway,” *The Straits Times* (21 October 1915), p. 13.

ครอบครองเมืองในอารักขา 4 เมือง ผนวกรวมเข้ากับอาณานิคมสเตรตส์เซตเทิลเมนต์ อังกฤษจึงสร้างทางรถไฟลำเลียงสินค้าจากสมาธิ์ไพร (Province Wellesley) ผ่านรัฐเปรัก รัฐสลังงอร์ รัฐเนกรีเซมิบิลัน เมืองมะละกา และภายในเกาะสิงคโปร์⁸¹¹

ในช่วงการสร้างจักรวรรดิอาณานิคมของอังกฤษ จะเห็นได้ว่าบทบาทของรถไฟมีอยู่อย่างสูงมากโดยเฉพาะเป้าประสงค์ในการครอบครองพม่าตอนบน อังกฤษหวังใช้จะเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายกับจีนตอนใต้ ผนวกกับการเข้าไปเก็บเกี่ยวภาษีและผลประโยชน์จากเหมืองหยก⁸¹² ฉะนั้นรัฐบาลอังกฤษจึงได้เร่งสร้างรถไฟขึ้นไปถึงเมืองมิตจินา (Myitkyina) ในรัฐคะฉิ่น อันเป็นช่วงที่โครงข่ายทางรถไฟของอาณานิคมอังกฤษขยายจากอินเดียและกำลังก่อตัวในพม่าอย่างแพร่หลาย ฉะนั้นวิสัยทัศน์ของรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงต้องการที่จะตอบสนองต่อนโยบายเศรษฐกิจการค้า โดยการลำเลียงขนส่งผู้คนและสินค้าผ่านรถไฟที่คาดว่าจะเชื่อมกันเป็นโครงข่ายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อภิมาโครงการขนาดใหญ่ของรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชซึ่งคาดการณ์ว่าจะมีการสร้างโครงข่ายเดินรถไฟ เชื่อมต่อเส้นทางจากอินเดียสู่พม่าและสยามตอนเหนือ (มณฑลพายัพ) ดังทรงสนะของศาสตราจารย์เดเนียล แมคกิลวารี (Daniel McGilvary) ในหนังสือพิมพ์เดอะสเตรตส์ไทมส์ ลงตีพิมพ์วันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1885 ที่มีต่อมุมมองการสร้างโครงข่ายรถไฟดังกล่าว โดยเขาคาดหวังว่าการเดินรถไฟในอนาคตจะนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลง และก่อให้เกิดความศิวิไลซ์และความเจริญของบ้านเมือง ไม่เพียงแต่ส่วนหนึ่งส่วนใดเท่านั้นแต่ยังหมายรวมถึงการพัฒนาทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁸¹³ งานศึกษาของอีโร คากิซากิสะท้อนให้เห็นแรงปรารถนาทางเศรษฐกิจของเจ้าอาณานิคมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งต้องการสร้างทางรถไฟเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายตัดผ่านสยามไปยังจีนตอนใต้อีกด้วย⁸¹⁴ และจะสัมพันธ์โดยตรงกับขยายอำนาจการปกครองผ่านเครือข่ายทางรถไฟ

เมื่อ ค.ศ. 1888 รัฐบาลสยามได้มอบหมายให้มิสเตอร์แอนดรูว์ คลาร์ก (Mr. Andrew Clarke) ผู้เป็นวิศวกรออกสำรวจเส้นทางรถไฟสายเหนือที่จะสร้างจากกรุงเทพฯ มายังเมืองเชียงใหม่มาร่วมด้วยคณะทำงานชาวอังกฤษ ได้แก่ 1) นายห้างวิลเลียมเฮนรี ปันชาร์ด 2) มิสเตอร์วิลเลียมเบลแมค ตักคาคัต 3) มิสเตอร์ฟรานซิส วิลเลียม เลาเกอร์ และ 4) มิสเตอร์วิลเลียมชาร์ส เปนชาร์ด โดยมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการสำรวจเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับประเมินราคาเส้นทางรถไฟ

⁸¹¹ C. Kleingrothe, *Map of the Straits Settlement and Federated Malay State 1907* (Singapore: Fraser and Neave, 1907), Map.

⁸¹² ธัญญรัตน์ อภิวงศ์, “หยกกับเศรษฐกิจพม่าสมัยอาณานิคม (ค.ศ.1885-1948),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548), หน้า 243.

⁸¹³ “The Indifference and Apathy,” *The Straits Times* (15 January 1885), p. 2.

⁸¹⁴ I. Kakizaki, *Rails of the kingdom: the history of Thai railways* (Bangkok: White Lotus, 2012), p. 9.

และเพื่อออกสำรวจสถานที่จริงตามแผนที่ ทั้งนี้รัฐบาลสยามมอบใบอนุญาตเดินทางหลวง เพื่อใช้แสดงต่อเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในการช่วยเหลืออำนวยความสะดวก และเพื่อที่จะเดินสำรวจเส้นทาง หักเข้าไปและหากกลับเข้าหลายครั้งได้ตามเส้นทางที่รัฐบาลสยามกำหนด

“...ตระเตรียมทำการเซอร์เวย์ ให้สำเร็จด้วยแผนที่สำหรับการพร้อมทั้งแบบอย่าง ที่สำแดงส่วนตัด ต่อภายในแบบตัวอย่างต่างๆ รายชื่อสิ่งของแลรายงานที่จะทำ กับบัญญัติประมาณราคาสำหรับทางรถไฟ ใหญ่ที่จะไปจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองนครเชียงใหม่ ผ่านไปตามทางบางปิ่นกรุงเก่า แลตามฝั่งซ้ายลำน้ำแคว ป่าสัก ไปยังพระพุทธรูปเมืองลพบุรี เมืองนครสวรรค์ เมืองอุตรดิตถ์ เมืองแพร่ เมืองนครลำปาง และเมือง ลำพูน กับมีทางแยกตามนี้ คือ (1) ตั้งแต่เมืองสระบุรี ไปถึงเมืองนครราชสีมา (2) ตั้งแต่เมืองอุตรดิตถ์ไปยัง ตำบลท่าเตื่อ (3) ตั้งแต่เมืองนครเชียงใหม่ ไปยังเมืองเชียงราย เชียงแสน...”⁸¹⁵

สัญญาการสำรวจเส้นทางรถไฟสายเหนือลงวันที่ 16 มีนาคม ค.ศ. 1888 ได้ระบุข้อตกลงว่า จะสำรวจแบ่งเป็นตอนพร้อมกับวาดเป็นแผนที่ให้รัฐบาลสยาม คาดว่าจะใช้เวลา 48 เดือน โดยจัดแบ่งเป็นระยะ ดังนี้ 1) กรุงเทพฯ ถึงอยุธยา 18 เดือน 2) อยุธยาถึงลพบุรี 4 เดือน 3) ลพบุรีถึง นครสวรรค์ 6 เดือน 4) นครสวรรค์ถึงแพร่ 6 เดือน 5) แพร่ถึงเชียงใหม่ 6 เดือน และ 6) ส่วนทางแยก เชียงใหม่ถึงเชียงแสน 12 เดือน โดยให้ประเมินราคาจากขนาดรางกว้าง 1 เมตร และ 1.42 เมตร เพื่อไว้ด้วย⁸¹⁶ ทำการสำรวจแล้วเสร็จถึงเขตเมืองแพร่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1890⁸¹⁷ หลังจากนั้น รัฐบาลสยามจึงเริ่มดำเนินการสร้างทางรถไฟสายเหนือขึ้น “...เพื่อเป็นการบำรุงผลประโยชน์ของ อาณาประชาราษฎร์ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ให้จำเริญยิ่งขึ้นในสรรพการหาผลประโยชน์เลี้ยงชีพ ทั้งปวง มีการค้าขายการเพาะปลูกแผ่นดิน...”⁸¹⁸

รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษติดตามและให้ความสนใจอย่างใกล้ชิด เมื่อฝ่ายสยามเริ่มสร้าง เส้นทางรถไฟขึ้นไปยังมณฑลพายัพ เนื่องจากเล็งเห็นผลประโยชน์ทางการค้าซึ่งจะสามารถเชื่อมโยง ระบบการขนถ่ายสินค้าจากทางรถไฟในพม่าซึ่งมาถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำสาละวิน โดยจะอาศัยทางรถไฟ สายกรุงเทพฯ-เชียงใหม่ เพื่อทำการค้ากับที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนเชื่อมเส้นทางการค้าด้านตะวันตก ของจีน ซึ่งรถไฟสามารถบรรจุสินค้าได้ปริมาณมาก อีกทั้งค่าขนส่งและใช้ระยะเวลาไม่นาน ดังเท่าที่ที่ สะท้อนจากหนังสือพิมพ์ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly) ใน ค.ศ. 1896 ซึ่งชี้แนะให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเล็งเห็นโอกาส และประโยชน์อัน จะเกิดกับประเทศสยามและอาณานิคมของอังกฤษ⁸¹⁹ โดยเป้าประสงค์ของรัฐบาลสยามต้องการเพียง

⁸¹⁵ “ประกาศเซอร์เวย์ทางรถไฟ,” ราชกิจจานุเบกษา 5, 2 (10 พฤษภาคม 2431), หน้า 14-45.

⁸¹⁶ “สำเนาสัญญาเซอร์เวย์ทางรถไฟ,” ราชกิจจานุเบกษา 5, 2 (10 พฤษภาคม 2431), หน้า 16-17.

⁸¹⁷ “Railways in Siam,” Straits Times Weekly Issue (25 February 1890), p. 3.

⁸¹⁸ “รายงานสร้างทางรถไฟสายเหนือ,” ราชกิจจานุเบกษา 22, 33 (12 พฤศจิกายน 2448), หน้า 715.

⁸¹⁹ “A Chance for Siam,” The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly) (18 August 1896),

เพื่อเชื่อมโยงมณฑลต่างๆ ตามยุทธศาสตร์การปกครองเท่านั้น ส่วนคุณภาพการของรถไฟด้านการเดินทางและเศรษฐกิจเป็นวัตถุประสงค์ที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง⁸²⁰

เส้นทางรถไฟสายเหนือกำหนดจุดสิ้นสุดไว้ที่เมืองเชียงใหม่ เส้นทางดังกล่าวจะตัดผ่านไปตามเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น ชัยนาท นครสวรรค์ พิษณุโลก อุตรดิตถ์ ฯลฯ แม้ว่าจะระยะทางที่จะเชื่อมเส้นทางรถไฟสายเหนือกับเส้นทางรถไฟพม่าและอินเดียยังคงใช้ระยะเวลาก่อสร้างทางรถไฟอีกเนิ่นนาน ซึ่งรัฐบาลสยามอ้างความล่าช้าในหนังสือพิมพ์ Bangkok Times ไว้ว่าเกิดขึ้นจากจำนวนรายรับในการเดินรถไฟไม่เหลือมากพอที่จะบำรุงรักษารail⁸²¹ ทำให้พอที่จะอ้างกับฝ่ายอังกฤษได้ว่ารถไฟสยามขาดทุน ฉะนั้นแผนการขยายเส้นทางรถไฟไปจนประชิดชายแดนจึงเป็นไปอย่างล่าช้า นอกจากนี้ขณะเริ่มสร้างทางรถไฟขึ้นมาจากเหนือต้องคำนึงถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ในมณฑลพายัพที่เป็นหุบเขาสลับกับที่ราบพื้นและโดยมากเป็นป่ารก ฉะนั้นการสำรวจและวางรางรถไฟจึงดำเนินไปอย่างล่าช้า

ค.ศ. 1913 หนังสือพิมพ์สิริกิตติสัปดาห์ระบุว่า แรงงานทำทางรถไฟในเขตเมืองแพร่มีจำนวนมากถึงหลักพัน โดยส่วนใหญ่เป็นแรงงานพวกขมุ พวกเงี้ยว (ไทใหญ่) และพวกฮ่อ ได้รับค่าตอบแทนเดือนละ 20 บาท⁸²² เหตุที่ต้องใช้แรงงานต่างชาติเช่นนี้เนื่องจากว่าเป็นช่วงที่รัฐบาลสยามพยายามเลิกระบบไพร่ทาส ฉะนั้นจึงจะสังเกตได้ว่าระบบไพร่ทาสไม่เอื้อให้เกิดแรงงานเสรี จึงเป็นมูลเหตุให้การประกอบธุรกิจส่วนใหญ่จำเป็นต้องใช้แรงงานต่างชาติ ซึ่งลักษณะดังกล่าวสามารถชี้ให้เห็นถึงปัญหาในระบบการจัดการคน อีกทั้งยังขบขันการอธิบายเรื่องการเข้ามาของคนในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศสในมณฑลพายัพได้อย่างชัดเจน

ประเด็นที่มีความน่าสนใจ คือ การลงนามร่วมในสนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดนระหว่างสยามกับอังกฤษ ลงนามที่กรุงเทพฯ วันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1911 นัยยะหนึ่งสะท้อนการยอมรับกฎหมายข้อบังคับร่วมกับเจ้าอาณานิคม และการให้ความสำคัญในการรักษาความปลอดภัยบนรถไฟ ซึ่งเป็นระบบคมนาคมที่ทันสมัยในยุคดังกล่าว ตามสัญญาข้อที่ 25 “...โทษจงใจกระทำร้ายด้วยเจตนาหมายจะให้เกิดภัยอันตรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดในรถไฟ...”⁸²³ โดยรัฐบาลสยามคาดหวังการสร้างความสะดวกเรียบร้อย เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่คนในบังคับอังกฤษที่ใช้รถไฟ ทั้งเพื่อโดยสารและขนถ่ายสินค้า เนื่องจากว่าการโดยสารรถไฟเปิดใช้สำหรับบุคคลทั่วไปจึงต้องสร้างกฎระเบียบที่รัดกุมด้านความปลอดภัย

⁸²⁰ I. Kakizaki, *Rails of the kingdom: the history of Thai railways* (Bangkok: White Lotus, 2012), p. 50.

⁸²¹ “Siam and Railways,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (8 April 1909), p.

3.

⁸²² “ขบวนทางรถไฟมาแถวในเมืองทั้งเหนือ,” *สิริกิตติสัปดาห์* (กันยายน 2456), หน้า 63.

⁸²³ “สนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดน ระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 28, ก (13 สิงหาคม 2454), หน้า 162.

นอกจากนี้ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1910 นโยบายเกี่ยวกับรถไฟของรัฐบาลสยามได้เปลี่ยนไป แรกเริ่มเมื่อ ค.ศ. 1890 รัฐบาลสยามจัดตั้งกรมรถไฟหลวงมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อเป็นรัฐวิสาหกิจ เป็นการหารายได้อีกทาง ซึ่งสร้างความสะดวกสบายในการใช้โดยสารของราษฎร ซึ่งมีการกิจการที่เกี่ยวเนื่องกับรถไฟเพิ่มเติม เช่น การขนส่งจดหมายไปรษณีย์และพัสดุ รวมถึงงานด้านความมั่นคงในฐานะการขนส่งกำลังพลและยุทโธปกรณ์ ต่อมาเมื่อสามารถขยายเส้นทางรถไฟได้หลายสาย รัฐบาลสยามวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงด้านรถไฟจากต่างประเทศว่า แท้จริงแล้วรถไฟมีประโยชน์มากกว่าการคมนาคม เนื่องจากสามารถย่นระยะเวลาการเดินทางและการขนถ่ายสินค้าทำได้สะดวกมากขึ้น รถไฟจึงลดอุปสรรคและเพิ่มโอกาสทางด้านการพัฒนาและการเติบโตของการค้าสู่ชุมชนเมือง⁸²⁴ “...ความจึงได้ปรากฏ ดังได้ปรากฏในประเทศอื่นๆ นานมาแล้ว ว่ารถไฟเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการเผยแผ่พาณิชย์ ตั้งแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมรถไฟสายเหนือแลใต้ เข้าเป็นกรมเดียวกันแล้ว ความมุ่งหมายของกรมรถไฟหลวง จึงเป็นไปในทางการเผยแผ่พาณิชย์เป็นใหญ่...”⁸²⁵ และสร้างคุณูปการต่อการพัฒนาประเทศสยามและมณฑลพายัพอย่างกว้างขวาง ดังความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองที่รายงานไว้ในหนังสือสิริกิติ์สืบ ความว่า

“...ครั้งรถไฟมาถึงเมืองลพบุรีและเชียงใหม่ แลขึ้นไปเชียงใหม่จักได้เห็นหัวเมืองทางเหนือนี้ได้จำเริญขึ้นอันมากนัก ข้าถ้าว่าจักมีเมืองจักได้บังเกิดด้วยความก้นดารอาหาร ส่วนเมืองอื่นจักฝากข้าวมาช่วยด้วยง่ายดาย เพราะเหตุอันนั้นก็เห็นว่ารรถไฟ จักเป็นประโยชน์หลายอย่างในเมืองเรานี้แท้แล...”⁸²⁶

กระทั่งวันที่ 3 พฤษภาคม ค.ศ. 1920 สามารถวางรางรถไฟแล้วเสร็จมาถึงยังสถานีรถไฟสันนาลุง ซึ่งเป็นสถานีปลายทางรถไฟสายเหนือที่เมืองเชียงใหม่ ในช่วงแรกวางรถไฟใช้สำหรับลำเลียงอุปกรณ์ในการก่อสร้าง เช่น กรวดหิน เหล็กเส้น ไม้หมอน ฯลฯ แม้ว่าการสร้างทางรถไฟจะใช้แรงงานกุลิต่างชาติดังจำนวนมาก แต่ทว่าความพิเศษของเส้นทางจากเมืองลำพูนมายังเมืองเชียงใหม่กลับได้ใช้แรงงานข้าราชการทหาร ดังที่พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธินผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง พระองค์มีรับสั่งให้นายทหารช่างจากมณฑลนครราชสีมาจำนวนประมาณ 100 นาย ภายใต้บังคับการของนายกองทหารยศร้อยเอกดูแลกองทหารช่าง และคอยควบคุมให้ลงมือสร้างเส้นทางรถไฟจากสถานีรถไฟทาชมพู มาถึงสถานีรถไฟสันนาลุง (สถานีรถไฟเชียงใหม่)⁸²⁷ กระทั่งเส้นทางรถไฟสามารถเปิดใช้งานได้อย่างเป็นทางการตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1922

⁸²⁴ ศึกษาเพิ่มเติม I. Kakizaki, *Rails of the kingdom: the history of Thai railways* (Bangkok: White Lotus, 2012)

⁸²⁵ สจข., กต 35/22 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างกับตันแมคเคนซีเข้ามาเป็นผู้แต่งหนังสือ” (ค.ศ. 1920-1923)

⁸²⁶ ประวัติจากเอกสารอักษรล้านนา และเรียบเรียงสำนวนโดยผู้ศึกษา ศึกษาเพิ่มเติม “ขบวนทางรถไฟมาผวนในเมืองทั้งเหนือ,” *สิริกิติ์สืบ* (กันยายน 2456), หน้า 64.

⁸²⁷ “เรื่องรถไฟผวนเวียงเชียงใหม่แล้ว,” *สิริกิติ์สืบ* (มิถุนายน 2463), หน้า 168.

6.5 ด้านเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจและการค้าขายระหว่างมณฑลพายัพกับอาณานิคมของอังกฤษในพม่ามีความเกี่ยวเนื่องกันมาอย่างช้านาน ตั้งแต่ก่อนการขยายอิทธิพลของรัฐบาลสยามเข้ามาในมณฑลพายัพและก่อนการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษมายังพม่าตอนบน พบว่าบริเวณดังกล่าวมีเส้นทางเดินทางติดต่อที่รองรับระบบการค้าแบบจารีต โดยเฉพาะระบบการค้าแบบกองคาราวานที่ลำเลียงขนส่งสินค้าต่างบนสัตว์พาหนะ เจ้าอาณานิคมอังกฤษให้ความสนใจการค้าทางตอนในทวีปอย่างยิ่ง และพยายามพัฒนาระบบการขนส่งสินค้าให้สามารถบรรทุกได้ปริมาณมาก โดยเสียค่าขนส่งน้อยลง ดังเช่นเมื่อ ค.ศ. 1894 รายงานสรุปค่าขนส่งสินค้าของมิสเตอร์อาร์เชอร์ (Mr. Archer) ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองมะละลำเลิง (เมืองมะละแหม่ง) โดยใช้กองคาราวานระยะทางทั้งสิ้น 300 ไมล์ มีค่าใช้จ่ายตันละ 613.7 รูปี หรือเฉลี่ย 2,046 รูปี ต่อระยะทาง 1 ไมล์ หากเปรียบเทียบกับอัตราค่าใช้จ่ายเดียวกันโดยใช้วิธีลำเลียงสินค้าโดยรถไฟ จำนวนค่าใช้จ่ายดังกล่าวเทียบได้กับการขนส่งสินค้าจากเมืองมณฑลพายัพไปยังปากแม่น้ำทางพม่าตอนล่างได้⁸²⁸

ช่วงต้นทศวรรษที่ 1890 การแลกเปลี่ยนในท้องตลาดนอกจากเงินพื้นเมืองแล้ว ยังพบว่าการใช้เกลือแลกเปลี่ยนกับสินค้าซึ่งเป็นวิธีดั้งเดิมอันคุ้นเคยของราษฎรในมณฑลพายัพ พบว่ามีเงินตราพื้นเมืองแต่ส่วนใหญ่นิยมใช้เงินตราจากอาณานิคมบริติชราช กระทั่งรัฐบาลสยามได้เริ่มมีการส่งเงินเป็นเหรียญหลายขนาดเข้ามาใช้แทนที่ระบบเงินพื้นเมืองและการแลกเปลี่ยนแทนเกลือ ส่งผลให้สร้างความสับสนในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้แก่พลเมืองในมณฑลลาวเฉียงอย่างมาก ซึ่งการบังคับใช้ดังกล่าวค่อนข้างเป็นรูปธรรม เช่น มีการลงโทษแก่ผู้ที่ไม่ทำตามให้จับขังคุก เป็นต้น⁸²⁹ จะเห็นได้ว่าระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ “เงิน” กลายเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนสำคัญและได้รับการให้ค่าเป็นสื่อกลางในการค้าขาย ซึ่งระบบเศรษฐกิจมณฑลพายัพส่วนใหญ่ยังผูกพันกับระบบการค้าของเจ้าอาณานิคมอังกฤษโดยเฉพาะการใช้เงินฝ้ายอังกฤษ

การลงนามร่วมในสนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดนระหว่างสยามกับอังกฤษ ลงนามที่กรุงเทพฯ วันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1911 ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษต่างตระหนักถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจเป็นอย่างยิ่ง นอกจากการค้าขายและการลำเลียงขนส่งสินค้าแล้ว ยังขบขันนโยบายหลักที่ขจัดอุปสรรคต่อระบบเศรษฐกิจ คือ ด้านเงินตราซึ่งมักประสบกับกรณีการกระทำผิดกฎหมายรัฐอยู่เสมอในการปลอมเงิน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับเงินตราทั้ง 2 สกุลเงิน คือ บาท และรูปี ดังสนธิสัญญาข้อ “...4 โทษปลอมเงินตรา หรือแปลงเงินตรา หรือจำหน่ายใช้เงินตราปลอมหรือแปลง 5 โทษกระทำความผิดหรือฉ้อโกงซึ่งรู้หรือเจตนาจะใช้หรือเจตนาจะใช้สำหรับปลอมแปลง

⁸²⁸ “A Burma China Railway,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (9 October 1895), p. 3.

⁸²⁹ S. C. Perkins, “Laos Land and Life,” in Presbyterian Board of Publication, *Siam and Laos as seen by our American Missionaries* (Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884), p. 438.

เงินตรา 6 โทษปลอมแปลงหรือเปลี่ยนสับ ฤๅกระทำสรรพสิ่งซึ่งเปนของฉ้อฉนเปนของปลอมแปลง หรือเปนของเปลี่ยนสับแทนของจริง...”⁸³⁰ จากสนธิสัญญาทั้ง 3 ข้อ ย่อมสะท้อนถึงการระวังและป้องกันภัยคุกคามทางระบบการเงิน การเกิดข้อสัญญากับรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษจึงสนับสนุน ทรศณะที่มองว่าอังกฤษถือครองสัดส่วนทางเศรษฐกิจในประเทศไทยสยาม และเงินตราของรัฐบาล บริติชราชต่างแพร่สะพัดเป็นส่วนหนึ่งของสกุลเงินในเศรษฐกิจมณฑลพายัพอีกด้วย

6.5.1 เงินสกุลรูปี

เงินรูปี รูเปีย หรือรูเปีย (Rupia: रुपया) เป็นสกุลเงินดั้งเดิมที่ใช้แพร่หลายในอนุทวีปอินเดีย ก่อนการเข้ามาของเจ้าอาณานิคม ฝ่ายอังกฤษได้นำระบบเงินตราในสกุลรูปีมาใช้ในพม่าหลังจาก สงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1824-1826) พร้อมกับตั้งธนาคารที่กรุงย่างกุ้ง เมือง อักยั๊บ และเมืองมะละเลง (เมืองมะละแหม่ง) ต่อมาใน ค.ศ. 1883 จึงเริ่มตั้งสำนักงานผลิตธนบัตรที่ กรุงย่างกุ้ง ซึ่งเงินรูปีในอาณานิคมพม่าของอังกฤษนี้เอง ที่เป็พื้นฐานสำคัญในการส่งอิทธิพลทาง เศรษฐกิจและการค้าไปยังมณฑลพายัพอีกด้วย⁸³¹ ในล้านนาเรียกเงินรูปีว่า “เงินแถบ” เป็นสกุลเงิน สากกลที่แพร่สะพัดกันมากในระบบเศรษฐกิจทางตอนในภาคภูมิภาค ซึ่งสัมพันธ์กับเครือข่ายการค้า อินเดีย พม่า ล้านนา และจีนทางตอนใต้ ข้อสังเกตจากวิทยานิพนธ์ของปลายอ้อ ชนชนนท์ กล่าวว่า การที่เงินรูปีเฟื่องฟูในมณฑลพายัพมาจากช่วงการทำสัมปทานป่าไม้ ซึ่งทำให้เกิดการใช้จ่ายเงินรูปีใน รูปของค่าจ้าง การใช้สอยจ่ายสินค้า รวมไปถึงเป็นเงินเก็บสะสมในหมู่แรงงานทำป่าไม้⁸³²

จากบันทึกการเดินทางของมิสเตอร์คาร์ล บ็อค⁸³³ ซึ่งเดินทางสำรวจทรัพยากรทางตอนเหนือ ของประเทศไทยสยามระหว่าง ค.ศ. 1881-1882 กล่าวถึงเงินตราของสยามจะไม่สามารถใช้ได้หากพ้นเขต แดนเมืองระแหงเป็นต้นไป เนื่องจากในพื้นที่หัวเมืองลาวล้านนาระบบเงินตราสกุลรูปีค่อนข้าง แพร่หลาย โดยเฉพาะในพม่าพบว่าเป็นที่นิยมใช้กันมากจึงส่งอิทธิพลทางการเงินมายังหัวเมืองลาว ล้านนาอีกด้วย⁸³⁴ สอดคล้องกับบันทึกการเดินทางของมิสเตอร์ปีแอร์ โอไรต์ ซึ่งเขียนเมื่อวันที่

⁸³⁰ “สนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดน ระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ,” ราชกิจจานุเบกษา 28, ก (13 สิงหาคม 2454), หน้า 160.

⁸³¹ หม่อมทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชร สุมิตร, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2557), หน้า 268.

⁸³² ปลายอ้อ ชนชนนท์, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อ และขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2464-2523,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 183-184.

⁸³³ มิสเตอร์คาร์ล บ็อค (Mr. Carl Bock) นักสำรวจและนักธรรมชาติวิทยาชาวสวีเดนซึ่งเดินทางเข้ามาในสยามตรงกับสมัย รัชกาลที่ 5 เพื่อที่ขอสำรวจภูมิประเทศและธรรมชาติในเขตสยามตอนเหนือ ตลอดเส้นทางเขาได้จดบันทึกเหตุการณ์ อุปสรรค รวมไปถึง วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของผู้คนไว้ระหว่างเดินทาง.

⁸³⁴ Fine Arts, Department, Thailand a Hundred Years Ago, from a Narrative of the Norwegian: Carl Bock (Bangkok: Fine Arts Department, Ministry of Education, 1987), p. 19.

16 สิงหาคม 1897 ระบุว่าขณะมาถึงเมืองระแหงได้หาแลกเงินเป็นเงินสกุลรูปี เนื่องจากเป็นสกุลเงินที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายในมณฑลลาวเฉียง⁸³⁵

อิทธิพลจากระบบเงินตราของระบอบอาณานิคมอังกฤษเด่นชัดในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะได้ฝังรากลึกลงไปยังระบบเศรษฐกิจของสังคมท้องถิ่น ส่งผลให้เงินรูปีได้รับการยอมรับว่าเป็นเงินสกุลหลักและมีความสากลมากในการค้าขายช่วงศตวรรษที่ 19 นโยบายแฝงที่สามารถตีความและทำความเข้าใจวิธีการต่อสู้เพื่อจัดอิทธิพลเจ้าอาณานิคมอังกฤษของรัฐบาลสยาม คือ ความพยายามลดบทบาทการใช้เงินรูปีออกจากสกุลเงินสำคัญในประเทศ อนึ่งการที่อังกฤษสามารถสถาปนาสกุลเงินรูปีเข้าไปยังสังคมพื้นเมืองของภูมิภาคนี้ มีส่วนสนับสนุนว่าพื้นที่ประเทศสยามและมณฑลพายัพตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและนโยบายทางการทูตของรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชหรือในนามรัฐบาลอังกฤษ⁸³⁶ ดังบทความลงวันที่ 19 มกราคม ค.ศ. 1884 ในหนังสือพิมพ์ Straits Times Weekly Issue ได้กล่าวถึงบันทึกการสำรวจของมิสเตอร์คาร์ล บ็อค โดยนำมาประกอบอ้างอิงถึงความสำเร็จในการถือครองสัดส่วนการค้าในภูมิภาคฉานทั้งในส่วนพม่าและสยามอีกด้วย⁸³⁷

การเข้ามาปกครองมณฑลพายัพด้วยระบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น รัฐบาลสยามพยายามอนุโลมการใช้ข้อบังคับหรือข้อกำหนดให้เอื้อประโยชน์ต่อความเข้าใจของราษฎรในมณฑลพายัพมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างการกำหนดอัตราค่าราชการ ยังคงกำหนดตามรูปแบบเดิมโดยมีสกุลเงินรูปีเป็นเกณฑ์มาตรฐาน เป็นต้นว่าการเก็บค่าอาชญาบัตรประกอบกิจการอนุญาตให้ฆ่าโค กระบือ และสุกร ตามพระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโค กระบือ และสุกร ค.ศ. 1901⁸³⁸ ความว่า

“...บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัตินั้นในมณฑลพายัพ เว้นแต่เขตรแขวงนครน่าน ให้งดเว้นการออกอาชญาบัตร และเรียกค่าอาชญาบัตร ฆ่าสุกร และโคกระบือ แต่ในท้องที่แขวงเวียงน่านซึ่งฆ่าสุกร โค กระบือ มาซื้อขายในตลาดนั้น คงให้ใช้พระราชบัญญัติฆ่าโค กระบือ และสุกร เมื่อได้ใช้พระราชบัญญัติฆ่าโค กระบือ และสุกร ในที่แห่งหนึ่งแห่งใดในมณฑลพายัพแล้วให้เรียกค่าอาชญาบัตรตามอัตราต่อไป โคกระบือ ตัวละ 2 รูเปีย ลูกโคที่ต่ำกว่า 41 นิ้ว 1 กระบือ ตัวละ 1 รูเปีย สุกรไม่ว่าใหญ่เล็ก ตัวละ 2 รูเปีย ตั้งแต่วันที่ได้ออกประกาศนี้เปนต้นไป ประกาศมา ณ วันที่ 7 มิถุนายนรัตนโกสินทร ศก 121 (ค.ศ. 1902)...”⁸³⁹

⁸³⁵ พิษณุ จันทรวิทัน, *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2546), หน้า 59.

⁸³⁶ J. Crawford, *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms*, vol. 1 (London: H. Colburn and R. Bentley, 1830), p. 472.

⁸³⁷ “Among the Shans,” *Straits Times Weekly Issue* (19 January 1884), p. 11.

⁸³⁸ “พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโคกระบือ และสุกรตามหัวเมือง,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17, 49 (3 มีนาคม 2443), หน้า 696-700.

⁸³⁹ “ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 19, 11 (15 มิถุนายน 2445), หน้า 174.

จากข้อความข้างต้นการเก็บค่าอาชญาบัตรฆ่าสัตว์กำหนดให้โคและกระบือตัวละ 2 รูปี ลูกที่ต่ำกว่า 41 นิ้ว 1 กระบือตัวละ 1 รูปี ส่วนสุกรเก็บตัวละ 2 รูปี กระทั่ง ค.ศ. 1904 เป็นต้นมาจึงปรับแก้ให้เก็บเป็นสกุลเงินบาทแทน โคและกระบือตัวละ 2 บาท ลูกที่ต่ำกว่า 41 นิ้ว 1 กระบือตัวละ 1 บาท ส่วนสุกรเก็บตัวละ 2 บาท⁸⁴⁰ นอกจากนั้นความพยายามสร้างความนิยมในสกุลเงินบาทเริ่มขยายขอบเขตไปยังอุตสาหกรรมป่าไม้ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงอัตราภาษีค่าต่อไม้ ซึ่งเป็นกิจการสำคัญที่เกี่ยวข้องและกระทบต่อเจ้าอาณานิคม โดยตั้งแต่ ค.ศ. 1909 รัฐบาลสยามวางนโยบายเปลี่ยนสกุลเงินในการเรียกเก็บค่าต่อไม้ให้เป็นเงินสกุลบาท “...เงินค่าต่อป่าไม้ลุ่มน้ำสาละวินนั้น บัดนี้เก็บอยู่เป็นรูปีทั้งสิ้นมีอัตราต่างๆ กัน ตามป่าดีและเลว เก็บไม้ใหญ่ในระหว่างต้นละ 12 รูปีถึง 16 รูปี ไม้เล็กในระหว่างต้นละ 6 รูปีถึง 8 รูปี ที่จะจัดใหม่นี้เปลี่ยนเก็บให้เปนเงินบาททั้งสิ้น และเก็บไม้แป้นอัตรา 3 อย่าง ไม้ใหญ่เก็บต้นละ 11 บาทขึ้นไปถึง 15 บาท ไม้กลางต้นละ 6 บาทถึง 7 บาท ไม้เล็ก 4 บาท เปนเก็บค่าต่อขึ้นคิดถัวกันราวต้นละบาท 1 ด้วยเหตุว่าราคาแลกเปลี่ยนเงินบาทสูงกว่าเงินรูปี...”⁸⁴¹

การยกเลิกสกุลเงินรูปีในระบบราชการ รวมถึงการบังคับให้ประชาชนในมณฑลพายัพใช้เงินสกุลบาทของรัฐบาลสยามแทนที่เงินสกุลรูปี ส่วนหนึ่งมาจากเหตุการณ์ครั้งสำคัญเมื่อ ค.ศ. 1898 หลังจากที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพตรวจราชการมณฑลพายัพ ได้ตระหนักถึงความแพร่หลายของเงินรูปี ฉะนั้นจึงมีรับสั่งให้นำเงินบาทมาไว้ยังคลังของแต่ละเมือง เพื่อเปิดให้ราษฎรแลกเงินบาทและใช้เงินในราชการหัวเมือง⁸⁴² แทนที่เงินรูปีซึ่งถือว่าเป็นสกุลเงินสากลที่ใช้ร่วมระหว่างอาณานิคมของอังกฤษ ทั้งในอินเดีย พม่า รวมถึงมณฑลพายัพ นอกจากนี้ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงในค่าเงินสกุลบาทที่แข็งค่ามากขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1908 เป็นต้นมา เป็นอีกปัจจัยสำคัญที่เร่งเร้าให้เกิดความนิยมในการใช้สกุลเงินบาท ดังรายงานข่าวจากหนังสือพิมพ์ Bangkok times เกี่ยวกับสถานะของค่าเงินบาทที่เพิ่มมูลค่ามากขึ้น ส่งผลกระทบต่ออัตราแลกเปลี่ยนและพาณิชย์กรรมบริเวณสยามตอนเหนือ (มณฑลพายัพ) กับอาณานิคมพม่าอย่างแน่นอน เนื่องจากบริเวณสยามตอนเหนือใช้ระบบเงินตราสกุลเงินรูปี⁸⁴³

⁸⁴⁰ “ประกาศกระทรวงมหาดไทย ประกาศแก้ไขการเก็บอาชญาบัตรฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 21, 8 (22 พฤษภาคม 2447), หน้า 97.

⁸⁴¹ สจข., *กส 1/723* เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมหลวงดำรงขอให้กระทรวงเกษตรรับมอบกรมป่าไม้ตามกระแสพระบรมราชโองการ” (ค.ศ. 1909)

⁸⁴² สจข., *ร.5 ค 26/10* “จัดการใช้เงินบาทในมณฑลลาวเฉียง” (ค.ศ. 1899), อ้างถึงใน เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 383.

⁸⁴³ “Siam Currency and Upcountry Trade,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)* (17 September 1908), p. 7.

ก่อน ค.ศ. 1908 เป็นช่วงที่เงินรูปมีอัตราแลกเปลี่ยนที่สูงกว่าเงินบาท พบว่าข้าราชการสยามร้องขอให้จ่ายเงินเดือนเป็นเงินสกุลรูป ตัวอย่างเช่นคณะข้าราชการกรมแผนที่ซึ่งส่งไปสำรวจมณฑลพายัพ ดังจดหมายของมิสเตอร์เวอร์ดอน (Mr. Verdon) ผู้กำกับกองแผนที่เชียงใหม่ ส่งจดหมายถึงมิสเตอร์กิบลินเจ้ากรมแผนที่ลงวันที่ 2 เมษายน ค.ศ. 1902 ระบุว่า “...มิสเตอร์เวอร์ดอนได้กล่าวว่า การเสียหายราคาเป็นบาทแลเงินรูปในตลาด ถ้าพนักงานแลกเงินบาทเขาได้รับแค่ 48 อัฐ ถ้าแลกเงินรูปได้รับ 64 อัฐ ก็เห็นได้ว่าพนักงานมีเงินเดือนเป็นบาทเสียเปรียบมาก มิสเตอร์เวอร์ดอนได้กล่าวว่า พนักงานกรมอื่นเขาได้จ่ายเป็นเงินรูป เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าควรขอต่อกระทรวงพระคลังในเรื่องนี้ให้พนักงานกรมนี้จ่ายเป็นเงินรูป เหมือนพนักงานกรมอื่นที่จะขึ้นเงินจ่ายแห่งเงินบาท เงินบาทมีประโยชน์น้อยในมณฑลพายัพเป็นการไม่สมควร พนักงานต้องเสียเปรียบ ข้าพเจ้ากะว่าเงินเดือนพนักงานแลค่าเดินทางต้องจ่ายเป็นเงินรูป ไม่เป็นเงินบาท...”⁸⁴⁴

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นมิตร์ราชฤทธิ์ มีจดหมายชี้แจงไปยังเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการลงวันที่ 21 กรกฎาคม ค.ศ. 1902 ว่าข้าราชการทั้งชาวสยามและชาวตะวันตกหากับราชการในมณฑลพายัพจะจ่ายเงินเดือนและค่าเดินทางเป็นเงินรูป หากับราชการที่กรุงเทพฯ จะจ่ายเงินเดือนเป็นเงินบาท แต่ทว่าปัญหาของการใช้เงินรูปสลับกับเงินบาทนั้นสร้างความยุ่งยากในกระบวนการจัดทำบัญชีรายจ่าย อีกทั้งเงินรูปไม่ใช่สกุลเงินที่รัฐบาลสยามจะสนับสนุน ประเด็นเรื่องดังกล่าวได้เคยเสนอมาบ้างแล้วในที่ประชุมหอรัษฎากรว่า สำหรับมณฑลพายัพแม้จะตกลงให้เงินใช้จ่ายเป็นเงินรูปในราชการได้ อย่างไรก็ตามหอรัษฎากรขอให้กระทรวงเกษตราธิการยืนยันที่จะจ่ายเงินบาทแทน⁸⁴⁵ จากข้อร้องเรียนของมิสเตอร์เวอร์ดอน สะท้อนอิทธิพลอำนาจทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขอบอภินิคมอังกฤษที่ขยายมายังมณฑลพายัพ และสะท้อนความพยายามของรัฐบาลสยามที่จะขยายอิทธิพลทางอำนาจผ่านการใช้สกุลเงินบาทด้วย

การใช้เงินบาทในมณฑลพายัพเริ่มแพร่หลายมากขึ้นและยังคงใช้ปะปนกับเงินรูป ดังตัวอย่างรายนามผู้บริจาคทรัพย์สนับสนุนกิจการโรงเรียนดาราวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1924 จำนวนทั้งสิ้น 37 รายชื่อ พบว่ามีสัดส่วนเงินบริจาคที่ใช้สกุลเงินรูปจำนวน 7 ราย และสกุลเงินบาทจำนวน 30 ราย⁸⁴⁶ น่าสังเกตว่าสัดส่วนการใช้เงินสกุลบาทเริ่มแพร่หลายอย่างมาก ส่วนหนึ่งต้องทำความเข้าใจว่ารัฐบาลสยามก็พยายามสนับสนุนให้ราษฎรใช้จ่ายเงินค่าราชการเป็นเงินบาท อีกทั้งเงินสำหรับจ่ายให้แก่ข้าราชการและค่าใช้จ่ายงานราชการ ล้วนแต่มอบให้เป็นเงินบาททั้งสิ้น แต่ทว่าบทบาทของเงินรูปแม้จะได้รับผลกระทบจากบทบาทในงานด้านราชการลง แต่ทว่าก็ไม่อาจที่จะ

⁸⁴⁴ สจข., กส 7/334 เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ “พนักงานกองแผนที่มณฑลพายัพขอรับเงินเดือนแลค่าเดินทางเป็นเงินรูป” (ค.ศ. 1902)

⁸⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁴⁶ “รายงานประจำปีของโรงเรียนดาราวิทยาลัย,” ศิริกิตติสาร (สิงหาคม 2467), หน้า 285-287.

เปลี่ยนให้ราษฎรทั้งหมดหันไปใช้เงินบาทได้ทั้งหมด เนื่องจากกิจการของคนในบังคับอังกฤษและกิจการค้าขายระดับท้องถิ่น ถือว่าเงินรูปียังคงมีบทบาทสำคัญมากและมีความน่าเชื่อถือสำหรับخذใช้นี่สินอีกด้วย

ดุชนิพนธ์ของวราภรณ์ เรื่องศรี กล่าวถึงเมื่อ ค.ศ. 1898 ระบบเงินตราของสยามเริ่มเข้ามาสู่ระบบตลาดในมณฑลพายัพ ส่งผลให้ช่วง ค.ศ. 1921 ความสำคัญของเงินสกุลรูปีด้านการค้าในมณฑลพายัพเริ่มลดบทบาทลง แต่รายงานการค้าระหว่างเมืองเชียงใหม่กับต่างประเทศระบุว่าอย่างน้อย ค.ศ. 1927 ยังคงมีการใช้กันภายในระบบตลาดท้องถิ่น⁸⁴⁷ แม้จะมีความพยายามและนโยบายของรัฐบาลสยามในการขจัดอิทธิพลของอาณานิคมอังกฤษด้านระบบเงินตราภายในมณฑลพายัพ ซึ่งมีความสำเร็จอยู่เมื่อพิจารณาจากรายงานหรือบันทึกเรื่องการค้าขาย ภาษี และบันทึกรายงานด้านเศรษฐกิจในมณฑลพายัพ ได้ให้ภาพของความสำเร็จในการสถาปนาอิทธิพลของรัฐบาลสยามในการสอดแทรกระบบเงินตราสยามเข้าไปแทนที่เงินตราของอาณานิคมอังกฤษ แต่ทว่าเงินสกุลรูปียังคงใช้จ่ายกันในตลาดท้องถิ่น อย่างไรก็ตามบันทึกเรื่องการเงินตราและการแลกเปลี่ยนในเมืองเชียงใหม่ของอำมาตย์โท หลวงสงวนราชทรัพย์ (สงวน ศุภาภา) ข้าราชการการคลังชาวสยามซึ่งได้รับแต่งตั้งให้มาประจำการที่เมืองเชียงใหม่เมื่อ ค.ศ. 1936 ร้อยต่อช่วงการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองและการยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลบันทึกไว้ว่า ภายในตลาดวโรรสยังมีการใช้เงินสกุลรูปีควบคู่กับเงินตราของสยาม ซึ่งหน้าที่ของเขาก็การกวาดขันให้ราษฎรใช้เงินตราสยาม⁸⁴⁸

ดังนั้นบริบทการเผชิญกับอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในมณฑลพายัพอย่างมาก โดยเฉพาะหลังจากการลงนามสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 เพื่อกำหนดขอบเขตการขยายอิทธิพลของทั้งสองชาติ มีผลประโยชน์โดยตรงต่อการรับรองสิทธิ์ของรัฐบาลสยามในมณฑลพายัพและเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ว่าทั้งเจ้าอาณานิคมอังกฤษและเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสจะไม่เข้าไปยึดครองประเทศสยามเป็นอาณานิคม รัฐบาลสยามสามารถขยายอิทธิพลและกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนประเทศราช “...ประเทศไทยแท้...อยู่ที่แถวแม่น้ำเจ้าพระยาทุกสายฝ่ายเหนือเพียงมณฑลสุโขทัย ฝ่ายใต้เพียงมณฑลละโว้ และฝ่ายตะวันตก ตลอดลำน้ำสุพรรณ ลำน้ำราชบุรี ลำน้ำเพชรบุรี แผ่ลงไปถึงมณฑลนครศรีธรรมราชเป็นที่สุด แต่ฝ่ายตะวันออกไม่ปรากฏว่าแผ่ไปถึงไหน...”⁸⁴⁹ มณฑลลาวเฉียงหรือ

⁸⁴⁷ วราภรณ์ เรื่องศรี, “การค้าขายแดนและการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฎกบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), หน้า 118.

⁸⁴⁸ สงวนราชทรัพย์, หลวง, หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสงวนราชทรัพย์(สงวน ศุภาภา) (เชียงใหม่: ม.ป.ท., 2530), (อัตสำเนา)

⁸⁴⁹ คณะรัฐมนตรี, ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประวัติศาสตร์โบราณคดี (กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2514), หน้า 15.

มณฑลพายัพจึงเป็นส่วนที่รัฐบาลสยามได้ดินแดนมาเพิ่มเติม นอกจากนี้การเปลี่ยนหัวอำนาจท่ามกลางการแผ่ขยายอาณานิคมส่งผลกระทบต่ออำนาจรัฐขนาดเล็กชาติอิสระ และบังคับด้วยการจัดระเบียบการปกครองในภูมิภาคใหม่ดังจะปรากฏการรวมบรรดาหัวเมืองของเจ้าฟ้าและบรรดาหัวเมืองของสุลต่านให้อยู่ภายใต้รัฐบาลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ การรวมอาณาจักรลาวทั้ง 3 ให้อยู่ภายใต้รัฐบาลของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส รวมถึงการรวมบรรดาหัวเมืองลาวล้านนาให้อยู่ภายใต้รัฐบาลสยาม

ฉะนั้นจะสังเกตได้ว่านโยบายที่รัฐบาลสยามบังคับใช้รวมถึงการดำเนินการปฏิรูปการปกครองในมณฑลพายัพ มีความเข้มข้นอย่างยิ่งหลังจาก ค.ศ. 1896 ดังปรากฏการออกกฎหมาย ข้อบังคับในการปกครอง ยึดโยงมณฑลพายัพเข้าสู่อำนาจของรัฐบาลรวมศูนย์ที่กรุงเทพฯ โดยมากแล้วการที่รัฐบาลสยามปฏิรูปการปกครองและระเบียบราชการส่วนท้องถิ่นล้วนก่อให้เกิดผลในเชิงการพัฒนาเนื่องจากรัฐบาลสยามได้พยายามปรับรูปแบบการจัดการปกครองให้สอดคล้องกับมาตรฐานและความนิยมของยุคสมัย โดยเฉพาะการได้รับอิทธิพลจากอาณานิคมของอังกฤษสำหรับใช้เป็นต้นแบบในการศึกษาและเรียนรู้วิธีการจัดการกับมณฑลพายัพ กระบวนการเหล่านี้ดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปและประกอบด้วยลักษณะที่มีทั้งคล้ายคลึงกับระบอบอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกหรืออาจเป็นความนิยมแห่งยุคสมัยที่จะถือปฏิบัติเช่นนั้น

นอกจากนี้ในส่วนที่มีความแตกต่างไปจากอาณานิคมของอังกฤษ ก็เนื่องด้วยเป้าประสงค์และจุดมุ่งหมายในการปกครองของรัฐบาลที่แตกต่างกัน นอกเหนือจากบทบาทของรัฐบาลสยามแล้วการพัฒนาของมณฑลพายัพยังต้องคำนึงถึงคุณูปการการได้รับความช่วยเหลือจากข้าราชการอังกฤษและนโยบายของรัฐบาลอาณานิคมบริติชราช ในด้านการให้ยืมตัวข้าราชการมาช่วยงาน อีกทั้งยังสนับสนุนลงทุนด้านการวางโครงสร้างพื้นฐานระหว่างประเทศ ทำให้เชื่อมโยงมณฑลพายัพเข้ากับโลกแห่งจักรวรรดิอังกฤษในพม่าและอินเดีย ฉะนั้นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในมณฑลพายัพ แม้ว่าจะเป็นเพียงผลกระทบทางตรงหรือทางอ้อมจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษ หรือจะสามารถอธิบายแยกแยะ และบ่งชี้ได้มากเพียงใด การจัดการปกครองมณฑลพายัพทั้งปวงเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผลสะท้อนสำคัญจากเผชิญกับอิทธิพลจากอาณานิคม ฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้และอาศัยวิธีรับเอารูปแบบ เทคนิค รวมถึงวิทยาการจากอังกฤษของรัฐบาลสยาม ได้รับการบันทึกลงในประวัติศาสตร์ความทรงจำสมัยอาณานิคม อีกทั้งยังเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงเรื่องราวที่รัฐบาลสยามเผชิญหน้ากับระบอบอาณานิคมของอังกฤษในมณฑลพายัพ

บทสรุป

การอภิปรายอิทธิพลจากระบอบอาณานิคมของอังกฤษที่ได้รับการสถาปนาใช้กับอาณานิคมในพม่าและแหลมมลายู โดยหยิบยกกรณีของการปรับตัวต่อระบอบอาณานิคมของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับการบริหารรัฐกิจในดินแดนมณฑลพายัพ ให้ภาพการเผชิญหน้ากับระบอบอาณานิคมซึ่งส่งอิทธิพลมายังการจัดการปกครองในมณฑลพายัพ ประเด็นการศึกษาในวิทยานิพนธ์ตั้งอยู่บนข้อสังเกตถึงโครงสร้าง “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” หรือประวัติศาสตร์กระแสหลักสมัยอาณานิคม โดยมักให้ภาพว่าเจ้าอาณานิคมเป็นภัยคุกคามแห่งชาติ ส่งผลให้ถูกจัดวางตำแหน่งแห่งที่ในโครงเรื่องในฐานะผู้ไม่หวังดีซึ่งเพิ่มน้ำหนักให้แก่แนวคิด “การเสียดินแดนของสยาม” ฉะนั้นการอธิบายด้วยแนวคิดดังกล่าวเป็นอุปสรรคต่อการอธิบายพัฒนาการของรัฐและดินแดนในปกครองของสยามที่มีบางส่วนขาดหายไปจากบริบทของภูมิภาค และถือเป็นข้อถกเถียงหลักในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เพื่อเปิดพื้นที่ให้แก่บทบาทของระบอบอาณานิคมและทรัพยากรที่สยามได้รับความช่วยเหลือจากอาณานิคมของอังกฤษ อันมีส่วนช่วยเหลือรัฐบาลสยามในช่วงเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตสู่รัฐอาณานิคมสมัยใหม่

ประเด็นศึกษาหลักจึงเกี่ยวข้องกับระบอบอาณานิคมของอังกฤษ อันมีส่วนเกื้อหนุนและส่งเสริมให้แก่รัฐบาลสยามในการพัฒนามณฑลพายัพและประเทศสยาม แนวคิดหลักของวิทยานิพนธ์ช่วยเติมเต็มพื้นที่การอธิบายประวัติศาสตร์สมัยอาณานิคมอันขาดหายไปจากโครงเรื่องประวัติศาสตร์กระแสหลัก เช่น การเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกของรัฐบาลสยาม รวมทั้งการเรียนรู้ การรับ และปรับใช้วิธีการปกครองมณฑลพายัพตามแบบอาณานิคม รวมไปถึงบทบาทที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษได้ให้ความช่วยเหลือรัฐบาลสยาม เช่น การให้ยืมตัวข้าราชการอังกฤษ การให้ความร่วมมือในการพัฒนาประเทศสยาม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้กระทบต่อแนวทางการอธิบายประวัติศาสตร์กระแสหลัก จากเดิมอธิบายว่าสยามถูกชาวตะวันตกคุกคาม จนนำไปสู่การเสียดินแดนและต้องได้รับความเดือดร้อนจากลัทธิล่าอาณานิคม สิ่งเหล่านี้ได้รับการทบทวนและอภิปรายให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยผ่านกรณีศึกษามณฑลพายัพ อันสัมพันธ์กับบริบทของภูมิภาคในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

การขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมตะวันตกในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งผลต่อพัฒนาการของรัฐพื้นเมืองที่กระจายอยู่ตามแอ่งวัฒนธรรมต่างๆ โดยเฉพาะอังกฤษซึ่งมีบทบาทต่อพัฒนาการของรัฐพื้นเมืองในส่วนภาคพื้นทวีปและคาบสมุทรมลายูหลังจากสถาปนาอำนาจของรัฐบาลอาณานิคมแทนที่ผู้ปกครองท้องถิ่น อังกฤษได้สร้างแบบแผนการบริหารราชการแผ่นดินภายในดินแดนอาณานิคมทั้งพม่าและแหลมมลายู สิ่งเหล่านี้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการบริหารรัฐกิจเรียกโดยองค์รวมว่า “ระบอบอาณานิคมของอังกฤษ” ซึ่งเป็นวิธีการปกครองรัฐอาณานิคมสมัยใหม่

ระบอบอาณานิคมเป็นเครื่องมือสำหรับปกครองอาณานิคมที่ค่อนข้างจะประสบผลสำเร็จ ดังจะเห็นได้จากการส่งต่ออิทธิพลจากระบอบอาณานิคมมายังดินแดนรอบข้างโดยเฉพาะรัฐบาลสยาม

รัฐบาลสยามได้เริ่มรับรู้ถึงการเข้ามาของอังกฤษตั้งแต่ที่ต้องเผชิญกับอิทธิพลโดยตรงในรูปแบบของการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดน อีกทั้งปฏิบัติการขยายอาณานิคมได้เป็นปัจจัยเร่งเร้าสำคัญที่ทำให้ชนชั้นนำสยามเริ่มที่จะพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับบริบทของอาณานิคม และทำให้เกิดการปฏิรูปประเทศสยามให้เกิดความทัดเทียมกับดินแดนอาณานิคมอีกด้วย บริเวณอันถือว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางความมั่นคงและมีคุณูปการด้านเศรษฐกิจ อีกทั้งได้รับความสนใจจากทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ คือ มณฑลพายัพหรือหัวเมืองลาวล้านนา ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญที่เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในสมัยอาณานิคม เนื่องจากได้รับผลกระทบโดยตรงจากการแผ่ขยายอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ด้วยเหตุฉะนี้จึงทำให้การศึกษาอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษ จึงเป็นอีกมิติหนึ่งที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงของดินแดนมณฑลพายัพในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ได้เป็นอย่างดี

การครอบครองอาณานิคมของอังกฤษบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้สร้างผลกระทบไปยังผู้ปกครองรัฐจารีตพื้นเมือง อีกทั้งได้ขจัดอิทธิพลของเจ้าอิริราชพื้นเมือง และนำแนวคิดเกี่ยวกับการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินเข้ามากำหนดแนวเขตแดนของอังกฤษ ส่งผลให้เกิดการตระหนักรู้ถึงอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ โดยเฉพาะเหตุการณ์ในช่วง ค.ศ. 1826 หลังจากสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง ส่งผลให้ราชสำนักพม่าต้องยกดินแดนแคว้นอาระกัน และภาคตะนาวศรีให้แก่อังกฤษ ซึ่งการครอบครองภาคตะนาวศรีของอังกฤษยังส่งผลกระทบต่อราชสำนักสยาม และราชสำนักเชียงใหม่ในเรื่องการกำหนดแนวเขตแดนอีกด้วย ขณะเดียวกันเป็นปีที่รัฐบาลสยามถูกลดอิทธิพลในรัฐเปรักในแหลมมลายูให้แก่อังกฤษ จึงเห็นได้ว่าดินแดนอาณานิคมของอังกฤษเริ่มตั้งมั่นและขยายอาณาเขตเข้าประชิดกับหน่วยทางการเมืองขนาดเล็กหรือรัฐพื้นเมืองรอบข้าง

ฝ่ายชนชั้นนำสยามได้เริ่มปรับตัวให้เข้ากับการเผชิญระบอบอาณานิคม ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีท่าทีตื่นตัวในการสืบราชการเกี่ยวกับการครอบครองพม่าบางส่วนโดยอังกฤษ กระทั่งต่อมาเริ่มมีการศึกษาและเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก และนโยบายดังกล่าวเด่นชัดมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น การส่งพระบรมวงศานุวงศ์ไปเรียนวิชาด้านทหาร วิชาการปกครอง วิชาทักษะเฉพาะด้าน ฯลฯ เนื่องด้วยการศึกษาวิทยาการสมัยใหม่เหล่านี้ได้ส่งอิทธิพลมายังแนวทางการจัดการปกครองของรัฐบาลสยาม โดยเฉพาะ

การเปลี่ยนธรรมเนียมการปกครองในการครอบครองดินแดนส่วนที่นอกเหนือจาก “ไทยแท้” คือ การเข้ามาปกครองหัวเมืองประเทศราช จึงส่งผลให้มณฑลพายัพมีสถานะกลายเป็นส่วนหนึ่งของแนวเขตรัฐสยามจากการปรับตามโลกทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มณฑลพายัพถือว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่มีคุณูปการต่อสยามมาอย่างช้านาน เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ทั้งสองดินแดนมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้น อันมีสาเหตุจากภูมิหลังการจัดอิทธิพลมาออกจากล้านนาในช่วงที่ฝ่ายสยามสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ประกอบกับฝ่ายล้านนาสถาปนาราชวงศ์ทิพย์จักร ซึ่งพระเจ้ากาวิละได้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกใน ค.ศ. 1774 เพื่อให้สยามรับรองสิทธิธรรมในฐานะราชวงศ์ใหม่ที่สถาปนาอำนาจปกครองหัวเมืองล้านนา ผลประโยชน์ที่สยามได้รับจากหัวเมืองล้านนา แบ่งได้เป็น 2 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการเมือง การปกครอง คุณูปการในฐานะแนวกันชนระหว่างอิทธิพลราชสำนักสยามกับราชสำนักพม่า และสืบเนื่องมาจนถึงสมัยอาณานิคมได้เปลี่ยนเป็นชายแดนระหว่างสยามกับอังกฤษ และ 2) ด้านเศรษฐกิจ คุณูปการในฐานะรัฐบรรณาการที่ส่งสิ่งของล้ำค่ามาแสดงความภักดีต่อสยาม และสืบเนื่องมาจนถึงสมัยอาณานิคมที่เกิดความนิยมในการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ จึงได้กลายเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถสร้างรายได้อย่างมหาศาล

การเฟื่องฟูของอุตสาหกรรมป่าไม้ได้สร้างกำไรจากกิจการดังกล่าวให้แก่ทั้งเจ้านายพื้นเมือง อีกทั้งดึงดูดการเข้ามาขอสัมปทานป่าไม้จากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ อังกฤษเล็งเห็นศักยภาพของมณฑลพายัพในฐานะแหล่งทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงเป็นศูนย์กลางเส้นทางการค้าทางตอนในภาคพื้นทวีป ความเหมาะสมของที่ตั้งและการเดินทางติดต่อกับอาณานิคมบริเวณหัวเมืองไทใหญ่ของอังกฤษ จึงส่งผลให้มีประชากรชาวอาณานิคมหรือคนในบังคับอังกฤษเริ่มเดินทางเข้ามาตั้งรกรากเพื่อจุดประสงค์ทางธุรกิจ การค้า และการสัมปทานป่าไม้ ซึ่งอังกฤษได้ร่วมลงนามกับรัฐบาลสยามเพื่อดูแลคุ้มครองการค้าและผลประโยชน์ของอังกฤษผ่านสนธิสัญญาเมืองเชียงใหม่ 2 ฉบับ ได้แก่ ค.ศ. 1874 และ ค.ศ. 1883 ขณะเดียวกันปีถัดมาอังกฤษได้สร้างสถานกงสุลประจำเมืองเชียงใหม่ พร้อมกับการพิจารณาคดีชาวต่างชาติโดยศาลต่างประเทศประจำเมืองเชียงใหม่

อังกฤษได้ร่วมลงนามกับรัฐบาลสยามรับรองสถานะของคนในบังคับอังกฤษในหัวเมืองล้านนาตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886 อันเป็นปีถัดมาหลังจากที่อังกฤษสามารถครอบครองพม่าได้ทั้งหมด และได้ขจัดอิทธิพลราชสำนักพม่าได้สำเร็จ ฉะนั้นหลังจากนี้เป็นต้นไปความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับพม่าจะเปลี่ยนถ่ายไปเป็นระหว่างสยามกับอังกฤษ รัฐบาลสยามเริ่มปรับวิธีการปกครองแบบใหม่โดยจัดการปกครองหัวเมืองล้านนาให้เป็นมณฑลลาวเฉียง โดยมีข้าหลวงใหญ่ประจำการอยู่

และบางกรณีมีข้าหลวงต่างพระองค์เดินทางขึ้นไปเพื่อแก้ปมขัดแย้งบางประการระหว่างสยามกับอังกฤษ โดยส่วนใหญ่แล้วการกระทำของอังกฤษมีวัตถุประสงค์หลักเพียงการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางการค้าและเศรษฐกิจให้ได้มากที่สุด ดังจะเห็นได้ว่าการกระทำที่รัฐพื้นเมืองมองว่าอูกอาจล้วนมีพื้นฐานจากความปรารถนาให้เกิดความสงบเรียบร้อยและไม่กระทบต่อการค้าในเครือข่ายอาณานิคม

ความสำเร็จของรัฐบาลสยามที่ยกระดับการจัดการปกครองมณฑลพายัพให้อยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทยโดยตรง ส่งผลให้มณฑลพายัพถือเป็นความสำเร็จในการปกครองภายใต้การแผ่อิทธิพลจากอาณานิคม จึงทำให้รัฐบาลสยามได้สร้างกรณีศึกษาการเผชิญกับอิทธิพลจากเจ้าอาณานิคม ดังจะเห็นได้ว่าชุดความรู้ในการบริหารมณฑลพายัพได้ถูกนำไปใช้ต่อเมื่อดินแดนส่วนอื่นเผชิญภัยคุกคามจากตะวันตก โดยเฉพาะตัวอย่างที่เห็นได้ชัดกรณี ค.ศ. 1886 ในเหตุการณ์สร้างสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองหลวงพระบาง และกรณี ค.ศ. 1909 ในเหตุการณ์ทำสัญญายกหัวเมืองมลายูของสยามให้แก่อังกฤษ บทเรียนจากมณฑลพายัพจึงเป็นเครื่องพิสูจน์ความพยายามและความสำเร็จของรัฐบาลสยาม ที่สามารถดำรงอธิปไตยเหนือมณฑลพายัพอันเป็นพื้นที่คาบเกี่ยวและทับซ้อนในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างสยามกับอังกฤษ

นอกจากอิทธิพลของอังกฤษแล้วมณฑลพายัพต้องเผชิญการขยายอิทธิพลเข้ามายังดินแดนลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงด้วย ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างมีความปรารถนาในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในมณฑลพายัพ ฉะนั้นจึงส่งผลต่อการเข้าไปจัดการปกครองมณฑลพายัพที่รัดกุมโดยเฉพาะในกิจการที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ รัฐบาลสยามได้ถ่ายโอนอำนาจจากเจ้านายพื้นเมืองให้รวมศูนย์อยู่ภายใต้รัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ จึงทำให้บทบาทของสยามมีความโดดเด่นขึ้นมาในฐานะผู้ปกครองสูงสุดเหนือเจ้านายพื้นเมือง ซึ่งการเข้ามามีอำนาจของเจ้าอาณานิคมได้เข้ามาจัดระเบียบการปกครองภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปใหม่ โดยได้ลดความสำคัญกับหน่วยการเมืองขนาดเล็กลง เช่น รัฐเจ้าฟ้าในรัฐฉาน รัฐสุลต่านในแหลมมลายู รัฐเจ้าหลวงในมณฑลพายัพ รัฐเจ้าชีวิตในลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ฯลฯ โดยได้สถาปนาอำนาจหลักที่มีพื้นที่เจรจาต่อรองในระดับชาติคงเหลือเพียง 3 เจ้าอธิราช ประกอบด้วย อังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม ฉะนั้นการเกิดขึ้นของเจ้าอธิราชเหล่านี้ล้วนเกิดจากการลดบทบาทของผู้ปกครองหน่วยการเมืองขนาดเล็กให้อยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าอธิราชสมัยอาณานิคม และสงวนสิทธิ์ในการตัดสินชะตากรรมของภูมิภาคผูกขาดไว้กับเจ้าอธิราชทั้ง 3

ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นปมเหตุสำคัญในการกำหนดเขตอิทธิพลเหนือดินแดนของเจ้าอธิราชทั้ง 3 คือ การร่วมลงนามในปฏิญญาระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 โดยได้กำหนด

ขอบเขตการขยายอำนาจในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่งผลให้สยามกลายเป็นดินแดนกันชนระหว่างเจ้าอาณานิคม ผลของการลงนามดังกล่าวสร้างความมั่นคงในฐานอำนาจของสยามที่มีต่อดินแดนมณฑลพายัพอย่างยิ่ง และลดความกังวลในการช่วงชิงมณฑลพายัพจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส โดยปฏิกิริยาของรัฐบาลสยามสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนในการเร่งดำเนินการปฏิรูปมณฑลพายัพ รวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายอำนาจรัฐเข้าไปยังหัวเมืองแห่งนี้ และนับหลังจากการรับรองกรรมสิทธิ์ของสยามจึงส่งผลให้นโยบายการปกครองของสยามดำเนินการรวมศูนย์อำนาจและปฏิรูปโครงสร้างการปกครองมณฑลพายัพอย่างรวดเร็วภายใต้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลควบคู่กับการโอนถ่ายกิจการมณฑลให้ฝ่ายมหาดไทยเป็นผู้ดูแล

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้รับอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษที่ได้นำมาปรับใช้กับอาณานิคมในพม่าและแหลมมลายู โดยพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพส่งหลวงเทศาภิบาลไปศึกษาการปกครองจากอาณานิคมของอังกฤษก่อนที่จะได้นำความรู้และตำราการปกครองกลับประเทศสยาม มณฑลพายัพซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สยามพยายามนำโครงสร้างการปกครองเข้ามาสถาปนา ดังจะเห็นได้ว่ามีความพยายามจัดการปกครองแบบมณฑลอยู่ก่อนแต่เป็นเพียงการปกครองด้วยวิธีแบบดั้งเดิม ซึ่งมณฑลเทศาภิบาลแบบใหม่ที่ได้รับการนำมาปรับใช้นี้ ถือเป็นการวางโครงสร้างที่สามารถเข้าถึงโครงสร้างการปกครองระดับท้องถิ่น ส่งผลให้รัฐบาลสยามสามารถสถาปนาอำนาจในฐานะรัฐอธิปไตยที่มีความชอบธรรมในการปฏิรูปมณฑลพายัพเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของอาณานิคม โดยจัดแบ่งการพัฒนาพายัพเป็น 5 ด้าน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) ด้านการปกครองดำเนินไปด้วยการใช้นโยบายประนีประนอมกับเจ้านายพื้นเมือง โดยการปรับสถานะของผู้มีอำนาจแต่ละท้องถิ่นยกสถานะเป็นข้าราชการภายใต้สังกัดสายบังคับบัญชาแบบมณฑลเทศาภิบาล พร้อมกันนั้นได้ปรับรูปแบบการนำระบบราชการเข้ามาผสานกับโครงสร้างการปกครองแบบจารีต และเปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปสามารถทำหน้าที่เป็นข้าราชการในแต่ละตำแหน่ง โดยให้ความสำคัญกับทรัพยากรบุคคลที่มีศักยภาพมากกว่าบรรดาศักดิ์ ซึ่งการที่รัฐบาลสยามได้นำข้าราชการเข้ามาเป็นกลไกบริหารมณฑลพายัพ ทำให้สามารถกระจายอิทธิพลของรัฐเข้าไปยังท้องถิ่น โดยผ่านข้าราชการส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ฉะนั้นรูปแบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลจึงทำให้รัฐบาลสามารถควบคุมและสอดส่องสังคมทุกภาคส่วนในมณฑลพายัพ

2) ด้านศาสนาเป็นส่วนที่รัฐบาลสยามได้ให้ความสำคัญในฐานะองค์การที่มีอิทธิพลทางความคิดของพลเมือง รัฐบาลสยามพยายามควบคุมคณะสงฆ์มณฑลพายัพโดยปรับวัตรปฏิบัติให้สอดคล้องกับสยาม อีกทั้งได้นำระบบสมณศักดิ์ที่ลื้อไปกับระบบข้าราชการมาบังคับใช้ภายใต้การออก

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ส่งผลให้สังคมของคณะสงฆ์พื้นเมืองเปลี่ยนแปลงไป และตกอยู่ภายใต้การควบคุมโดยรัฐบาลสยาม นอกจากนี้ได้อาศัยคณะสงฆ์ในการขัดเกลาลเมืองให้มีความรู้ ความสำนึก และสร้างความตระหนักให้แก่เยาวชนในฐานะพลเมืองสยาม ดังจะเห็นได้ว่าการออกกระเบียบเกี่ยวกับการใช้ภาษาสยาม การสวมตนทำนองสยาม ฯลฯ เช่นเดียวกับการทำหน้าที่ในฐานะครูผู้ถ่ายทอดความเป็นสยามให้แก่ราษฎรมณฑลพายัพ

3) ด้านการศึกษาเป็นส่วนที่สืบเนื่องมาจากความต้องการทรัพยากรบุคคลสำหรับพัฒนาประเทศ จึงทำให้รัฐบาลสยามเริ่มปลดปล่อยพันธะราชภูรจากระบอบจารีตให้เป็นปัจเจกชนในฐานะแรงงานเสรี พร้อมกันนั้นเริ่มสร้างระบบถ่ายทอดองค์ความรู้สมัยใหม่โดยอาศัยการศึกษาในระบบโรงเรียนและครูผู้ชำนาญการสอนวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพค่อนข้างดำเนินไปได้ด้วยดี เนื่องจากการจัดการวางรากฐานและสร้างสถานศึกษา มีต้นแบบการปฏิบัติหน้าที่ด้านการศึกษาจากคณะมิชชันนารีอยู่ก่อนแล้ว ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงให้ความสำคัญกับการสร้างหลักสูตรที่ปลูกฝังการสร้างสำนึกของความเป็นพลเมืองสยาม โดยการใช้แบบเรียนภาษาสยาม การสนับสนุนให้ใช้ภาษาสยามและห้ามไม่ให้ใช้ตำราที่พิมพ์ด้วยอักษรพื้นเมือง อีกทั้งเน้นการศึกษาภาษาอังกฤษให้เป็นภาษาต่างประเทศ นอกจากนี้การศึกษายุคสมัยใหม่ยังมีเนื้อหาที่ทันสมัยสอดคล้องกับที่จัดการสอนในอาณานิคม อีกทั้งวิชาการเหล่านี้ตอบสนองต่อการผลิตทรัพยากรบุคคลที่ใช้ศักยภาพในการประกอบอาชีพในฐานะแรงงานเสรีที่อาศัยศักยภาพของตน

4) ด้านโครงสร้างพื้นฐานได้ดำเนินการวางโครงข่ายการติดต่อสื่อสารที่มีความทันสมัยทั้งไปรษณีย์และโทรเลข โดยมีศูนย์บัญชาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งกิจการเหล่านี้มีความจำเป็นต่อทั้งรัฐบาลสยามในฐานะเครื่องมือสื่อสารภายในสำหรับสร้างความมั่นคงของมณฑลพายัพ และยังมีความจำเป็นต่อรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษ เนื่องจากจำเป็นต้องติดต่อราชการที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษกับอาณานิคมเครือข่ายในพม่าและอินเดีย ฉะนั้นจึงเกิดการสนับสนุนจากอังกฤษให้เกิดกิจการไปรษณีย์และโทรเลขระหว่างประเทศเกิดขึ้นโดยเชื่อมเข้ากับเมืองมะละลึง นอกจากนี้รัฐบาลได้วางระบบคมนาคมสร้างถนนสายสำคัญเชื่อมต่อหัวเมืองภายในมณฑลพายัพ พร้อมกับสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมมาจากกรุงเทพฯ วัดดุสประสงค์แรกเพื่อที่อำนวยความสะดวกในการปกครอง กระทั่งต่อมายกระดับนโยบายเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและอำนวยความสะดวกให้แก่ราษฎร คุญูปการของรถไฟยังเป็นการหลายการแบ่งแยกและย่นระยะทางให้การคมนาคมภายในสยามสะดวกยิ่งขึ้น

5) ด้านเศรษฐกิจเป็นการแสดงความพยายามของรัฐบาลสยามในการแสดงอิทธิพลเข้าไปยังมณฑลพายัพ โดยเฉพาะการจัดอิทธิพลของเงินตราอาณานิคม ซึ่งโดยท้องตลาดทั่วไปนิยมใช้เงินรูปี

เป็นหลัก จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามพยายามลดบทบาทเงินรูปี โดยนำเงินสกุลบาทเข้ามาในระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอาศัยโครงสร้างเทศบาลอำนาจความสะดวกในการจ่ายเงินเดือนข้าราชการ และการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมราชการปฏิเสธรับเงินรูปีโดยให้ใช้เงินสกุลบาทแทน ความสำเร็จในเงินบาทที่เพิ่มมากขึ้นยังมีปัจจัยมาจากเงินรูปีที่อ่อนค่าประมาณ ค.ศ. 1901-1904 เป็นต้นมาค่าเงินบาทเริ่มมีมูลค่าสูง ฉะนั้นจึงส่งผลในมณฑลพายัพเริ่มมีการใช้เงินบาทและเงินรูปีปะปนกัน และพบว่าเงินรูปีถูกใช้ในตลาดเมืองเชียงใหม่ไปจนถึงช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองและระบบราชการ ค.ศ. 1933

การให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจยังหมายถึงกิจการด้านป่าไม้ ซึ่งคนในบังคับอังกฤษเข้ามาเป็นแรงงานในปางไม้ แต่เดิมป่าไม้อยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์เจ้าผู้ปกครองเมืองต่างๆ กระทั่งเกิดปัญหาฟ้องร้องการให้สัมปทานทับซ้อนอันเป็นเหตุที่รัฐบาลสยามหวั่นเกรงว่าจะเกิดผลกระทบกับอังกฤษ จึงเป็นเหตุให้ในช่วง ค.ศ. 1896 รัฐบาลสยามได้ออกกิจการป่าไม้มาอยู่ภายใต้กรมป่าไม้ คุญูปการสำคัญด้านป่าไม้ยังได้รับความช่วยเหลือจากอังกฤษ โดยเฉพาะการส่งข้าราชการไปเรียนวิชาการจัดการป่าไม้ในพม่าและอินเดีย อีกทั้งการจัดทำแผนที่สำรวจทรัพยากรป่าไม้ในมณฑลพายัพล้วนแต่ดำเนินการโดยว่าจ้างข้าราชการจากอาณานิคมของอังกฤษ รวมไปถึงเจ้าพนักงานส่วนใหญ่ในกรมป่าไม้อีกด้วย

การให้ความช่วยเหลือจากอังกฤษยังรวมไปถึงการให้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในการปักปันแนวเขตแดนมณฑลพายัพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความช่วยเหลือและปฏิบัติหน้าที่โดยที่อังกฤษทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาการและระเบียบวิธีในการจัดการปักปันเขตแดนด้วยวิธีการสมัยใหม่ เช่น การใช้แผนที่ การกำหนดตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ การกำหนดอาณาเขตโดยอาศัยภูมิประเทศ ฯลฯ กระบวนการปักปันเขตแดนดำเนินไปอย่างเรียบร้อยและเป็นไปตามวิธีการที่อังกฤษถือปฏิบัติ นอกจากนี้ยังพบหลักฐานที่ตั้งคำถามต่อแนวคิดเรื่องการเสียดินแดนจากการแสดงทรศนะของข้าราชการฝ่ายสยามที่เล็งเห็นว่ามีพื้นที่ของแนวอาณาเขตซึ่งไม่มีศักยภาพในการพัฒนาต่อยอด จึงปรารถนาที่จะยกให้เป็นเขตแดนของอังกฤษ

กรณีการศึกษามณฑลพายัพสะท้อนพัฒนาการของรัฐบาลสยามในการปรับตัวเข้ากับบริบทอาณานิคม และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับมณฑลพายัพล้วนแต่มีปัจจัยเร่งเร้าจากอิทธิพลระบอบอาณานิคมของอังกฤษ ดังสะท้อนได้จากการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ของอังกฤษในดินแดนภายใต้อธิปไตยของสยาม ในกิจการขนาดใหญ่และสำคัญ เช่น ภาครัฐกิจนำเข้าและส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมป่าไม้ อุตสาหกรรมเหมืองแร่ ฯลฯ แม้ว่าการขยายอาณานิคมของอังกฤษเข้ามายังดินแดนสยามถูกตั้งเงื่อนไขไว้ตามปฏิญญากับฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 กระนั้นก็ตามไม่ได้สร้างผลกระทบต่อนโยบายหลักของอังกฤษที่ยึดถือปฏิบัติมาอย่างช้านาน คือ นโยบายทางเศรษฐกิจ โดยพบว่า

การถือครองสัดส่วนทางเศรษฐกิจในสยามที่มีรายงานไปในทิศทางเดียวกันในช่วงต้นทศวรรษที่ 1900 รายงานรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชระบุว่า การค้าของคนในบังคับอังกฤษถือครองสัดส่วนในประเทศสยามถึงร้อยละ 65 เช่นเดียวกับรายงานการค้าโดยรัฐบาลสยามระบุว่า อังกฤษเป็นคู่ค้ารายใหญ่ในภาคธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้า และสอดคล้องกับรายงานการค้าโดยรัฐบาลอาณานิคมบริติชราชประจำเมืองเชียงใหม่ระบุว่า คนในบังคับอังกฤษเป็นเจ้าของกิจการสำคัญในมณฑลพายัพโดยเฉพาะในเมืองสำคัญ ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำปาง

ดังนั้นมณฑลพายัพจึงถือเป็นพื้นที่อันมีพลวัตภายในอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเป็นพื้นที่ซึ่งเผชิญหน้ากับอิทธิพลจากระบบอาณานิคมของอังกฤษ อันมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดแนวอาณาเขต ทิศทางความเปลี่ยนแปลง นโยบายของรัฐบาลสยาม และพัฒนาการของมณฑลพายัพ ฉะนั้นประเด็นการอธิบายในวิทยานิพนธ์จึงสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของมณฑลพายัพที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยสร้างความตระหนักต่อปัจจัยเร่งเร้าจากอิทธิพลของระบบอาณานิคมของอังกฤษ อันมีส่วนให้สยามเข้ามาจัดการปกครองมณฑลพายัพภายใต้วิธีการล่าอาณานิคมภายใน (Internal colonialism) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ามณฑลพายัพมีความสำคัญในฐานะหมุดหมายบันทึกความทรงจำจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยอาณานิคม อันยังผลมาสู่ตำแหน่งแห่งที่ของมณฑลพายัพในฐานะส่วนหนึ่งของดินแดนประเทศสยาม และส่วนหนึ่งของจังหวัดในภาคเหนือของประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

เอกสารปฐมภูมิ

ต้นฉบับภาษาไทย

- กฎข้อบังคับ เรื่อง เปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 44 (23 มกราคม 2443): 620.
- ขรรค์ทางรถไฟมาแถวในเมืองทั้งเหนือ. ศิริกิตติสาร. (กันยายน 2456): 63-64.
- ขรรค์ว่าด้วยการแต่งแปลงทางรถไฟเมืองเชียงราย. ศิริกิตติสาร. (กุมภาพันธ์ 2458): 654-655.
- ข่าวพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์เสด็จไปประเทศยุโรป. ราชกิจจานุเบกษา. 5, 32 (15 ธันวาคม 2431): 273.
- ข่าวราชการที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ไปราชการประเทศยุโรป โดยสังเขป. ราชกิจจานุเบกษา. 6, 48 (2 มีนาคม 2432): 413-417.
- ข่าวเมืองลาว. จดหมายเหตุแสงอรุณ. (กันยายน 2435): 72.
- ข่าวเมืองลาว. จดหมายเหตุแสงอรุณ. (ตุลาคม 2435): 80.
- ข่าวเรื่อง เมืองลาวฝ่ายเหนือ [กองสุลต่านขอความร่วมมือปราบปรามพวกยวณแดงที่หลบจากพม่าเข้ามาในพระราชอาณาจักร]. ราชกิจจานุเบกษา. 5, 28 (15 พฤศจิกายน 2431): 332-333.
- ข่าวเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 14, 37 (12 ธันวาคม 2440): 588-590.
- ข้อบังคับสำหรับการปกครองมณฑลวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443): 177-194.
- ข้อบังคับสำหรับศาลต่างประเทศ ซึ่งตั้งขึ้นตามสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก 125. ราชกิจจานุเบกษา. 24, 0 ฉบับพิเศษ (16 กันยายน 2450): 597-603.
- ข้อบังคับห้ามไม่ให้ควมสัตว์พาหนะ วิ่งห้อยตามถนนหรือบนสะพานและข้ามรถล้อเกวียนวิ่งบนสะพาน ในเมืองนครเชียงใหม่. ราชกิจจานุเบกษา. 21, 44 (29 มกราคม 2447): 787-788.
- ข้าราชการเมืองแขกและเจ้าประเทศราชเฝ้าถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ เจ้านครลำพูน เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ และข้าราชการเมืองแขกกราบถวายบังคมลา. ราชกิจจานุเบกษา. 20, 31 (1 พฤศจิกายน 2446): 525.
- ข้าราชการหัวเมืองเหนือเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายเครื่องราชบรรณาการ. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 37 (9 ธันวาคม 2443): 528-529.
- ข้าราชการเมืองเชียงใหม่เฝ้าถวายต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ. ราชกิจจานุเบกษา. 18, 33 (17 พฤศจิกายน 2444): 655-656.
- ข้าราชการในเมืองมณฑลพายัพกราบถวายบังคมลา. ราชกิจจานุเบกษา. 23, 38 (16 ธันวาคม 2449): 991.
- ข้าราชการในเมืองมณฑลพายัพเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ จำนวน รัตนโกสินทร์ ศก 125. ราชกิจจานุเบกษา. 23, 35 (25 พฤศจิกายน 2449): 901.
- ข้าราชการในเมืองมณฑลพายัพเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ จำนวนรัตนโกสินทร์ ศก 125. ราชกิจจานุเบกษา. 23, 46 (10 กุมภาพันธ์ 2450): 1196.
- คำพิพากษาศาลต่างประเทศ. ราชกิจจานุเบกษา. 9, 14 (3 กรกฎาคม 2435): 86-87.
- เจ้าประเทศราชเฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการ เจ้านครเชียงใหม่ เฝ้าถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ. ราชกิจจานุเบกษา. 21, 28 (9 ตุลาคม 2447): 5478-479.
- เจ้าเมืองประเทศราชเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท. ราชกิจจานุเบกษา. 20, 32 (8 พฤศจิกายน 2446): 538-539.
- เจ้าเมืองประเทศราชเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท. ราชกิจจานุเบกษา. 20, 38 (20 ธันวาคม 2446): 559.

- แจ้งความกรมมหาดเล็ก เรื่อง ให้สิ่งของแก่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ สำหรับเป็นรางวัลนักเรียนในการกรีธาของโรงเรียน. ราชกิจจานุเบกษา. 35, 0 ง (4 สิงหาคม 2461): 1081-1084.
- แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกศึกษามณฑล เรื่อง ขนอุปกรศิลปศาสตร์ข้าหลวงธรรมการมณฑลพายัพได้จัดการเรียไรเงินแก่เจ้านายข้าราชการนครเชียงใหม่จัดซื้อสิ่งของให้เป็นรางวัลแก่นักเรียนที่สอบไล่วิชาหนังสือไทยได้. ราชกิจจานุเบกษา. 24, 47 (23 กุมภาพันธ์ 2451): 1266.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย. ราชกิจจานุเบกษา. 12, 44 (2 กุมภาพันธ์ 2439): 431-433.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย. ราชกิจจานุเบกษา. 12, 52 (27 มีนาคม 2439): 519.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย. ราชกิจจานุเบกษา. 13, 38 (20 ธันวาคม 2439): 463.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย. ราชกิจจานุเบกษา. 13, 4 (26 เมษายน 2439): 49.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย. ราชกิจจานุเบกษา. 13, 6 (10 พฤษภาคม 2439): 78.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย [ประกาศการตั้งกรมการเมืองลพบุรี ,ข้าหลวงใหญ่รักษาราชการมณฑลลาวเฉียงแทนพระยาทรงสุรเดช และให้ข้าหลวงว่าราชการเมืองภูเก็ตรับราชการแทนข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลภูเก็ตเดิม ,ตั้งนายอำเภอเมืองนครจันทิก ,ให้เจ้ากรมป่าไม้ลาออกไปพักและตั้งผู้ว่าการแทน ,ให้ว่าที่อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลพิษณุโลกไปรับราชการในตำแหน่งข้าหลวงว่าราชการเมืองพิษย ,ตั้งข้าหลวงมหาดไทยมณฑลลาวเฉียง ,ให้รองข้าหลวงคลังมณฑลปราจีนบุรีเป็นปลัดเมืองนครสวรรค์]. ราชกิจจานุเบกษา. 16, 11 (11 มิถุนายน 2442): 149.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย [สร้างถนน ตั้งแต่เชียงใหม่ถึงดอยสะเก็ด]. ราชกิจจานุเบกษา. 22, 25 (17 กันยายน 2448): 555.
- แจ้งความกระทรวงมหาดไทย [สร้างถนน สายนครเชียงใหม่ถึงนครลำพูน]. ราชกิจจานุเบกษา. 22, 25 (17 กันยายน 2448): 555.
- แจ้งความกระทรวงโยธาธิการ แผนกกรมไปรษณีย์โทรเลข [แจ้งการเข้าร่วมเป็นภาคีสัญญาสากลไปรษณีย์ของประเทศอินเดีย พร้อมทั้งประกาศพิกัตอัตราการรับส่งไปรษณีย์กัณฑ์ระหว่างไทยกับอินเดีย]. ราชกิจจานุเบกษา. 16, 32 (5 พฤศจิกายน 2442): 462.
- แจ้งความเรื่องสร้างหอพุทธศาสนสังคหะ [พร้อมรายนามผู้ถวายหนังสือและสิ่งของ]. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 17 (22 กรกฎาคม 2443): 197-199.
- ต้นเดิมภางสาวดานชนชาวสยาม. สิริกิติ์สัปดาห์. (มิถุนายน 2464): 161.
- ต้นเดิมรัฐบาลโยธยั้งเมืองหลวง. สิริกิติ์สัปดาห์. (มิถุนายน 2464): 162.
- โทรเลขข้าหลวงประจำนครเชียงใหม่ แลไปบอกข้าหลวงประจำเมืองน่าน. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 12 (17 มิถุนายน 2443): 114-115.
- ประกาศกรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก เรื่อง ยุบเลิกโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่. ราชกิจจานุเบกษา. 42, 0 ก (24 มกราคม 2468): 270-271.
- ประกาศกรมไปรษณีย์และโทรเลข ว่าด้วยเปิดการรับส่งหีบห่อสิ่งของระหว่างกรุงสยามและอังกฤษและอินเดีย. ราชกิจจานุเบกษา. 6, 38 (22 ธันวาคม 2432): 333-334.
- ประกาศกระทรวงคมนาคม เรื่อง เปลี่ยนอัตราค่าโทรเลขระหว่างประเทศสยามกับอินเดียและพม่า. ราชกิจจานุเบกษา. 37, 0 ก (1 สิงหาคม 2463): 157.
- ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ประกาศเปลี่ยนอัตราเก็บภาคหลวงตึกเงินเหรียญเป็นเงินบาท. ราชกิจจานุเบกษา. 20, 44 (1 มกราคม 2447): 754-755.

- ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ห้ามไม่ให้ขี่ควบสัตว์พาหนะวิ่งห้อตามถนนหรือบนสะพานและขับ รถมล้อเกวียนวิ่งบนสะพานใน เมืองนครเชียงใหม่. ราชกิจจานุเบกษา. 21, 44 (29 มกราคม 2447): 787.
- ประกาศกระทรวงโยธาธิการ แผนกไปรษณีย์ ประกาศการทำสัญญาว่าด้วยการที่จะรับและส่งไปรษณีย์ธนาณัติไปมาถึงกัน ในระหว่างประเทศสยามและประเทศอินเดีย. ราชกิจจานุเบกษา. 26, 0 ง (27 มีนาคม 2453): 2772.
- ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโค กระบือ และสุกร ในมณฑลพายัพ. ราชกิจจานุเบกษา. 19, 11(15 มิถุนายน 2445): 173-174.
- ประกาศ ใช้เวลารถไฟและโทรเลข. ราชกิจจานุเบกษา. 34, 0 ก (16 ธันวาคม 2460): 497.
- ประกาศเซอร์เวทางรถไฟ. ราชกิจจานุเบกษา. 5, 2 (10 พฤษภาคม 2431): 14-45.
- ประกาศตั้งกรมพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์. ราชกิจจานุเบกษา. 8, 45 (7 กุมภาพันธ์ 2435): 408-409.
- ประกาศตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา. ราชกิจจานุเบกษา. 8, 51 (20 มีนาคม 2436): 461-462.
- ประกาศถอดเจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้านครแพร์ออกจากสมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์. ราชกิจจานุเบกษา. 19, 28 (12 ตุลาคม 2445): 566.
- ประกาศถอดเจ้าพิริยเทพวงศ์ออกจากเจ้าผู้ครองนครแพร์. ราชกิจจานุเบกษา. 19, 27 (5 ตุลาคม 2445): 536.
- ประกาศเปิดการไปรษณีย์ [ระหว่างเมืองนครเชียงใหม่และเมืองพม่า]. ราชกิจจานุเบกษา. 4, 42 (4 กุมภาพันธ์ 2431): 335.
- ประกาศเรื่องซื้อขายตัดไม้ซุง. ราชกิจจานุเบกษา. 1, 9 (8 เมษายน 2427): 76-77.
- ประกาศ เรื่อง ละเลยปล่อยสัตว์ตามถนนหลวง. ราชกิจจานุเบกษา. 18, 50 (16 มีนาคม 2444): 928.
- ประกาศ เลิกมณฑลเพชรบูรณ์เข้าเป็นเมืองในมณฑลพิษณุโลก และแยกมณฑลพายัพเป็นมณฑลมหา
ราชบุรี และมณฑลพายัพ รวมเรียกว่า มณฑลภาคพายัพ มีตำแหน่งอุปราชเป็นผู้ตรวจตรากำกับราชการ.
ราชกิจจานุเบกษา 32, 0 ก (12 กันยายน 2458): 200-202.
- ประกาศเลื่อนกำหนดทำสารกรมธรรม์ทหาชมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 38 (16 ธันวาคม 2443): 532-533.
- ประกาศเลื่อนกำหนดวันทำสารกรมธรรม์ทหาชมณฑลพายัพ ครั้งที่ 3. ราชกิจจานุเบกษา. 19, 28 (12 ตุลาคม 2445): 565-566.
- ประกาศศาลมณฑลพายัพแผนกอังกฤษ เรื่อง ตั้งผู้อนุบาล. ราชกิจจานุเบกษา. 43, 0 ง (19 ธันวาคม 2469): 3415.
- ประกาศหรือราชการพิพัฒน์ [ประกาศให้เจ้าภาษีไม้สักขึ้นไปตั้งด่านตรวจเก็บภาษีที่ตำบลปากน้ำโพ แขวงเมืองนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่ง และให้เจ้าภาษีเก็บเงินภาษีไม้สักที่ล่องไม้ผ่านเต็มตามพิกัตที่กำหนด]. ราชกิจจานุเบกษา. 6, 27 (6 ตุลาคม 2432): 232-234.
- ประกาศ อนุญาตให้ใช้ประกาศห้ามไม่ให้ปล่อยสัตว์ตามถนนเป็นกฎหมายใช้ในมณฑลพายัพ. ราชกิจจานุเบกษา. 18, 50 (16 มีนาคม 2444): 928-929.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ กระแสพระบรมราชโองการ (โอนกรมป่าไม้จากกระทรวงมหาดไทยไปขึ้น กระทรวงเกษตราธิการ). ราชกิจจานุเบกษา. 38, 0ก (10 เมษายน 2464): 8-9.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ การรักษาป่าไม้ รัตนโกสินทร์ ศก 116. ราชกิจจานุเบกษา. 14, 26 (26 กันยายน 2440): 337-339.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ เลื่อนกำหนดทำสารกรมธรรม์ทหาชมณฑลพายัพ ครั้งที่ 2. ราชกิจจานุเบกษา. 18, 40 (5 มกราคม 2445): 764.
- พระราชบัญญัติทาส รัตนโกสินทร์ ศก 124. ราชกิจจานุเบกษา. 22, 1 (2 เมษายน 2448): 9-10.

- พระราชบัญญัติรักษาดินไม้สัก รัตนโกสินทร ศก 116. ราชกิจจานุเบกษา. 14, 36 (5 ธันวาคม 2440): 546.
- พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พระพุทธศักราช 2461. ราชกิจจานุเบกษา. 35, 0 ก (9 มิถุนายน 2461): 110-125.
- พระราชบัญญัติลักษณะฆ่าโคกระบือ และสุกรตามหัวเมือง. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 49 (3 มีนาคม 2443): 696-700.
- พระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร ศก 119. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 14 (1 กรกฎาคม 2443): 134-137.
- พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์. ราชกิจจานุเบกษา. 19, 13 (29 มิถุนายน 2445): 213-223.
- พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่. ราชกิจจานุเบกษา. 14, 9 (30 พฤษภาคม 2440): 105-124.
- พระราชบัญญัติศักดินาข้าราชการหัวเมือง รัตนโกสินทร ศก 119. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 18 (29 กรกฎาคม 2443): 204-205.
- พระราชบัญญัติศักดินาเจ้านายพระยาท้าวแสนเมืองประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 16, 16 (16 กรกฎาคม 2442): 197.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ จัดปันหน้าที่กระทรวงกลาโหม มหาไทย์. ราชกิจจานุเบกษา. 11, 39 (23 ธันวาคม 2437): 306-307.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์. ราชกิจจานุเบกษา. 19, 16 (20 กรกฎาคม 2445): 295-296.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ เรื่องยุบและรวมการปกครองมณฑลต่างๆ. ราชกิจจานุเบกษา. 42, 0ก (31 มีนาคม 2468): 423-425.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ อัตราเก็บภาคหลวงดีบุกมณฑลภูเก็ต. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 6 (6 พฤษภาคม 2443): 41-44.
- พระราชทานเครื่องยศ [ให้พระยาทรงสุรเดช]. ราชกิจจานุเบกษา. 9, 40 (1 มกราคม 2435): 355.
- พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476. ราชกิจจานุเบกษา 50, 0 ก (9 ธันวาคม 2476): 751-762.
- เมืองแพร่ถวายต้นไม้ทองเงิน. ราชกิจจานุเบกษา. 11, 4 (22 เมษายน 2437): 28.
- ราชทูตอังกฤษเฝ้าถวายพระพรราชสาน และเสด็จออกแขกเมืองประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 6, 36 (8 ธันวาคม 2432): 305-307.
- รายงานกระทรวงการต่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสทำที่ลอนดอน วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร ศก 114 มีบางข้อที่ว่าถึงการในกรุงสยาม. ราชกิจจานุเบกษา. 12, 46 (16 กุมภาพันธ์ 2439): 447-454.
- รายงานสร้างทางรถไฟสายเหนือ. ราชกิจจานุเบกษา. 22, 33 (12 พฤศจิกายน 2448): 714-718.
- รายนามผู้ถวายหนังสือและสิ่งของสำหรับหอพุทธศาสนสังคหะ. ราชกิจจานุเบกษา. 18, 40 (5 มกราคม 2445): 785-786.
- เรื่องรถไฟแควเวียงเชียงใหม่แล้ว. ศิริกิตติสาร. (มิถุนายน 2463): 168-169.
- เรื่องแลขบวนการบิน. ศิริกิตติสาร. (มิถุนายน 2463): 166-168.
- เรื่องศาสนาต่างๆ เริ่มเข้ามาในสยาม. ศิริกิตติสาร. (มิถุนายน 2464): 163-164.
- เรื่องงานประจำปีของโรงเรียนดาราวิทยาลัย. ศิริกิตติสาร. (สิงหาคม 2467): 285-287.
- สนธิสัญญาส่งผู้ร้ายข้ามแดน ระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ. ราชกิจจานุเบกษา. 28, ก (13 สิงหาคม 2454): 158-171.

สัญญา ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ ลงชื่อกันที่กรุงเทพฯ ณ วันที่ 10 มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก 127 และได้
แลกเปลี่ยนรติพิณของสัญญานี้ที่กรุงลอนดอน วันที่ 9 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก 128. ราชกิจจานุเบกษา. 26, 0ง (18 กรกฎาคม 2452): 701-705.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ⁸⁵⁰. กต 35/22. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างกัปตันแมคเคนซีเข้ามาเป็นผู้
แต่งหนังสือ” (ค.ศ. 1920-1923)

_____ . กต 35/9. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างพลตระเวนอินเดียมาเป็นพลตระเวนในกรุงสยาม และ
ต่ออายุจ้าง M.A. Hartnell” (ค.ศ. 1897-1906)

_____ . กต 35.1/24. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย C. Jolly Christie และ Shilly Thomson ผู้ช่วยที่
ปรึกษากฎหมาย” (ค.ศ. 1915)

_____ . กต 35.1/30. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Johnson ที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงยุติธรรม
แทนนาย Vosper” (ค.ศ. 1924)

_____ . กต 35.1/31. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย J. F. Hucthesson ครูโรงเรียนกฎหมาย
กระทรวงยุติธรรม” (ค.ศ. 1925-1926)

_____ . กต 35.1/39. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Sir Robert Halland ที่ปรึกษากฎหมายในกระทรวง
ยุติธรรม” (ค.ศ. 1932-1933)

_____ . กต 35.3/6. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. ริเวคาแนก เข้ามารับราชการที่พระคลัง” (ค.ศ.
1898-1911)

_____ . กต 35.3/7 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Langly Phipps และ De Souza ข้าราชการ
กระทรวงพระคลัง” (ค.ศ. 1898)

_____ . กต 35.3/19. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. วิลเลียมสัน รับราชการในกรมธนาบัตรต่อไปอีก
2 ปี” (ค.ศ. 1902-1906)

_____ . กต 35.3/24. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างอินนิเยเข้าทำการในกรมกระสาปน์สิทธิการ” (ค.ศ.
1907)

_____ . กต 35.3/25. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. นอร์แมน แมทเชเวล เป็นสารวัตรกรมศุลกากร
ต่อไปอีก” (ค.ศ. 1908-1920)

_____ . กต 35.3/26. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. วิลเลียมสัน ในกรมศุลกากรอังกฤษ รับราชการ
ในรัฐบาลสยาม” (ค.ศ. 1908-1920)

_____ . กต 35.3/28. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์เดรนแนนพนักงานศุลกากรอังกฤษหนึ่ง
นาย” (ค.ศ. 1910-1919)

_____ . กต 35.3/32. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างแบตเตนเบิร์กชาวอังกฤษรับราชการในตำแหน่ง
ผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาญชี” (ค.ศ. 1914-1920)

_____ . กต 35.3/33. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จะจ้าง ม. แมกคอกแมก และนายมอลลิน เจ้าพนักงานใน
ศุลกากรอังกฤษมารับราชการรัฐบาลสยามนายหนึ่ง” (ค.ศ. 1914-1930)

_____ . กต 35.3/38. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างนายชาลโมโลนี มาสำหรับตรวจของต้องห้ามในกรม
ศุลกากรแทนแมกคอกแมก” (ค.ศ. 1917-1925)

_____ . กต 35.3/39. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างที่ปลุกษากรมศุลกากรแทน ม. แมกเชเวล” (ค.ศ.
1925-1928)

⁸⁵⁰ หมายเหตุ เอกสารจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ใช้ตัวย่อว่า สจข.

- _____ . กต 35.3/41. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างนาย Wilfred Douglas Reeve ชาวอังกฤษมาเป็นที่ปรึกษากรมสุรา” (ค.ศ. 1931)
- _____ . กต 35.4/3. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “เงินเดือนมิสเตอร์เลนเจ้าพนักงานพลตระเวนอินเดียซึ่งจ้างเข้ามารับราชการในรัฐบาลสยาม” (ค.ศ. 1899-1901)
- _____ . กต 35.4/4. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Richardson Trotter, Wray Taylor และ Whiting ข้าราชการตำรวจ” (ค.ศ. 1900-1901)
- _____ . กต 35.4/17. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ม. ยารดิน อธิบดีกรมกองตระเวนครบสัญญา” (ค.ศ. 1901-1902)
- _____ . กต 35.6/5. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ต่ออายุจ้างมิสเตอร์เกรแฮม ที่ปรึกษาเกษตรธิการ” (ค.ศ. 1901-1910)
- _____ . กต 35.6/21. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างอินนิเยีทำการท่น้ำที่เมืองอ่างทอง” (ค.ศ. 1912-1913)
- _____ . กต 35.6/23. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ขออิมจ้างนายบีเอชลีจากอินเดียมารับราชการกรมท่น้ำ” (ค.ศ. 1916-1917)
- _____ . กต 35.6/24. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นายซี ดี ยี ปลัดกรมท่น้ำลาพักราชการ 6 เดือน” (ค.ศ. 1916-1921)
- _____ . กต 35.6/26. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นายวิลสัน เจ้ากรมๆ ท่น้ำอยู่รับราชการต่อไปโดยขยายสัญญาอีก 5 ปี” (ค.ศ. 1917-1922)
- _____ . กต 35.7/22. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างนายโครฟ เป็นปลัดกรมตระเวนต่อไปอีก 3 ปี” (ค.ศ. 1900-1924)
- _____ . กต 35.7/24. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย A. W. Cox ข้าราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข” (ค.ศ. 1907)
- _____ . กต 35.7/49. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างผู้ตรวจหาน้ำมันมารับราชการในกรมรถไฟ” (ค.ศ. 1920-1921)
- _____ . กต 35.7/60. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย A. Gibb และ T. Codd ข้าราชการกรมรถไฟ” (ค.ศ. 1933-1934)
- _____ . กต 35.9/6. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย E. G. Goodfrey อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชวิทยาลัย” (ค.ศ. 1907-1908)
- _____ . กต 35.9/11. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้าง ม. ริชาด เอต. ลี กับ ม. ยอน เอช. ฮีล คนอังกฤษในกรมบ่อแร่” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กต 35.9/12. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์อวนสมิทมารับราชการในกรมบ่อแร่” (ค.ศ. 1904)
- _____ . กต 35.9/13. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างมิสเตอร์อี. เย็บฟรี. ลี. ในกรมบ่อแร่” (ค.ศ. 1904-1905)
- _____ . กต 35.9/14. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “จ้างชาวอังกฤษเข้ามารับราชการในกรมราชโลหกิจ 4 นาย” (ค.ศ. 1906-1907)
- _____ . กต 35.10/4. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Stanley S. Flower ข้าราชการในพิพิธภัณฑสยาม” (ค.ศ. 1898)

- _____ . กต 35.10/6. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “มิสแคมเบลได้มารับราชการในกรมศึกษา ขอให้แจ้งแก่รัฐบาลอังกฤษด้วย” (ค.ศ. 1901)
- _____ . กต 35.10/26. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “ฐานะครูอังกฤษในโรงเรียนสอนกฎหมาย” (ค.ศ. 1926)
- _____ . กต 35.11/21. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นาย Ralph Johnston Tail และ Edward A. Seagor ผู้ช่วยแพทย์กรมสุขาภิบาล” (ค.ศ. 1919-1920)
- _____ . กต 35.11/23. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Dr. Humphrey W. Toms แพทย์ประจำกรมสุขาภิบาล กระทรวงมหาดไทย” (ค.ศ. 1921-1922)
- _____ . กต 35.11/25. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Dr. C. W. Stump ศาสตราจารย์ทาง Anatomy ในกระทรวงธรรมการ” (ค.ศ. 1923-1925)
- _____ . กต 35.11/27. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “Dr. Geoffrey William Theobald แพทย์และศาสตราจารย์ในกระทรวงศึกษาธิการ” (ค.ศ. 1925-1926)
- _____ . กต 35.11/37. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “หาหมอประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ” (ค.ศ. 1894)
- _____ . กต 98.1/1. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “พวกเจี้ยวผู้ร้ายหนีไปอยู่กับฝรั่งเศส” (ค.ศ. 1903)
- _____ . กต 98.1/3. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “คิดจะจับหัวหน้าผู้ร้ายเจี้ยวที่หนีไปอยู่เชียงแสนน้อย” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กต 98.1/41. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “นักโทษเมืองเชียงของหนีกับการชำระผู้ร้าย” (ค.ศ. 1904)
- _____ . กต 98.1/45. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “สำเนาเรื่องผู้ร้ายเจี้ยวจลาจลที่เมืองเชียงของ” (ค.ศ. 1904)
- _____ . กต 98.1/7. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “พระยาศรีนครขอมอความสู่ความเรื่องฆ่าพม่า 2 คน” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กต 98.1/9. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ “เจี้ยวขบถเมืองแพร่ ตอน 2” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กส 1/2558. เอกสารกระทรวงเกษตร “มณฑลพายัพหารือเรื่องข้าราชการขอเบิกเงินค่าเช่าม้าในระหว่างไปตรวจราชการ” (ค.ศ. 1918)
- _____ . กส 1/723. เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมหลวงดำรงขอให้กระทรวงเกษตรรับมอบกรมป่าไม้ตามกระแสพระบรมราชโองการ” (ค.ศ. 1909)
- _____ . กส 1/724. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรออกประกาศว่าคนในบังคับอังกฤษขอถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน” (ค.ศ. 1909)
- _____ . กส 1/995. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงมหาดไทยส่งแผนการแบ่งพระราชอาณาจักรตามการปกครอง ประจำปี 131” (ค.ศ. 1912)
- _____ . กส 17/80. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรขอพระบรมราชานุญาตแบ่งเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง น่าน ใน 100 ส่วน ชักออกเสีย 23 ส่วน เป้าค่าภาคหลวง เหลือ 77 ส่วน เป้าต่อจะได้แบ่งให้ตามกฎเสนาบดีมหาดไทยที่ 4 แผนกป่า ไม้ โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต” (ค.ศ. 1929)

- _____ . กส 17/86. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงเกษตรมีหนังสือถึงกรมราชเลขาธิการให้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตให้พระอริยรักษ์กลับภูมิลำเนาเดิม ณะประเทศพม่าและอุปสมบทในที่นั้นด้วย กรมราชเลขาธิการตอบมาว่าโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต” (ค.ศ. 1929)
- _____ . กส 2/605. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงพาณิชย์ขอให้ช่วยเรียบเรียงเรื่องการทำนา เหมือนแร่ดีบุก ป่าไม้ขอนสัก แลขอเรื่องสัตว์น้ำในประเทศสยาม” (ค.ศ. 1925)
- _____ . กส 4/1334. เอกสารกระทรวงเกษตร “ปักปันพระราชอาณาเขตทางเมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1892)
- _____ . กส 7/269. เอกสารกระทรวงเกษตร “บัญชีเงินเดือนค่าเช่าบ้านและตำบลที่อยู่ของพนักงานฝรั่งแลพนักงานพม่ากรมแผนที่” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กส 7/271. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงพระคลังบอกเรื่องมณฑลพายัพต้องจ่ายเงินเดือนให้แก่พนักงานแผนที่เกินกว่าเงินที่ขอโอน” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กส 7/334. เอกสารกระทรวงเกษตร “พนักงานกองแผนที่มณฑลพายัพขอรับเงินเดือนแล ค่าเดินทางเปนเงินรูป” (ค.ศ. 1902)
- _____ . กส 7/551. เอกสารกระทรวงเกษตร “กรมแผนที่จะให้พนักงานไทยแทนพนักงานอินเดีย” (ค.ศ. 1905)
- _____ . กส 7/613. เอกสารกระทรวงเกษตร “กระทรวงมหาดไทยบอกเรื่องกรมป่าไม้ขอให้พนักงานกรมแผนที่ซึ่งประจำอยู่มณฑลพายัพช่วยทำแผนที่ป่าไม้” (ค.ศ. 1907)
- _____ . กส 7/600. เอกสารกระทรวงเกษตร “มิสเตอร์กิบลินจะไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1907)
- _____ . มท 2.4.2/1. เอกสารกระทรวงมหาดไทย “ราชการขายแดนด้านฝรั่งเศส” (ค.ศ. 1928-1936)
- _____ . ร.5 บ 1ก/7. เอกสารเบ็ดเตล็ด “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระบำราบปรปักษ์” (ค.ศ. 1883)
- _____ . ร.5 ม 1/71. เอกสารกระทรวงมหาดไทย “กรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ค.ศ. 1884)
- _____ . ร.5 ม 16/19. เอกสารกระทรวงมหาดไทย “อุปราชแห่งเชียงใหม่ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ค.ศ. 1899)
- _____ . ร.5 ม 1.1ก/6. เอกสารกระทรวงมหาดไทย “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง” (ค.ศ. 1883)
- _____ . ร.5 ม 40/5. เอกสารกระทรวงมหาดไทย “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาไกรโกษา” (ค.ศ. 1892)
- _____ . ร.5 ศธ 1/48. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ” (ค.ศ. 1902)
- _____ . ร.5 ศธ 42/7. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “กล่าวถึงประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารปี ร.ศ. 122” (ค.ศ. 1903)
- _____ . ร.5 ศธ 5/18. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “โรงเรียนวัดช้างเค็ง เชียงใหม่” (ค.ศ. 1910)
- _____ . ร.5 ศธ 51.10/32. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ตั้งโรงเรียนที่วัดแสนหลวงเชียงใหม่” (ค.ศ. 1907)
- _____ . ร.6 ม 27/9. เอกสารกระทรวงมหาดไทย “ความเป็นไปในมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1919)
- _____ . ร.6 ศธ 2/120. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์” (ค.ศ. 1916-1917)
- _____ . ร.6 ศธ 4/55. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ความเห็นเรื่องการจัดการศึกษามณฑลพายัพ ของเจ้ากรมศึกษาธิการ” (ค.ศ. 1913)
- _____ . ร.7 รล 2/6. เอกสารพระราชหัตถเลขา “ตั้งเจ้าประเทศราชในมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1926)
- _____ . ศธ 4/33. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ความเห็นของพระองค์เจ้ารังสิต เรื่องการศึกษาภาษาต่างประเทศ” (ค.ศ. 1909)
- _____ . ศธ 4/99. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ทูลเกล้าฯ ถวายบรรทักแผนแห่งการศึกษาสำหรับชาติ” (1919)

- _____. ศธ 43/14. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “พระไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1913)
- _____. ศธ 44/60. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “รายงานการศึกษามณฑลพายัพ พ.ศ. 2467” (ค.ศ. 1926-1927)
- _____. ศธ 8/21. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหมอบไปตรวจเจ้านายเมืองนครลำปาง” (ค.ศ. 1893)
- _____. ศธ 8/30. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหมอบไปตรวจคนป่วยไข้ที่มาจากเมืองแพร่” (ค.ศ. 1894)
- _____. ศธ 8/37. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ไปตรวจคนป่วยไข้พวกลาวเมืองแพร่” (ค.ศ. 1894)
- _____. ศธ 8/7. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหมอบไปรักษาคนไข้ที่มากับพระเจ้านครเชียงใหม่” (ค.ศ. 1893)
- _____. ศธ 9.1/13. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “นายเจริญมอบตำราเรียนให้นายแปลงครูไปจำหน่ายที่เมืองเถิน” (ค.ศ. 1903)
- _____. ศธ 9.1/14. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “นายเจริญรับแบบเรียนไปจำหน่ายมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1903)
- _____. ศธ 9.1/32. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “รับและจำหน่ายร้านแบบเรียนมณฑลมหาสารคาม” (ค.ศ. 1924)
- _____. ศธ 9.1/36. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “รับและจำหน่ายร้านแบบเรียนมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1924)
- _____. ศธ 9.1/5. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “นายเจริญจำหน่ายตำราเรียนมณฑลพายัพ” (ค.ศ. 1902-1903)
- _____. ศธ 9.1/7. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “เงินซื้อตำราเรียนจำหน่ายที่เมืองเชียงใหม่” (ค.ศ. 1902)
- _____. ศธ 9.2/14. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ “ขอหนังสือแบบเรียนสำหรับโรงเรียนเมืองนครลำปาง” (ค.ศ. 1894)

สำเนาสัญญาเช่ารถทางรถไฟ. ราชกิจจานุเบกษา. 5, 2 (10 พฤษภาคม 2431): 15-19.

สัญญาเช่ารถแดนระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษในมาลายูประเทศ ลงชื่อที่กรุงเทพฯ วันที่ 29 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก 118. ราชกิจจานุเบกษา. 17, 13 (24 มิถุนายน 2443): 703-704.

เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 7, 43 (25 มกราคม 2433): 389-390.

เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 10, 49 (4 มีนาคม 2436): 523-525.

เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 12, 46 (16 กุมภาพันธ์ 2438): 443-444.

เสด็จออกแขกเมืองลาวประเทศราช. ราชกิจจานุเบกษา. 14, 40 (2 มกราคม 2440): 666-667.

ต้นฉบับภาษาอังกฤษ (Primary Source)

A Burma China Railway. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (9 October 1895): 3.

A Chance for Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (18 August 1896): 13.

Administration Report, For 1868-69. Rangoon: The Chief Commissioner's Office Press, 1869.

Administration Report, For 1870-71. Rangoon: The Government Press, 1872.

A Journey Round Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (26 May 1896): 15.

Among the Shans. Straits Times Weekly Issue. (19 January 1884): 11.

Annual Report on the Administration of the Province of Pegu for the Year 1858-59. Calcutta: The Foreign Department Press, 1859.

Backus, M., ed. Siam and Laos as seen by our American Missionaries. Philadelphia: Presbyterian board of publication, 1884.

- Baxter, J. Report on Indian Immigration. Rangoon: Department of Commerce and Industry Government of Burma, 1940.
- Border Question Between Burmah and Siam. Straits Times Weekly Issue. (24 November 1883): 4.
- Briggs, W. A. Frist Lessons in the Study of Laos Language. Cheing Mai: American Presbyterian Mission, 1904.
- British Influence in Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (1 2 November 1889): 591.
- Burmah. The Straits Times. (17 February 1852): 5.
- Chieng Mai. Straits Times Weekly Issue. (24 August 1887): 7.
- Chinas Refugees Morning Tribune. (17 June 1938): 10.
- Colquhoun, A. R. Amongst the Shans. New York: Scribner & Welford, 1885.
- Crawfurd, J. Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms. vol. 1. London: H. Colburn and R. Bentley, 1830.
- _____. Journal of an embassy from the Governor-General of India to the courts of Siam and Cochin China, exhibiting a view of the actual state of those kingdoms. vol. 2. London: H. Colburn and R. Bentley, 1830.
- England France and Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (4 February 1896): 6.
- Excise Administration in Burma. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (18 December 1915): 10.
- Foreign office. Siam: Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiengmai. London: Her Majesty's Stationery Office, 1910.
- France and Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (1 September 1891): 13.
- French Indo-China. Straits Times Weekly Issue (8 October 1890): 8.
- From India to Burma. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (28 June 1924): 5.
- Hallett, H. S. A thousand miles on an elephant in the Shan states. Bangkok: White Lotus, 1988.
- Independence and Integrity. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (2 September 1893): 3.
- In Northern Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (11 December 1915): 4.
- Important Events in Indian History. Indian Daily Mail. (26 January 1950): 10.
- King Chulalongkorn Reign. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (27 October 1910): 9.
- King Edward VII Medical School. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser². (30 May 1917): 12.
- King of Siam. Singapore Chronicle and Commercial Register. (6 October 1831): 2.

- Kleingrothe, C. Map of the Straits Settlement and Federated Malay State 1907. Singapore: Fraser and Neave, 1907. (Map)
- Maulmain. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (3 August 1837): 1.
- Moulmein. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (16 February 1837): 2.
- Press Experiences. The Laos News. vol. 3, no. 4 (October 1906): 58.
- Our Rule in the Protected Native States. Straits Times Weekly Issue. (26 August 1891): 7.
- Railways in Siam. Straits Times Weekly Issue. (25 February 1890): 3.
- Report on the Administration of the Province of Pegu for 1855-56. Calcutta: The Foreign Department Press, 1856.
- Report on the Administration of British Burma During 1883-84. Rangoon: The Government Press, 1884.
- Report on the Administration of British Burma During 1884-85. Rangoon: The Government Printing, 1885.
- Report on the Administration of Burma During 1890-91. Rangoon: The Government Printing, 1891.
- Report on the Administration of Burma During 1891-92. Rangoon: The Government Printing, 1892.
- Report on the Administration of Burma During 1892-93. Rangoon: The Government Printing, 1893.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1921-22. Rangoon: The Government Printing, 1923.
- Saturday, 25th March. Straits Times Overland Journal. (29 March 1871): 7.
- Scott, J. G. Gazetteer of Upper Burma and the Shan States. vol. 2 part 2. Rangoon: The Superintendent Government Printing, 1901.
- Siam. Malayan Saturday Post. (10 August 1929): 44.
- Siam. Singapore Chronicle and Commercial Register. (13 June 1833): 2.
- Siam. Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (25 February 1858): 4.
- Siam. The Straits Times. (8 May 1855): 5.
- Siam and Malaya. The Straits Times. (5 February 1909): 7.
- Siam and Railways. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (8 April 1909): 3.
- Siam Currency and Upcountry Trade. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (17 September 1908): 7.
- Siam Teak Figures. The Straits Times. (4 April 1903): 5.
- Siam's Independence. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (25 January 1899): 3.
- Siam's Teak Industry. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (16 June 1936): 6.
- Smith, B. E. The Century Atlas of The World. New York: Century, 1901.
- _____. The Century Atlas of The World. New York: Century, 1914.
- Studies of Administration in the Tropics. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (5 October 1904): 216.
- Teak in Sum. The Straits Times. (23 May 1912): 2.
- Telegrams. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (1 August 1894): 3.

- Telegrams. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (28 May 1895): 14.
- Telegrams lines to Bangue. The Straits Times. (8 August 1883): 3.
- The Administration of British Burma, 1872-73. Rangoon: The Government Press, 1874.
- The Anglo Siamese Mission. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (3 December 1889): 693.
- The Anglo-French Siam Agreement. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (25 August 1896): 4.
- The Annexation Policy. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (14 July 1891): 1.
- The Chettiars. Malaya Tribune. (18 September 1929): 9.
- The Durbar. The Straits Times. (8 July 1897): 3.
- The Education Report for 1882. Straits Times Weekly Issue. (2 August 1883): 7.
- The Federated Malay States. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (30 March 1896): 3.
- The Founding of Penang of Captain Francis Light. The Straits Times. (13 August 1913): 8.
- The F.M.S. in 1909. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (21 July 1910): 5.
- The Indifference and Apathy. The Straits Times. (15 January 1885): 2.
- The Laos News. vol. 11, no. 2 (April 1914)
- The Mekong Treaty. The Straits Times. (18 January 1896): 2.
- The Protection of Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (6 April 1892): 2.
- The Queen's Speech. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly). (18 February 1896): 16.
- The Seventy-eighth Annual Report of the Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the United State of America "Siam". New York: General Assembly, 1915.
- The Siamese Government and Burmah Traders. Singapore Daily Times. (8 November 1879): 3.
- The Siamese Problem. The Straits Times. (17 September 1902): 2.
- The Teak Supply of Siam. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (16 April 1892): 2.
- Tuesday, 4th April. The Straits Times. (8 April 1876): 2.
- Visit of the King of Siam to Johore. Malayan Saturday Post. (11 October 1924): 5.
- What the Occupation of Chantaboon Means. The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser. (2 August 1893): 3.
- World's Oldest Railway. The Straits Times. (21 October 1915): 13.

เอกสารปฐมภูมิตีพิมพ์เผยแพร่

- กรมศิลปากร. จารึกล้านนาภาค 2 เล่ม 1-2: จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2551.
- _____. บันทึกสัมพันธ์ระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2518.

- _____. พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128. นิตยสารศิลปากร. 20, 3 (กันยายน 2519): 67-70.
- เกรียงไกรกระบวนยุทธ, พระยา. ปกครอง. เล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์ศิริเจริญ, 2448.
- คณะรัฐมนตรี. ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ประวัติศาสตร์โบราณคดี. กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2514.
- คณะกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538.
- _____. คำให้การชาวอังวะ. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญผล, 2458.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 5 และภาค 6. พระนคร: กรมศิลปากร, 2514.
- _____. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2478.
- _____. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาคที่ 20. พระนคร: กรมศิลปากร, 2487.
- _____. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 ตอน 1. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2549.
- _____. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 ตอน 2. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2549.
- _____. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย. เล่ม 1. พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2513.
- _____. พระราชหัตถเลขา และ หนังสือกราบบังคมทูล ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรียุวนกิจ และ พระยาวิสุทธศักดิ์ ร.ศ. 113-118). พระนคร: ศิวพร, 2504.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ. ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เทศาภิบาล. พระนคร: คลังวิทยา, 2495.
- ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2444.
- _____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2459.
- _____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พระนคร: กรมศิลปากร, 2481.
- _____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477.
- _____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2469. พระนคร: กรมศิลปากร, 2507.
- ประจักษ์กรจักร (แช่ม บุนนาค), พระยา. พงสาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2504.
- มหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น), พระยา. พงสาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย. พระนคร: กรมศิลปากร, 2505.
- ยุทธพร นาคสุข, บรรณาธิการ. คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิฆิตปรีชากร. เชียงราย: สยามโฆษณา และการพิมพ์, 2547.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม: เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ:

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534.

_____ . หมิงสี่ลู่-ชิงสี่ลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง ตอนว่าด้วยสยาม และหนังสือระยะทาง
ราชทูต ไปกรุงปักกิ่ง ประเทศจีน ตั้งแต่ ณ เดือน 8 ปีพุทธศักราช และปีชวดจัตวาศก ในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอินทรมนตรีแย้ม ได้เรียบเรียงไว้ในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2559.

สงวนราชทรัพย์, หลวง. หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสงวนราชทรัพย์(สงวน สุภาภา). เชียงใหม่: ม.ป.ท.,
2530. (อวดสำเนา)

สมหมาย เปรมจิตต์. คำสอนพระยามังราย. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.

สิงหะ วรณสัย. โคลงเรื่องมั่งทรงารบเชียงใหม่. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522.

สุริยพงษ์ผริตเดช, พระเจ้า. ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 10 เรื่องราชวงศ์กรุงธนบุรี พงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้าสุ
ริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครน่านให้แต่งไว้สำหรับบ้านเมือง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2461.

เสถียร ลายลักษณ์. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2478.

_____ . สถาปนาเมืองขึ้นล้านนา. เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2544.

Irvine, W. I. Automotive Markets in China, British Malaya, and Chosen. Washington: Government
Printing Office, 1923.

McGilvary, D. A Half Century Among the Siamese and the Lao: an autobiography. New York:
Fleming H. Revell, 1912.

Swettenham, F. British Malaya. London: The Bodley Head, 1907.

Wright, A. Twentieth century impressions of British Malaya: its history, people, commerce,
industries, and resources. London: Lloyd's Greater Britain Publishing, 1908.

พระยาสุรสีห์. มรดกของสยาม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๒๖.

เอกสารวิทยานิพนธ์

หนังสือ

กิตติ วัฒนมหาดม. ตำนานนางกษัตริย์. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2553.

เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: อดีตถึงปัจจุบัน. เชียงใหม่: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558.

ไกรฤกษ์ นานา. คันทรี่ต้นโกสินทร์ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.

จิรัชชาติ สันติยศ. พระราชพงษาวดารเจ้าดารารัศมี. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. ประมวลแผนที่: ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมใน
อาเซียน-อุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2555.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอรอนงค์ ทิพย์พิมล, บรรณาธิการ. รัชกาลที่ 5: สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.

ชูลีพร วิรุณหะ. น้ำตาล ข้าว ดีบุก ยางพารา การค้าและการผลิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง
สงครามโลกครั้งที่ 2. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

ดร.พันพิทักษ์ (สนิท พุกกะมาน), มหาอำมาตย์ตรี พระยา. ปัจจัยสี่. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, 2511.

- เดช บุนนาค. การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. แปลโดย ภรณ์ กาญจนนัชนิติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- เทย์เลอร์, โรเบิร์ต เอช. รัฐในพม่า. แปลโดย พรณงาม เก้าธรรมสาร และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550.
- ธงชัย วินิจจะกุล. กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ. แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตาอรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556.
- ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์. วาทกรรมเสียดินแดน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2558.
- นินิเมียนต์. พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895. แปลโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.
- แบสตัน, จอห์น และเบ็นดา, เจ. แอร์รี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนนัชนิติ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- ประชากรกิจกรจักร, พระยา. ประวัติของมหาอำมาตย์ตรี พระยาประชากรกิจกรจักร (ขุบ โอสถานนท์). พระนคร: โรงพิมพ์มูลจิตต์, 2499.
- พิชญ จันทรวิวัฒน์. ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2546.
- ไพศาล จั่วทอง. นครเชียงใหม่. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558.
- มัทนา เกษกมล, บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฉบับฉบับบริดจ์. เล่ม 3. นนทบุรี: ปรีณท์ โอโซน, 2552.
- ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา. กรุงเทพฯ: วิถีทรรศน์, 2544.
- วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ. ขัตติยานีศรีล้านนา. เชียงใหม่: มูลนิธิราชดำรินุรักษ์ฝ่ายเหนือ, 2547.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ, บรรณาธิการ. จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยบริหารศรัทธาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2557.
- วิภา จ้อยสูงเนิน. ฉันทพร้อมที่จะเดินฝ่ากำแพงหิน. เชียงใหม่: เชียงใหม่พริ้นท์ติ้ง, 2554.
- วิไลเลขา ถาวรธนาสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545.
- วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล, บรรณาธิการ. มณฑลเทศาภิบาล: วิเคราะห์เปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524.
- สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2553.
- _____. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2557.
- สาธิตอนันท์ สหาย. ร.5 เสด็จอินเดีย. แปลโดย กัญญิกา ศรีอุดม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. ข้างไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2540.
- หม่องทินอ่อง. ประวัติศาสตร์พม่า. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2557.
- องค์ บรรจุน. สยามหลากหลายเผ่าหลายพันธุ์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.

- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- อัช บุญยานนท์. สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ. 112. พิมพ์ครั้งที่ 1. พระนคร: ราชนาวิกสภา, ม.ป.ป.
- อุบลรัตน์ พันธุมินทร์. คำม่าน-คำเมือง. เชียงใหม่: ภัทรเพรส, 2560.
- ฮอลล์, ดี. จี. อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร. พิมพ์ครั้งที่ 3. บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- Alaimo, S., ed. Gender: matter. Michigan: Cengage Learning, 2017.
- Beckett, G. W. British Colonial Investment in Colonial N.S.W. 1788-1850. Singapore: Trafford Publishing, 2013.
- Booth, A. E. Colonial Legacies Economic and Social Development in East and Southeast Asia. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.
- Buchler, J., ed. Philosophical Writings of Peirce. New York: Dover Publications, 2011.
- Burgett, B. and Hendler, G., eds. Keywords for American Cultural Studies. 2nd ed. New York: New York University Press, 2014.
- Cima, R. J., ed. Vietnam: A Country Study. Washington, D.C.: Library of Congress, 1989.
- Crosthwaite, C. The Pacification of Burma. London: Frank Cass, 1968.
- Davies, C. C. An Historical Atlas of the Indian Peninsula. 2nd ed. U.K.: Oxford University Press, 1965.
- Donnison, F. S. V. Public Administration in Burma: a Study of Development During the British Connexion. London: Royal Institute of International, 1953.
- Duiker, W. J. and Spielvogel, J. J. World history. 8th ed. Boston: Cengage, 2016.
- Engel, D. M. Law and Kingship in Thailand During the Reign of King Chulalongkorn. Michigan: University of Michigan, 1975.
- Fine Arts, Department. Thailand a Hundred Years Ago, from a Narrative of the Norwegian: Carl Bock. Bangkok: Fine Arts Department, Ministry of Education, 1987.
- Geertz, C. Negara: the theatre state in nineteenth-century Bali. New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Hall, D. G. E. History of South East Asia. 4th ed. London: The Macmillan Press, 1981.
- Harvey, G. E. British rule in Burma 1824-1942. London: Faber and Faber, 1946.
- Kakizaki, I. Rails of the kingdom: the history of Thai railways. Bangkok: White Lotus, 2012.
- Keck, S. L. British Burma in the New Century, 1895-1918. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Kratoska, P. H. The Problem of Punishment in British Malaya. Singapore: National University of Singapore, 1991.
- Kratoska, P. H., ed. South East Asia: colonial history. vol. 2. London; New York: Routledge, 2001.
- Kratoska, P. H., ed. South East Asia: colonial history. vol. 3. London; New York: Routledge, 2001.
- Kratoska, P. H., ed. South East Asia: colonial history. vol. 4. London; New York: Routledge, 2001.
- Loomba, A. Colonialism/Postcolonialism. London: Routledge, 1998.
- Lyons, C. L. and Papadopoulos, J. K., eds. The Archaeology of Colonialism. California: Getty, 2002.

- Mangrai, S. The Shan States and the British Annexation. New York: Department of Asian Studies Cornell University, 1965.
- Mead, K. K. The Rise and Decline of Thai Absolutism. London: Routledge Curzon, 2004.
- Milner, A. C. The invention of politics in colonial Malaya. Cambridge : Cambridge University Press, 1995.
- Myint, S. T. The portrayal of the battle of Ayutthaya in Myanmar literature. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 2011.
- Northrup, D. Indentured Labor in the Age of Imperialism, 1834-1922. New York: Cambridge University Press, 1995.
- Quataert, D. The Ottoman Empire 1700-1922. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Reynolds, C. J. Seditious Histories: Contesting Thai and Southeast Asian Pasts. Seattle: University of Washington Press, 2006.
- SarDesai, D. R. Southeast Asia: Past and present. 4th ed. Boulder, Colorado: Westview Press, 1997.
- Scott, J. C. The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia. New Haven: Yale University Press, 2009.
- South, A. and Lall, M. Citizenship in Myanmar: Ways of Being in and from Burma. Chiang Mai: Chiang Mai University Press, 2018.
- Suryadinata, L. The making of Southeast Asian nations: State, ethnicity, indigenism and citizenship. Singapore: World Scientific, 2015.
- Tarling, N., ed. The Cambridge history of Southeast Asia. vol. 2 part 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Turton, A. Civility and Savagery: Social Identity in Tai States. Surrey: Curzon Press, 2000.
- Townsend, M. E. and Peake, C. H. European Colonial Expansion since 1871. Philadelphia: J. B. Lippincott company, 1941.
- Veevers, D. The Origins of the British Empire in Asia, 1600-1750. New York: Cambridge University Press, 2020.
- Winichakul, T. Siam mapped: a history of the geo-body of a nation. Honolulu: University of Hawaii Press, 1994.
- Wright, A. and Breakspear, O. T., eds. Twentieth century impressions of Siam: its history, people, commerce, industries, and resources. London: Lloyd's Greater Britain Publishing, 1908.

วิทยานิพนธ์

- ไข่มุก อุทยานลี. การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ในระยะครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537.
- เดือนใจ ไชยศิลป์. ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- ทัตพร บุญคง. ประวัติศาสตร์มลายาในแบบเรียนประวัติศาสตร์ยุคอาณานิคม ค.ศ. 1918-1957. วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

- ธัญญารัตน์ อภิวงศ์. หยกกับเศรษฐกิจพม่าสมัยอาณาจักรมอญ (ค.ศ.1885-1948). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.
- ธีทัต แจ้ใจ. วิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของครูบาศรีวิชัยชาวปกาเกอะญอ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.
- ธีรจุฑา เมฆิน. แนวคิดทางการเมืองแบบราชาชาตินิยมที่ปรากฏในนวนิยายของทมยันตี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558.
- นคร พันธุ์รงค์. การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทย และพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428-2438. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516.
- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- บริพัตร อินปาต๊ะ. การฟื้นฟูวัฒนธรรมในสมัยราชวงศ์หลวงต้น พ.ศ. 2329-2442. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.
- ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้างชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410-2476. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ปริศนา ศิรินาม. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516.
- ปลายอ้อ ชนชนนท์หน้า. บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อ และขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2464-2523. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- ปิยนาค บุญนาค. แนวความคิดและบทบาททางการเมือง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523.
- พรพรรณ จงวัฒนา. กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่. การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.
- ยอดยิ่ง รักสัดย. การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในภาคเหนือของประเทศไทยกับกบฏเงี้ยว พ.ศ.2445. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- วรภรณ์ เรืองศรี. การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

- วัลลภา เครือเทียนทอง. การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- ไศลรัตน์ ดลอารมณ. พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 2439-2503. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.
- สมใจ ไพโรจน์ธีระรัชต์. บทบาทของเทศมณฑลอำนาจตะวันตกในการสร้างทางรถไฟของประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- สรสวดี ประยูรเสถียร. การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436-2476). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523.
- สุพรรณิ เพ็งแสงทอง. พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- สุวิทย์ พักขาว. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893-1907). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.
- เสกสรร โกศรี. รัฐไทยกับพลวัตการก่อตัวของเส้นเขตแดนตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่หลังเหตุการณ์ ร.ศ.112. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.
- โสภา ชานะมูล. ครุฑาศรีวิชัย “ตบถนุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- อริยา เสถียรสุด. เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2435. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515.
- อาวุธ ธีระเอก. การจัดการศึกษาภาษาอังกฤษของรัฐบาลสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.
- อุษณีย์ ธงไชย. ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและลานนา พ.ศ. 1839-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- Hingkanonta, L. The police in colonial Burma. Ph.D. thesis in History, Department of History School of Oriental and African Studies, University of London, 2013.
- Sasiwuttawat, S. The impacts of the British imperialism on the Siamese state formation and long-term economic development. Master thesis in Economic History, School of Economics and Management, Lund University, 2011.
- Sindhuprama, V. Modern Education and Socio-Cultural Change in Northern Thailand, 1898-1942. Ph.D. thesis in History, University of Hawaii, 1988.
- บทความ วารสาร และหนังสือพิมพ์**
- กนกวรรณ อุทัยทรัพย์. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองนครลำปาง: หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ถึง พ.ศ. 2503. มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 1, 1 (มกราคม-ธันวาคม 2556): 149-166.

- จันทร์ฉาย ภัคธิดม. การเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการปกครองในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: กรณีตัวอย่างวัฒนธรรมทางการเมืองไทย. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์. 35, 1 (มกราคม-มีนาคม 2538): 36-66.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. การสร้างตำแหน่งแห่งที่ของ “เมืองแพร่” ในประวัติศาสตร์ “ชาติไทย”: จากเมือง กบฏสู่เมืองที่จงรักภักดี. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 30, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2553): 99-115.
- ชัยวัฒน์ ปะสุนะ. รัฐบาลสยามกับการจัดการปกครอง 4 หัวเมืองมลายู (ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู) ระหว่าง ค.ศ. 1873-1910. วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์. 12, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564): 217-240.
- ชัยโชค จุลศิริวงศ์. ลัทธิจักรวรรดินิยมในทางทฤษฎีและปฏิบัติ. วารสารสังคมศาสตร์. 9, 4 (ตุลาคม 2515): 8-25.
- โดม ไกรปรกรณ์. คุ่มหลวงเวียงแก้วของเจ้าหลวงเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5: เรื่องราวที่ไม่ถูกเล่าถึงในพงศาวดารสยามและร่องรอยที่พบในหลักฐานอื่น. วารสารหน้าจั่ว. 10 ฉบับพิเศษ (กันยายน-สิงหาคม 2556): 10-25.
- นรเศรษฐ์ นาคภัทรพงศ์, สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปิยนาล บุนนาค. การบริหารจัดการมณฑลเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วารสารพฤติกรรมศาสตร์. 18, 2 (กรกฎาคม 2555): 140-154.
- นันทนา กปิลกาญจน์. การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ. 2411-2453. วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม). 15, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537): 161-174.
- ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. แสงเงาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา: การช่วงชิงความหมายของพื้นที่ ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-พ.ศ. 2475). วารสารหน้าจั่ว. 9 (กันยายน-สิงหาคม 2556): 40-69.
- ภูเดช แสนสา. ราชพิธีอุสมาราชภิเษกษัตริย์ล้านนา. วารสารช่วงฝน. 15, 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 38-77.
- วสันต์ เหลืองประภัสร์. การรวมศูนย์อำนาจและการกระจายอำนาจกับการบริหารราชการแผ่นดินไทย. วารสารสถาบันพระปกเกล้า. 13, 1 (มกราคม-เมษายน 2558): 98-124.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการหัวเมือง (พ.ศ. 2435-2458). วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 4, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2555): 1-34.
- Akhtar, A. A. The Revolt of 1857 in British India: case of Some Loyal Royals. Serbian Studies Research. 5, 1 (2014): 269-290.
- Beck, U. The Cosmopolitan Society and its Enemies. Theory, Culture & Society. 19, 1-2 (2002): 17-44.
- Bowie, K. A. Slavery in nineteenth century northern Thailand: archival anecdotes and village voices. Kyoto Reviews of Southeast Asia. (1996): 1-53.
- Brailey, N. The Scramble for Concessions in 1880s Siam. Modern Asian Studies. 33, 3 (July 1999): 513-549.
- Brave Indian Sepoys Lighted Torch of Revolution In 1857. Syonan Shimbun. (10 May 1944): 2.
- Brunton, B. The East India Company: Agent of Empire in the Early Modern Capitalist Era. Social Education. 77, 2 (2013): 78-98.
- Burma. New Nation. (8 March 1973): 8.

- Christopher, A. J. 'Divide and Rule': The Impress of British Separation Policies. Area. 20, 3 (1988): 233-240.
- Dodge, N. N. Population Estimates for the Malay Peninsula in the Nineteenth Century, with Special Reference to the East Coast States. Population Studies. 34, 3 (November 1980): 437-475.
- Easum, T. M. Imagining the 'Laos Mission': On the Usage of 'Lao' in Northern Siam and Beyond. The Journal of Lao Studies. (Special Issue, 2015): 6-23.
- Emerson, R. Colonialism. Journal of Contemporary History. 4, 1 (January 1969): 3-16.
- First major European venture to Siam. The Straits Times. (13 November 1967): 14.
- Frankfurter, O. The Mission of Sir James Brooke to Siam. Journal of the Siam Society. 8, 3 (1911): 17-33.
- Graham, W. A. Siam, and Her Relations with Other Powers. Journal of the Royal Institute of International Affairs. 7, 5 (September 1928): 297-318.
- Hirschman, C. The making of race in colonial Malaya: Political economy and racial ideology. Sociological Forum. 1, 2 (1986): 330-361.
- Horvath, R. J. A Definition of Colonialism. Current Anthropology. 13, 1 (February 1972): 45-57.
- Jeshurun, C. The Anglo-French Declaration of January 1896 and The Independence of Siam. Journal of the Siam Society. 57, 2 (1970): 105-126.
- Kakar, S. Western Science, Eastern Minds. The Wilson Quarterly. 15, 1 (Winter, 1991): 109-116.
- Kridsana Chotisut. Myanmar Banknotes and Changing Nationhood: From the Colonial Period to Present-Day. The International Journal of East Asia Studies. 23, 2 (2019): 102-120.
- Landon, K. P. Thailand's Quarrel with France in Perspective. The Far Eastern Quarterly. 1, 1 (November 1941): 25-42.
- Laos. New Nation. (26 April 1973): 8.
- Lewis, D. British Trade to Southeast Asia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries Revisited. New Zealand Journal of Asian Studies. 11, 1 (June 2009): 49-59.
- Klompan, U., Wootvatansa, N., Kanjanapimai, K., Ariyatugun, K. and Pantakod, P. White Elephant" the King's Auspicious Animal. Journal of Humanities and Social Sciences Surin Rajabhat University. 20 (September-October 2018): 361-372.
- Sattayanurak, S. Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State. Journal of the Siam Society. 90 (2002): 101-124.
- Schendel, W. V. Origins of the Burma rice boom, 1850-1880. Journal of Contemporary Asia. 17, 4 (January 1987): 456-472.
- Scisco, L. D. The Plantation Type of Colony. The American Historical Review. 8, 2 (January 1903): 260-270.
- Shanmugavelu, G., Ariffin, K., Thambu, N. and Mahayudin, Z. Development of British Colonial Education in Malaya, 1816 - 1957. Shanlax International Journal of Education. 8, 2 (2020): 10-15.

- Sommer, M. Colonies-Colonisation-Colonialism Subtitle: A Typological Reappraisal. Ancient West & East. 10 (2011): 183-193.
- Somsonge Burusphat. A comparison of general classifiers in Tai-Kadai languages. The Mon-Khmer Studies Journal. 37 (2007): 129-153.
- Svizzero, S. and Tisdell, C. The Neolithic Revolution and Human Societies: Diverse Origins and Development Paths. Economics, Ecology and The Environment. 192 (April 2014): 1-38.
- Tarling, N. The Mission of Sir John Bowring to Siam. Journal of the Siam Society. 50, 2 (1962): 91-118.
- Veracini, L. 'Settler Colonialism': Career of a Concept. Journal of Imperial and Commonwealth History. 41, 2 (2013): 313-333.
- Vickery, M. Thai Regional Elites and the Reforms of King Chulalongkorn. The Journal of Asian Studies. 29, 4 (August 1970): 863-881.
- Warren, J. Retrieving Prostitutes' Live Source Materials and an Approach for Writing the History of the Ah Ku and Karayuki-San of Singapore. Itinerario. 14, 1 (March 1990): 96-122.
- Winfield, J. C. Buddhism and Insurrection in Burma, 1886-1890. Journal of the Royal Asiatic Society. 20, 3 (July 2010): 345-367.
- Wyatt, D. K. Southeast Asia 'Inside out,' 1300-1800: A Perspective from the Interior. Modern Asian Studies. 31, 3 (July 1997): 689-709.
- Xypolia, I. Divide et Impera: Vertical and Horizontal Dimensions of British Imperialism. Critique: Journal of Socialist Theory. 44, 3 (2016): 221-231.

เอกสาร และประกาศ

- พระราชบัญญัติว่าด้วยการเปลี่ยนสัญชาติ เนื่องจากการเปลี่ยนเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทย และ พม่าตอนแม่น้ำสาย พุทธศักราช 2483. ราชกิจจานุเบกษา. 57, 0ก (1 ตุลาคม 2483): 443-452.
- รัชกาลที่ 5: สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ 150 ปี, 2546.

ออนไลน์

- มณี นุช บุญเรือง. เชียงใหม่ในฟิล์มกระจก. [ออนไลน์]. The Cloud. 2563. แหล่งที่มา: <https://readthecloud.co/wp-content/uploads/2020/05/chiang-mai-glass-film-21.jpg> [18 เมษายน 2564]
- _____. เชียงใหม่ในฟิล์มกระจก. [ออนไลน์]. The Cloud. 2563. แหล่งที่มา: <https://readthecloud.co/wp-content/uploads/2020/05/chiang-mai-glass-film-3.jpg> [18 เมษายน 2564]
- Alan The Leam Seng. Conference of Rulers: How it is all started. [Online]. New Straits Times. 2018. Available from: <https://www.nst.com.my/lifestyle/sunday-vibes/2018/07/386063/conference-rulers-how-it-all-started> [2021, March 10]
- Elaine Tierney. Power Dressing: Siam, Burma, China and the Tai. [Online]. Victoria and Albert Museum. 2015. Available from: <https://www.vam.ac.uk/blog/projects/power-dressing-siam-burma-china-and-the-tai> [2021, March 10]

National Archives of Singapore. Bronze Statue of Elephant Presented by His Majesty the King of Siam. [Online]. 1910. Available from: <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/photographs/record-details/d3b96489-1161-11e3-83d5-0050568939ad> [2021, March 11]

World Atlas. Southeast Asia Outline Map Page. [Online]. 2020. Available from: <https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/seasoutl.htm> [2020, June 6]

เอกสารประกอบ

ภาษาไทย

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง หลักเกณฑ์การทับศัพท์ภาษาพม่า (เมียนมา). ราชกิจจานุเบกษา. 135, พิเศษ 82 ง (9 เมษายน 2561): 1-13.

ภาษาอังกฤษ

Report on the Administration of the Province of British Burmah for the Year 1863-64. Calcutta: Military Orphan Press, 1864.

Report on the Administration of the Province of British Burmah for the Year 1864-65. Calcutta: Military Orphan Press, 1865.

Report on the Administration of the Province of British Burmah for 1865-66. Calcutta: The Foreign Department Press, 1866.

Report on the Administration of the Province of British Burmah for 1866-67. Calcutta: The Foreign Department Press, 1867.

Report on the Administration of British Burma During 1874-75. Rangoon: The Government Press, 1876.

Report on the Administration of British Burma During 1875-76. Rangoon: The Government Press, 1877.

Report on the Administration of British Burma During 1876-77. Rangoon: The Government Press, 1877.

Report on the Administration of British Burma During 1878-79. Rangoon: The Government Press, 1880.

Report on the Administration of Burma During 1893-94. Rangoon: The Government Printing, 1894.

Report on the Administration of Burma During 1894-95. Rangoon: The Government Printing, 1895.

Report on the Administration of Burma During 1895-96. Rangoon: The Government Printing, 1896.

Report on the Administration of Burma During 1897-98. Rangoon: The Government Printing, 1898.

Report on the Administration of Burma During 1898-99. Rangoon: The Government Printing, 1899.

Report on the Administration of Burma During 1899-00. Rangoon: The Government Printing, 1900.

Report on the Administration of Burma for the Year 1903-04. Rangoon: The Government Printing, 1905.

Report on the Administration of Burma for the Year 1904-05. Rangoon: The Government Printing, 1906.

Report on the Administration of Burma for the Year 1906-07. Rangoon: The Government Printing, 1907.

Report on the Administration of Burma for the Year 1907-08. Rangoon: The Government Printing, 1908.

Report on the Administration of Burma for the Year 1908-09. Rangoon: The Government Printing, 1909.

- Report on the Administration of Burma for the Year 1909-10. Rangoon: The Government Printing, 1911.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1910-11. Rangoon: The Government Printing, 1912.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1911-12. Rangoon: The Government Printing, 1913.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1913-14. Rangoon: The Government Printing, 1915.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1914-15. Rangoon: The Government Printing, 1915.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1915-16. Rangoon: The Government Printing, 1917.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1916-17. Rangoon: The Government Printing, 1918.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1917-18. Rangoon: The Government Printing, 1919.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1918-19. Rangoon: The Government Printing, 1920.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1919-20. Rangoon: The Government Printing, 1922.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1920-21. Rangoon: The Government Printing, 1922.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1923-24. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1923.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1924-25. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1926.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1925-26. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1927.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1926-27. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1928.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1932-33. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1934.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1933-34. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1935.
- Report on the Administration of Burma for the Year 1935-36. Rangoon: The Government Printing and Stationery, 1937.

บรรณานุกรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก ก.

ตารางเทียบชื่อเมืองสำคัญในอาณานิคมพม่าของอังกฤษ

ลำดับ	ชื่อภาษาอังกฤษ	ชื่อภาษาไทยในวิทยานิพนธ์	ชื่อภาษาพม่า
1	Ava	เมืองอังวะ	အင်းဝ
2	Bassein	เมืองพะสิม	ပုသိမ်
3	Bhamo	เมืองพะโม	ဗန်းမော်
4	Chindwin	ชิตวิน	ချင်းတွင်း
5	Henzada, Hinthada	เมืองหินธาตา	ဟင်္သာတ
6	Kalaw	เมืองกะลอ	ကလေး
7	Kalewa	เมืองกาเลวา	ကလေးဝ
8	Katha	เมืองกะตา	ကသာ
9	Kemmarat, Kengtung	เมืองเชียงตุง (ชื่อตามตำนาน คือ เขมรฐนคร)	ကျိုင်းတုံ
10	Kyaukse	เมืองเจ้าก์แสะ	ကျောက်ဆည်
11	Mandalay	เมืองมันดะเลย์	မန္တလေး
12	Maymyo	เมืองเมมโย (ชื่อสมัยอาณานิคม คือ เมืองปยีลวิน)	မေမြို့
13	Meiktila	เมืองมิตติลา	မိတ္ထီလာ
14	Minbu	เมืองมินบู	မင်းဘူး
15	Moulmein	เมืองมะละลัม, เมืองมะละแหม่ง	မော်လမြိုင်
16	Myingyan	เมืองมยิแกน	မြင်းခြံ
17	Myitkyina	เมืองมิตจีนา	မြစ်ကြီးနားမြို့
18	Nyanglebin	เมืองญาละบิน	ညောင်လေးပင်
19	Pagan, Bagan	เมืองพุกาม	ပုဂံ
20	Pegu, Bago	เมืองพะโค	ပဲခူး
21	Prome, Pyay	เมืองแปร	ပြည်
22	Pyinmana	เมืองปิ่นมณา	ပျဉ်းမနား
23	Pyin Oo Lwin	เมืองปยีลวิน (ชื่อเดิม คือ เมืองเมมโย)	ပြင်ဦးလွင်
24	Lashio	เมืองล่าเสี้ยว	လားရှိုး
25	Rakhine, Arakan	เมืองยะไข่	ရခိုင်
26	Rangoon, Yangon	เมืองย่างกุ้ง	ရန်ကုန်
27	Sagaing	เมืองสะกาย	စစ်ကိုင်း

28	Shwebo	เมืองชเวโบ	ရွှေဘို
29	Taunggyi	เมืองตองจี	တောင်ကြီး
30	Tenasserim, Tanintharyi	เมืองตะนาวศรี	တနင်္သာရီ
31	Thanlyin	เมืองสีเรียม	သန်လျင်
32	Tharawaddy	เมืองสรวดี	သာယာဝတီ
33	Toungoo, Taunggoo	เมืองตองอู	တောင်ငူ
34	Yamethin	เมืองยะแมสิน	ရမည်းသင်း
35	Yew	เมืองเย	ရား

ภาคผนวก ข.

สนธิสัญญาในระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ ระหว่างพม่า
ของอังกฤษ กับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (ชื่อเดิมหนังสือสัญญาเชียงใหม่)
ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา วันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1874 สมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

Treaty between the Governments of Siam and India, for Promotion of Commercial
Interchange between British Burmah and the adjoining territories of Chiangmai, Lakon,
and Lampoonchi, belonging to Siam, signed at Calcutta, January 14, 1874⁸⁵¹

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฎ บวรยศรัตนราชวร
วงษวรมงคลบรมพิตร วรชัตยราชนิกรอดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมมิกมหา
ราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ห้า ในพระบรม
ราชวงษ์ซึ่งได้ดำรงรัตนราชไมยสรวรยาธิปัต ญ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทราวุธยาพระเจ้า
กรุงสยาม มีพระราชประสงค์จะดำรงรักษาทางพระราชไมตรีให้วัฒนาถาวรยิ่งขึ้นไป ด้วยเมืองเชียงใหม่ เมือง
นครลำปาง เมืองลำพูน เป็นของฝ่ายไทย แลเขตแดนซึ่งเปนกอลอนนีเมืองขึ้นฝ่ายอังกฤษติดต่อกันกับเมือง
เชียงใหม่ ลูกค้าไปมาค้าขาย เกิดโจรผู้ร้ายแลเหตุต่างๆต้องจัดการระงับโจรผู้ร้ายให้ลูกค้าทั้งสองฝ่ายไปมา
ค้าขายโดยสะดวก ท่านเสนาบดีกรุงสยาม แล คอแวนแมนต์ฝ่ายอินเดียเห็นพร้อมแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุง
สยามจึงโปรดตั้งให้พระยาเจริญราชไมตรีเป็นผู้ใหญ่ได้บังคับการสิทธิขาดในศาลต่างประเทศเปนมินิสเตอร์
นิโปเตนติเอเรียที่สอง พระมหามนตรีศรีธรรมาธิราช สมุหเจ้ากรมพระตำรวจในขวาเปนที่ปรึกษาคนหนึ่ง กับ
หลวงสยามานุเคราะห์กงสุลเมืองราชบุรณนายหนึ่ง ฝ่ายท่านเรตฮอนเอนเรเปเลทอมมาศยอศ แบริงบารอนนอ
ตบรูกที่สเตรตตอน เปนบารอนเนต แลเปนที่ปรึกษาของสมเด็จพระนางเจ้าแผ่นดินเกรตบริเตนแลอาयर
ริแลนด์ แลเปนแครนตามาตต่อเครื่องอิศริยยศชื่อเสตาร์อินเดียอย่างที่สุด แลเปนไวสรอยคอเวนเนอเยเน
รอลอินเดียอยู่ในที่ประชุม จึงได้ตั้งท่านชาเลอัมเฟอสตอนเอตจิซอนกอมแปเนียน ซึ่งได้รับเครื่องอิศริยยศ
อย่างสูง ชื่อเสตาร์อินเดียเปนเปลนิโปเตนติเอเรีย แลผู้ซึ่งมีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ปรึกษาเห็นถูกต้องตกลงกัน
ตามสัญญาซึ่งจะกล่าวนี้

ข้อ 1 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้าเชียงใหม่ตั้งด่านกองตระเวน แลให้มีเจ้าพนักงาน
กำกับริมฝั่งแม่น้ำสะระวีที่เปนเขตแดนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของฝ่ายสยาม แล้วให้มีโปลิตตั้งอยู่กอสมควร
จะได้ระงับห้ามโจรผู้ร้ายแลการอื่นๆที่เป็นสำคัญ

ข้อ 2 ว่า ผู้หนึ่งผู้ใดเปนโจรผู้ร้ายในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน หนีข้ามไปไนเขต
แดนอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษ แลโปลิตจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเปนคนในบังคับ
สยาม ต้องส่งให้เจ้าพนักงานสยามที่เมืองเชียงใหม่ ถ้าเปนคนบังคับอังกฤษ ให้ขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่ ณ
เขตแดนของสะลินชำระให้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดเปนผู้ร้ายไนเขตแดนอังกฤษหนีเข้าไปไนเขตแดนเชียงใหม่ เมือง
นครลำปาง เมืองลำพูน เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับโปลิตจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเป
นคนในบังคับอังกฤษต้องส่งให้ขุนนางที่ตั้งอยู่ของสะลิน ถ้าเปนคนในบังคับสยาม เจ้าพนักงานที่ตั้งอยู่เมือง
เชียงใหม่จะชำระให้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่มีหนังสือเดินทางตามในสัญญา ข้อ 4 ฤไม่มีหนังสือเดินทาง เปนโจ
รผู้ร้ายไนเขตแดนอังกฤษ เขตแดนสยาม ถ้าจับตัวผู้ร้ายได้ ไม่ต้องถามว่าเปนคนชาติของผู้ใด ต้องชำระ

⁸⁵¹ ขาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่
ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 58-61.

ตัดสินทำโทษตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น ถ้าทรัพย์สินของผู้ร้ายลักไป เจ้าพนักงานในเขตแดนฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดชำระได้ทรัพย์สินของมาแล้วต้องส่งทรัพย์สินของให้แก่เจ้าของฝ่ายนั้น

ข้อ 3 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะต้องช่วยป้องกันคนในบังคับอังกฤษซึ่งไปมาค้าขายและมีธุระอื่นๆ ในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนโดยสมควร แลคอเวอนเมนต์อังกฤษในฝ่ายอินเดียนก็จะต้องช่วยป้องกันคนในบังคับสยาม ซึ่งมาจากเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปค้าขาย ธุระอื่นๆ เข้าไปในเขตแดนอังกฤษเหมือนกัน

ข้อ 4 ว่า คนในบังคับอังกฤษมาแต่เมืองพม่า ฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤ็ขุนนางซึ่งผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้เป็นเจ้าพนักงาน ในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น ให้ใส่ชื่อแลดำเนิว่ามาด้วยธุระสิ่งใดๆ หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แต่หนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้นเจ้าพนักงานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกฤ็ชั้นใน เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของต้องห้ามตามสัญญาของพระราชไมตรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม กับสมเด็จพระนางเจ้ากวิรุงเองแคลต์ทำไว้ เมื่อวันที่สิบแปด เดือนเอเปริล คฤ็ศตศักราช 1855 ปี แลข้อเพิ่มเติมซึ่งคอเวอนเมนต์สยามกับกอมิสนเอนฝ่ายอังกฤษได้ทำไว้เมื่อวันที่สิบสาม เดือนเม คฤ็ศตศักราช 1856 ปี มิให้ขัดขวางไว้ต้องยอมให้ไปตามระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวจะให้กลับก็ได้ แต่อย่าให้ทำอันตรายด้วยประการใด

ข้อ 5 ว่า มีประสงค์ตกลงกันจะระงับความซึ่งคนในบังคับอังกฤษ คนในบังคับสยามที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ซึ่งเป็นฝ่ายของไทยที่จะเป็นความแก่กันต่อไปข้างนามิใช่เปนความตีพันมหันตโทษ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามจะตั้งผู้ซึ่งสมควรให้เป็นตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ แลตระลาการนั้นจะมีอาจได้ชำระตัดสินความของคนในบังคับอังกฤษฟ้องคนในบังคับสยามที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษซึ่งมาแต่พม่าอังกฤษที่เข้าไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ซึ่งมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าคนในบังคับอังกฤษยอมให้ชำระที่ศาลนั้นจึงชำระตัดสินได้ ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษที่มาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ที่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าไม่ยอมให้ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ชำระตัดสิน ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษเข้าไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าไม่มีหนังสือสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ความนั้นต้องชำระตัดสินตามกฎหมายเมืองนั้น

ข้อ 6 ว่า คนในบังคับสยามอยู่ที่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ถ้าเปนความกันเอง จะหาตระลาการฝ่ายอังกฤษในตำบลนั้นให้ชำระความ ตระลาการอังกฤษนั้นจะต้องช่วยว่ากล่าวให้สำเร็จตามไมตรี ถ้าโจทจำเลยยอมความกันความนั้นก็แล้วกันได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เปนความกันเอง จะไปหาตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งอยู่ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ต้องช่วยให้สำเร็จตามไมตรี ถ้าโจทจำเลยยอมกันตามตัดสิน ความนั้นก็แล้วกันไป

ข้อ 7 ว่า คนเกิดในฝ่ายอินเดียน ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน มิไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าทำความผิดในเขตแดนสยาม ต้องชำระตามศาลตามกฎหมายเมืองนั้น ถ้าคนเกิดในฝ่ายอินเดียน ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษอย่างใดกล่าวมาแล้ว ถ้ามีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 แล้วทำความผิด ต้องให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ฤ็ให้ขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่ในเขตแดนของสะลินชำระตามกฎหมายอังกฤษ

ข้อ 8 ว่า เจ้าพนักงานที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าขุนนางที่ตั้งอยู่เขตแดนของสะลินถูกงสุลในกรุงเทพฯ จะต้องการคำหา คำให้การ คำพยาน แลผู้ที่เปนพยาน ซึ่งต้องการจะได้ตัดสินคน

วามมหันตโทษแลความมิใช่มหันตโทษที่ยังไม่แล้ว ก็ต้องให้ทุกครั้ง ถ้าตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ต้องการ คำหา คำให้การ คำพยาน และผู้ที่เปนพยาน ต้องให้เหมือนกันทุกครั้ง

ข้อ 9 ว่า ความซึ่งขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่เขตแดนของสะลินชำระก็ดี ถูตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ก็ดี ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 นี้ ถ้าคนในบังคับสยามเปนความเกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ถูคนในบังคับอังกฤษเกี่ยวข้องกับคนในบังคับสยาม เจ้าพนักงานสยาม ถูเจ้าพนักงานอังกฤษ ทั้งสองฝ่ายจะใช้ ขุนนางนายหนึ่งไปฟังชำระความก็ได้ ถ้าต้องการคำหา คำให้การ คำพยาน เจ้าพนักงานสยาม ถูเจ้าพนักงานอังกฤษจะคัดส่งให้ อย่าให้คิดเอาค่าจ้างแต่สิ่งใด

ข้อ 10 ว่า คนบังคับอังกฤษที่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจะซื้อ ไม้ตัดไม้กานไม้ที่ป่าเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าของป่าให้มี กำหนดปี หนังสือสัญญานั้นทำเปนสองฉบับ เอาไว้คนละฉบับ ต้องประทับตราตระลาการไทยที่เมือง เชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 แลประทับตราเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วย แลตระลาการที่เมือง เชียงใหม่ต้องส่งสำเนาหนังสือสัญญาข้อไม้นั้น ให้แก่ขุนนางอังกฤษที่ตั้งอยู่เขตแดนของสะลินฉบับหนึ่งทุก ครั้ง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่เปนคนในบังคับอังกฤษมีหนังสือสำหรับตัว ไม้ตัดไม้กานไม้ในป่าตำบลหนึ่งตำบลใด เจ้าของ ป่าไม่ยอม ถูเกินกำหนดหนังสือสัญญาที่ทำไว้แล้วนั้น ต้องใช้ราคาผลประโยชน์ที่เสียไปให้แก่เจ้าของป่าตาม กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ถูขุนนางอังกฤษที่เขตแดนของสะลินเห็นสมควร ถ้าผู้หนึ่งไม่มีหนังสือสำหรับตัว แล้วต้องชำระตามศาลแลกฎหมายเมืองนั้น

ข้อ 11 ว่า ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 แลเจ้าเมืองเชียงใหม่ ต้องห้ามอย่าให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ ถูป่าไม้ในป่าตำบลเดียวเปนสองรายสามราย แลห้ามอย่า ให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตีตราถูบลตราที่เป็นเจ้าของแต่ได้ตัดตีตราไว้ แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ซื้อไม้ตามสมควร จะ ได้เก็บไม้ของตัวได้ ถ้าเจ้าของป่าไม่ให้ตัดไม้กานไม้ ถูไม่ให้ถอยไม้ตามหนังสือสัญญาข้อไม่ว่าไว้ในหนังสือ สัญญาข้อ 10 ให้ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 กับเจ้าเชียงใหม่บังคับให้ เจ้าของป่าเสียค่าป่วยการให้กับผู้ซึ่งได้ทำหนังสือสัญญานั้นพอสมควร ตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 12 ว่า คนในบังคับอังกฤษซึ่งมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปในเขตแดนสยาม สิ่งของต้องพิกักภาษี ต้องเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น ถ้าคนในบังคับสยามเข้าไปในเขตแดนอังกฤษ สิ่งของต้องพิกักภาษี ต้องเสียภาษีตามคอเวนแนนต์ที่ตั้งไว้

ข้อ 13 ว่า ขุนนางอังกฤษซึ่งตั้งอยู่ที่เขตแดนของสะลิน จะมีอำนาจตามหนังสือสัญญานี้ แลมี อำนาจทุกอย่างเหมือนกงสุลอังกฤษนายหนึ่งตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีสมเด็จพระนางเจ้ากวิ นกรุงเองแคลนที่ได้ทำไว้ต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เมื่อวันที่สิบแปดเดือนเอปริลคฤศตศักราช 1855 ปี แลข้อเพิ่มเติมซึ่งคอเวนแนนต์ฝ่ายสยามกับกอมิสเนอฝ่ายอังกฤษได้ทำไว้ในวันที่สิบสามเดือนเม คฤษต ศักราช 1856 ปี

ข้อ 14 ว่า ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกเลิกข้อความหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ถูหนังสืออื่นๆซึ่งใช้อยู่ในระวางคอเวนแนนต์อังกฤษ คอเวนแนนต์สยามปัจจุบันนี้ได้ แต่ข้อความที่มีอยู่ใน สัญญานี้ ใช้ได้เฉพาะที่ได้สัญญาตกลงกันตามหนังสือสัญญาใหม่นี้

ข้อ 15 ว่า เมื่อพ้นเจตป็นับตั้งแต่วันได้ใช้หนังสือสัญญานี้ ฝ่ายประเทศอังกฤษถูประเทศสยาม จะ ขอตรวจแก้หนังสือสัญญานี้ให้บอกล่วงหน้าสิบสองเดือน แลตั้งขุนนางทั้งสองฝ่ายให้มีอำนาจในการนี้แล้ว จึง ให้แก่หนังสือสัญญาได้ตามที่จะเห็นขาดเห็นเกินประการใด

ข้อ 16 ว่า หนังสือสัญญานี้ทำไว้เปนภาษาอังกฤษและภาษาสยามเนื้อความอันเดียวกัน แต่ผู้ซึ่งมี อำนาจเดิมในฝ่ายอังกฤษไม่รู้ภาษาไทยได้ตกลงกัน ถ้าเปนเหตุการณ์ทู่เถียงกันในสัญญานี้ต้องเอาคำอังกฤษ เปนแน่

ข้อ 17 ว่า ท่านไวยสรวคเอนเนอเยเนรอลอินเดียได้รติฟายหนังสือสัญญานี้ ได้ให้ผู้มีอำนาจเต็มฝ่ายสยามทราบแล้ว หนังสือสัญญานี้ขอให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามรติฟายแล้ว ให้ส่งให้แก่เสนาบดีคองเวนแมนฝ่ายอินเดียว่าการต่างประเทศเมืองกาละกัตตา ในกำหนดสี่เดือนเข้ามา หนังสือสัญญานี้เมื่อรติฟายแล้วจึงใช้ได้ ในวันที่หนึ่ง เดือนยี่นุนวารี คฤศตศักราช 1875 ปี ตรงกับวันศุกร์แรม 9 ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอฉศก จุลศักราช 1236 ปี แลท่านผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อประทับตราในหนังสือสัญญาสองฉบับ เป็นอักษรอังกฤษสยามไว้เป็นสำคัญ หนังสือสัญญานี้ทำที่เมืองกาละกัตตา ลงวันที่สิบเดือนยี่นุนวารี คฤศตศักราช 1874 ปี ตรงกับวันพุธเดือนยี่แรมสิบสองค่ำ จุลศักราช 1235 ปีรกาเบญจศก

หนังสือสัญญานี้ ได้ลงชื่อพระยาเจริญราชไมตรี ประทับตราเทวดานั่งแท่น ถือดอกบัวพระยาสมุทธานุรักษ์ ประทับตราชื่อตัวมีช้างอยู่กลาง มีเศศจิซอนผู้รับอำนาจเต็มแต่ท่านไวยสรวคเอนเนอเยเนรอลอินเดียได้ประทับไว้ท้ายหนังสือสัญญาที่อักษรอังกฤษแห่งหนึ่งที่อักษรไทยแห่งหนึ่งทั้งสองฉบับ หนังสือสัญญานี้รักษาไว้ ณ กรุงเทพฯ ฉบับหนึ่ง ที่หมู่กระดาศหนังสือสัญญาประทับตราประจำครั้งของมีเศศจิซอนฉบับหนึ่ง ที่หมู่กระดาศหนังสือสัญญาประทับตราประจำครั้งรูปพระบรมมหาราชวังของพระยาเจริญราชไมตรี รักษาไว้ ณ เมืองกาละกัตตา

จบข้อสัญญา 17 ข้อเท่านี้

ภาคผนวก ค.

หนังสือสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน
ฉบับลงนามวันที่ 3 กันยายน ค.ศ.1883 สมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

Treaty between His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen of United
Kingdom of Great Britain and Ireland, for the Prevention of Crime in the Territories of
Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, and for the Promotion of Commerce between
British Burmah and the Territories aforesaid⁸⁵²

ด้วยทางพระราชไมตรีความสงบเรียบร้อยแลทางค้าขายได้ตั้งอยู่โดยผาสุก ในระหว่างกรุงเกรตบริเตนอังกฤษกับกรุงสยาม อันเป็นที่อยู่เสมอด้วยหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ลงวันที่ 18 เอพริล คฤศตศักราช 1855 คือวันพุธเดือนหกขึ้นสองค่ำปีเถาะ สัปตศก 1217 แลในข้อสัญญาเพิ่มเติมที่ลงวันที่ 13 เม 1856 คือวันอังคารเดือนหกขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรง อัฐศก 1218 แลในการที่เกี่ยวข้องด้วยแคว้นแคว้นเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น ก็ได้มีอยู่ด้วยสัญญานับหนึ่งต่างหาก ในระหว่างผู้ปกครองเมืองอินเดียแลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ลงวันที่ 14 เยนวารี 1874 คือวันพุธ เดือนยี่ แรมสิบสองค่ำ ปีระกา เบญจศก 1235 นั้นแล้ว

แลด้วยสมเด็จพระนางเจ้าราชินีของกรุงเกรตบริเตนแลไอร์แลนด์อันรวมกัน แลบรมราชาธิราชินีแห่งอินเดีย กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน บรมราชาธิราชแห่งลาว มลายู กระเหรี่ยง แลอื่นๆ มีพระราชดำริห์ที่จะประกอบการป้องกันความชั่วร้ายในแคว้นเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เปนของฝ่ายไทยให้เป็นผลดียิ่งขึ้น แลที่จะเกื้อกูลแก่ทางการค้าในระหว่างเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษกับแคว้นแคว้นที่ได้กล่าวชื่อมาแล้วแต่ต้นนั้น จึงได้มีพระราชหฤทัยตกลงพร้อมกันที่ยกเลิกหนังสือสัญญานับหนึ่งต่างหากที่ได้ทำเมื่อวันที่ 14 เดือนเยนวารี 1874 คือวันพุธ เดือนยี่แรมสิบสองค่ำปีระกา เบญจศก 1235 นั้น แลทำสัญญาใหม่ขึ้นแทน เพราะเหตุฉะนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดตั้งผู้มีอำนาจที่จะทำสัญญาทั้งสองฝ่าย คือว่า

สมเด็จพระนางเจ้าราชินีของกรุงเกรตบริเตนแลไอร์แลนด์อันรวมกัน แลบรมราชาธิราชินีแห่งอินเดียนั้น

วิลเลียมเฮนรีนิวแมน เอศไควร์เฮอมาเยสตีเอตดิงเอเยนต์แลกงสุลเยเนรลที่กรุงเทพมหานครของสมเด็จพระนางเจ้าในกรุงสยาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม บรมราชาธิราชแห่งลาว มลายู กระเหรี่ยงแลอื่นๆ จึงได้ตั้งเจ้าพระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดี ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยยศมณฑลสยามชั้นที่ 1 ชื่อมหาสุรารักษ์ แลเครื่องราชอิสริยยศสำหรับตระกูลชั้นที่ 1 ชื่อประมุขจุลจอมเกล้า เครื่องราชอิสริยยศข้างเผือกชั้นที่ 2 ชื่อจุลวรารักษ์ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเปนปรีวิแคนซิลลอกับพระยาเจริญราชไมตรี ซึ่งได้รับเครื่องราชอิสริยยศข้างเผือกชั้นที่ 2 ชื่อจุลวรารักษ์ แลเครื่องราชอิสริยยศสำหรับตระกูลชั้นที่ 2 ชื่อทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ ที่ปลุกราชการแผ่นดินปรีวิแคนซิลลอ แลเปนผู้บังคับการศาลต่างประเทศ พระยาเทพประชนซึ่งได้รับเครื่องราชอิสริยยศมณฑลสยามชั้นที่ 1 ชื่อมหาสุรารักษ์ แลราชอิสริยยศสำหรับตระกูลชั้นที่ 2 ชื่อทุติยจุลจอมเกล้า เปนปรีวิแคนซิลลอ แลปลัดทูตฉลองในกรมพระกะลาโหม ทั้งสามนี้เป็นผู้มีอำนาจเต็ม แลผู้มี

⁸⁵² ขาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 62-69.

อำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายนั้น เมื่อได้ส่งหนังสือสำคัญมอบอำนาจให้ซึ่งกันและกัน แลเห็นว่าเป็นการถูกต้องตามแบบแล้วได้ตกลงทำเป็นสัญญา มีข้อความเป็นอย่างต่อไปนี้

ข้อ 1 หนังสือสัญญาในระหว่างคอเวอนแมนต์เมืองอินเดียนกับคอเวอนแมนต์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ลงวันที่ 14 เดือนยี่ปาวี คชศักราช 1874 คือวันพุธเดือนยี่แรมสิบสองค่ำ ปีระกา เบญจศก 1235 จะได้ยกเลิกเสียไม่ใช้ต่อไปด้วยสัญญานี้

ข้อ 2 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะต้องช่วยป้องกันคนในบังคับอังกฤษซึ่งไปมาค้าขายแลมีธุระอื่นๆ ในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน โดยสมควร แลคอเวอนแมนต์อังกฤษในฝ่ายอินเดียนก็จะต้องช่วยป้องกันคนในบังคับสยาม ซึ่งมาจากเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปค้าขายแลมีธุระอื่นๆ เข้าไปในเขตแดนอังกฤษเหมือนกัน

ข้อ 3 คนในบังคับอังกฤษมาแต่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤๅขุนนางซึ่งผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้เป็นเจ้าพนักงาน ในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น ให้ลงชื่อแลตำแหน่งมาด้วยธุระสิ่งใดๆ มีเครื่องอาวุธอย่างไรมาด้วย หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แต่หนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น เจ้าพนักงานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกฤๅชั้นใน เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของต้องห้ามตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ลงวันที่ 18 เดือนเอปรีล คชศักราช 1855 ปี แลข้อเพิ่มเติม ลงวันที่ 13 เดือนเม คชศักราช 1856 ปี มิให้ขัดขวางไว้ ต้องยอมให้ไปตามในระยทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่ไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัว จะให้กลับก็ได้ แต่อย่าให้ทำอันตรายด้วยประการใด หนังสือเดินทางนั้น กงสุลเยนรลของสมเด็จพระนางเจ้าที่กรุงเทพมหานคร แลกงสุลฤๅไชยของสมเด็จพระนางเจ้าที่นครเชียงใหม่ จะเป็นผู้ออกให้ก็เหมือนกัน เมื่อเป็นเหตุที่หนังสือเดินทางเดิมสูญหายไป ฤๅพ้นกำหนดหนังสือเดินทางนั้นฤๅเป็นเหตุคล้ายกับที่ว่ามานั้น

ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเที่ยวไปมาในแคว้นแผ่นดินสยามต้องรับหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม

ถ้าคนในบังคับไทยที่ออกจากเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปยังเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ต้องมีหนังสือเดินทางของผู้ครองเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ในหนังสือเดินทางนั้น ให้ลงชื่อแลตำแหน่งมาด้วยธุระใดๆ มีเครื่องอาวุธอย่างไรมาด้วย หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แลถ้าเจ้าพนักงานซึ่งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกชั้นในฝ่ายพม่าอังกฤษจะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของต้องห้าม มิให้ขัดขวางไว้ ต้องยอมให้ไปตามในระยทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่ไม่มีหนังสือเดินทางจะให้กลับก็ได้ แต่อย่าให้ทำอันตรายด้วยประการใด

ข้อ 4 ว่า คนในบังคับอังกฤษซึ่งมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษ เข้าไปในเขตแดนสยาม สิ่งของต้องมีพิกัฎภาษีต้องเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น ถ้าคนในบังคับสยามเข้าไปในเขตแดนอังกฤษสิ่งของต้องมีพิกัฎภาษีจะต้องเสียภาษีตามคอเวอนแมนต์ที่ตั้งไว้ บันทาพิกัฎภาษีอากรทั้งหลายนี้ จะได้ตีพิมพ์สำหรับที่จะให้คนทั้งปวงทราบทั่วกัน

ข้อ 5 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งด่านกองตระเวน แลให้มีเจ้าพนักงานกำกับบริมฝั่งแม่น้ำสะวันที่เปนครแดนเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของฝ่ายสยาม แลให้มีโปลิตตั้งอยู่พอสมควร จะได้ระงับห้ามโจรผู้ร้ายแลการอื่นๆ ที่เป็นสำคัญ

ข้อ 6 ผู้หนึ่งผู้ใดต้องคดีฤๅเป็นโทษอยู่ด้วยเป็นโจรผู้ร้ายฆ่าคนปล้นทรัพย์ ฤๅการที่เป็นฉกรรจ์มหันตโทษ ในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน หนีรอดไปในเขตแดนอังกฤษเจ้าพนักงานอังกฤษแลโปลิตจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเช่นนั้นเป็นคนในบังคับสยามแล้ว ฤๅ

คนในบังคับประเทศอื่นนอกจากประเทศสยามแลอังกฤษ จะส่งให้เจ้าพนักงานสยามที่เมืองนครเชียงใหม่ แต่ที่ถูกต้องกฎหมาย การส่งคนโทษเมืองต่อเมืองที่มีอยู่ในเมืองอินเดียของอังกฤษในเวลานั้น ถ้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ จะส่งให้เจ้าพนักงานไทย จะให้เจ้าพนักงานอังกฤษจัดการก็สุดแต่ข้าหลวงอังกฤษที่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ฤๅขุนนางผู้ใดที่ข้าหลวงได้มอบการไว้นั้นตัดสิน ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดต้องคดี ฤๅเป็นโทษอยู่ด้วย เป็นผู้ร้ายฆ่าคนปล้นทรัพย์ ฤๅการที่เป็นฉกรรจ์หั้นโทษในเขตรแดนอังกฤษ หนีรอดไปในเขตรแดนเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับโปลิศจะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าได้ตัวผู้ร้ายเช่นนั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษ ต้องส่งให้เจ้าพนักงานอังกฤษ ตามกฎหมายส่งคนโทษที่มีอยู่ในประเทศสยามเวลานั้น ถ้าเป็นคนในบังคับสยาม ฤๅเป็นคนชาติอื่นที่ไม่มีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม จะส่งให้เจ้าพนักงานอังกฤษฤๅเจ้าพนักงานไทยจะชำระเอง ก็แล้วแต่เจ้าพนักงานไทยจะตัดสิน เมื่อได้ปรึกษาปรึกษากงสุลฤๅกงสุลแล้ว

ข้อ 7 ผลประโยชน์ของบันดาคนในบังคับอังกฤษที่มายังเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น จะได้ให้กงสุลฤๅกงสุลอังกฤษผู้ที่จะได้ตั้งขึ้นไปอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ นั้น เป็นผู้ตรวจตราระวังรักษา และมีอำนาจที่จะพิจารณาความมโนสำเนาแลความนครบาล ตามเนื้อความที่มีในข้อ 2 ของไขข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเม คฤษศักราช 1856 คือวันอังคาร เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรง อัฐศก ศักราช 1218 แต่ต้องทำตามความว่าไว้ในข้อ 8 ของหนังสือสัญญาฉบับนี้

ข้อ 8 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะตั้งผู้ซึ่งสมควรให้เป็นตระลาการฤๅข้าหลวงคนเดียว ฤๅหลายคนอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ เพื่อประโยชน์ที่จะว่าไว้ในที่นี้ต่อไป ตระลาการนั้นต้องทำตามกำหนดเนื้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้แล้ว มีอำนาจที่จะพิจารณาความมโนสำเนาแลความนครบาลก็ได้ทุกเรื่อง ในถ้อยความที่จะเกิดขึ้นในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน บันดาความในระหว่างคนในบังคับอังกฤษ ฤๅในความที่คนในบังคับอังกฤษจะเป็นผู้กล่าวโทษก็ดี ฤๅเป็นผู้ต้องถูกฟ้องต้องคดีต้องเรียกหามาพิจารณาก็ดี ฤๅเป็นโจทก์ก็ดี เป็นจำเลยก็ดี ชำระได้หมดตามกฎหมายฝ่ายสยาม แต่ต้องให้ถืออยู่เป็นนิจว่าในบันดาความที่ว่ามาเหล่านี้ กงสุลฤๅกงสุลจะต้องไปอยู่ในเวลาที่จะชำระได้ แลในความที่สับเยกอังกฤษเป็นจำเลย ฤๅผู้ถูกฟ้องนั้น จะต้องคัดสำนวนความให้กงสุลฤๅกงสุล ไม่คิดค่าธรรมเนียมที่จะคัดเทียบถ้อยคำสำนวนนั้น แลถ้ากงสุลเห็นว่าเป็นการสมควรในผลประโยชน์ทางยุติธรรม จะแนะนำให้ตระลาการได้ด้วยต้องทำตามข้อความนี้ อิกว่าในเวลาก่อนที่จะตัดสินความนั้น ในความที่จำเลยฤๅผู้ถูกฟ้องเป็นสับเยกอังกฤษ ถ้ากงสุลฤๅกงสุลเห็นสมควรในผลประโยชน์ทางยุติธรรมโดยจะเขียนหนังสือคำขอด้วยลายมือของกงสุลฤๅกงสุลเองเป็นการชี้ให้ตระลาการ เพื่อจะสำแดงความปรารถนาของกงสุลฤๅกงสุล ในความเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งโจทจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษทั้ง 2 ฝ่าย ฤๅในความเรื่องซึ่งคนในบังคับอังกฤษผู้ต้องคดีถูกฟ้องต้องเรียกหาฤๅเป็นจำเลยนั้น ให้ส่งไปยังศาลกงสุลที่เมืองนครเชียงใหม่ เพื่อจะได้วางบทกฎหมายดังนี้ กงสุลฤๅกงสุลนั้นมีอำนาจที่จะทำได้ แลความเรื่องนั้นก็สุดแต่กงสุลฤๅกงสุลจะตัดสิน ตามความข้อ 2 ในไขข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเม คฤษศักราช 1856 คือวันอังคาร เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรง อัฐศก ศักราช 1218 กงสุลฤๅกงสุลนั้นในเวลาที่มีเหตุสมควรจะเข้าหาคนในบังคับอังกฤษผู้ที่ต้องจำอยู่โดยโทษฤๅโดยคำตัดสินของตระลาการนั้นได้ตลอดเวลาแลถ้ากงสุลเห็นสมควรว่าจะย้ายคนโทษนั้นมาจำเสียที่ๆซึ่งของกงสุลต่อไปให้ครบกำหนดตามคำตัดสินนั้นก็ได้ ค่าธรรมเนียมความสำหรับศาลซึ่งจะเรียกเสมอเหมือนกันทั้ง 2 ฝ่าย จะเป็นคนในบังคับอังกฤษก็ดี คนในบังคับไทยก็ดี จะประกาศให้รู้ทั่วกัน

ข้อ 9 ว่า ในความแพ่งแลความนครบาลซึ่งสับเยกอังกฤษเป็นโจทเป็นจำเลย แลซึ่งตระลาการนั้นต้องเป็นผู้ชำระ ฝ่ายโจทฤๅจำเลยจะร้องอุทธรความถึงกรุงเทพมหานครได้ แลผู้ที่เป็นสับเยกอังกฤษนั้น โดยได้รับอนุญาตถึงกงสุลฤๅกงสุลอังกฤษ ถ้าเป็นความอย่างอื่นโดยอนุญาตตระลาการนั้น

บรรดาความเช่นนี้ต้องส่งสำนวนความกับความเห็นของตระลาการมาที่กรุงเทพมหานคร และความอุทธรณ์นั้นจากพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุลเยนรัลของสมเด็จพระนางเจ้าจะปรึกษาพร้อมกันตัดสิน แต่ต้องถือเป็นเสมอว่า บรรดาความที่จำเลยผู้ต้องฟ้องเป็นสัปเสกสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายสยามเป็นผู้ตัดสินความอุทธรณ์นั้นเด็ดขาด แลบรรดาความอุทธรณ์อื่นๆที่สัปเสกอังกฤษเป็นคู่ความกงสุลเยนรัลของสมเด็จพระนางเจ้าเป็นผู้ตัดสินความอุทธรณ์นั้นเด็ดขาด ในเวลาที่ยังอุทธรณ์ค้างอยู่ คำตัดสินที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่นั้นต้องคงไว้ตามกำหนดเวลาที่จะได้มีไว้ ตามแต่ตระลาการกับกงสุลอังกฤษจะตกลงกัน

ในความอุทธรณ์เช่นว่ามาข้างบนนี้ ต้องขอทุเลาที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่ในกำหนดเดือนหนึ่งนับตั้งแต่วันที่ได้อัดสินความเดิมขึ้น แลต้องมาร้องอุทธรณ์ที่กรุงเทพมหานครตามเวลาที่สมควร ตามที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่จะกำหนด ถ้าไม่มาร้องอุทธรณ์ตามกำหนดความนั้น จะไม่รับฟ้องอุทธรณ์คำตัดสินนั้น

ข้อ 10 เจ้าพนักงานอังกฤษที่เขตรแดนพม่าฝ่ายอังกฤษ แลเจ้าพนักงานไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะจัดหาแลส่งคำพยานแลผู้ที่เป้นพยาน ซึ่งต้องการจะได้ตัดสินความมโนสำเภาแลความนครบาลที่ยังชำระไม่แล้ว ในศาลกงสุลแลศาลไทยที่กรุงเทพมหานครแลที่เมืองนครเชียงใหม่ซึ่งกันแลกันที่เป็นการสำคัญควรจะส่ง

ข้อ 11 ว่า คนในบังคับอังกฤษมีความปรารถนาจะซื้อไม้ตัดไม้กานไม้ที่ป่าเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าของป่าให้มีกำหนดปี หนังสือสัญญานั้นทำเป็นสองฉบับเอาไว้คนละฉบับ ต้องประทับตรากงสุลอังกฤษแลตระลาการไทยที่เขตรแดนพม่าที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งตามหนังสือสัญญานี้ข้อ 8 แลประทับตราเจ้าของเมืองนั้นด้วยแลหนังสือสัญญาเข้าป่าไม้เหล่านี้จะต้องจดบาญชีไว้ที่ศาลกงสุลอังกฤษแลศาลไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ทุกฉบับ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดตัดไม้กานไม้ในป่าตำบลหนึ่งตำบลใด เจ้าของป่าไม้ไม่ยอมยกเงินกำหนดหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้แล้วนั้น ต้องใช้ราคาผลประโยชน์ที่เสียไปให้แก่เจ้าของป่า ตามกงสุลอังกฤษที่เมืองนครเชียงใหม่จะตัดสิน การที่จะเปลี่ยนชื่อผู้เข้าป่าฤเปลี่ยนชื่อเจ้าของป่านั้นจะต้องทำตามธรรมเนียมประทับตราแลจดบาญชีใหม่อีกเหมือนกัน

ค่าธรรมเนียมลงชื่อประทับตราแลจดบาญชีหนังสือสัญญาทำป่าไม้นั้น จะกำหนดไว้แต่พอประมาณ แลตีพิมพ์ให้ทราบทั่วกัน

ข้อ 12 ว่า ตระลาการแลข้าหลวงไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 8 แลพร้อมด้วยเจ้าพนักงานในเมืองนั้น จะห้ามอย่าให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ฤป่าไม้ในป่าตำบลเดียวเป็นสองรายเป็นสามราย แลห้ามอย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตีตราฤปลตราที่เป็นเจ้าของแต่ได้ตัดตีตราไว้ แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ซื้อไม้ตามสมควรจะได้เก็บไม้ของตัวได้ ถ้าเจ้าของป่าไม่ให้ตัดไม้กานไม้ ฤไม้ให้ขายไม้ตามหนังสือสัญญาซื้อไม้ที่ว่าไว้ในหนังสือสัญญานี้ ข้อ 11 ให้ตระลาการแลข้าหลวงไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ กับเจ้าพนักงานในเมืองนั้น บังคับให้เจ้าของป่าเสียค่าป่วยการให้แก่ผู้ซึ่งได้ทำหนังสือสัญญานั้นพอสมควรตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 13 ว่า ข้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้ ใช้ได้เฉพาะที่ได้สัญญาตกลงกันเต็มในหนังสือสัญญาใหม่นี้ ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกข้อความหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีปลทางค้าขาย ในระหว่างสมเด็จพระนางเจ้ากับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ที่ลงวันที่ 18 เดือนเอปรีล คฤศตศักราช 1855 วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำ ปีเถาะสัปตศก ศักราช 1217 กับหนังสือไขข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเม คฤศตศักราช 1856 วันอังคาร เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรงอัฐศก ศักราช 1218

ข้อ 14 หนังสือสัญญานี้ทำไว้เป็นภาษาอังกฤษแลภาษาสยาม เนื้อความอันเดียวต้องกันได้ตกลงกัน ถ้าเป็นเหตุการณ์ถกเถียงกันในสัญญานี้ต้องเอาคำอังกฤษเป็นแน

ข้อ 15 หนังสือสัญญานี้จะใช้ได้ในทันทีเมื่อได้รับตีพิมพ์แล้ว แลจะใช้ต่อไปได้ 7 ปีตั้งแต่วันที่ตีพิมพ์นั้นไป เว้นเสียแต่ที่คอเวนแนนต์ผู้ทำสัญญาทั้งสองฝ่ายนี้จะแจ้งความประสงค์ว่าควรยกเลิกเสียก่อนถึง

กำหนด 7 ปีนั้น ถ้าไม่ได้แจ้งความประสงค์ต่อกันในเวลาก่อนสิ้นกำหนด 7 ปีแล้ว คงยังเป็นอันใช้ได้ไปว่า จะสิ้นกำหนดปีหนึ่ง นับแต่วันที่คอเวนแนนต์ผู้ทำหนังสือสัญญานั้นได้แจ้งความประสงค์ที่จะเลิกเสีย คอเวนแนนต์ผู้ทำหนังสือสัญญาทั้งสองฝ่ายนี้ อย่างไรก็ตามก็ ยังรักษาอำนาจที่จะแก้ไขข้อความเหล่านี้ โดยการที่ยอมตกลงพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ว่าข้อความนั้นผิดไปเห็นควรจะต้องแก้ไขเสีย

ข้อ 16 หนังสือสัญญานี้จะได้อัดไฟแลแลกเปลี่ยนกันที่กรุงเทพมหานครโดยเร็ว

ในการที่จะเป็นพยานสำคัญในหนังสือสัญญานี้ ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อไว้เหมือนกันทั้งสองฉบับ และได้ประทับตราลงไว้ด้วย

ได้ทำที่กรุงเทพมหานคร เมื่อ ณ วันที่สาม เดือนเชบเตมเบอ ปีมีคฤศตศักราช 1883 ตรงกับวันจันทร์ เดือนสิบ ขึ้นสองค่ำ ปีมแม เบญจศก จุลศักราช 1245

กฎหมายอังกฤษที่จะต้องส่งคนโทษ 10 อย่าง ตามที่ได้ตกลงไว้ในหนังสือสัญญานี้

ให้ผู้ที่จะต้องส่งคนโทษเข้าใจตามข้อความในกฎหมายอังกฤษที่เรียกว่า 10 อย่าง

ที่ 1 เมอร์เดอ โทษฆ่ามนุษย์ตาย คือมหันตโทษ ให้ถือว่า

- (1) ถ้าผู้ที่ฆ่าคนนอกกฎหมายได้ทำด้วยการรอกล้งแลการโกรธทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดตาย
- (2) ฤๅได้แกล้งที่จะทำอันตรายแก่ตัว ซึ่งผู้ทำรู้ว่าเปนเหตุที่จะให้ตาย
- (3) ฤๅแกล้งจะทำอันตรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด อันพอควรจะเป็นเหตุตายตามธรรมดา
- (4) ฤๅผู้ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเขานัดว่าเปนเหตุอันตรายแก่ชีวิตร แต่ไม่มีที่จะแก้ตัว

ที่ 2 กาลเปเลฮอมิไซด์ คือฆ่าคนผิดกฎหมายไม่ถึงมหันตโทษ ให้ถือว่า คือถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมาทำเหตุให้โกรธเหลือที่จะอดได้ แลในทันใดนั้นเขาจึงโดนที่ทำให้โกรธนั้นตาย ฤๅฆ่าผู้อื่นผิดไปการไม่แกล้ง ฤๅป้องกันรักษาทรัพย์ แลป้องกันตัวโดยสุจริต แลได้ทำเกินกฎหมายห้ามจึงได้ฆ่าผู้ที่ต่อสู้นั้นตาย

ที่ 3 คือเดกอยเต ตั้งกองเปนผู้ร้ายปล้น ให้ถือว่า ถ้าตั้งกองช่งสมุเข้าเปนพวกกันตั้งแต่ห้าคนขึ้นไป แลตั้งใจว่าจะไปปล้นขโมยตีชิงวิ่งราวก็ดี ฤๅได้ลงมือทำความร้ายแก่เขาแล้ว

ที่ 4 รอยเบอรี คือกดขี่กรรโชกทรัพย์ ให้ถือว่า คือเอาทรัพย์เขาที่เจ้าของมิได้ยอมอนุญาตคือกดขี่กันโชกเอาทรัพย์

ที่ 5 เทพ คือขโมย ให้ถือว่า ขโมยยกยอกทรัพย์สิ่งของเขาไป แลสิ่งของที่เจ้าของมิได้อนุญาตให้มาหยิบฉวยเอาไป แลยกหยิบให้เคลื่อนจากที่ไปเปนประโยชน์ของตน

ที่ 6 พอยเอเร คือทำหนังสือปลอมแลปลอมแก้หนังสือ ให้ถือว่า ทำหนังสือปลอมชุด ลบ แก้หนังสือจะให้ผู้หนึ่งผู้ใดเสียประโยชน์

ที่ 7 เกาเตอผีชี คือทำเงินทำทอง ซึ่งมีตราแผ่นดินปลอมใช้แลแกะตราปลอม

ที่ 8 กิดแนฟ ว่าลักคนหนี

ที่ 9 เรป คือข่มขืนทำชำเราหญิง ให้ถือว่า

- (1) ข่มขืนหญิงทำชำเรา หญิงไม่ยอมขัดเคืองห้าม
- (2) ผู้หญิงไม่ได้ยอม
- (3) ผู้หญิงยอมด้วยกลัว
- (4) ผู้หญิงยอมเพราะคิดว่าเป็นผ้า

ทำชำเราข่มขืนหญิงยังไม่ครบ 11 ปี

ที่ 10 มิสซิปไปไฟ ออไบเอเนเอสโปลซีฟ คือทั้งไฟ แลดินระเบิดต่างๆที่จะให้เป็นอันตรายแก่ชีวิตร แลทรัพย์สมบัติ

(ลงชื่อ) เจ้าพระยาภาณุวงศ์, พระยาเจริญราชไมตรี, พระยาเทพประชน, คัลยเอชนิวแมน

ภาคผนวก ง.

หนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112 หรือ พ.ศ. 2436
(ค.ศ. 1893 สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5)

Traité conclu, le 3 Octobre 1893, entre Le Gouvernement de la République Française
et Le Gouvernement de Sa Majesté le Roi de Siam⁸⁵³

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีรีพับลิกกรุงฝรั่งเศส มีความประสงค์ เพื่อจะระงับกับความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้ แลเพื่อจะผูกพันทางไมตรีอันได้มีมาหลายร้อยปีแล้วในระหว่างกรุงสยามแลกรุงฝรั่งเศสนั้นให้สนิทยิ่งขึ้นจึงได้ตั้งอรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำหนังสือสัญญานี้ขึ้น คือ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ได้ตั้งพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ ฅณภยันตรมหาจักรกรีแลแกรนด์ออฟฟิเซอร์ลีโยงดอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง

แลฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีพับลิกกรุงฝรั่งเศสได้ตั้งมองซิเออร์เลอว์ชาลส์มารีเลอมิรเดอวีเลร์ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์แกรนด์ออฟฟิเซอร์ลีโยงดอนเนอร์ แลจูลารากรณ์ อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มขึ้นที่หนึ่ง แลที่ปรึกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้ซึ่งเมื่อได้แลกเปลี่ยนตราตั้งมอบอำนาจ แลได้เห็นเป็นการถูกต้องตามแบบแผนดีแล้ว ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1 คอเวอนแมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขง แลในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 คอเวอนแมนต์สยามจะไม่มีเรือรบใหญ่่น้อยไปไว้ ฤๅใช้เดินในทะเลสาบก็ดี ในแม่น้ำโขงก็ดี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ภายในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อ 3 คอเวอนแมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างด่าน ค่าย คู ฤๅที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษาจะมีแต่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้นๆ กับคนใช้เป็นกำลังแต่เพียงจำเเนกแท้ แลทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเปนธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำฤๅพลเกณฑ์สรรพด้วยอาวุธเปนทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ข้อ 5 คอเวอนแมนต์สยามจะรับปรึกษา กับคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศส ภายในกำหนดหกเดือน แต่ปีขึ้นไปในการที่จะจัดการเปนวิธีการค้าขาย แลวิธีตั้งด่านโรงภาษีในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้นแลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช 1218 ฤๅศักราช 1856 นั้นด้วย คอเวอนแมนต์สยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าเข้าออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วนั้น จนกว่าจะได้ตกลงกัน คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศส จะได้ทำตอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป

ข้อ 6 การซึ่งจะอุดหนุนการเดินทางเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเเนกที่จะทำได้ในฝั่งขวาปากวันตกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างกัณฑ์ ฤๅตั้งท่าเรือจอดก็ดี ทำที่ไว้ฟันแลถ่านก็ดี คอเวอนแมนต์สยามรับว่าเมื่อคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเเนกที่จะให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

⁸⁵³ ขาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 83-87.

ข้อ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับญวนในปกครองฝรั่งเศสก็ดี ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้นฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อ 8 คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลได้ในที่ใดๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของคนผู้อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส แลมีที่เมืองนครราชสีมาแลเมืองน่าน เป็นต้น

ข้อ 9 ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะได้ตรวจแก้เป็นใช้ได้ภายในเวลาสี่เดือนตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายซึ่งได้กล่าวชื่อไว้ข้างต้นนั้น ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญานี้สองฉบับเหมือนกันไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำที่ราชวัลลภกรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรประการ

(เซ็นนาม) ม. เลอร์ซาลส์มารีเลอมิรเดอวิล

สัญญาน้อย

ท่านผู้มีอำนาจเต็มในการทำสัญญาทั้งสองฝ่าย ได้จัดการกันตกลงในสัญญานับนี้บรรดาการทั้งหลายแลข้อความทั้งปวงซึ่งพึงนำไปให้เป็นการอันได้กระทำสำเร็จตามหนังสือสัญญานับใหญ่ซึ่งทำไว้ลงวันนี้ แลตามหนังสืออันติดมาซึ่งได้รับแล้ว เมื่อวันที่ 5 สิงหาคมที่ล่วงมาแล้วนั้น เปน

ข้อ 1 ว่า ด้านหลังที่สุดของทหารฝ่ายสยามที่ฝั่งซ้ายปากตวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะต้องเลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2 บรรดาป้อมค่ายคูอันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญานับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3 ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำแลที่คำมวนนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะได้ชำระตัดสิน แลผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะได้ช่วยในการตัดสิน แลจะกำกับการลงโทษตามคำตัดสินนั้น คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ในการที่จะเห็นชอบว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรฤยัง ถ้ายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งมีตระกูลการผู้ที่คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสินใหม่

ข้อ 4 ว่า คอเวอนแมนต์สยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ญเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่อยู่ฝั่งซ้ายปากตวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ที่ต้องกักขังอยู่ด้วยสรรพเหตุใดๆ นั้นทั้งสิ้น คอเวอนแมนต์สยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายปากตวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5 ว่า บางเขียนแห่งทุ่งเชียงคำกับพวกฟองของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมท่าผู้หนึ่งจะได้นำไปส่งยังสถานราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ พร้อมกับธงฝรั่งเศส แลเครื่องอาวุธซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้

ข้อ 6 คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสจะได้ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะได้กระทำสำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือสัญญานี้ แลเปนต้นว่าจนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จ แลเปนการสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายปากตวันออก แลฝั่งขวาปากตวันตก เพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญานับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ข้อ 3 นั้น อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญาน้อยนี้ไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำไว้สองฉบับเหมือนกันที่ราชวัลลภกรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรประการ

บันทึกวาจา

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงวิตกว่าจะเลิกถอนด้านบางแห่งที่อยู่ไกลๆ นั้นไม่ทันในวันที่ 5 ตุลาคม ด้วยมีสิ่งมีอันที่จะทำให้ไปไม่ได้จริงๆ อยู่

ท่านมองซิเออร์ เลอร์ มิเดวเลร์ ตอบว่า เปนอันพอสมควรแล้วที่คอเวอนแมนต์สยามจะขอเวลาให้เลื่อนเข้าไปอีก บอกข้อตำบลด่านกับเวลาที่สูญเสียขณะเมื่อได้ชี้แจงให้เห็นเหตุอันสมควรว่าจำเป็นต้องเข้าไปอีกเมื่อใด ก็คงจะยอมตกลงให้เลื่อนเวลาเมื่อนั้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ความในข้อ 2 นั้น ชักจูงไปถึงต้องรื้อป้อมปราการโบราณที่ไม่ใช่แล้ว แลที่ไม่ใช่สำหรับทหารมาหลายปีนานแล้ว แลเปนที่มีลักษณะสำคัญในพงษาวดารเหมือนอย่างเช่นกำแพงเมืองพระตะบองเปนต้นนั้นด้วยฤ

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า อันป้อมค่ายคู่นั้น ต้องเข้าใจว่าการก่อสร้างสำหรับกับการทหาร ซึ่งจะใช้ต่อสู้ได้เท่านั้น ไม่ได้เลงเอาถึงกำแพงเมืองซึ่งเปนสิ่งสำคัญในพงษาวดาร

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ศาลสำหรับอุทธรณ์ความตามข้อ 3 นั้น จะตั้งที่แห่งใด

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ศาลนี้จะตั้งในกรุงเทพฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า คำว่าศาลปนกันนั้นหมายความว่าอย่างไร

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กล่าวถึงศาลซึ่งมีตระกูลการไทยกับฝรั่งเศส

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงเห็นว่า ความข้อนี้ก็จะเปนเหตุที่ให้คนไทยต้องพ้นไปเสียจากตระกูลการของตนตามธรรมดากำเนิดมา

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กรุงสยามเปนเมืองที่มีอำนาจศาล แลการอันนี้ก็ได้คิดทำขึ้นอย่างใหม่ ด้วยมีศาลปนกันตั้งอยู่เสียก่อนแล้ว ในความข้อ 5 สัญญาน้อยนี้

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า บางเขียนได้เข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสเสียแล้ว แลเมื่อการเปดดังนี้จะให้เจ้าพนักงานพาตัวไปส่งยังราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ถ้าบางเขียนเข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสแล้ว ความข้อนี้ก็ไม่ต้องทำตามอยู่เอง การที่ยังยื่นความข้อนี้ไว้ ก็เพราะเปนการจำเป็นที่คอเวอนแมนต์สยามจะต้องทำให้เห็นจริงว่าคนผู้นี้ได้กลับคืนไปจริงแล้ว เหตุฉนี้ พระเจ้าน้องยาเธอจะต้องทรงมีหนังสือต่างหากให้ทราบว่แต่ที่ตำบลใดซึ่งบางเขียนได้ออกจากแดนสยาม เพื่อที่จะได้ทราบได้ว่าไปอยู่ ณ แห่งใดด้วย ความข้อนี้ต้องใช้ได้ในตัวล่ำมแลทหารญวนนั้นด้วยเหมือนกัน ถ้าบางเขียนแลคนในบังคับฝรั่งเศสอื่นๆ นั้น ยังอยู่ในกรุงสยามแล้ว ข้อความนี้ก็เปนอันใช้ได้ในความข้อ 6 นั้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงขอให้อธิบายความในคำว่าการสงบเรียบร้อยนั้น

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสสงวนความข้อนี้ไว้ เพื่อว่าจะเกิดความยุ่งยากถกเถียง ซึ่งคนไทยจะไปก่อเหตุขึ้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงวิตกว่า ตามความที่ว่านี้จะมีผู้หาเหตุกล่าวอยู่ได้เสมอว่า การยังไม่สงบเรียบร้อยว่าคนไทยไปก่อการนั้นขึ้น

มองซิเออร์ เลอร์ มิเดอว์เลร์ว่า หนังสือสัญญาทางไมตรีแลสัญญาน้อยนี้ ทำด้วยความเชื่อกันโดยสุจริต แลว่าความสำคัญที่เชื่อกันโดยสุจริตนี้ ย่อมเปนใหญ่ในกิจการงานของผู้มีอำนาจเต็มสำหรับทำสัญญา แลว่าถ้าได้เลียงกันในความเชื่อโดยสุจริตนี้แล้วก็ไม่มีทางที่จะปรึกษาหารือกันได้อยู่เอง

(ลงพระนาม) กรมหลวงทรงถามว่า จะนับเอาได้ฤไม่ว่าจะเลิกถอนไปจากจันทบุรีในเวลาเมื่อทหารไทยได้เลิกถอนกลับคืนมาหมดแล้ว

มองซิเออร์ เลอร์ มิเตอร์วิลล์ ตอบว่า ยังไม่ได้ก่อน การนี้ที่แรกคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสต้องให้เห็นจริงว่า คอเวอนแมนต์สยามได้กระทำให้สำเร็จตามข้อความในหนังสืออันติมะกานั้นเสียก่อน

(ลงพระนาม) กรมหลวงทรงถามว่า จะให้ทำอะไรจึงจะเห็นความจริงของคอเวอนแมนต์สยามเพื่อว่าจะได้ถึงเวลาเลิกถอนไปจากจันทบุรีนั้น

มองซิเออร์ เลอร์ มิเตอร์วิลล์ ตอบว่า คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสไม่มีความประสงค์ที่จะรักษาเมืองจันทบุรีไว้ แล้วประโยชน์ที่หมายของฝรั่งเศสนั้น ก็มีแต่จะเร่งให้ทำการให้แล้วแก่กันเร็ว เพื่อที่จะไม่ได้เปลืองเงินที่ใช้ในการตั้งอยู่นั้น แล้วการอันนี้ย่อมอาศัยความเชื่อกันโดยสุจริตเท่านั้น

เขียนที่ราชวัลลภกรุงเทพฯ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรประการ

ภาคผนวก จ.

รายงานกระทรวงต่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศส
ทำที่ลอนดอน วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 (ค.ศ. 1896)
มีบางข้อที่ว่าการในกรุงสยาม⁸⁵⁴

ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ 1 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก 114

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้ารวบรวมความ ตามที่จะทราบได้ในโทรเลขทางราชการ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอังกฤษกับฝรั่งเศสทำสัญญากัน ว่าด้วยภูมิลานบ้านเมืองแห่งกรุงสยาม อยู่ในบางข้อของสัญญา ทำเมื่อวันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 คฤศตศักราช 1869 นั้น สำหรับที่จะได้ประกาศให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายทราบความ เพื่อจะไม่ให้เป็นที่สงสัยหรือเข้าใจผิดไป ตามความที่ไม่ใช่ทางราชการ อย่างเช่นหนังสือพิมพ์ที่กล่าวเอาตามความชอบใจของผู้แต่งแล้ว แลเพื่อว่าจะได้ทราบการที่สัญญากันจริงแท้ได้อย่างไรด้วย การที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ดังนี้ ย่อมจะเป็นที่รฤกถึงพระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ทั่วหน้าไป

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้าฯ เรียบเรียงความ ตามโทรเลขทางราชการหลายฉบับ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแต่ก่อนทั้งสิ้นแล้ว มีโทรเลขพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณเป็นอันมาก โทรเลขพระยามหาโยธารักราชทูต ณ กรุงลอนดอนบ้าง กับโทรเลขพระสุริยานุวัตรอุปทูตกรุงปารีสบ้างแล้ว แลข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้เรียงความ ตามรายฉบับโทรเลขเป็นฉบับๆ ไปทุกฉบับ ด้วยเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า จะซับซ้อนทำให้ความยุ่งเข้าใจยาก ยิ่งกว่าที่จะทำให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนในข้อสัญญา ด้วยเหตุว่าโทรเลขทั้งปวงนั้น กล่าวความแต่เพียงฉบับละส่วนฉบับละตอน ของหนังสือที่สัญญาว่าด้วยการเรื่องนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้รับพระราชทาน เก็บรวบรวมความตามโทรเลขทั้งหลายนั้นเข้ามาเป็นหนังสือ ให้ความเต็มตามฉบับหนังสือทั้งปวง ที่มีเกี่ยวข้องกับเรื่องสัญญาที่ว่านี้ แลข้าพระพุทธเจ้าได้ดัดแปลงแก้ไขไม่ได้กล่าวตามรายงาน ที่ฝ่ายไทยได้พูดจาวางกล่าวกันโดยตรง กับคอเวนแอนต์อังกฤษแลฝรั่งเศสทั้งสองประเทศ ซึ่งได้มีแต่บัญญัติความ อันเป็นอรรถาธิบายไม่ตรงอย่างใด กับทั้งยังยื่นข้อความที่ถือตามหนังสือสัญญาทั้งหลาย ที่มีอยู่ในทุกวันนี้ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้รับพระราชทานรวบรวมความ แต่จำเพาะที่มีในหนังสือ อันเป็นผลของการที่ได้ปรึกษาหาฤกษ์กัน ดังที่ได้ประกาศแล้วในทวีปยุโรป เป็นข้อสัญญาที่ได้ทำกันจริงแท้ทั้งสิ้นรวมเป็นหนังสือ 6 ฉบับ ดังมีอยู่ต่อไปนี้ คือ

ฉบับที่ 1 หนังสือคัดข้อความมาจากหนังสือสัญญาหนังสือสัญญา ในระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสตกลงกันทำไว้ที่กรุงลอนดอน วันที่ 15 มกราคม ปีคฤศตศักราช 1896 รัตนโกสินทร์ ศก 114 แลเนื้อความอันเต็มบริบูรณ์ของสัญญานี้ ได้ประกาศไว้ในหนังสือลอนดอนกาเซต เหมือนกับราชกิจจานุเบกษาของอังกฤษ เมื่อวันที่ 21 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 แล้วความในสองข้อข้างต้น ซึ่งกล่าวถึงกรุงสยามนั้น ได้มีโทรเลขมายังกรุงเทพฯ เกือบตรงคำต่อคำทุกคำ แต่ความที่เหลืออยู่อีกสี่ข้อข้างปลาย ซึ่งเกี่ยวข้องแต่เล็กน้อยฤกษ์ไม่มีเกี่ยวข้อง กับกรุงสยามเลยนั้น ได้มีมาแต่เพียงเล่าความเท่านั้น

ฉบับที่ 2 กับที่ 3 หนังสือคัดความมาจากหนังสือราชการ ที่ได้มีแลกเปลี่ยนกันระหว่างลอร์ดสอลสบรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศฝ่ายอังกฤษ กับบารอนเดอควีร์เซล เอกอัครราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงลอนดอน

⁸⁵⁴ “รายงานกระทรวงการต่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสทำที่ลอนดอน วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 มีบางข้อที่ว่าการในกรุงสยาม,” ราชกิจจานุเบกษา 12, 46 (16 กุมภาพันธ์ 2438): 447-454.

แสดงคำปฏิญญาความเห็นแลความประสงค์ของคอเวอนเมนต์ทั้งสองฝ่ายในการทำสัญญานั้น หนังสือราชการนี้ติดต่อกันกับหนังสือสัญญาแลได้ประกาศด้วยกันแล้วด้วย เนื้อความที่คัดมานี้เป็นแต่เฉพาะความที่ว่าด้วยกรุงสยาม

ฉบับที่ 4 หนังสือคัดมาจากหนังสือราชการเป็นท้องตราของลอร์ดสอลสบูรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษ มีถึงลอร์ดฟิเฟอรินเอกอรรคราชทูตอังกฤษ ณ กรุงปารีส อธิบายความประสงค์ ของหนังสือสัญญาที่ทำกันไว้นั้น แลได้ประกาศแล้วเหมือนกันด้วย เนื้อความที่คัดมานี้ ตรงคำต่อคำ แต่เฉพาะความที่ว่าด้วยกรุงสยามเท่านั้น

ฉบับที่ 5 หนังสือคัดมาจากแจ้งความของคอเวอนเมนต์รีพับลิคฝรั่งเศส ออกประกาศที่กรุงปารีส เมื่อวันที่ 16 มกราคม ว่าด้วยใจความของสัญญาที่ทำกันไว้ ในระหว่างฝรั่งเศสกับอังกฤษ เมื่อวันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 ข้อความที่คัดมานี้ จำเพาะแต่ส่วนที่มีความเกี่ยวข้องกับกรุงสยาม

กับฉบับที่ 6 สำเนาโทรเลขของลอร์ดสอลสบูรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษ มีแจ้งความมายังมิสเดอบุนเซน อุปทูตอังกฤษ ณ กรุงเทพฯ มีมาแต่ลอนดอน วันที่ 22 มกราคม ได้รับที่กรุงเทพฯ ในวันรุ่งขึ้น แลมิสเดอบุนเซน ได้แจ้งความให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบในคำวันนั้นด้วย โทรเลขนี้กล่าวข้อความในสัญญาที่เกี่ยวกับกรุงสยามนั้น สั้นเข้เข้าเป็นอันมาก แลรวมข้อสำคัญที่เป็นใจความอยู่ในหนังสือฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 4 เข้าไว้ได้ทั้งสิ้น ความถูกต้องแน่นอนของหนังสือนี้ก็เป็นที่ยั่งยืนแล้ว โดยมองซิเออเดอฟรานซ์ราชทูตฝรั่งเศส ได้ทราบความมาจากคอเวอนเมนต์รีพับลิคนั้น แลได้แจ้งความให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบเมื่อวันที่ 25 มกราคม นั้นเหมือนกัน มีแปลกกันแต่เฉพาะคำเดียว ที่ว่าด้วยทิศตะวันออกฤๅตะวันตกเท่านั้น อันเป็นคำที่จะผิดเพี้ยน ในเวลาบอกโทรเลขส่งต่อๆ กันมาก็เป็นไปได้

เมื่อพิเคราะห์ดูตามความที่สัญญากันทั้งนี้ ดังที่ได้ประกาศแก่โลกย์แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า มีความข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งจะตีความให้เห็นว่าเป็นเหมือนประเทศใหญ่ทั้งสองนั้น ทำการอันปราศจากไมตรีกับไทยดังนี้ ได้แต่สักข้อเดียวเลย ประเทศทั้งสองนี้ ก็เป็นประเทศที่ติดต่อกันใกล้เคียง เป็นเพื่อนบ้านของกรุงสยามแลเป็นประเทศ ที่มีสัญญาเป็นไมตรีกันอยู่คอเวอนเมนต์ของสองประเทศนี้ ทั้งโดยทางผู้แทนคอเวอนเมนต์ ของสองประเทศนั้น ที่อยู่ในกรุงสยามนี้ก็ดี แลโดยทางที่ข้าพหูละองธุลีพระบาท เป็นผู้แทนคอเวอนเมนต์อยู่ในทวีปยุโรปก็ดี ฝ่ายไทยก็ได้รับมาจากคอเวอนเมนต์ทั้งสองนั้น ซึ่งคำปฏิญญาอันเป็นไมตรีอย่างยิ่งแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับพระราชทานติดท้ายรายงานนี้ ซึ่งหนังสือหกฉบับที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณา มาข้างต้นนี้ด้วย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าเทเวศร์วังษ์โรประการ
ขอเดชะฯ

ฉบับที่ 1

หนังสือคัดมาจากหนังสือปฏิญญาหนังสือสัญญาในระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสได้ทำไว้ที่กรุงลอนดอน
ณ วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 (ค.ศ. 1896)

ด้วยผู้มีชื่อติดท้ายหนังสือนี้ คือ มาร์ควิส ออฟ สอลสบูรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษฝ่ายหนึ่ง กับบารอนเดอควีเซลเอกอรรคราชทูตของรีพับลิคฝรั่งเศส ณ สำนักกรุงลอนดอนอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งได้รับอำนาจจากคอเวอนเมนต์ทั้งสองฝ่าย โดยถูกต้องแล้ว จึงได้ลงชื่อไว้ในคำปฏิญญาดังมีอยู่ต่อไปนี้ คือ

ข้อ 1 คอเวนอนเมนต์ ของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษ กับคอเวนอนเมนต์รีพับลิคฝรั่งเศส สัญญาต่อกันไว้ว่าเมื่อยังไม่ได้ยินยอมพร้อมกันแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีการอย่างไรก็ดี ฤเหตุใดๆ ก็ดี ฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียวจะไม่ยกกำลังประกอบด้วยเครื่องสาตราวุธ ล่วงล้ำเข้าไปในดินแดนทั้งหลายเหล่านี้ คือพื้นดินที่น้ำไหลตกแม่น้ำเพิร์ชบุรี แม่น้ำแม่งลอง แม่น้ำท่าจีนแลแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง กับลำน้ำลำคลองทั้งหลายที่ติดต่อกับแม่น้ำทั้งปวงนี้ กับทั้งที่ฝั่งทะเล ตั้งแต่เมืองกำเนิดนพคุณจนถึงเมืองแกลง แลที่ดินซึ่งน้ำไหลตกลำน้ำบางตพานกับลำน้ำพะแส ซึ่งเมืองทั้งสองนี้ตั้งอยู่แล้ว ทั้งที่ดินน้ำไหลตกลำน้ำลำคลองอื่นๆ ซึ่งไหลลงในทั้งฤอ่าวตามชายฝั่งทะเลที่กล่าวมานี้ด้วย กับอีกทั้งที่ดิน ซึ่งตั้งอยู่ข้างเหนือที่น้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา แลตั้งอยู่ในระหว่างพรมแดนฝ่ายอังกฤษกับฝ่ายไทย ลำแม่น้ำโขงกับที่ดินปากตะวันออก ซึ่งน้ำไหลตกลำแม่น้ำอิงนั้นด้วย อีกประการหนึ่งสัญญากันไว้ว่า จะไม่คิดหาอำนาจแลผลประโยชน์พิเศษ ภายในเขตที่ดินนี้ ซึ่งจะเป็นอันไม่ได้รับผลเสมอเหมือนกัน ฤซึ่งจะเป็นการที่ไม่ให้ ฝ่ายอังกฤษแลฝ่ายฝรั่งเศสกับคนชาวเมืองของสองประเทศ แลคนที่พึ่งพาอาศัยในสองประเทศนั้น ได้รับผลเท่ากันด้วย แต่ข้อสัญญานี้จะไม่ตีความไปตัดทอนลดหย่อน จากข้อวิเศษทั้งหลายซึ่งมีอยู่ตามความในหนังสือสัญญา ฝรั่งเศสกับกรุงสยาม ลงวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ ศก 112 อันว่าด้วยการในแถบพื้นที่ 25 กิโลเมตรฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง แลว่าด้วยการเดินเรือในลำแม่น้ำนั้นด้วย ข้อ 2 ความที่กล่าวไว้ในข้อก่อนนี้ จะไม่เป็นที่ขัดขวาง ต่อการที่ประเทศทั้งสองจะยินยอมกันต่อไป อันเป็นการที่ประเทศทั้งสองคิดเห็นว่า จำเป็นจะต้องรักษาความเป็นอิสรภาพ ของกรุงสยามไว้ด้วย แต่ว่าประเทศทั้งสองนี้สัญญากันไว้ว่า จะไม่แยกกันไปทำสัญญาที่ย่อมให้ประเทศอื่นอีกประเทศหนึ่งไปทำการ ที่ประเทศทั้งสองนี้ต้องงดเว้นเองตามหนังสือสัญญานี้ด้วย

ข้อ 3 ตั้งแต่ปากลำแม่น้ำฮวก ซึ่งเป็นเขตแดนไทยกับอังกฤษนั้น ขึ้นไปข้างเหนือ จนถึงพรมแดนของกรุงจีนนั้น ทางน้ำของแม่น้ำโขง จะต้องเป็นพรมแดนเมืองขึ้นของอังกฤษแลฝรั่งเศส ฤเป็นเขตที่อังกฤษแลฝรั่งเศส มีอำนาจต่อกันณที่นั้น แลเมืองสิ่งนั้นอังกฤษยกให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว

ข้อ 4 ว่าผลประโยชน์ในทางการค้าขาย ในเมืองยูนนานฤไชนันก็ดี แลในเมืองเสฉวนก็ดี บรรดาที่ได้มาสัญญาอังกฤษกับจีน ลงวันที่ 1 มีนาคมรัตนโกสินทร์ ศก 112 ก็ดี ตามสัญญาฝรั่งเศสกับจีน ลงวันที่ 20 มิถุนายนรัตนโกสินทร์ ศก 114 ก็ดี จะต้องเป็นที่ให้ได้แก่สองประเทศที่ทำหนังสือสัญญานี้ เหมือนกันเสมอ

ข้อ 5 ว่าสองประเทศที่ทำสัญญากันอยู่นี้ยอมตกลงกันว่าจะแต่งกองข้าหลวงออกไปพ้องกัน เพื่อประโยชน์ที่จะได้ปักปันเขตแดนในแม่น้ำไนซ์เยอร์ แลหัวเมืองขึ้นของสองประเทศในทวีปอาฟริกันนั้น

ข้อ 6 ว่าสองประเทศได้ยินยอมตกลงกันว่า จะลงมือทำสัญญาใหม่สำหรับการค้าขายในเมืองตวันสนั้น

เซ็น สอลสบูรี เซ็น เดอคว์เซล

ฉบับที่ 2

หนังสือคัดมาจากหนังสือราชการที่บารอนเดอคว์เซล เอกอรรคราชทูตรีพับลิคฝรั่งเศส

มีถึงลอร์ดสอลสบูรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศของอังกฤษ

คอเวนอนเมนต์ ของข้าพเจ้ามีความไว้วางใจเชื่อแน่ว่า การที่ได้ปรึกษากันมาตกลงแล้วโดยให้เห็นเป็นสำคัญ ว่าได้มีความเข้าใจกันดีอยู่ในระหว่างฝรั่งเศสกับอังกฤษดังนี้ จะได้เป็นการที่กระทำให้มีแรงอันเป็นคุณความสุขแก่ราษฎรทั้งหลาย ผู้อยู่ในบังคับอำนาจของสองประเทศ ฤเป็นผู้ที่อยู่ในที่ใกล้เคียงเมืองขึ้น ของสองประเทศนี้ การที่ตกลงกันนี้ จะได้เห็นเป็นพยานสำคัญว่าสองประเทศนี้ ได้พร้อมกันมีใจเป็นธุระกังวลอยู่ เพื่อที่จะให้กรุงสยามได้มีความปราศจากอันตรายทั้งปวง แลได้ตั้งมั่นคงอยู่ด้วย คำแสดงความปฏินญาซึ่งคอ

เวอนเมนต์ทั้งสองประเทศ ได้มีแลกเปลี่ยนต่อกันไว้แล้ว แท้จริงก็หมายความว่าเปนคราปรารณาของสองประเทศต่างคนต่างก็จะคิดรักษาทางพระราชไมตรี ให้ได้อย่างยิ่งกับกรุงสยาม แลมีความประสงค์ที่จะถือตามสัญญาทั้งปวง ซึ่งมีอยู่ในปัจจุบันนี้ทั้งนั้น

ฉบับที่ 3

หนังสือคัดมาจากหนังสือราชการ ที่ลอสสอลสบรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศของอังกฤษ มีถึงบารอน

เดอเคอร์เซล เอกอรรคราชทูตฝรั่งเศส

ข้าพเจ้ามีความยินดี ที่ได้รับหนังสือของท่าน แลจะได้อาจจำไว้ซึ่งข้อความอันเปนคราปรารณาเห็นแลความประสงค์ ของคอเวอนเมนต์ของท่านนั้น ข้าพเจ้าขอแสดงคำปฏิญญา แทนคอเวอนเมนต์ของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษนั้น เปนอย่างเดียวกับที่ท่านกล่าวแทน คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสนั้นเหมือนกันด้วย

ฉบับที่ 4

หนังสือคัดมาจากหนังสือราชการที่เปนท้องตราของลอสสอลสบรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ มีถึง

ลอสดัพเพอริน เอกอรรคราชทูตอังกฤษกรุงปารีส

ข้าพเจ้าได้ลงชื่อพร้อมกัน กับเอกอรรคราชทูตฝรั่งเศสวันนี ในสัญญาอันหนึ่ง ซึ่งว่าด้วยการในกรุงสยามด้วย ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนา มาให้ท่านฉบับหนึ่งด้วย ความข้อสำคัญที่สุดที่มีในสัญญานั้นนั้น คือที่มีกำหนดไว้ให้เห็นชัดสำหรับการวิเศษที่สองประเทศนี้ จะประพฤติอย่างไร ในส่วนอันหนึ่งของแผ่นดินสยามที่เป็นดินแดนอันน้ำไหลเทตกลง ในแม่น้ำเจ้าพระยา กับทั้งลำน้ำลำคลองอื่นๆ ซึ่งไหลตกลงไปตามชายฝั่งทะเล ที่มีกำหนดประมาณตามตามลงกิจจุด คือที่หมายแผนที่ตามตะวันออกและตะวันตก ได้แนวกั้นกับภายในดินแดนอันนี้ ประเทศอังกฤษกับฝรั่งเศสทั้งสองประเทศ ได้เปนที่เข้าใจกันเต็มที่แล้วว่า สองประเทศจะไม่เข้าไปกระทำการ โดยกำลังทหารบกทหารเรือเลย เว้นไว้แต่เพียงว่า จะไปทำได้ก็แต่ที่พร้อมกันไปทำ เพื่อประโยชน์ซึ่งจะมีขึ้นได้ในการที่จะรักษา ความเปนอิสรภาพของกรุงสยาม ให้ดำรงคงอยู่สืบไปสองประเทศนี้ ก็เปนที่เข้าใจกันเต็มที่แล้วอีกด้วยเหมือนกันว่าจะไม่คิดหาอำนาจประโยชน์ ฤการที่จะให้ภัยสวาทแก่การค้าขายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเปนการที่ไม่ได้เสมอเหมือนกันทั้งสองประเทศด้วย

ในการที่ข้าพเจ้าส่งสัญญานี้มายังท่านนั้น ข้าพเจ้ามีความเข้าใจ อยากจะใคร่แจ้งความสักหน่อยหนึ่ง เพื่อว่าจะได้ละเสียให้พ้นจากถ้อยคำที่จะพูดกันผิดต่อไปอันเปนการที่มักจะเป็นได้ง่าย เมื่อสัญญานี้ตกอยู่ในมือของคน พวกที่ไม่ได้ค้ำค้ำกับการที่ปรึกษาหาฤกกันมาในเร็วๆ นี้ บางคนจะคิดเห็นว่า เพราะฝ่ายอังกฤษได้ทำสัญญาเอง แลได้รับสัญญาของฝรั่งเศสว่าถึงจะมีเหตุอย่างใดๆ จะไม่เข้าไปตีเมืองในดินแดนนี้ เพราะเหตุฉะนั้นจึงว่าเรากระทำให้มีความสงสัย เกิดขึ้นในที่แผ่นดินสยามทั้งหมดทั้งสิ้น แลสงสัยในกรรมสิทธิ์ของฝ่ายไทย ที่มีอยู่ในดินแดนส่วนอื่นของกรุงสยาม ที่เหลืออยู่จากที่ซึ่งสัญญานี้ ฤมิฉะนั้นก็จะว่าที่เข้าไปทั้งนั้น เปนการไม่นับถือว่ากรุงสยามทั้งหมดทั้งสิ้น ถ้อยคำที่มีความแปลความเอาอย่างใดๆ เช่นนี้ ก็เปนการพูดผิดแต่จากความประสงค์ ที่ได้ทำสัญญาลงชื่อกันขึ้นไว้ใหม่นี้ทีเดียว เราได้นับถือว่ากรุงสยามมีกรรมสิทธิ์อยู่เต็มที่ ทั้งความที่ได้เคยมีอำนาจอยู่เต็มที่ แลไม่ได้สูญหาย ตามธรรมเนียมที่มีเข้ามาชำนานตลอดทั่วไปในดินแดน ที่อยู่ในอาณาจักรของกรุงสยามนั้นทั้งสิ้น การที่ได้ทำสัญญาในครั้งนี้ ไม่ได้มีการที่จะลดหย่อนตัดทอนอำนาจกรรมสิทธิ์ ของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม อันมีอยู่ในดินแดนส่วนอื่นๆ แห่งพระราชอาณาเขต ที่ไม่ได้ว่าเกี่ยวไว้ในสัญญาใหม่นี้เลยสักนิดเดียว

เราได้เลือกที่ดินขึ้นว่า เปนสำคัญอันหนึ่ง สำหรับที่จะทำการตามข้อสัญญาไม่ใช่เพราะว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมีอำนาจในที่แผ่นดินของพระองค์ นอกจากที่ซึ่งกล่าวไว้แล้ว น้อยถอยไปอย่างไรเลยแต่หากว่าเป็นเพราะดินแดนอันหนึ่งนี้ เปนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ของเราที่เป็นประเทศทำการค้าขายเท่านั้น

ดินแดนอันน้ำไหลตกแม่น้ำเจ้าพระยานี้ เป็นที่เหมาะสมควร ที่จะมีการเจริญด้วยทำการงานใหญ่ๆ นั้นอย่างยิ่ง บางทีต่อไปในกาลภายหน้า ก็จะเป็นที่ซึ่งมีหนทางสายหนึ่งได้ซึ่งจะเป็นสิ่งสำคัญอย่างที่สุด ของอาณาเขตอังกฤษหลายแห่งที่ใกล้เคียง ในที่นั้นมีการคิดเห็นข้างนำ ได้ทุกอย่างว่าถ้าแม้ว่ามีประกันให้พอควรแล้ว แลถ้าจะชักนำผู้มีทุนไป ให้คิดใช้กำลังลงในดินแดนเช่นว่านี้ ตามกำลังทุนที่มีอยู่นั้นแล้ว เงินทุนนั้น ก็จะหลั่งไหลเข้าไปในดินแดนอันนี้ เพื่อให้โลกย์ทั้งหลายมีการลงทุนหากำไรแลทำการงานใหญ่ๆ ของคนทั้งปวงมีคนอังกฤษเป็นต้น

เรื่องราวของประเทศ ที่กรุงสยามตั้งอยู่ด้วยนี้ ในเร็วๆ ปีที่ล่วงมาแล้วนั้นก็ได้เป็นอันที่จะให้ขยายความพยายามทำการงานใหญ่ๆ นั้นได้ดีนัก ฤมิตนั้นก็ไม่เป็นเจริญความไวใจอันนั้น ซึ่งเป็นข้อต้นสำคัญ ของความเจริญทั้งปวงที่เปนแก่นสาร แผ่นดินโตใหญ่อันหนึ่งข้างเหนือคือเมืองพม่านั้น ก็ได้ตกไปอยู่ในมือของคอเวอนเมนต์อังกฤษ แผ่นดินโตใหญ่อีกอันหนึ่งคือเมืองญวน ก็หลุดไปจากมือเจ้าของเดิม คือเมืองจีนไปอยู่ในมือของฝรั่งเศส เหตุการณ์ที่เปนเรื่องราวอยู่เร็วๆ นี้ ก็เปนทางอันหนึ่ง ซึ่งอุดหนุนให้มีความสงสัยในการที่สยามอาณาจักร จะตั้งมั่นอยู่ได้ แต่โดยไม่ได้มีส่วนสงสัยอันใดอันหนึ่งเลย ฤโดยไม่ได้คิดเห็นว่าความเป็นอิศราภาพของกรุงสยาม จะเสื่อมทรามไปได้ในภายหน้าก็ดี คอเวอนเมนต์ของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษ ก็ได้คิดเห็นแต่ว่าจะมีประโยชน์ ในการที่ให้มีประกันอันจำเป็นจะต้องมี แก่การค้าขายทั่วไปในโลกย์ที่จะมีเกี่ยวข้องกับดินแดนอันนี้ อันเป็นที่ซึ่งดูเหมือนว่าจะมีความเจริญแข็งแรงอย่างยิ่งนั้น อย่าให้มีการรบกวนวุ่นวายกัน แยังซึ่งเปนเจ้าของที่ดินแดน ให้เปนที่วิตกร้อนใจได้อีกต่อไป

ข้าพเจ้าต้องเติมความอีกว่าฝ่ายอังกฤษได้มีการค้าขายเปนอันมากกับกรุงสยามแล้วสินค้านั้น ก็เกือบจะว่าเข้าออกดินแดนอันนี้ทั้งสิ้นได้ แลเห็นว่าถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงเจ้าของดินแดนอันนี้ ไปกับผู้ซึ่งตั้งพิภคตภาวีกวอดขึ้นสูงยิ่งนักแล้ว ก็จะเป็นการพิพาท แก่การค้าขายของอังกฤษในทศภาคอันนั้นด้วย

ฉบับที่ 5

หนังสือคัดมาจากคำแจ้งความของคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส รวมใจความในหนังสือสัญญาฝรั่งเศสกับอังกฤษนั้นแล้ว ประกาศที่กรุงปารีส วันที่ 16 มกราคม

หนังสือสัญญาในระหว่างฝรั่งเศส กับอังกฤษ ได้ทำไว้ที่กรุงลอนดอนณวันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 คฤศตศักราช 1896 มีใจความดังนี้

- 1 ว่าความคิดที่จะมีแผ่นดิน ไร่ท่ามกลาง ในปลายแม่น้ำโขงข้างเหนือนั้นเปนอันเลิกเสียแล้ว
- 2 ทางน้ำในแม่น้ำโขงนั้น เปนเขตแดนที่กำหนดแน่ ของเมืองขึ้นฝ่ายฝรั่งเศสตลอดขึ้นไปจนถึงพรมแดนกรุงจีน
- 3 เมืองสิงห์ คือเมืองเชียงแขงฝ่ายตะวันออก เปนอันยกให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว
- 4 ว่าสองประเทศยอมตกลงกันว่า จะไม่ล้าเข้าไปในดินแดน ที่น้ำไหลตกแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ส่วนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ข้างทิศตะวันออกแลตะวันตก ของดินแดนที่กล่าวนี้ ซึ่งเป็นที่อยู่นอกความที่จะใช้จะตามข้อนี้ ก็ต้องถือว่าเปนส่วนเขตแดนของกรุงสยาม ด้วยเหมือนกัน

ฉบับที่ 6

โทรเลขของลอร์ดสอลสบุรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษ มีถึงมิสเตอร์เดอบุนเซน อุปทูตอังกฤษ ณ กรุงเพทา ลงวันลอนดอน วันที่ 22 มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก 114 คฤศตศักราช 1896

ได้รับเมื่อวันที่ 23 มกราคม

หนังสือสัญญากับฝรั่งเศสได้ลงชื่อกันแล้ววันที่ 15 นั้น ได้ประกาศใน กาสัตวันนี้มีข้อสัญญาว่าทางน้ำแม่โขง เปนเขตแดนระหว่างสองประเทศ ตั้งแต่ปากน้ำฮวกขึ้นไปข้างเหนือจนถึงเขตแดนจีน คอเวอน

เมนต์ทั้งสองฝ่ายสัญญากันว่า เมื่อยังไม่ได้ยินยอมพร้อมกันแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีเหตุใดๆ ฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียวจะไม่ยกกำลังประกอบด้วยเครื่องศาสตราวุธ ล้ำเข้าไปในดินแดนเหล่านี้ คือ ที่แผ่นดินซึ่งน้ำไหลตกแม่น้ำเพ็ชรบุรี แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง กับลำน้ำลำคลองที่ติดต่อกับแม่น้ำทั้งปวงนี้ กับทั้งที่ฝั่งทะเล ตั้งแต่เมืองกำเนิดนพคุณถึงเมืองแกลง แลที่ดินซึ่งน้ำไหลตกลงน้ำบางตพานกับลำน้ำพะแส อันสองเมืองนี้ตั้งอยู่ กับทั้งที่น้ำไหลตกลงน้ำอื่นๆ ซึ่งไหลลงยังทุ่งฤๅว ตามฝั่งทะเลที่กล่าวไว้นี้ กับอีกทั้งที่ดินแดนข้างเหนือที่น้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา แลตั้งอยู่ในระหว่างเขตรแดนฝ่ายอังกฤษกับฝ่ายไทย ข้างแม่น้ำโขง กับที่ดินปากตะวันออกซึ่งน้ำไหลตกลงน้ำแม่อิงนั้นด้วย แลมีสัญญากันอีกต่อไปว่า ฝ่ายหนึ่งจะไม่คิดถือเอาอำนาจประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใด ในที่ดินแดนนี้แต่ฝ่ายเดียว แต่ว่าข้อสัญญานี้ จะไม่ตัดทอนอำนาจผลประโยชน์ของฝรั่งเศส ตามสัญญารัตนโกสินทร์ ศก 112 ที่ว่าด้วยแถบที่ 25 กิโลเมตร แลว่าด้วยการเดินเรือในแม่น้ำโขงนั้น แลยังมีสัญญาข้ออื่น ว่าด้วยอำนาจประโยชน์การค้าขายในเมืองจีน แลข้ออื่นๆ ด้วยหนังสือสัญญานี้ มีหนังสือแลกเปลี่ยนกันหลายฉบับติดอยู่ด้วย เปนหนังสือแสดงคำปฎิญาณความระงับกังวลของคอเวอนเมนต์ทั้งสองประเทศซึ่งมีอยู่ด้วยกัน เพื่อให้กรุงสยามมีความปราศจากอันตรายทั้งปวง แลให้มีความตั้งมั่นคงอยู่ แลแสดงน้ำใจประสงค์ที่จะดำรงคงอยู่ ในทางไมตรีอย่างที่สุด กับที่จะนับถือตามหนังสือสัญญานี้ทั้งหลายที่มีอยู่ ในทุกวันนี้ด้วยท้องตราฉบับหนึ่งมีถึงตลอดดัพเพอรินนั้น ก็ได้ลงพิมพ์ประกาศด้วย เปนคำอธิบายความว่า ในการที่ทำสัญญากันว่าด้วยแผ่นดินสยามแต่ส่วนกลางส่วนหนึ่งนั้น อย่างพึงให้คิดเห็นเปนว่า ฝ่ายเรามีความคิดใช้สัญญานั้นเหมือนหนึ่งว่า จะเปนการสงไสยฤๅไม่นับถือ ว่าฝ่ายสยามมีกรรมสิทธิ์แลอำนาจอยู่ในที่ส่วนอื่นๆ ของกรุงสยามนั้นเลย หากว่าเรามีใจคิดเห็นแก่ความสำคัญในการการค้าขาย แลการพยายามทำการงานโดยชอบ อันมีอยู่ในที่ดินแดนซึ่งว่านี้ จึงได้ทำสัญญากันขึ้น

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

ชัยวัฒน์ ปะสุนะ

วุฒิการศึกษา

2555 โรงเรียนหอพระ จังหวัดเชียงใหม่

2559 ศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) สาขาวิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2560 ประกาศนียบัตร “Intensive Myanmar” ภาควิชาเมียนมา
มหาวิทยาลัยย่างกุ้ง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา

2561 บริหารธุรกิจบัณฑิต วิชาเอกการจัดการการท่องเที่ยวและการโรงแรม
สาขาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ผลงานตีพิมพ์

2562 “สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในจดหมายเหตุพม่า”

วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 7(2), หน้า 149-174.

2563 “พลวัตล้านนา: ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงภาษาในมณฑลพายัพภายใต้
อิทธิพลสยาม จากเอกสารมิชชันนารี ค.ศ. 1893-1926” วารสารวิชาการ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 8(2), หน้า 1-19.

2564 “รัฐบาลสยามกับการจัดการปกครอง 4 หัวเมืองมลายู (ไทรบุรี ปะลิส
กลันตัน และตรังกานู) ระหว่าง ค.ศ. 1873-1910” วารสารรัฐศาสตร์และรัฐ
ประศาสนศาสตร์. 12(2), หน้า 217-240.

2564 “อิทธิพลสยามในหนังสือพิมพ์มิชชันนารี: การเปลี่ยนแปลงสังคม
ล้านนาจากสังคมเอกเทศสู่ส่วนหนึ่งของรัฐสยาม ค.ศ. 1893-1926” วารสาร
มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 9(2), หน้า 1-13.

2564 “กรมธนบัตร: ประวัติศาสตร์ธนบัตรไทยสมัยใหม่และรัฐกิจการเงิน
สมัยรัชกาลที่ 5” วารสารการเงินการคลัง. 33(106), หน้า 72-80.

2564 “กิจการกระจายเสียงและโทรทัศน์: การศึกษาพัฒนาการกฎหมาย
การสื่อสารไทย คริสต์ศตวรรษที่ 20” วารสารวิชาการ กสทช. 5(5), หน้า
287-317.

2564 “ลักษณะปกครองท้องถิ่น: การศึกษาพัฒนาการระเบียบการปกครอง
ท้องถิ่นและหน้าที่รับผิดชอบของข้าราชการสยาม ค.ศ. 1897-1933 (พ.ศ.
2440-2476)” วารสารผู้ตรวจการแผ่นดิน. 30(2), หน้า 169-197.

2564 “การเก็บอากรที่ดิน: พัฒนาการระเบียบการจัดเก็บภาษีที่ดินและการ

จัดการปกครองในมณฑลพายัพของรัฐบาลสยาม ระหว่าง ค.ศ. 1900-1925” วารสารการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น. 1(2), หน้า 77-96.

2564 “สิงคโปร์เมืองแห่งการค้า เมืองท่าแรงงาน: การศึกษาว่าด้วยแรงงานและการค้าของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่19-20”

วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 29(3), หน้า 183-212.

2564 “ไพล้อ: อัตลักษณ์ การโยกย้ายถิ่นฐาน และนโยบายรัฐไทยสมัยใหม่ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สูฐานานุกรมแห่งพลเมืองไทย (พ.ศ. 2488-2558)”

วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 9(3), หน้า 1-30.

2564 “วิหารล้านนา: มรดกภูมิปัญญา พุทธสถาปัตยกรรม” วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 9(2), หน้า 134-140.

2564 “รัฐกิจการเงิน: การปฏิรูปเงินตราและการบริหารรัฐกิจของรัฐบาลสยาม ระหว่าง ค.ศ. 1900-1910” วารสารสังคมศาสตร์. 33(2), หน้า 64-99.

2565 “พาณิชย์กรรมและหัตถกรรม: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือจากบันทึกข้าหลวงธรรมการ” วารสารการเงินการคลัง. 34(108), หน้า 91-100.